

-113-

9

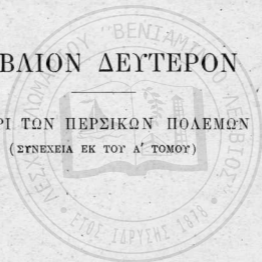
~~1/2 20 44~~

917.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΠΕΡΣΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ

(ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΕΚ ΤΟΥ Α' ΤΟΜΟΥ)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ
ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΟΜΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΠΕΡΣΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ

(Συνέχεια ἐκ τοῦ Α' τόμου)

Δ'. Ἡ ἑλληνικὴ ἐνότης	σελ. 1
Ε'. Οἱ ἀγῶνες πρὸς τοὺς βαρβάρους	» 142

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Α'. Οἱ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πόλεμοι	σελ. 271
Β'. Ἡ αὐξουσα δύναμις τῶν Ἀθηναίων	» 432
Γ'. Τὰ ἔτη τῆς εἰρήνης	» 576
Πίνακες ἐξηγητικοὶ τοῦ χάρτου τῆς ἀρχῆς τῶν Ἀθηνῶν κατὰ Θάλασσαν	» 846
(Μετὰ καὶ ἐγχρώμου χάρτου τῆς τῶν Ἀθηνῶν ἀρχῆς)	

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΜΑΡΑΣΛΗ

ΣΥΛΛΟΓΗ

ΕΚΚΡΙΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΞΕΝΩΝ ΤΕ ΕΝ ΕΛΛΗΝΙΚῃ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙ
ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΤΥΠΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΣΥΝΕΡΓΙΑ, ΜΕΝ ΤΩΝ Κ. Κ.

ΣΠ. ΒΑΣΗ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), **Γ. ΒΕΡΝΑΡΑΚΗ** (διευθ. τ. Ζαφει. διδ.),
ΑΓΓΕΛΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, **Σ. Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), **Π.**
ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), **Α. ΚΟΥΡΤΙΔΟΥ** (καθ. τῆς φιλ.), **ΣΠΥΡ.**
Π. ΔΑΜΠΡΟΥ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), **Μ. ΔΑΠΠΑ** (δ. φ.), **Θ. ΛΙΒΑΔΑ**
(δ. φ.), **Μ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), **Γ. ΠΑΝΤΑΖΙΔΟΥ** (καθ.
ἐν τῷ Πανεπ.), **Θ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ** (καθ. γυμν.), **Ν. Γ. ΠΟ-**
ΛΙΤΟΥ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), **Α. ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΥ** (δ. φ.), **Ε. ΡΟΙΔΟΥ**
(δ. φ.), **Σ. Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), **Γ. ΣΒΟΡΩ-**
ΝΟΥ (διευθ. νομισμ. μουσ.), **Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ** (πρωτὴν γυμνασιάρχ.), **ΧΡ.**
ΤΣΟΥΝΤΑ (δρ. τ. φιλ.), **Δ. ΦΙΛΙΟΥ** (δ. φ.) **Γ. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ** (καθ. ἐν τῷ
Πανεπ.) καὶ ἄλλων λόγιων

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΔΕ

ΛΥΣΑΝΔΡΟΥ Γ. Χ. ΚΩΝΕΤΑ

ΑΝΑΛΩΜΑΣΙ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΜΑΡΑΣΛΗ

Ε. ΚΟΥΡΤΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΚΑΤΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΝ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Π. ΔΑΜΠΡΟΥ

ΤΟΜΟΣ Β΄.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

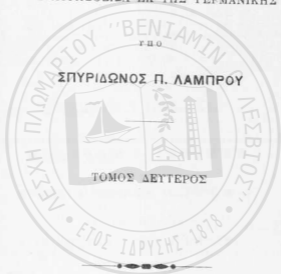
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΚΑΡΟΛΟΥ ΜΠΕΚ

1898

ΕΡΝΕΣΤΟΥ ΚΟΥΡΤΙΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΙΣΑ ΕΚ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΚΑΡΟΛΟΥ ΜΠΕΚ

1898

Δ.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΟΤΗΣ.

Καθ' ὅσον αἱ ἑλληνικαὶ οἰκῆσεις ἐξετείνοντο ἀνά πάσας τὰς παραλίαις, ἢ ἠπειρωτικῇ χώρᾳ τῶν Ἑλλήνων ἀπέβαινεν ὁσημέραι στενωτέρα καὶ μικροτέρα. Πράγματι, ἐπειδὴ πρὸς τὸν Ἑλληνας κυριώτατον ἦτο ἡ συμμετοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἅπαντες οἱ ἠμέφυλοι οἱ μὴ συμμετέχοντες τῶν προόδων αὐτοῦ, καὶ ἐγγύτατ' ἂν κατοίκουν, ἐθεωροῦντο ξένοι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐν ᾧ ἀπ' ἐναντίας καὶ αἱ ἀπώταται τῶν χωρῶν, ἐν αἷς εἶχε ριζωθῆ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς δι' εὐδοκίμου ἀποικίας, ἀνήκον καθ' ὅλην τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Κατὰ τοῦτον δὲ τὸν τρόπον ἡ μὲν Ἑλλάς εἶχεν ἀποχωρισθῆ ἀπὸ τοῦ ὄγκου τῆς βορείου ὄρεινῆς χώρας, ἢ δὲ χερσονησίζουσα χώρα ἀπὸ τῆς ἠπείρου.

Ἐν Ἠπείρῳ διάφορα συγγενῆ φύλα τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς εἶχον κοινὸν ἱερὸν, ἔπειτα δ' ἐν συσχετισμῶ πρὸς αὐτὸ ἔλαβον καὶ ὄνομα κοινόν¹. Ἡ ἱερὰ ὄρυς τῆς Δωδώνης ἔθαλλεν ἀκόμη ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Ἀντωνίνων, τὸ δὲ χρηστήριον τοῦ Διὸς ἐπέζησεν αἰῶνας ὄλους καὶ μετὰ τὴν ἀκμὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ ἐξηκολούθησε προσελκῦον πάντοτε ὡς τὸ ἀρχαιότατον τῶν ἱερῶν τοῦ ἑλ-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 143.

ληνικοῦ λαοῦ τὸν σεβασμὸν αὐτοῦ. Ἄλλὰ τῶν φύλων ἐκείνων τὰ εὐφυέστερα ἐτράπησαν πρὸς νότον καὶ ἀνατολὰς, ἔνθα ὑφίσταντο πλησιέστερον τὴν γόνιμον ἐπίδρασιν τῶν μικρασιατικῶν φύλων. Μετ' αὐτῶν δὲ οἰοεὶ συμμετενάστευσαν καὶ αἱ τύχαι τοῦ λαοῦ. Παρὰ δὲ τὸν θησσαλικὸν Ὀλυμπον ἐσχηματίσθη ἔπειτα δεύτερον κέντρον, ἐν ᾧ διερρυθμίσθησαν σαφέστερον τὰ τοῦ κόσμου τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Οὕτως οἱ μὲν Γραικοὶ μετεβλήθησαν εἰς Ἕλληνας, ὅσῳ δὲ στενότερος γίνεται ὁ μεταξὺ ἀλλήλων σύνδεσμος τῶν ἀμρικτυονικῶν φύλων, τόσῳ καθαρωτέρα ἀποβαίνει καὶ ἡ διάκρισις αὐτῶν πρὸς τοὺς ἔξω τῆς ἀμρικτυονίας. Ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἡπειρος ἀρχαίαι θεωροῦμεναι γῶραι βαρβαρικαί. Ἐκ νέου εἰσορμῶσι διὰ τῆς Πίνδου φύλα ἠπειρωτικά εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Ἡ δὲ Θεσσαλία, ἡ ἀρχαιοτάτη Ἑλλάς, γίνεται ξένη εἰς τοὺς Ἕλληνας, εἰ καὶ ἐξακολουθοῦσιν ὑφιστάμενοι ἐξωτερικοὶ τύποι ἐπικοινωνίας. Τὰ δ' εὐγενέστερα τῶν φύλων συγκεντροῦνται περὶ τὸν Παρνασσόν, καὶ ἀποτελοῦσιν Ἑλλάδα στενωτέραν, ἐξ ἧς μένει ἀποκλεισμένον αὐτὸ τὸ ἄγον δυτικὸν ἡμισυ τῶν μέσων ἐλληνικῶν χωρῶν, ὅλη ἢ περὶ τὸν Ἀγέλαον χώρα, ἣτις ἐμμένει εἰς τὰς ἀρχαίας αὐτῆς πρὸς τὴν Δωδώνην σχέσεις. Δύο δὲ χερσόνησοι, ἡ μέση ἐλληνικὴ ἢ κειμένη πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Παρνασσοῦ, καὶ ἡ Πελοπόννησος ἀποτελοῦσιν ἕκτοτε τὴν ἄλην κυρίαν Ἑλλάδα, τὴν συνεχῆ, ὡς ἐκάλουν αὐτὴν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἐλληνικάς ἐκεῖνας οἰκήσεις, αἵτινες περιέβαλλον τὰς χώρας τῶν βαρβάρων διχῆν στενῆς παρυφῆς¹.

Οὕτω διὰ διατάξεων θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ἐξεκρίθη ἐκ μεγάλου πλήθους λαῶν συγγενῶν, ἅπαντα δὲ τὰ κοινὰ ἐθνικὰ ὀνόματα τῶν Ἑλλήνων συνδέονται πρὸς ὠρισμένα ἱερά, ἅτινα εἶνε τὰ κέντρα τῆς συνενώσεως καὶ αἱ ἀφετηρίαι τῆς

¹ Ἑλλάς συνεχῆς καλεῖται παρὰ *Διονυσίῳ τῷ Περιηγητῇ* στ. 31 ἐκδ. Meinencke σ. 139. Συνήθως δ' ἰσχυρίζονται τὰ βόρεια αὐτῆς σύνορα ἀπὸ τῆς Ἀμβρακίας μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Πηνειοῦ. Πρὸς Niebuhr *Alte Länder- und Völkerkunde* σ. 24. Περὶ δὲ τῆς ἐθνικῆς σημασίας τῆς πυθτικῆς ἀμρικτυονίας ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 161.

ιστορίας. Ἀπ' αὐτῶν ἡ πελασγική γῆ μετεβλήθη εἰς χώραν ἑλληνικήν διὰ τῆς ἀπὸ τόπου εἰς τόπον προχωρήσεως τοῦ Ἑλλήνος καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ κατὰ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, ἦτοι τῶν ἀφρικτυονικῶς συντεταγμένων Ἑλλήνων καὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν διαδόσεως ὁμοίου πολιτισμοῦ. Ὑπὸ ταύτην δὲ τὴν ἐποψίν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ὁ Ἀπόλλων ὡς ὁ θεὸς τῆς θεσσαλικῆς ἀφρικτυονίας εἶνε ὁ ἰδρυτὴς τῆς κοινῆς ἐθνότητος τῶν Ἑλλήνων, ὁ ἕξαρχος τῆς ἑλληνικῆς ιστορίας.

Ἄλλ' ἐν ὀνόματι τοῦ θεοῦ ἐνήργουν τὰ γένη τὰ εἰσαγαγόντα τὴν λατρείαν αὐτοῦ καὶ θεραπεύοντα αὐτὴν δίκην ἱερέων, μετὰ δὲ τοῦ ἱεροῦ δικαίου συνθεμελιώσαντα καὶ τὸ πολιτικὸν δίκαιον. Ἐκεῖνα ὑπῆρξαν τὰ διαμορφώσαντα καὶ διαδύσαντα τὴν ἰδέαν ἐθνικῆς ἐνότητος, ἧς ἡ ἀνάπτυξις δὲν εἶνε δυνατόν νὰ κατανοηθῇ ἄνευ τῆς γνώσεως τῆς θέσεως καὶ τῆς σημασίας τῶν ἱερέων ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ἡ θρησκεία ἦτο παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὡς καὶ παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς ἔργον εὐσεβείας τῶν ἀτόμων, ἡ δὲ τελεία ἐξέκκησις τῆς λατρείας τῶν θεῶν ἴδιον δικαίωμα ἐκάστου ἐλευθέρου ἀνδρός. Μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων δὲν μεσάζει τάξις προνομιοῦχος. Ἐκαστος Ἕλληγν δύναται νὰ θύσῃ καὶ δεθῇ ἄνευ μεστειτίας ἄλλου. Ἡ θρησκεία ἔχει τὸν προορισμὸν νὰ συνοδεύῃ πᾶσαν δημοσίαν τε καὶ ἰδιωτικὴν πράξιν, νὰ καθιερώῃ πᾶσαν ἡμέραν, νὰ καθαγιαίξῃ πᾶν ἔργον καὶ πᾶσαν χαρὰν. Ταῦτό δὲ γίνεται, τοῦ ἀνθρώπου ἐρχομένου διὰ τῆς θυσίας εἰς συνάφειαν πρὸς τοὺς θεοὺς. Πράγματι ἡ θυσία οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ἡ ἔκφρασις τῆς ἀδιαλείπτως ἀνανεουμένης ἐπικοινωνίας μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων. Ὁ δὲ ἄνθρωπος θύων γίνεται ξένος τῶν θεῶν καὶ ἀξιοῦται τῆς μετ' αὐτῶν συνεστιάσεως, ὡς ὁ Τάνταλος ὁ φίλος τῶν θεῶν καὶ οἱ ἀμύμονες Αἰθίοπες τοῦ Ὀμήρου, πρὸς οὓς μεταβαίνει ὁ Ζεὺς, ὅπως συμπαρακαθήσῃ εἰς κοινὴν μετ' αὐτῶν τράπεζαν¹. Ἐπειδὴ δὲ ἡ φιλία

¹ [Ὀμήρου Πυλῶος Α, 423]. Περὶ δὲ τῆς θυσίας ὡς συμποσίου, οὗ συμμετέχουσιν ἀπὸ κοινῆς θεοὶ καὶ ἄνθρωποι, ἴδε Göttinger Nachrichten 1861 σ. 361.

αὕτη τῶν θεῶν εἶνε ὁ κύριος ἔσος πάσης σωτηρίας διὰ τοὺς ἀνθρώπους, εἶνε προσιτὴ εἰς πάντ' ἀνήκοντα εἰς τὸ ἔθνος, πᾶς δέ τις ὁ ἔχων καθαρὰς τὰς χεῖρας δύναται παρὰ τὸν βωμὸν νὰ πεισθῇ περὶ τῆς ἐπικοινωνίας ἐκείνης.

Ἄλλ' ἡ θυσία πρέπει νὰ εἶνε ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς ἀνάγκης καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος τῶν ἀτόμων. Διὰ ταῦτα δέ, εἰ καὶ ἕκαστος ἀρχηγὸς οἴκου εἶνε ἱερεὺς, παρίσταται ἀνάγκη ἰδίας ἱερωσύνης, ὅπως ἡ λατρεία τῶν θεῶν ὑπάρξῃ ἀδιάλειπτος καὶ τακτικὴ καὶ τελεῖται κατὰ τὰ νενομισμένα καὶ πάτρια. Διὰ ταῦτα δέ καὶ δὲν δύναται πᾶς τις νὰ γείνη ἱερεὺς παντὸς θεοῦ, ἀλλ' αἱ ἱερωσύναι συνδέονται πρὸς τακτὰ γένη, ἅτινα εἶχον τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ ἰδίαν ἑαυτῶν, ὅτε προσῆλθον εἰς τὸ κοινὸν τῆς πόλεως. Οὕτω π. γ. ἐν Γέλα ὁ Τηλίνης, ὅστις εἶχε μεταφέρει ἐκ τῆς πατρίδος Τήλου εἰς τὴν Σικελίαν τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης, ἐκζητήσας παρὰ τῶν συμπολιτῶν χάριν τινα, ἐτιμήθη παρ' αὐτῶν δημοσίᾳ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ ἱεροφάντης τῶν θεαινῶν ἐκείνων¹, ἡ δὲ οἰκογενειακὴ αὐτοῦ λατρεία ἀπέβη δημοσία θρησκεία, πρὸς ἧς τὴν συντήρησιν συνεδέετο τὸ ἐξῆς τῆς πόλεως ἡ σωτηρία. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον προωρίζοντο ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσι πρὸς τέλεσιν κανονικῶν θυσιῶν ὠρισμέναι πρόσοδοι συνιστάμεναι εἰς ἀγροὺς καὶ νομάς, ἰχθυοτροφεία, δάση καὶ τὰ τοιαῦτα καὶ διαίχόμεναι ὑπὸ μελῶν τῶν ἱερατικῶν γενῶν.

Οὕτως ἐγεννήθη κληρονομικὴ ἀριστοκρατία, κεκτημένη δίκαια ἀπαραμείωτα, ἐκ τῶν γενῶν ἅτινα, ἀμοιβαίως σέβοντα τοὺς θεοὺς ἀλλήλων, συνηγοῦντο ἐν τινι πολιτικῇ κοινωνίᾳ. Ἀπετέλουν δὲ ταῦτα τὸν σταθερὸν πυρῆνα τῶν πολιτῶν, εἰς οὓς προσῆλθον εἶτα τὰ ἄλλα μέλη τὰ συνδεόμενα χαλαρώτερον πρὸς τὴν πόλιν. Διτηρήθη δ' εἰς αἰεὶ ὡς προνόμιον τῶν εὐπατριδῶν τὸ δικαίωμα τοῦ θύειν ἐπὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ βωμοῦ ἱερατικοῦ τινος γένους, οἳοί ἦσαν ἐπὶ παραδείγματι ἐν Ἀττικῇ οἱ Βουτάδαι. Κατὰ ταῦτα δὲν ἀπετέλουν μὲν οἱ ἱερεῖς ὡς τοιοῦτοι ἰδίαν τάξιν καὶ οὐδέ-

¹ Ἡρόδοτου VII, 153.

ποτ' ἔμειναν ξένοι πρὸς τὰ λοιπὰ βιωτικά ἔργα, τὰ τε εἰρηνικά καὶ τὰ πολέμια, ἀλλὰ διὰ τὴν οἰκειότητ' αὐτῶν καὶ τὴν ἰδίαν σχέσιν πρὸς τοὺς ἐθνικούς θεοὺς καὶ ἔνεκα τῆς παρ' αὐτῶν γνώσεως τοῦ προσήκοντος εἰς τοὺς θεοὺς ἤξιουντο αὐτοὶ τε καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς ἰδιαζούσης τιμῆς παρὰ τοῦ λαοῦ. Καὶ ταῦτα διότι τιμώτατοι πάντων ἐν τῇ πόλει ἦσαν οἱ ἄγραφοι θεσμοὶ καὶ τὰ ἱερά νόμιμα, ἅτινα ἔπρεπε νὰ τηρῶνται ἀκριβέστατα πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ὀργῆς τῶν θεῶν. Ἡ δὲ γνώσις αὐτῶν μετεδίδετο μόνον διὰ προφορικῆς παραδόσεως ἐν αὐτῷ τῷ κόλπῳ τῶν γενῶν, καὶ ἡ παράδοσις αὕτη ἀπετέλει τι τὸ εἰς αἰεὶ ἀμετάβλητον καὶ ἀκλόνητον ἐν μέσῳ τῆς ταχείας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων μεταβολῆς. Διὰ ταῦτα δὲ οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς παραδόσεως ταύτης εἶχον εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι τῶν προορισμῶν τῆς ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ διασώσεως τοῦ ἀρχαίου καθεστώτος καὶ τῆς ἐμμένου συντηρήσεως τοῦ στενοῦ συγγένειου τοῦ παρόντος πρὸς τὸ παρελθόν. Ὡς δ' ἐν τῷ λεκτικῷ τῶν θυσιῶν διατηροῦντο συνήθως ἀρχαῖοι τύποι καὶ ὄροι καὶ ἐν τῇ ἐσθῆτι τῶν ἱερέων καὶ τοῖς νομίμοις διεσώζοντο ἀρχαῖοι δημώδεις χαρακτῆρες, οὕτως ἐπιστεύετο, ὅτι καὶ ἐν τοῖς οἴκοις τῶν θυτῶν διεφυλάσσετο ἡ ἀρχαία γνώμη καὶ τὸ πάτριον ἦθος¹.

Κατὰ ταῦτα ὅση μᾶλλον ἐνεωτέρειζον ὀσημέραι αἱ ἐλληνίδες πόλεις, τόση μεγαλύτερα καὶ σωτηριώδεστερα ἦτο ἡ ἀντίρροπος εἰς τὰ πάτρια ἐμμονὴ τῶν ἱερατικῶν γενῶν, ἅτινα διὰ τῆς εἰς αὐτὰ παρεχομένης ἀδιαπαύστου τιμῆς ἀνεδεικνύοντο δύναμις ἐν τῇ πολιτείᾳ. Ἔργον δ' αὐτῶν ἦτο ἡ ἐπιτήρησις τῆς ἀγνότητος ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ ἡ ἀπόκρουσις παντὸς ὅστις ἐπειράτο νὰ πλησιάσῃ εἰς τοὺς θεοὺς τῆς πόλεως ὡν ἀνάξιος αὐτῶν ἢ ἔχων προθέσεις ἀνοσίους, τοῦθ' ὅπερ συνέβη εἰς τὸν τραχὺν Κλεομένην ἐν Ἄργε

¹ Περὶ τοῦ συντηρητικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἱερέων (χαμαίε ὕναϊ) ἴδε Mommsen *Arvalmonente in Rom* ἐν τῇ περιοδικῇ *Grenzboten* 1868, τόμ. Α' σ. 485 κ. ἑ. ἴδε καὶ Curtius *Das Priestertum bei den Hellenen*. Rede zum 22 März. Berlin. 1877 [καὶ ἐν τῇ τοῦ αὐτοῦ συλλογῇ *Alterthum und Gegenwart*. Τόμ. Β' σ. 38 κ. ἑ.].

καὶ ἐν Ἀθήναις¹. Ἐν τῇ περιστάσει δὲ ταύτῃ οἱ ἱερεῖς ἀντεπροσώπευσαν μετὰ παρρησίας καὶ δραστηριότητος τὴν πολιτικὴν αὐτονομίαν τῶν ἰδίων ἑαυτῶν πόλεων, ἐπειδὴ ἡ θυσία, ἦν ἐμελλέτα ὁ ξένος βασιλεὺς, ἔμελλε νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοὺς τυραννικοὺς αὐτοῦ σκοποὺς.

Ἰδίως δ' ἀντεπροσώπευον τὸ θεῖον δίκαιον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀξιώσεις τῆς πολιτικῆς κυριαρχίας· μάλιστα δ' ἐπεβάλλετο εἰς αὐτοὺς ἡ φροντίς περὶ παρακωλύσεως τῆς συγχύσεως τῶν ὁσίων καὶ τῶν βεβήλων, ἐπειδὴ εἰς τὴν αὐστηρὰν τήρησιν τῆς διακρίσεως ταύτης ἐστηρίζετο σύμπασα ἡ ἑλληνικὴ θεοσκεία. Κατὰ ταῦτα οὐδὲν σκευός, οὐ ἐγένετο χρῆσις ἐν ταῖς θυσίαις, ἐπετρέπετο νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς σκοποὺς βεβήλους, οὐδὲν τέμενον ἀφιερωμένον εἰς τοὺς θεοὺς ἐπετρέπετο νὰ φαιρῆθῃ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, οὐδὲ νὰ προσβληθῇ δικαίωμα τι συναπτόμενον πρὸς τὴν ἱεράν ἐκείνην γῆν· οὐδεμία κατοικία ἀνθρώπων ἠδύνατο νὰ κτισθῇ οὕτως ἐγγὺς ἱεροῦ, ὥστ' ἐκ τῆς γειτονίας ταύτης νὰ προσβάλληται ὁ πρὸς τοὺς θεοὺς ὀφειλόμενος σεβασμὸς². Διὸ οἱ ἱερεῖς ἐξησφάλιζον ἐξαιρέτως τὸ δικαίωμα τοῦ ἀπαραβίαστου τῶν ἱερῶν τεμενῶν, καὶ ἀντιτασσόμενοι πρὸς τὴν δύναμιν τῆς πολιτείας ἐπροστάτευον πάντας ἐκείνους, ὅσοι ᾔθελον εὖρει ἄσυλον παρὰ τοῖς θεοῖς ἢ ᾔθελον ἔλθει εἰς οἰανδήποτε ἄμεσον ἐπικοινωνίαν πρὸς εἶδος ἱερόν. Τέλος δὲ, ἐπειδὴ ἡ ἐγκόσμιος πολιτεία ἠσθάνετο ἑαυτὴν ἐν πᾶσιν ἀτελῆ καὶ ἀνεπαρκῆ, οἱ ἱερεῖς ἐμερίμων πολυαχῶς περὶ ἐπικουρίας αὐτῆς. Καὶ δὴ ἀνελάμβανον τὴν διὰ τῆς ἐπικυρώσεως τῶν νόμων ἐνίσχυσιν τῆς πολιτικῆς νομοθεσίας, τὴν διὰ τῆς ἀπειλῆς θεικῶν ποινῶν παρακώλυσιν τῆς παραβάσεως τῶν νόμων, τὴν ἐπιβολὴν ἀρῶν εἰς τοὺς κεκηρυγμένους ἐχθροὺς τῆς πολιτείας ἐπ' ὀνόματι τῶν θεῶν καὶ τὴν κατ' ἀρέσκειαν τοῦ θεοῦ διάταξιν καὶ διεύθυν-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 594.

² Ὁ νόμος οὗτος ἐτρεφότο ἐν Τανάγρα. Ἴδε Πανσανίου IX, 22, 2. Πρὸς Ἄμμια-νοῦ Μαρκελλίου XXVII, 9. Bötticher Andeutungen über das Heilige und Profane. 1846 σ. 4.

σιν τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων τῶν πόλεων, ἰδίως δὲ τῆς ἀποστολῆς ἱερέων θεωριῶν εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ τὴν Δῆλον.

Διὰ πάντας δὲ τούτους τοὺς λόγους τὰ ἱερατικά γένη ἦσαν τῶν ὧν οὐκ ἄνευ εἰς τὴν πολιτείαν, καὶ ἠδύναντο ἐντεθῆεν εὐκολώτατα νάποτελέσωσι δύναμιν ἰσχυράν, ἀντιτασσομένην ἐπικινδύνως εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν ἐν περιπτώσει ἐναντιώσεως. Τοῦτο συνέβη ἐπὶ παραδείγματι ἐν Χίῳ, ὅτε οἱ ἱερεῖς ἀπέκρουσαν τὴν ἐκδοσὶν ἰκέτου, ἣν εἶχον ἀποφασίσει οἱ ἄρχοντες τῆς πολιτείας, καὶ ἐξεδήλωσαν τὴν ἐναντίωσιν αὐτῶν κηρύξαντες ἐπ' ὀνόματι τῶν θεῶν, ὅτι δὲν ἤθελον νάποδεγθῶσι μηδεμίαν θυσίαν μηδὲ δωρεάν ἐκ τῆς διὰ τῆς ἱεροσυλίας ἐκείνης κτηθείσης χώρας. Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἀφορισμὸς, ὃν ἐπέβαλλον εἰς τὴν γῆν τοῦ Ἀταρνέως¹.

Ἐν δὲ ἡμέραις στάσεων ἀπετέλουν οἱ ἱερεῖς φατρίαν συντηρητικὴν, κεκτημένην δύναμιν μεγάλην. Διὸ, ὅτε βίαιός τις νεωτεριστὴς, οἷος ὁ Κλεισθένης ἐν Σικυῶνι, ἀντικαθίσταται λατρείαν θεοῦ τινος ἢ ἥρωος δι' ἄλλης, κύριον αἴτιον τῆς μεταβολῆς ταύτης ἦτο ἢ ἐκ τῆς πολιτείας ἀπομάκρυνσις ὁμάδος ἑλης οἰκῶν ἀντιτασσόντων εἰς αὐτὸν ἐπίμονον ἀντίστασιν καὶ ἢ ἀντ' αὐτῶν ἀνάδειξις ἄλλων γενῶν εὐνοῦστερον διακειμένων. Ἀλλὰ καὶ καθ' ἑαυτὰ διεσπῶντο τὰ ἱερατικά γένη εἰς φατρίας ἀντιμάχους, τοῦθ' ὅπερ διαγινώσκομεν σαφῶς ἰδίως ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Πείσαιστρατιδῶν². Διὰ τοῦτον δὲ τὸν λόγον τὰ ἱερατικά γένη καὶ παρὰ τὴν μεγάλην σημασίαν, ἣν εἶχον ἐν τῇ δημοσίῳ βίῳ, δὲν ἠδυνήθησαν νά ἐπιβάλλωσιν ἐπὶ χρόνον μακρὸν τὰς ἱεραρχικὰς αὐτῶν ἀξιώσεις. Καὶ ταῦτα διότι δὲν συνεχρότουσ θίασον ἐνιαῖον. Οἱ μὲν θεοὶ τῶν πόλεων ἦσαν ὑπεράγαν πολλοί, ὁ δ' ἀριθμὸς τῶν ἱερατικῶν οἰκῶν ὑπεράγαν μέγας. Ὡς δ' οἱ θεοὶ αὐτοὶ ἦσαν πρεσβύτεροι καὶ νεώτεροι, ἐπιφανέστεροι καὶ ταπεινότεροι, ἀκαμπτότεροι καὶ εὐκινήτοτεροι, οὕτω καὶ οἱ ἱερεῖς αὐτῶν ἐπεδείκνυσον τὰς αὐτὰς διαφορὰς.

¹ Ὅπως δὲ διάφορος τῆς ἱερωσύνης ἦτο ἡ μαντικὴ. Βάσις δὲ

¹ Ἡροδότου I, 160.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 556.

ταύτης ἦτο τὸ πιστευόμενον, ὅτι οἱ θεοὶ εὐρίσκονται ἀδικκόπως ἐγγύς τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὅτι ἰθύνοντες τὰ τοῦ κόσμου ἐνδιατρίβουσι περὶ πάντα τὰ καθ' ἕκαστον καὶ δὲν ἀπαξιοῦσι νὰ γνωρίσωσι τοὺς σκοποὺς αὐτῶν εἰς τὸ μυωποῦν καὶ δεόμενον συμβουλευῶν ἀνθρώπινον γένος. Θεοὶ, φύσις καὶ ἄνθρωποι συνδέονται κατὰ τὴν πίστιν ταύτην διὰ δεσμῶν ἀδιαλύτων. Ἄν δὲ κατὰ ταῦτα παραχθῆ ἡ ἠθικὴ τάξις, ἐφ' ἧς στηρίζονται τὰνθρώπινα, ἡ διατάραξις αὕτη θὰ ἐκδηλωθῆ ἀναγκαίως καὶ ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ. Ἄσυνήθη φυσικὰ φαινόμενα κατὰ τὸν οὐρανὸν ἢ ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκλείψει τοῦ ἡλίου ἢ τῆς σελήνης, σεισμοὶ, λοιμοὶ, σιτοδεταί εἶνε σημεῖα τῆς ὑπὸ ἀδικίας προκληθείσης θεϊκῆς ὀργῆς. Ἄρκει δὲ ὅπως οἱ θνητοὶ κατανοῶσι τὰς θείας ταύτας ἐκδηλώσεις καὶ ἐπωφελῶνται αὐτάς.

Ἄλλὰ πρὸς τοῦτο εἶνε ἀνάγκη ἰδίας δεξιότητος, ἧτις δὲν δύναται νὰ κτηθῆ διὰ διδασκαλίας ὡς τις ἀνθρωπίνῃ τέχνῃ ἢ ἐπιστήμῃ. Ἄλλ' ὑπάρχει ἰδία τάξις ὠρισμένων ἀτόμων καὶ γενῶν, ἐμπορουμένων μὲν χάριτος θείας, ἐχόντων δ' ἀνεωγμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰ ὠτα πρὸς τὰς θείας ἐκδηλώσεις. Οἱ ἄνδρες δὲ οὗτοι μετέχουσιν εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι τοῦ θείου πνεύματος. Διὰ ταῦτα δ' ἔργον αὐτῶν καὶ καθήκον εἶνε νὰ παρουσιάζωνται ὡς ὄργανα τῆς θεϊκῆς θελήσεως, καὶ ἔχουσι τὸ δικαίωμα τοῦ ἀντιτάσσειν τὸ ἀξίωμα αὐτῶν πρὸς πᾶσαν ἐγκόσμιον δύναμιν. Ἐντεῦθεν δὲ καθίσταντο ἀναπόφευκτοὶ αἱ συγκρούσεις αἱ δὲ ζῶηραι ἀναμνήσεις, ἃς διέσωζεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς περὶ τῆς δράσεως ἀνδρῶν οἰοὶ ὁ Τειρεσίας καὶ ὁ Κάλχας, μαρτυροῦσιν οὐ μόνον τὴν ἐπικουρίαν καὶ ὑποστήριξιν, ἀλλὰ καὶ τὴν βιαίαν ἀντίστασιν, ἧς ἔτυχεν ἡ ἥρωικὴ βασιλεία παρὰ τῶν μαντικῶν ἀνδρῶν.

Κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων περὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ἰδίως ἐν τῷ ἀέρι ἐπεζητεῖτο ἡ παρατήρησις τῶν διοσημιῶν. Διὰ ταῦτα ὁ κεραυνὸς, ἡ καταιγὶς καὶ πάντα τὰ φαινόμενα τὰ διακόπτοντα τὴν μεταξὺ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς εἰρήνην καὶ ἀρμονίαν ἐθεωροῦντο σημεῖα νοθεσίας τῶν θεῶν· ἀλλ' ἰδίως ἐφαίνοντο οἱ οἰωνοὶ, ἧτοι τὰ πτηνὰ, μάλιστα δὲ οἱ ὄψιπέτεις, προωρισμέ-

νοι εἰς συντήρησιν τῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν γηίνων καὶ τῶν ὑπερκοσμίων. Πρὸς τούτοις δ' ἐπειδὴ ἡ θυσία ἦτο τὸ μέσον, δι' οὗ οἱ ἄνθρωποι ἐπικοινωνοῦν ἀμέσως πρὸς τοὺς θεοὺς, ἐπεβάλλετο ἡ κατ' αὐτὴν μάλιστα ἐπισκόπησις τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Ἀληθῶς, ἀρ' οὐ ἐπεθύμουν νὰ βεβαιωθῶσι πρὸ τῆς ἐνάρξεως παντὸς ἀξίου λόγου ἔργου περὶ τῆς μετουσίας τοῦ θείου, ἔπρεπεν, ὡς εἰκὸς, πᾶσα διατάραξις ἐν τῇ τελέσει τῆς θυσίας νὰ διαγνωσθῇ ὡς δηλοῦσα τὴν παρά τῶν θεῶν ἄρνησιν τῆς μετουσίας ἐκείνης καὶ ἐνδεικνύουσα τὴν παραίνεσιν ἀποτροπῆς ἀπὸ τοῦ μελετωμένου ἔργου. Ἐντεῦθεν προήρχετο ἡ ἐπιμελής ἐπισκόπησις τῶν ἱερείων, ἅτινα, καὶ ἂν ἦσαν ἐξωτερικῶς ὠραῖα καὶ ἄψογα, ἠδύνατο νὰ ἔχωσιν ἐσωτερικὰ ἑλαττώματα καὶ ἀτελείας καθιστανούσας αὐτὰ ἀνάξια τῶν θεῶν· ἐντεῦθεν ἡ ἀκριβὴς παρατήρησις τῆς φλογὸς τῆς θυσίας καὶ πάντων τῶν ἄλλων συστατικῶν καὶ τῆς ὅλης πορείας τῆς ἱεροτελεστίας, ἧς γινομένης, πάντες ἐπαρὰδόκουν ἐν θρησκευτικῇ σιγῇ τὴν θεῖαν ἀποκάλυψιν. Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ τομαὶ καὶ τὰ σχίσματα τοῦ δέρματος τῶν ἱερείων ἤξιοδοντο προσοχῆς ἐν Ὀλυμπίᾳ¹.

Διὰ δὲ τὴν ἱστορικὴν ἐξέτασιν ἰδίαν σημασίαν ἔχει ἡ μελέτη τῆς σχέσεως τῆς ἑλληνικῆς μαντικῆς πρὸς τὰνάλογα ἔθιμα τῶν ἄλλων ἀρχαίων λαῶν.

Παρ' ἅπασιν εὐρίσκομεν ἀνεπτυγμένα εἶδη τῆς ἐπισκοπήσεως τῶν μελλόντων, κυριώτατον δὲ κέντρον καὶ τοῦτου τοῦ κλάδου τῆς ἀνθρωπίνης ἐπινοήσεως ὑπῆρξεν ἡ ἀρχαία Βαβυλῶν. Ἐν αὐτῇ εὐρίσκομεν τὸ πρῶτον τὴν χρῆσιν τοῦ κλήρου ὡς καὶ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἥπατος τῶν ἱερείων. Ἐνταῦθα ἔλαβε τὸ πρῶτον ἡ μαντικὴ ὠρισμένον καὶ σαφῶς διαγεγραμμένον χαρακτῆρα διὰ τοῦ συνδέσμου αὐτῆς μετὰ τῆς χαλδαϊκῆς ἐπιστήμης καὶ ἰδίως μετὰ

¹ [Σχόλ. Πινδάρου Ὀλυμπ. Γ', 111· λαμβάνοντες γὰρ (Ἰαμίδα) τὰ τῶν ἱερείων δέρματα ἐπιτιθέασιν εἰς τὸ πῦρ καὶ οὕτω μαντεύονται· ἔνιοι δὲ οὕτω φασί· τεμνομένοις δέρμασι μαντεύεσθαι αὐτούς. λαμβάνοντες γὰρ τὰς βύρσας τῶν ἱερείων ἐσχιζον, καὶ κατὰ τὰ σχίσματα ἐμαντεύοντο ἀφορῶντες εἰς τὴν τομὴν, πότερα, εὐθεῖά ἐστιν ἢ οὐ.—μαντεύεσθαι, ἀφορῶντας εἰς τὰς σχισμὰς τῶν δερμάτων, πότερον εὐθεῖαί εἰσιν ἢ οὐ].

τῆς ἀστρονομίας. Ἐν Μεσοποταμίᾳ ἐιδιόχθησαν οἱ ἄνθρωποι τὴν κατανόησιν τῶν νόμων τῶν οὐρανίων σωμάτων, καὶ διὰ ταῦτα ἐνταῦθα ἤρχισαν τὸ πρῶτον οὐ μόνον νὰ κανονίζωσι κατὰ τὴν πορείαν τῶν ἀστέρων τὰς ἐποχὰς τοῦ ἔτους καὶ τὰ πρὸς αὐτὰς ἀντιστοιχοῦντα ἔργα τῶν ἀνθρώπων κατὰ γῆν τε καὶ θάλασσαν, ἀλλὰ καὶ νὰ ὑποτάσσωσι τὸν ὅλον ἀνθρώπινον βίον εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἄστρον. Ἐβλεπον τοὺς ἀστέρας ἄνωθεν τῆς συγχύσεως τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων τρεπομένους τὴν κανονικὴν αὐτῶν ὁδὸν ἐν φωτεινῇ διαυγεῖᾳ, καὶ ἐπεξέτεινον τὴν τὰ τοῦ φυσικοῦ κόσμου κανονίζουσαν ἐπίδρασιν αὐτῶν καὶ εἰς τὰ τοῦ ἡθικοῦ κόσμου. Ποῦ ἠδύνατο νὰ εὐρεθῆ ὄριον τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν, ποῦ ἐθραύετο ἡ ἄλυσις τῆς μυστηριώδους συνεχείας; Οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἦσαν εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι ἤχιστα εὐδιόθετοι νὰ ὀρίσωσι τοιαύτας διακρίσεις, παρεοῖδοντο δὲ μᾶλλον ἀκράτητοι εἰς τὴν ἀντίληψιν κοσμικοῦ συνόλου, οὐ οὐδὲν μέλος ἠδύνατο νὰ διασπασθῆ, καὶ διεμέρρωσαν συμφώνως πρὸς ταύτην τὴν ἀντίληψιν τὸ ἴδιον σύστημα τῆς παρατηρήσεως τῶν τοῦ κόσμου. Πρὸς δὲ τὴν ἐπιτολὴν καὶ τὴν δύσιν τῶν οὐρανίων σωμάτων κατεμέτρουν τὰς περιόδους, καθ' ἃς συνετελοῦντο αἱ τύχαι τῶν λαῶν, περιελάμβανον εἰς τεχνητὰ συστήματα ἀριθμῶν τὰς ἱστορικὰς ἐξελίξεις, καὶ κατὰ τοὺς ἀστερισμοὺς τοῦ οὐρανοῦ καθώριζον τὴν ἐπίγειον ζωὴν ἐκάστου ἀνθρώπου.

Οἱ δ' Ἕλληνες παρέλαβον τὴν τοιαύτην διδασκαλίαν ἐξ Αἰγύπτου. Ἐν ταύτῃ τῇ χώρᾳ εὗρον ἕκαστον μῆνα, ἕκαστην ἡμέραν καὶ ἕκαστην ὥραν ἀφιερωμένας εἰς ταχτὸν θεόν, κατὰ δὲ τὴν τυχαίαν ὥραν τῆς γεννήσεως ἐπίστευον ὅτι ἐκ τῶν προτέρων καθωρίζετο ὁ χαρακτήρ καὶ ἡ τύχη τοῦ ἀνθρώπου. Μετὰ προσοχῆς δὲ καὶ ἐπιμελείας ἀνεγράφετο πᾶν σημεῖον καὶ ἐσημειοῦντο τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ, ὅπως διατυπωθῆ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον τέλειον σύστημα διδασκαλίας.

Ἰδιάζουσαν δὲ σπουδαιότητα πρὸς μετάδοσιν τῶν διδασκαλιῶν τούτων ἔσχον αἱ μεθόριοι χώραι αἱ κείμεναι μεταξὺ τῶν δύο

ἡμίσεων τοῦ ἀρχαίου κόσμου, αἱ ἀκταὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐκείνης, ἥτις ἀνήκει κατὰ τὸ ἡμισυ εἰς ἑκατέραν τῶν ἡπείρων. Ἰδίως δὲ τοιαῦται ἦσαν αἱ νότιοι ἀκταὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας αἱ κείμεναι πλησιέστατα τῶν οἰκίσεων τῶν σημιτικῶν λαῶν καὶ αὐταὶ δὲ οἰκηθεῖσαι ὑπὸ Σημιτῶν¹, αἱ παρὰ τὰς νοτίους κλιτύας τοῦ Ταύρου κείμεναι γῶραι, ἡ Κιλικία, ἡ Παμφυλία, ἡ Λυκία, ἡ Καρία, καὶ τῶν νήσων ἡ Κύπρος καὶ ἡ Κρήτη. Αὗται ὑπῆρξαν αἱ γῶραι, ἐν αἷς ἡ ἐνθουσιώδης φυσιολατρεία καὶ τὸ βαθύ θρησκευτικὸν αἰσθημα τῶν σημιτικῶν λαῶν συνεζεύχθη πρωιμώτατα μετὰ τοῦ διαυγοῦς καὶ ὑπὲρ τοῦ μέτρου καὶ τῆς τάξεως ποιοῦντος πνεύματος τῶν Ἀρίων. Ἐκεῖ δ' εὐρίσκουμεν κατὰ προτίμησιν καὶ τὴν κοιτίδα τῆς μαντικῆς τῶν Ἑλλήνων.

Ἐν Κιλικίᾳ ὑπῆρχον πανάρχαια κέντρα μαντείας· ὁ γενάρχης τοῦ ἔθνους τῶν Καρῶν ἐθεωρεῖτο ὁ ἐφευρετής τῆς αἰανοδοσκίπιας· κατὰ τὰ ὅρια τῆς Καρίας καὶ τῆς Λυκίας ὄκουν οἱ Τελμησίσοι, ὧν οἱ υἱοὶ καὶ αἱ θυγατέρες κατεῖχον τὸ ὄριον τῆς μαντικῆς· ἐκ δὲ τῆς Λυκίας κατήγετο ὁ Ὀλλήν, ὁ πρῶτος τῶν Ἑλλήνων προφήτης, καὶ παρὰ τῶν Παμφυλίων εἶχον διδαχθῆ τὰ θαυμάσια τῶν μαγικῶν αὐτῶν τεχνῶν. Ἐν τῇ μαντικῇ δὲν ὑπάρχουσιν ὅρια χωρίζοντα τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν εἰς ἰδίους κύκλους ἰδεῶν.

Ἀπάντων δὲ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπινοηθέντων καὶ τελειωθέντων εἰδῶν τῆς οἰωνοσκοτικῆς, τῆς διὰ τῆς κυβείας καὶ τῆς κληρομαντείας, τῆς ὄνειρομαντείας καὶ ἀστρομαντείας, τῆς λιθινομαντείας καὶ τῆς ἐξηγήσεως τῶν διοσημιῶν, τῆς ἐρμηνείας τῆς κλαγγῆς καὶ τῆς πτήσεως τῶν οἰωνῶν, ἐπανευρίσκομεν καὶ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἔχνη καταφανῆ. Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ ἐπτάφυλοι Θῆβαι ἐκτίσθησαν κατὰ διάγραμμα σχέσιν ἔχον πρὸς τὴν παρὰ Βαβυλωνίους λατρείαν τῶν πλανητῶν².

Δὲν περιωρίσθησαν δὲ οἱ Ἕλληνες μόνον εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς κληρονομίας τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ μετέπλασαν αὐτὴν καὶ μετέ-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 112.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 125.

βαλον εἰς κτῆσιν ἐθνικὴν. Ἡ δὲ μετάπλασις ἐκείνη ἔγεινε κυρίως ἤδη ἐν ταῖς παραλλήλαις ἐκείναις χώραις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἰδίως δ' ἐν Λυκίᾳ, ἐν ᾗ βλέπομεν τὴν ἀναλαμπὴν πνευματικοῦ βίου ὄλως διαφόρου τοῦ ἀνατολικοῦ, ὃν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἡῶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἄν δ' ἐρωτήσωμεν τί εἶνε τὸ παρέχον εἰς τὴν ἑλληνικὴν μαντικὴν τὸν ἐθνικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα, θὰ διαγνώσωμεν ὡς τοιοῦτον τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος τὴν διατηρουμένην καὶ ἐκδηλουμένην καὶ ἐκεῖ ἔνθα ὁ ἄνθρωπος ὑποτάσσεται εἰς τὴν διοίκησιν τὴν ἐκ τῶν ἄνω. Ἀληθῶς ὁ Ἕλληνας χρηστηριαζόμενος ἀπέχεται πάσης ἀνδραποδώδους ὑποδουλώσεως εἰς τὴν εἰμαρμένην, καὶ ἀναγνωρίζει τὴν συνειδήσιν ὡς τὴν φωνὴν τοῦ θεοῦ τὴν ἀντηχοῦσαν ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνθρωπίνοις σπλάγγχοις καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ πάσης διοσημίας καὶ ὡς τὴν ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ταύτης μαρτυρουμένην ἰδίαν εὐθύνην, ἣν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐκφύγη ἀνάδρωσιν χωρὶς νὰ προδώσῃ τὰ εὐγενέστατα τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ. Τὴν δ' ἐκπλήρωσιν τοιούτων καθηκόντων, ἅτινα καθαρῶς διαγράφονται ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἠθικοῦ ἀνθρώπου, δὲν ὑποτάσσει ὁ Ἕλληνας εἰς ἐξάρτησιν ἀπὸ περιδεοῦς παρατηρήσεως τῆς φύσεως. Τὸ δὲ φρόνημα τῆς ἠθικῆς ταύτης ἐλευθερίας ἐκδηλοῦται ὁ Ὅμηρος διὰ τῶν ἐξῆς στίχων, αὗς ἐκφέρει ὁ Τρῶες ἦρωας, ἐν ὃ Πολυδάμας ἀπέτρεπεν ἀπὸ τοῦ ἀγῶνος, προβάλλων δυσκοιωνοῦς μαντείας¹

ἡμεῖς δὲ μέγαλοιο Διὸς πειθώμεθα βουλήν,
 δε πᾶσι θνητοῖσι καὶ ἀθανάτοισιν ἀνάσσει
 Εἰς οἰωνὸς ἄριστος, ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης¹.

Τὸ δ' αἰσθημα τοῦτο τῆς ἐλευθερίας ἐκδηλοῦται καὶ ἐν τοῖς τύποις τῆς μαντικῆς. Πάντων τῶν παρὰ τοῖς Τυρρηνοῖς καὶ τοῖς Ῥωμαίοις ἀναπτυχθέντων διδαγμάτων τῆς μαντείας τὰ σπέρματα

¹ [Ὅμηρου Ἰλιάδος Μ, 241 κ. ε.].

εὐρίσκομεν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν. Οὗτοι ἐγίνωσκον τὴν οἰωνοσκοπίαν οὐχ ἤττον τῶν Ῥωμαίων· εἶπερ τι δὲ καὶ ἄλλο γένος ζώων παρετήρησαν κατὰ προτίμησιν καὶ μετὰ μεγίστης ἐπιμελείας τὰ πτηνὰ, καὶ ἡ μαντικὴ αὐτῶν ἠρύετο τᾶριστα τῶν διδαγμάτων ἐκ τῆς ὀρνιθοσκοπίας. Ἄλλ' ἀντιστρατεύεται εἰς τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα ἡ καθυπόταξις τῆς οἰωνοσκοπίας εἰς συστηματικούς κανόνας, οἳ οἱ τῶν auspicia ἐν Ἰταλίᾳ, ἐνθα οἱ οἰωνοὶ γενόμενοι ἐφόδιον τῆς πολιτικῆς πράξεως καὶ πείρας ὑπήχθησαν εἰς σταθεράς διατυπώσεις ὡς ἅπαντα τὰ τῆς πολιτείας. Καὶ ἀνάλογόν τι μὲν πρὸς τὰ κρατοῦντα ἐν Ῥώμῃ εὐρίσκομεν ἐν Σπάρτῃ. Καὶ ἐν αὐτῇ δὴλα δὴ ὁ δημόσιος βίος ἐξηρτήθη κατὰ τὰ καίρια ἀπὸ διοσημιῶν. Αἱ μὲν ἀρχαιρεσίαι τῶν ἐφόρων φαίνεται ὅτι συνέδουοντο πρὸς οἰωνοσκοπίαν, ἐπεκαλοῦντο δὲ πρὸς ἐπίτευξιν πολιτικῶν σκοπῶν ὄνειρα ἐπιφαινόμενα εἰς τοὺς ἐγκοιμωμένους ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Πασιφάης¹. Ἄλλ' ἐν Ἀθήναις τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα ἔμεινε τελείως ἀπῆλλαγμένον ἀπὸ τοιούτων τύπων καὶ πάσης οἰαζομένης ἀνελευθέρου δεσμεύσεως. Καὶ διετηροῦντο μὲν ἐν τισιν οἴκοις τὰ πατροπαράδοτα εἶδη τῆς μαντείας, ἡ δὲ πολιτεία ἀπεδέχετο τὸ ἀξίωμα τῶν οἰκῶν τούτων, οἳ οἱ ἦσαν οἱ Πυθαισταὶ καὶ οἱ Δηλιασταὶ, οἵτινες ἀπὸ τακτοῦ ἱεροῦ χώρου ἐτήρουν τὰς ἐπὶ τῆς Πάρνηθος ἀστραπάς, καὶ ὠρίζον ἐξ αὐτῶν τὸν χρόνον πρὸς ἀποστολὴν τῶν θεωρῶν εἰς Δῆλον καὶ Δελφούς². Παρὰ δὲ τῷ πλήθει ἐξηκολούθει ὕφισταμένη ἡ δεισιδαιμονία, ἣτις ἐν χρόνοις συγχύσεως καὶ ταραχῆς προσᾶπεντα δύναμιν νέαν. Οὕτω καὶ ἐν Ἀθήναις διελύετο ἡ ἐκκλησία, ἐπερχομένης ἀσυνήθους διοσημίας, ἡ ἂν δυσόϊωνον ζῶον ἀνεμιγνύετο εἰς τὰς τάξεις τῶν πολιτῶν. Τοιαῦτα δὲ τινα ἠδύναντο ἐν τισι περιστάσεσι νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς σκοποὺς φατριαστικούς. Ἀλλὰ καθ' ὅσον ἡ δημοσία συνειδήσις ἐγίνετο καθαρωτέρα ἐν τῇ σολωνεῖῳ πολιτείᾳ, ἐπὶ τοσοῦτον μᾶλλον τὰ τοιαῦτ' ἀπέβαλλον τὴν σημασίαν αὐτῶν, καὶ ἐνισχύετο ἡ εἰς τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα ἔμφυτος

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 319.

² [Στράβωνος IX, σ. 404].

τάσις πρὸς ἠθικὴν ἀνεξαρτησίαν. Αὐξανούσης δὲ τῆς μορφώσεως, τὸ πνευμ' ἀπηλλάσσεται ὁσημέραι μᾶλλον τῆς ἐπιδράσεως τῆς φύσεως, καὶ ἐξήτει νάνεύρη τοὺς νόμους τῆς δράσεως ἐν ἑαυτῷ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀρμονίας πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ θείου. Καὶ ἐπιτελοῦσι μὲν μάντις καὶ οἰωνοσκόποι τὸ ἔργον αὐτῶν ὡς καὶ πρότερον, ἀλλ' οἱ μὲν πολῖται μένουσιν ἐλεύθεροι, ἕκαστος συναδὰ τῇ ἰδίᾳ παιδεύσει, νάξιώσῃ μείζονος ἢ ἐλάσσονος προσοχῆς τὰς τέχνας αὐτῶν, ἢ δὲ πολιτεία οὐδαμῶς ἀπτεται τῶν τοιούτων καὶ μόνον προσέχει εἰς τὴν ἀποτροπὴν κακοτέχνου φενακισμοῦ· τοιοῦτος ὁ ἔλεγχος ὁ ἐν Ἀθήναις ἀσκούμενος ὑπὸ τῶν ἱεροποιῶν¹. Ἄλλ' ἐν γένει πάντα τὰ ὑποδεέστερα εἶδη τῆς μαντικῆς τῆς συνισταμένης εἰς τὴν ἀκριβολόγον παρατήρησιν αἰσθητῶν ἀντικειμένων ὡς καὶ ἡ ἐπιτεγχοῦς ἐρμηνεῖα οἰωνῶν ἢ μεταπίπτουσα εἰς ἐπαγγελματικὴν ἐξάσκησιν ταπεινὴν καὶ φιλοκερῶν, ἐθεωρήθησαν ἐνωρίς ἀνήκοντα εἰς τὴν σφαῖραν τῆς δευσιδαιμονίας· μόνη δὲ διετήρησε σημασίαν καὶ ἀξίαν ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ τῶν Ἑλλήνων ἐκείνη ἢ μαντικὴ ἢ ἐκπηγάζουσα ἐκ πνευματικῆς ἀνυψώσεως προερχομένης ἐκ πλησιεστέρας πρὸς τὸ θεῖον ἐπικοινωνίας.

Ἡ δ' ἀνωτέρα αὕτη προφητεία ἀνῆκεν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος, δι' ἧς μετὰ καὶ τῆς ὅλης θεοσκευτικῆς συνειδήσεως τῶν Ἑλλήνων ἔτυχε τῆς ὑψίστης ἀναπτύξεως καὶ ἡ μαντικὴ. Αὐτὸς ὁ Ἀπόλλων εἶνε ὁ προφήτης τοῦ ὑπάτου Διὸς καὶ ὁ μεσίτης μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων· αὐτὸς παρ' αὐτοῦ λαβῶν ἔχει ἔργον τὸ παρέχειν ἐπικουρίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ αὐτῶν· ἐν δ' αὐταῖς ἐκείναις ταῖς χώραις, ἐν αἷς προιμώτατ' ἀνεπτύχθη ἡ λατεία τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐν Καρίᾳ καὶ Λυ-

¹ Schömann Griechische Alterthümer Τόμ. Β' ἐκδ. γ' σ. 417. Ἐν τῷ συνόλω τοῦ Curtius Über die Mantik des Alterthums, λόγον πανηγυρικὸν ἐκφωνηθέντα ἐν Γουτίγγῃ τῇ 4 Ἰουνίου 1864, περιλαμβανόμενον δε καὶ ἐν τῷ τοῦ αὐτοῦ συλλογῇ Alterthum und Gegenwart Τόμ. Α' σ. 163 κ. ἑ.

κία, ἐπιχωριάζουσι πάντα τὰ εἶδη τῆς μαντικῆς. Ἄλλ' ἰδίως ἀπολλώνιος εἶνε ἡ μαντικὴ ἐκεῖνη ἢ ἀπορρέουσα ἐκ ποιῆς τινος ἐπιλάμψεως καὶ ἐξάρσεως τῆς ψυχῆς τῆς ἀνθρωπίνης, ἐκ καταστάσεώς τινος, καθ' ἣν παρέχεται εἰς τὸ γήινον πνεῦμα ἢ ἐπισκόπησις ὑψηλοτέρας τινὸς τάξεως τῶν πραγμάτων. Τότε οὐδεὶς λόγος περὶ εὐχαριστήσεως πολυπράγμονος περιεργείας, ἀλλὰ περὶ ἀποκαταστάσεως ἀρμονικοῦ συνδέσμου μεταξὺ τοῦ ὄρατοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀόρατου. Περὶ τοῦ προφήτου Ἐπιμενίδου¹ ἐλέγεται, ὅτι ἐμαντεύετο μόνον περὶ τῶν ἤδη γεγονότων. Τοιαῦται λοιπὸν μαντεῖαι ἦσαν καθ' ὅλου εἰπεῖν ὀρθαὶ κρίσεις περὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἔνθα ἐπεζηρεῖτο ἢ μετὰ τοῦ θεοῦ ἀρμονία. Δὲν διέτριβον περὶ τὰς περιπετείας τῶν εὐμεταβλήτων γηίνων, ἀλλὰ περὶ τῶν ἀμεταπτώτων διατάξεων τοῦ θεοῦ δικαίου, αἵτινες ἔπρεπε νὰ παραστῶσι ζωηραὶ κατενώπιον τῆς ψυχῆς, ἐπειδὴ ἦσαν πεπεισμένοι, ὅτι τότε ἔμελλον καὶ ὡς πρὸς τὰ καθ' ἕκαστα νὰ διαλυθῶσιν αἱ ἀνησυχίαι καὶ οἱ δισταγμοί.

Ὁ θεὸς ἐκλέγει αὐτὸς τὰ ὄργανα τῶν ἐκδηλώσεων αὐτοῦ, πρὸς ἐνδείξιν δὲ τοῦ ὅτι ἡ θεία θέλησις δὲν ἀποκαλύπτεται δι' ἀνθρωπίνης σοφίας καὶ τέχνης ὁ Ἀπόλλων λαλεῖ δι' ἀδυνάτων παρθένων καὶ γυναικῶν. Ἡ δὲ κατάστασις τοῦ ἐνθουσιασμοῦ δὲν εἶνε κατάστασις ἰδίας τινὸς ἐξάρσεως τῶν δυνάμεων, ἀλλ' ἡ ἰδία δύναμις ὡς καὶ αὐτὴ ἡ ἰδία συνειδήσις οἰοεὶ ἀμαυροῦνται, καὶ τοῦτο ὅπως ἀκουσθῆ πολὺ μᾶλλον καθαρωτέρα ἢ θεϊκὴ φωνή. Τὸ οὕτω δ' ἀνακοινωθὲν ἀπόκρυφον τοῦ θεοῦ εἶνε οἰοεὶ τι ἄχθος πιέζον τὸ εἰσδεχόμενον αὐτὸ πνεῦμα· εἶνε μὲν διαυγῆς τις θεὰ τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ὄχι καὶ πλήρης ἀνάπαυσις τοῦ πνεύματος. Διὰ ταῦτα ἡ προφήτις ἢ Σίβυλλα δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἐξαγγείλῃ αὐτὴν τὴν ἀποκάλυψιν· τὰ ὑπ' αὐτῆς ἐκφερόμενα εἶνε ἀκατανόητα εἰς αὐτὴν τε καὶ τοὺς ἀκούοντας. Ἐντεῦθεν εἶνε χρεῖα ἐξηγήσεως, ὅπως ἡ προφητεία ἀποβῆ χρήσιμος εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Πρὸς τοῦτο δὲ τὸ ἔργον ἦσαν κεκλημένοι εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι οἱ διέ-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 480.

ποντες τὰ τῆς λατρείας, ἅτε εὐρισκόμενοι εἰς στενοτάτην σχέσιν πρὸς τὸν θεόν· τοῦτο δ' ἐπήνεγκε τὴν πολλῶν ἀγαθῶν πάροχον συνένωσιν τῆς μαντικῆς καὶ τῆς ἱερωσύνης, αἵτινες τὸ κατ' ἀρχὰς οὐδὲν εἶχον πρὸς ἀλλήλας κοινόν. Οἱ δ' ἐξηγηταὶ τῶν θείων χρησμῶν ἐπωφελοῦνται αὐτοὺς ὁσημέραι μᾶλλον πρὸς αὐξήσιν τῆς ἰδίας δυνάμεως. Καὶ καλοῦσι μὲν ἑαυτοὺς προφῆτας, ἐπιτελοῦσι δὲ αὐτοὶ ἐκεῖνοι τὸ προφητικὸν ἔργον, ὡς συνέβαινεν ἐν Κλάρω¹, ἢ ἐκλέγουσιν ἐν ὀνόματι τοῦ θεοῦ τὰς προφητίδας². Οὕτω δ' ἡ μαντικὴ ἀποβαίνει ὑπηρετικὴ τῶν ἱερέων, καὶ ἡ θεοκρατικὴ αὐτῆς δύναμις μεταβαίνει εἰς τὰ ἱερατικά γένη.

Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ μαντικὴ ἐξαρτᾶται καθ' ὁλοκληρίαν ἀπὸ τῆς θελήσεως τοῦ θεοῦ, προθυμουμένου εἰς ἀποκάλυψιν ἢ τούναντίον ἀπαναινομένου, τοῦτο ἐνέχει τι κατ' οὐσίαν τὸ ἔκρουθμον καὶ ἀκα νόμιστον εἶνε πηγὴ γνώσεως φέουσα μόνον κατὰ τὰς ἰδιαζούσας ἐπινεύσεις τοῦ θεοῦ. Τοιαύτην πρωτόγονον μὲρρῆν διετήρησεν ἡ μαντικὴ ἐν τῇ κοιτίδι τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀπόλλωνος, ἧτος ἐν Λυκίᾳ, ἐνθα ἡ προφῆτις, ὅτ' ἐπίστευεν, ὅτι ἡσθάνετο πλησιάζουσας τὴν ἐμφάνισιν τοῦ θεοῦ, ἐνεκλείετο εἰς τὸν ναόν, ὅπως ἀναμείνη τὴν ἀφίξιν αὐτοῦ. Τὰ δ' ἐπιφάνεια ταῦτα τοῦ Ἀπόλλωνος ἀνεμένοντο, ὡς εἰκὸς, ἰδίως τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἐωρτάζετο ἡ πρώτη ἐμφάνισις τοῦ θεοῦ, τὰ γενέθλια αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἡμέρα αὕτη ἦτο ἡ ἐβδόμη τοῦ ἔαρινου μηνὸς Θαργγηλιῶνος, ὅτε τὸ φῶς καὶ ἡ θερμότης ἀνακτῶσι τὴν δύναμιν αὐτῶν καὶ φωτίζουσι καὶ θερμαίνουσι τὸν ἀνανεούμενον κόσμον.

Ὅτε δὲ πλέον οἱ ἱερεῖς συνδυάσαντες μετὰ τῆς ἱερωσύνης τὴν μαντικὴν ἤρχισαν ἀποκομίζοντες τιμὴν καὶ κέρδος, παρωρμήθησαν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐν ἀρχῇ φύσιν τῆς μαντικῆς εἰς τακτικὴν αὐτῆς ἐξάσκησιν πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ εὐσεβοῦς κοινοῦ

¹ Τακίτου Annales II, 54.

² Ἡ Πυθία ἦτο πασῶν Δελφιδῶν ἐξαίρετος. Ἦτο *Εὐρυπύθη* ἐν Ἰωνί στ. 1326 ἐκδ. Kirchhoff. Πρὸς Schömann Griechische Alterthümer Τόμ. Β' ἐκδ. γ' σ. 314.

καθ' ὠρισμένους τύπους καὶ τακτὰς ἡμέρας. Πράγματι χαρακτηριστικὸν δεῖγμα τῆς ἑλληνικῆς εὐσεβείας ἦτο ἡ εὐπιστος χρῆσις τῶν διὰ τῆς μαντικῆς παρεχομένων μέσων πρὸς ἐξιλασμὸν τοῦ θεοῦ, ἢ εἰς τοὺς προφητικούς τόπους προσφορὰ θυσιῶν καὶ δώρων καὶ ἡ ἐρώτησις τῆς γνώμης τοῦ θεοῦ. Οὕτω δ' ἐγεννήθησαν τὰ χρηστήρια ἢ μαντεῖα.

Καὶ ἐν ταύτῃ δὲ τῇ γνησίῳ ἑλληνικῇ ἀναπτύξει τῆς μαντικῆς ἐνουπάρχει τὸ κατ' ἀρχὰς ὁ πόθος χαλιναγωγῆσεως ἢ αὐθαιρεσίας, ἣτις ἔχει εὐρὺ στάδιον ἐνεργείας ἐν τῇ ἐνασκήσει τῆς τέχνης. Ἡ μαντεῖα δὲν ἔπρεπε νὰ μείνῃ ἀνατεθειμένη εἰς ἄτομα διὰ ταῦτα ἰδρῦθησαν χρηστήρια ἐν χώροις διὰ σημείων τῶν θεῶν μαρτυρουμένοις ὡς ἱεροῖς, καὶ ἐν αὐτοῖς διεξήγετο ἢ μετὰ τοῦ θεοῦ ἐπικοινωνία διὰ σεμνῶν συλλόγων ἱερέων. Ἦσαν ἱερά, ἐν οἷς ἡ μαντικὴ ὡς ἴδιον χάρισμα ἐξέλειπεν ὀσημέραι μᾶλλον καὶ τέλος ἀπέβη ἀπλοῦς τύπος. Αὐτὴ ἡ προφητικὴ, ἢ ὑπὸ τῶν ἱερέων ἐκλεχθεῖσα, ἐρωτᾶται πλέον ὑπ' αὐτῶν καὶ μόνων, τὰ δὲ ὑπ' αὐτῶν ἐκφερόμενα ἰσχύουσιν ὡς χρησμὸς τοῦ θεοῦ. Ἄλλ' ὅμως ἡ μεταρρυθμισις αὐτῆς τῆς μαντικῆς δὲν θεωρεῖται ὑφαρπαγὴ παραβλάπτουσα τὸν θερησκευτικὸν χαρακτήρα, ἀλλὰ πιστεύουσιν, ὅτι ἐξακολουθεῖ ἡ ἄμεσος συμμετοχὴ τοῦ θεοῦ εἰς τοὺς ἱεροὺς χώρους, ἐν οἷς ἐξαγγέλλεται τὸ θεῖον δίκαιον ἐπ' ὄνοματι αὐτῶν. Ὡς ἰθύντορες δὲ τῶν χρηστηρίων τούτων περιεβλήθησαν οἱ ἱερεῖς ὅπως νέαν δύναμιν, ἣτις ἔσχε μεγίστην ἐπιδράσιν ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ ὅλου λαοῦ.

Ἡ δὲ τιμὴ αὕτη, ἣς ἠξιώθησαν οἱ ἱερεῖς, πρέπει νὰ ξενίσῃ πάντας τοὺς εἰδότας σαφῶς, ὅποσον καθ' ὅλου τὸ πνεῦμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐχόμενον τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἐλευθέρως κινήσεως, ἀντιστρατεύεται πρὸς πάσας τὰς θεοκρατικὰς ἐπιδράσεις, καὶ πῶς ἐνεκα τούτου ἐντὸς τῶν πόλεων ἐκάστων κατέστη ἀπανταχοῦ ἀδύνατος ἡ ἰδρυσις δυνάμεως ἱερατικῆς. Διὰ ταῦτα πρέπει νὰ ὑπῆρξαν ἰδιάζοντες λόγοι, ἐξ ὧν ἐξηγεῖται ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ μακρὰ διάρκειά τῆς τιμῆς ἐκείνης τῶν ἱερέων τῶν μαντείων.

Ὅτε ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος μετηνέχθη ὑπὸ τῶν πρότερον ἀναπτυχθέντων φύλων τῶν ἐγκατοικούντων ἐν Κρήτῃ καὶ Μικρᾷ Ἀσίᾳ εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἀκτὴν¹, οἱ ἀπόστολοι τῆς λατρείας ταύτης ὑπῆρξαν καὶ οἱ διαδόντες τὴν προηγμένην ἐκείνην παιδείου-σιν. Μόνον ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ εἰς πάσας τὰς ἐκφάνσεις τοῦ βίου ἐπεκτεινομένη ἐπίδρασις ἢ συμπαρομαρτοῦσα εἰς τὴν ὁποῦδήποτε διάδοσιν τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται συγχρόνως καὶ ἡ μεταξὺ τῶν ἰθαγενῶν ὑπεροχὴ, εἰς τὴν ἀνήλθον τὰ ἱερατικὰ γένη. Πράγματι οἱ ἱερεῖς ἠδύνατο νὰ παραστῶσιν ὡς πνευματικῶς ὑπέροχοι ἄνδρες, κεκτημένοι πολὺ ἀνωτέραν πείραν τῶν ἐγκοσμίων καὶ διὰ ταῦτα ἔχοντες τὰ προσόντα καὶ τὴν ἀποστολὴν νὰ ποδῶσιν ἐν ὀνόματι τοῦ θεοῦ αὐτῶν οἱ διδάσκαλοι καὶ σύμβουλοι τῶν ἐγχωρίων ἐν πάσαις αὐτῶν ταῖς περιστάσεσιν². Ἀλλὰ παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ λαῷ ἡ παιδείσις ἀπέβη ἰσότημος πρὸς τὴν δύναμιν ὅσον παρὰ τοῖς Ἑλλήσι. Διὰ τοῦτο οἱ ἀριστοκρατικοὶ οἴκοι τῆς Κρήτης ἐπέβαλον εἰς τοὺς Δωριεῖς περιορισμένην ἀγωγὴν, ὅπως κυριαρχῶσιν αὐτῶν διὰ παιδείσεως ἀνωτέρας. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ οἱ Μυτιληναῖοι ἀπηγόρευσαν εἰς τὰς ἀποστάτιδας τῶν συμμάχων πόλεων τῆς νήσου τὴν ἰδρύσιν σχολείων, συγκεντρυντες οὕτω πᾶσαν τὴν παιδείουσιν εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν³. Καθ' ὅμοιον τρόπον ἀπέβησαν καὶ τὰ μακτεῖα κέντρα ὑπερόχου παιδείσεως, τοῦτο δὲ εἶνε ἡ κυρία πηγὴ τῆς δυνάμεως αὐτῶν.

Μετὰ δὲ τὴν βαθμηδὸν οἱ ἀμειβάτας ἀντεπιδράσεως ἐπελθοῦσαν ἐξίσωσιν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἐπηλύδων καὶ τῶν ἰθαγενῶν, ἔπρεπε νὰ προσεπέλθωσιν ἄλλα αἰτία πρὸς συγκράτησιν τῆς ἀρχῆ-θεν κτηθείσης ὑπεροχῆς. Κατωρθώθη δὲ τοῦτο, τῶν ἱερέων πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον καταβαλόντων μέγαν ζῆλον, ὅπως διατηρήσωσιν ἐν ἑαυτοῖς ἐπαγγελματικὴν τινὰ ἄσκησιν, δι' ἧς ἐπετεύχθη

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 81. [Πρβλ. σ. 98, 115, 154].

² Περὶ τῆς δυνάμεως τῶν ἱερέων παρὰ τοῖς Ἰνδογερμανικοῖς λαοῖς ἴδε Max Müller Essays Τόμ. Β' σ. 290, 297, 301.

³ Ἀλιανοῦ Ποικίλη ἱστορία VII, 15.

μεγάλη δεξιότης καὶ ἀσφάλεια περὶ τὸ παρέχειν ἀπαντήσεις εἰς ἐρωτήσεις προβαλλομένας αὐτοῖς. Καὶ ἂν μὲν ἦσαν ἐρωτήσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὸ μέλλον, ἐρωτήσεις εἰς ἃς οὐδεὶς θνητὸς ἠδύνατο νάπαντήσῃ μετ' ἀσφαλείας, ἦτο ἐπιτετραμμένον νά προκαλέσωσι μετὰ συνέσεως καὶ προσοχῆς ἀπάντησιν τοῦ θεοῦ τοιαύτην, ὥστε, οἰαδῆποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἔκβασις, μηδεὶς νά δύναται νά ἐξελέγξῃ πλάνην αὐτοῦ. Ἐρωτήσεις δέ, ὧν δέν ἤθελον νά ἐπιχειρήσωσι τὴν ἀπόκρισιν, ἠδύνατο νάποκρουσθῶσι κατ' εὐσχημον τρόπον. Ἄλλως δὲ δέν προεβάλλοντο ὅμως πάντοτ' ἐρωτήσεις τοιαῦται, εἰς ἃς προέκειτο νά δοθῇ ἀπάντησις στηριζομένη εἰς τὴν διάγνωσιν τοῦ μέλλοντος, ἀλλὰ συνήθως ἐζητούντο συμβουλαὶ περὶ ἐπιχειρήσεων δυσχερῶν, δαιτησίαι περὶ διαφορῶν, διέξοδοι ἐν παντοίοις βιωτικῆς ἀμυχανίαις. Ἐν δὲ τοῖς τοιοῦτοις λυσιτελεστάτη ἦτο καὶ αὐτὴ ἡ ἀφατρίαστος ἐκτίμησις τῆς ἀληθοῦς θέσεως τῶν πραγμάτων. Εἰς πολλοὺς δὲ ἀπέβαινε τὸ χρηστήριον εὐεργετικώτατον διὰ τῆς μετὰ μακρὴν καὶ ἀγωνιώδη ἀμφιβολίας χρόνον παρορμήσεως πρὸς σταθερὰν ἀπόφασιν, εἰς ἣν καὶ προέβαινον χαρμοσύνης, πεποιθότες ἐπὶ τὴν ὑπὸ τοῦ θεοῦ παρεχομένην ἔγκρισιν τῶν μελετηθέντων. Προσπέρχετο δὲ καὶ ἡ δεξιὰ παρὰ τῶν ἱερέων διατήρησις διηνεκῶν καὶ φιλίων σχέσεων πρὸς ἅπαντα τάξιολογώτατα κέντρα τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου.

Καὶ ὅτ' οὐ μόνον διὰ τῶν εὐρύτατα διαδεδομένων ἱερατικῶν συλλόγων τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀλλὰ καὶ διὰ παντοίων ἰδίων σχέσεων εἶχον ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν κατὰ τὰς κοινωσίας ἐν ἀπάσαις ταῖς κυριωτέραις τῶν ἑλληνίδων πόλεων. Ἐγίνωσκον τὴν θέσιν τῶν ζητημάτων τῶν διαιρούντων τὰς φατρίας πρὶν ἢ αἱ φατρίαὶ παραστῶσι πρὸ αὐτῶν. Εἶχον σαφεῆ γνῶσιν τῶν τ' ἐξωτερικῶν κινδύνων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν δυσχερειῶν τῶν πόλεων ἐκάστων πρὶν ἢ ζητηθῆ ἢ πρὸς ἀποφυγὴν αὐτῶν γνώμη τοῦ μαντείου. Εἶχον μέσα καὶ μεθόδους, ὅπως διεισδύωσιν εἰς αὐτὰ τὰ μύχια τῶν ἀτόμων, πρὶν ἢ ἐπιληφθῶσι τῆς ἐξετάσεως τῆς τύχης αὐτῶν. Πρέπει νάναλογισθῶμεν, ὅτι πλὴν τῆς εὐρυτάτης ταύτης γνώσεως τῶν κατὰ τὸν κόσμον

καὶ τοὺς ἀνθρώπους μετεδίδετο ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἱερατικῶν οἰκῶν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ποιά τις σοφία, ἀσφαλῆς τις ἐμπειρία περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν κατὰ τὸν βίον δυσχερῶν, ὅτι δὲ καθ' ἐκάστην περίστασιν, καθ' ἣν ὑπεβάλλετο εἰς τὴν κρίσιν αὐτῶν πρόβλημά τι, προϋπῆρχον ἤδη πολλαὶ ἀνάλογοι περιστάσεις δυνάμεναι νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὴν προκειμένην· οὕτω δ' ἐκ τῶν παντοίων ἐκείνων ἀποκρίσεων καὶ συμβουλῶν ἐξεπήγαζεν ἀσκησις ἐπιτηδευομένη ὁσημέραι σταθερότερον. Οὕτως ἐννοοῦμεν εὐκόλως πῶς καὶ μετὰ τὴν ἐξίσωσιν τῆς προτέρας ἐκείνης διαφορᾶς τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ὑφισταμένης ποτὲ μεταξὺ τῶν ἀποστόλων τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν περιόικων διετηρήθη ἀπαραμείωτον τὸ ἀξίωμα τῶν χρηστηρίων. Προσεπήρχοντο δὲ τέλος καὶ τὰ παντοῖα μέσα, ὅσα πανταχοῦ καὶ πάντοτε κατέχουσιν οἱ ἱερεῖς, ὅπως δεσπόζωσι τῶν φιλοθρησκῶν. Καὶ δὴ εἰς τὰ μαντεῖα ἐφοίτων μόνον ὅσοι εἶχον ἐσωτερικὰς στενοχωρίας ἢ ἠπειλοῦντο ὑπὸ ἐξωτερικῶν κινδύνων καὶ ἦσαν ἐπιδέει ἐπικουρίας, ἰδίως δὲ οἱ ἐναγεῖς. Ὁ δ' ἐξίλασμός, οὗ χάριν προσήρχοντο δεόμενοι πρὸς τοὺς ἱερεῖς, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῆ ἄνευ ταπεινώσεως καὶ αὐτοκαταδίκης, ἀπαιτεῖτο δὲ ἡ ἐξαγόρευσις τῶν ἁμαρτιῶν καὶ ἡ μετάνοια. Ταῦτα δὲ παρεῖχον εἰς τοὺς ἱερεῖς εὐκαιρίαν ὅπως δεσπόζωσι τῶν ψυχῶν ¹.

Κατὰ ταῦτα ἤδρευον μὲν ἐν τοῖς ἱερατικοῖς τούτοις ἰδρύμασι δυνάμεις κυρίαρχοι καὶ δραστήριοι, ἀλλ' αἱ δυνάμεις αὗται ἐνήργουν κεχυμμένοι σινοεὶ ὀπισθεν πέπλου. Αἰσθανόμεθα ἀπανταχοῦ τὰ ἴχνη τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν ἐπιβαλλομένης, ἰθυνοῦσης, διατασσούσης, ἢ δὲ ἱστορία καθίσταται ἀκατανόητος ἄνευ τῆς ἐκτιμήσεως τῆς ἐπιδράσεως ταύτης. Ἀλλὰ δὲν προεξέχουσι πρόσωπα ὠρισμένα, ἅτινα δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἐκ τοῦ πλησίον καὶ ὀνομάσωμεν δι' ὀνομάτων γνωστῶν. Οἱ ἱερατικοὶ σύλλογοι ἦσαν συμπαγῆ σωματεῖα, ὧν τὰ μέλη ἐνήργουν μόνον ἐν τῷ συμ-

¹ *Πλουτάρχου* Ἀποφθέγματα λακωνικῆ. Ἀνακλιθεὺς 1. Hermann Gottesdienstliche Alterthümer § 23, 26. Schömann Griechische Alterthümer Τόμ Β' ἐκδ. γ' σ. 405.

φέροντι τοῦ ὄλου, εἶνε δ' ἀληθῶς θαυμαστὸν, πῶς παρὰ τὴν ἐν τῷ βᾶθει τῆς καρδίας ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων ἐνδομυχοῦσαν προσωπικὴν φιλοδοξίαν διετηρήθη ἐν τοῖς ἱερατικοῖς ἐκείνοις ἰδρύμασιν ἐπὶ αἰῶνας ὄλους πνεῦμα κοινοπραγίας τοιοῦτον καὶ πειθαρχία καὶ τάξις τοιαύτη, ὥστε πάντα τὰ συμβαίνοντα νὰ συμβαινῶσιν ἐν ὀνόματι τοῦ θεοῦ καὶ παρὰ πάσας τὰς μεταβολὰς τῶν φυλῶν καὶ πόλεων νάποθῆ δυνατὴ ἢ ἐν τοῖς μαντείοις ἐπὶ μακρότατον συντήρησις ἕξων σταθερῶν καὶ ὁμοιοτρόπων.

Ἐνθα εἶχε ριζωθῆ ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος ὑπῆρχον μαντισσαὶ καὶ προφῆται, ἐπειδὴ οὐδ' αὖτος ἠδύνατο νὰ φαντασθῶσι τὸν Ἀπόλλωνα ἄνευ τῆς ἐκ τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ ἀκτινοβολίας τοῦ φωτός τῆς μαντικῆς. Τὸ δ' ἐπίκαιρον τῆς θέσεως μαντείων τινῶν καὶ ἡ πνευματικὴ ὑπεροχὴ τῶν ἰθυόντων αὐτὰ συνεδρίων ἱερέων κατέστησεν αὐτὰ μέτοχα ἰδίου ἀξιώματος. Τοιαῦτα δὲ εἶνε τὸ ἐν Πατάροις τῆς Λυκίας χρηστήριον, τὸ τῆς παρὰ τὴν Τροίαν Θύμβρης, εἰς ὃ ἀνήκει ἡ Κασσάνδρα, ἡ ὀνομαστοτάτη τῶν μαντισσῶν τοῦ Ἀπόλλωνος, τὸ τοῦ ἐν Λέσβῳ Γρυναίου, τὸ τῆς Κλάρου παρὰ τὴν Κολοφῶνα καὶ τέλος τὸ ἀξιολογώτατον πάντων τῶν μικρασιατικῶν μαντείων, τὸ Διδυμαῖον παρὰ τὴν Μίλητον, ἐν ᾧ ἐκέκτητο τὸ προφητικὸν δῶρον οἰκὴν κληρονομικῆς τιμῆς καὶ δικαιοῦματος τὸ γένος τῶν Βραγχιδῶν.

Μεσάζον δὲ κέντρον τῶν καθ' ἑκάτερα τοῦ Αἰγαίου σταθμῶν τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος ἦτο ἡ Δῆλος. Καὶ ἐκεῖ δὲ ὑπῆρχε πανάρχαιον μαντεῖον, ἐν ᾧ ἐτιμᾶτο Ἄνιος ὁ υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς γενάρχης προφητικῆς γένους ἱερέων¹. Διὰ δὲ τοῦ πορθμοῦ τοῦ Εὐρίπου, οὗ τὰ ὕδατα ἤγαγον πλεῖστα ὄσα στοιχεῖα τοῦ ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τοὺς αἰγιαλοὺς τῆς Ἑλλάδος, ἤλθον εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὰ χρηστήρια τῆς ἐλληνικῆς Ἀνατολῆς ἡ Εὐβοία, ἡ πατρὶς τῆς Κυμαίας Σιδύλλης, καὶ ἡ ἠπειρος ἡ κειμένη ἀπέναντι τῆς νήσου. Ἐκεῖ δὲ ἰδρύθησαν ἐν μὲν τῇ Βοιωτίᾳ τὸ

¹ Κόνωνος Διηγήσεων 41. Διοδώρου Σικελιώτου V, 62. Διονυσίου Ἀλικαρνασίου I, 50.

ιερόν τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος ἐν Θήβαις, τὸ ἐπὶ τοῦ Πτόφου, τοῦ ὄρους τοῦ χωρίζοντος τὴν Ἰλικὴν λίμνην ἀπὸ τῆς Κωπαίδος, ἐν δὲ τῇ Φωκίδι τὸ ἐν Ἄβαις μαντεῖον. Ἄλλ' ἅπαντα τὰ περιώνυμα ταῦτα ἱερά τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπέσκιάζθησαν ὑπὸ τῶν Δελφῶν. Συνετέλεσαν δ' εἰς τοῦτο πλεῖστοι ὄσαι ἰδιάζουσαι καὶ ἔκτακτοι περιστάσεις, ὧν ἕνεκα ὁ ἱερός τῶν Δελφῶν χώρος προώριστο νάποθῃ κέντρον οὐ μόνον τῶν περιχώρων, ὡς τὰ λοιπὰ μαντεῖα, ἀλλὰ τοῦ ἔθνους ὅλου.

Εἶνε ἀληθές, ὅτι εἴπερ *πῆ* καὶ ἄλλο τῶν ἀρχαίων ἱερῶν τῶν Δελφῶν ἔκειτο ἐν θέσει ἤκιστα κατόπτω, ἀλλὰ κατακεκρυμμένη. Δὲν ἦτο ναὸς ἐπιστέφων τὴν κορυφὴν ὑψώματος ὑπερκειμένου τῆς περίεξ χώρας καὶ ἔχοντος εὐρεῖαν τὴν ἀποψιν, εὕρισκομένου δ' ἐν τῷ μέσῳ εὐκόλων ὁδῶν ἐπικοινωνίας¹ ἀλλ' ἡ θέσις, ἐν ἣ ἦτο ἐκτισμένος, ἦτο στενὴ φάραγξ μεταξύ δυσεκδόλων ὄρεινῶν ὄγκων. Πράγματι τὰ ὄρη τῆς Φωκίδος διεσπάζθησαν ὑπὸ τῆς βίας σφοδρῶν σεισμικῶν κινήσεων εἰς δύο μεγάλα ἡμίση, χωριζόμενα ὑπὸ τῆς βαθείας χαράδρας τῆς διαρρευομένης ὑπὸ τοῦ Πλείστου. Καὶ πρὸς μὲν βορρᾶν ὑψοῦται ὁ γιγάντειος τῆς ὄρεινῆς σειρᾶς κορυφός, ὁ Παρνασσός, πρὸς δὲ νότον προεκβάλλει εἰς τὴν θάλασσαν τὸ ὄρος ἡ Κίρρις. Ἐκατέρωθεν δὲ αἱ ἀπ' ἀλλήλων ἀποσχιθεῖσαι κλιτύες κρημνίζονται πρὸς τὸν χειμαρρὸν ἀπορρῶγες.

Καὶ πρὸς μὲν τὸ μέρος τοῦ Παρνασσοῦ οἱ βράχοι ὑψοῦνται κάθετοι, ἰδίως δὲ δύο γυμνοὶ πάγοι ἐκ τιτανολίθου ἔχοντες ὕψος ἐννεακοσίων περίπου ποδῶν, αἱ Φαιδριάδες, ὡς ἐκλήθησαν πιθανῶς ἕνεκα τοῦ ἀκτινοβολουμένου ὑπ' αὐτῶν ἡλιακοῦ φωτός, ἅτε ἀποτελοῦσαι ἀμβλεῖαν γωνίαν ἀνοικτὴν πρὸς νότον¹. Παρὰ δὲ τοὺς

¹ Ulrichs Reisen und Forschungen Τόμ. Α' σ. 47. Καθολικὴν ἀποψιν τῶν τόπων ἐν Δελφοῖς ἴδε ἐν τοῖς τοῦ Curtius Anecdota Delphica σ. 3 [Ἐβλ. περὶ τῆς τοπογραφίας τῶν Δελφῶν Pomtow Beiträge zur Topographie von Delphi. Berlin 1889 καὶ μετὰ τὰς ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς σχολῆς ἐπιχειρηθείσας ἀνασκαφὰς Ho

πρόποδας τῶν βράχων τούτων κρέματαί κάταντες ἕδαφος γεῶδες, περιβαλλόμενον ὑπὸ πυκνοῦ σωρεύματος λίθων καὶ ἔτοιμον κατὰ πάντα σεισμόν νὰ κατακυλινδῆθῃ εἰς τῆς φάραγγος τὰ βάθη. Ἐνεκα δὲ τούτου τοῦ λόγου μόνον διὰ τῆς κτίσεως ἀντηριδῶν κατέστη δυνατὴ ἡ παρασκευὴ ἰσοπέδων χώρων καὶ ἀσφαλῶν ἐπιφανειῶν πρὸς γεωργίαν. Κολοσσιαῖοι δ' ὄγκηροὶ λίθοι, ἀποσπασθέντες ἐκ τῶν προεξεχόντων βράχων, κεῖνται κατεσπαρμένοι πέραξ καὶ δεικνύουσι τὸν ἐκ τοῦ ὕψους ἐπικρεμάμενον διαρκῆ κίνδυνον. Ὁ δὲ ἀήρ εἶνε πνιγηρὸς, καὶ αἰφνιδία εἶνε τῆς θερμότητος καὶ τοῦ φύχους ἡ μεταβολή. Ἐν τῷ συνόλῳ δὲ φαίνεται ἡ ἀγρίαν μεγαλοπρέπειαν περιβεβλημένη ἐκείνη χώρα προωρισμένη μᾶλλον πρὸς ὄρειαν ἐρημίαν, καὶ δὲν ἐννοεῖ τις διὰ τίνα λόγον αὐτὴ ἡ ὄρεινὴ ἐκείνη γωνία ἐξελέχθη πρὸς ἴδρυσιν ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἂν μὴ ἦτο ἐκπρεπὴς διὰ τὴν ἐξαιρέτον ἀφθονίαν τῶν ὑδάτων. Τρεῖς ελαιπηγαὶ ἀναβλύζουσιν ἐκ τῶν προπόδων τῶν Φαιδριάδων ἐν μικρᾷ ἀποστάσει ἀπ' ἀλλήλων, ἔχουσαι ἰσοπληθῆς τὸ ὕδωρ ἐν πάσαις τοῦ ἔτους ταῖς ἐποχαῖς, ἡ μὲν Κασταλία ἐξ αὐτῆς τῆς διασφάγος τῆς χωρίζουσας τοὺς δύο ὄρθιους βράχους, περαιτέρω δὲ πρὸς δυσμὰς ἡ Κασσοτὶς καὶ ὀλίγον ὑψηλότερον ἡ Δελφοῦσσα. Ἀλλὰ τοιαύτας ὄρεινὰς πηγὰς ἐθεώρουν οἱ Ἕλληνες εἶπερ τι καὶ ἄλλο δεῖγμα ἰδιαζούσης εὐλογίας, ἐφαίνοντο δ' εἰς αὐτοὺς παρομοῖσαι ἀναποτρέπτως εἰς θυσίας καὶ λατρείαν τοῦ θεοῦ. Πρὸς δὲ τὰπὸ τῆς φύσεως τεκμήρια ταῦτα συνεδέθη καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἀγιότης, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἔλον ἀξίωμα τῶν Δελφῶν. Οἱ Ἕλληνες ἐγίνωσκον, ὅτι ὁ πρὸς θυσίας προωρισμένος ἐκεῖνος χώρος δὲν ἀφιερῶθη τὸ πρῶτον εἰς τὸν Ἀπόλλωνα. Ἀληθῶς ἤδη πρότερον εἶχον ἐπιχωριάσει ἐνταῦθα μετ' ἀλλήλας αἱ λατρεῖαι τοῦ Διὸς, τῆς Γῆς, τοῦ Διονύσου καὶ ἄλλων θεῶν, ὅτ' ἐπεισῆλθεν εἰς τὸ μέσον τῶν δελφικῶν θεοτήτων ὁ Πύθιος Ἀπόλλων καὶ ἐπηξε τὴν δακνόςκιον αὐτοῦ καλύβην παρὰ τὸ ψυχρὸν ὕδωρ τῆς Κασσοτίδος. Καὶ ταῦτα διότι

ἀπανταχοῦ πλησίον πηγῶν καὶ φαράγγων ἐξέλεξε τὴν οἰκησιν αὐτοῦ ὁ προφητικὸς θεὸς καὶ ἐχρηστηρίαζε διὰ τοῦ στόματος τῶν μαντισσῶν αὐτοῦ. Ἐκ διαφόρων δὲ χωρῶν, ἕκ τε τῆς Κρήτης καὶ τῆς Δῆλου, ἤλθον ἱερατικὰ γένη, ἀπὸ δὲ τῆς ὑπερόχου αὐτῶν εὐφυίας προῆλθεν ἡ δόξα καὶ ἡ τιμὴ τοῦ δελφικοῦ τρίποδος.

Αὐτοὶ δὲ οἱ Δελφοὶ δὲν ἦσαν τὸ κατ' ἀρχὰς αὐτόνομος πόλις, ἀλλ' ἱερὸν κείμενον ἐν τῇ περιοχῇ τῆς πόλεως Κρίσης καὶ ἰδρυθὲν ὑπὸ Κρητῶν ἐπὶ ὠραίου λόφου κατὰ τὴν ἄκραν ἐσχατιὰν τῆς κοιλάδος τοῦ Πλείστου, περιβαλλόμενον δὲ ὑπὸ πεδιάδος ὀλβίας ἀποκλινοῦσης ἡρέμα πρὸς τὸν κόλπον¹. Ἦτο δὲ ἡ Κρίσα ὁ πρῶτος λιμὴν καὶ τὸ πρῶτον ἐμπόριον ἐν ἐκείνῃ τῇ θαλάσῃ· ἀπ' αὐτῆς δ' ἔλαβε καὶ ὁ ὄλος κόλπος τὴν ὀνομασίαν· διὰ δὲ τῶν ἱερέων τῆς Κρίσης οἱ Δελφοὶ εἶχον ἀποβῆ κέντρον ἀνωτέρου πολιτισμοῦ ἤδη ὅτε οἱ Δωριεῖς ἐγκαθιδρύθησαν παρὰ τὸν Παρνασσόν². Σὺν δὲ τῇ ἐγκαταστάσει ἐκείνη ἤρξατο νέος βίος. Οἱ Δελφοὶ ἤλθον εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὰ Τέμπη, οἱ ἱερεῖς ἐνισχύθησαν διὰ νέων προσελεύσεων, ἡ θεσσαλικὴ ἀμφικτυονία μετετέθη εἰς τοὺς Δελφοὺς· διὰ δὲ τῆς ὁσημέραι μείζονος ἀπόμακρυνσεως τῶν βορείων καὶ δυτικῶν χωρῶν ἀπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀπέβησαν οἱ Δελφοὶ μᾶλλον τὸ κέντρον τῆς περιωρισμένης Ἑλλάδος, τὸ κέντρον τῆς Πελοποννήσου, ἧς αἱ νεαραὶ πολιτεῖαι ἰδρύθησαν καὶ διετάχθησαν κατὰ τὰς ἐκ Δελφῶν ὁδηγίας. Οὕτω τὸ Κρισαῖον ἱερὸν μετεβλήθη κατὰ μικρὸν εἰς ἐλληνικόν, καὶ ἀπεσχίσθη τῆς ἐπικυριαρχίας τῆς πόλεως εἰς ἣν τὸ πρῶτον ἀνήκειν, ἀπέβη δὲ ἡ ἔδρα κοινῆ ἀνεξαρτήτου, διοικουμένου παρὰ τῶν ἱερατικῶν αὐτοῦ οἰκῶν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν συμμετεχόντων τῆς ἀμφικτυονίας, οἵτινες εἶχον τὸ καθήκον νάποκρούσι πᾶσαν ἀπόπειραν τῶν Κρισαίων πρὸς νέαν διεκδίκησιν τῶν ἀρχαίων αὐτῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων ὡς καὶ πάσης ἐπιθέσεως παρ' οἰωνδήποτε ἄλλων ἐπερχομένων.

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 378.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 154 κ. ἑ.

Ἐν τούτοις δὲ ἦτο ἀπαραγνώριστος παρὰ πάσαις ταῖς ἑλληνικαῖς φυλαῖς διπλῆ τις τάσις, τοῦτο μὲν πρὸς πρόοδον, πρὸς κτίσιν πόλεων καὶ ἰδρυσιν πολιτειῶν καὶ πρὸς νέαν εἰς αἰε διοργάνωσιν καὶ ἀναμόρφωσιν ἐν πολυπληθέσιν ἀποικίαις, τοῦτο δὲ πρὸς συντήρησιν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ ἐκδήλωσιν τῆς συναισθήσεως ὅτι συνανήκουσιν εἰς ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἔθνος ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἅπαντας τοὺς βαρβάρους. Ἡ τάσις αὕτη τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος ἕνεκα τοῦ ὁσημέραι αὐξάνοντος διαμελισμοῦ τοῦ ἔθνους δὲν εἶχεν ἄλλην ἐστίαν πλὴν τοῦ κοινουῦ ἱεροῦ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος. Ἐν τοῖς ἀξιώμασιν αὐτοῦ εὕρισκεν ἡ ἐθνικὴ συνείδησις, ἥτις σὺν τῇ προόδῳ τῆς παιδείσεως ἀναγκαιῶς ἀνεπτύσσεται ὁσημέραι καθαρωτέρα, τὴν μόνην αὐτῆς ἔκφρασιν. Ἐν Δελφοῖς Δωριεῖς καὶ Ἴωνες, Σπαρτιάται καὶ Ἀθηναῖοι, Κορίνθιοι καὶ Θηβαῖοι χεσθάνοντο ἑαυτοὺς Ἕλληνας. Ὡς δ' ἐκ τῶν ἀμφικτυονικῶν ἱερῶν ἐξεπήγαγεν ὁ ὄλος λόγος περὶ τοῦ Ἑλληνος, ἐν ᾧ εἶχε διατηρηθῆ ἡ μυθικὴ ἔκφρασις τῆς συναισθήσεως τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, οὕτω καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνους ἡ κυμαινομένη πρὸ τῆς διανοίας τῶν φυλῶν καὶ τῶν πολιτειῶν ἐκάστων, ἡ ἔννοια ἑλληνικοῦ ἔθους καὶ κοινῆς πατρίδος καθωρίσθησαν ἀσφαλῶς ἐν Δελφοῖς. Ὁ δὲ ὀμφαλὸς ἐχαρακτήριζε τὸ πυθικὸν ἱερόν ὡς τὸ πνευματικὸν κέντρον τῶν Ἑλλήνων¹.

Ἐπὶ δὲ τοῦ τοιούτου συνδέσμου ἁπάντων τῶν Ἑλλήνων ἐστηρίζετο ὅλη ἡ ἀνεξαρτησία καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν Δελφῶν, ἅμα δὲ τῇ χαλαρώσει τῶν δεσμῶν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος τοῦτο κατεστράφη². Καὶ οὗτος λοιπὸν ὁ λόγος ἤρκει, ὅπως προκαλῆ τὴν προσπάθειαν τῶν ἱερέων τῶν Δελφῶν περὶ τῆς περισώσεως τῆς ἰδέας τῆς ἐνότητος. Αὕτη ἀπετέλει τὸ ὑψιστον αὐτῶν καθήκον, καθήκον οὐ τὴν ἐπιτέλεσιν ἐπεδίωκον ἐναμίλλως ἅπαντα τὰ μέλη τοῦ ἱερατι-

¹ Περὶ τῶν Δελφῶν ὡς ἐστὶν ἀπάντων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθε Welcker Griechische Götterlehre Τόμ. Β' σ. 694, 697.

² Ἡ ἐπιθρακὴ τῶν Δελφῶν ὑπῆρξε διάφορος ἐν τοῖς διαφόροις χρόνοις. Ἰθε Böckh Staatshaushaltung der Athener Τόμ. Α' σ. 780. Foucart Mémoire sur les ruines et l'histoire de Delphes σ. 187.

κοῦ συλλόγου, τινὰ μὲν παρορμώμενα ὑπὸ φιλοπατρίας, τινὰ δὲ ὑπὸ πλεονεξίας καὶ αἰσχροκερδείας. Τὸ χρηστήριον διὰ τοῦ συνδέσμου αὐτοῦ μετὰ τῆς ἀμφικτυονίας εἶχε τὴν ἐπιβολὴν τοῦ ἀντιπροσωπεύειν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ὡς ὅλον ἀπέναντι τῶν ξένων. Καὶ κατελάμβανε μὲν οὕτω θέσιν διεθνῆ¹, μεταξύ δ' αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων διετήρει ζωηρὸν τὸ ἐθνικὸν αἰσθημα, καὶ προελάμβανε τὰς διαιρέσεις τῶν φυλῶν ἢ κατέπαυε τὰς ἀρξαμένας διαμάχας. Διὰ τοῦτο κατὰ νόμον ἀρχαῖον οὐδεὶς Ἕλληνα οὐδὲ πόλιν ἑλληνικὴν εἶχον τὴν ἄδειαν νὰ χρηστηριάζωνται ἐπὶ σκοπῷ πολέμου ἐναντίον Ἑλλήνων². Ἐντεῦθεν δὲ προήλθεν ὁ θεσμὸς, καθ' ὃν δὲν ἐπετρέπετο νάπαθαναισθῆ ἢ ἀνάμνησις ἐκφυλίου πολέμου διὰ μόνιμων τροπαίων³, καθ' ὃν δὲν ἐπετρέπετο ὁ ἐξανόραποδισμὸς Ἑλλήνων παρ' Ἑλλήνων καὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ δὲν εἶχε μὲν τὸ μαντεῖον τὸ δικαίωμα νὰ καλέσῃ εἰς Δελφοὺς τοὺς ἀντιδιαμαχομένους⁴, οὐδ' ἀνεγνωρίσθῃ ποτὲ ὑπὸ τῶν πόλεων ἐκάστων ὡς μόνιμον δικαιοδικαστήριον, ἀλλ' οὐχ ἦτον ἕνεκα τῆς ἀπὸ τῶν ἀμφικτυονικῶν θεσμῶν ἐκπηγαστέως τῆς θρησκείας τοῦ Ἀπόλλωνος θεωρεῖτο οἷονεὶ τι ἐρετεῖον πρὸς ἐκδικασίαν πάσης ὑποθέσεως τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων δικαίου. Πράγματι ἡ μαντεία τοῦ Ἀπόλλωνος ἐστηρίζετο κυρίως εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τῶν θείων διατάξεων, τῶν νόμων τοῦ Διὸς. Οὕτω δ' οἱ διαμαχομένοι, ἂν δὲν ἤθελον νὰ λύσωσι τὰς διαφορὰς αὐτῶν διὰ τοῦ ξίφους, ἠδύνατο παρ' αὐτῷ νὰ εὗρωσι τὴν τὸ μέγιστον κῆρος ἔχουσαν κρίσιν.

Ἐτι δὲ μᾶλλον τοῦ δημοσίου δικαίου συμπεριλαμβάνετο εἰς τὴν δελφικὴν ἐπίδρασιν τὸ θεῖον δίκαιον. Διὰ τῆς χύσεως αἵματος τῶν πολιτῶν δὲν διακινδυνεύεται μόνον ἡ ἡσυχία καὶ ἀσφάλεια

¹ Περὶ τοῦ διεθνούς χαρακτήρος τῶν μαντείων ἴδε Bernays Heraklits Briefe σ. 107.

² **Ξενοφῶντος** Ἑλλήν. III, 2, 22· μὴ χρηστηριάζεσθαι τοὺς Ἕλληνας ἐφ' Ἑλλήνων πολέμῳ. Grote [History of Greece ἐκδ. 1869 Τόμ. IX, σ. 45]. Γερμ. μεταφρ. Τόμ. V, ἐκδ. α' σ. 179 ἐκδ. β' σ. 163].

³ [**Πλουτάρχου** Ρωμαϊκῶν κερ. καταγραφή 37]. Πρβλ. Ulrichs Reisen und Forschungen Τόμ. B σ. 109.

⁴ Meier Die Privatschiedsrichter. 1846. σ. 36.

τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ παραβλάπτεται ἢ ὑπὸ τῶν θεῶν κατασταθεῖσα τάξις τῶν τοῦ κόσμου, καὶ μόνον τὰ ὄργανα τῶν θεῶν δύναται νὰ καταδείξωσι τὸν τρόπον τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς διαταραχθείσης ταύτης τάξεως. Διὰ ταῦτα τὸ φρονικὸν δίκαιον ἦτο κυριώτατον μέρος τοῦ θείου δικαίου. Τὸ δίκαιον τοῦτο ἦτο ἄγραφον καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς χρόνοις, ὅτε πάντα τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ δικαίου εἶχον περιέλθει εἰς κοινὴν γνῶσιν δι' ἀναγραφῆς νόμων, καὶ ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν πατροπαραδότων ἐθίμων, ὧν ἡ ἀκριβὴς γνῶσις περιωρίζετο εἰς ὀλίγους μόνον οἴκους. Ἐνθα δὲ διεσώθη τὰ μάλιστα ὁ οἰκογενειακὸς χαρακτῆρ διετήρησε καὶ ἡ θρησκεία τὴν μεγίστην ἐπίδρασιν. Τὰ γένη ἐκεῖνα εὕρισκοντο εἰς ἄμεσον ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ πυθικοῦ ἐκείνου μαντείου, τοῦτο δ' ἐξέλεγεν ἐκ τῶν ἀττικῶν εὐπατριδῶν τρεῖς ἄνδρας καλουμένους ἐξηγητὰς, οἵτινες ἔργον εἶχον νὰ ὀρίζωσιν ἐξ ὀνόματος τοῦ Ἀπόλλωνος τὸ πρακτέον ἐν περιπτώσει φόνου καὶ κατ' ἄλλας ὁμοίας περιστάσεις¹. Καὶ ταῦτα ἐπειδὴ αὐτὸς ὁ Ἀπόλλων ἦτο ὁ ὑψίστος ἐξηγητῆς, ἡ τελευταία τοῦ δικαίου πηγὴ, δι' αὐτοῦ δὲ καὶ μόνου ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ ἀσφαλῆς κρίσις γινομένη ὁμορῶνως δεκτὴ παρὰ πάντων τῶν Ἑλλήνων. Διὰ ταῦτα ἐκεῖνον ἐθεώρουν καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ζητήμασι τοῖς ἀναφερομένοις εἰς τὴν κτίσιν νέων ἱερῶν καὶ τὴν διάταξιν τῆς λατρείας τῶν θεῶν², τῶν ἡρώων καὶ τῶν νεκρῶν τὸν ἐκ γενετῆς νομοδιδάσκαλον παντὸς τοῦ κόσμου τὸν καθήμενον ἐπὶ τοῦ ὀμφαλοῦ τῆς γῆς.

Ἐν Δελφοῖς λοιπὸν ἤδρευε δύναμις ἱερατικὴ καὶ ἐν αὐτοῖς ἐδιδάσκετο καὶ ἡρμηνεύετο δίκαιον θεῖον. Τὸ δίκαιον δὲ τοῦτο

¹ [Ἐξηγητὰ] τρεῖς [γίνονται] Πυθόχρηστοι παρὰ **Τιμαίῳ** ἐν Λίξιοι Πλατωνικαῖς ἐν λ. Ἐξηγητὰι. Ἦσαν δὲ οὗτοι ἐξηγητὰ τοῦ ἱεροῦ δικαίου κατὰ Petersen (ἐν τῷ Philologus Supplement I, σ. 155). Ἴδε καὶ Göttinger Nachrichten 1860 σ. 333. W. Vischer Entdeckungen im Dionysostheater ἐν τῷ Schweizerisches Museum. 1863 σ. 58 καὶ ἐν ταῖς τοῦ αὐτοῦ Kleine Schriften Τόμ. Β' σ. 367).

² Θεοὶ πυθόχρηστοι ἐκαλοῦντο οἱ κατ' ἐξηγήσιν τοῦ δελφικοῦ μαντείου εἰσαγόμενοι, ὅπερ ὄνομα εὕρισκον ἐν ἐπιγραφῇ ἐξ Ἐρυθρῶν. Ἴδε Μουσειὸν τῆς ἐν Σμύρνῃ εὐαγγελικῆς σχολῆς 1875 σ. 105.

ἠδύνατο νὰ περιέλθῃ εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰνθρώπινα συμφέροντα καὶ σχέδια τὰ ἐπιδιωκόμενα ὑπὸ τῶν πόλεων ἐκάστων. Οὐδ' ἔλειψαν πράγματι τοιαῦται ἐναντιώσεις ἐπερχόμεναι ἐπὶ παραδείγματι, ὅτε τις τύραννος οἷος ὁ Κλεισθένης χάριν πολιτικῶν σκοπῶν ἤθελεν αὐθαιρέτως νάνατρέψῃ τὸ ἀρχαῖον καθεστῶς ¹, ἢ ὅτε οἱ Ἡρακλεῖδαι τῆς Σπάρτης ἐπροφασίζοντο τὴν ἰδιαιτέραν αὐτῶν φιλίαν πρὸς τοὺς Πεισιστρατίδας, ὅπως ὑπεκρύψωσι τὰς ἀξιώσεις τοῦ Πυθίου θεοῦ ². Ἄν δέ τις πόλις ὑπὸ κραταιότερων πολεμίων στενοχωρουμένη ἐζήτηε συμβουλήν ἐκ Δελφῶν, ὡς ἐπραξάν οἱ Ἀργεῖοι, ὅτ' ἐξεργάγησαν οἱ περσικοὶ πόλεμοι, τὸ μαντεῖον δι' αὐτῶν τῶν πρώτων λέξεων τοῦ χρησμοῦ

Ἐχθρὲ περικιόνεσι, φίλ' ἀθανάτοισι θεοῖσι ³

παρέχει εἰς τοὺς χρηστηριαζομένους τὴν παρήγορον βεβαίωσιν, ὅτι ἤρκει ἡ ὁμορφνία πρὸς τοὺς θεοὺς, ἢτοι πρὸς τὸ συνᾶδριον τῶν ἱερέων τῶν Δελφῶν, ταύτης δ' ὕρισταμένης, πάντα τὰ λοιπὰ ἦσαν ἀδιάφορα καὶ πᾶς κίνδυνος μέλλει νὰ ὑπερνηκῆθῃ. Ὁ θεμελιώδης ὅρος ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας, ὁ ὑπέρτατος κανὼν τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς τῶν ἀνθρώπων, τῶν οἰκῶν καὶ τῶν πόλεων ἐγκρατεῖται κατὰ ταῦτα εἰς τὴν δελφικὴν γνώμην, οἷαν διετύπωσεν ὁ Αἰσχύλος, τὴν λέγουσαν

ἅπαντας ἐχθροὺς τῶν θεῶν ἡγοῦ πλέον ⁴.

Οἱ Ἕλληνες ποιηταὶ οἱ ἐκλέξαντες ὡς θέμα αὐτῶν τὰς τύχας τῶν ἀρχαίων βασιλικῶν οἰκῶν παρέστησαν τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου θεοῦ, μεταξὺ δυναστικῆς αὐθαιρε-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 376.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 573.

³ Ἡροδότου VII, 148.

⁴ Αἰσχύλου Χοηφόροι στ. 890.

σίας καὶ τῶν θεσμῶν τῆς ἱερᾶς παραδόσεως, ἣν ἀντεπροσώπευον οἱ θεοὶ μάντις. Ἐναντιρρήτως δὲ ἡ ἀντίθεσις αὕτη ἤγαγεν εἰς τὸν ἔλεθρον πολλὰς δυναστείας τῶν ἡρωικῶν χρόνων. Ἄλλ' ἐφ' ὅσον προέβαινεν ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας, τόσῳ σπανιώτεράι ἀπέβαινον τοιαῦται συγκρούσεις. Ἀληθῶς οὐδαμῶς συνεβιβάζετο πρὸς τὴν φύσιν τῶν Ἑλλήνων ὁ ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτῶν χωρισμὸς τοιοῦτων τινῶν, ἅτινα πράγματι συνέχονται ἀπανταχοῦ πρὸς ἄλληλα, οἷα ἡ θρησκεία καὶ ἡ πολιτεία, καὶ ἡ ἀντιλήψις αὐτῶν ὡς εὐρισκομένων ἐν ἀμοιβαίᾳ συγκρούσει. Ἀπ' ἐναντίας δ' ἤγε τοὺς Ἑλληνας εἰς συμβιβασμὸν τῆς θρησκείας καὶ τῆς πολιτείας ἡ ὀρθὴ αὐτῶν κρίσις καὶ ἐπιτυχὴς ἐπιδιώξις τῆς ἁρμογίας. Οἱ ἱερεῖς προεφυλάσσοντο νὰ μὴ διακινδυνεύσωσι δι' ἀξιώσεων ὑπερμέτρων τὴν εἰς τὰ καθ' ἑαυτοῦ πράγματα ἐπίδρασιν ἐαυτῶν. Διὰ ταῦτα δ' ἀνετίθετο εἰς αὐτοὺς μετ' ὀρθοπροσύνης ἡ διάταξις πάντων ἐκείνων ὅσα δὲν παρέβλαπτον τὴν ἐσωτερικὴν ἀνάπτυξιν τῶν πόλεων ἐκάστων, ἀλλ' ἐθεμελιονον εὐεργετικὴν ὁμοφωνίαν μεταξὺ τῶν πολλῶν πόλεων καὶ πολιτειῶν, ὁμοφωνίαν, ἣτις, ἂν δὲν ἤθελον καταφύγει εἰς τὸ κοινὸν ὄργανον τῆς θεικῆς θελήσεως, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῆ μόνον διὰ πολλῶν καὶ ποικίλων συνθηκῶν καὶ κατὰ τρόπον δυσχερῆ καὶ ὅλως ἀτελεῆ.

Ἡ ὁμοφωνία δὲ αὕτη ἀνεφέρετο εἰς πάντα τὰ συνεχόμενα πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ. Καὶ ὁμολογεῖται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀπολλωνίου ἀμφικτυονίας εἶχε καθορισθῆ τακτὸς ἀριθμὸς ἐθνικῶν θεῶν¹. Ὁ δὲ κανὼν οὗτος διετηρήθη, καὶ δι' αὐτοῦ ἐτίθη σωτήριος φραγμὸς εἰς τὴν τάσιν πρὸς πολυθεϊαν, εἰς τὴν ἀλόγιστον ἀρέσκειαν νέων τύπων λατρείας, εἰς τὸν πλήρη καταμελισμὸν τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, ὃν ὑπέθαλπε τὸ μέγα πλῆθος μικρῶν ἐν Ἑλλάδι πολιτειῶν². Πᾶς ἀπόπειρα εἰσαγωγῆς νέων θεῶν ἐθεωρεῖτο ἀσέβεια ὄχι μικροτέρα τῆς παραμελήσεως τῶν ἀρχαίων θεῶν καὶ τῆς βεβηλώσεως τῶν ἐορτῶν αὐτῶν καὶ βωμῶν. Πλὴν

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 160.

² Welcker Griechische Götterlehre Τόμ. Β' σ. 179.

δὲ τούτου δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίσωμεν, ὅτι ἐν μέσῳ τῆς ἀστασίας καὶ τοῦ πολυσχιδοῦς τῆς ἐλληνικῆς πολυθείας ἡ ἀπολλώνιος θρησκεία εἶπερ τις καὶ ἄλλη διετήρει τὴν συνειδήσιν τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἀνακτος θεῶν καὶ μετ' αὐτῆς τὸν πυρῆνα θρησκείας ἀληθοῦς. Πράγματι ὁ Ἀπόλλων ἐκδηλόει εἰς τοὺς θεοὺς μόνον ὅσα θεωρεῖ δίκαια ὁ Ζεὺς· θέλει νὰ εἶνε μόνον ὁ προφήτης τοῦ ὑψίστου, καὶ ἐν ὀνόματι τοῦ Διὸς κελεύει τοὺς θνητοὺς νὰ πιστεύσωσιν εἰς τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ δύναμιν καὶ ἐμπιστευσθῶσιν εἰς τὴν σοφίαν ἑαυτοῦ, εἰ καὶ ἀπαιτεῖ παρ' αὐτῶν ἔκτακτα καὶ παραπέμπει αὐτοὺς εἰς τὸ ἀπώτατον καὶ τὸ ἀγνωστον. Ἄλλ' οὐδαμοῦ γίνεταί μνεία κἄν περὶ τούτου, ὅτι εἶνε δυνατὸν πλὴν τῆς ἱεράς θελήσεως τοῦ Διὸς νὰ ἔχωσι καὶ ἄλλοι θεοὶ θέλησιν ἰδίαν, γινομένην δεκτὴν ὡς μέτρον καὶ κανόνα τῆς ἠθικῆς δράσεως. Διὸ ἠδύνατο νὰ στραφῶσι πρὸς τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀπόλλωνος τὰ πνεύματα ἐκείνων, οἵτινες, ὄυςμεγῶς ἔχοντες πρὸς τὰς πλάνας καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν τοῦ πλήθους, δὲν ἠδύνατο νὰ ζήσωσιν ἄνευ τῆς ἐννοίας θεοῦ μονογενοῦς βασιλευόντος ἀπανταχοῦ καὶ ἐπὶ πάντων, καὶ ἐπανελάμβανον μετὰ τοῦ Αἰσχύλου

Ζεὺς ἐστὶν αἰθῆρ, Ζεὺς δὲ γῆ, Ζεὺς δ' οὐρανός,
Ζεὺς τοι τὰ πάντα χῶδι τῶνδ' ὑπέριερόν¹.

Τὸ μαντεῖον, χρησιμεῖον εἰς τὴν συντήρησιν ὑψηλοτέρας ἀντιλήψεως περὶ τοῦ θείου, ἀναγκαιῶς ἔμελλε συγχρόνως νὰ ποικτήσῃ ἀξίαν λόγου ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἠθικὴν συνειδήσιν τοῦ ἔθνους.

Ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν οἱ Ἕλληνες οὐδὲν εἶχον τὸ πάγιον, ἀλλὰ μετεῖχον ζητήσεως διηγεκοῦς. Λόγος δὲ τῆς ἀσταθείας ταύτης ἦτο, ὅτι δὲν εἶχον νόμον πατροπαράδοτον, οὐδ' εἶχε δοθῆ εἰς αὐτοὺς μόνιμον μέτρον πρὸς διάκρισιν τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου.

¹ Αἰσχύλος παρὰ Κλήμεντι Ἀλεξανδρῶϊ ἐν Στρωματιῶσι V, σ. 603. Παρὰ δὲ τῷ Dindorf φέρει ἀριθμὸν ἀποσπάσματος 295.

Τούτου δ' ἕνεκα μόνον γνώμονα ἔχοντες τὴν ἰδίαν συνειδήσιν μόνον κατ' αὐτὴν ἠδύναντο νὰ ρυθμίσωσι τὴν συναίσθησιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Καὶ ἐν τούτῳ τὸ ὕψιστον καὶ ὀνὴ τὸ μόνον, ἐπερ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὑπὸ τινος ἔποψιν ὁ ἠθικὸς νόμος τῶν Ἑλλήνων, ἐξεπήρασεν ἐκ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἀληθῶς ἡ θρησκεία αὕτη εἶνε ἡ μόνη κηρύττουσα μετὰ πλήρους σοβαρότητος ἀναξίαν λόγου πᾶσαν ἐξωτερικὴν λατρείαν περιοριζομένην εἰς τοὺς τύπους καὶ μὴ ἀξιουμένην τῆς συμμετοχῆς τῆς καρδίας καὶ τῆς διανοίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Ἀπόλλων δὲν ἐπώλει τὴν σοφίαν αὐτοῦ εἰς πάντα πολυπράγμονα ἐρωτῶντ' αὐτόν. Ὁ ἀγνὸς θεὸς ἀπῆτει καρδίαν ἀγνήν, καὶ ἀντετάσσετο μετ' αὐστηρότητος καὶ σεμνότητος εἰς πάσας τὰς ἀδυναμίας τοῦ ἐλληνικοῦ χαρακτῆρος, εἰς τὴν ἔρωτα τῆς σκευωρίας, τῆς φιλαυτίας καὶ τῆς ἀπιστίας. Σύμβολον δὲ τοῦ ἐσωτερικοῦ καθαρμοῦ ἦτο ἡ διὰ τοῦ ἡγιασμένου ὕδατος περιφράντισις, πρὸς τοῦτον δὲ τὴν σκοπὸν ἦσαν ἰδρυμένα πρὸ πάντων τῶν ἱερῶν περιφραντήρια. Ἀλλὰ τοὺς προκυνητὰς ἀπέτρεπεν ἡ Πυθία ἀπὸ πάσης ἐπὶ τοῦ προκειμένου πλάνης, φωνοῦσα

ὡς ἀγαθοὶς κείται βαῖη λιβάς ἄνδρα δὲ φαῦλον
οὐδ' ἂν ὁ πᾶς νίηται νάμασιν Ὀκεανός¹.

Ἐτι δὲ σφρέστερα ὠρίζεν ἡ γνώμη ἢ ἐπιγεγραμμένη κατὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ ἐν [Ἐπιδαύρῳ] ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ:

ἀγνὸν χεῖρ ναοῖο θυώδεος ἐντὸς ἰόντα
ἔμμενα' ἀγνεία δ' ἐστὶ φρονεῖν δοια².

Ὁ δὲ τυχὸν θέλων νὰ δοκιμάσῃ, ἂν, καίπερ μετὰ λογισμῶν

¹ Ἀνθολογίας Παλατινῆς XIV, 71. Πρὸς Curtius Über Griechische Quell- und Brunneninschriften. 1859 σ. 21 καὶ 32. Pfannenschmidt Das Weihwasser σ. 24.

² Πορφυρίου Περὶ ἀποχῆς τῶν ἱερῶν II, 19].

ἀκαθάρτων προσερχόμενος, θὰ διαγνωσθῆ, δὲν πειρᾶται τοῦ ἁγίου θεοῦ ἀτιμωρητί. Πράγματι μόνος ὁ ἄθως ἀξιοῦται σωτηρίας, ὁ δὲ φίλαυτος δὲν κατανοεῖ τὸν χρησμὸν τοῦ θεοῦ, ἐπειδὴ ὁ δόλος θολώνει τὴν διάνοιαν αὐτοῦ, ἡ δὲ παρανόησις ἄγει αὐτὸν ἔτι ταχύτερον εἰς τὸν ὄλεθρον. Τοῦτο συνέβη εἰς τὸν βασιλεῖα ἐκεῖνον τῶν Λυδῶν, ὅστις, ὑπὸ ὕβρεως φερόμενος, ἠθέλησε νὰ διαβῆ τὰ σύνορα τοῦ βασιλείου, καὶ διὰ ταῦτα ἠρμήνευσε τὸν χρησμὸν τοῦ θεοῦ συμφώνως πρὸς τὴν διάστροφον αὐτοῦ ἐπιθυμίαν. Καὶ αὕτη ἡ ἐρώτησις πρέπει νὰ εἶνε ἀνάλογος πρὸς τὴν διάθεσιν τοῦ θεοῦ. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι αὕτη καὶ μόνη ἡ ἐρώτησις, ἂν ἐπιτρέπεται ἐκ τοῦ ναοῦ ἢ ἐξέλκυστις ἐκείτου καὶ εἰς τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἔκδοσις, εἶνε ἀσέβεια ἐπισύρουσα ἀναγκαιῶς τιμωρίαν. Ὁ δὲ Σπαρτιάτης Γλαυκός, ὅστις εἶχε προσέλθει εἰς τὸ χρηστήριον δολερὰ διανοούμενος καὶ ζητῶν τὴν ἔγκρισιν τοῦ θεοῦ πρὸς μελετηθεῖσαν ἐπιπορκίαν, ἐξωλοθρεύθη ἕνεκεν αὐτῆς αὐτοῦ καὶ τὸ γένος, καίτοι μετ' οὐ πολὺ μετενόησεν ἐπὶ τῇ ἀπειθυμβείσῃ πρὸς τὸν θεὸν ἐρωτήσῃ, ἀπέδωκε τὸ χρῆμα, οὐ τὴν ἀπόδοσιν ἤθελε νὰ ποφύγῃ ἐπιπορκῶν, καὶ ἰκέτευσε τὸν Ἀπόλλωνα νὰ τύχῃ συγγνώμης¹.

Τοιαύτη ἦτο ἡ σοβαρότης, μεθ' ἧς ὁ θεὸς ἐφέρετο πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, προβάλλων εἰς αὐτοὺς κάτοπτρον ἡμιστ' ἀπατηλόν. Πρὸ πάσης τελέσεως τῶν θρησκευτικῶν νομίμων ἔπρεπε πᾶς τις νὰ ἐξετάσῃ ἑαυτὸν· τοῦτο δὲ τὸ Γνώθι σαυτὸν ἦτο ἐπιγεγραμμένον γράμμασι χρυσοῖς ἐν τοῖς προθύροις τοῦ ἱεροῦ τῶν Δελφῶν. Καὶ ταῦτα διότι κατ' ἀρχαῖον καὶ σεπτὸν ἔθος ἐν αὐτῇ ἐκεῖνῃ τῇ θέσει, ἐν ἣ τὸ αἶσθημα τῆς πλησίον παρουσίας τοῦ θεοῦ καὶ ἡ ἐπιδλητικὴ θεὰ τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ συνεχίνουσαν τὴν ψυχὴν, ἐπέγραφον βραχεὰ καὶ πολυσήμαντα γνωμικὰ ἐντυπούμενα εἰς τὴν μνήμην καὶ ὑποδεικνύοντα τὴν μεταξὺ τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ καὶ τῆς γνησίας σοφίας βαθεῖαν σχέσιν. Ἄνε-

¹ Ἡροδότου VI, 86: τὸ πειρηθῆναι καὶ τὸ ποιῆσαι ἴσον δύναται. Πρὸλ. I, 459. Πλουτάρχου Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδείας τιμωρουμένων σ. [566 F].

πλήρουν δὲ ταῦτα κατὰ ποιόν τινα τρόπον τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου, ἔπερ ἄλλως δὲν ἀντεπροσωπεύετο ἐν τῇ ἑλληνικῇ λατρείᾳ τῶν θεῶν, καὶ παρεῖχον εἰς τοὺς μετὰ καθαρᾶς διανοίας προσερχομένους εἰς τὸν ναὸν ὕλην νοερῶν μελετῶν καὶ διαλέξεων.

Ὁ συμφώνως πρὸς τὴν ἐν τῷ ναῷ ἐπιγεγραμμένην ἐκείνην γνώμην γινώσκων ἑαυτὸν γινώσκει καὶ τὰ ὅρια τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ ὑπάρξεως, τῆς δυνάμεως ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἀξιώσεων. Διὸ ἀπαιτεῖ ἅμα ὁ Ἀπόλλων σωφροσύνην καὶ ἐγκράτειαν, χαλιναγωγίαν τῆς φιληδονίας, ὑπερνίκησιν τῶν παθῶν καὶ διαύγειαν τοῦ πνεύματος μετὰ συνέσεως. Ὅταν δ' ἀναλογισθῶμεν, ὅτι διὰ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐτιμήθη καὶ τὸ γυναικεῖον φύλον ὡς ὄργανον τῆς θελήσεως αὐτοῦ, ὅτι παρ' αὐτῷ εὗρισκον οἱ μὲν ἀδύνατοι καὶ ἐπίδειξις ἐπικουρίας προστασίαν, οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ ἀγνισμόν καὶ οἱ κακοῦργοι συγγνώμην, εἶνε ἀπαραγνώριστον, ὅτι ὁ δελφικὸς θεὸς διὰ τοῦ στόματος τῶν ἱερέων αὐτοῦ ἦτο διδάσκαλος καὶ κηδεμὼν πάντων ἐκείνων, ὅσα δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν τάποτε λούντα τὸ ἄνθος τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως τῆς κοινῆς εἰς σύμπαν τὸ ἔθνος τῶν Ἑλλήνων. Πέραν δ' αὐτῶν δὲν προέβη τὸ ἔθνος ἐν τῇ ἀντιλήψει νοερᾶς λατρείας τοῦ θείου.

Ἀλλὰ καὶ πάντα τὰναφερόμενα εἰς τὴν ὀημοσίαν λατρείαν τοῦ θείου ἀνήκον εἰς τοὺς θεσμοὺς τοὺς ἐξαρτωμένους ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος τῶν ἱερέων τῶν Δελφῶν, ἰδίως δὲ τὰ κατὰ τὰς ἑορτάς. Ὅπως δὲ καὶ ἐν τούτοις ὡς καὶ ἐν τῇ κοινῇ ἀναγνωρίσει καὶ τιμῇ τῶν θεῶν ἐπικρατήσῃ καθολικῇ ὁμοφωνία, ἦτο ἀνάγκη νὰ τεθῇ τὸ ἑλληνικὸν ἡμερολόγιον ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν Δελφῶν.

Καὶ ἠδύνατο μὲν τὸ ἔτος νὰ θεωρηθῇ ἐξ ἀπόψεως ἀπλῶς πολιτικῆς καὶ κατανεμηθῇ κατὰ τὰς φυσικὰς αὐτοῦ διαίρεσεις. Οὕτω δ' ἐξεταζόμενον διηρεῖτο εἰς δύο ἡμίση, τὸ θέρος καὶ τὸν χειμῶνα, ἦτοι ἐποχὴν ξηρὰν καὶ ὁμοιομόρφως γαλήνιον καὶ εἰς ἐποχὴν υετώδη καὶ ἀσταθῆ. Τὴν διαίρεσιν δὲ ταύτην ἐπειράθησαν νὰ καθορίσωσιν ἀκριθέστερον ἐκ τῆς ὄψεως τῶν ἀστρῶν, ἰδίως τῶν Πληιάδων, ἐκ τῆς διαβάσεως τῶν ἀποδημητικῶν πτηνῶν καὶ ἄλλων

φυσικῶν φαινομένων· κατ' αὐτὰ ἐκανονίζοντο τὰ ἔργα τῆς γεωργίας, τῆς ναυτιλίας, τῆς ἀλιείας. Συνωδᾶ δὲ πρὸς τὸ ἔτος τοῦτο, ὅπερ ἐφαντάζοντο ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ ἔαρος, συνειθίζον ἐν τῷ κοινῷ λόγῳ νὰ ὑπολογίζωσι τὰ πάντα, οὐδ' ἐφρόντιζον κἄν νὰ διακρίνωσι τὸ ἔτος εἰς δύο ἴσα ἡμίση, ἐπειδὴ ἐν τῷ ἑλληνικῷ κλίματι τέσσαρας μόνον μῆνας ἠδύναντο νὰ ὀνομάσωσιν ἀληθινῶς χειμερινούς. Εἶχοντο λοιπὸν πιστῶς τῶν φυσικῶν διακρίσεων· καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἱστορικοὶ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ξενοφάντος ἐπέμειναν εἰς τὰς τοιαύτας ἐκφράσεις.

Ἀκριβεστέρα δὲ διατάξεις τῶν διακρίσεων τοῦ ἔτους προήλθεν ἐκ τῶν ἱερέων. Οὗτοι ἐθεώρουν τὸ ἔτος ὡς ἔτος ἱερὸν, ὡς τακτὸν χρόνον, καθ' ὃν ἐπαναλαμβάνεται σειρὰ τις θρησκευτικῶν πράξεων καθ' ὠρισμένην ἀκολουθίαν. Καὶ ταῦτα ἐπειδὴ ἐν τῇ διατάξει τῶν κατὰ τὰς ἑορτῶν οὐδὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶνε αὐθαίρετον καὶ ἀκανόνιστον. Διὰ τοῦτον τὸν λόγον ὁ Ἀπόλλων ἀπέβη καὶ ρυθμιστὴς τῶν χρόνων καὶ νομοθέτης τοῦ ἔτους. Ὑπὸ τοῦ μαντείου αὐτοῦ καθωρίσθησαν οἱ ἑλληνικοὶ μῆνες, ὧν τὰ ὀνόματα συνδέονται πρὸς τὰς ἀρχαιοτάτας ἑορτῶν¹. Ἐξαιρουμένων δὲ τῶν Φωκέων, οἵτινες ἴσως ἐξ ἀντιθέσεως πρὸς τὸ ἀξίωμα τῶν Δελφῶν ἐκάλουν τοὺς μῆνας δι' ὀνομάτων βεβήλων, τὸ ἑλληνικὸν ἡμερολόγιον μέχρι τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων περιέχει μόνον μηνῶν ὀνόματα παραγόμενα ἐξ ὀνομάτων θεῶν καὶ ὀν τῶν ἀρχαιοτέρων παρ' Ἑλληνισιν. Ἐν αὐτοῖς τοῖς Δελφοῖς τὸ γαλήνιον μέρος τοῦ ἔτους ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, ἐπιστρέφοντα ἕκαστον ἔαρ, καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ, ὃ δὲ χειμῶν εἰς τὸν Διόνυσον². Ἡ δ' ἐκ περιτροπῆς ἐναλ-

¹ Ἐνιαυτὸς σημαίνει τακτὴν χρονολογικὴν περίοδον ἀνακυκλουμένην, διὰ δύναται ἴσα καὶ τὸ κύκλος. Αἱ δὲ τοιαῦται κυκλικαὶ χρονολογικαὶ περίοδοι διατάχθησαν ὑπὸ τῆς λατρίας τοῦ Ἀπόλλωνος. Περὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς ρυθμιστοῦ τῶν χρόνων ἴδε Aug. Mommsen Heortologie σ. 106. Delphica σ. 130 Welcker Griechische Götterlehre Τόμ. Α' σ. 466. K. F. Hermann Griechische Monatskunde 1844 καὶ Bergk Beiträge zur griechischen Monatskunde 1845. Περὶ δὲ τῆς μετρῆσεως τῶν μηνῶν ἴδε Hermann ἐνθ. ἀν. σ. 12. Curtius in Göttinger Nachrichten 1864 σ. 176.

² Πλουτάρχου Περὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς Εἰ, 9· τὸν μὲν ἄλλον ἐνιαυτὸν παιᾶ

λαγὴ αὕτη τῆς λατρείας εἶνε καὶ ἡ βᾶσις τοῦ κύκλου τῶν μηνῶν καὶ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν· παρὰ πάσας δὲ τὰς διαφορὰς τὰς σὺν τῷ χρόνῳ εἰσχωρησάσας εἰς τὸ μηνολόγιον τῶν διαφόρων πόλεων εἶνε ἀπαραγνώριστος ὁμοφωνία τις. Κατὰ ταῦτα δὲ πρέπει νὰ πο- δεγθῶμεν, ὅτι μετὰ τῶν ἀρχαιστάτων ἀμφικτυονικῶν θεσμῶν διερρυθμίσθησαν καὶ τὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔτους καὶ τῶν ἑορτῶν αὐ- τοῦ οὕτως, ὥστε πᾶσαι αἱ τῆς ἀμφικτυονίας συμμετέχουσαι φυ- λαὶ οἰοεὶ συναπετέλεσαν θρησκευτικόν τι κοινόν.

Τοῦτο δ' ἐπικυροῦται καὶ ὑπὸ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ μαντεῖον εἶχε διὰ παντός τοῦ χρόνου τὸ ἀναμρισθήτητον δικαίωμα τοῦ ἐπι- βλέπειν τὴν κανονικὴν τέλεσιν τῶν κατὰ τὰς ἑορτάς θυσιῶν ἐν ταῖς πόλεσιν ἐκάσταις. Πᾶσα διατάραξις τοῦ ἑορτολογίου εἶνε ἀσέ- βεια πρὸς τὸ θεῖον καὶ πρέπει νὰ ἐξαγισθῇ διὰ θυσίας ἱλαστηρίου¹. Οἱ δὲ ἱερομνήμονες, εἰς οὓς ἐπεβάλλετο ἡ συντήρησις τῶν σχέ- σεων μεταξὺ τῶν Δελφῶν καὶ τῶν διαφόρων πόλεων, ἦσαν ὑπεύ-θυνοι διὰ τὴν τήρησιν τῆς νομίμου τάξεως τῶν ἡμερῶν τῶν θυ-σιῶν καὶ ἑορτῶν². Διὰ αἱ διάφοροι ἡμέραι τοῦ ἔτους ἀπέκτιθησαν δι' ἐπιδράσεως τῶν ἱερέων ἰδίαν σημασίαν. Καὶ δὴ διεκρίθησαν αἱ ἡμέραι εἰς ἀγαθὰς καὶ ἀποφράδας, ἥτις διαφορὰ εἰσῆχθη καὶ εἰς τὴν καθημερινὸν βίον τοῦ ἀστοῦ καὶ τοῦ γεωργοῦ· καθιερώθησαν δὲ τακταὶ ἡμέραι τοῦ μηνὸς εἰς ἰδίου θεοῦ, ὡς ἡ τρίτη ἐκάστου μηνὸς εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, ἐκάστη δὲ ἑβδόμη καὶ ἐκάστη νουμηνία εἰς τὸν Ἀπόλλωνα.

Ἄλλ' ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐπίδρασιν ἐκανονίσθησαν καὶ αἱ μεγα- λείτεραι περίοδοι, δι' ὧν ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη ἐπειράθη νὰ συμ-

νιχοῦνται περὶ τὰς θυσίας, ἀρχομένου δὲ χειμῶνος ἐπεγεύραντες τὸν διθύραμβον, [τὸν δὲ παιᾶνα καταπαύσαντες], τρεῖς μῆνας ἀντ' ἐκείνου τοῦτον κατακαλοῦνται τὸν θεόν.

¹ Τὰ χρηστήρια ἐπαγρυπνοῦσιν εἰς τὴν τακτικὴν κατὰ μῆνας καὶ ἡμέρας προσ- φορὰν τῶν θυσιῶν· τὸ δὲ παραφέρειν τὰς ἑώρας ἐπέβαλλε τὴν ὑπαχρίωσιν θυσιῶν ἱλαστηρίων.

² Ὁ Ὑπίρβουλος ὑπὸ τὴν ιδιότητα ἱερομνήμονος θεωρεῖται ὑπὸ τῶν θεῶν ὑπεύθυνος ἐπὶ τῇ συγγύσει τῶν ἡμερῶν τῶν θυσιῶν. Ἀριστοφάνους Νεφέλαι· στ. 620 κ. ἑ.

βιβάσῃ τὰς ἀντιθέσεις μεταξύ τοῦ σεληνιακοῦ καὶ τοῦ ἡλιακοῦ ἔτους. Ἐκ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπήγαγεν ὁ λεγόμενος μέγας ἐνιαυτὸς τῶν Ἑλλήνων, παναρχαία ἐμβόλιμος περίοδος ἀρχομένη ἐκ νέου καθ' ἕκαστον ἕνατον ἔτος¹. Ὁ θρησκευτικὸς χαρακτήρ τῆς περιόδου ταύτης δεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ θεσμοῦ, καθ' ὃν συμφώνως πρὸς τὰ διατασσόμενα ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ὁ ἀνδροφόνος ἔπρεπε νὰ μένη φυγὰς ἐκτὸς τῆς ἰδίας χώρας ὀκτὼ ὄλα συμπληρωμένα ἔτη, πρὶν ἢ ἐξαγισθεὶς κατέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα κρατῶν κλῶνα δάφνης. Καὶ ἡ ἱερά δὲ πομπή, δι' ἧς διετηρεῖτο ἢ μεταξύ Τεμπῶν καὶ Δελφῶν ἐπικοινωνία, ἀνενεοῦτο μεθ' ἕκαστον ὄγδοον ἔτος. Περιελάμβανε δὲ ὁ κύκλος τῶν ἑορτῶν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐνεγκόντα ἐννέα μῆνας, οἵτινες, οἰοῦντι συνηνωμένοι εἰς ἐκατόμην, ἀφιερῶντο εἰς τοὺς θεοὺς. Ὁμολογητέον δὲ, ὅτι ὁ ἀπολλώνιος οὗτος κύκλος εἶνε ἢ λογικωτάτη καὶ πρακτικωτάτη τῶν ἀπλουστέρων καὶ βραχυτέρων ἐμβολίμων περιόδων. Οὗτος ὁ ἔχρησάμευσεν ὡς χρονολογικὴ βᾶσις ἀπάντων τῶν ἐθνικῶν ἀγῶνων τῶν Ἑλλήνων, ἐπειδὴ οἱ τε τετραετηρικοὶ καὶ οἱ διετηρικοὶ θρησκευτικοὶ κύκλοι προήλθον ἐκ τῆς ὑποδιαίρέσεως τῆς μεγάλης ἐκείνης μονάδος.

Οὐδὲ ἤξιουν οἱ ἱερεῖς τῶν Δελφῶν ἰδιαζούσης μερίμνης μόνην τὴν διάταξιν τῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἑορτῶν, ἀλλ' ἐπεμελοῦντο οὐχ ἥττον καὶ τῆς διατάξεως αὐτῶν τῶν ἑορτῶν, αἵτινες ὡς καὶ αἱ θυσίαι εἶχον ἰδρυθῆ καὶ διατηρηθῆ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἱερέων. Οὐδ' ὑπῆρχε πλὴν τῶν θυσιῶν οὐσιωδέστερον συστατικὸν μέρος τῶν ἐλληνικῶν πανηγύρεων ἢ οἱ ἀγῶνες. Καὶ δὲν ἔχομεν μὲν τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλαμβάνειν τοὺς ἀγῶνας ὡς τι εἰς μόνους τοὺς Ἕλληνας ἀνήκον. Ὁ Θουκυδίδης λέγει βῆτῶς, ὅτι ἐν τοῖς

¹ Περὶ τῆς ἀπολλωνίου χρονολογικῆς περιόδου ἐξ ὀκτῶ ἐτῶν συμπληρωμένην, ἦν ἐννεαετηρὶδᾶ ἐκάλουον οἱ ἀρχαῖοι, ἴδε C. M u l l e r Fragmenta chronologica σ. 116. Πρὸς. καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 484, 513.

βαρβάρους, καὶ μάλιστα τοῖς Ἀσianoῖς, προέκιντο ἄθλα πυγμαῆς καὶ πάλης ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων¹. οἱ δ' ἑλληνικοὶ λόγοι, ἀναφέροντες εἰς τὸν Δαναὸν καὶ τὸν Πέλοπα τὴν πρώτην ἰδρυσιν τῶν ἀγῶνων, ἀποδέχονται καὶ ἐν αὐτοῖς τὴν ἐπίδρασιν ὑπερποντιῶν ἐποίκων. Ἀλλ' ὅμως οἱ Ἕλληνες καὶ τοῦτον τὸν ἔξωθεν παραληφθέντα σπόρον διεμόρφωσαν κατὰ τρόπον ἴδιον καὶ χαρακτηριστικὸν καὶ κυρίως ὑπὸ τὴν ἀγνίζουσαν ἐπίδρασιν τῆς θρησκείας τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς.

Ὅτε οἱ Πέρσαι ἴσταντο παρὰ τὰς Θερμοπύλας, καὶ ἐκεῖ ἔμαθον, ὅτι τὸ μέγα πλῆθος τῶν μαχίμων Ἑλλήνων ἦτο συνηθροισμένον ἐν τοῖς ὀλυμπιακοῖς ἀγῶσιν, οἱ ἀκολουθοῦντες τὸν Ξέρξην δὲν ἐξεπλάγησαν, ὅτι ἐτέλουν ἀγῶνας οὐδ' ὅτι εἶχον ἐν τοιαύτῃ ὥρᾳ σχολὴν πρὸς τοῦτο, ἀλλὰ πρὸ πάντων ὅτι τὸ μόνον ἄθλον, ὑπὲρ οὗ ἐποιοῦντο τὸν ἀγῶνα, ἦτο στέφανος ἐλαίας εὐτελεῆ ἔχων τὴν ἀξίαν². Τοιαύτη λοιπὸν ἦτο ἡ ἐξευγενίσις καὶ ἠθικὴ λαμπρότης, εἰς ἣν εἶχεν ἀνέλθει παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἡ ἰδέα τοῦ ἀγῶνος, ὁ ἀποκλεισμός τῆς φιλοκερδείας καὶ πάσης θρασείας πλεονεξίας. Ἀλλ' ἡ ὑψηλοτέρα αὐτῆ ἀντίληψις ἐχρεωστεῖτο εἰς τὴν θρησκείαν, ἥτις δὲν ἤθελε γὰ ἰδῆ τὴν παρουσίαν τοῦ θεοῦ, καὶ τὰ πρόθυρα τοῦ ναοῦ αὐτοῦ βεβηλούμενα ὑπὸ ἀγωνίσματος περὶ χυδαίου κέρδους. Τὸ δὲ γεγονός, ὅτι ὁ στέφανος ἐλαμβάνετο ἐκ τοῦ ἱεροῦ δένδρου τοῦ θεοῦ, αὐτὸ καὶ μόνον ἀρκεῖ εἰς ἔνδειξιν τοῦ κατ' ἐξοχὴν θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀγῶνων. Κατὰ ταῦτα ἡ τιμὴ, ἥς ἀξιοῦται ὁ στεφανούμενος, εἶνε ἢ διὰ τοῦ ἱεροῦ κλάδου προσέγγις αὐτοῦ πρὸς τὸν θεὸν καὶ οἰνεὶ καθιέρωσις αὐτοῦ. Τοὺς δὲ στεφάνους αὐτοὺς ἢ τρίποδας, ὅτε οὗτοι παρείχοντο ὡς ἄθλα δίκην ἱερῶν σκευῶν, ἄφρινον οἱ νικηταὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ, οἰνεὶ ἀποδίδοντες αὐτοὺς εἰς τὸν ἀπονείμαντα θεόν.

Τὰ πάντα ἐν ταῖς τοιαύταις τελεταῖς τελοῦνται χάριν τῶν θεῶν. Πρὸ τῶν ὀμμάτων αὐτῶν παρουσιάζεται ἡ νεότης τοῦ

¹ Θουκυδίδου I, 6.

² Ἡροδότου VIII, 26.

ἔθνους μεστή χαρᾶς καὶ ῥώμης. Καὶ προσχωρεῖ μὲν ὁ Ἀπόλλων διὰ τῶν ἠθικῶν αὐτοῦ ἀξιώσεων σοβαρώτατος πρὸς τοὺς θνητούς, ἀλλὰ δὲν θέλει καὶ νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἐν τῷ βίῳ χαρὰν αὐτῶν. Οἱ χρησμοὶ αὐτοῦ ἀπαιτοῦσιν ἀγνότητα τῆς ψυχῆς καὶ καταδάμασιν τῶν παθῶν, ἀλλ' ὄχι καὶ συντριβὴν καρδίας, παραβίασιν τῆς φύσεως ἢ αὐτονέκρωσιν. Καὶ ἀναγνωρίζονται μὲν τὰ δικαιώματα τῆς πρὸς τὰς ἡδονὰς εὐπαθείας, ἀλλὰ ζητεῖται μόνον ἡ ἀποκατάστασις τῆς προσηκούσης ἰσορροπίας μεταξὺ τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ πνεύματος, ὅπως ὁ ὅλος ἄνθρωπος ἀναπτυχθῇ ἐν τελείᾳ ὑγιείᾳ. Οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων ἀγαπῶσι μόνον τὸ ὑγιές, ῥωμαλέον καὶ εὐπαγές· εἴπερ τι δὲ καὶ ἄλλο ἀπαρέσκει εἰς αὐτοὺς ἢ πρόληψις τῶν βαρβάρων νομιζόντων, ὅτι δι' ἀμαυρώσεως τοῦ βίου καὶ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ σώματος παρέχουσιν ἰδίαν τινὰ εὐαρέσκεϊαν εἰς τοὺς θεοὺς¹. Πρὸς ἐκλογὴν παντὸς ἱερέως πρώτη ἀναγκαῖα συνθήκη ἦτο σῶμα ἄμωμον καὶ ἀρτιμελές, ἡ δὲ συνθήκη αὕτη ἔσχε κατὰ τὸ ἱερὸν δίκαιον καὶ διὰ τοὺς Ἑλληνας βασιλεῖς καὶ τὰ ἐκ τῆς βασιλείας ἀπορρεῦσαντ' ἀξιώματα, οἷον τὸ τῶν Ἀθηναίων ἀρχόντων. Ὡς δ' ἀπητέτο ἄσφογος τελειότης παρὰ τε τῶν ὑπηρετούντων τὸ θεῖον καὶ τῶν ζῶων καὶ τῶν καρπῶν τῆς γῆς τῶν εἰς τοὺς θεοὺς προσφερομένων, οὕτως ἔπρεπε καὶ ἡ νεότης τῆς χώρας, παρουσιαζομένη εἰς τὰς ὕψεις τῶν θεῶν, νὰ αναπτύσῃ εὐφροσύνης πρὸς τιμὴν αὐτῶν πάντα τὰ παρ' αὐτῶν παραληφθέντα ὄψρα τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς, οἱ δὲ ἀναδειχθέντες ἄριστοι νάξιωθῶσι τοῦ ἱεροῦ στεφάνου καὶ δι' αὐτοῦ νὰ τύχωσιν ἰδίας προσπελάσεως πρὸς τοὺς θεοὺς. Εἰς τοιαύτην ἀποψιν ἐστηρίζετο ἡ ἀντίληψις καὶ διάταξις ἀπάσης τῆς παιδεύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Δὲν γινώσκωμεν Ἑλληνας μὴ τελούοντας ἀγῶνας. Ἐν ἀπάσαις ταῖς φυλαῖς ὑπῆρχε ζωηρὰ ἢ τάσις τῆς διὰ τοῦ θελγγῆτρου τῆς ἀμίλλης προαγωγῆς τῶν ἐμφύτων δυνάμεων. Πῶς ἰδίως οἱ Ἴω-

¹ Οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων ἀρέσκονται εἰς τὸ ὑγιές καὶ τὸ τέλειον, ὄχι δ' εἰς τὸν ἀκρωτηριασμὸν καὶ τὸν ἀσκητισμὸν. *Die Bötticher Baumcultus der Hellenen* σ. 318.

νες ἐκόσμουσαν καὶ αὐτὰς αὐτῶν τὰς εἰρηνικὰς λαϊκὰς ἐορτὰς δι' ἀγώνων ἀθλητικῶν, μαρτυρεῖ ὁ Ὅμηρος ἐν τῇ παραστάσει τῶν Φαιάκων, τῇ ἐρασίᾳ ταύτῃ εἰκόνι, ἐν ἣ ἐγκατοπτρίζεται ὁ βίος τῶν Ἰώνων. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοῦτο μόνιμοι διατάξεις, ἐν αἷς διεμορφώθη ὁ ἰδιαζόντως ἐλληνικὸς χαρακτήρ, ἐπετεύχθησαν τὸ πρῶτον ἐν δωρικαῖς πολιτείαις, ἐν Κρήτῃ καὶ ἔπειτα ἐν Σπάρτῃ.

Ἐν αὐταῖς ἔρεισμ' αὐτῆς τῆς ἀσφαλείας τῆς πολιτείας ἦτο ἡ σωματικὴ βρώμη τῶν Δωριέων μαχίμων. Διὸ ἀναγκαιότατος ὄρος τῆς δημοσίας εὐημερίας ἦτο ἡ μέριμνα περὶ τῆς πολεμικῆς δεξιότητος τῶν πολιτῶν καὶ ἡ ἐκ πρώτης νεότητος ἀγωγή αὐτῶν πρὸς τὸν οἰκεῖον προορισμόν. Ἐν αὐταῖς ἰδρύθησαν τὰ πρῶτα ἐλληνικὰ γυμνάσια, ὧν μόνος σκοπὸς ἦτο ἡ σωματικὴ ἀσκήσις, ἐπειδὴ ἡ πλήρης ἀνάπτυξις τῶν πνευματικῶν δυνάμεων ἀντέκειτο ὅλως πρὸς τὴν πρόθεσιν τοῦ νομοθέτου¹. Ἐν αὐταῖς δ' ἔτελειώθησαν ἰδίως ὁ δρόμος, τὸ ἄλμα, ἡ πάλη, ὁ δίσκος καὶ τὸ ἀκόντιον κατὰ τὸν τρόπον τὸν τυγχόντα γενικῆς ἀποδοχῆς παρὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν αὐταῖς εἰσῆχθη τὸ πρῶτον τὸ μόνιμον ἔθος τοῦ ἀποκλεισμοῦ πάσης ἀμετρίας καὶ ἀκαθέκτου ὀρμῆς καὶ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ καθήκοντος τῆς αὐστηροτάτης πρὸς τοὺς νόμους τοῦ ἀγῶνος ὑπακοῆς. Ἐν αὐταῖς ἐθεμελιώθη ἡ θεωρία καθ' ἣν ἡ νεανικὴ φιλοδοξία δὲν ἔπρεπε νὰ μολυνθῇ διὰ τῆς ὀπισθοβουλίας τοῦ κέρδους. Ἐν αὐταῖς τέλος εἰσῆχθη κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ πολύπτυχα ἱμάτια τῶν ἰωνικῶν φύλων ἐσθῆς ἑλαφρὰ καὶ ἀρρενοπρεπῆς, προσωρισμένη νὰ προαγάγῃ τὴν ὑγίειαν καὶ εὐκίνησιαν τοῦ σώματος καὶ χρησιμεύουσα ὡς μετάβασις πρὸς τὴν τελείαν γυμνότητα τὴν εἰσαχθεῖσαν κατὰ τὰς ἀσκήσεις τῶν νέων².

Οἱ δὲ κρητικοὶ καὶ σπαρτιατικοὶ οὗτοι θεσμοὶ διεδόθησαν ἀνά τὴν Πελοπόννησον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς σπαρτιατικῆς δυνάμεως, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν διερρυθμίσθησαν τὰ κατὰ τοὺς ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀγῶνας. Ὡς δ' ἐν Πελοποννήσῳ ἐκ τῶν ἀνωμαλιῶν τῶν

¹ Ἰβι ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 243.

² Ἰβι ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 418.

ἐπακολουθησασῶν εἰς τὰς μεταναστεύσεις τῶν λαῶν ἀνεπτύχθη τὸ πρῶτον εὐσύντακτος πολιτικὴ συμμαχία, οὕτω καὶ οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες πρῶτοι πάντων τῶν ἄλλων ἀπέκτησαν ὡς παμπελοποννησιακὴ ἐορτὴ σταθερὸν ὄργανισμὸν καὶ ἡξιώθησαν ἐθνικοῦ ἀξιώματος. Τὰ ἐν Ὀλυμπίᾳ διαταχθέντα ἐθεωρήθησαν πρότυπον θεσμῶν διὰ τοὺς λοιποὺς ἀγῶνας καὶ ἔγειναν δεκτὰ ἐν αὐτοῖς, ἰδίως δὲ τὸ πένταθλον, τὸ ἀριστούργημα τοῦ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γυμναστικῆς ἀποσκοποῦντος ἐπινοητικοῦ πνεύματος τῶν Πελοποννησίων, κύκλος ἀγωνισμάτων μετὰ δεξιότητος συνηρμοσμένων εἰς ἓν ὅλον. Καὶ ἤρχιζον μὲν ταῦτα διὰ τοῦ ἄλματος, ἔπειτα δ' ἐδοκιμάζετο ἡ ρώμη τοῦ βραχίονος διὰ τῆς ἀκοντίσεως, οἱ δὲ τέσσαρες ἄριστοι ἀκοντισταὶ ἐλάμβανον τὸ δικαίωμα τῆς συμμετοχῆς εἰς τοὺς λοιποὺς ἀγῶνας¹. Περιοριζομένου δὲ ἀπὸ ἀγωνίσματος εἰς ἀγώνισμα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγωνιστῶν, οἱ τρεῖς ἄριστοι τῶν ὁρομένων ἀγωνίζοντο πρὸς ἀλλήλους ὡς δισκοβόλοι, ἕως τέλους οἱ δύο ἐν τῇ δισκοβολίᾳ διακριθέντες ἀντεμετροῦντο πρὸς ἀλλήλους ὡς παλαισταὶ χάριν τοῦ στεφάνου. Τοιοῦτον ἦτο τὸ περίτεχνον ἐκεῖνο σύστημα, ὅσον μόνον Ἕλληνες ἠδύναντο νὰ ἐπινοήσωσι, παρέχον λυσιτελεῖ ποικιλίαν ἀγωνισμάτων παρακωλύουσαν τὴν ἀπονομὴν τοῦ ὑψίστου ἄθλου εἰς ἄνδρα ἔχοντα μονομερῆ φυσικὴν ἢ ἐπίκτητον δεξιότητα. Ἀπ' ἐναντίας πᾶσαι αἱ κατὰ μέρος ἐμπειρίαι ἔπρεπε νὰ θεωρῶνται συντελοῦσαι εἰς τὴν ὅλην γυμναστικὴν παιδείαν. Διὰ τοιούτων δ' ἐπινοήσεων ἀπέβη ἡ Ὀλυμπία κέντρον τῶν Πανελλήνων καὶ ἀπέκτησεν ἀξίωμα παράλληλον πρὸς τὸ τοῦ ἀρχαιοτέρου κοινοῦ ἱεροῦ τῶν Δελφῶν.

Ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ ἡ δωρικὴ ἐπίδρασις δὲν ὑπῆρξεν ἡ μόνη κρατοῦσα ἐν Ὀλυμπίᾳ. Αἱ κλίσεις τῶν ἄλλων φύλων, αἱ σὺν τῷ χρόνῳ προβαίνουσαι ἄλλαι τάσεις ἐλήφθησαν καὶ αὐταὶ ὑπ' ὄψιν,

¹ Περὶ τοῦ διακανονισμοῦ τῆς τάξεως τῶν διαφόρων ἀγωνισμάτων ἴδε Göttinger Nachrichten. 1867 σ. 158. E. Pinder Der Fünfkampf der Hellenen. Berlin 1867. Πρὸς Göttinger gelehrte Anzeigen 1867 σ. 1117.

ἀνεώχθη δὲ ἡ ὁδὸς πρὸς ἀνάπτυξιν ἐλευθεριωτέραν¹. Δὲν ἐπετρέπετο ἡ καθυστέρησις τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἄλλους. Ἀληθῶς καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἀγῶνας ἐγεννήθη ἄμιλλα μὴ ἀνεχομένη τὴν περὶ ἓν τι καὶ μόνον ἀσχολίαν.

Καὶ δὴ ὑπῆρχον πολλὰ ἱερὰ ἐν τῇ ἐλληνικῇ χώρᾳ, ἐξ ὧν ἐξεπήγαζον παρορμήσεις καὶ πρὸς πνευματικὴν μόρφωσιν καὶ πρὸς διάδοσιν τῆς ἐξασκήσεως τῶν δυνάμεων τοῦ πνεύματος. Οὕτως ἐν τῇ ἀρκαδικῇ χώρᾳ ἐλατρεύετο ἀπὸ χρόνων ἀρχαιοτάτων παρά πάντων τῶν Ἀρκάδων ἡ Ἄρτεμις Ὑμνία², ἧς αἱ ἑορταὶ ἐτελοῦντο μετ' ἄσματων. Ἐκ δὲ τοῦ ναοῦ αὐτῆς ἀπέρρευσαν πιθανῶς καὶ αἱ διατάξεις αἱ ἐπιβάλλουσαι εἰς ἅπαντας τοὺς κατοίκους τῆς χώρας ὡς ἱερὸν καθήκον τὴν ἀσχολίαν περὶ τὴν μουσικὴν, τοῦθ' ὅπερ ἐθεωρεῖτο τὸ μόνον μέσον πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐκβαρβαρώσεως καὶ ἐξαγριώσεως ἐν τῇ τραχείᾳ ἐκείνῃ χώρᾳ, ἐν ἣ τὰ τοῦ βίου ἦσαν ἀμήχανα καὶ ἀπῆλθον τὸν ἐπώδυνον κάματον καθημερινῆς ἐργασίας. Οὕτω τὰ ἱερὰ τῶν παρά τοῖς Ἑλλήσι κοινῶν συνετέλουν εἰς τὴν διαμόρφωσιν ἐλληνικῶν ἠθῶν.

Ἄλλ' ἰδιόζουσαν καὶ ὡς πρὸς τοῦτο σημασίαν εἶχον οἱ Δελφοί, ὧν τὸ μαντεῖον εἶχε κυρώσει καὶ καθαγιάσει τὴν πυθικὴν ἑορτήν, ἣτις περιεβλήθη νέαν αἴγλην μετὰ τὸν ἱερὸν πόλεμον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔκτου αἰῶνος, ὅτε ἡ ἰωνικὴ φυλὴ ἐπέδειξε νέας ζωτικὰς δυνάμεις³. Οἱ Δελφοὶ εἶχον περιθάλψει ἐν ἡρεμίᾳ καὶ γαλήνῃ τὰ εὐγενέστατα σπέρματα τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ· ἐν αὐτοῖς δ' εἶχε διατηρηθῆ ὁ ὕμνος τοῦ θεοῦ ὁ ὑπὸ τῶν χειλέων ἐμπνευσμένου ποιητοῦ ἐξαγγελλόμενος ὡς ὁ ὕψιστος σκοπὸς ἐνδόξου ἀμίλλης, καὶ ὁ μουσικὸς ἐκεῖνος ἀγὼν ἔμεινεν ἐν Δελφοῖς πάντοτε ὁ πυρὴν καὶ τὸ κειμήλιον τῆς ἑορτῆς.

Ἀμέσως δὲ μετὰ τὴν λαμπρὰν ἀναγέννησιν τῶν Πυθίων ἰδρύ-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 337.

² Πausanius VIII, 13, 1. Curtius Peloponnesos Τόμ. Α' σ. 223, 230. Ἠρ6λ. καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 137.

³ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 381.

θησαν ἐν Πελοποννήσῳ δύο νέαι ἑλληνικαὶ ἑορταί, τὰ Ἴσθμια (582 π. Χ. Ὀλυμπ. 49, 3) καὶ τὰ Νέμεια (573 π. Χ. Ὀλυμπ. 51, 4). Καὶ οὗτοι δὲ οἱ ἀγῶνες ἦσαν ἀνανεώσεις ἀρχαίων δημωδῶν ἑορτῶν, ἀμρότεραι δ' αὐταὶ αἱ ἀνανεώσεις συμπίπτουσιν ἀκριβῶς πρὸς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἐν μὲν Κορίνθῳ κατελύθη ἡ τυραννὶς τῶν Κυφελιδῶν, ἐν δὲ Σικυῶνι ἢ τῶν Ὀρθαγοριδῶν. Ἄλλ' ἢ σύμπτωσης αὕτη δὲν δύναται νὰ εἶνε τυχαία. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἰδρυσις τῶν ἑορτῶν τούτων πρέπει νὰ προῆλθεν ἐξ ἰδιάζοντός τινος λόγου, ἡ δὲ συνήθης ἀφορμὴ ἦτο ἄλλως εὐτυχῆς τις νίκη, διὰ ταῦτα εἶνε πιθανώτατον, ὅτι ἀμφοτέρων τῶν ἑορτῶν σκοπὸς ἦτο ὁ πανηγυρισμὸς τῆς πτώσεως τῶν δύο κινδυνωδεστάτων τυραννικῶν οἰκῶν¹. Κατὰ ταῦτα τὰ Πύθια καὶ τὰ Ἴσθμια ἦσαν οἰσνεὶ τρόπαια τῶν Σπαρτιατῶν, ἰδρυθέντα πρὸς τὸ συμφέρον τῶν Δωριέων· ἐμέλλον δὲ νὰ συντελέσωσι πρὸς νέαν καὶ λαμπροτέραν ἀνάδειξιν τῆς ἄσπικης γερσονήσου ὡς τῆς κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικῆς χώρας καὶ διαμφοριστήτησιν τῶν πρωτείων πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ ἑορτῆν, ἐν ἣ ἑπεκράτει ἡ ἐπίδρασις τῶν Ἴωνων.

Καὶ ἐξεφαίνετο μὲν καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀντιζήλια τῶν φυλῶν, ἀλλ' ὑπῆρχεν ὅμως ἀνωτέρα τις δύναμις συνδιαλλάσσουσα ἐν αὐταῖς δὴ ταύταις ταῖς ἑορταῖς τῶν θεῶν τὰς διαφορὰς τῶν φυλῶν καὶ συναρμόζουσα αὐτάς εἰς ἐνότητα ὑψηλοτέραν. Πράγματι ἀπείχοντο μὲν τινες τῶν πόλεων ἀγῶνων τινῶν ἕνεκεν ἀντιθέσεων πολιτικῶν καὶ δυσαρεσκειῶν πρὸς τοὺς γείτονας, οἷον ἐπὶ παραδείγματι οἱ Ἀχαιοὶ δὲν συμμετείχαν τῶν Ὀλυμπίων, ἀλλ' οὐχ ἦττον αἱ ἑορταὶ οὐδέποτε ἠδύναντο νὰ ποθῶσι τὸν ἀρχικὸν αὐτῶν ἀμφικτυονικὸν χαρακτῆρα. Ἰδιαιτάτον δὴλα δὴ αὐτῶν γνώρισμα ἦτο τοῦτο, ὅτι οὐδεὶς τῶν ἐχόντων τὸ δικαίωμα τοῦ φέρειν τὸ ὄνομα Ἑλλήν ἀπεκλείετο ἀπὸ τῆς συμμετοχῆς τῶν ἀγῶνων. Μόνον ὑπὸ τοῦτον τὸν ὅρον τὸ δελφικὸν μαντεῖον εἶχε παράσχει τὴν ἔγκρισιν αὐτοῦ εἰς τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ ἰδρυθέντας ἀγῶνας. Οὕτω δ' ἐμέλλον μὲν τὰ Ἴσθμια νὰ πανηγυρίζωσι καὶ τὴν νίκην

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 390.

τῆς θωρικῆς φρατρίας ἐν Κορίνθῳ, ἀλλ' ὅμως ἐξηκολούθησαν νὰ εἶνε ἑορτὴ τοῦ Μελικέρτου καὶ τοῦ Ποσειδῶνος, καθ' ἣν ἄμεσος καὶ πρόθυμος ἦτο ἡ συμμετοχὴ τῶν ναυτιλλομένων φύλων, ἰδίως δὲ τῶν Ἰώνων τῆς Ἀττικῆς. Ὑπὸ ταύτην δὲ τὴν ἐποψίν διεστέλλοντο αἱ τέσσαρες μεγάλαι ἑορταὶ ὡς ἀμφικτυονικοὶ ἢ πανελλήνιοι ἀγῶνες ἀπάντων τῶν ἄλλων κατὰ πόλεις καὶ κοινὰ τελουμένων, οἵτινες ἔφερον ὠρισμένην τοπικὴν χροιάν· διὸ οἱ εἰς αὐτοὺς ἐξ ἄλλων πόλεων προσφοριτῶντες ἐθεωροῦντο ξενιζόμενοι ὑπὸ τῶν τελούντων τοὺς ἀγῶνας. Ἡ δὲ νίκη ἐν τινι τῶν μεγάλων ἐθνικῶν ἀγῶνων ἦτο ἡ λαμπροτάτη τῶν ἀμοιβῶν, ἧς ἡδύνατο νὰ ζιωθῆ τις Ἕλληνα ἀντὶ πολυετῶν μόχθων, ἦτο ἀνύψωσις τις κατενώπιον τοῦ ἔθνους ὅλου. Αἱ δὲ ἱππικαὶ καὶ ἀρματέιοι νικαὶ πλὴν τῆς προσωπικῆς δεξιότητος προσαπήτουν καὶ μεγάλας θραύσεις, ἅς μόνον πλούσιοι οἴκοι ἡδύναντο νὰ ὑποστῶσιν. Ἐκ δὲ τῆς συνενώσεως τοῦ πλούτου καὶ τῆς ἀπὸ τῶν νικῶν δόξης ἐξεδλάστησαν ἐν μέσῳ τοῦ ἔθνους οἰανεὶ εὐπατριδαὶ νέου γένους, ὧν τὴν αἰγλήν ἡμιλλήθησαν νὰ σεμνύνωσι πᾶσαι αἱ τέχναι.

Οἱ δὲ ἀγῶνες τῶν πολιτειῶν ἐκάστων συνετέλουν εἰς τὴν ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν διάδοσιν τῶν ἐθίμων καὶ τῶν διατάξεων τῶν πανελληνίων ἀγῶνων, εἰς τὴν γέννησιν καθολικῆς αἰμίλλης καὶ τὴν εἰσαγωγὴν ὁμοίων ἐναγωνίων τρόπων. Ἡ λαμπρότης τῶν ἑορτῶν ἀπέβη τὸ μέτρον τῆς δυνάμεως, τῆς παιδεύσεως καὶ τῆς εὐημερίας ἐκάστης πόλεως. Ἡ δὲ ἀκμὴ αὐτῶν ἐν τῷ συνόλῳ ἦτο τὸ ἀσφαλέςτατον τεκμήριον τῆς ὑψίστης ἀναπτύξεως τῶν δυνάμεων τοῦ ὅλου ἔθνους, καὶ διὰ ταῦτα εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι χρόνοι ἀπέβησαν γονιμώτατοι πρὸς ἐπίδοσιν τῆς ἀγωνιστικῆς οἱ ἐπακολούθησαντες εἰς τὴν πεντηκοστὴν Ὀλυμπιάδα (576 π. X.).

Ἐκ δὲ τῆς ἀμοιβαίας ἐκείνης ἐπικοινωνίας καὶ ἀνταλλαγῆς ἐθίμων καὶ διατάξεων τὴν μεγίστην, ὡς εἰκὸς, ὠφέλειαν ἠρύσθησαν οἱ νοημονέστατοι καὶ δραστηριώτατοι ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων, ἦτοι οἱ Ἴωνες. Ἀλλ' ἐν ᾧ οἱ Ἴωνες τῆς Ἀσίας διήνουν τὸν βίον ἐν νοχελείᾳ καὶ ἀπολαύσει, οἱ Ἀθηναῖοι ἕνεκα τῆς θέσεως τῆς

μικρᾶς αὐτῶν χώρας, τῆς γειτονίας τῆς Κορίνθου, τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν Μεγάρων καὶ τῆς πρωΐμου ῥήξεως πρὸς τὴν Σπάρτην ἠναγκάσθησαν νὰ γείνωσι μαθηταὶ τῶν Δωριέων. Τὸ παράδειγμα δ' ἐκείνων ἐδίδαξεν αὐτοὺς, ὅποια ἠδύνατο νὰ εἶνε τὰ μεγάλα ἀγαθὰ τῆς εἰς τοὺς νόμους πειθαρχίας καὶ τοῦ αὐστηροῦ ὀργανισμοῦ τῆς ἀγωγῆς τῶν πολιτῶν. Διὸ ἐπεδόθησαν μετὰ τοιοῦτου ζήλου εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἐν Κρήτῃ καὶ Σπάρτῃ κρατούσης γυμναστικῆς, ὥστε μετὰ πάροδον οὐ μακροῦ χρόνου οἱ Ἀθηναῖοι διδάσκαλοι τῆς γυμναστικῆς ἐθεωροῦντο ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα οἱ πάντων ἄριστοι καὶ ἠξιώθησαν μεγίστης τιμῆς καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς δωρικαῖς πόλεσι, τοῦθ' ὅπερ ἐπὶ παραδείγματι συνέβη εἰς τὸν Μελησίαν¹. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπωφελήθησαν εὐρύτατα τὴν ἐπίδρασιν, ἣν οἱ ἀμφικτυονικοὶ ἀγῶνες ἐξήσκησαν ἐπὶ τῷ ἔθνει. Διατηρήσαντες δὲ τὸν προσιδιάζοντα εἰς τὴν ἰωνικὴν φυλὴν χαρακτῆρα, ἅμα δ' ἐπανορθώσαντες τὰς ἀδυναμίας αὐτοῦ καὶ τὰς ἐλλείψεις διὰ τῆς πρὸς τὰς ἄλλας φυλάς ἀμίλλης ἐτελειώθησαν εἰς τοὺς ἀγνωστάτους ἀντιπροσώπους τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου.

Οὕτως ἀνεπτύχθη λοιπὸν ἡ ἔννοια ἑλληνικῆς καὶ ἐθνικῆς παιδείσεως, ἥτις εἴπερ τι καὶ ἄλλο διακρίνει τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν βαρβάρων τῶν τε ἀρχαίων καὶ τῶν νέων χρόνων, ἀναφέρεται δὲ ὁμοίως εἰς τε τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν. Πράγματι οἱ Ἕλληνες ὄν ἐφραντάζοντο τὸν ἄνθρωπον συγκείμενον ἐκ δύο ἡμίσεων ἀνισοτίμων καὶ ἄνισα δικαιώματα ἔχόντων, ὧν μόνον τὸ ἕτερον, τὸ πνευματικὸν ἡμισυ, ἔχει ἀνάγκην ἰδίᾳ θεραπείας. Δὲν ἠδύνατο νὰ φαντασθῶσι πνεῦμα ὑγιὲς ἐν σώματι νοσηρῷ, ψυχὴν φαιδρὰν ἐγκατοικοῦσαν εἰς δέμας δυσκίνητον καὶ ἡμελημένον. Ἡ ἰσορροπία τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος, ἡ ἄρμονικὴ ἀνάπτυξις πασῶν τῶν ἐμφύτων δυνάμεων καὶ τάσεων ἦτο παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἡ ἐντολὴ τῆς ἀγωγῆς. Διὰ τοῦτο τὴν μετὰ ρώμης δεξιότητα καὶ

¹ Μνημονεύονται Ἀθηναῖοι διδάσκαλοι τῆς γυμναστικῆς ὁ Ξανθίας, ὁ Εὐδοξος, ὁ Μένανδρος, ὁ Μελησίης, ὅστις ἐδίδασκεν ἐν Αἰγίνῃ. Ἴδε Πινδάρου Ὀλυμπ. VIII. 54. Νερμ. VI, 58. Πρὸς. Dissen Comm. σ. 109.

συντονίαν τῶν μελῶν, τὴν ἀντοχὴν ἐν τῷ δρόμῳ καὶ τῷ ἀγῶνι, τὸ σταθερὸν καὶ ἐλαφρὸν βῆμα, τὴν ἐλευθέραν καὶ ἀσφαλῆ στάσιν, τὸ νεαρὸν καὶ εὐχυμον τῆς ὑγείας, ὄμμα ὀξύ καὶ ζωηρὸν καὶ τὸ παράστημα ἐκεῖνο τῆς ψυχῆς τὸ προσκτώμενον μόνον διὰ τοῦ καθ' ἡμέραν ἐθισμού τοῦ κινδύνου, ταῦτα πάντα τὰ προτερήματα ἐθεώρουν οἱ Ἕλληνες ὄχι εὐτελέστερα τῆς πνευματικῆς παιδείουσεως, τῆς ὀξύτητος τῆς κρίσεως, τῆς ἀσκήσεως περὶ τὰς τέχνας τῶν Μουσῶν. Μουσικὴ δὲ καὶ γυμναστικὴ συνανῆκον εἰς ἀλλήλας ἀναποσπάστως, συγκατασκευάζουσαι τὴν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ἀγωγὴν νεότητος ὑγιούς τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν.

Τοιαύτη ὑπῆρχεν ἡ βάσις τῆς εὐδοκίμησεως τῶν πολιτειῶν. Διὰ ταῦτα καὶ ἐκτός τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Κρήτης ἡ διπλῆ αὕτη ἀγωγή ὄν ἔμεινε περιορισμένη εἰς ὀλίγους οἴκους, οὐδ' ἔμεινεν ἐκτεθειμένη εἰς τὴν ἀνθαιρεσίαν αὐτῶν, ἀλλὰ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ἀνέλαβε τὴν διάταξιν αὐτῆς καὶ προαγωγὴν ἡ πολιτεία. Ἦτο ἀδύνατον νὰ φαντασθῆ τις πόλιν ἐλληνικὴν ἀνευ δημοσίων γυμνασίων μετὰ μεγάλων εὐηλίων χώρων πρὸς ἀσκήσεις, περιβαλλομένων ὑπὸ στοῶν καὶ δένδροστοιχιῶν καὶ κειμένων συνήθως ἐκτός τῶν πυλῶν τῆς πόλεως ἐν τοῖς ἀγροῖς ἐγγὺς ὑδάτων ῥεόντων. Ὁ θέλων νὰ ἐγείρῃ μεταξὺ τῶν συμπολιτῶν ἀξιώσεις τιμῆς καὶ δυνάμεως ἔπρεπε μέχρι τῆς τελειώσεως αὐτοῦ εἰς ἄνδρα νὰ ἔχῃ διανύσει τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου ἐν τοῖς γυμνασίοις. Μόνον ἐν αὐτοῖς ἀπεκτᾶτο ἡ ἐλευθέρᾳ ἐκείνῃ εὐπρέπεια ἢ ἐπιφέρουσα τὴν εὐθὺς ἐκ πρώτης ὄψεως διάκρισιν τοῦ εὐ ἠγμένου ἀπὸ τοῦ ἀποχειροβιώτου καὶ οὐσα τὸ γνῶρισμα τοῦ προωρισμένου εἰς συμμετοχὴν τῶν δημοσίων πραγμάτων. Ἐν αὐτοῖς ὁ νεαρὸς Ἕλλην εἶχεν ἐν καθημερινῇ ἀμίλλῃ τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἀναπτύξεως ἑαυτοῦ ὡς ἀτόμου ἐλευθέρως καὶ τελείως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς βαρβάρους, παρ' οἷς ἐπικρατεῖ μὲν τὸ πλῆθος, ὅπως δ' ἐξαιρετικὴ εἶνε ἡ ἀνάδειξις ἀτόμων αὐτεξουσίων καὶ αὐθυποστάτων. Ἄλλως δὲ καὶ ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ἀναπτύξει τοῦ ἀτόμου πᾶσα τάσις πρὸς ἀνθαιρεσίαν ἐχάλιναγωγεῖτο ὑπὸ τῆς αὐστηρότητος

τῆς πειθαρχίας. Καὶ δὴ ἡ νεότης ἡσκαίτο ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ νόμου, δεῖς ἀπῆτει τὴν ἀναγνώρισιν ὠρισμένης τάξεως, τὴν ὑπακοὴν πρὸς τοὺς προϊσταμένους, τὴν ἀπάρνησιν παντὸς αὐτογνωμονος ἐγωισμοῦ. Ὅμοιόρρυθμοι διατάξεις ἴσχυον ἐν ἀπάσαις ταῖς ἑλληνικαῖς παλαιστραῖς, ἡ δὲ ἀνεξέργαστος βώμη οὐδαμοῦ ἐτύγχανεν εὐδοκιμήσεως καὶ τιμῆς, ἐπειδὴ εἰς οὐδένα παρείχετο ἡ ἄδεια συμμετοχῆς τῶν ἀγῶνων, ἂν μὴ εἶχε κατὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθος ὑποτάξει διὰ καταλλήλων ἀσκήσεων τὴν φυσικὴν αὐτοῦ δύναμιν εἰς τοὺς κανόνας τῆς τέχνης· οὐδὲ ἡδύνατό τις νάξιωσῃ τὴν ὑψίστην τῶν τιμῶν, ἣν ἐγίνωσκεν ὁ Ἕλληνας, τὸν ὀλυμπιακὸν ἢ τὸν πυθικὸν στέφανον, ἂν μὴ εἶχεν ὑπαχθῆ τελείως εἰς τοὺς δι' ὄρκου πεπιστωμένους νόμους τῶν ἀγῶνων.

Οὕτως ἡ παλαιστρα ἀπέβη καὶ σχολεῖον τῶν ἠθῶν, σχολεῖον τῆς ἀρετῆς ἐκείνης, ἣν οἱ Ἕλληνες ἐθεώρουν τὴν πρωτίστην ἀπασῶν, τῆς σωφροσύνης, ἥτοι τῆς σοφῆς μετριοπαθείας καὶ ἐγκρατείας. Ἀληθῶς ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν νόμον θεῖον, οὐ τὴν ἐκτέλεσιν νά δύνανται νά θεωρῶσι τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς, μόνον ἐξωτερικῶς ἡδύναντο νά καθορίσωσιν αὐτὴν ἐκ τῶν ὀρίων τῶν χωριζόντων τὴν ἀρετὴν ἀπὸ ἐκείνων ἅτινα ἐχαρακτηρίζοντο σαφῶς ὡς ἀδικία καὶ ἀμαρτία. Κυριώτατον δὲ ἀμάρτημα ἐφαίνετο ἡ ὑπερρροσύνη τοῦ ἀνθρώπου μὴ θέλοντος νάναγνωρίσῃ κατενώπιον τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ πλησίον ὄρια τῆς ἰδίας αὐτοβουλείας. Πρώτη λοιπὸν ἀρετὴ ἦτο ἡ ἀναγνωρίσις τούτου τοῦ ὀρίου, ὁ φόβος καὶ ἡ ἀποφυγὴ πάσης ἐπάρσεως, ἡ συνετὴ τήρησις τοῦ προσήκοντος ἐν πᾶσι μέτρον. Ἡ ἑλληνικὴ ἀρετὴ ἐνέκειτο εἰς τὸ μέτρον, τὴν δὲ καὶ ταύτης τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας ἐπιδίδωξιν ἐν Δελφοῖς ἀποδεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι πλὴν τοῦ Γνωθὶ σαυτὸν ὡς δεύτερον ἀξίωμα ἦτο ἐπιγεγραμμένον ἄνωθεν τῆς πύλης τοῦ ναοῦ τὸ γνωμικὸν Πᾶν μέτρον ἄριστον. Καὶ δὲν ἐπεξέτειναν μὲν ἀληθῶς οἱ Ἕλληνες τὴν ἰδέαν τῆς ἀρε-

τῆς πέρα τοιούτων ἀξιωμαμάτων, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε αὐτῶν παῖ-
σμα. Κατώρθωσαν δὲ ὅπωςδῆποτε νὰ προσοικειωθῶσι σταθεράς
τινας ἀρχάς καὶ ἀποκτήσωσι σαφῆ αὐτῶν συνείδησιν, νὰ ἐπι-
διώξωσι δὲ σθεναρῶς διὰ πνεύματος ἀπαύστως ζητητικοῦ τὴν
προσπέλασιν πρὸς τὸ ἀκτινοβολοῦν πρὸ αὐτῶν φῶς τῆς ἀληθείας.

Ἄλλ' αἱ ἐορταὶ τῶν ναῶν δὲν ἐτελοῦντο μόνον χάριν τῶν ἀ-
γωνιζομένων καὶ θελούντων νὰ τύχωσιν ἄθλων, ἀλλ' ἦσαν ἐξ ἀρ-
χῆς τὰ ἐντευκτήρια τῶν περιοίκων, οἵτινες ἀπαλλασσόμενοι καθ-
ημερινῶν ἔργων συνήρχοντο ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς φαιδρὰν συνέλευ-
σιν. Ὅσω δὲ μᾶλλον φαιδρὸς καὶ εἰρηνικώτερος ἦτο ὁ λαὸς καὶ
ὅσω περισσότερο ἐκδοτός πρὸς διάχυσιν, τόσω πολυπληθεστέρα
ἀπέβαιναν ἢ φροῖτησι τῶν συνελεύσεων καὶ μεγαλειτέρα ἢ κατ'
αὐτὰς ζωηρότης. Διὰ ταῦτα δὲ ἡ Δῆλος παρουσιάζεται ὡς τὸ
πρῶτον θέατρον λαμπρᾶς λαϊκῆς συνελεύσεως, καθ' ἣν χάριν τῆς
ἐαρινῆς ἐορτῆς τοῦ Απόλλωνος συνέρχονται οἱ Ἴωνες μετὰ τῶν
γυναικῶν καὶ παιδῶν οἴκην φαιδρῶν προσκυνητῶν, πλείοντες ἐπὶ
τῶν λέμβων αὐτῶν, ὅπως εὐφροσύνως συμμετάσχωσι τῶν χο-
ρῶν καὶ τῶν ἀσμάτων, ἐπιδείξωσι τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν καὶ ἀπο-
λαύσωσι τοῦ θεάματος τοῦ ποικίλου ἐκείνου καὶ πολυμίχτου πλῆ-
θους. Τοιαύτη ἦτο ἡ ἰωνικὴ ἐκείνη πανήγυρις, καθ' ἣν πρὸς
τὰς κοινὰς θυσίας συνεδέετο ἡ χαρὰ εὐφροσύνης συνόδου καὶ συγ-
χρόνως, ὡς εἶνε αὐτονόητον παρὰ φρονίμῳ ἐμπορικῷ λαῷ, ἡ
ἀνταλλαγὴ ἐμπορευμάτων καὶ τεχνουργημάτων, μεταβάλλουσα
τὴν ἐορτὴν εἰς ζωηρὰν ἐμπορικὴν ἀγορὰν¹.

Διὰ δὲ τῆς ἀποδοχῆς καὶ κατὰ τὰς μεγαλειτέρας ἀμφοικτυσι-
κᾶς ἐορτᾶς τοῦ τρόπου ἐκείνου, καθ' ὃν ἐπικοινωνοῦν πρὸς ἀλλή-
λους καὶ συνεώρταζον οἱ Ἴωνες, συνήρθη ἐν αὐταῖς μεταξὺ τῶν
διαφόρων φύλων, Δωριέων καὶ Ἰώνων, μεσογείων καὶ ναυτίλων,
ἐλευθέρων ἐπικοινωνία, ἣν ἐξησφάλιζεν ἀπὸ πάσης διαταράξεως ἡ
ιερότης τῆς ἐκεχειρίας. Ἐν τοῖς ἀγῶσιν ἐκείνοις ἔμαθον νὰ παρα-

¹ Περὶ τῆς Δήλου ὡς ἐμπορικῆς ἀγορᾶς ἴδε Blümner Die gewerbliche Thätigkeit des Völker des klassischen Alterthums σ. 69

βλέπωσι τὰς διαφορὰς τῶν διαλέκτων καὶ τὸ ξένον τῆς προφορᾶς καὶ αἰσθάνονται ἀλλήλους ὡς ὁμοφύλους, νὰ ἐμπιστεύωνται ἀλλήλους καὶ συνδέωνται διὰ ξενίας καὶ σχέσεων ἀμοιβαίων ἐπεκτεινομένων καθ' ὅλον τὸ ἔθνος καὶ προξενουσῶν εἰς αὐτὸ πλεῖστα ἔσα ἀγαθὰ. Ἐν ταῖς ἀγῶσιν ἐκείνοις ἐγεννήθη ἀντίδρασις σωτηρία κατὰ τῶν πολλῶν μικρῶν ζηλοτυπιῶν, φιλονεικιῶν καὶ συγκρούσεων μεταξὺ τῶν γειτόνων πόλεων· ἐν αὐτοῖς συνανεκράθη ἡ ἀλαζονεία ἐπὶ τῇ γενετείρᾳ πρὸς τὸ αἶσθημα τῆς ὅλης πατρίδος καὶ τοῦ ἔθνους. Ἀληθῶς, ὡς ἐκάστου νικητοῦ ἡ δόξα πρῶτον μὲν καὶ κυρίως ἀνεφέρετο εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πάτριον πόλιν, ἀλλ' οὐχ ἤττον ἀντενακλάτο καὶ εἰς τὸ ὅλον ἔθνος, οὕτω καὶ πᾶσαι αἱ ἐπινοήσεις καὶ πάντα τὰ τεχνουργήματα τὰ ἐπιδεικνύμενα ἐν τοῖς τόποις τῶν ἀγῶνων συντετέλουν εἰς τὸ νὰ τιμᾶται οὐ μόνον ἡ στενὴ γῆ τῆς γενετείρας, ἀλλ' ἡ ὅλη πατρίς. Ἐπερχομένης ἐχθρικής ῥήξεως μεταξὺ δύο πόλεων, ἡ πρώτη αὐτῆς ἐκδήλωσις ἦτο ἡ ἀμοιβαία ἀπαγόρευσις τῆς εἰς τὰς οἰκείας ἑορτὰς συμμετοχῆς τῶν πολιτῶν τῆς ἀντιπάλου πόλεως. Ἐντεῦθεν δὲ γίνεται σαφές, ὅτι ἡ ἐλευθέρᾳ εἰς τὰς ἑορτὰς φαίτησις ἦτο τὸ ἀσφαλέςτατον τεκμήριον ἀδιαταράχτου καὶ εἰρηνικῆς ὁμονοίας.

Ἐν τῇ Ὀλυμπίᾳ καὶ ἐν Δελφοῖς ἡ ἑτησία ἀγορὰ εἶχε μεγάλην σημασίαν¹· καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα Πυλαία τὸ δηλοῦν τὴν ἐν Δελφοῖς σύνοδον ἀπέβη· ἔκφρασις γενικὴ πρὸς δῆλωσιν ἐμπορικῆς πανηγύρεως².

Ἀλλὰ πάντων τῶν τόπων, ἐν οἷς ἐτελοῦντο ἀγῶνες, εἶπερ τις καὶ ἄλλος προῦριστο νάποθῃ ἐμπορικὴ ἀγορὰ ὁ Ἴσθμός. Καὶ ὅη οἱ μὲν μεταβαίνοντες εἰς τοὺς Δελφοὺς ἢ τὴν Ὀλυμπίαν ἐπεχει-

¹ Curtius Peloponnesos Τόμ. Β' σ. 69 κ. ἑ. Σχόλ. εἰς Πινδάρου Ὀλυμπ. XI, 46· τὸ ἐν κύκλῳ τοῦ ἱεροῦ καταγωγίους διείληπτο. Βελλήγιου Παιτέρκλον I, 8· Iphitus ludos mercatumque instituit.

² Curtius Anecdota Delphica σ. 55. Foucart Mémoire sur les ruines et l'histoire de Delphes σ. 177, [καὶ ἐν Archives des Missions scientifiques II série Τόμ. Β' σ. 177, 183]. Ἐκ δὲ τοῦ ὀνόματος τῆς Πυλαίας προέρχονται τὰ ἐπιθέτα πυλαϊκὸς (Πλουτάρχου Πύρρ. 29) καὶ πύλαιος (Πλουτάρχου Ἄρταξ. I.).

ρουν τὴν ἀποδημίαν χάριν τῆς ἐορτῆς καὶ τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν, ἀλλ' ὁ Ἰσθμὸς ἔκειτο ἔτι μᾶλλον ἢ ἡ Δῆλος ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐπικοινωνίας, ἐν τῇ διασταυρώσει ἀπασῶν τῶν κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν ὁδῶν, ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ βορρᾶ καὶ τοῦ νότου, μεταξὺ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Δύσεως. Οὕτω δὲ ἡ ἐπίσκεψις τῆς ἐορτῆς, ἣτις συνέπιπτε πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς καλοκαιρίας, συνεβιβάζετο μετὰ τῆς μεγίστης εὐχερείας πρὸς πάντα ἐμπορικὸν πλοῦν. Ἡ ἰσθμικὴ ἐμπορικὴ πανήγυρις ἦτο οἰονεὶ τι χρηματιστήριον τῆς ὅλης Ἑλλάδος, οὐδὲ παρείχeto εἰς τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς βιομηχάνους χωρίον προσφορώτερον πρὸς συναστὴν νέων σχέσεων καὶ διαρρυθμιστὴν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν ἤδη ἀρξάμενων. Διὰ ταῦτα ἐν τοῖς τόποις τούτων τῶν ἀγῶνων ἀνεπτύχθησαν τὸ πρῶτον καὶ πάντα ἐκεῖνα τὰ ἰδρύματα πᾶναφερόμενα εἰς τὴν δεξιῶσιν καὶ τὴν διακομὴν τῶν ξένων, οἷον σκηναὶ, στοαὶ, ἐργαστήρια καὶ τὰ τοιαῦτα.

Ἐρ' ὅσον οἱ ἀγῶνες ἀπέβαινον ἡσήμεραι πανελληνιοί, ἐπὶ τοσοῦτο μᾶλλον ἔπρεπε νὰ ληφθῆ προνοεῖς, ὅπως ἡ ἐξ ἀπάτης γωνίας τῆς ἑλληνικῆς γῆς προσέλευσις εἰς αὐτοὺς ἀποβῆ εὐχερεστέρα. Τῶν τοιούτων δὲ συμφερόντων, ἐνδειγθέντων ὑπὸ τῶν ἱερατικῶν οἴκων, ὑπέρημαχοι παρέστησαν οἱ ἀμφικτυονικοὶ ἄρχοντες. Εἰς τὰ συμφέροντα δὲ ταῦτα ἐτάσσετο οὐ μόνον ἡ ἀσφάλεια τῆς πλησιεστάτης περιχώρου τῶν ἱερῶν, ἅτινα ἦσαν ἐξαιρέτως ἐκτεθειμένα εἰς ληστρικὰς ἐπιδρομὰς ἐνεκα τοῦ εἰς αὐτὰ συρρέοντος πλοῦτου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλευθερία κατ' ἀπᾶντα τὸν ἑλληνικὸν κόσμον χειραΐα τε καὶ θαλασσία ἐπικοινωνία. Οὐδεμία δὲ ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι οἱ Δελοὶ συνετέλεσαν οὐσιωδέστατα συμφῶνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας ἀμφικτυονίας ¹ εἰς ἐξασφάλισιν τῆς δημοσίας εἰρήνης καὶ καταπάλαισιν τῆς πειρατείας. Διὰ τῆς ἐκπολιτιστικῆς δ' ἐπιδράσεως τῶν Δελῶν κυρίως ἀπηλλάγησαν αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι τῆς ἀρχαίας ἐνδημικῆς ἐμπολέμου καταστάσεως, καὶ ἔπαυσαν οἱ βάρβαροι χρόνοι τῆς καθολικῆς σιδηροφορίας καὶ τῆς ἀπεριορίστου ἐκδικήσεως τῶν φόνων διὰ χύσεως αἵματος. Πρὸς ταῦτα δὲ συν-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 158.

εδέετο ἢ στρωσὶς ὁδῶν, ἐπειδὴ σὺν τῇ αὐξήσει τῆς ἐν εἰρήνῃ εὐ-
 ημερίας τῶν πόλεων συνήϋξανεν ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰς τὰς ἐορτάς προσ-
 φοιτῶντων καὶ ἡ λαμπρότης τῶν πομπῶν. Πράγματι δὲν διήρχον-
 το πλέον τὰς ὁδοὺς μόνον μεμονωμένοι προσκυνηταί, ἀλλὰ καὶ αὐ-
 ταὶ αἱ πόλεις συμμετεῖχον τῶν ἐορτῶν διὰ τῆς ἀποστολῆς θεωρῶν,
 προσερχομένων ἐπὶ ἀμαξῶν ἐστεφανωμένων καὶ στενουσῶν ὑπὸ τὸ
 βᾶρος τοῦ ἐπ' αὐτῶν φορτίου ἀναθημάτων καὶ ἱερῶν σκευῶν. Εἰς
 δὲ τὰς ἀμάξια ταύτας ἔπρεπε νὰ καταστῆ εὐχερὴς ἡ ἄκοπος ἄνευ
 χρονοτριβῆς καὶ κινδύνου ἄριξις εἰς τὸν πρὸς ὃν ὄρον, διότι πᾶν
 ἀτύχημα ἔμελλε νὰ θεωρηθῆ κακὸς οἰωνός. Ἐπὶ δὲ τοῦ χρόνου
 τῆς εἰσαγωγῆς τῶν ἀμακτελασιῶν¹ παρίστατο ἀνάγκη ὀμαλῶν
 ἀμαξιτιῶν, ὧν ἡ κατασκευὴ ἐν τόπῳ βραχύνει, ὑψηλῶ καὶ κατα-
 κεκρυμμένῳ, εἶος ὁ τῶν Δελφῶν, δὲν ἦτο εὐκατόρθωτος.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τῶν ἱερῶν ὁδῶν, ἐφ' ὧν πρῶτοι ἐ-
 λέγοντο βαδίσαντες αὐτοὶ οἱ θεοί, ὡς ποτε ὁ Ἀπόλλων ὁ ἐλθὼν εἰς
 Δελφοὺς διὰ χώρας ἀβάτου. Αὐτὸν δ' ἠκολούθησαν ἔπειτα οἱ θε-
 ράποντες αὐτοῦ, ἰδίως δὲ οἱ Ἀθηναῖοι

κελευθοποιοὶ παῖδες Ἡφαίστου, χθόνα
 ἀήμερον τιθέντες ἡμερωμένην².

Κατὰ ταῦτα ἡ τέχνη τῆς ὁδοποιίας καὶ ἡ τῆς γεφυροποιίας ἡ
 καθιστάνουσ' ἀβλαβεῖς τοὺς ἀγρίους τῶν ὀρέων ποταμούς ἐξεπή-
 γασεν ἐκ τῶν ἐθνικῶν ἱερέων, ἰδίως δὲ τῶν τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἐν ᾧ δὲ αἱ ὁδοὶ τῶν πεζοπόρων ἀνερχιγῶντο ὀρισειδῶς ἐπὶ τῶν
 κλιτύων τῶν ὀρέων, αἱ ἀμαξιτοὶ ἐστρώννυντο διὰ τῶν κοιλάδων,
 ἃς εἶχον κοιλάνει τὰ ὕδατα. Καὶ δὴ μετὰ τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ βρα-
 χύδους ἐδάφους ἐλαξεύοντο ἐν αὐτῷ ὄλκοι οἴτινες, ἐπιμελῶς λει-
 ούμενοι, ἐχρησίμευον ἀντὶ τροχιῶν, ἐν αἷς οἱ τροχοὶ ἐκινούοντο μετὰ
 ταχύτητος ἀπροσκόπτου. Τοιούτου δὲ ὄντος τοῦ συστήματος τῆς

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 337.

² Αἰσχύλου Ἐὐμενίδες στ. 12.

ὀδοποιίας ἦτο ἀναγκαῖος πρὸς ἐπαύξησιν τῆς συγκοινωνίας ὁ καθορισμὸς ὁμοίας ἀποστάσεως τῶν τροχιῶν ἀπ' ἀλλήλων καθ' ἀπάσας τὰς ὁδοὺς, ἐπειδὴ ἄλλως ἤθελε καταστῆ ἀδύνατος εἰς τε τὰ πομπικὰ καὶ εἰς τὰ μετέχοντα τῶν ἵπποδρομικῶν ἀγώνων ἄρματα ἢ προσέλευσις εἰς τὰ διάφορα ἱερά¹. Ἐπειδὴ δ' ἐφ' ἔσον ἐξικνεῖτο ἢ ἐκ Δελφῶν ἐπίδρασις, ἐν τε τῇ Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ συνεχεῖ Ἑλλάδι ἀποδεικνύεται κρατοῦν τὸ αὐτὸ πλάτος πέντε ποδῶν καὶ τεσσάρων δακτύλων, δικαιούμεθα νάποδεχθῶμεν, ὅτι οὐ μόνον ἢ ἐπέκτασις τοῦ δικτύου τῶν ἐλληνικῶν ὁδῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐνιαῖον τῆς κατασκευῆς αὐτῶν ἀπέρρευθεν ἐκ τῶν Δελφῶν. Ἐκάστη τῶν πολιτειῶν τῶν μετεχουσῶν τῆς ἀμφικτυονίας ὤφειλε νά διατηρῆ ἐν καλῇ καταστάσει διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς χώραν τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς γεφύρας². Ἡ δὲ ἱερότης τοῦ ναοῦ ἐπεξετείνετο καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς, καὶ ἔθεωρεῖτο ἱεροσυλία ἢ ἐπίθεσις ἐναντίον τῶν διατρεχόντων αὐτὰς ἀρμάτων. Οὕτω δὲ συνῴεδῶθη μετὰ τῶν τροχιῶν ἐκείνων ἢ εὐλογία τῆς ἐκ τοῦ ναοῦ ἐκπεμπομένης εἰρήνης ἀνά πᾶσαν τὴν χώραν, καὶ συνήνωσε καὶ γεωγραφικῶς ἀκόμη εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ σύνολον ἅπαντα τὰ κέντρα τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἄλλ' ἡ ἐνέργεια τοῦ μαντείου τοῦ Ἀπόλλωνος δὲν περιορίσθη εἰς μόνην τὴν συντήρησιν τοῦ συνδέσμου τῶν ὑφισταμένων ἱερῶν. Ἐνέκειτο δὲ πολὺ μᾶλλον εἰς τὸ πνεῦμα τῆς θρησκείας τοῦ Ἀπόλλωνος ἢ ἀνάματος τάσις τῆς εὐρύσεως τῆς σφαίρας αὐτῆς καὶ τῆς ἐκπέμφεως νέων ἀποστόλων. Ἐντεῦθεν βλέποντες, ὅτι οὐδεμίᾳ ἀποικίᾳ ἐξαπεστέλλετο ἄνευ ἐγκρίσεως τοῦ

¹ Στράβωνος XIV, σ. 659· πομποστολεῖν τὰ ἱερά.

² Χρὶς τῶν Ἀμφικτυόνων ἦτο τὸ ὁδῶν τὰς ἐπὶ Δελφοὺς ἀγούσας.. καὶ τὰς γεφύρας ἐφακείσθαι Ἀμφικτυόνας κατὰν αὐτοῦ ἑκαστοῦν [χώραν] "Iste Corpus inscriptionum Graecarum Tom. A' ἀρ. 1668. σ. 41. καθ' ὅλου δὲ πρὸλ. Curtius Zur Geschichte des Wegebau bei den Griechen. 1855 σ. 19 (τὸ αὐτὸ ἐν ταῖς Abhandlungen der Berliner Akademie τοῦ αὐτοῦ ἴτους σ. 227).

θεοῦ, δὲν πρέπει νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ γεγονός τοῦτο ἐκ τῆς γνώσεως, ὅτι οἱ Ἕλληνες οὐδενὸς μεγάλου καὶ δυσχεροῦς ἔργου ἐπελαμβάνοντο ἄνευ τῆς συνεπικουρίας τῶν θεῶν, ἀλλ' ἐκ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ἡ ὅλη ἀποικιακὴ δράσις ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τὴν ἰδιάζουσαν διεύθυνσιν τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἦτο δ' ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ τοσαύτη, ὡς ἔθεωρεῖτο ἀσεβῆς ἡ ἄνευ προσταγῆς αὐτοῦ κτίσις ἀποικίας ὑπερποντίου, καὶ ἐξελαμβάνετο ἀδύνατος ἡ εὐδοκίμησις κτίσματος ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἰδρυθέντος. Καὶ ἐν τούτῳ δὲ τῷ ἔθει διαγιγνώσκωμεν εὐκόλως τὴν παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἀπομνησθιν τῶν Φοινίκων, ὧν αἱ μεταναστεύσεις παριστάνοντο ὡς ἀποδημίαι τοῦ φοινικικοῦ Κρόνου, τῆς Ἀστάρτης καὶ τοῦ Μελκάρθ, ὡς αἱ ἀποικίαι τῆς Σιδῶνος καὶ τῆς Τύρου ἐθεωροῦντο κτισθεῖσαι ὑπὸ τῶν πατρίων παλιούχων θεῶν. Καὶ δὴ ὁ Τύριος Ἡρακλῆς, ὁ Μελκάρθ, ἦτο ὁ δεσπότης τῆς χώρας ἐν ἀπάσαις ταῖς ἀποικίαις τῆς Τύρου, καὶ ἐλάμβανεν ἐξ αὐτῶν τὴν δεκάτην καὶ ἄλλα τιμητικὰ δῶρα¹ καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Καρχηδόνιοι τὴν ἀπόλειαν τῆς Σικελίας ἐθεώρησαν ἐπελθούσαν πρὸς ἐξίλασμον ἐπὶ τῇ παραμελήσει τῆς πρὸς τὸν πάτριον θεὸν ἀποστολῆς τῶν ὀφειλομένων¹.

Τὸν δὲ θρησκευτικὸν χαρακτῆρα τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν μαρτυρεῖ σαφῶς καὶ αὐτὴ ἡ σπουδῆ, μεθ' ἧς οἱ ἄποικοι πρῶτον αὐτῶν καθῆκον κατὰ τὴν πρὸς ὄρασις αὐτῶν εἰς νέας παραλίας ἐξελάμβανον τὴν ἰδρυσιν βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Μὴ καὶ οἱ εἰς Κρήσαν ἀποβιβάσθέντες Κρήτες δὲν εἶχον ἐγκαινίσει τὴν ὅλην ἱστορίαν τῆς δελφικῆς χώρας διὰ τῆς ἰδρύσεως τοιοῦτου βωμοῦ²; Πράγματι δὲ ὁ Ἀπόλλων ὡς Δελφίνιος εἶνε ὁ θεὸς τῆς

¹ *Mo n e r s Colonien der Phönizier* σ. 51. Περὶ δὲ τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων τῶν φοινικικῶν ἀποικιῶν ἴδε αὐτ. σ. 50.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 96, 378. Περὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς θεοῦ τοῦ ἀποικισμοῦ ἴδε *Κικέρωνα* De divinatione 1, 1, 3 quam enim Graecia coloniam misit sine Pythio aut Dodonaeo aut Hammonis oraculo? Πρὸς. *Fustel de Coulanges* La cité antique ἐκδ. 16^ε σ. 157 [ἑλλ. μεταφρ. ὑπὸ *Τιμ. Φιλήμονος* Τὸ ἄστυ σ. 164 κ. ἑ. Πρὸς *Σπυρ. Π. Λάμπρον* Τὰ κατὰ τοὺς οἰκιστὰς τῶν παρ' Ἑλλήνων ἀποικιῶν. *Lipsiae* 1873. σ. 10 κ. ἑ.].

θαλάσσης καὶ τῶν παραλίων, καὶ ὡς τοιοῦτος ἐπιχωριάζει ἰδίως ἐν Χαλκίδι. Ὑπεράλλεται τῶν κυμάτων, οἷον παρίστανεν αὐτὸν ἡ ἀρχαία τέχνη, κρατῶν ἀνά χεῖρας τὴν λύραν, φέρων κλεισμένην ἐπὶ τῶν ὤμων τὴν φαρέτρην καὶ καθήμενος ἐπὶ τοῦ πτερωτοῦ τρίποδος, θεὸς τῆς εἰρήνης καὶ τῆς εὐλογίας, ἦν σπεύδει νὰ μεταγάγῃ μέχρι καὶ τῶν ἀκτῶν τῶν βαρβάρων¹. Ἀπαιτεῖ παρά τῶν θεραπόντων αὐτοῦ τὴν ἔστω καὶ μετὰ κινδύνων συνδεομένην διάδοσιν τῆς ἰδίας λατρείας. Κατέχων δὲ δύναμιν ἐπεκτεινομένην ἐπὶ τὸ ἔθνος καὶ τὴν χώραν, δίδει τὸ κέλευσμα τῆς ἐν ἱερᾷ ἐπιστρατεύσει ἐξόδου μέρους τῶν νεαρῶν πολιτῶν καὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν εἰς τακτὸν τόπον τῆς ξένης γῆς. Οἱ δὲ ἀποστελλόμενοι ἀξιοῦνται πῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ προστασίας καὶ θεωροῦνται ἄνδρες ἱεροὶ δεκατευόμενοι χάριν αὐτοῦ, οἷοι ἐπὶ παραδείγματι ὑπῆρξαν οἱ εἰς Ῥήγιον ἀποικησαντες Χαλκιδεῖς². Ὁμοίως ἀποδεικνύεται, ὅτι τὸ Μεταπόντιον καὶ ἡ Κρότων ἐκτίσθησαν κατὰ τὰς ἰδίας ὁδηγίας τοῦ θεοῦ εἰς ἀνάλογον δὲ γένεσιν ἀναφέρονται ὀνόματα πόλεων οἷα τὰ τῆς Ἀπολλωνίας, τῆς Φοιβίας, τῆς Ἡυθοπόλεως καὶ ἄλλα. Οἱ δὲ υπερπόντιοι ἀποικοὶ μένουσιν ὑπήκοοι τοῦ θεοῦ, καὶ πρὸς ἔνδειξιν τῆς διαρκούς αὐτῶν ἀπ' αὐτοῦ ἐξαρτήσεως στέλλουσι διηνεκῶς τὴν δεκάτην τῶν προϊόντων εἰς τὸν δελφικὸν θησαυρὸν ἢ ἀντὶ τῆς πραγματικῆς δεκάτης πέμπουσι τὸν φόρον εἰς χρυσόν, τὸ καλούμενον χρυσοῦν θέρος. Ἀπὸ τῶν Δελφῶν παροτρύνονται οἱ οἰκοῦντες τὸν κορινθιακὸν κόλπον νὰ συμπράξωσι θαρροῦντως μετὰ τῶν ἀνδρῶν οἱ πίνουσιν ὕδωρ ἱερῆς Ἀρεθούσης³. Ὅτι δὲ καὶ τάνατολικά κτίσματα τῶν Χαλκιδέων ἐκτίσθησαν κατὰ τὴν ἐγκρισιν τοῦ αὐτοῦ θεοῦ μαρτυρεῖ ἡ λύρα

¹ Preller Ansätze σ 244. Περὶ τοῦ Δελφίνου Ἀπόλλωνος ὡς θεοῦ τῶν ἀποικῶν ἴδε Mommsen Heortologie σ. 49, ἴδιος δὲ τῶν Χαλκιδέων ἴδε Gerhard Mythologie § 301, 4.

² Στράβωνος VI, σ. 257. Χαλκιδεῖς κατὰ χρῆσιν δὲ δεκατευθέντες.

³ Χρησμός B: οὐ συνιστῶντο εἰς τοὺς Αἰγείας οἱ Χαλκιδεῖς παρὰ Στράβωνι X, σ. 449.

τοῦ Ἀπόλλωνος, τὸ κοινὸν σύμβολον τῶν νομισμάτων ἀπάντων τῶν ἐπὶ Θράκης Χαλκιδέων.

Ἡ δ' ἐνεργωτάτη αὕτη συμμετοχὴ τῶν ἱερέων τῶν Δελφῶν εἰς τὴν κτίσιν τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν ἐξηγεῖται οὐ μόνον ἐκ θρησκευτικοῦ ζήλου καὶ συνετῆς μερίμνης περὶ τῶν πόλεων ἐκάστων, αἵτινες ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλισθῶσιν ἀπὸ τῶν δεινῶν ὑπερμέτρου πολυανδρίας καὶ ἐσωτερικῶν ταραχῶν, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐκ τῆς αὐξήσεως τῆς τιμῆς, τῆς δυνάμεως καὶ τῶν κερδῶν, ἅτινα προσέβρουν εἰς τὴν πάτριον ἔδραν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐκ πάσης προόδου τοῦ ἀποικισμοῦ. Πᾶσ' ἀποικία ἀνοῦσα ἦτο εὐγνώμων θυγάτηρ τοῦ μαντείου, μνημεῖον τῆς ἀγρύπνου καὶ αὐτὰ τὰπώτατα ἐπιβλεπούσης αὐτοῦ σοφίας. Ὁ δὲ λόγος τῆς ἰκανότητος, μεθ' ἧς οἱ ἱερεῖς τῶν Δελφῶν διεχειρίζοντο τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἐθνικοῦ ἔργου τοῦ ἀποικισμοῦ, ἐνέκειτο εἰς αὐτὸν τὸν χαρακτήρα τῶν ἱερῶν τοῦ Ἀπόλλωνος. Καὶ ταῦτα ὅηλα οὐδὲν ἄλλο ἦσαν τὸ κατ' ἀρχὰς ἢ ἀποικίαι ὑπερποντίων φύλων, ἰδρύματ' ἀποστόλων κείμενα μεμονωμένα ἐν μέσῳ κόσμου ξένου καὶ ἔχοντα τὴν κυρίαν πηγὴν τῆς δυνάμεως αὐτῶν ἐν χώραις πόρρω εὐρισκομέναις. Τοῦτο δ' ἠνάγκαζε τοὺς ἱερεῖς τῶν ἱερῶν ἐκείνων νὰ ἔχωσιν ἐστραμμένα τὰ ὄμματα μακρὰν καὶ συνδέωσι καὶ διατηρῶσι σχέσεις ἀπωτάτας χάριν στηρίξεως τῆς ἰδίας αὐτῶν δυνάμεως. Τὴν δὲ τάσιν ταύτην διετήρησαν οἱ ἱερεῖς καὶ διεμόρφωσαν περαιτέρω ἐν τελείᾳ συνειδήσει μετὰ τὴν διάδοσιν ὁμοιομόρφου πολιτισμοῦ εἰς τὰς περικειμένας χώρας. Τῶν κυριωτάτων δ' αὐτῶν ἔργων ὑπῆρξεν ἢ παρ' ἑαυτοῖς συνένωσις πάσης γνώσεως περὶ τοῦ κόσμου καὶ τῶν διαφόρων λαῶν, ἦν ἠδύνατο νὰ ποκτῆσιν διὰ τρόπου οἰουδήποτε, ὅπως οὕτω καταστή εἰς αὐτοὺς δυνατὴ ἢ πρὸς ὁδοὺς εὐθείας τροπῆ τῆς πρὸς ἀποικισμὸν τάσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ ἢ διὰ συνετῆς διευθύνσεως ἀποφυγῆ ἀνωφελοῦς ἀναλώσεως δυνάμεων καὶ διασπάσεως ἐπικινδύνου¹.

¹ Ἢ ἐπὶ παραδείγματι τὰς διαφόρους ἐρωτήσεις τοῦ μαντείου παρὰ τῶν Αἰνιάνων περὶ τῶν μεταναστάσεων αὐτῶν παρὰ **Πλουτέργω** ἐν Κεφαλαίῳ καταγραφῇ Ἑλλην. 13.

Ἄρκει δὲ ἡ παρακολούθησις τῆς ἱστορίας τῶν ἀποικιωῶν, ὅπως διαγνωσθῆ ἡ σαφῶς ἡ ἀνωτέρα σύνεσις ἡ ἐπιτροπεύσασα τὰ κατὰ τὴν κτίσιν καὶ διατάξιν αὐτῶν. Αὕτη δὲ εἶνε ἴσως ἡ μεγίστη καὶ μονιμωτάτη ὑπηρεσία τοῦ δελφικοῦ μαντείου.

Ἄλλὰ τοιαύτην ἐπίδρασιν δὲν ἐξήσκει μόνον τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν· ὡς δὲ αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι εἶχον δύο πολιτικὰ κέντρα, οὕτως εἶχον καὶ δύο κέντρα θρησκευτικὰ. Ἡ Μίλητος καὶ ἡ Χαλκίς ἦσαν ἀμφοτέραι πόλεις ἀπολλώνιοι· ἡ Κύζικος¹ καὶ ἡ Σινώπη² ἐλάτρευον ὁμοίως ὡς ἡ Κυρῆνη καὶ ἡ σικελικὴ Νάξος τὸν Ἀπόλλωνα ὡς οἰκιστὴν, καὶ τὸ Διδυμαῖον ἱερὸν τῶν Βραγχιδῶν ἔσχεν ἀναμφισβόλως διὰ τὰς ἀποικίας τῶν Μηλησίων σημασίαν ἀνάλογον πρὸς τὴν τῶν Δελφῶν διὰ τὰς ἀποικίας τῶν Εὐβοέων. Μία δὲ μόνον παρατηρεῖται διαφορά, ὅτι ἐν Ἰωνίᾳ ἡ διάδοσις τοῦ πολιτισμοῦ ὑπῆρξε πολὺ προωμωτέρα, καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἐν τῇ Μιλησίᾳ μαντεῖον οὐδέποτε ἐν χρόνοις ἱστορικοῖς ἠδυνήθη νὰ ἐξασκῆση ἐπίδρασιν ὑπέροχον καὶ ἐπιβάλη νόμους, ὡς ἔπραξαν οἱ Δελφοὶ ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι³. Καὶ τὸ παρὰ τὴν Κολοσῶνα δ' ἐν Κλάρῳ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος συμμετέσχε τοῦ ἀποικισμοῦ· οἱ δὲ Φωκαεῖς μετανάστει προσωρμίσθησαν εἰς Ἐρεσον παρὰ τὸ Ἀρτεμῖσιον, συμπαρέλαβον ἐξ αὐτοῦ ἱερείας ὡς καὶ τὰ μέτρα τοῦ ἱεροῦ, ὅπως κτίσωσιν ἐν χώρᾳ ὑπερποντίῳ νέον ἱερὸν ἔχον ἀκριβῶς τὰς αὐτὰς διαστάσεις, ἐγκαταστάντες δ' ἐν Μασσαλίᾳ ἔκοπτον νομίσματα φέροντα ἐπιχεχαραγμένην τὴν εἰκόνα τῆς προστατίδος θεᾶς⁴.

Ἄλλὰ πολὺ πρὶν ἢ ἀρχίσῃ ἡ συστηματικὴ κτίσις καὶ ἐπέκτα-

¹ Περὶ τῆς ἐν Κυζίκῳ λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς Ἀρχηγίτου ἴδε Ἀριστείδου Παναγ. Κωξ. Α' (ἐκδ. Dindorf Τόμ. Α' σ. 383). [Πρβλ. Σπυρ. II. Λάμπρου ἐνθ' ἀν. σ. 14].

² Περὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος Ἀρχηγίτου ἐν Σινώπῃ ἴδε Σχολ. Ἀπολλωνίου Ροδίου II, σ. 346.

³ Gelzer De Branchidis σ. 7.

⁴ Στρέβωνος IV, σ. 179. Πρβλ. Curtius Über griechische Colonialmünzen (ἐν τῇ Zeitschrift für Numismatik τοῦ von Sallet Τόμ. Α'. 1873 σ. 1 κ.λ.).

σις τῶν ἀποικιῶν, τὰ ἱερὰ ἦσαν κέντρα εὐρυτάτου ἔμπορίου, εὐρίσκοντος εἰρήνην καὶ ἀσφάλειαν ἐν τοῖς ἱεροῖς λιμέσιν, ἀνὰ τὰς ὁδοὺς, ἐν τῇ γειτονίᾳ τῶν ναῶν, ἐν ᾧ ἀνὰ τὸν λοιπὸν κόσμον ἐπεκράτει ἀκόμη τὸ ἄγριον δίκαιον τῆς βίας τοῦ ἰσχυροτέρου. Καὶ ὁ δὲ ἔργησαν νὰ προστεθῶσιν εἰς τὰς συναθροίσεις τῶν ἑορτῶν αἱ ἔμπορικαὶ πανηγύρεις. Ἐν αὐταῖς δ' ἐπεδείχθη τὸ πρῶτον ἡ ποικιλία τῶν φυσικῶν προϊόντων καὶ ἐγνώσθησαν οἱ προσφορώτατοι τρόποι τῆς ἔμπορικῆς συναλλαγῆς· ἐν αὐταῖς συνήφθησαν αἱ σχέσεις ἐκεῖναι αἱ συνενώσασαι διαφόρους ἔμπορικὰς ἀγορὰς διὰ μονίμου ἐπικοινωνίας καὶ προκαλέσασαι πρῶτον μὲν τὴν ἰδρύσιν ὑπερποντίων ἔμπορίων, εἶτα δὲ τὴν κτίσιν πόλεων. Κατὰ ταῦτα δὲ πλὴν τῶν ἱερῶν τῆς Μιλήτου καὶ τῶν Δελφῶν ἰδίως ὁ ναὸς τῆς Δήλου, τὸ Ἡραῖον τῆς Σάμου καὶ τὸ Ἀρτεμῖσιον τῆς Ἐφέσου ὑπῆρξαν τὰ ὀρυκτῆρια μεγίστου κατὰ θάλασσαν ἔμπορίου καὶ ἀξίων λόγου ἀνακαλύψεων. Εἰς θεῖαν μαῖραν προσέγραψον οἱ ἀρχαῖοι τὸ συμβῶν εἰς τὸν Σάμιον Κωλαῖον, ὅστις ὑπὸ ἀπηλιώτου μακρὰν ἔχοντος τὴν διάρκειαν παρασυρόμενος ὁσημέραι περικιτέρω ἀπὸ τοῦ ὄρου, πρὸς τὸν ἔπλεεν, ἔφθασε πέραν τῶν Ἡρακλείων στηλῶν καὶ ἀνεκάλυψε τὰς ἀκτὰς τῆς Ταρτησσοῦ, εὐγνωμονῶν δ' ἐπὶ τῷ πλουσίῳ κέρδει, ὅπερ ἀπεκόμισεν, ἀνέθηκεν εἰς τὴν πάτριον θεῶν χαλκοῦν κρατῆρα ἔχοντ' ἀξίαν ἑξ ταλάντων¹. Οὕτω τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα καὶ τὸ ἔμπορικὸν πνεῦμα, ἅτιν ἀμρότερα ἦσαν κραταιότατα παρὰ τοῖς Ἕλλησι, συνεδυάσθησαν ἐνταῦθα πρὸς ἀλληλα παραδόξως, οἱ δὲ θεοὶ ἔγειναν οἱ κηδεμόνες τῶν ἔμπορων οὕτως, ὥστε οὐδεὶς αὐτῶν παρέπλεε τὴν Δήλον χωρὶς νάποδιθασθῆ εἰς τὴν νῆσον καὶ θύσῃ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος². Δὲν ἔλειπον δὲ καὶ δεισιδαιμονίαι, οἷον τὸ ἔθιμον τῆς μαστιγώσεως τοῦ βωμοῦ, δι' ὧν ἤθελον οἰοῦναι νὰ βιάσῃσι τοὺς θεοὺς νὰ παράσχωσι τὴν εὐλογίαν αὐτῶν εἰς τοὺς ἔμπορευομένους.

¹ Ἡροδότου IV, 152.

² Καλλιμάχου Ἔμν. εἰς Δήλον στ. 321. Ἡσύχιος ἐν λ. Δηλιακὸς βωμός.

Πρὸς δὲ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἱερῶν ἐπὶ τὸν ἀποικισμὸν καὶ τὸ ἐμπόριον συσχετίζεται ἀμέσως ἄλλη τις πρόοδος τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως.

Οἱ θεοὶ ἦσαν οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν πλουσίων τῆς χώρας, οἱ δὲ ἱερεῖς αὐτῶν οἱ πρῶτοι διαγνόντες τὴν δύναμιν τοῦ κεφαλαίου. Οἱ ναοὶ εἶχον ἐν μέρει μεγάλα ἔσοδα ἐκ τοῦ προϊόντος τῶν κτημάτων αὐτῶν, ἐκ τῆς δεκάτης τῶν πολεμικῶν λαφύρων καὶ τῶν ἐμπορικῶν κερδῶν, ἐκ προστίμων καὶ χρηματικῶν ἀποζημιώσεων, ἐκ τῶν ἀναθημάτων τῶν προσφερομένων χάριν ὑψηρεσιῶν παρασχεθεισῶν, χάριν συμβουλῆς καὶ ἐπικουρίας, χάριν ἰάσεως τοῦ σώματος ἢ τῆς ψυχῆς. Διὰ ταῦτα ἔλεγον, ὅτι λύκοι εἶχον φέρει τὸν χρυσὸν εἰς Δελφοὺς¹, ὑπαινισσόμενοι διὰ τούτων τῶν θηρίων τοὺς ἀνησύχως περιπλανωμένους καὶ ὑπὸ ἄγους βεβαρημένους ἀνθρώπους, ὅσοι εἶχον ἀνακτῆσαι διὰ τῶν ἱερέων τὴν ψυχικὴν αὐτῶν γαλήνην καὶ τὸ δίκαιωμα τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων. Οὐ γὰρ ἦτον δὲ διετῆρου οἱ Δελφοὶ οἰκειὰς σχέσεις μετὰ τῶν χρυσοφόρων χωρῶν τῆς Ἀσίας. Ἐν Δελφοῖς δ' ἐξέθηκον ὁ Μίδας καὶ ὁ Γύγης τὰ πρῶτα ἐν Ἑλλάδι ἐπιδεικνύμεντα χρυσᾶ κειμήλια², ὅτε δὲ οἱ Σπαρτιάται ἐχρηιάσθησαν χρυσὸν πρὸς διακόσμησιν κολοσσαίου ἀγάλματος τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ἔστειλαν εἰς Σάρδεϊς πρὸς ἀγορὰν αὐτοῦ³, οἱ Δελφοὶ ὑπῆρξαν βεβαίως οἱ ὑποδείξαντες εἰς αὐτοὺς τὴν πλουσίαν ἐκείνην πηγὴν τοῦ χρυσοῦ.

Πρὸς πάντα τὰ σπουδαιότερα ἱερά ἦτο συνδεσμένη εὐρεῖα οικονομικὴ διοίκησις. Ἔργον τῶν ἱερέων ἦτο ἡ διὰ συνετῆς διοικήσεως, διὰ συμμετοχῆς εἰς κερδαλέας ἐπιχειρήσεις, διὰ προσδοφόρων ἐκμισθώσεων, διὰ δανείων καὶ ἄλλων τοιούτων τρόπων ἐπαύξεσις τῶν ἐτησίων ἔσόδων καὶ ἡ ἀποταμίευσις πλούτου οὐ μόνον ἀρκούντος πρὸς συντήρησιν τῆς ἀξιοπρεπείας τῆς λατρείας,

¹ Σέρβιος εἰς Αἰνείαδος IV, 377. Ulrichs Reisen und Forschungen Τόμ. Α' σ. 62.

² Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον I, 14 ἐκαλοῦντο ταῦτα Γυγάδας.

³ Ἡροδότου I 69.

ἀλλὰ καὶ συντελοῦντος εἰς ἀξίαν λόγου προαγωγὴν τῆς παρὰ τῶ ἔθνευ δυνάμεως τοῦ ἱεροῦ. Εἶνε δὲ ὁ θησαυρὸς τῶν θεῶν ἀρχαιότερος τῶν ναῶν αὐτῶν, καὶ ἐφυλάσσετο ὑπὸ τὴν φλίαν τοῦ θεοῦ οἴκου ἢ ἐν ἰδίῳ χώρῳ ἐντὸς τοῦ τεμένου, ὧν ἡ ἐπίβλεψις ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τοὺς χρυσοφύλακας τοῦ θεοῦ¹. Ἦσαν δὲ τὰ ταμεῖα ταῦτα εἴπερ τινὰ καὶ ἄλλα ἀσφαλῆ, διὸ ἐπωφελούοντο αὐτὰ πόλεις τε καὶ ἰδιῶται χάριν καταθέσεως ἐν αὐτοῖς πολυτίμων γραμματέων, οἷον διαθηκῶν, συνθηκῶν καὶ γραμματείων χρεωστικῶν ἢ καὶ χρημάτων². Διὰ τῶν τοιούτων καταθέσεων τὰ ἱερὰ περιήρχοντο εἰς σχέσεις συμπερόντων πρὸς πάντα τὰ μέρη τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἐξ ὧν ἠδύναντο γὰ πορισθῶσι δύναμιν καὶ κέρδος. Ἀπέβησαν δὲ οὕτω καὶ χρηματιστήρια ἐπέχοντά τῶν δημοσίων τραπεζῶν. Αἱ δὲ πρὸς ἰδιώτας σχέσεις ἐνισχύοντο καὶ καθηγιάζοντο διὰ τῆς ἀπονομῆς προνομίων εἰς τοὺς ἐπιδειξάντας ἴδιαν ἐμπιστοσύνην πρὸς τὸ ἱερόν καὶ παρασχόντας εἰς αὐτὸ ὑπηρεσίας. Τοιαῦτα δὲ προνόμια ἦσαν ἢ φιλοξενία ἐν Δελφοῖς, ἢ καλουμένη προξενία, μετὰ καὶ τοῦ δικαιώματος τῆς προμαντείας, ἢτοι τῆς πρὸ παντὸς ἄλλου ἐρωτήσεως τοῦ θεοῦ, ἢ πρὸ εἰρήνης, ἢτοι τιμητικὴ θέσις ἐν τοῖς ἀγῶσι, καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Διὰ τῶν προνομίων δὲ τούτων ἔγκριτοι ἄνδρες τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ξένης ἐδεσμεύοντο δι' ὑποχρεώσεων πρὸς τὸ ἱερόν καὶ ἀντεπροσώπευον ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τὰ συμφέροντα αὐτοῦ.

Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον οἱ ἱερεῖς τῶν χρηστηρίων πλὴν τῆς

¹ Περὶ τῶν τοιούτων θησαυρῶν (παρὰ Ῥωμαίους *favissae* ἵδε Bötticher *Tektonik der Hellenen* Τόμ. Β'. σ. 309, 318. Περὶ τοῦ Παρθενῶνος ἵδε Curtius ἐν τῇ *Zeitschrift für Bauwesen* 1852 (σ. 8 τῆς εἰς ἴδιον τεύχος ἀνατυπώσεως). Ἴδιος χρυσοφύλαξ τοῦ θεοῦ ἐν Δελφοῖς ἀναφέρεται παρ' *Ἐδοικίδην* ἐν *Ἰωνι* στ. 54. Περὶ δὲ καταθέσεως θησαυρῶν ἐν Δελφοῖς ἵδε *Ἀθηναίου* VI, σ. 231. Περὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ, τοῦ ἐν Ἐπίρῳ Ἀρτεμισίου καὶ ἄλλων ναῶν ὡς τραπεζῶν ἵδε Bernays *Heraklits Briefe* σ. 107. Büchsen schütz *Besitz und Erwerb im griechischen Alterthume* σ. 506 κ. ἑ. [Roberts *An introduction to Greek epigraphy*. Cambridge. 1887 σ. 358].

² [Περὶ τῆς ἐν τοῖς ἱεροῖς καταθέσεως συνθηκῶν, συμβολαίων, διαθηκῶν καὶ τῶν τοιούτων ἵδε Paul Guiraud *La propriété foncière en Grèce* Paris. 1893 σ. 293 κ. ἑ.]

γοητείας τοῦ ἱεροῦ αὐτῶν χαρακτήρος καὶ τῆς ὑπεροχῆς τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως ἀπέκτησαν καὶ τὴν δύναμιν ἐκείνην τὴν ἀπορρέουσαν ἐξ οἰκείων σχέσεων εὐρυτάτων καὶ ἐκ μεγάλων χρηματικῶν πόρων καὶ πίστεως καθ' ἅπαν τὸ ἔθνος. Ἐντεῦθεν κατέστη δυνατὴ εἰς αὐτοὺς ἢ εἰς πάντα τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ἐπέκτασις τῆς μεγάλῃς ἐπιδράσεως, ἣν εἶχον ἀποκτήσει. Οὕτως ἠδυνήθη ὁ θεὸς τῶν Δελφῶν νὰ ἐπιβλέπῃ ἀπὸ τῆς ἐστίας αὐτοῦ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, νὰ προάγῃ καὶ ἰθύνῃ τὸ ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα τοῦ ἔθνους, νὰ διαγράψῃ καὶ προδεικνύῃ τὴν ἐν τῷ ἀχανεῖ ὠκεανῷ διεύθυνσιν καὶ τὸ τέλος τῶν πρὸς ζήτησιν νέων χωρῶν ἐπιχειρουμένων πλοῶν, νὰ παρέχῃ εἰς τοὺς μετανάστας πόρους πρὸς τὸν ἀποικισμὸν αὐτῶν καὶ διόη σωτηρίου ὁδηγίας καὶ νὰ συντηρῇ τὸν σύνδεσμὸν τῶν νέων κτισμάτων πρὸς τε ἀλλήλα καὶ πρὸς τὰς ἀρχαιότερας πόλεις. Ὁ Ἀπόλλων ὑπῆρξε παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὡς ὁ Μελκάρθ παρὰ τοῖς Φοινίξιν, ὁ ὑπέρτατος καθηγεμὼν τῶν ἀποικιῶν¹ εἶνε ὁ εἰρηγητὴς τοῦ ἀποικιακοῦ δικαίου καὶ συγχρόνως ὁ ἀνώτατος ἐπιδικαιτητὴς πάσης δικαστικῆς διαφορᾶς μεταξὺ μητροπόλεων καὶ ἀποικιδῶν.

Μετὰ δὲ τῆς ἐπεκτάσεως τῶν ἀποικιῶν συνηύξησε καὶ ἡ παρὰ τῶν ἱερέων γνώσις τῶν κατὰ τὸν κόσμον καὶ σὺν αὐτῇ τὸ κυριαρχικὸν ἀξίωμα τοῦ μαντικοῦ θεοῦ. Ὅτε ὁ βασιλεὺς τῶν Λυδῶν Ἀλυάττης ἀσθενῶν ἐζήτησε χρησμὸν παρὰ τοῦ δελφικοῦ μαντείου, ἦτο γνωστὸν ἐν Δελφοῖς, ὅτι ἐν Ἀσσησῶν τῆς Μιλήσιας ἔκειτο ἐμπερησμένοις ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ οἱ ἱερεῖς τῶν Δελφῶν ἠρνήθησαν πᾶσαν ἀπόκρισιν, ἕως ὁ βασιλεὺς ἀνορθώσῃ τὸν ναόν². Καὶ ξέναὶ δὲ γλῶσσαι, ὧν ἄλλως ἢ ἐκμάθησις δὲν ἀπησχόλει συνήθως τοὺς Ἕλληνας, ἦσαν γνωσταὶ ἐν τοῖς μαντείοις, καὶ οἱ ἱερεῖς ἢ αἱ μάντισσαι ἐλάλουν τὴν καρικὴν καὶ τὴν λιθυκὴν³. Ἡ δὲ παρὰ τῶν ἱερέων γνώσις τῶν τόπων ἦτο οὕτως ἀκριβής, ὥστε τὴν ἀποτυχίαν ἀποικίας τινός, ἥς τὴν εὐθύνην ᾔθελον τυχεῖν νὰ ἐπιρρίψω-

¹ Ἡρόδοτου I, 19.

² Ἡ Πυθία λαλεῖ τὴν λιθυκὴν (Ἡρόδοτου IV, 155) καὶ τὴν καρικὴν (αὐτ. VIII, 135).

σιν ἐπ' αὐτοὺς, ἠδύναντο νὰ προσγράψωσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς ἀ-
 πείθειαν πρὸς τὰ κελεύσματα τοῦ θεοῦ ἢ εἰς παρανόησιν αὐτῶν.
 Οὕτως ὁ θεὸς ἠδυνήθη νὰ δικαιολογηθῆ πληρέστατα καὶ πρὸς τοὺς
 Κυρηναίους. "Ὅτε δὴλα δὴ παρεπονέθησαν ἐπὶ τῇ μετρίᾳ ἐπιτυ-
 χίᾳ τῆς πρώτης αὐτῶν ἐποικίσεως, τὸ μαντεῖον κατέδειξεν, ὅτι ἡ
 αἰτία τῆς ἀστοχίας ἐκείνης ἐβάρυνεν αὐτοὺς ἐκείνους, ἀμελήσαν-
 τας τῆς καλλιεργείας τῆς ἡπειρωτικῆς γῆς, ἣν εἶχε κελεύσει ὁ θεός.
 "Ὅτε δ' ἀργότερον οἰκοῦντας ἤδη τὴν Κυρήνην κατέλαβεν αὐτοὺς
 ἕμερος τῆς ὑπὸ τῶν Λιβύων οἰκουμένης περιρρύτου καὶ ὀλβίας χώ-
 ρας τῶν Ἰράσων, ἐξηλέγχθησαν πάλιν οὐκ ὀρθῶς φρονοῦντες, ἐ-
 πειδὴ ἡ νάπη ἐκείνη ἦτο ὄλως ἀκατάλληλος πρὸς κτίσιν πόλεως
 μεγάλης, τὸ δὲ μαντεῖον ἐγίνωσκε καλῶς, ὅτι πρὸς εὐδοκίμησιν
 ἀποικίας ἐν Λιβύῃ ἕρος τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ἦτο θέσις ὑψηλὴ καὶ
 περίοπτος ἔχουσα οὐρανὸν τετρημένον, ἥτοι κλίμα προκα-
 λοῦν τὴν συμπύκνωσιν τῶν ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ ὕδατιμῶν ¹.

Πράγματι δ' ἐπὶ τοῦ ὄροπεδοῦ τῆς Κυρήνης σχηματίζονται
 πολὺ περισσότερα νέφη καὶ πίπτει βροχὴ πολὺ συχνότερα ἢ ἐν ταῖς
 κοιλάσι καὶ παρὰ τὴν ἀκτὴν ².

Τοιαύτη δὲ γνώσις τῶν τόπων δὲν ἦτο δυνατὴ ἄλλως, ἂν μὴ
 φαντασθῶμεν, ὅτι ἐν τοῖς μαντείοις οἱ ἱερεῖς ἀνέγραφον μετὰ με-
 γίστης ἀκριβείας πάσας τὰς παρὰ τῶν ναυπιλλομένων παρεχομέ-
 νας εἰδήσεις, ὅτι συνέλεγον τὰ πορίσματα πάσης νέας ἀποδημίας
 καὶ ὅτι ἐπεχειροῦν καὶ διὰ γεωγραφικῶν πινάκων νὰ καταστή-
 σωσιν εἰς ἑαυτοὺς εὐσύννοπον τὴν θέσιν τῶν ἤδη κατελιημμένων
 ἀκτῶν καὶ τῶν ἐτι ἀοικήτων τῶν καταλλήλων πρὸς ἐγκατάστασιν
 νέων ἀποίκων. Τοιαῦται δ' ἀπόπειραι εἶχον γείνειν πυκναὶ ἐν τοῖς
 ἱερατικοῖς κέντροις τῆς ἀρχαίας γεωγραφίας, πρὶν ἢ ἀναπτυχθῆ
 ἐν Μιλήτῳ ἡ τέχνη τῆς πινακογραφίας καὶ πρὶν ἢ ὁ Ἀναξίμαν-
 δρος συμπεριλάβῃ τὴν χάραξιν γεωγραφικῶν πινάκων εἰς τὸν κύ-

¹ Ἡροδότου IV, 158· ἐν ταῦθα γὰρ ὁ οὐρανὸς τέτρηται. Πρβλ. Göttinger gelehrte Anzeigen. 1856 σ. 254

² Τὰ ὄροπέδια εἶνε τὰ παρὰ Πινδάρω (Ποθ. IV, 52) πεδία κελαινεφία.

κλον τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης τῆς φύσεως¹. Ἄλλως δὲ, ὅποσον ἐπέδρασαν οἱ ἱερεῖς εἰς τὴν περὶ τῆς γῆς ἀντίληψιν τῶν Ἑλλήνων, δεικνύεται σαφέστατα καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Δημοκρίτου οἱ Δελφοὶ ἐθεωροῦντο καὶ τοπικῶς κέντρον τῆς οἰκουμένης, ὁ μὲν ἄλλος τῆς γῆς.

Τὰ δὲ τεμένη τῶν ναῶν ἦσαν συγχρόνως καὶ οἱ τόποι ἐν οἷς ἐξετίθεντο καὶ ἐφυλάσσοντο τὰ φυσικὰ προϊόντα τῶν διαφόρων χωρῶν· ἐν αὐτοῖς δὲ εὐρίσκοντο αἱ ἀρχαιόταται συλλογαὶ ἱστορικῶν καὶ φυσικῶν παραδόξων². Κατὰ ταῦτα δὲ τὰ χρηστήρια δὲν ἦσαν μόνον ὁ προβλεπτικὸς ὀφθαλμὸς καὶ ἡ θρησκευτικὴ συνείδησις τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ ἡ μνήμη αὐτοῦ καὶ ἡ πηγὴ πάσης ἱστορικῆς γνώσεως παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν.

Οὕτως ἡ θρησκεία ἦτο ἀπανταχοῦ τι ἀμετάβλητον καὶ σταθερὸν ἐν μέσῳ τῆς ταχείας τῶν ἀνθρωπίνων γενεῶν μεταλλαγῆς. Ἐν τοῖς ἱεροῖς διεσώζοντο αἱ ἀρχαιόταται τῶν παραδόσεων. Διὰ ταῦτα δὲ οἱ προϊστάμενοι τῶν ἱερῶν καθιδρυμάτων ἦσαν ἐπιτετραμμένοι τὴν συντήρησιν τῆς συνεχείας τῶν γενεῶν, καὶ ὁ Πλάτων, λέγων ἐν τοῖς Νόμοις, ὅτι πρέπει νάναγράφονται ἐν τοῖς πατρώοις ἱεροῖς τὰ δεδογμένα τῇ πόλει³, συμμερίζεται ταῦτα λέγων ἤδη ὑπάρχον ἔθος, κρατοῦν παρὰ πᾶσι τοῖς Ἑλλήσιν. Πράγματι πρῶτον μὲν οἱ ναοὶ ἦσαν προσφορώτατοι τόποι πρὸς ἀσφαλῆ ἔλθεσιν γραμμάτων παντὸς εἶδους, προφυλασσομένων ἀπὸ πάσης ὑπεξαιρέσεως ἢ νοθείας. Οὕτως ἤδη περὶ τοῦ Ὀδυσσεῶς διηγούντο οἱ λόγοι, ὅτι εἶγεν ἀναγράψαι ἐπὶ τοῦ βήθρου ἀγάλματος τοῦ Ποσειδῶνος τὴν μετὰ τῶν ποιμαίνοντων τὰς ἵππους αὐτοῦ ἁμολογηθεῖσαν συνθήκην⁴. Ἐπειτα δὲ, ὡς εἶκός, τὰ συμμαχικὰ ἱερά, οἷον τὸ τῶν Δελφῶν, τὸ τῆς Ὀλυμπίας, τὸ τοῦ ἰταλικοῦ Λακινίου,

¹ M ü l l e n h o f f Deutsche Alterthumskunde σ. 237.

² Περὶ θαυμασίων φυσικῶν προϊόντων ἐν τοῖς ναοῖς ἴδε F r ö h n e r Le crocodile de Nimes σ. 14.

³ Πλάτωνος Νόμοι IV περὶ τὸ τέλος.

⁴ [Πανσανίου VIII, 14, 4]. Περὶ Curtius Peloponnesos Τόμ. Α' σ. 192.

τὸ Πανιώνιον καὶ ἄλλα, ἦσαν οἱ ἐκλεκτότατοι γῶροι πρὸς φύλαξιν τῶν εἰς πάσας τὰς κοινὰς ὑποθέσεις ἀναφερομένων ἀναγραφῶν¹. Τέλος δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς εἶχον ἀναγράφουσι πλεῖστα ὅσα ἀναφερόμενα εἴτε εἰς τοὺς κανόνας τῆς λατρείας εἴτε εἰς τοὺς τύπους τῆς προσευχῆς εἴτε καὶ εἰς πρόσωπα καὶ πράγματα σχετιζόμενα πρὸς τὸ ἱερόν². Ἦσαν λοιπὸν οἱ ἱερεῖς τῶν ἐθνικῶν ἱερῶν ἄρχοντες λίαν πολυάσχολοι, καὶ ἔργον αὐτῶν ἦτο ἡ ἀκριβεστάτη ἀναγραφὴ τῶν τ' ἐσόδων τῶν θεῶν καὶ τῶν κατατεθειμένων παρ' αὐτοῖς χρημάτων καὶ κειμηλίων, ἢ ἐπιμελὴς φύλαξις τῶν δοθέντων χρησμάτων καὶ ἡ συναγωγὴ καὶ κατάταξις τῶν πρὸς τοὺς σκοποὺς αὐτῶν χρησίμων γεγονότων τῆς συγχρόνου ἱστορίας. Οὕτως ἀνεπύχθη παρ' αὐτοῖς καὶ προήχθη εἰς μεγάλην τελειότητα ἡ τε λογιστικὴ καὶ ἡ γραφὴ. Ὡστε καὶ περὶ ταῦτ' ἀναγκάως ὑπῆρξεν ἀξία λόγου ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ἐπὶ τὴν προαγωγὴν τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ³.

Λαῖς πεπρωκισμένους ὑπὸ τῆς φύσεως πλουσίως ὡς οἱ Ἕλληνες διὰ ποιητικοῦ αἰσθηματος καὶ ζωηρᾶς φαντασίας συνήθως δὲν τρέφει, ὡς εἰκὸς, μέγαν ἔρωτα πρὸς τὴν γραφὴν⁴. Ὅσῳ μᾶλλον ἡγάπων τὴν ζωσαν λαλιὰν καὶ ἐγίνωσκον καὶ ἐπηρῶσαν τὴν δύναμιν αὐτῆς, τόσῳ ὀλιγώτερον διανοοῦντο νὰ ἐξεύρωσιν ἀνταπόδοσιν αὐτῆς διὰ σημείων ἀφώνων. Καὶ ἀπεδέχθησαν μὲν οἱ φι-

¹ Περὶ τῆς ἐν Δελφοῖς καὶ Ὀλυμπίᾳ ἐκδόσεως συνθηκῶν Ἰδε Carl Curtius Das Metroon in Athen. 1868 σ. 2. Πολλὰκις εἰστίθωκεν ἐν ἐπιγραφαῖς τὸν τύπον ἀναγράφαι τὸ ψήφισμα εἰς στήλην λιθίνην καὶ στήσαι εἰς τὸ ἱερόν. . . ἵνα πᾶσιν τοῖς ἐπιγιγνομένοις φανερόν ᾖ. Ὑπῆρχε δ' ἐν Δελφοῖς γραμματοφυλάκιον ἢ ἄλλως ζύγαστρον (**Φωτίου** [Λεξικὸν συναγωγῆ ἐν λ. ζύγαστρον]). Περὶ **Πλούταρχου** ἐν βίῳ Λυσάνθρου 26. Σχολ. εἰς **Ἡσίοδου** Θεογονίαν στ. 117.

² Ἐγίνοντο καὶ συλλογαὶ γενεαλογικῶν πινάκων. Ἰδε Müller Orchomenos σ. 99.

³ Ὁ Bergk (Griechische Literaturgeschichte Τόμ. Α' σ. 196) λέγει: « αἱ ἀρχαὶ τῆς γραφῆς δὲν κρίνεται νὰ ζητηθῶσιν ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ, ἀλλ' ἐν τῷ θερησκευτικῷ ».

⁴ Curtius Wort und Schrift ἐν τῇ συλλογῇ Alterthum und Gegenwart Τόμ. Α' σ. 251. Νέα ἀπόδειξις περὶ τῆς ἀποστρεφῆς: τῶν ἀρχαιοτέρων Ἑλλήνων πρὸς τὴν εὐρυτίραν γρῆσιν τῆς γραφῆς εἶνε αἱ ἐπιγραφαὶ αἱ περιέχουσαι τοὺς νόμους τῆς Γόρτυνος, γραμμαῖναι τὸν πέμπτον π. Χ. αἰῶνα, καθ' ὃς ἐν ταῖς δίκαις κλησίαι, κατηγορία καὶ κατάδικη γίνονται προσωρικῶς. Ἰδε Rheinisches Museum, Supplement - Band XI, σ. 50.

λομαθείς Ἴωνες ἐνωρίτατα τὴν ἐφεύρεσιν τῆς γραφῆς, ἀλλ' ὁ σκοπὸς ταύτης τῆς ἀποδοχῆς ἦτο πᾶς τις ἄλλος μᾶλλον ἢ ὁ τῆς ἀνακοινώσεως ἰδίων λογισμῶν. Καὶ δὴ ἐποιοῦντο χρῆσιν τῶν σημείων πρὸς δῆλωσιν τῆς ἀξίας καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῆς ἐμπολῆς ἐν τῇ ἐμπορικῇ ἐπικοινωνίᾳ· ἐποιοῦντο χρῆσιν αὐτῶν πρὸς ἀναγραφὴν ὀνομάτων καὶ κανόνων, ὧν ἦτο ἀξία λόγου ἢ ἀναλλοίωτος διάσωσις. Εἰς δὲ τὴν ἐπέκτασιν τῆς χρήσεως τῆς γραφῆς καὶ πρὸς ἄλλους σκοποὺς ἀντέστη ἐπὶ μακρὸν ὁ χαρακτήρ τῶν Ἑλλήνων. Ἀποδεικνύεται δὲ τοῦτο ἐξ αὐτῶν τῶν λέξεων, ὧν ἔγινε χρῆσις πρὸς δῆλωσιν τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἀναγνώσεως. Καὶ πρὸς μὲν δῆλωσιν τῆς ἐννοίας τοῦ γράφειν οὐδέποτε ἢ ἄλλως πλουσία ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπέκτητε λέξιν τελειῶς χαρακτηρίζουσαν τὸ πρᾶγμα, πρὸς δὲ δῆλωσιν τῆς ἐννοίας τοῦ διεξέρχασθαι τὰ γεγραμμένα ἔγινε πάντοτε χρῆσις λέξεως περιφραστικῆς καὶ δυσχεροῦς, τῆς λέξεως ἀναγεγνώσκειν, ἥτις σημαίνει κυρίως τὸ ἀναγνωρίζειν. Μία δὲ καὶ ἡ αὐτὴ λέξις, τὸ γράφειν, ἤρκεσε κατ' ἀνάγκην πρὸς δῆλωσιν τῆς π' ἐνεργείας τοῦ γράφοντος τὰ γράμματα καὶ τῆς τοῦ ζωγραφουμένου. Πράγματι δὲ τὰ ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν ἀγγειογραφικῶν γράμματα εἶνε μᾶλλον οἰοεὶ τινες ζωγραφίαι προσθεθειμέναι χάριν κόσμου ἢ πραγματικὰ σημεῖα χρησιμευόντα πρὸς ἐρμηνείαν τῶν εἰκόνων. Ομοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων μετὰ φειδούς ἐπιχαράσσονται τὰ γράμματα δίκην μικρῶν εἰκόνων. Τὰ δ' ἀρχαιότατα προϊόντα τῆς λογοτεχνίας δεικνύουσι καταφανέστατα, ὅτι μετὰ τῶν χρόνων τῆς ποιητικῆς παραγωγῆς καὶ τῶν χρόνων τῆς ἀναγραφῆς τῶν ποιημάτων ἐμέσασαν αἰῶνες ὄλοι, καθ' οὓς ἡ γλῶσσα ἠδυνήθη νὰ μεταβληθῇ οὐσιωδῶς. Καὶ πολλὰ δ' ἔθιμα τοῦ δημοσίου βίου, οἷον ἡ χρῆσις τοῦ προφορικοῦ λόγου πρὸς ἀναγγελίαν εἰς τὸν δῆμον διὰ τοῦ κήρυκος, ὁ διὰ βοῆς ἀρχαιότερος τρόπος τῶν ἀρχαιεσιῶν καὶ ἄλλα τοιαῦτα, μαρτυροῦσιν, ὅτι οἱ Ἕλληνες βραδέως εἰθίσθησαν εἰς τὴν χρῆσιν τῆς γραφῆς. Εἴπερ τι δὲ καὶ ἄλλο μαρτυρεῖ τὴν ἀλήθειαν ταύτην αὐτὸ τὸ ὄνομα τῶν γραμμικῶν ἐν τοῖς χρόνοις

τῆς καθολικωτάτης αὐτῶν χρήσεως, ἅτινα ἐκαλοῦντο ἀκόμη Φοινικία, χαρακτηριζόμενα διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου ὡς τι ξένον¹.

Πράγματι δὲ οὐδὲν ξένον δάνειον περιῆλθεν εἰς τὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους οὕτω τέλειον καὶ ἀμετάβλητον ὡς ἡ γραφή, ὁ εὐγενέστατος οὗτος καρπὸς τοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πολιτισμοῦ. Καὶ ὅτ' αὐτὰ σχήματα τὰ ὑπὸ τοῦ ἐφευρετικοῦ πνεύματος τῶν Αἰγυπτίων ἐπινοηθέντα μετερρῦθμισαν οἱ Φοινικεῖς ἐπὶ τὸ πρακτικώτερον, καὶ μετέβαλον αὐτὰ εἰς ὄργανον χρήσιμον εἰς τὰς διεθνεῖς σχέσεις. Τὰ εἰκοσιδύο δ' ἐκεῖνα φοινικικὰ γράμματα παρέλαβον ἔπειτα οἱ παρᾶλιοι Ἕλληνας, τηρήσαντες τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν καὶ τὴν ἀκολουθίαν, καὶ βαθμηδὸν μετεσχημάτισαν συμφώνως πρὸς τὰς ἰδίας ἀνάγκας αὐτῶν². Οὕτω δ' ἐμφανεστάτα διαγινώσκειται ἐν τῇ ἑλληνικῇ γραφῇ μᾶλλον ἢ ἐν πάσῃ ἄλλῃ πνευματικῇ ἐκδηλώσει τοῦτο μὲν ἢ τὸ κατ' ἀρχὰς ὑφισταμένη ἐξάρτησις τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς, τοῦτο δὲ ἡ προϊούσα αὐτεξουσίαις καὶ πρωτοβουλία.

Καὶ πρώτη μὲν παρέκκλισις εἶνε ἡ ἀπὸ τῶν συμφωνῶν ἀπόλυσις τῶν φωνηέντων, εἰς ἃ ἐδόθη ἰδία ἔκφρασις κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν συλλαβικὴν γραφὴν τῶν σημιτικῶν γλωσσῶν, ἐν αἷς τὸ σύμφωνον εἶνε συνεζευγμένον μετὰ τοῦ φωνήεντος. Τέσσαρα δὲ σημεῖα τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου μετεβλήθησαν εἰς φωνήεντα καὶ πρὸς συμπλήρωσιν αὐτῶν προσετέθη ὡς εἰκοστὸν τρίτον γράμμα τὸ **V**. Τοιοῦτον εὐρίσκομεν τὸν ἀρχαιότατον ἑλληνικὸν ἀλφάβητον ἐν ταῖς ὑπὸ φοινικικῶν ἐποικήσεων τὰ μάλιστα καὶ ἐπὶ μῆκιστον χρόνον καταληφθεῖσιν νήσοις, τῇ Θήρῃ, τῇ Μήλῳ καὶ τῇ Κρήτῃ.

¹ Ἡροδότου V, 58· (οἱ Φοινικεῖς) ἄλλα τε πολλὰ οἰκήσαντες ταύτην τὴν χώραν ἐπέγαγον διδασκάλια εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ ὅτ' καὶ γράμματα, οὐκ ἔόντα πρὶν Ἕλλησι, ὡς ἰμοὶ δοκίειν, πρῶτα μὲν τοῖσι καὶ ἅπαντες χροῖονται Φοινικεῖς, μετὰ δὲ χρόνου προβαίνοντος ἕκαστῃ φωνῇ μετέβαλον καὶ τὸν βυθμὸν τῶν γραμμάτων. Περιόικεον δὲ σφεας τὰ πολλὰ τῶν χώρων τοῦτον τὸν χρόνον Ἕλλήνων Ἴωνες, οἱ παραλαβόντες διδασχί, παρὰ τῶν Φοινικῶν τὰ γράμματα, μεταρρυθμίσαντες σφεων ὀλίγα ἐχρίοντο. Ἠρδλ Franz *Elementa epigraphicae Graecae* s. 15.

² Περὶ τῶν μεταβολῶν τῆς γραφῆς παρ' Ἕλλησιν ἴδε Kirchhoff *Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets*.

Περαίτεροι δὲ μεταβολαὶ ἐγεννήθησαν ἐκ τῆς ἀποπειρας τῆς προσαρμογῆς τῶν ἐκ τῆς ξένης παραληφθέντων στοιχείων εἰς τὰς διαφόρους κατὰ τόπους φθογγικὰς ἀνάγκας. Καὶ δὴ τὰ ὑπάρχοντα συριστικὰ γράμματα ὑπερεπλεόναζον. Διὸ ἤδη ἐν τῷ ἀρχαιοτάτῳ ἀλφαβῆτι ἐνὸς αὐτῶν ἐγένετο χρῆσις διὰ τὸν εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἰδιόζοντα φθόγγον Ζῆτα· εἰς ἄλλο δὲ τῶν συριστικῶν ἐδόθη ἡ ἀξία τοῦ διπλοῦ συμφώνου ΚΣ, ἔπειτα δ' ἐπενοήθησαν διὰ δεῦτερον διπλοῦν σύμφωνον, τὸ ΠΣ, ὡς καὶ διὰ τὰ δασέα τῶν χειλοφώνων καὶ τῶν οὐρανισκοφώνων (ΚΗ, ΠΗ) νέα γράμματα· τὰ δὲ τρία ταῦτα νέα γράμματα παρενεβλήθησαν εἰς τὰρχαιότερα εἴκοσι καὶ τρία ἄνευ μεταβολῆς τῆς ἀκολουθίας αὐτῶν. Καὶ ἀπέβησαν μὲν ταῦτα κοινὸν κτῆμα τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλ' ἡ χρῆσις αὐτῶν δὲν ἦτο ἀπανταχοῦ ὁμοία, ἐχωρίσθησαν δὲ διάφοροι ὁμάδες ἀλφαβῆτων, ἰδίως μίᾳ ἀνατολικῇ καὶ μίᾳ δυτικῇ, ἐν αἷς τὰ νέα γράμματα εἶχον διάφορον τὴν σημασίαν.

Τέλος δ' ἐπῆλθε τρίτη τις μεταβολή, ἣν προεκάλεσεν ἡ εἰσαγωγή τῆς διὰ τῆς γραφῆς ἐκφράσεως τῶν μακρῶν φωνηέντων. Καὶ δὴ τὸ μὲν σημεῖον τὸ ὄηλον τὸ δασύ πνεῦμα (Η), ὅπερ ἐβράνη περὶ τὸν εἰς τοὺς Ἴωνας, ἔλαβε τὴν ἀξίαν τοῦ μακροῦ Ε (η), ἐκ δὲ τοῦ Ο προῆλθε νέον γράμμα, τὸ μέγα ω ἢ ὦμέγα (Ω) ὅπερ, ἅτε ὄν τὸ νεώτατον γέννημα τοῦ σχηματισμοῦ τῆς ἐλληνικῆς γραφῆς, ἐτάχθη τελευταῖον τῆς ὅλης σειρᾶς, ἀποτελουμένης τὸ ἐξῆς ἐξ εἴκοσι καὶ ἐπτὰ γραμμάτων. Οὕτως δὲ εἶνε ὁ κληθεὶς ἰωνικὸς ἀλφαβῆτας, ὅστις διεμορφώθη ὀριστικῶς μετὰ τὸ ὅ 440 καὶ 460 π. Χ.

Οὕτως ἐξελληνίσθη μικρὸν κατὰ μικρὸν τὸ ἐκ τῆς ξένης δάκειον. Τὸ δὲ πνεῦμα τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἐξεδηλώθη διὰ τῆς συνέσεως περὶ τὴν ἐξοικονόμησιν καὶ χρῆσιν τῶν παραληφθέντων στοιχείων, τῆς τελεσφόρου πρὸς ἰδίαν χρείαν μεταπλάσεως τῶν περὶ τῶν γραμμάτων, τῆς ἀφαιρέσεως πάσης δυσκολίας ἐν τῇ χρήσει τῆς γραφῆς, τῆς ἐπιτεύξεως ἡμετέρας τελειοτέρας καὶ σαφεστερας ἐκφράσεως πασῶν τῶν φθογγικῶν ὁμάδων, τέλος δὲ τῆς

διὰ τῆς ἐμφύτου εἰς τὸν Ἑλληνα καλλιισθησίας ἀπλοποιήσεως, ἐξευγενίσεως καὶ καλλιτεχνικῆς διαμορφώσεως τῶν παραδοθέντων ἀρχῆθεν γραμμάτων. Ἰδιαίχοντως δὲ χαρακτηριστικὴ διαφορὰ εἶνε ἡ παρατηρούμενη ἐν τῇ διευθύνσει τῆς γραφῆς. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν οἱ Ἕλληνες ἔγραφον ὡς οἱ Φοίνικες ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰριστερά, ἀλλ' ἔπειτα μετὰ μακρὸν χρόνον ἐπαμφοτερισμοῦ ἀπέδέχθησαν τὸ ἀντίθετον σύστημα, γράφοντες ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἐχομεν δὲ σπουδαίους λόγους, ὅπως ἀποδεχθῶμεν, ὅτι καὶ ἐν τῇ μεταβολῇ τῆς διευθύνσεως τῆς γραφῆς πρέπει νὰ διαγνώσωμεν ἐπίδρασιν ἀπορρεύσασαν ἐκ τῆς θρησκείας.

Ὁ Ἕλληνας ὁ παρατηρῶν τὸν οὐρανὸν χάριν οἰωνοσκοπίας ἵστατο ἐστραμμένος πρὸς ἄρκτον¹ δι' αὐτὸν δ' αἰεὶ διεύθυνσις ἦτο ἢ ἐπὶ δεξιὰ, ἅτε οὕσα ἡ διεύθυνσις τῆς ἀνατολῆς καὶ τοῦ φωτός. Πρὸς ταύτην ἐστρέφετο τοῦ μάντεως ὁ ὀφθαλμὸς, πρὸς ταύτην κατηύθοντο πᾶσαι αἱ κινήσεις αἱ προάγγελοι ἀγαθῶν. Ὡς δ' ἐστρέφοντο πρὸς τὰ δεξιὰ κατὰ τὴν δέησιν, οὕτω καὶ τὸ κύπελλον ἐν τῷ συμποσίῳ, τὸ κράνος τὸ περιέχον τοὺς κλήρους (πᾶλος), ἢ πρὸς ἐξύμνησιν τῶν θεῶν προωρισμένη κιθάρα περιεφέροντο ἀπὸ δεξιᾶς εἰς δεξιάν². Ὁ Ὀδυσσεὺς ὁ μετημφισμένος εἰς ἐπαίτην ἄρχεται χάριν τοῦ ἀγαθοῦ οἰωνοῦ ἐκ δεξιῶν τοῦ μεταξύ τῶν μνηστήρων γύρου. Καὶ αὐτὸν δὲ τὸν μανθῶνα ἔρριπτεν ἐπὶ τὸν ὦμον ὁ Ἕλληνας ἐκ δεξιῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἅπασαι αἱ ἰδέαι αὐταὶ τῶν Ἑλλήνων ἐξεπήγασαν ἐκ λόγων θρησκευτικῶν, εἶνε πιθανόν, ὅτι οἱ ἱερεῖς ὑπῆρξαν μετὰ τινα χρόνον ἀσταθεῖς οἱ εἰσηγηταὶ καὶ τῆς ἀποδοχῆς τῆς ὀριστικῆς τροπῆς τῆς ἐλληνικῆς γραφῆς ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ³. Ἡ διεύθυνσις δὲ αὕτη τῆς γραφῆς καθωρίσθη πιθανῶς τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἀναγραφῇ ἱερῶν θεσμίων³. Τοῦτο δὲ

¹ Ἡ ἐξ ἀριστερᾶς ἐναρξὶς θεωρεῖτο δυσόϊονος. Ἐπρεπε νὰρχίσιωσιν ἐπὶ δεξιὰ, χεῖρὸς εἰς τὰ δεξιὰ.

² Ἐκ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν δύο διευθύνσεων προήλθεν ἡ βουστροφῶδὴν γραφή, ὡς ἐκλήθη ἐκ τῶν κατὰ τὴν ἀποτρίσιωσιν μεταστροφῶν.

³ Ἀποδεχόμενοι, ὅτι πρώτη χρῆσις τῆς γραφῆς ἐγένεν ὑπὸ ἱερῶν καὶ χάριν ἀναγκῶν τῆς λατρείας, θὰ εὐρωμεν λίαν πιθανόν καὶ ὅτι οἱ ἱερεῖς ἐπέδρασαν ἐπὶ τε τὴν διεύθυνσιν τῆς

συνέβη ἰδίως ἐν μυστικαῖς λατρείαις, ὧν τὰ γράμματα, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ἐν Φενεῶ, ἐφυλάσσοντο μεταξὺ δύο μεγάλων λίθων ἡρμοσμένων πρὸς ἀλλήλους ὡς ἔν τινι κιβωτῷ τῆς ἐπαγγελίας¹. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἐχρησίμευεν ἡ γραφή εἰς τὸν σκοπὸν φυλάξεως ἀποκρύφων μᾶλλον ἢ ὡς μέσον ἀνακοινώσεως. Καὶ ἡ ὕλη δὲ, ἐφ' ἧς ἔγραφον, ἐνδείκνυει τὴν ἀποδοχὴν τῆς γραφῆς κατ' εἰσήγησιν τῶν ἱερέων. Τοῦτο μαρτυρεῖ οὐ μόνον ἡ χρῆσις τοῦ χαλκοῦ², ὅστις συνήθως ἰδιαίτατα ἐχρησίμευε πρὸς σκοποὺς θρησκευτικούς, ἀλλὰ καὶ ἔτι σαφέστερον ἡ τῶν διφθερῶν, ἃς κυρίως εἶχον ἀποδεχθῆ οἱ Ἴωνες. Πράγματι δὲ ἀρχῆθεν ἐγένετο χρῆσις τῶν δερμάτων τῶν ἱερείων πρὸς ἀναγραφὴν ἱερῶν διατάξεων καὶ συνθηκῶν³. Καὶ χρησμοὶ δὲ τῆς Πυθίας ἀνεγράφοντο καὶ συνελέγοντο ἐπὶ δερμάτων προβάτων τυγχάνοντων ἐπεξεργασίας οἷα ἡ τῆς περγαμνῆς. Τοιαύτας πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὰς συλλογὰς τοῦ δελφικοῦ ἀρχείου ὡς καὶ τὰς τοῦ Ὀνομακρίτου⁴.

Εἰσήχθη δ' ἡ γραφή παρὰ τοῖς τὴν Εὐρώπην οἰκοῦσιν Ἕλλησιν εἰς διάφορα μέρη ἀνεξαρτήτως ἀπ' ἀλλήλων, πρότερον δὲ πάντων εἰς τὴν Βοιωτίαν, ἐν στενῇ σχέσει πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος. Τὰ δ' ἀρχαιότατα Καδμῆια γράμματα ἐδεικνύοντο ἐν τῷ κατὰ τὰς Θήβας ἱερῷ τοῦ Ἰσημνίου Ἀπόλλω-

γραφῆς καὶ ἐπὶ τὴν ἐκλογὴν τῆς ὕλης ἐφ' ἧς ἔγραφον, καὶ ὁ Bergk δὲ (Griechische Literaturgeschichte Τόμ. Α'. σ. 194) ἀποδέχεται ἐπιδράσιν τῶν ἱερῶν ἐπὶ τὴν διόρθωσιν τῆς γραφῆς.

¹ Πανσανίου VIII, 15, 1].

² Πλουτάρχου Κεφαλαίων καταγραφῆ. Ἑλλην. 25· διφθεραὶ χαλκαῖ.

³ Ἡροδότου V, 58. Διοδώρου Σικελιώτου II, 32. Cramer Anecdota Graeca Τόμ. Γ' σ. 373· διφθεραὶ μεταγγραφεῖς [Πρὸς Wattenbach Das Schriftwesen im Mittelalter έκδ. γ'. σ. 111. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ὕλη ἐφ' ἧς ἔγραφον ἦτο ἱερά, ὡς τὸ δέρμα τοῦ Ἐπιμενίδου] Ἴδε Σουίδαυ ἐν λ. Ἐπιμενίδης· τελευτήσαντος δὲ αὐτοῦ πόρρω χρόνων τὸ δέρμα εὐρήσθαι γράμματα κατέστικτον... καὶ παροιμία τὸ Ἐπιμενίδειον δέρμα ἐπὶ τῶν ἀποθιτῶν Πρὸς Ἀποστόλῃν Z, 73. IZ, 14. Διογενιανὸν H, 28] Nitzsch Hist. Hom. I, σ. 161.

⁴ Περὶ τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν αἰῶν Ἰδε Reifferscheid ἐν τοῖς Annali dell' Instituto. 1862 σ. 112. Lysander G. Chadzi] Konstaas Hliipersis[nach Stesichoros. Leipzig 1876] σ. 45.

νος ἐπὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀνατεθειμένων τριπόδων, εἰς οὓς ἦσαν ἐγκεκολλημένα ὡς μαρτύρια τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἱεροῦ καὶ πρὸς πίστωσιν τῆς κτήσεως τοῦ θεοῦ¹. Καὶ εὐχαὶ δὲ, ἰδίως δὲ ἀραὶ καὶ βασκανίαι, ἀνεγράφοντο παρὰ τῶν ἱερέων ὑπὸ ἐπίσημον τύπον, ὅπως διὰ τῆς δημοσίας αὐτῶν ἐκθέσεως προλαμβάνονται αἱ κακουργαίαι. Τέλος δ' ἐποιούντο χρῆσιν τῆς γραφῆς, ὅπως ἀναγράφονται ἐν μεγίστῃ βραχυλογίᾳ ἠθικὰ παραγγέλματα πρὸς κόσμον τοῦ ἱεροῦ. Ὅποια δὲ ἢ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην εἰς τὴν χρῆσιν τῆς γραφῆς ἀπονεμομένη σημασία δεικνύει ἄριστα ἢ διὰ τοιούτων γνωμῶν διακόσμησις τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς.

Περαιτέρα δ' ἀξία λόγου χρῆσις τῆς γραφῆς ἐγένετο πρὸς ἀναγραφὴν τῶν ὀνομάτων τῶν ἱερέων τῶν διαδεχθέντων ἀλλήλους ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ θεοῦ. Ἦτο δὲ λογικωτάτη ἢ σκέψις αὕτη, ἐπειδὴ εἶπερ τις καὶ ἄλλη οἰκειοτάτη πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας ἦτο ἢ ἐπίδειξις τῆς ἀδιαπτώτου συνεχείας τῆς θείας λατρείας ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν καὶ ἢ ἀναλλοίωτος εἰς αὐτὴν ἐμμανὴ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ εὐμετάβολον τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Οὕτως ἐτηροῦντο ἐπιμελεῖς ἀναγραφαὶ τῶν Ἀσκληπιαδῶν τῆς Κω', τῶν ἐν Ἀθήναις Βουταδῶν ἐπ' ἴσῃς ὑπῆρχον τοιοῦτοι κατάλογοι τῶν ἱερέων τῆς Ἦρας ἐν Ἀργεῖ, τασσόμενοι εἰς τὰξιολογώτατα τῶν μνημείων τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας². Ἐντεῦθεν ἐπεκράτησε τὸ ἔθος τοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν χρόνων ἐκ τῆς διαρκείας τῶν ἱερατικῶν ἀξιωμάτων· ἀργότερον δὲ προστετέθη καὶ ἡ συνήθεια τῆς σημειώσεως συμβάντων ἀξιωμανη-

¹ Ἡροδότου V, 59.

² Ἡ ἀναγραφὴ τῶν Ἡραϊδῶν, τῶν οὕτω καλουμένων ἱερέων τῆς Ἦρας (ἴδε Ἡ-συχίων ἐν λ.) ἦτο τῶν ἀρχαιωτάτων μνημείων, ὧν ἐποιήσατο χρῆσιν ὁ Ἑλλάνικος πρὸς καθορισμὸν ἱερᾶς χρονολογίας. ἴδε Müller Fragmenta Historicorum Graecorum Τόμ. Α' σ. XXXVII. Θουκυδίδου II, 2 VI, 133. Ὑπῆρχον δὲ παρὰ τοῖς Ἑλλήσι καὶ ἄλλαι συλλογαὶ τοιούτων ἀναγραφῶν, ὡς τὰ λεγόμενα γ ρ α μ μ α τ ο φ υ λ α κ ε ῖ α τῶν Ἀσκληπιαδῶν τῆς Κω', ἐν οἷς ἀνεγράφετο πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ ἡμέρα τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰπποκράτους. ἴδε Ἰπποκράτην ἐκδ. Füss Τόμ. Β' σ. 1197. Ἡδὲ. Petersen Geburtstagsfeier bei den Griechen σ. 297 ἐν τοῖς Jahrbücher für klass. Philologie. Supplementband II.

μονεύτων μὲν, δυναμένων δὲ νὰ λησμονηθῶσιν εὐκόλως παρὰ τὸ ὄνομα τῶν ἱερέων, πρὸς ὧν τοὺς χρόνους συνέπεσον. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἰδίως ἡ πρῶμος ἀναγραφή τῆς ἀποστολῆς ἀποίκων, καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἔτη τῆς ἰδρύσεως ἀποικιῶν δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς αἱ ἀρχαιόταται βάσεις μεμαρτυρημένης χρονολογίας¹.

Μετὰ δὲ τὰς ἀναγραφὰς ἱερέων καὶ ἱερείων εἰσῆχθη ἔπειτα καὶ ἡ ἀναγραφή τῶν ὀνομάτων ἄλλων ἀρχόντων, ὅσον τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης καὶ τῶν ἐφόρων, ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς πόλεσι μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας ἢ τῶν ἐνιαυσίων ἀρχόντων. Τὸ ἔθος τοῦτο εἰσῆχθη περὶ τὰ μέσα τοῦ ὀγδόου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος². Εἰς τὸν χρόνον δὲ τοῦτον ἀνέρχονται καὶ αἱ πρῶται ἀναγραφαὶ τῶν ἐν τοῖς πανελληνίοις ἀγῶσι νικῶντων καὶ διὰ τῆς νίκης ταύτης ἀξιουμένων τοῦ δικαιώματος τοῦ διαφημισμοῦ ἀνὰ σύμπαν τὸ Ἑλληνικόν, ἐν ᾧ τὰ ὀνόματα τῶν ἱερέων, τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἀρχόντων εἶχον ἀξίωμα μόνον ἐν τοῖς ὄροις τακτῶν χωρῶν. Διὰ τοῦτο δ' ἐπεκράτησε τὸ ἔθος, καθ' ὃ γεγονότα ἔχοντα σημασίαν καθολικωτέραν καὶ μὴ περιοριζομένην εἰς τὰ ὄρια τοῦ περιδόλου μιᾶς πόλεως συνεχρονίζοντο πρὸς Ὀλυμπιακὰς νίκας. Καὶ οὐδέποτε μὲν ἐφηρμόσθη ἡ κατ' Ὀλυμπιάδας αὕτη χρονολογία εἰς τὸν κατ' ἰδίαν βίον τῶν πόλεων καὶ πολιτειῶν. Ἄλλ' οὐχ ἦρτον ἐχρησίμευσεν ἐν τῇ καθολικῇ ἱστορίᾳ ὡς ἀξία λόγου χρονικὴ ἀρετηρία, καὶ παρέσχεν εἰς τὴν ἐπιστήμην χρονολογικὸν σύστημα πρὸς εὐτόνοπτον διάταξιν τῶν συγχρόνων γεγονότων ἐν ταῖς ἀπώτατ' ἀλλήλων κειμέναις χώραις, ἃς περιλαμβάνει ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος³.

¹ Κατὰ τὸν Nitzsch (Römische Annalistik σ. 208) ὑπῆρχον χρονικὰ τῶν χαλιδικῶν ἀποικιῶν.

² Περὶ τῆς ταυτοχρόνου ἀναγραφῆς τῶν ὀνομάτων ἀρχόντων ἴδε von Gutschmid ἐν τοῖς τοῦ Fleckeisen Jahrbücher. 1861 σ. 23.

³ Περὶ ἀναγραφῶν τῶν Ὀλυμπιονικῶν ἐν τῇ γυμνασίᾳ τῆς Ὀλυμπίας ἴδε Πανσωνίαν VI, 6, 3. 18. 6. Ὁ Kirchhoff (ἐν τῇ Archäologische Zeitung 1878

Οὐδ' ἦσαν τὰ ἐθνικὰ ἱερὰ τῶν Ἑλλήνων ἔστιά μόνης τῆς ιστορικῆς γνώσεως καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς χρονολογικῆς μεθόδου, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἔκθεσις τῶν ἱστορικῶν συμβάντων ἀνεπτύχθη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν θρησκευτικῶν καθιδρυμάτων. Ὡς εἰκὸς, ὅσῳ μᾶλλον ἐθεωρεῖτο ὁ Πύθιος Ἀπόλλων ὁ ἀνώτατος σύμβουλος καὶ ἀρχηγέτης τῶν ἐλληνίδων πόλεων, καὶ ἐπιστεύετο, ὅτι ἡ εὐημερία αὐτῶν ἐξήρτᾶτο ἐκ τῆς πιστῆς τηρήσεως τῶν κελευσμάτων αὐτοῦ, τόσῳ μᾶλλον ἐπεξήρτειτο ἡ διάγνωσις καὶ ἀποδείξις τῆς δόξης αὐτῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡγωνίζοντο λοιπὸν οἱ ἱερεῖς νάποδείξωσιν ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων τὴν κατὰ γράμμα ἐκπλήρωσιν τῶν χρησμῶν τοῦ Ἀπόλλωνος, τὴν εὐτυχῆ εὐδοκίμησιν τῶν πόλεων τῶν πειθηνίων εἰς τὰ νεύματα τοῦ θεοῦ, τὴν πιστὴν αὐτοῦ μέριμναν περὶ τῶν εἰς τὰς ἐντολάς αὐτοῦ ἐπιτρεπόντων τὰ καθ' ἑαυτούς, τὸν αἰρηνίδιον ὄλεθρον τῶν εἰς αὐτὸν ἀντιτασσομένων καὶ ὑπὸ ἁμαρτωλοῦ πάθους ἀποτυφλουμένων. Οὕτω δ' ἀνεπτύχθη τρόπος παραστάσεως τῆς ἱστορίας τῶν ἐλληνικῶν οἰκῶν καὶ πόλεων ἐν τῷ πνεύματι τῆς θρησκείας τοῦ Ἀπόλλωνος συντελῶν εἰς τὴν στήριξιν τῆς πρὸς αὐτὸν πίστεως καὶ ἀποσκαπῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν θεοκρατικῶν συμφερόντων. Εἶνε γνωστὸν, ὅποσον καὶ ἐν αὐτῇ ἀκόμῃ τοῦ Ἡροδότου τῇ ἱστορικῇ συγγραφῇ ἐπικρατοῦσι τοιαῦται θρησκευτικαὶ ἀπόψεις καὶ ὅποσον σαφῆς εἶνε ἡ ἐν καλλιτεχνικῷ πνεύματι ἐπεξεργασία πλείστων ὄσων γεγονότων, οἷα ἡ κτίσις τῆς Κυρήνης, αἱ τύχαι τῶν Κυβελιδῶν, ἡ πτώσις τοῦ Μερμναδῶν, κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε νὰ ἐκπηγάξῃ ἐξ αὐτῶν ἡ ἐπίδειξις τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς δόξης τοῦ χρηστηρίου τοῦ Ἀπόλλωνος¹. Παρῆλθε δὲ

σ. 139) ἀνεγνώρισαν ἐν τῇ ὁπ' ἀρ. 176 Ὀλυμπιακῇ ἐπιγραφῇ, εὐρεθεῖσι πλησιέστατα τοῦ γυμνασίου, ἀπόσπασμα τῶν ἀναγραφῶν τούτων Ἐπιστημονικὴν δὲ χρῆσιν τῶν τοιούτων ἀναγραφῶν ἐπισημάτω πρῶτος Ἰππίας ὁ Ἡλείος, εἶτα δὲ ὁ Φιλόχορος ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ τῇ ἐπιγραφομένῃ Ὀ λ υ μ π ι α ῖ δ ε ς. Τινὰς τῶν Ὀλυμπιακῶν ἱερῶν ἐπιφορεῖται σποράδην ὁ **Θουκυδίδης** χάριν χρονολογικῶν ἡρισμῶν. Πρῶτος δ' ὁ **Τίμαιος** ἔλαβε τὰς Ὀλυμπιάδας ὡς βάσιν καθολικῆς παρὰ τοῖς Ἑλλήσι χρονολογίας. Ἴδε **Πολυβίου** XII, 12.

¹ Ἡροδότου I, 20. Δελφῶν εἶδα ἐγὼ οὕτως ἀκούσας γενέσθαι. **Herod. Grote History of Greece** [ἔκδ. 1869 τόμ. Δ' σ. 355, σμρ. 2.] Γάμ. μεταφρ.

χρόνος μακρὸς πρὶν ἢ ἡ ἑλληνικὴ ιστοριογραφία ἀπαλλαγῆ τῆς τοιαύτης ῥοπῆς, ἐπειδὴ εἰς ἔθνος ποιητικὸν τοιαύτη παράστασις ἐχουσα θρησκευτικὴν ἀπόχρωσιν καὶ συγκινοῦσα τὴν ψυχὴν, ἐπιδεικνύουσα δὲ ἀπανταχοῦ κατὰ θαυμάσιον τρόπον τὴν θεῖαν σοφίαν ἐπενεργοῦσαν εἰς τὰς τύχας τῶν ἀνθρώπων, ἦτο πολὺ μᾶλλον ἀρεστὴ καθαρῶς εἰς τὸν λόγον στηριζομένης, ἀμερολήπτου, ἀλλὰ ψυχρᾶς καὶ ἄχρου ἐκθέσεως τῶν γεγενημένων.

Τέλος δὲ, ποιούμενοι λόγον περὶ τῆς ἐπὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην ἐπιδράσεως τῶν χρηστηρίων, δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν, ὅτι οἱ ἱερεῖς τῶν μαντείων μετεχειρίσθησαν ὡς εἰκὸς, πρὸς τὸ ἴδιον ἑαυτῶν συμφέρον ὡς ὄργανα πᾶσαν παιδευσιν καὶ πᾶσαν ἐπιστήμην, ἧς ἢ κτήσις ἐπηγγέλλετο εἰς αὐτοὺς δύναμιν καὶ ἀξίωμα ἐκ τε τῆς ξένης καὶ ἐκ πασῶν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Καὶ δὴ ἐν τοῖς ἱεροῖς ἐκείνοις ἄτινα ἦσαν τὰ κέντρα τῆς μεταξὺ Ἑλλήνων ἐπικοινωνίας προσεκτῆθη πρωιμώτερον ἢ ἀλλαγῶς ἢ γνῶσις τῶν κυριωτάτων φάσεων τοῦ ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ δὲ ἱερεῖς αὐτῶν εἶχον τὴν συνεσιν νὰ μὴ ἀντιστῶσιν, ἐκ πνεύματος στενῶς ἐννοουμένης ἐμμονῆς εἰς μόνα τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, πρὸς τὴν διάγνωσιν τῆς σημασίας τοῦ πολιτισμοῦ ἐκείνου καὶ τῶν ἐκ τῆς γνώσεως αὐτοῦ δυναμένων νὰ πορρεύσωσιν ἀγαθῶν.

Ἡ ἀνοχὴ πρὸς τὰ θνητὰ καθεστῶτα ἦτο ἀξίωμα ἤδη ἐν Δωδώνῃ¹, ἦτο δὲ γνωστὴ ἢ ἐπὶ τὴν ἐν αὐτῇ λατρείαν ἐξασκηθεῖσα ἐπίδρασις τῆς Λιβύης. Τὸ δὲ λιβυκὸν Ἀμμωνίον ἀνεγνωρίσθη ἐνωρίς ἤδη καὶ ἐν Δελοῖς ὡς μαντεῖον ἰσότημον, ὡς καὶ ὁ Ζεὺς Ἀμμων ὡς θεὸς Ὀλύμπιος, οἱ δὲ Δελοῖ συνῆψαν διὰ τῆς Κυρήνης φιλικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Ἀμμωνίου². Διὰ ταῦτα δὲ ὁ Ἀμμων ἔτυχε τῆς ἰδιαζούσης τιμῆς τῶν πόλεων, αἵτινες ὡς ἡ Σπάρτη, αἱ Ἀθήναι καὶ αἱ Θῆβαι, καὶ τῶν οἰκων, οἵτινες ὡς ὁ τῶν Αἰγεί-

Τόμ. Γ' σ. 11. Πρὸς Curtius Der historische Sinn der Griechen. Göttingen 186 (καὶ ἐν τῇ συλλογῇ Alterthum und Gegenwart Τόμ. Α' σ. 269).

¹ Ἡροδότου II, 52.

² Böckh Staatshaushaltung der Athener Τόμ. Β' σ. 132.

δῶν, ἤξιουντο οἰκειοτάτων σχέσεων πρὸς τὸν πυθικὸν θεόν. Μετὰ δὲ τὴν ἔπειτα διὰ τῶν Λιβύων ἐπελθοῦσαν ἔναρξιν σχέσεων τῆς Αἰγύπτου πρὸς τὴν Ἑλλάδα ¹ ἡ ἐπίδρασις τῶν Δελφῶν ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν χώραν τοῦ Νείλου. Μετὰ τὴν πυρκαϊάν τοῦ ναοῦ ² οὐδαμῶς ἀλλαγῶς εὔρον οἱ περιπλανώμενοι αὐτοῦ ἱερεῖς παρ' ἡγεμόνων καὶ πολιτῶν ὑποστήριξιν γενναιοτέραν ἢ ἐν Αἰγύπτῳ. Καὶ δὲν εἶνε μὲν δυνατὸν νάποδειχθῇ ἐν τοῖς καθ' ἕναστος τὸ ποσὸν τῶν γνώσεων ἐκείνων, ἐν αἷς οἱ Αἰγύπτιοι ἦσαν καθυπέρτεροι τῶν Ἑλλήνων, ἰδίως ἐν τῇ γεωμετρίᾳ, τῇ ἀριθμητικῇ, τῇ μηχανικῇ, τῇ ἀστρονομίᾳ καὶ τῇ χρονολογίᾳ, τὸ περιελθὼν καὶ διαδοθὲν εἰς τοὺς Ἕλληνας διὰ τῶν ἱερῶν. Ἄλλ' οὐχ ἥττον ὅμως ἐν τῷ συνόλῳ ἡ μεγάλη τιμὴ, ἣν ἀπένεμον οἱ μάλιστα πεπαιδευμένοι τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν αἰγυπτιακὴν ἀρχαιότητα, εἶχε τύχει τῆς ἐγκρίσεως τῶν ἐλληνικῶν μαντείων ³. Ἡ ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια τῶν Ἑλλήνων δὲν ἐθεωρεῖτο προσβαλλομένη διὰ τῆς παραστάσεως ἀνδρῶν οἷος ὁ Σόλων ὡς μαθητῶν Αἰγυπτίων ἱερέων. Τῶν δὲ θεσμῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν δημόσιον βίον καὶ προσγεγραφομένων εἰς ἀρχὴν αἰγυπτιακὴν εἶνε πρὸ πάντων ἡ διαίρεσις τοῦ μηνὸς εἰς τρεῖς δεκάδας ⁴, ἥτις ἐνωρὶς ἀντικατέστησεν ἰδίως παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τὴν ἐξ ἑπτὰ ἡμερῶν ἐβδομάδα τῶν Σημιτῶν, ἥς ἐγένετο πρότερον χρῆσις, ὡς μαρτυροῦσιν ἴχνη τινὰ ἐτι ἀναγνωρίζομενα. Ἡ δὲ τοιαύτη εἰς δεκάδας διαίρεσις προῆλθε βεβαίως ἐξ ἐπιδράσεως ἱερατικῆς, ἐπειδὴ ἀπὸ τῶν ἱερέων ἐξέπηγχεσε πᾶσα διάταξις ἀναφερομένη εἰς τὴν κατανομήν τοῦ χρόνου.

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 643.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 573.

³ Ὁ Αἰσωπος ἐθεωρεῖτο Αἰγύπτιος ἐν Δελφοῖς. Ἴδε Zündel ἐν τῷ Rheinisches Museum. 1847 σ. 422. Πρὸς. O. Keller Geschichte der griechischen Fabel σ. 324. Preller Aufsätze σ. 440.

⁴ Περὶ τῆς διαίρεσεως τοῦ μηνὸς εἰς δεκάδας ἴδε Curtius Ionier vor der ionischen Wanderung σ. 50. Brandis ἐν τῷ Hermes Τόμ. II σ. 271. Ὁ Petersen (Geburtstagsfeier bei den Griechen σ. 242) προσγράφει τὴν εἰσαγωγὴν τῆς δεκάδος εἰς τὸν Σόλωνα. Καὶ ἦσαν μὲν τρεῖς αἱ δεκάδες ἀλλ' αἱ δύο πρῶται συνυπολογίζοντο, ἡ δὲ τρίτη (μηνὸς φθίνοντος) ἐλαμβάνετο καθ' ἑαυτήν.

Εἴπερ τι δὲ καὶ ἄλλο τιμωτάτη ἦτο ἐν τῇ αἰγυπτιακῇ ἀρχαιότητι ἡ πίστις πρὸς τὴν θεϊὰν καταγωγὴν τῆς ψυχῆς, τὸ ἄλυτον αὐτῆς καὶ τὴν εὐθύνην¹. Ἡ σοβαρότης καὶ αὐστηρότης, μεθ' ἧς οἱ Αἰγύπτιοι ἐνέμενον εἰς ταύτην τὴν πίστιν, ἦτο τὸ ἄριστον ἐν τῷ πνευματικῷ αὐτῶν βίῳ, ὁ σπόρος τῶν ὑψηλοτάτων καὶ μεγαλειοτάτων σκέψεων καὶ δημιουργημάτων αὐτῶν. Οἱ δὲ Ἕλληνες, ἅτ' ἐπιδιώκοντες τὴν ἀλήθειαν μετὰ ζήλου ἀκραιφνοῦς καὶ ἔχοντες συνήθως ἰδέας περὶ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς ὑπὲρ τὸ δέον ἀσταθεῖς, ἀσαφεῖς καὶ ἀνεπαρκεῖς, ὑπέκυψαν καὶ ἄκοντες εἰς τὴν αἰσθησιν ἣν ἐνεποίησε διδασκαλία περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐδραιωτάτην μὲν ἔχουσα τὴν βάσιν, στηριζομένη δ' εἰς πεποιθήσιν βαθεῖαν. Καὶ ὑπῆρχον μὲν πάντως καὶ παρὰ τῶν ἑλληνικῶν λαῶν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν μετὰ τῆς Αἰγύπτου σχέσεων προαισθήσεις ἀνάλογοι, ἀλλ' αἱ ἀρχαῖαι παραδόσεις περὶ μελλοῦσθ² ζωῆς εἶχον ἐκλίπει παρὰ τοῖς πολεμικοῖς φύλοισ τῶν ἡρωικῶν χρόνων τοῖς ἐπιδεδομένοις εἰς μόνην τὴν ἐκ τοῦ παρόντος βίου γαρᾶν, καὶ οἱ Ἕλληνες ὡμολόγησαν διαρρηθῆναι, ὅτι ἐν τῇ τοιαύτῃ διδασκαλίᾳ ὑπῆρξαν μαθηταὶ τῶν Αἰγυπτίων.

Ἐδραιωθεῖσα δὲ αὕτη ἡ πίστις ἔμελλεν ἀναγκασίως νὰ ἐξασκήσῃ ἰσχυροτάτην ἐπίδρασιν ἐπὶ σύμπασαν τὴν ἠθικὴν συνειδήσιν τῶν Ἑλλήνων. Ἀληθῶς, τοῦ βλέμματος στρεφομένου πέραν τῶν ἐπιγείων εἰς τὴν αἰωνιότητα, ἐπέρχεται ἐνθεῦθεν ὄλωσ διάφορος ἐκτίμησις τῶν κατὰ τὸν βίον καὶ τὰγαθὰ αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀπόλλωνος μέλημα αὐτῶν εἶχον τὴν ἐξέγερσιν τοῦ αἰσθήματος ἠθικῆς σοβαρότητος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν μετὰ κουφονοίας φιληδονίαν, πρὸς ἣν ἔρρεπον τὰ πλήθη, εἴπερ τι καὶ ἄλλο τελεσφόρον μέσον πρὸς ἐπιδίωξιν τοῦ σκοπομένου ἦτο ἡ ἀποδοχὴ καὶ διάδοσις τῆς περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς διδασκαλίας. Ὅτι δὲ

¹ Curtius Die Idee der Unsterblichkeit bei den Alten (ἐν τῇ συλλογῇ Alterthum und Gegenwart Τόμ. Α' σ. 219 κ. ἑ.). Archäologische Zeitung 1869 σ. 12. Περὶ δὲ τῆς θεωρίας τῆς μετεψυχώσεως Ἰδε Rhode ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. XXVI σ. 556.

πράγματι ἐποίησαντο χρῆσιν τοῦ μέσου τούτου, ἐξάγεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐγγύτατ' αὐτοῦ τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ ἐν τῇ Λέσχη τῶν προσκυνητῶν, ἣτις εἶχεν ἰδρυθῆ χάριν συνόδου τῶν ξένων καὶ ἀμέσως μετὰ τοὺς περσικούς πολέμους εἶχε διακοσμηθῆ ὑπὸ τοῦ Πολυγνώτου διὰ μεγάλων ἐντοιχιῶν γραφῶν, μία τῶν κυριωτάτων εἰκόνων ἦτο ἡ παράστασις τοῦ Ἄδου. Κύριος δὲ σκοπὸς ὑποκείμενος εἰς ταύτην τὴν γραφὴν ἦτο ἡ ἐξεϊκόνισις τοῦ Ἄδου ὡς θεάτρου τῆς ἐκ θεοῦ ἀμοιβῆς ἢ τιμωρίας τῶν ἐν τῇ γῇ πεπραγμένων καὶ ἡ ἐπίδειξις τῆς κακοδαιμονίας ἐκείνων, ὅσοι μετέβαινον εἰς τὴν αἰωνιότητα χωρὶς νὰ συναποκομισώσιν εἰς αὐτὴν ὠρισμένην ἐλπίδα.

Φανερὰ δὲ εἶνε ἡ μεγάλη διαφορὰ μεταξύ τῶν τοιούτων ἀντιλήψεων καὶ τῆς ὁμηρικῆς ἀπόψεως. Παρ' Ὀμήρῳ τὴν ἔλην ὑπαρξιν ἀποτελεῖ ὁ θαλερὸς βίος, ἡ ἀπόλαυσις τοῦ ἐνεστώτος, ἡ φαιδρὰ συναίσθησις τῆς ρώμης καὶ τῆς ὑγιείας. Πέραν δὲ τοῦ βίου τούτου ὑπάρχει μόνον ἀτερπὴς κόσμος σκιῶν καὶ φασμάτων, ζοφερὰ κατοικία τῶν ἀμενηνῶν νεκρῶν καὶ τῶν καμόντων¹. Διὰ ταῦτα βίος θητικὸς ἀγρότου ἐπὶ τῆς γῆς, ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, εἶνε πολὺ προκριτώτερος αὐτοῦ τοῦ ἀνάσσειν ἐν μέσῳ τῶν καταφθιμένων ἐν Ἄδου².

Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς, ὅτι ἡ ἀντίθετος πρὸς τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν γνώμη οὐδέποτε ἔγεινε κτῆμα κοινὸν τῆς πίστεως τοῦ ἔθνους ἐπιβληθὲν εἰς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας καθ' ἃ ἡ λατρεία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν. Ἀλλ' οὐχ ἦστον εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς προσεχώρησαν μετὰ μεγάλης σοβαρότητος οἱ ἐν τῷ ἔθνει αἰσθανόμενοι τὴν ἀνάγκην ὑψηλοτέρας θρησκευτικῆς ἀντιλήψεως, καὶ οἱ τοιοῦτοι ἐκαλλιέργησαν αὐτὴν μετὰ πίστεως καὶ εὐλαβείας ἐν στενοτέροις κύκλοις, οἵτινες ὑπὸ τὸν τύπον μυστικῶν θιάσων ἀπεχωρίσθησαν τοῦ μεγάλου πλήθους. Καὶ συνε-

¹ [Ἄλλ' ἀρχεται ἤδη παρ' Ὀμήρῳ ἡ ἀντίληψις τῶν Ἡλυσιῶν πεδίων. Ἴδε περὶ τούτου Preller Griechische Mythologie Τόμ. Α' ἐκδ. Plew σ. 670].

² [Ὀμήρου Ὀδυσσεΐας Α, 489 κ. ἑ.].

δέθησαν μὲν αἱ τοιαῦται μυστικαὶ διδασκαλίαι ἢ τὰ μυστήρια ἰδίως πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος, ἀλλ' ἀνεγνωρίσθησαν ὁμοῦ καὶ ἔτυχον καλλιιεργείας ὑπὸ τοῦ δελφικοῦ Ἀπόλλωνος ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ ἱερῷ. Ἐν Δελφοῖς μάλιστα προήχθη ἡ λατρεία τῶν νεκρῶν ὡς ἡρώων, ἧτις βάσιν εἶχε τὴν πίστιν εἰς τὴν καὶ μετὰ θάνατον ἐξακολούθησιν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἐν τῷ θανάτῳ αὐξήσιν τῆς δυνάμεως τῶν θανόντων. Τέλος δὲ σαφέστατα παρουσιάζεται παρὰ τοῖς σοφοῖς καὶ τοῖς ποιηταῖς τοῖς εὐρισκομένοις εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τοὺς Δελφοὺς καὶ ἡ ὑψηλότερα ἐκεῖνη ἀντίληψις ἡ ἀποτελοῦσα σθεναρὰν ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ὁμηρικὰς παραστάσεις.

Καὶ δὴ εὐρισκομένη αὐτὴν πρῶτον παρὰ τῷ Ἡσιόδῳ ἐν τοῖς ἔπεσιν αὐτοῦ ὁ ἐπίγειος βίος παριστάνεται ὅλως ἀπογεγυμνωμένος τῆς χαρμοσύνης ἐκείνης καὶ τῆς αἰγλης, ἣν ἐπιχύνει ἐπ' αὐτοῦ ὁ Ὅμηρος. Παρὰ τῷ Ἡσιόδῳ τὰ τοῦ βίου εἰκονίζονται ἐν καταστάσει ἐκπτώσεως καὶ μαρτυροῦνται, καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀσκῶν τὴν ἀρετὴν διεξέρχεται ὁδὸν ἀργαλίαν μεστὴν πόνων καὶ ἰδρωτός, ἐπιβλεπόμενος καὶ ὑποστηριζόμενος ἐν τούτῳ τῷ ἔργῳ ὑπὸ δαιμόνων ἀοράτων¹. Ὁ δὲ Σόλων λέγει τὸν θάνατον προκρίτωτερον τοῦ βίου, μετρεῖ δὲ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ πρὸς τὸ πέρασ τῆς βιοτῆς. Ὁ Πίνδαρος διδάσκει μετ' ἐνθουσιασμοῦ προφητικῶς τὴν θεῖαν ἀρχὴν τῆς ψυχῆς καὶ τὸν προορισμὸν αὐτῆς, θετικὸς εἶνε ἢ μετὰ τὴν ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ἀπαλλαγὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν θεῶν, μεθ' ὧν μέλλει νὰ συζῆσθαι ἐν μακαριότητι. Εἶνε αἱ αὐταὶ ἐκεῖναι διδασκαλίαι, ἃς διέδιδεν εὐρύτατα ὁ Πυθαγόρας, ὃν ἐξελάμβανον υἱὸν τοῦ Ἀπόλλωνος. Καὶ παρ' αὐτῶν δ' εὐρισκομένη τὴν πίστιν εἰς τὸν κόσμον τῶν πνευμάτων, εἰς τὸν κατὰ βαθμοὺς καθάρμην τῆς πεπτωκυίας ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἐξ ἑτέρου δὲ τὴν ἀγανάκτησιν ἐναντίον πάσης ἀνευλαβοῦς εἰς αἰσθητὰ ὄντα μεταβολῆς τῶν θεῶν καὶ τὴν αὐτὴν ἐκεῖνην ῥοπήν τοῦ πνεύματος πρὸς

¹ Περὶ τῆς παρ' Ἡσιόδου δαιμονολογίας ἴδε Bernhardy Grundriss der griechischen Litteratur έκδ. γ' Τόμ. Β', 1, 289.

ἀπώτερον κόσμον, ἐν ᾧ καὶ μόνον ἀνατέλλει διὰ τὸν ἄνθρωπον ὁ ἀληθὴς ἥλιος.

Συμφώνως δὲ πρὸς τὴν δόξαν ταύτην μεταβάλλεται καὶ ἡ περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἔννοια. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἀπεδέχοντο, ὅτι σὺν τῷ θανάτῳ συνεκλείπουσι τὰ πάντα, ἦτο καὶ τὸ σῶμα τοῦ θανόντος ἐστερημένον ἀξίας καὶ ἀδιάφορον· διὸ παραδίδεται εἰς τὰς φλόγας, πρὶν ἢ τὸ κάλλος αὐτοῦ καταστραφῆ ὑπὸ τοῦ θανάτου. Ἄλλ' ἀρχομένου νέου καὶ ὑψηλοτέρου βίου τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατον, συνεξαγιάζεται καὶ τὸ σκῆνωμα αὐτῆς, ἐπειδὴ δὲν ἠδύναντο νὰ φαντασθῶσι ψυχὴν ἄνευ σώματος. Καὶ δὲν ἐμιμήθησαν μὲν οἱ Ἕλληνες τὸ παράδειγμα τῶν Αἰγυπτίων, μετὰ δεσιδαίμονος μερίμνης ἐχομένων τοῦ θνητοῦ σώματος καὶ θεωρούντων καθῆκον αὐτῶν τὴν ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τῆς φύσεως διάσωσιν τοῦ ἐνδοιαιτήματος τῆς ψυχῆς. Ἄλλ' οὐχ ἤττον τὸ ἔθος τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν καυσίαν σχετίζεται κυρίως πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν ἐκείνην ἀντίληψιν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου. Ὅμοιον πρὸς τὸν σπόρον τοῦ σίτου ἀποδίδεται τὰ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν γῆν, καὶ περικαλύπτεται διὰ τοῦ καρπίμου χώματος, εἰς ὃ σπείρεται ὁ σίτος καὶ φυτεύονται τὰ δένδρα. Καὶ ἡ μὲν βλάστησις καὶ εὐφορία τῶν φυτῶν γίνεται τὸ παρήγορον σύμβολον τῆς ἀθανασίας, τὰ δὲ ὀσπᾶ τοῦ ἀποικομένου μένουσι, δίκην ἱεροῦ θησαυροῦ ἐγγύς τῶν ἐπιζώντων. Τὸ δὲ δελφικὸν μαντεῖον ἐπεμελεῖτο πάντοτε μετὰ ζήλου τῆς προαγωγῆς τοῦ ἐναγισμοῦ εἰς τὰ λείψανα τῶν τεθνεώτων, καὶ διέτασσε τὴν ἀνακομιδὴν ἱερῶν ὀσπῶν εἰς τοὺς κόλπους τῆς πατρίου γῆς. Ἐν Δελφοῖς δ' ἐπεχωρίαζε καὶ ὁ θρύλος περὶ τοῦ ὑποχθονίου δαίμονος Εὐρυνόμου, ὅστις περιήσθη τὰς σάρκας τῶν νεκρῶν, ἀπολείπων μόνα τὰ ὀσπᾶ αὐτῶν¹.

Ἄλλὰ τὸ δελφικὸν μαντεῖον δὲν εἰσῆγαγε μόνον ὀθνείας γνώ-

¹ Πανσανίου X, 28, 7.

σεις καὶ παραστάσεις πρὸς ὄφελος τῆς ἔθνικῆς προόδου, ἀλλ' εὐ-
ηργέτησε τὸ ἔθνος καὶ διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλας συνενώσεως τῶν
πατρίων φυλῶν καὶ πόλεων. Οὕτως εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους ὑπέ-
δειξε πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἰθαγενοῦς αὐτῶν παιδεύσεως τὴν
Κρήτην, τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Λέσβον. Παρηκολούθει τὴν πνευ-
ματικὴν ἀνάπτυξιν πασῶν τῶν πόλεων καὶ κατώρθωνε νὰ συνάπτῃ
σχέσεις μετὰ τῶν ἐγκριτωτάτων ἀνδρῶν τοῦ ἔθνους. Τοῦτο δὲ
ἦτο ἀπαραίτητον εἰς τοὺς ἱερεῖς τοῦ χρηστηρίου, ὅπως ἡγῶνται
τοῦ ἔθνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀξιώνται τῆς ἐπικουρίας τῶν ἐπιφανε-
στάτων ἐν τοῖς συγχρόνοις. Οὕτω τὸ μαντεῖον συνέλεγε περὶ ἑαυτοῦ
οἰονεῖ πνευματικὴν τινα ἀριστοκρατίαν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡξίου
τὸ δικαίωμα νὰ καθορίσῃ αὐτὸ τοὺς ἐν τῷ ἔθνει σοφωτάτους καὶ
διαδίδῃ τὴν τοιαύτην περὶ αὐτῶν δόξαν εἰς τὸ ἔθνος. Τὸ παράδο-
ξον δὲ τοῦτο δικαίωμα διατρανοῦται ἰδίως ἐν τῇ ἐπιλογῇ τῶν λε-
γομένων ἐπτὰ σοφῶν¹.

Ἦσαν δὲ οὗτοι Ἕλληγες διαφόρων πατρίδων, ὅχι θεωρητικοὶ
τινες ἐρευνηταί, ἀλλ' ἄνδρες πεπροικισμένοι διὰ σαφοῦς ἀντιλή-
ψεως τοῦ πρακτικοῦ βίου καὶ ἔχοντες ὑγιεῖς ἀρχὰς περὶ θρησκείας,
πολιτείας καὶ ἠθικῆς, ἃς κατώρθωνον νὰ διατυπωσῇ διὰ βραχείων
καὶ ἐμφαντικῶν γνωμικῶν. Ἐζῆσαν δὲ καθ' οὓς χρόνους ἦνθι ἡ
γνωμικὴ ποίησις, ἦτοι τοὺς μετὰ τὸ 600 π. Χ. Ἀκριβέστερον
δ' ὁ χρόνος τῶν ἐπτὰ σοφῶν ὠρίζετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων χρονολόγων
περὶ τὸ 585 π. Χ. (Ὀλυμπ. 48, 4), τὸ ἔτος καθ' ὃ ἤκμαζε μὲν
ὁ Θάλης, ἀπέθανε δὲ ὁ Περίανδρος². Ὁ δὲ κατάλογος τῶν ὀνομά-
των αὐτῶν εἶνε ἀβέβαιος, ἐπειδὴ πλὴν τοῦ Πιττακοῦ, τοῦ Σόλωνος,
τοῦ Θάλητος, τοῦ Χίλωνος, τοῦ Μύσωνος, τοῦ Βίαντος καὶ
τοῦ Κλεοβούλου ἀναφέρονται καὶ ὁ Περίανδρος, ὁ Ἐπιμενίδης, ὁ

¹ Περὶ τῶν ἐπτὰ σοφῶν ἴδε Zeller Geschichte der griechischen Philosophie
Τόμ. Α' σελ. 82. Bohre a De septem sapientibus. Bonn. 1867. Ferd. Schultz
ἐν τῷ Philologus Τόμ. XXIV σ. 193 κ. ἑ.

² Περὶ τῆς χρονολογίας τῶν ἐπτὰ σοφῶν, ἴτους τῆς ἀρχῆς τοῦ Διασίου, ἴδε Fischer
Griechische Zeittafeln σ. 119. Diels ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. XXXI, σ. 17.

Ἀνάχαρσις, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Πεισίστρατος. Δὲν συγκροτοῦσι λοιπὸν συνέδριον, οὗ τὰ μέλη ἐξελέχθησαν ἐν Δελφοῖς, ἀλλ' εὐρίσκονται ὅμως εἰς ἄμυστον σχέσιν πρὸς τὸ μαντεῖον. Καὶ ὁ μὲν ἀριθμὸς αὐτῶν, ὄντων ἑπτὰ, εἶνε ἀριθμὸς ἱερὸς εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, ἡ δὲ σοφία αὐτῶν ἀπορρέει ἐκ Δελφῶν, ἄθλον δ' αὐτῆς εἶνε τρίπους δελφικὸς μεταβαίνων ἀπὸ τοῦ μὲν εἰς τὸν δὲ κατὰ τοὺς λόγους. Ἐχομεν λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα τὸν τύπον διαγωνισμοῦ καὶ ἀμίλλης, ἀλλ' ἀμίλλης τῶν εὐγενεστάτων, ἐπειδὴ οὐδεὶς θέλει νάποδεχθῆ τὸν τρίποδα, πάντες δὲ κηρύττουσιν, ὅτι εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ μόνον, τὸν μόνον ἀληθῶς σοφόν, προσήκει ὁ τρίπους. Αἱ δὲ γνῶμαι αὐτῶν ἦσαν ἐπιγεγραμμέναι ἐν τοῖς προθύροις τοῦ δελφικοῦ ναοῦ, ἰδίως δ' αἱ οὗο γνῶμαι αἱ περιλαμβάνουσαι τὸ ὄλον μυστήριον τῆς ἠθικῆς τοῦ Ἀπόλλωνος, τὸ Γνωθὶ σαυτὸν καὶ τὸ Πᾶν μέτρον ἄριστον. Τούτων ἕκαστον ἦτο ἐγκεκολλημένον κατὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ ἱεροῦ οἴκην χαριετισμοῦ, οἴκην πρώτης τινὸς νοουθεσίας περὶ περισυλλογῆς τοῦ πνεύματος πρὸ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἐξωτερικῶν τύπων τοῦ καθαρμοῦ καὶ τῆς προσπελάσεως πρὸς τὸν θεόν. Οἱ δὲ εἰσηγηταὶ τῶν τοιούτων γνομῶν, καίπερ ἔχοντες ἰδίας τινὰς πρὸς ἀλλήλους διαφορὰς, ἔχουσι πάντες κοινὴν ἀρχήν, στηριζομένην εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος. Διὰ τοῦτο δὲ ὁ θεὸς ἀναγνωρίζει τὴν σοφίαν αὐτῶν ὡς ἰδίαν ἑαυτοῦ, καὶ διὰ ταῦτα οὗτοι ἀναθέτουσιν εἰς αὐτὸν ἐν τοῖς προθύροις τοῦ ναοῦ κοινὸν ἀνάθημα, ξύλινον γράμμα, τὸ πέμπτον τοῦ ἀλφαβήτου (Ε), ὅπερ συνωδᾷ τῇ ἀρχαίᾳ ὀρθογραφίᾳ δύναται νὰ σημαίνῃ καὶ ΕΙ (εἶ), ἥτοι εἶσαι. Οὕτω δὲ ὑπὸ τύπον βραχύτατον καὶ αἰνιγματικὸν ἐκφράζουσι τὴν πίστιν εἰς θεὸν ζῶντα καὶ ἀληθινόν, πρὸς ἃν κατὰ τὴν φλιάν τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ μόνον μετὰ βαθείας εὐλαθείας ἐπετρέπετο νὰ πλησιάσῃ ὁ θνητὸς, καὶ ἀναγνωρίζουσιν αὐτὸν ὡς τὴν πρώτην πηγὴν πάσης ἀνθρωπίνης σοφίας.

Μεταξὺ δὲ τῶν ἑπτὰ σοφῶν ὑπάρχει εἰς ἐξερχόμενος πολὺ τῶν ὄριων τῆς ἀπολλωνίου ἠθικῆς, πατὴρ τῆς ἐλληνικῆς σκέψεως καὶ θεωρίας, Θαλῆς ὁ Μιλήσιος. Διὸ κατὰ τὸν θρύλον ὁ περιφερόμε-

νος τρίπους εις αὐτὸν καταλήγει τέλος. Ἐν αὐτῷ ἀπεκαλύφθη τὸ πρῶτον τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ὡς πνεῦμα ζητητικὸν τῶν πρώτων αἰτίων, ὡς πνεῦμα φιλοσοφικόν, ἐπιζητοῦν ἐν τῇ ποικιλίᾳ καὶ πολλαπλότητι τῶν τυχαίων καὶ ἐφημέρων γεγονότων στοιχείων δυνάμενον νὰ θεωρηθῆ ἡ πρώτη ὕλη. Ὡς τοιοῦτον δὲ διεγίνωσκε τὸ ὕδωρ, εἰς ἣν δόξαν ἦγεν αὐτὸν πιθανῶς καὶ αὐτὴ ἡ ἰδιάζουσα φύσις τῆς πατρίου αὐτοῦ χώρας. Ἀληθῶς οὐδαμοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐφαίνετο παραγόμενον τὸ ξηρὸν ἐκ τοῦ ὕγρου, ἢ γῆ ἐκ τοῦ ὕδατος, ἐμφαντικώτερον ἢ ἐν αὐτῇ τῇ ἐγγυτάτῃ περιχώρῳ τῆς Μίλητου παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ περισσῆν ἰλὸν καταδιβάλλοντος Μαιάνδρου.

Ἦτο δὲ αὐτὴ ἡ πρώτη ἀπόπειρα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, μὴ ἀρκουμένου εἰς πρακτικὴν μόνον σοφίαν, στηριζομένην ἐπὶ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς, ἀλλ' ἀγωνιζομένου νὰ ἐξεύρῃ τὸν ἐσώτερον λόγον τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων καὶ δεσπόσῃ τῆς φύσεως διὰ τῆς ἐρμηνείας τῶν φυσικῶν φαινομένων, διαγνώσεως τῶν νόμων καὶ καθορισμοῦ αὐτῶν. Τὴν ὁδὸν δὲ ταύτην ἀνέωξε τὸ πνεῦμα τῶν Ἰώνων, ἀγόμενον ὑπὸ φιλομαθείας ἀκαταπονήτου, τὰς δ' ἐρεῦνας ταύτας τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας βλέπομεν συνεχίζοντας συμπολίτας τοῦ Θάλητος, ἰδίως δὲ τὸν Ἀναξίμανδρον καὶ τὸν Ἀναξίμενην. Ἐν πόλει οἶα ἡ Μίλητος καὶ ἐν μέσῳ τῶν πολυτείρων καὶ πολυπραγμόνων αὐτῆς κατοίκων δὲν ἠδύνατο νὰ εὐδοκίμησῃ καὶ ἀποκομίσῃ δόξαν θεωρίᾳ ἀφρημένη, μὴ συμπεριλαμβάνουσα εἰς τὸν κύκλον τῶν μελετῶν αὐτῆς τὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Διὸ οἱ Ἴωνες φιλόσοφοι μετεῖχον αὐτοῦ τοῦ βίου τῶν πολιτῶν ὡς δεδοκιμασμένοι πολιτικοὶ ἄνδρες καὶ συνετοὶ σύμβουλοι τοῦ δήμου. Διὰ δὲ τῶν σχέσεων πρὸς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Βαβυλῶνα ἐπηύξανον τὸν θησαυρὸν τῶν πρακτικῶν γνώσεων, ἐδίδασκον ἀκριβεστέραν ἀστρονομίαν, ἐτελειοποίησαν τὴν ναυτιλίαν, καὶ ἱδρυσαν τοὺς πρώτους ἡλιακοὺς γνῶμονας. Ἄλλ' ἐν τῷ συνόλῳ ἡ ἰωνικὴ σχολὴ ἀπεμακρύνθη ἡσυχαστικῶς ἀπὸ τῆς ἐπιπέδου τῆς ἀθηναϊκῆς διδα-

σκαλίαν καὶ τὴν ὑψηλοτέραν βιωτικὴν σοφίαν ἀσχολίας, ἧς χάριν ἐτιμήθη ὁ Θαλῆς ἐν Δελφοῖς καὶ ἐτόχθη εἰς τοὺς ἑπτὰ σοφοὺς.

Πράγματι τὸ ζητούμενον παρὰ τῶν Δελφῶν ἦτο σοφία ἀνυψοῦσα τὴν ἀνθρωπίνην συνειδήσιν, ἐγχαράσσουσα εἰς τὴν ψυχὴν τὰς θρησκευτικὰς διατάξεις καὶ συμφώνως πρὸς αὐτὰς διαρρυθμίζουσα κατὰ σταθεροὺς κανόνας τὰ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Τὰ δελφικὰ δὲ ταῦτ' ἀξιώματα ἦσαν μὲν ὅλως ἀκατόρθωτα ἐν Ἰωνίᾳ, ἐπραγματοποιήθησαν δ' ἐν Κρήτῃ καὶ Σπάρτῃ, πολιτείας ἀποτυπούσαις τὴν θέλησιν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος· διὰ ταῦτα ἐλέχθη καὶ περὶ τῶν σοφῶν αὐτοῦ, ὅτι εἶχον λακωνικὸν τὸν νοῦν¹. Ἀλλὰ τὰ ἐν ἐκείναις ταῖς πολιτείαις μόνον διὰ τῆς βίας τῶν ὅπλων καὶ ἐν μεγάλῃ ἀτελείᾳ ἐπιτευχθέντα ἐμελλον νὰ πραγματωθῶσιν ἐπὶ τὸ εὐγενέστερον καὶ ἀγνότερον διὰ τῆς δυνάμεως ἐνδομύχου πεποιθήσεως ἐν τῇ πυθαγορείῳ φιλοσοφίᾳ. Αὕτη εἶνε ἡ ἀντίθεσις τῆς ἰωνικῆς σχολῆς. Ἀδιαφορεῖ περὶ τῶν φαινομένων τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, καὶ θέλει νὰ ἐκδηλωθῇ ἐν αὐτῷ τῷ ἀνθρώπῳ, ἐπιδεικνυομένη ὡς ἀλήθεια ὄχι διὰ δογμάτων, ἀλλὰ διὰ πραγμάτων. Ἀρχεται δὲ βιοῦσα διὰ τῆς συναποτελέσεως κοινωνίας ἀνθρώπων, αἵτινες, ἐμψυχούμενοι ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἔρωτος πρὸς τὴν ἀρετὴν, συγκροτοῦσι στενὸν δεσμὸν, ἐν ᾧ ἕκαστος, ὡς οἱ κίονες δωρικοῦ ναοῦ, ἔχει σημασίαν μόνον ὡς μέλος τοῦ ὅλου. Οὕτω δὲ καθίστατο ἡ ἱερά ἐκείνη καὶ ἀσάλευτος τάξις, ἣν οἱ Πυθαγόρειοι ἐκάλουν κόσμον, τάξις συνεννοῦσα τὴν ποικιλίαν τῶν συμμετεχόντων αὐτῆς προσώπων εἰς ἐνότητα τοιαύτην, ὥστε πάντες γινώσκουσι μίαν καὶ μόνην θέλησιν, ἓνα καὶ μόνον νόμον, μίαν καὶ μόνην κοινὴν κτῆσιν. Διὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης συνανεκράθησαν θρησκεία, φιλοσοφία καὶ πολιτεία. Εἶνε οἰονεὶ Σπάρτῃ τις ἰδεώδης ἐκπηγάσασα ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ ἡ παρὰ τὸν Εὐρώταν πόλιν πηγῆς, ἐπειδὴ, ὡς ὁ Λυκούργος, οὕτω καὶ ὁ Πυ-

¹ Ο O. Müller Die Dorier Τόμ. Β' σ. 392 διέγρω δρθότατα τὴν ἀμοιβαίαν σχέσηιν τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Σπάρτης· μόνον δὲ λέγει πάντοτε τὰ δελφικὰ δωρικά ἀντὶ τοῦ ἐναντίου.

θαγόρας, καθ' ἃ ἐνδεικνύει καὶ αὐτὸ αὐτοῦ τὸ ὄνομα, ἀρύεται τὴν σοφίαν αὐτοῦ ἐκ τῆς Πυθίας. Θεμιστόκλεια δὲ καλεῖται ἡ Πυθία ἥτις λέγεται μεταδώσασα εἰς αὐτὸν τὰ διδάγματα, ὧν ὑπῆρξεν ὁ εἰρηγητής.

Δυνατὴ ὑπῆρξεν ἤδη ἡ διάγνωσις τῆς ἐπιδράσεως τῶν θρησκευτικῶν καθιδρυμάτων καὶ ἰδίως τοῦ ἱεροῦ τῶν Δελφῶν ὡς πρὸς τὴν συντήρησιν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, τὴν διαρρύθμισιν τῶν κατὰ τὴν λατρείαν τῶν ἐλληνικῶν θεῶν, τὴν διάταξιν τῶν κατὰ τὰς ἐορτὰς καὶ τὴν χρονολογίαν, τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐξυψώσιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἀποικισμοῦ καὶ τὴν προαγωγὴν πολυμεροῦς πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Ἄλλ' ὑπολείπεται ἔτι φάσις τις τοῦ πνευματικοῦ βίου, ἐν ἣ ἀπετυπώθη ἐνωρίτατα καὶ ἐνδεικτικώτατα ἡ ἰδιορρυθμία τοῦ ἐλληνικοῦ χαρακτῆρος· αὕτη δὲ εἶνε ἡ τέχνη.

Τοῦ λόγου δὲ ὄντος περὶ τῆς τέχνης, εἴπερ τις καὶ ἄλλη φαίνεται συνδεομένη πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ ἀμεσώτατα ἡ ναοδομία. Καὶ ὅμως δυσχερεστάτη ἀποβαίνει ἡ ἀπόδειξις τῆς σχέσεως ταύτης καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν ἐπιδράσεων, αἵτινες ἐπήνεγκον τὴν ἀνάγκην τοῦ ναοῦ. Καὶ δὴ ὁ ἐλληνικὸς ναὸς ἐμφανίζεται αἰφνης καὶ συντετελεσμένος, καθ' ἃ τὸ ὁμηρικὸν ἔπος, οὐδ' ἠδυνήθησαν μέχρι τοῦδε οἱ ἀρχαιολόγοι νὰ ἐρμηνεύσωσι τὴν γένεσιν αὐτοῦ. Ὁ ναὸς εἶνέ τι ὅλον καθ' ἑαυτὸ, ὄργανισμὸς τέλειος, ὅστις εἶνε ἀδύνατον νὰ συνηρμώσθῃ καὶ συναποτελεέσθῃ κατὰ τμήματα, ἀλλ' εἶνε ἡ πραγμάτωσις ἰδέας ἐνιαίας, πᾶσαι δ' αἱ ἐν τοῖς μνημείοις ὄραται διαφοραὶ εἶνε ἀπλάι παρεκβάσεις τοῦ πρωτογόνου τύπου.

Ὁ ἐλληνικὸς ναὸς δὲν εἶνε οἶκος πρὸς συνέλευσιν τῶν πισταῶν, ἀλλ' οἶκος τοῦ θεοῦ. Κατὰ ταῦτα δὲν ὑπῆρχον ναοὶ ἐν Ἑλλάδι ἐφ' ὅσον οἱ Ἕλληνες ἦσαν Πελασγοὶ καὶ ἐλάτρευον τὸν πελασγικὸν Δία ὡς τὸν ἀόρατον, περιοριζόμενοι μόνον εἰς τὴν ἐπὶ

τῶν βωμῶν αὐτοῦ λατρείαν. Τὸ πρῶτον δὲ ὅτε ἤρξατο ἡ λατρεία ἱερῶν συμβόλων καὶ εἰκόνων ἔγεινεν αἰσθητὴ ἢ ἀνάγκη τῆς χάριν αὐτοῦ ἰδρύσεως χώρου ἀνταξίου αὐτοῦ, χώρου ἱεροῦ. Πασῶν δὲ τῶν σκέψων προχειροτάτη παρίστατο ἡ ἐγκατοίκισις τῶν συμβόλων ἐκείνων εἰς τὸ δένδρον τὸ ἀφιερωμένον εἰς τὴν θεότητα, καὶ τοῦτο ἀπέβη τὸ φυσικὸν αὐτῆς ἱερὸν. Διὸ εὐρίσκομεν καὶ ἐν Ἑλλάδι πανάρχαια δένδρα ἐπέχοντα τόπον ἱερῶν, καὶ τὸν μὲν Ἀπόλλωνα ἐνιδρυσμένον ἐν λόγμῃ δαρῶν, τὴν δὲ Ἄρτεμιν ἐν κορμῷ κέδρου ἢ πετείας. Ἐπειτα δ' ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ παράσχωσιν εἰς τοὺς θεοὺς στέγην διακριστέραν καὶ στερεωτέραν, ὅπως ἐξασφαλίσωσι τὰς εἰκόνας αὐτῶν, τὰ ἐνέχυρα τῆς δημοσίας εὐημερίας, ἀπὸ ἀπαγωγῆς καὶ πάσης ἱεροσύλου ἐπαφῆς. Ἐν δ' ἀρχαιοτάτοις χρόνοις ὁ περίβολος ἀποτελεῖτο πιθανῶς ἀπανταχοῦ ὑπὸ τοίχων ἐξ ὠμῶν πλίνθων, σχηματιζόντων τὸν τετράγωνον σηκόν. Ἐν δὲ τῷ Ἡραίῳ τῆς Ὀλυμπίας σώζεται μέχρι καὶ τῆς σήμερον βέβαιον παράδειγμα τοιοῦτου ναοῦ, ἔχοντος μὲν ἐν τῷ ἐμπροσθίῳ καὶ τῷ ὀπίσθῳ μέρει πρόστυλον ἀποτελούμενον ὑπὸ δύο κίωνων ξυλίνων, περιβαλλομένου δὲ καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς ὑπὸ πτεροῦ κίωνων ἐκ ξύλου.¹ Ἀλλὰ τὰ μὲν λείψανα τοιούτων ξυλίνων οἰκοδομημάτων ἐδεικνύοντο ἤδη ἐν ἀρχαίοις χρόνοις ὡς σπάνια καὶ θεᾶς ἄξια· πρῶτόν δὲ σύστημα ἐφαρμοσθὲν μονίμως εἰς τὴν χτίσιν ἑλληνικῶν ναῶν καὶ κρατοῦν κατὰ πάντας τοὺς χρόνους ὑπῆρξεν ἡ λιθοδομία. Ἀπὸ δὲ τῆς ἐνάρξεως τῆς διὰ λίθων οἰκοδομήσεως τῶν ἱερῶν οἱ Ἕλληνες εἰσῆγαγον πλήρη ἐλευθερίαν εἰς τὴν λυσιτελεῖ διὰ τοῦ ὕλικου τούτου ναοδομίαν, ἡ δὲ

¹ Ἐν τῷ Ἡραίῳ τῆς Ὀλυμπίας ἐσώζετο ὅτι ἐπὶ τοῦ Πausανίου (V, 20, 6) εἰς κίων ἐκ ὀρυκτοῦ, λείψανον τῆς ἀρχαίας τοῦ ναοῦ ξυλοδομίας. Ἴδε καὶ Dörpfeld [Der antike Ziegelbau und sein Einfluss auf den dorischen Stil] ἐν τοῖς Historische und philologische Aufsätze Ernst Curtius zu seinem siebenzigsten Geburtstag... gewidmet. Berlin. 1884 σ. 139 κ. εἰ. Περὶ βωμοῦ ἐκ ξύλων τετραγώνων συνηρμοσμένων ἴδε Πausανίου IX, 3, 7. Περὶ θακῶν ὀρυκτῶν ἐν τῷ [ἐν Μαντινείᾳ] ναῷ τοῦ Ποσειδῶνος ἴδε Πausανίου VIII, 10, [2]. Ὅμοια δ' ἡ ἐν τῇ λιθοδομίᾳ μίμησις τῆς ξυλοδομίας βλέπομεν ἐν τοῖς λυκαϊκῆς μνημείοις.

ἀπαράμιλλος λεπτότης καὶ ἐπιμελῆς ἐκτέλεσις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τύπων ἐξηγεῖται μόνον ἐκ τῆς ἐξαιρέτου πληθύος καὶ ἀρίστης ποιότητος τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀφθονούντων λίθων. Ἦτο δὲ τὸ ἱερὸν τοῦτο κτίσμα ἐλευθέρα ἐπινόησις τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν κατεργασίαν τοῦ λίθου καὶ τὸ τεχνικὸν μέρος τῆς λιθοδομίας ἐδιδάχθησαν οἱ Ἕλληνες πολλὰ παρὰ τῶν ἀρχαιοτέρων περὶ τὴν οἰκοδομίαν διαπρεφάντων λαῶν, ἰδίως τῶν Αἰγυπτίων, ἀλλ' ὁ ναὸς καθ' ἑαυτὸν ὡς σύνολον ὀργανισμοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ἐξεταζόμενος εἶνέ τι ἀγνώως ἐλληνικὸν καὶ νέον τὸ εἶδος.

Εἰς τὸν λίθινον ναὸν ὑπέκειται ὡς βᾶσις ἡ ἰδέα ἡ κρατοῦσα κατὰ πάσας τὰς θρησκευτικὰς διατάξεις τῶν Ἑλλήνων, ἤτοι ὁ αὐστηρὸς χωρισμὸς τῶν ἱερῶν καὶ τῶν βεβήλων. Καὶ αἱ μὲν κατοικίαι τῶν ἀνθρώπων κτίζονται ἐξ ὕλης φθαρτῆς, τὰ δὲ ἱερά κτίσματα πρέπει νὰ εἶνε τοῦτο μὲν ἀφθαρτα, τοῦτο δὲ ἀύθυπστατα. Διὰ τοῦτο ἰσοπεδοῦται τὸ αὐτοφυὲς ἔδαφος τοῦ βράχου, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐπικτιζέται κρηπίδωμα ἐκ πελεκητῶν ὀγκολίθων, προσωρισμένον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς στερεὸν βᾶθρον τοῦ ναοῦ καὶ συγχρόνως ἐπιδείξῃ αὐτὸν ὡς τι ἐξαιρετικὸν καὶ ἀδιασείστως ἐπὶ ἰσότητος κρηπίδος στηριζόμενον, ὑψώσῃ δὲ μεγαλοπρεπῶς ὑπεράνω τοῦ ἔδαφους, ἐφ' οὗ κινεῖται ὁ συνήθης βίος τῶν θνητῶν. Πρὸς δὲ τὸν σκοπὸν τῆς ἐπιδείξεως ταύτης καὶ τοῦ μεγαλείου συντελοῦσιν αἱ εὐρεῖαι βαθμίδες αἱ περιβάλλουσαι κύκλῳ τὸ κτίσμα, τρεῖς τὸν ἀριθμὸν, ὅπως χάριν ἀγαθοῦ οἰωνοῦ πατῆ ὁ δεξιὸς πούς τὴν πρώτην καὶ τὴν τελευταίαν τῶν βαθμίδων.

Ἡ δὲ θέσις, ἐν ἣ ἴσταται τὸ ἔδος τοῦ θεοῦ, πρέπει νὰ εἶνε συμφώνως πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ στερεὰ καὶ νὰ περικλειῆται πέριξ. Διὰ ταῦτα τοῖχοι ἄδροι ἀποτελούμενοι ἐκ λίθων μεγάλων περιβάλλουσι τὸν τετράγωνον ἐκεῖνον καὶ πρὸς ἀνατολὰς ἐστραμμένον σηκόν, καὶ ἀποκρύπτουσι δίκην παχέων ταπήτων τὸ ἄγαλμ' ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν παντὸς βεβήλου. Ἄλλ' οὐχ ἤττον τοῦτο πρέπει νὰ εἶνε συγχρόνως προσετὸν καὶ ὁρατὸν, ἐπειδὴ ἐν τῷ ἐξ ἀνατολῶν προαυλίῳ ἴσταται ὁ βωμὸς, οἱ δ' ἐπ' αὐτοῦ θύοντες

θέλουσι νὰ τελῶσι τὴν θυσίαν κατενώπιον τοῦ θεοῦ. Παρίσταται λοιπὸν ἀνάγκη μεταβάσεώς τινος μεταξύ τοῦ σκοτεινοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ πτεροῦ. Τοῦτο δὲ κατορθοῦται ἀνοιγομένου τοῦ σηκοῦ πρὸς ἀνατολὰς καὶ τῶν τοίχων τῆς μακρᾶς πλευρᾶς προεξεχόντων δίκην παραστάδων κατ' ἄμφω τὰ μέρη τῆς εἰσόδου. Ἐν δὲ τῷ μέσῳ τῶν δύο παραστάδων ὑψοῦνται δύο κίονες ἄγοντες εἰς τὴν εἰσοδον. Οὗτοι κοσμοῦσι τὴν πρόσοψιν τοῦ κτίσματος, καὶ ἀποτελοῦσι μετὰ καὶ τῶν προεξεχουσῶν παραστάδων τὸν πρόναον, ὅστις μόνον διὰ κιγκλιδώματος προφυλάσσεται πρὸς τὰ ἔξω. Ἀντίστοιχος δὲ κατασκευὴ προσαρμύζεται πρὸς δυσμὰς εἰς τὸ κύριον οἰκοδόμημα ὡς ὀπισθοδόμος.

Οἱ δὲ κίονες καὶ αἱ παραστάδες συνδέονται ἄνωθεν πρὸς ἀλλήλους διὰ τοῦ ἐπιστύλιου. Ἐπὶ τούτου δὲ ὀρθοῦνται νέα κάθετα ἐρείσματα, αἱ τρίγλυφοι, τετράγωνοι ὀρθοὶ λίθοι, ὧν τὰ μεταξύ ἀνοίγματα, αἱ μετόπαι, χρησιμεύουσι πρὸς φωτισμὸν τῶν ἔνδον τοῦ ναοῦ¹. Ὅπισθεν δὲ τῶν τριγλύφων βαίνουσιν, ἔχουσαι βραχὺ ὑπέρισμα ἐν τῷ τριγλύφῳ καὶ τῷ τοίχῳ, αἱ κεφαλαὶ τῶν λιθίνων δοκῶν, αἵτινες μετὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν βασταζομένων ἐγκαρσίων δοκῶν, τῶν στρωτήρων, σχηματίζουσι τὴν στέγην, ἐξαπλουμένην ἄνωθεν τοῦ ὄλου ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ δίκην λιθίνου δικτύου. Ἄνωθεν δ' ἐνοῦνται πρὸς ἀλλήλας αἱ τρίγλυφοι διὰ τοῦ γείσου. Ὡς δ' οἱ κίονες βασταζοῦσι τὸ ἐπιστύλιον, οὕτω καὶ τὸ τρίγλυφον τὴν προέχουσαν στέγην τοῦ ναοῦ διὰ τῆς ἐπιρρίψεως τοῦ βάρους αὐτῆς εἰς τοὺς ἄξονας τῶν κίωνων καὶ τὰς παραστάδας. Ὁ δὲ ὄροφος ἐκτείνεται κατὰ μῆκος ἐφ' ὄλου τοῦ ὑποκειμένου κτίσματος, ἄνωθεν μὲν τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθοδόμου σχηματίζων τοὺς τριγώνους ἀετούς, ἐν δὲ ταῖς μακραῖς πλευραῖς διευκολύνων διὰ

¹ Περὶ μονοτριγλύφου ἴδε Bötticher Tektonik der Hellenen Τόμ. Α' ἐκδ. 6^η σ. 204. Παράδειγμα δ' αὐτοῦ εὗρεθῆ ἐν Συρακούσαις. Ἐν δὲ τῷ δωρικῷ ἐν παραστάσει ναῷ πρέπει νὰ ποδὲχθῶμεν μετόπας ὡς φωταγωγούς ὑπὸ τὸν ὄροφον καὶ κατὰ τὰς μακρὰς πλευράς. Εἰς τοιαύτην πλαγίαν θυρίδα ἀναφίρεται ἡ πρότασις τοῦ Παλάδου παρὰ τῷ **Ἐὐριπίδῃ** ἐν Ἴφιγ. ἐν Ταύροις στ. 143 ἐκδ. Kirchoff.

τοῦ ἐπικλινούσας τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ τὴν ἐκρόην τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, ἅτινα, περισυλλεγόμενα ἐν τῇ σιμῇ, ἐκχύνονται διὰ λεοντοκεφαλῶν, ἔχουσῶν χαίτων τὸ στόμα, πρὸς τὰ ἔξω χωρὶς νὰ βρέχῃσι τὰ κατώτερα μέρη τοῦ κτιρίου.

Τοιοῦτος εἶνε ὁ σκελετὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ ἐν τῇ ἀπλουστάτῃ αὐτοῦ μορφῇ. Ἡ δημιουργία αὐτοῦ εἶνε τὸ πρῶτον γεγονός τὸ μαρτυροῦν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ μετὰ τὴν μετανάστασιν τῶν φυλῶν, ἐν οὐδεμιᾷ δ' ἄλλῃ δημιουργίᾳ διευτυπώθη οὕτως ἐμφανῶς ὁ χαρακτὴρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Καθ' ὅσον λοιπὸν ἡ ναοδομία ἐξεπήγασεν ἐκ τῶν Δελφῶν, οἱ Δελφοὶ καὶ διὰ ταύτης αὐτῶν τῆς ἐνεργείας ἐδημιούργησάν τι χαρακτηριστικώτατα διακρίνον τοὺς Ἑλληνας ἀπὸ τῶν βαρβάρων. Καὶ κατὰ μὲν τὴν ἐξωτερικὴν μεγαλοπρέπειαν δὲν ἠδύναντο νὰ ὑπερευδοκιμηθῶσι τὰ θρησκευτικὰ οἰκοδομήματα τῆς Αἰγύπτου· ἀλλ' οἱ μὲν ναοὶ τῶν Αἰγυπτίων εἶνε ὀγκηρὰ συνένωσις πολλῶν ἰδίων χώρων, ἐπιπροσθούτων εἰς ἀλλήλους, ὁ δὲ ὀρωρικὸς ναός, εἴτε μικρὸς εἴτε μέγας εἶνε, ἀποτελεῖ ἐν ὅλῳ, ἐν ᾧ οὐδὲν εἶνε τὸ περιττὸν ἢ αὐθαίρετον οὐδ' ἐπιτρέπει στανόρηποι' ἐπαύξησιν κατὰ τὸ δοκοῦν. Ἐκαστον μέρος εἶνε ἀναγκαῖον μέρος, ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ θέσει συντελοῦν εἰς τὸν καθ' ὅλου σκοπὸν, οὐδ' ἀποτελεῖ τι καθ' ἑαυτό. Ὁ ναός εἶνε ἀπόλυτον τοῦ κόσμου τῆς ὀρωρικῆς πολιτείας, λαμβάνοντος αἰσθητὴν μορφήν ἐν τῷ λίθῳ. Καὶ ἡ μὲν διάταξις τοῦ ὅλου ἔχει ρυθμισθῆ κατὰ τὰς ἀπλουστάτας ἀριθμητικὰς ἀναλογίας, ἀλλ' ἡ τήρησις αὐτῶν συνδυάζεται πρὸς μεγάλην ποικιλίαν συντελεστικῶν τοῦ συνόλου ἀμοιβαίων σχέσεων καὶ λειτουργιῶν τῶν καθ' ἕκαστον ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, πρὸς ζωηρὰν ἀντίθεσιν γραμμῶν καθέτων καὶ ὀριζοντίων, χώρων ἀνοικτῶν καὶ χώρων κλειστῶν, μερῶν ἀνεχόντων βᾶρος καὶ μερῶν ὑποβασταζομένων. Ἀπασαὶ δ' αἱ ἀντιθέσεις συναποτελοῦσιν ὑψίστην ἁρμονίαν, ἐπιβάλλουσαν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ θεωμένου τὸ αἰσθημα σεμνότητος καὶ μεγαλείου καὶ γαλήνης καὶ καθιστάνουσαν ζωηρὰν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ τὴν ἱερὰν σημασίαν τοῦ μέτρου καὶ τοῦ νόμου.

Ἡ δὲ ἠθικὴ αὐτῆ αἰσθησις, ἣν ἐμποιεῖ τὸ οἰκοδόμημα, δὲν πρέπει νὰ παμβλυνθῇ δι' ἐπιπροσθέτων ποικιλμάτων, εἰς ὅποια ἤρεσκειτο ἡ στερουμένη ἐσωτερικῆς ἐννοίας τέχνη τῶν βαρβάρων καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἑλληνικὴ, ἐφ' ὅσον ἐμιμείτο πιστῶς ἐκείνην¹. Ἀπ' ἐναντίας δ' ἡ καθ' ἑαυτὴν διάθεσις τῶν μερῶν τοῦ κτιρίου πρέπει νὰ ἐκφανθῇ ἐν πλήρει ἀληθείᾳ καὶ καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν σημασίαν. Καὶ ἂν λοιπὸν εἰς τὸν τελείως ἤδη πρὸς ἐφαρμογὴν εἰς τὴν προσηκούσαν αὐτῷ θέσιν κατειργασμένον λίθον προστίθεται τι μὴ ἀνήκον εἰς τὰς λειτουργίας αὐτοῦ ὡς ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους, ἡ προσθήκη αὐτῆ δὲν εἶνε ἀδιάφορος κόσμος εὐφραίνων τὸν ὀφθαλμὸν διὰ τῆς ποικιλίας τῶν σχημάτων καὶ τῆς ἐναλλαγῆς τῆς σκιᾶς καὶ τοῦ φωτός, ἀλλ' ἔχει τὸν προορισμὸν νὰ καταστήσῃ ἐμφανεστέραν τὴν ἐν τῷ ὅλῳ λειτουργίαν τοῦ μνηῆρος ἐκείνου οἰκοδομικοῦ μέλους. Οὕτως ὁ κίων θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποβαστάξῃ τὴν ἐπιβολὴν καὶ ὡς λεῖος λίθινος κύλινδρος. Ἄλλ' ὁ στύλος διαυλακοῦται ἐκ τῶν κάτω πρὸς τᾶνω ὑπὸ διαξυσμάτων, ἄτινα, ἀβαθῆ ὄντα, πλησιάζουσιν οὕτω πρὸς ἄλληλα, ὥστ' ἐκ τῆς προτέρας ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ σώματος τοῦ στύλου ὑπολείπονται μόνον ἀκμαὶ ἀνερχόμεναι πρὸς τᾶνω δίκην λεπτῶν γραμμῶν. Οὕτω δ' ἐρραδωμένος ὁ κίων χαρακτηρίζεται εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς παντὸς θεατοῦ, εἴτ' ἔχει συνείδησιν τοῦ πράγματός, εἴτε μὴ, ὡς μέρος τοῦ οἰκοδομημάτος ἀνὴν καὶ προωρισμένον πρὸς στήριξιν τῶν ὑπερκειμένων. Διὰ ταῦτα δὲ καὶ ἐπαναλαμβάνονται αἱ ῥαβδώσεις ἐν ταῖς τριγλύφαις, αἵτινες ἐπέχουσιν ὡς πρὸς τὴν στέγην ἣν θέσιν οἱ κίονες ὡς πρὸς τὸ ἐπιστύλιον. Ἄλλὰ δὲν πρόκειται μόνον ἡ δῆλωσις τῆς λειτουργίας ἐκάστου τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκφανσις τῆς ἀμοιβαίας πρὸς ἄλληλα σχέσεως αὐτῶν. Ὑπὸ ταύτην δὲ τὴν ἔποψιν δύο ἐννοιῶν ἔκφρασις ἐκδηλοῦται, ἡ ἡ τοῦ ἐλευθέρου πρὸς τᾶνω ἀποτελεσματισμοῦ τῶν μελῶν τῆς οἰκοδομῆς ἢ ἡ τῆς ὑποστηρίξεως βάρους ὑπερκειμένου. Καὶ τῆς μὲν ἐλευθέρας, ἄνευ ἐπικειμένου φόρτου ἀπολήξεως φυσικωτάτη παράστασις

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 197.

εἶνε κυμάτιον φύλλων ὀρθῶν, τῆς δ' ἐπιθέσεως ὑπερκειμένου βάρους φυλλὰς ἐν σχήματι ριπίδος ἔχουσα κατακεκλιμένας τὰς ἄκρας¹. Τέλος δὲ καὶ αὐτὰ τὰ μὴ ἀμέσως συνεχόμενα πρὸς ἄλληλα μέρη τῆς οἰκοδομῆς πρέπει νὰ ἔχωσι κοινὸν χαρακτήρα, ἂν ἐκπληρῶσι λειτουργίας ὁμοίας. Οὕτως ἂν ὁ τοίχος μεταβάλληται εἰς παραστάδα καὶ χρησιμεύῃ ὡς ὁ κίων πρὸς κουφισμὸν ἅμα καὶ στήριξιν τῆς οἰκοδομῆς, τότε ἀρμόζει εἰς αὐτὸν χαρακτηριστικὴ διακόσμησις ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ κίονος.

Κατὰ ταῦτα ὁ γυμνὸς σκελετὸς τοῦ κτιρίου περιβάλλεται διαφανὲς περικάλυμμα ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐκτελουμένου διὰ τῆς σμίλης ἢ τοῦ χρωστήρος. Ὁ δὲ κόσμος οὗτος ἐκφράζει τὸ πῶς ὁ λίθος, ὅστις ἐκεῖτό ποτε ἐν τῷ ὄρει ὡς ἀργὸς ὄγκος, προσέλαβεν ἐγκτισθεὶς ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ θεοῦ ἰδεώδη σημασίαν. Αἱ διακοσμήσεις ἐκεῖναι καθ' ἑαυτὰς μὲν οὐδὲν εἶνε, ἀλλ' εἶνε ὁμοίως ἢ ἐκφράσις τῆς εἰς τὸ τεκτονικὸν ἔργον ὑποκειμένης ἰδέας. Διὰ ταῦτα καὶ ἐν τῇ κατασκευῇ αὐτοῦ οὐδεμίαν ἐπιτρέπεται αὐθαιρεσία, τὸ δ' ἐξωτερικὸν σχῆμα πρέπει νὰ ἐνέχῃ ἐσώτερον συμβολικὴν ἔννοιαν καθιερωμένην ὑπὸ σταθερᾶς παραδόσεως, ἀφ' ἧς οὐδεὶς καλλιτέχνης ἐπιτρέπεται νὰ παρεκκλίνῃ ἰδιορρύθμως.

Συνεθίζει δ' ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν Ἑλλήνων νὰ περιβάλῃ τὰ δημιουργήματα αὐτῆς διὰ προσφόρου χρωματισμοῦ. Κονίαμα καὶ χρῶμα ἦσαν ἀναγκαῖα, ὅπως παράσχωσι λάμψιν καὶ λειότητα εἰς τὸν ἀγενέστερον λίθον, ἐνθα οὗτος ἀντικαθίστανε κατ' ἀνάγκην τὸ μάρμαρον. Ὁμοίως δὲ παρίστατο ἀνάγκη αὐτῶν, ὅπως παρέχεται εἰς τὸ ὄλον χαρακτήρ ἐνιαῖος ἐνθα ἐγένετο χρῆσις διαφόρων οἰκοδομικῶν ὑλῶν. Τοῦ χρώματος δ' ἐγένετο χρῆσις καὶ ὅπου ἔπρεπε νὰ ἐπικαλυφθῇ ὁ λίθος καὶ λάβῃ ἐπὶ παραδείγματι ἢ ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου ὄψιν οἰοεὶ κατακεκρεμασμένου τάπητος ἢ τὸ ἐσώτερον τοῦ ὀρόφου τοῦ ναοῦ ἐξεικασθῆ πρὸς οὐρανίσκον κατεσπαρμένον διὰ χρυσῶν ἀστέρων. Χρησιμεύει δὲ τὸ

¹ Τὸ κυμάτιον ἔχει τὸ σχῆμα φύλλων κεκαμμένων.

χρῶμα καὶ πρὸς ἐντονωτέραν διαστολὴν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν διαιρέσεων.

Τὸ δὲ ὄλον οἰκοδόμημα εἶν' ἐπινόημα ἀνθρώπινον, ἐλεύθερον δημιουργημα τοῦ πνεύματος, οὐδὲν ἔχον πρότυπον ἐν τῇ φύσει. Ἄλλ' ὅμως δὲν εἶνέ τι τυχαίως καὶ αὐθαίρετως ἐξευρημένον, ἀλλὰ τι πλασθὲν μετὰ σαφούς ἀντιλήψεως τοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν προώρισταί, ἢ τελεία ἔκφρασις καθωρισμένης πνευματικῆς ροπῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πνευματικὴ αὕτη τάσις συμπίπτει κατὰ πάντα πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἐκδηλούμενον ζωηρῶς ἐν ταῖς νομοθεσίαις τῆς Κρήτης καὶ τῆς Σπάρτης, τὸν οἰκοδομικὸν τοῦτον ρυθμὸν ἠδυνάμεθα νὰ καλέσωμεν δωριον. Καὶ ἥμιστά μὲν ἐπενοήθη ὑπὸ Δωριέων, ὡς οὐδὲ τὰ πολιτεύματα ἐκείνα, ἀλλ' ἦτο ὅμως τὸ καλλιτεχνικὸν πρότυπον τῆς πολιτείας, ἣτις ἐμελλε νὰ πραγματοποιῆ ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν τούτων δίκην λιθίνων αὐτῆς ὑποβάθρων. Ὡς δ' ἡ ἰδέα τῆς δωρικῆς πολιτείας διεμορφώθη κυρίως εἰσηγουμένου τοῦ δελφικοῦ μαντείου, οὕτω καὶ ὁ δωρικὸς ναὸς εἶχε πιθανώτατα ὁμοίαν τὴν ἀρχὴν. Καὶ δὴ ἀναντιρρήτως ἡ γένεσις αὐτοῦ ὑπόκειται εἰς διάταξιν ἱερατικὴν, ὡς μαρτυρεῖ αὐτὴ ἡ παρατήρησις, καθ' ἣν ἡ ὄλη ναοδομία στηρίζεται εἰς τὴν αὐστηρὰν διάκρισιν τοῦ ἀνήκοντος εἰς τοὺς θεοὺς ἀπὸ τοῦ προωρισμένου εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλὰ τίς ἦτο δυνατὸν ἄλλος νὰ καθορίσῃ τὴν διάκρισιν ταύτην ἢ οἱ τεταγμένοι γινώσται τοῦ θεοῦ δικαίου, οἱ ἱερατικοὶ οἴκοι; Κατὰ κανόνα διαγεγραμμένον ὑπὸ τῶν ἱερέων ἐν τῇ δωρικῇ πολιτείᾳ αἱ θύραι καὶ ἡ ὄροφὴ τῶν ἰδιωτικῶν οἰκῶν ἔπρεπε νὰ εἶνε εἰργασμένοι μόνον διὰ πρίονος καὶ πελέκως¹. Ἀλλὰ τί ἄλλο σημαίνει τοῦτο ἢ ὅτι ὁ διὰ λίθου κατασκευασμένος οἶκος εἶνε προνόμιον τῶν θεῶν καὶ ὅτι αἱ κατοικίαι αὐτῶν πρέπει νὰ εἶνε αἱ μόναι ἄφθαρτοι καὶ αἱ μόναι ἀντέχουσαι πρὸς τὰς ἐπηρεάς τοῦ χρόνου; Ὅχι δὲ μόνον τὸ ὑλικόν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ καθοριζόμενον καλλιτεχνικὸν σχῆμα τοῦ

¹ Ἴδε τὴν οἰκίαν ἐξήτραν τοῦ Λυκούργου παρὰ **Πλουτάρχου** ἐν Βίῳ Λυκούργου 13. Πρὸς Bötticher Tektonik. Excurs. ἐν Τόμ. Β' σ. 43.

ναοῦ εἶνε προνόμιον θεϊκόν, θά ἦτο δὲ ὑπερφροσύνη καὶ ὕβρις τῶν δικαιοματῶν τῶν θεῶν, ἂν τις θνητὸς ἤθελε νὰ περιβάλη τὸν οἶκον αὐτοῦ δι' ἀναβαθμῶν ἢ νὰ κοσμήσῃ τὴν οἰκίαν αὐτοῦ δι' ὀρόφου ἔχοντος τὸ σχῆμα ἀετοῦ.

Τὴν δ' ἄμεσον μεταξὺ τῶν διατάξεων τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἱερῶν καὶ τῆς θρησκείας τοῦ Ἀπόλλωνος σχέσιν μαρτυρεῖ καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Ἀπόλλων αὐτὸς δηλοῦται ἐν τοῖς περὶ κτίσεως τῶν ἱερῶν αὐτοῦ λόγοις ὡς ὁ θεὸς ἀρχιτέκτων ¹. Καὶ ἡ μὲν λύρα αὐτοῦ εἶνε τὸ ἀρχαιότατον σύμβολον ἐρρυθμοῦ συναρμογῆς τῶν λίθων, αὐτὸς δ' εἶνε, ὅσον παριστάνουσιν αὐτὸν οἱ ὕμνοι τοῦ δελφικοῦ ναοῦ, ὁ τὴν χώραν περιπορευόμενος καὶ ἐκλέγων τὰς θέσεις τὰς εἰς αὐτὸν ἀρεσκούσας, ἔπειτα δ' ἐν αὐταῖς διαθέτων τὰ εὐρέα θεμέλια πρὸς κτίσιν τοῦ οἴκου αὐτοῦ, ὃν ἀνεγείρουσιν ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐπιτήρησιν οἱ φίλοι εἰς τοὺς ἀθανάτους θεοὺς τεχνῖται Τροφώνιος καὶ Ἀγαμήδης ². Οὕτως ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ διάδοσις τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ προῆλθεν ἐξ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ ἱεροῦ, ἐξ οὗ ἐξεπήγασαν αἱ δωρικαὶ πολιτεῖαι. Πολλαὶ δὲ ὑπῆρξαν αἱ πόλεις, ἐν αἷς διεισφύθησαν αἱ καλλιτεχνικαὶ ἰδέαι αἱ ὑποκείμεναι εἰς τὴν ναοδομίαν. Καὶ ἡ μὲν Κρήτη, ἐν ἣ πρωϊαίτερον πάσης ἄλλης χώρας ἀνεπτύχθη ἡ ιδεώδης ἀντίληψις τῆς δωρικῆς πολιτείας, προηγῆθη ἴσως καὶ ἐν τῇ διακτυπώσει τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ, τὰ δὲ ἀρχαῖα συστήματα καλλιτεχνῶν προηγάγον τὸ τεχνικὸν μέρος τῆς λιθοδομίας. Ἄλλ' ὅμως, ἐφ' ὅσον ἐξικινῶνται αἱ εἰδήσεις ἡμῶν, αἱ παρὰ τὸν ἰσθμὸν δωρικαὶ πόλεις, καὶ ἰδίως ἡ Κόρινθος, ὑπῆρξαν αἱ διὰ τοῦ ἐπινοητικοῦ πνεύματος τῶν κατοικῶν αὐτῶν προαχθεῖσαι εἰς τελείωσιν τῆς ναοδομίας ³. Βεβαίως δὲ συμμετέ-

¹ Ὅμηρ. ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα Πύθιον στ. 116 διέθεκε θεμέλια Φοῖβος Ἀπόλλων.

² . . . . . Τροφώνιος ἢ δ' Ἀγαμήδης,
οἵ τις Ἐργίνου, φίλοι ἀθανάτοισι θεοῖσιν.

[Ὅμηρ. ὕμν. εἰς Ἀπόλλωνα Πύθιον στ. 118]. Πρὸς. Overbeck Die antiken Schriftquellen zur Geschichte der bildenden Künste σ. 9 [ἔρ. 57 κ. ε].

³ Ἰεὲ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 395.

σχον ὀραστηρίως τοῦ ἔργου καὶ αἱ ἀποικίαι αἱ κατὰ τὴν εἰσήγησιν τοῦ δελφικοῦ μαντείου ἐκπεμφθεῖσαι πρὸς δυσμὰς, αἵτινες καὶ ἀντεπέδρασαν ζωηρῶς ἐπὶ τὰς μητροπόλεις. Βλέποντες δ' ὅτι εἰς ἄνδρα Κορινθίον, καλούμενον Σπίνθαρον, ἀνετέθη τῷ 545 π. Χ. (Ὀλυμπ. 58) ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ¹, ἐξάγομεν ἐντεῦθεν, ὅτι τότε τὸ κορινθιακὸν καλλιτεχνικὸν ἐργαστήριον ἐθεωρεῖτο τὸ ἀναγαθὸν κατὰ τὴν κρίσιν τῶν ἱερέων τῶν Δελφῶν εἰς τὴν τελειοτάτην ἀνάπτυξιν τὸ ἰδεῶδες τῆς δωρίου ναοδομίας.

Τότε ὁ δωριος ναὸς εἶχεν ἀπὸ μακροῦ ἤδη ἐξέλθει τῶν ὀρίων τῆς πρώτης αὐτοῦ κατασκευῆς ἐν σχήματι ναοῦ ἐν παραστάσι. Καὶ δὴ αἱ διαστάσεις τοιοῦτου σχήματος ἦσαν λίαν περιορισμέναι, ἐπειδὴ μόνον μικρὸς ναὸς ἠδύνατο νὰ φωτιζῆται ἀπὸ τῶν θυρῶν καὶ τῶν ἀνοικτῶν μετοπῶν. Ὅτε λοιπὸν ἠθέλησαν, αὐξανούσης τῆς εὐημερίας, νὰ κτίσωσιν ἱερά μεγαλειότερα, ἔπρεπε νὰ ἐξεύρωσιν ἄλλον τρόπον φωτισμοῦ. Διὸ εἰσῆχθη δι' ἀνοίγματος τοῦ ὀρόφου εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ κάθετον φῶς, τὸ δὲ πρὸς τὰνω ἀνοιχθὲν μέρος τοῦ σηκοῦ, τὸ ὑπαιθρον, περιεβλήθη διὰ κίωνων, οὕτω δ' ἐτέθη ἡ βᾶσις τῶν ὑπαίθρων ναῶν². Μετὰ δὲ τὴν παύσιν τοῦ φωτισμοῦ τοῦ σηκοῦ διὰ πλάγιου φωτὸς ἤρξατο ἡ πρὸς τὰ πρόσω πέραν τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ προεξοχὴ τοῦ ὀριζαντίου ὀρόφου καὶ ἡ ὑποστήριξις τοῦ προεξέγοντος τούτου μέρους διὰ κίωνων, ἧτοι περιέβαλον τὸν ναὸν ἐξωθεν διὰ πτεροῦ, ὅπερ ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς ἐκθεσιν ἀναθημάτων. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τοῦ περιπτέρου ναοῦ.

Ἡ δὲ μετατροπὴ αὐτοῦ τοῦ ἀρχῆθεν διαγράμματος θὰ ἦτο ἀκατανόητος, ἂν μόνον ἐν δωρικαῖς πόλεσιν ἐκτίζοντο ναοὶ ὑπὸ ἐπίδρασιν ἀπορρέουσιν ἐκ Δελφῶν. Πράγματι τὸ σχῆμα τοῦ δωρίου ναοῦ ἤτὸ τι συντετελεσμένον ὀριστικῶς καθ' ἑαυτὸ καὶ καθι-

¹ [Πανσανίου Χ, 5, 13. Πρὸς. Ἡροδότου II, 180. V, 62. Σχολ. εἰς Πινδάρου Πόθια VII, 9]. Brun n Geschichte der griechischen Künstler Τόμ. Β' σ. 379.

² Ἄλλὰ τὴν περὶ τῶν ὑπαίθρων λεγομένων ναῶν θεωρίαν τὴν ὑποστηρικθῆσαν ὑπὸ τοῦ Bötticher κατεπόλησεν ὁ Dörpfeld Der Hypäthraltempel in Mittheilungen des Deutschen archäologischen Institutes Τόμ. XVI, σ. 334 κ. ἑ.].

ερωμένον ὑπὸ τῶν διατάξεων τῶν ἱερέων. Ἡ δὲ πρὸς νεωτερισμὸν ὤθησις ἐπῆλθε διὰ τῆς εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ συμμετοχῆς τῆς φυλῆς τῶν Ἰώνων καὶ τῆς ἐνεργείας αὐτῶν πρὸς ἀπαλλαγὴν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῶν ἐπιβεβλημένων διατάξεων καὶ πρὸς προαγωγὴν τοῦ διαγράμματος αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἀπλοῦ εἰς τὸ ποικίλον, ἀπὸ τοῦ περιωρισμένου εἰς τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ λαμπρόν.

Συμφώνως πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῆς ἰωνικῆς φυλῆς, ἥτις ἀπανταχοῦ ἐπεζῆται τὴν ἐπικράτησιν καὶ ἐπίδειξιν τοῦ ἀτομικοῦ καὶ κατὰ μέρος ὑπὲρ τὴν τοῦ ὅλου, ἐξήρθη καὶ ἐν τῷ ἰωνικῷ ῥυθμῷ ἡ ἀνεξαρτησία τῶν καθ' ἕκαστον ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Ὁ κίον ἀπολύεται τῶν σφικτῶν δεσμῶν οἵτινες καθήλωσιν αὐτὸν εἰς τὸν τοίχον τοῦ ναοῦ· ὁ δὲ σηκὸς καὶ τὸ πτερόν χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων. Καὶ οἱ κίονες δὲ καθ' ἑαυτοὺς δὲν ἐρείδονται πλέον ἀμέσως ἐπὶ τοῦ κοινοῦ στυλοβάτου, ἀλλ' ἕκαστος αὐτῶν ἔχει ἰδίαν βᾶσιν· παρουσιάζεται λοιπὸν ἕκαστος αὐτῶν ὡς τι ἴδιον καὶ ἔχει ἴδιον λόγον ὑπάρξεως. Ἀπανταχοῦ χαλαροῦνται αἱ αὐστηραὶ σχέσεις τῶν ὑποκειμένων μερῶν τῆς οἰκοδομῆς πρὸς τὰ ὑπερκείμενα καὶ ἡ μεγάλη πρὸς ἀλλήλα σχέσις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν· πᾶσα δὲ ἡ διὰ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐκδηλουμένη ἀλληλουχία περιορίζεται εἰς μόνον ἀμέσως πρὸς ἀλλήλα συνδεόμενα μέλη. Ἀντὶ δὲ τοῦ κεκαλονισμένου προτύπου τοῦ μόνου ἔχοντος ἄλλοτε ὑπαρξίν καὶ μόνου δυνατοῦ εἰσάγονται σχήματα ποικίλα, παρέχεται δὲ πλειοτέρα ἐλευθερία καὶ κίνησις εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν χωρῶν ὄλων καὶ τῶν ἀρχιτεκτόνων ἐκάστων. Ἐν ᾧ δὲ ὁ δώριος ῥυθμὸς διακρίνεται διὰ τὴν ἐν τῇ διακοσμῇ τῶν καθ' ἕκαστον μεγίστην σεμνότητα καὶ τὸ ἐν τῇ κατασκευῇ τοῦ ὅλου αὐστηρὸν μέτρον, οἱ Ἴωνες ποιοῦνται ἐλευθέραν χρῆσιν τῶν διατιθεμένων ὑπ' αὐτῶν μέσων, ὧν φιληροῦσιν ἐπιδεικνύοντες τὸν πλοῦτον· ἤδη δὲ οἱ ἀρχαιότατοι τῶν ναῶν τῆς Ἰωνίας παρουσιάζουσι διαστάσεις κολοσσιαίας, ὡς τὸ Ἡραῖον τῆς Σάμου καὶ τὸ Ἀρτεμῖσιον τῆς Ἐφέσου¹.

¹ Ἡ Σάμος καὶ ἡ Ἐφεσὸς εἶνε αἱ κυριόταται κοιτίδες τοῦ ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ. Ἰδίως δὲ

Καὶ ἐν τῇ ναοδομίᾳ λοιπὸν ὡς ἐν τῷ ἀποικισμῷ βλέπομεν δύο διαφόρα κέντρα· ἡ δὲ διὰ συμπάσης τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων διήκουσα ἀντίθεσις τῶν δύο φυλῶν εἶπερ που ἀλλαγῶς παρουσιάζεται ζωνηρὰ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ.

Δύσκολον δὲ εἶνε νάποδειχθῇ πότε καὶ τοῦ ἀνεπτύχθησαν αἱ πρῶται ἀρχαὶ τοῦ ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ, καὶ ἂν τοῦτο ἔγεινεν ἐξ ἀντιθέσεως πρὸς τὸν δωριὸν τρόπον. Εἶνε δὲ χαρακτηριστικὴ τῆς φύσεως τῶν ἐξελίξεων τοῦ ἰωνικοῦ πνεύματος ἡ δυσχέρεια τοῦ ἐν αὐταῖς καθορισμοῦ ἰδίων ἐστιῶν καὶ τακτῶν ἐπιδράσεων. Ἄλλ' ἀντιρρητῶς τὰ καλλιτεχνικὰ σπέρματα τοῦ ῥυθμοῦ τούτου ἔτυχον τῆς ἐλευθερωτάτης καὶ τελειοτάτης βλαστήσεως παρὰ τοῖς Ἴωσι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ Ἰωνία καὶ ἰδίως ἡ Ἐφεσος ἀναφέρονται παρὰ τῶν ἀρχαίων ὡς ἡ κοιτὶς τοῦ ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ.

Βέβαιον δὲ εἶνε, ὅτι ἅμα τῇ κατὰ τὸν ὄγδοον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα ἐνάρξει τῆς ἐπὶ τὰς εὐρωπαϊκὰς ἀκτὰς ἐπιδράσεως τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῇ ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι ἀνακύψει τῶν ὑπὸ τῶν Δωριέων πιεζομένων Ἰωνῶν κατοίκων ὁ ἰωνικὸς ῥυθμὸς διεδόθη καὶ ἐν Ἑλλάδι. Συνέβη δὲ τοῦτο ἐπὶ τῶν τυράννων, ὑπῆρξε δὲ χαρακτηριστικὴ τῶν χρόνων ἡ παρὰ τοῦ τυράννου Μύρωνος περὶ τὸ 648 π. Χ. ἐν τῷ κατὰ τὴν Ὀλυμπίαν θησαυρῷ τῶν Σικυωνίων χρῆσις καὶ τοῦ ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ μετὰ τοῦ δωρίου¹. Τὸ δ' ἐν Σικυῶνι ἀρξάμενον ἔργον ἐξετελέσθη ἐπιτυχέστερον καὶ τελειότερον ἐν Ἀθήναις. Ἐν ταύτῃ τῇ πόλει οὐ μόνον ἠγέρθησαν παρ' ἄλληλα κτίρια δωρικὰ καὶ ἰωνικὰ, ἀλλὰ καὶ συνήρθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ οἱ θεμελιώδεις κανόνες τῶν δύο ῥυθμῶν. Αἱ Ἀθηναὶ κατώρθωσαν νὰ συνδιαλλάξωσι τὸ δωρικὸν μέτρον, τὸ αὐστηρὸν τοῦ καλ-

πρὸς τὸν ναὸν τῆς Ἐπίσου συνήπτετο ἡ γέννησις τοῦ ῥυθμοῦ τῶν ἰωνικῶν κίονων. Ἴδε Βιτρούβιου IV, 1, 15 Πλινίου Nat. Hist. XXXVI, 179. Κατὰ τὸν Βιτρούβιου οἱ Ἴωνες κτίζουσιν ἐν ταῖς νείαις αὐτῶν Ἱεραὶ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ναὸν δωρικόν, εἶτα δ' εἰς τὴν Ἀρτεμιν ἰωνικόν, novī generis quaerentes speciem. Κατὰ δὲ τὸν Bötticher Tektonik der Hellenen Τόμ. Α' ἐκδ. 6' σ. 163) συνίδη ἀπ' ἐναντίας μεταφορὰ τοῦ ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ ἐκ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν.

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 375.

λιτεχνικοῦ τύπου, τὸν νόμον τῆς διὰ τοῦ ὄλου διηκούσης ἀρμονίας πρὸς τὴν πνευματικὴν ἐλευθερίαν καὶ ποικιλίαν τοῦ ἰωνικοῦ ἐργαστηρίου, οὕτω δὲ καὶ ἐν τῇ ναοδομίᾳ αἱ Ἀθηναὶ συνήρμησαν εἰς ὑψηλοτέραν ἐνότητα τὰς ἀντιθέσεις τῶν Δωριέων καὶ τῶν Ἴωνων.

Ἡ δὲ ἱστορία τῆς ναοδομίας δεικνύει πῶς οἱ Ἕλληνες, ἀρξάμενοι νὰ φαντάζωνται τοὺς θεοὺς αὐτῶν οἰκοῦντας ἐν μονίμοις οἴκοις, ἔδωκαν εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην μορφήν καλλιτεχνικὴν, ἅμα δὲ καὶ ἠθικὴν λαμπρότητα. Οἱ δὲ ναοὶ προηγέθησαν τῆς θρησκευτικῆς πλαστικῆς. Καὶ ὑπῆρχον μὲν καὶ πρὸ τῆς οἰκοδομῆς τῶν πρώτων ναῶν ἀρχαιότατα ξόανα θεῶν, ἀλλὰ ταῦτα δὲν συμπεριλαμβάνονται εἰς τὰ κατασκευάσματα τῆς ἀνθρωπίνης τέχνης, ἦσαν δὲ μᾶλλον ἐνέχυρα τῆς θείας χάριτος μεταβιβάσθέντα εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὡς ἐκ θαύματος, οὐδ' ἦσαν ὡς τὸ πλεῖστον ἀνθρωπόμορφα τεχνουργήματα δυνάμενα νὰ ἔχωσιν οἰανδήποτε ἀξίωσιν ὁμοιότητος εἰκονικῆς, ἀλλ' ἄμορφοι πέτροι, τετράγωνα στελέχη δένδρων, στυλοὶ καὶ κανικοὶ λίθοι. Οἱ δὲ ἱερεῖς τῶν Δελφῶν ἥκιστα πάντων διεννοοῦντο νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς παραστάσεως τῶν θεῶν ὑπὸ μορφήν ἀνθρώπων αἰσθητοποιοῦσαν αὐτοὺς, ἱερώτατον δὲ σύμβολον τοῦ Ἀπόλλωνος ἐξηκολούθησε νὰ μένη ὁ εἰς ὄξυ ἀπολήγων ὀβελίσκος καὶ ὅτε ἤδη ὄλος ὁ ἐλληνικὸς κόσμος εἶχε μεστωθῆ τῶν τελειοτάτων ἀγαλμάτων τοῦ θεοῦ.

Τὸ πρῶτον λοιπὸν ἡ θρησκεία ἐξήγειρε τὴν πρὸς τὴν πλαστικὴν τάσιν τῶν Ἑλλήνων, ἀπαιτοῦσα παρ' αὐτῶν τὴν κατασκευὴν χαλκῶν ἱερῶν σκευῶν, οἷον τῶν πρὸς τὰς θυσίας ἀναγκαιούτων, καὶ διαφόρων ἀγγείων, τραπεζῶν, τριπόδων, λύχνων, λυχνοστατῶν, περιρραντηρίων καὶ τῶν τοιούτων, ἅτινα ἔπρεπε νὰ κατασκευάζωνται καθ' ὀρισμένους κανόνας μετ' ἄκρας ἐπιμελείας. Ἐντεῦθεν δ' ἐδόθη ἡ ἀναγκαία ὠθησις πρὸς ἐξάσκησιν τῆς φιλοτεχνίας τῶν Ἑλλήνων. Ἡ θρησκεία ὑπῆρξεν ἡ ἐθίσασ' αὐτοὺς νὰ μὴ περιορίζωνται μόνον εἰς τὴν χειρωνακτικὴν κατ' ἀγροικον τρό-

πον πλήρως τῆς ὑφισταμένης ἀνάγκης καὶ νὰ μὴ μεταβάλλωσιν αὐθαίρετως καὶ ἀλογίστως τὰ σχήματα τῶν σκευῶν ὑπείκοντες εἰς τὰς ἰδιοτροπίας τοῦ καθ' ἡμέραν ἔθους, ἀλλὰ νὰ ἐπιζητῶσιν ἐν πνεύματι ἀναλόγῃ πρὸς τὸ κρατοῦν ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ τὴν προσήκουσαν ἔκφρασιν τοῦ σχήματος τὴν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸν προορισμὸν ἐκάστου σκεύους. Εὐρεθέντος δὲ ποτε τοῦ πρέποντος σχήματος, οὗ τὸ κάλλος συνέκειτο εἰς μόνον τὸ τελείως σκόπιμον, ἐνέμενον εἰς αὐτὸ μετὰ πίστεως ἀσαλεύτου. Κατὰ ταῦτα ἡ ὄλη τεκτονικὴ τῶν Ἑλλήνων μετέχει τινὸς ἄνωθεν εὐλογίας καὶ φέρει τὴν σφραγίδα τῆς ἠθικῆς ἐκείνης σεμνοπρεπειᾶς τῆς προφανέστατα διαχωρίζουσας πᾶν τὸ ἐλληνικὸν ἀπὸ παντὸς τοῦ μὴ ἐλληνικοῦ.

Ἐν τούτοις δ' ἡ θρησκεία ἤγαγεν οὐ μόνον ἐν τῇ ποιήσει, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πλαστικῇ εἰς τὴν ὑπὸ ἀνθρωπίνην μορφήν παράστασιν τῶν θεῶν. Καὶ ὅτ, ἀφ' οὗ χρόνου αἱ λατρεῖαι τῶν πλείστων θεῶν δὲν ἠδύνατο νὰ εἶνε νοηταὶ ἄνευ ναῶν καὶ ἀγαλμάτων, ἡ διάδοσις τῶν λατρείων ἀπήτησε καὶ τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν ἱερῶν εἰκόνων χάριν τῶν νέων ἀποικίδων. Τοῦτο δὲ συνεπήνεγκε τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν καὶ οἶονεὶ ἐνάθρωψιν τοῦ τέως ἀμόρφου στελέχους δένδρου· τὰ δὲ σύμβολα τῶν θεῶν, τὸ δόρυ, ἡ λύρα, ἡ ἄτρακτος, συναπετέλεσαν μετ' αὐτῶν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τυπικὴν μορφήν· παρισταμένης δὲ τῆς ἀνάγκης μεταρρυθμίσεως αὐτῆς, τοῦτο ἠδύνατο νὰ γείνη μόνον δι' ἐγκρίσεως τῆς θρησκείας. Διὰ ταῦτα οἱ καλλιτέχναι ἦσαν ἱερεῖς ἐργαζόμενοι καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀποκαλύψεως ἀμέστου. Οὕτω μετεσχημάτισεν ὁ Ὀνάτας χάριν τῶν Φιγαλέων τὸ παρ' αὐτοῖς ἄγαλμα τῆς Μελαίνης Δήμητρος, μεταβαλὼν τὸν ἀρχαῖον τύπον κατὰ ὄνειρά των ὅψιν¹.

Οἱ δὲ ἱεροὶ ἐκεῖνοι πλάσται ἦσαν ξοανογλύφοι, καθ' ὅτι, ἐκλέγοντες ὡς ὕλην τῆς ἀγαματοποιίας αὐτῶν τὸ εἰς τὸν θεὸν ἱερὸν ξύλον, ἐπίστευον, ὅτι ἐνουπῆρχεν ἐν αὐτῷ ποιά τις συγγένεια πρὸς τὸ θεῖον ὄν. Διὰ τοῦτο τὰ ξόανα τῆς Ἀθηνᾶς ἔπρεπε

¹ Πανσανίου VIII, 42, 7.

νά εἶνε κατασκευασμένα ἐκ ξύλου ἐλαίας, ἐκ τῆς αὐτῆς δὲ ὕλης ἠναγκάσθησαν οἱ Ἐπιδαύριοι νὰ κατασκευάσωσι κατὰ κέλευσμα τοῦ μαντείου τὰ ἐν τῇ πόλει αὐτῶν ἀγάλματα τῆς Δαμίας καὶ τῆς Αὐξησίας¹, ἀναγνωρίζοντες οὕτω συγχρόνως τὴν Ἀθηναῖν καὶ τὰς Ἀθήνας ὡς τὴν μητρόπολιν τῆς πρὸς τὴν καλλιέργειαν τῆς ἐλαίας συνδεομένης λατρείας. Πράγματι ὁ ἐν τούτῳ ἐνέκειτο τὸ ἀξίωμα τῶν Δελφῶν, ὅτι ἦσαν ἱερὸν ἀμφικτυονικὸν καὶ ὅτι ὁ Ἀπόλλων ἦτο θεὸς ἀμφικτυονικός, μὴ φροντίζων μόνον περὶ τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ λατρείας, ἀλλὰ καὶ τῆς πάντων τῶν ἄλλων θεῶν καὶ τιμωρῶν μὲν μετὰ τῆς αὐτῆς αὐστηρότητος πᾶσαν παραμέλησιν οἰαζόμενος ἐθνικῆς λατρείας, εἴτε ἢ τοῦ Διονύσου ἦτο αὕτη, εἴτε ἢ τῆς Δήμητρος εἴτε ἢ τῆς Ἀθηνᾶς, ἐπιδιώκων δὲ ἀμερολήπτως τὴν προαγωγὴν καὶ τὴν διὰ μονίμων διατάξεων διαρρυθμιστῶν πασῶν τῶν ἐλληνικῶν λατειῶν.

Κατὰ ταῦτα ἐν τῇ ἐνασχέσει τῆς καλλιτεχνικῆς δράσεως πάντα ἐδεδεικνύοντο ὑπὸ ἱερατικῶν κανόνων καὶ αὐστηρῶν σχέσεων θρησκευτικῶν ἐχουσῶν χαρακτῆρα. Ἄν δὲ ἤθελον νὰ τιμῆσωσι κατὰ ἰδιόζυγον τινὰ τρόπον τὴν ἐγγύριον θεότητα, αὐτὸ μὲν τὸ ἄγαλμα κατ' οὐδὲν μετέβαλλον, περιορίζοντο δ' εἰς τὴν ἐπιχρῶσασιν τοῦ ἀρχαικοῦ αὐτοῦ προσώπου ἢ ἀνεβίβαζον αὐτὸ ἐπὶ θρόνον μεγαλοπρεπῆ, τοῦθ' ὅπερ ἔπραξαν οἱ Λακεδαιμόνιοι χάριν τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος. Οὕτως αὐτὸς μὲν ὁ θεὸς διετήρει ἀναλλοιώτους τοὺς ἀρχαίους χαρακτῆρας, ἀλλ' ὅμως ἐπέτρεπε κατὰ παντοίους τρόπους τὰς ἐκδηλώσεις τῆς τιμῆς τὰς σὺν τῇ αὐξήσει τῆς εὐημερίας τῶν τε πολιτῶν καὶ τῶν πόλεων ἡσημέραι· πλουσιώτερον προσερούσας εἰς τὰ ἱερά².

Ἦσαν δὲ κατ' ἀρχὰς τὰ ἀναθήματα δῶρα ἔχοντα ὕλικὴν ἀξίαν, ὅπλα ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ μαχητοῦ, ποσοστὰ ἐκ τοῦ κέρδους τοῦ ναυτίλου, μέταλλ' ἀκατέργαστα ἢ κατείργασμένα. Ἄλλ' ἔπειτα προσεπάθησαν νὰ δώσωσιν εἰς τὰ δῶρα ἐκεῖνα ἄλλην ἀξίαν, ἀνεξ-

¹ Ἡροδότου V, 82.

² Περὶ ἀναθημάτων Ὡκ. O. Müller *Archaeologie der Kunst* § 89.

άρτητον ἀπὸ τοῦ σταθμοῦ τοῦ μετάλλου, ἐνδεικνύοντες διὰ συμβολικοῦ τρόπου τὰς σχέσεις τοῦ δωρητοῦ πρὸς τὸν θεὸν καὶ μετατρέποντες οὕτω τὸ ἀνάθημα εἰς μνημεῖον ἱστορικόν. Ἡ δὲ τοιαύτη μεταβολὴ ἀνέωξεν εὐρεῖς ὀρίζοντας εἰς τὴν φαντασίαν τῶν καλλιτεχνῶν. Καὶ δὴ ἐπετράπη ἡ παράστασις τῶν θεῶν αὐτῶν, ἢ τῶν ἐν τῷ ναῷ λατρευομένων ἢ καὶ ἄλλων, οἰοεὶ ὡς ξενιζομένων ἐν τῷ ἱερῷ, συγχρόνως δ' ἔγεινε χρῆσις τοῦ πλουσίου θησαυροῦ τῶν περὶ τοὺς ναοὺς θρύλων καὶ τῶν περὶ ἡρώων λόγων.

Ἡ δὲ ἀποδοχὴ τῶν ἀναθημάτων ἀπέκειτο εἰς τοὺς ἱερεῖς¹ τοῦτο δὲ τὸ δικαίωμα ἀπετέλει μεγάλῃν δύναμιν τῶν ἱερῶν, ἐπειδὴ τὸ ἐν αὐτοῖς ἐκτεθειμένον ἀνάθημα ἦτο ἡ μαρτυρία τῆς ἐν πολέμῳ ἢ ἐν τινι τῶν ἀγῶνων ἐπιτευχθείσης νίκης καὶ οἰοεὶ ἡ συμπλήρωσις αὐτῆς. Καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ δὲ παράστασις δὲν ἠδύνατο νὰ διεκρύγη τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἱερέων, οἵτινες ἐπέβαλλον φραγμοὺς εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν. Πᾶσα ὑπὲρ τὰ ἔσκαμμένα ἐλευθερία τῆς κινήσεως ἐφαίνετο ὕβρις πρὸς τὴν εἰς τοὺς θεοὺς ὀφειλομένην εὐλάβειαν. Κατὰ ταῦτα οὐδεὶς θεὸς ἐπετρέπετο νὰ παριστάνηται κατεχόμενος ὑπὸ ταραχῆς καὶ πάθους ἢ ἐνδοδυμένος ἀκόσμως ἢ νὰ υπερβαίνηται ἐν τῷ ἀνθρωπομόρφῳ τῆς παραστάσεως αὐτοῦ τὸ προσῆκον μέτρον, ἐκλείποντος παντὸς θεϊκοῦ ἰδεώδους. Ποιητικοὶ λόγοι περὶ τῶν θεῶν ἀνευλαβεῖς δὲν ἦσαν ἀνεκτοί. Καὶ αἱ μὲν σκηναὶ ἐν αἷς ἐνερανεῖζοντο οἱ θεοὶ ἔπρεπε νάνταποκρίνωνται πρὸς τὸ ἐπίσημον τυπικὸν τῶν ἐν τῷ ναῷ ὄρωμένων, πᾶσα δὲ καλλιτεχνικὴ ἐκδήλωσις πρὸς τὴν πατροπαράδοτον συμβολικὴν. Καὶ ὠρισμένα μὲν τινὰ θέματα συντελοῦντα εἰς τὴν λαμπρότητα τοῦ ἱεροῦ, οἷον αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος νικηφόροι ἀποκρούσεις τῶν πρὸς ἀρπαγὴν τοῦ δελφικοῦ τρίποδος ἐπιθέσεων, ἦσαν ἰδιαζόντως ἀρεστά¹· οἱ δὲ τεχνῖται ἐκεῖνοι καὶ τὰ

¹ Ἡ ἀρπαγὴ τοῦ δελφικοῦ τρίποδος εἶνε ἀξία πολλοῦ λόγου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τέχνης, ἐπειδὴ παρέχει ἐνδεικτικώτατον παράδειγμα περὶ τῆς ἀπωλείας ἑλληνικοῦ τινος μύθου ἐν τῇ μέχρις ἡμῶν σωζομένῃ ποιήσει, καὶ ὅτι ἀκόμη ὀφίστατο ὡς τοπικὸς λόγος (ἴδε *Παιονίου* X, 13, 8), ἐν ᾧ ἀπίθῃ ἀρεστότατον θέμα τῆς πλαστικῆς καὶ τῆς γραμμικῆς. ἴδε Welcker *Alte Denkmäler* Τόμ. I^o σ. 268.

καλλιτεχνικά ἐκεῖνα ἐργαστήρια τὰ συνδεθέντα φιλικώτερον πρὸς τοὺς συλλόγους τῶν ἱερέων ἐτύγχανον τῶν συστάσεων καὶ τῆς προστασίας τοῦ χρηστηρίου. Ἰδίως δ' ἐπροστατεύθησαν οἱ ἐκ Κρήτης Δαιδαλιδαί, οἵτινες εἶχον προσβληθῆ ὑπὸ τῶν Σικυωνίων. Λιμὸς καὶ παντοειδῆ δεινὰ ἐπενεμήθησαν τὴν χώραν, ἕως οἱ Σικυῶνιοι ἐξιλέωσαν κατὰ διαταγὴν τῆς Πυθίας τοὺς τεχνίτας, ἀναλαβόντας καὶ πάλιν τὸ διακοπὴν αὐτῶν ἔργον¹. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται καὶ τὸ εἰς τοὺς τεχνίτας παραχωρηθὲν δικαίωμα τοῦ ἐγκολάπτειν τὰς ἰδίας ἑαυτῶν εἰκόνας ἐπὶ τῶν ἀναθημάτων, καθότι ἔθεωρουντο ἱεροὶ ἄνδρες ἀνήκοντες εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ θεοῦ. Οὕτως ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Ἀμυκλαίου Διὸς ἐξεικονίζετο ὁ χορὸς ἀπάντων τῶν μετὰ τοῦ Μάγνητος Βαθυκλέους συνεργασθέντων τὸν θρόνον².

Κατὰ ταῦτα περὶ τοὺς ναοὺς καὶ ἐν ἀμέσῳ συναφεῖα πρὸς τὴν ἐν τοῖς ναοῖς λατρείαν ἐδιδάχθη ἡ πλαστικὴ τὴν ἐπίπυσιν πλήθους ποικίλων προβλημάτων. Ὡς τοιαῦτα δυνάμεθα νὰ μνημονεύσωμεν τὰς ἀναγλύφους παραστάσεις τῶν περὶ θεῶν μύθων τὰς προωρισμένας πρὸς διακόσμησιν τῶν τοίχων τῶν ναῶν, τῶν ἱερῶν φρεάτων, τῶν βωμῶν, τῶν βάσεων τῶν ἀναθημάτων καὶ ἄλλων τοιούτων καὶ τὴν ἰδρύσιν ἀγαλμάτων θεῶν καὶ συμπλεγμάτων θεϊκῶν μὴ συντελούντων μὲν εἰς τὴν λατρείαν, ἀλλὰ στηριζόντων καὶ ἀνυψούντων τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα διὰ τῆς παραστάσεως τῶν ἰδιοτήτων τῶν θεῶν καὶ τῆς ἐπιδείξεως τῆς θεϊκῆς παρουσίας. Ὡς εἰκὸς δ' ἐν τῇ τοιαύτῃ παρουσίᾳ τοῦ θεοῦ δὲν ἐξελέχθη ἀμέσως ὡς πρότυπον τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, τοῦθ' ὅπερ ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ εὐλόγου πρὸς τοιοῦτον τόλμημα ὄχνου τῆς θρησκευτικῆς πλαστικῆς. Διὰ τοῦτο δὲ εἶνε λίαν πιθανόν, ὅτι αὕτη ἡ εἴπερ τι καὶ ἄλλο ἀποφεύγουσα τὴν αὐθαίρετον ὑπὸ τοῦ πρώτου τυχόντος τεχνίτου δημιουργίαν ἐτήρησε πιστῶς τὰς σταθερῶς κεκανονισμένας ἐν τῇ αἰγυπτιακῇ τέχνῃ ἀναλογίας, τοῦθ' ὅπερ ῥητῶς μαρτυρεῖται περὶ Ἰζαίου τινὸς τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος ὑπὸ Σαμίαν

¹ Περὶ Διποίου καὶ Σκόλλιδος ἐν Σικυῶνι ἴδε *Πλησίον* Nat. Hist. XXXVI, 9.

² [*Πausaniou* III, 18, 14].

τεχνιτῶν κατασκευασθέντος¹. Εἰς δὲ τὴν περίοδον ταύτην τῆς εὐρυτέρας διαδόσεως τῆς πρὸς τοὺς ναοὺς συνδεομένου πλαστικῆς ἀνήκει καὶ ἡ παράστασις ἱερέων, ὧν τὰγάλματα ἰδρύνοντο κατὰ στοιχοῦς παρὰ τὰς εἰσόδους τῶν ναῶν, μαρτυροῦντα τὴν τε ἀρχαιότητα τῆς λατρείας καὶ τὴν ἄνευ διακοπῆς συνέχειαν αὐτῆς². Εἰς τὰ τοιαῦτα δὲ πλαστουργήματα τακτέον καὶ τὰς ἐδῶς καὶ τοὺς θρόνους τῶν θεῶν, ὧν ὀνομαστότατος ἦτο ὁ περίπου ἀπὸ τοῦ 540 π. X. (Ὀλυμπ. 60) ἰδρυμένος ἐν Ἀμύκλαις, ἔργον τοῦ Βαθυκλέους, χρησιμεῖον πρὸς ἐπισημοτέραν ἀνάδειξιν τοῦ ἐπ' αὐτοῦ θεημιμένου κολοσσοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἔχοντος σχῆμα χαλκοῦ κίονος³.

Τέλος δὲ καὶ τρίτον τι συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐν τοῖς ἱεροῖς τῶν ἐθνικῶν θεῶν ἀνάπτυξιν τῆς πλαστικῆς, οἱ ἀγῶνες. Ἀληθῶς εἶπερ τι καὶ ἄλλο ἐπέδρασε κραταιότατα ἐπὶ τὴν προαγωγὴν δημώδους πλαστικῆς ἢ ἐκ τῶν ἱερῶν ἐκείνων ἀπερρέυσασα διάταξις, καθ' ἣν οἱ ἐν τοῖς μεγάλοις ἀγῶσι νικῶντες ἐπετρέπετο νὰ τιμῶνται διὰ τῆς ἰδρύσεως ἀνδριάντων ἐν τοῖς προαυλίαις τῶν ναῶν. Οἱ δὲ πρῶτοι τοιοῦτοι ἀνδριάντες ἀθλητῶν ἐστήθησαν ἐν Ὀλυμπίᾳ, εἰργασμένοι ἐκ ξύλου, περὶ τοὺς χρόνους τῶν Πεισιστρατιδῶν⁴. Ἐκράτησε δ' ὡς πρὸς ταῦτο ὁ κανὼν, καθ' ὃν ὁ τρις νικήσας ἐδικαιούτο νὰ ἰδρῦσῃ τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ ἀνδριάντα ἀνδρομήκη καὶ εἰκονικῶς ἀναπαριστῶντα τοὺς ἰδίους ἑαυτοῦ χαρακτήρας⁵.

Καὶ αὕτη δὲ ἡ γυμναστικὴ ἀγωγή ἤτό τι καλλιτεχνικόν, ἰδιὸν τι δημιούργημα τέχνης ἢς ὕλη καὶ ὑπόστασις ἦτο αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ Ἑλλήνος. Ἄν τις λοιπὸν ἐκ τοῦ μεγάλου πλήθους τῆς

¹ Διοδώρου Σικελιώτου I, 98.

² Περὶ τῶν στοιχῶν ἀνδριάντων ἱερέων παρὰ τὴν Μῶλητον, ἐν Τίμῳ καὶ ἀλλαχοῦ τῶς Curtius Zur Geschichte des Wegebau s. 31 [καὶ ἐν ταῖς Abhandlungen der Berliner Akademie 1855 s. 239].

³ Πανσανίου III, 18, 9.

⁴ Οἱ ἀρχαιότατοι ἀνδριάντες ἀθλητῶν [οἱ τοῦ Πραξιτέμαντος καὶ τοῦ Ῥηζιδίου] ἰδρῦθησαν μετὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας τῶν ἐτῶν 544 π. X. καὶ 536 π. X]. Πανσανίου VI, 18, 7.

⁵ Πλινίου XXXIV, 9' statuæ iconicae.

διαμιλλωμένης νεότητος κατώρθονε νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦτο κατὰ τέλειον τρόπον, δὲν ἔπρεπε νῆ αἰσθησις τοῦ ζῶντος τοῦτου καλλιτεχνήματος, τοῦ χάρματος θεῶν καὶ ἀνθρώπων, νὰ συμπαραέλθῃ μετὰ τοῦ πέρατος τῆς βραχείας ἐορτῆς. Διὰ ταῦτ' ἀνετίθετο εἰς τὴν τέχνην ἢ ἐν τῇ μνήμῃ τῶν Ἑλλήνων συντήρησις τῆς ἀθηραῆς νεανικῆς βώμης τοῦ νικητοῦ καὶ ἡ περὶ τὸν οἶκον τῶν τὴν ἐθνικὴν ἐνότῃτ' ἀπεργαζομένων θεῶν συνάθροισις ὁμίλου λογάδων νεανιῶν, παριστανομένων ὑπὸ μορφὴν ἀδιάφορον ὑπὸ τοῦ χρόνου πρὸς ἐξέγερσιν τῆς ἀμίλλης τῶν μελλουσῶν γενεῶν.

Ἐπειδὴ δὲ προέκειτο περὶ τῆς ἀπομιμήσεως προτύπου ζῶντος, ἦτο πρὸ παντὸς ἀνάγκη πιστῆς αὐτοῦ ἀποτυπώσεως χάριν ἐπιδείξεως τῶν ἐξεχόντων μυῶνων, τῶν νευρωδῶν ἄρθρων, τῶν εὐρέων στέρνων, ἅτινα εἶχον δοκιμασθῆ κατὰ τὸν δρόμον. Ἐν δὲ τῇ τοιαύτῃ παραστάσει δὲν ὑπῆρχον ἐξωθεν ἐπαγόμενα διατάξεις, δὲν ὑπῆρχον ἀλλότριοι κανόνες ἀναγκαιζόντες τὸν καλλιτέχνην, οὐδὲ ἠδύνατο ἐνταῦθα νὰ ἐσχύσῃσιν αἱ παρά ξένων λαῶν δανεισθεῖσαι ἀναλογίαι τῶν τοῦ σώματος μελῶν. Ἡ τέχνη ἀπελύθη τῶν συνεχόντων αὐτὴν δεσμῶν, καὶ ὡς μόνος σκοπὸς προετέθη εἰς αὐτὴν ἡ παράστασις τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἐν ἀκρᾷ τελειότητι, σκοπὸς αὐστηρῶς μὲν διαγεγραμμένος καὶ ἀκριβῶς ὠρισμένος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἰδεώδης. Τοῦ προβλήματος δὲ τοῦτου ἡ λύσις ἤγαγε τὴν γλυπτικὴν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν προσήκουσαν αὐτῇ ὁδόν.

Γυμνὴ παρουσιάζετο ἀπὸ τέλους τοῦ ὀγδόου αἰῶνος ἡ ἐλληνικὴ νεότης ἐν ταῖς παλαιστραῖς¹. Καὶ ἡ τέχνη λοιπὸν δὲν ἠδύνατο νὰ παραστήσῃ αὐτὴν ἄλλως. Πράγματι ὅσῳ καλλιτεχνικώτερον διεμόρφονο τὸ σῶμα αὐτῶν οἱ Ἕλληνες, τόσῳ ὀλιγώτερον διενουοῦντο νὰ ἐρυσθῶσιν ἐπ' αὐτῶ. Καὶ ἐγίνωσκον μὲν καὶ ἐκεῖνοι τὸ σῶμα ὡς τὴν ἑδραν φιληδόνων ἐπιθυμιῶν, καὶ εἶχον πλήρη συνείδησιν τῆς εἰς τὸ πνεῦμ' ἀντιτασσομένης φύσεως αὐτοῦ. Ἄλλ' ὅλος αὐτῶν ὁ βίος ἔρρεπε εἰς τὴν λύσιν τῆς βασανιζούσης τὸν ἀνθρώπον ἀντιθέσεως ἐκείνης καὶ εἰς τὴν ὑπερ-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 418.

νίκησιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνταγωνισμοῦ. Ἦγωνίζοντο νὰ ἐπιβάλλωσιν εἰς τὸ σῶμα πειθαρχίαν καὶ νόμον, ἀποκαθιστῶντες οὕτω τὴν μεταξὺ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀνθρώπου ἀρμονίαν διὰ τῆς ἀνυψώσεως τῶν αἰσθήσεων πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τῆς συνδιαλλαγῆς τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν ὕλην. Κατὰ ταῦτα φθόνος οὐδεὶς ἂν οἱ βάρβαροι περιεκάλυπτον δειλῶς καὶ αἰσχυρηλῶς τὸ σῶμα, ὅπερ δὲν εἶχον κατορθῶσαι νὰ ὑψώσωσι καὶ λαμπρύνωσιν ἀναδεικνύοντες αὐτὸ οἰονεὶ τι ἀνάθημα ἀρεστὸν εἰς τοὺς θεοὺς. Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες ἀπ' ἐναντίας ἐπεδείκνυον αὐτὸ ἀτάρακτοι καὶ ἄνευ ὄκνου ὡς τὸ κάλλιστον καὶ εὐγενέστατον τῶν δημιουργημάτων τῆς ὀρατῆς πλάσεως.

Ὁ τε Ἡρόδοτος καὶ ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πλάτων διαγινώσκουσι μὲν ἐν τῷ φαινομένῳ τούτῳ ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἔχουσιν ἅμα καὶ συνειδήσιν ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῆς χαρακτηριστικῆς ταύτης ιδιότητος οὐδαμῶς εἶνε ἀρχαία¹. Ἡ πλαστικὴ ὑφισταμένη τὴν ἐπίδρασιν τῆς θρησκείας μόνον κατὰ μικρὸν ἀνεπτύχθη εἰς τέχνην ἀνεξάρτητον καὶ ἔθνηκην.

Ἄλλως δ' οἱ Ἕλληνες ἤχθησαν εἰς τὴν πολυθεϊαν καὶ τὴν εἰκονολατρείαν διὰ τῆς ἐπιμιξίας πρὸς τὴν Ἀνατολήν². διὸ συμπάρελαβον καὶ πολλὰ ἀνήκοντα εἰς τὸ τεχνικὸν μέρος τῆς θρησκείας ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τε τὴν συμβολικὴν ἔκφρασιν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν καὶ διακόσμησιν τῶν ἀγαλμάτων. Μεστῆται δὲ τῆς ἐπικοινωνίας ταύτης ὑπῆρξαν οἱ Φοίνικες, δι' ὧν οἱ Ἕλληνες ἐμαθήτευσαν παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις καὶ τοῖς Ἀσσυρίοις. Καὶ παρὰ μὲν τῶν Αἰγυπτίων ἐιδόχθησαν τὴν κατεργασίαν τοῦ λίθου καὶ τὴν πλαστικὴν παράστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, παρὰ δὲ τῶν Ἀσσυρίων τὴν ποικιλτικὴν καὶ τὴν σύνθεσιν τῶν πολλὰς μορφὰς περιεχόντων ἀναγλύφων. Τὰ δὲ σχέδια τῶν ταπήτων ἐμιμοῦντο διὰ χρωμάτων· εὐρίσκομεν δ' ἐπὶ τῶν καταγράφων ἀγγείων τῆς

¹ Ἡροδότου I, 90. Θουκυδίδου I, 6. Πλάτωνος Πολιτ. σ. 452, 1' οὐ πολὺς χρόνος.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 70.

Ῥόδου, Θήρας καὶ Μήλου ταῦτα κοσμήματα, ταῦτα μυθικά ὄντα καὶ ταῦτα διάφορα ζῶα τὰ συνήθως εἰκονιζόμενα παρὰ τῶν Βαβυλωνίων καὶ Ἀσσυρίων. Οἱ δὲ Φοίνικες αὐτοὶ δὲν ὑπῆρξαν λαὸς ἰδιά τινα δημιουργήσας ἐν τῇ τέχνῃ, ἀλλ' ἦσαν ἐμπειρότατοι ἐν τῇ κατεργασίᾳ καὶ τεκτονικῇ χρήσει τοῦ χαλκοῦ, περὶ ταῦτα δ' ὑπῆρξαν οἱ διδάσκαλοι τῶν Ἑλλήνων.

Πλὴν δὲ τῶν ξένων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς μετεβιάσθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ οἱ τεχνικοὶ τρόποι τῶν συγγενῶν πρὸς τοὺς Ἑλλήνας, ἰδίως δὲ τῶν Φρυγῶν καὶ τῶν Λυκίων, ὡς μαρτυροῦσι τὰ μνημεῖα τῶν ἡρωικῶν χρόνων¹.

Οὕτως ἀνεπτύχθη εὐρυτάτη καὶ πολὺπλοκος διακοσμητικὴ τέχνη συντελέσασα εἰς τὴν γέννησιν πλήθους διαφορῶν βιομηχανικῶν κλάδων. Οἱ Ἕλληνες ἔμαθον νὰ ἐξευρίσκωσι καὶ ἐπεξεργάζωνται πάσας τὰς ὑπὸ τῆς φύσεως παρεχομένας προσφόρους ἐγχωρίους ὕλας· ἄλλας δὲ ὕλας προσεκόμιζεν ἢ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν ἐπικοινωνία, οἷον ἐλέφαντα ἐκ τῆς Ἰνδικῆς καὶ ἔβενον ἐκ τῆς Αἰθιοπίας. Δὲν δύναται νὰ γείνη λόγος περὶ ἀντιθέσεως μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, μεταξὺ ἑλληνικοῦ καὶ βαρβαρικοῦ κόσμου. Καὶ δὴ ἐγγύφον μὲν τοὺς πολυτίμους λίθους εἰς σχῆμα κανθάρου ὡς οἱ Αἰγύπτιοι, ἀπεδέχθησαν δὲ τὰ ἐν τῇ ἀνατολικῇ τέχνῃ ἐπιχωριάζοντα φανταστικά ζῶα, τὰς σφίγγας, τοὺς γρύπας, τοὺς πτερωτοὺς ἵππους. Ὑπάρχουσι πλείστα ὄσα ἀρχαῖα μνημεῖα, ἰδίως δὲ φιάλαι ἐξ ἀργύρου, ἐν οἷς διαγινώσκωμεν ἀσσυριακὰ πρότυπα, ἃ ἐμιμήθη χεὶρ ἑλληνική².

Μικρὸν δὲ κατὰ μικρὸν καὶ μετὰ τινος δειλίας ἐπεδείχθη μετὰ τοὺς χρόνους τῶν μεταναστάσεων τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, μὴ περιριζώμενον πλέον εἰς μόνην τὴν ἀποδοχὴν ξένων προτύπων καὶ

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. σ. 199.

² Ἡ μίμησις ἀσιατικῶν προτύπων διαγινώσκεται ἐπὶ παραδείγματι ἐν ταῖς ἐκ τοῦ κυριακοῦ Κτιοῦ ἀργυραῖς φιάλαις (Curtius Wappengebrauch und Wappenstil 1874 σ. 111). Τὴν μίμησιν ταύτην ἀποδέχεται σὺν ἄλλοις πολλοῖς ὀρθῶς καὶ ὁ Heibig (Das homerische Epos aus den Denkmälern erläutert σ. 291) ἀντιστρατευόμενος πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Brunn, τοῦ Murray καὶ ἄλλων.

τὴν ἀπομίμησιν, ἀλλ' ἀρξάμενον νὰ προβαίῃ καὶ εἰς αὐτενέργειαν.

Ἡ τε αἰγυπτιακὴ καὶ ἡ ἀσσυριακὴ τέχνη εἶχε μεταστῆ εἰς νάρκην καὶ ἀκίνησιαν ἐν τῇ ἐμμονῇ αὐτῆς εἰς τὸ πατροπαράδοτον· αἱ δὲ παραστάσεις αὐτῆς ἦσαν συνθηματικαὶ καὶ ἐστερημέναι ζωῆς. Διὸ μετὰ τὴν ἐξέγερσιν τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος οἱ Ἕλληνες δὲν ἠδύνατο νάρκεσθῶσιν εἰς τὴν ξένην παράδοσιν. Ὑπὸ τὸ ἀπεσκληρὸς περικάλυμμα ἤρχισεν ἀναφαινομένη νέα ἰκμάς, τὴν δ' ἀνεπαίσθητον ταύτην μετάβασιν πρὸς νέαν τέχνην ἐδήλουν διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Δαιδάλου. Ὑψηλότερα ζωὴ διαπνέει τὴν νωθρὰν ὕλην. Τὸ λίθινον ἄγαλμα ἀπολύεται ἐκ τοῦ τοίχου, ἐφ' οὗ πρότερον ἐστηρίζετο καὶ μεθ' οὗ ἦτο συγκεκολλημένον ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ἄρχεται νὰ ἔχῃ ἰδίαν ζωὴν, νὰ βαδίξῃ.

Τότε πλέον δὲν ἀρκοῦνται ἐπαναλαμβάνοντες χειρωνακτικῶς τύπους ἀπῆρχαιωμένους, ἀλλ' ἐπιδιώκουσι νὰ παραστήσωσιν ἐν χώρῳ ὅτι ἡ φαντασία τοῦ ποιητοῦ ἀντιλαμβάνεται ἐν πνεύματι. Καὶ ἐν ταύτῳ ἡ ποίησις ἡγείται τῆς πλαστικῆς ἐπινοήσεως διανοίγουσα εἰς αὐτὴν νέας ὁδοὺς. Τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου περιγραφομένη ἀσπίς τοῦ Ἀχιλλέως, κάτοπτρον ἰδεῶδες τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, πρότυπον καλλιτεχνικῶν συνθέσεων, προμαντεία καὶ ἐγγύσιον ἀριστοτεχνημάτων τοῦ μέλλοντος.

Ἀλλὰ παρῆλθε χρόνος μακρὸς, πρὶν ἢ ἀναπτυχθῶσι ταῦτα τὰ σπέρματα. Πολυχρόνιος γένεσις χαρακτηρίζει πάσας τὰς ἀξίας λόγου ἐξελιξείας τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Οὕτω καὶ ἡ τέχνη ἐξηκολούθει διαβίουσα ἐν παραδύστῳ, θεραπευομένη ὑπὸ κληρονομικῶν συντεχνιῶν καὶ ἀναπτυσσομένη κατὰ διαφόρους τόπους ἐν ἐργαστηρίοις ἀνεξαρτήτοις ἀλλήλων.

Ἀλλ' εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην ἔδωκεν ἰδιόρρυθμον ῥοπήν ἡ οἰκειότης τῆς τέχνης πρὸς τὸν ὅλον πνευματικὸν καὶ τὸν δημόσιον βίον. Ἐντεῦθεν δὲ προσέλαβε κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν αὐλικὴν τέχνην τῶν ἡρωικῶν χρόνων χαρακτῆρα δημοκρατικὸν καὶ παρηκολούθησε τὴν πρὸς τὰ πρόσω ὁρμὴν τοῦ ἐλευθεροῦ πολιτικοῦ βίου.

Ἐν τῇ ὀλβίᾳ νήσῳ Χίῳ βλέπομεν ἐμφανιζόμενον τὸ ἀρχαιοτάτον γλυπτικὸν ἐργαστήριον οὗ τὰ ἔγνη δυνάμεθα νὰ παρακολουθῶσιν ἕως ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν Ὀλυμπιάδων. Ἐν ἀρχαίῳ ἐπιγράμματι ἐλέγετο περὶ τῆς Χίου, ὅτι δὲν ἦτο περιώνυμος διὰ μόνας τὰς ἀμπέλους αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ ἔργα τῶν υἱῶν τοῦ Ἀρχέρμου, οἵτινες ἦσαν ὁ Βούπαλος καὶ ὁ Ἀθηνίς¹.

Ἦσαν δ' οἱ Χίοι οὗτοι καλλιτέχνηι σύγχρονοι τοῦ ποιητοῦ Ἴππωνάκτος περὶ τὸ 540 π. Χ. Ὅτε δὲ ἡ Σπάρτη παραλαβοῦσα τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἑλλήνων ἀπέβη κέντρον ἐθνικῆς παιδείσεως, εὐρίσκομεν ἐν αὐτῇ ἀριστοτέχνην λαμπρύναντα τὰς νίκας τῆς πατρῴου πόλεως, τὸν Γιτιάδαν, ἄνδρα, ὅστις ἦτο συγχρόνως γλύπτῃς χαλκῶν ἀγαλμάτων, ἀρχιτέκτων καὶ ποιητῆς ὕμνων². Ἐκεῖνος ὑπῆρξεν ὁ διασκευάσας διὰ χαλκῶν ἀναγλύφων κατὰ τὸ ἀρχαῖον φοινικικὸν σύστημα τοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Σπάρτης καὶ κοσμήσας τοὺς ἐν Ἀμύκλαις τρίποδας, τὰ τρόπαια τῶν μεσσηνιακῶν πολέμων, δι' ἀγαλμάτων τῆς Ἀφροδίτης καὶ τῆς Ἀρτέμιδος. Καὶ ἄλλοι δὲ Σπαρτιάται καλλιτέχνηι ἀναφέρονται, οἷον ὁ Συάδρας καὶ ὁ Χάρτας³, οἵτινες ἄλλως ἔρχονται εἰς σχέσεις πρὸς τὴν Κόρινθον ὡς καὶ πρὸς τὸ Ῥήγιον, τὴν ἀποικίαν τῶν Χαλκιδῶν. Τὸ ἐργαστήριον δὲ τοῦτο ὄλον συνέχεται πρὸς τὴν ἐν Χαλκιδί χαλκουργίαν, τὰ δὲ γινωσκόμενα περὶ τῶν ἐφευρέσεων τῶν Κορινθίων ἐν ταῖς χρόναις τῶν Βακχιαδῶν⁴ καὶ τῆς ἀκμῆς τῆς τριηροποικίᾳς παρ' αὐτοῖς περὶ τὸ 704 π. Χ. (Ὀλυμπ. 19, 1) εἶνε τεκμηρία ἐπαρκῆ, μαρτυροῦντα, ὅτι περὶ

¹ Πλινίου Nat. Hist. XXXVI, 5, 11. Bupalus et Athenis [vel clarissimi in ea scientia fuere] Hipponactis poetae aetate, quem certum est LX Olympiade fuisse. [Auctōr: 12... quibus subjecerunt carmen, non vitibus in tantum censerī Chion, sed et operibus Archermi filiorum.] Ἰδὲ καὶ Overbeck Schriftquellen ἀρ. 314]. Ἐπιγραφικὰ μαρτύρια περὶ τοῦ χιακοῦ ἐργαστηρίου ἴδὲ παρὰ Loewy Griechische Bildhauer ἀρ. 1 [καὶ ἐν Ἀρχαιολ. Ἐφημερίδι 1886 σ. 133. 1888 σ. 73].

² Πανσανίου III, 17, 2. Welcker Kleine Schriften Τόμ. Γ' σ. 533.

³ Πανσανίου VI, 4, 4.

⁴ Ἰδὲ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 395.

τούτους τοὺς χρόνους ἤκμαζεν ἐν Πελοποννήσῳ ἐμπειρία τεχνικῆ ποικίλη ἅμα καὶ προηγμένη.

Κατὰ δὲ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα ἡ τέχνη προβαίνει εἰς ταχύτερας προόδους, καὶ ὁ δὴ τὸ πρῶτον ἕνεκα τεχνικῶν ἐφευρέσεων προερχομένων ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα ἀμίλλης τῶν διαφόρων καλλιτεχνικῶν ἐργαστηρίων.

Καὶ ὁ δὴ ἀπὸ μακροῦ ἤδη χρόνου ἐπίσταντο τὸν συναπαρτισμὸν ἱκανῶς μεγάλων ἀγαλμάτων ἐκ χαλκοῦ, συνειδυότες εἰς ἓν ἔλον διὰ γόμφων καὶ δεμάτων τὰ διὰ τῆς σφύρας καὶ τῆς σμίλης ἐπεξεργασμένα τεμάχια μετάλλου. Ἄλλ' οὐχ ἦττον ἡ μηχανικὴ αὕτη σύστασις ἔμενει ἀτελής καὶ ἡ εἰς τὸ φανερὸν θεὰ τῶν τοιούτων ἀρμογῶν ἦτο δυσάρεστος εἰς τὴν ὄψιν. Ἐν δὲ τῇ Χίῳ, τῇ νήσῳ τῶν Ὀμηριδῶν, ἐν ἣ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν Ὀλυμπιάδων ἤκμαζον τὸ ἐμπόριον καὶ αἱ τέχναι, ἐφευρέθη ἡ τέχνη τῆς ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς συνενώσεως τῶν τεμαχίων τοῦ σιδήρου, ἔπειτα δ' ἀναμφιβόλως καὶ ἄλλων μετάλλων, διὰ τοῦ πυρός, γινομένης πρὸς συγκόλλησιν χρήσεως μετάλλων εὐκόλως ἀναλυομένων. Οὕτω τὸ ἐκ διαφόρων τεμαχίων ἀπαρτιζόμενον κατασκευάσμα συνεχρότησεν ἐν ἔλον. Ἡ δὲ πρώτη ἐπιτυχία τῆς μεθόδου ταύτης προεκάλεσεν ἀρχομένου τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος μεγίστην ἔκπληξιν παρὰ τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ καὶ κατέστησε περιώνυμον τὸν ἐφευρόντ' αὐτὴν Γλαῦκον¹. Ἴσως δὲ μεγάλως ὠφέλησαν αὐτὸν εἰς τὴν ἐπινόησιν αὐτὰ τὰ προϊόντα τῆς πατρῴου γῆσου. Καὶ ὁ δὴ ἡ Χίος διαπρέπει ἀπὸ χρόνων ἀρχαίων ἐπὶ τῷ πλήθει ῥητινωδῶν θάμνων· ῥητινωδῶν δὲ οὐσιῶν γίνεται κυρίως χρῆσις πρὸς ἀπομάκρυνσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀέρος ἀπὸ τῶν συγκολλητέων μερῶν καὶ ὡς ἐκ τούτου διευκόλυνσιν τῆς ἐπιτυχίας τῆς κολλήσεως.

Πολὺ δὲ ἀξιολογώτερα ὑπῆρξε δευτέρα ἐφεύρεσις, δι' ἧς τὸ πρῶτον συνεδυάσθησαν οἱ δύο κυριώτατοι κλάδοι τῆς πλαστικῆς,

¹ Γλαύκου τέχνη. "Ide Overbeck Die antiken Schriftquellen zur Geschichte der bildenden Künste σ. 47. Πρὸς τὰς παρατηρήσεις τοῦ Curtius ἐν τῇ Archäologische Zeitung Τόμ. XXXIV σ. 37 καὶ τοῦ Michaeļis αὐτ. σ. 156.

ἡ κεραμειτικὴ καὶ ἡ μεταλλοτεχνία. Καὶ μετὰ τὴν ἐπίτευξιν δὴλα δὴ τῆς διὰ τῆς τέχνης τοῦ Γλαύκου συνενώσεως τῶν μερῶν μεγάλων πλαστικῶν ἔργων εἰς ἓν τέλειον ὅλον, ἡ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγωγὴ αὐτῶν ἐπετελεῖτο κατὰ μικρόν. Ὁ δὲ τὸ μέταλλον πλάσσων καλλιτέχνης ἀναγκαιῶς εἰργάζετο κατὰ τμήματα ἐφ' ὅσον δ' ἦτο γνωστὴ μόνον ἡ τέχνη τοῦ κατεργάζεσθαι τὸν χαλκὸν ἐν στερεᾷ καταστάσει, ἦτο ἠναγκασμένος νὰ παρέχη εἰς τὸ μέταλλον τὸ προδιαγεγραμμένον σχῆμα διὰ σφυρηλασίας καὶ κροτήσεως. Ἐστερεῖτο δὲ καὶ αὐτὸς τῆς συνόψεως τοῦ ὅλου πρὸ τῆς κοπιώδους συγκολλήσεως τῶν καθ' ἕκαστον μερῶν. Ἄφ' ἑτέρου δὲ ὁ τὴν ἀργίλλον πλάσσων δὲν ἠδύνατο νὰ ἐμποιήσῃ εἰς τὰ ἔργα τῆς χειρὸς αὐτοῦ, καίπερ ὁσημέραι γινόμενα τελειότερα καὶ ἐξερχόμενα τοῦ στενοῦ κύκλου τῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας, τὴν διάρκειαν καὶ τὸ σεμνὸν μεγαλεῖον αὐτόχρημα καλλιτεχνήματος.

Ἄλλὰ τὸ ἐπινοητικὸν πνεῦμα τῶν Σαμίῳν κατώρθωσε νὰ ἐξεύρῃ τὴν μέσσην ὁδὸν μεταξύ τῶν δύο τεχνῶν. Οἱ Σάμιοι ἤγαγον περαιτέρω τὴν ἐπίνοιαν τοῦ Γλαύκου, καὶ μετεχειρίσθησαν τὴν ἐπικουρίαν τοῦ πυρός, ὅπως μεταβάλλωσι τὸ μέταλλον εἰς ὕλην εὐπλαστον καὶ πειθῆμιον εἰς τὴν θέλησιν τοῦ καλλιτέχνου. Καὶ δὴ ὁ ἐκ τοῦ κλιβάνου ἐκρέων χαλκὸς χύνεται περὶ μήτραν στερεάν. Καταρρέων δὲ ἄνωθεν μεταξύ τῆς εἰς τὸ πῦρ ἀντεχούσης ἐκείνης μήτρας καὶ τῶν τοίχων τοῦ ἐπιμελῶς κατεργασμένου τύπου, πληροὶ πάντα τὰ κοιλώματα καὶ τοὺς πόρους καὶ προσαρμόζεται εἰς πᾶσαν πύχα του ἐξ ὀπτῆς γῆς τύπου. Ἀποψυχαινόμενος δ' ἐπανέρχεται εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ στερεάν κατάστασιν, ἔχων τὴν ὑπὸ τοῦ τεχνίτου προδιαγραφείσαν μορφήν. Ὁ πῆλινος τύπος θραύεται, καὶ τὸ ἐξ ὀπτῆς γῆς προσωρινὸν πρότυπον παρουσιάζεται οἰοεὶ διὰ μαγείας μεταβεβλημένον εἰς λαμπρὸν ἐκ μετάλλου καλλιτέχνημα, ῥαδιῶν, ἐλαφρὸν, εὐκίνητον, ἀλλὰ στερεὸν καὶ ἀδρὸν, ἀντέχον εἰς τὰς ἐπηρείας τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀτμοσφαιρας, ἀδιάφθορον μνημεῖον κατάλληλον πρὸς κόσμησιν τῆς δημοσίας ἀγορᾶς καὶ τῶν ὁδῶν.

Χυτὰ ἀγγεῖα ἐκ χαλκοῦ εἶχον ἤδη οἱ Φοίνικες, καὶ οἱ Αἰγύπτιοι δ' ἐποίησαντο χρῆσιν τῆς περὶ μήτραν χωνεύσεως μετάλλων χάριν κατασκευῆς ἀνδριάντων βασιλείων ἤδη τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα¹. Ἄλλ' ἢ τελειοτέρα ὅμως ἀνάπτυξις τῆς χωνεύσεως καὶ ἡ πλήρης χρῆσις τῆς ἐπινοήσεως ταύτης ἐν τῇ πλαστικῇ ὀφείλεται κυρίως εἰς τοὺς Ἕλληνας², οἵτινες διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἠδυνήθησαν τέλος νὰ παράσχωσιν εἰς τὴν πλαστικὴν αὐτῶν ῥοπὴν πλήρη ἐλευθερίαν παραγωγῆς. Ἐκτοτε ἡ πλαστικὴ δὲν ἦτο πλέον οἰονεὶ δεσμευμένη πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ πολυτίμου καὶ δυσχρήστου μαρμάρου, παρείχεται δὲ διὰ τῆς χωνεύσεως καὶ ἡ εὐκολία ὅτι ἠδύνατο κατὰ βούλησιν νὰ κατασκευασθῶσι πολλὰ ἀπότυπα καλλιτεχνήματος εὐδοκίμου. Ἐνεκα δὲ τῶν τοιούτων ἀγαθῶν καὶ τῆς εὐκολίας τῆς χωνεύσεως, ἐν ἣ οἱ Ἕλληνες διέπρεψαν ἐξαιρέτως, κατέστη δυνατὴ ἡ ἐπιτηδεύσις εὐρυτάτου ἐμπορίου καλλιτεχνημάτων, καὶ, διὰ βραχείων εἰπεῖν, ἐνεπνεύσθη νέα ζωὴ εἰς τὴν τέχνην, διαδοθεῖσαν ἔτι μᾶλλον καὶ οἰονεὶ εἰσδύσασαν εἰς αὐτὸν τὸν βίον τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους.

Τῆς δὲ πολλῶν ἀγαθῶν γονίμου ταύτης ἐπινοήσεως ἡ ὁδὸς προσγράφεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὁμοφώνως εἰς τὸν Σάμιον Θεόδωρον. Τὸ ὄνομα τοῦτο, ἐναλλάσσον πρὸς τὸ τοῦ Τηλεκλέους, παρουσιάζεται πολλάκις κατ' ἐπανάληψιν ἐν καλλιτεχνικῷ οἴκῳ τῆς νήσου οὕτως, ὥστε εἶνε δυσχέρης ἡ διάκρισις τῶν διαφορῶν γενεῶν. Ἦδη δὲ ἰκανὸν χρόνον πρὸ τῆς ἐν Κορίνθῳ καταλύσεως τῶν Βακχιαδῶν περὶ τὸ 680 π. Χ. (Ὀλυμπ. 24) καλλιτέχνης καλούμενος Θεόδωρος, ἀναφερόμενος ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ροίκου³, ἐθεμελίωσε διὰ τῆς ἐφευρέσεως τῆς χωνεύσεως τὴν φήμην τοῦ Σαμίου καλλιτε-

¹ Lepsius ἐν ταῖς Abhandlungen der Berliner Akademie 1871 σ. 99. Friedrichs Berlins Antike Bildwerke Τόμ. Β' σ. 11.

² Overbeck ἰβθ. ἀν. σ. 48 κ. ἑ.

³ Πλειόν Nat. Hist. XXXV, 152^a sunt qui in Samo primos omnium plasticen invenisse Rhoecum et Theodorum tradant multo ante Bacchiadas Corintho pulsos. Πρὸλ. Overbeck ἰβθ. ἀν. Bursian ἐν ταῖς τοῦ Fleckeisen Jahrbücher Τόμ. LXXIII σ. 610

χνικοῦ ἐργαστηρίου, ἐν ᾧ ἐξησκοῦντο κοινῇ ἡ τεκτονικὴ, ἡ πλαστικὴ, ἡ κατεργασία τοῦ ἀργύρου καὶ χρυσοχοικὴ ὡς κλάδοι διάφοροι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς τέχνης. Ἀνεπτύχθη δὲ αὕτη ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ ἱεροῦ τῆς Σαμίας Ἦρας, ὅπερ παρείχεν εἰς τὸ ἐπινοητικὸν καλλιτεχνικὸν πνεῦμα τὴν ἀφορμὴν ποικιλιωτάτης ἀσχολίας. Ἐκείθεν δ' ἐξορμήσασα ἡ δόξα αὐτῶν διεδόθη μέχρι τῶν ἀπωτάτων χωρῶν. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Σπάρτῃ ἐκτίσθη κατὰ τὰ διαγράμματα τοῦ Θεοδώρου ἡ Σκιᾶς, στρογγύλος οἶκος συνεκκλησιάσεως, πιθανῶς προωρισμένος εἰς τέλεσιν τῶν ἐν τοῖς Καρνεῖοις μουσικῶν ἀγώνων, ἔχων δὲ στέγην ἐν σχήματι σκηνῆς, κατασκευασθεῖσαν πιθανῶς διὰ χρυτῶν δοκῶν.

Ὡς δ' ἐν Χίῳ καὶ Σάμῳ, οὕτως ὑφίσταντο καὶ ἐν Κρήτῃ ἀρχαῖα ἐργαστήρια, ὧν ἡ τέχνη ἀνήρχετο εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Μίνως ὡς καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ σοφία τῶν Κρητῶν. Ὁμοίως δὲ τοιαῦτα ἐργαστήρια ὑπῆρχον καὶ ἐν Νάξῳ καὶ ἐν ἄλλαις ἀκμαζούσαις παραλιαῖς πόλεσι. Συνηρῶσαν δ' ἡ ἐξάσκησις τῆς καλλιτεχνίας μετὰ τῆς εὐδοκίμησέως τοῦ κατὰ θάλασσαν κερδαλέου ἐμπορίου. Περὶ τὸ 630 π. Χ. (Ὀλυμπ. 37) ἀνέθηκεν εἰς τὸ Ἡραῖον τῆς Σάμου ὁ Κωλαῖος ἐκ τῆς δεκάτης τοῦ κέρδους, ὅπερ ἀπεκόμισεν ἐκ τοῦ πρώτου ἄλλως ἀθελήτου πλοῦ εἰς τὴν Ταρτησὸν¹, χαλκοῦν κρατῆρα στηριζόμενον ἐπὶ τριῶν γονυπετῶν χαλκῶν κολοσσῶν. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ δὲν ἦρκον οἱ τοιοῦτοι κρατῆρες καὶ τρίποδες καὶ τᾶλλα ἀνάλογα σκεύη, ἀλλ' ἤθελον νάναθέσωσιν εἰς τοὺς θεοὺς ἰδεωδέστερα δῶρα. Ὑπὸ ταύτην δὲ τὴν ἔποψιν προήχθη ἡ τέχνη μάλιστα διὰ τῶν τυράννων, ὧν ἄλλως ἡ ἀκμὴ συνέπιπτε πρὸς τὸν ἔβδομον αἰῶνα. Ἐκεῖνοι ὑπῆρξαν οἱ τὸ πρῶτον γενόμενοι κύριοι μεγάλων χρηματικῶν πόρων, οὓς συνεσώρευσαν προτιθέμενοι νὰ μεταχειρισθῶσιν αὐτοὺς πρὸς δημόσια ἔργα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ δύναμις αὐτῶν ἐστηρίζετο εἰς τοὺς περὶ τὰς τέχνας ἐργαζομένους, ἡ πολιτεία αὐτῶν ἐστράφη εἰς τὴν διακόσμησιν καὶ ἀνάδειξιν τῶν ἔθνικῶν ἱερῶν.

¹ Ἡροδότου IV, 152. Ἴδε καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 56.

Ταῦτα δὲ πάντα συντέλεσαν εἰς προαγωγὴν τῆς τέχνης. Τότε δὲ ἤρχισεν ἡ ἐν τοῖς ἱεροῖς ἔκθεσις τῶν μεγάλων ἐκείνων ἀναθημάτων, ὧν ἡ ἐπιτόνησις καὶ ἐκτέλεσις ἀνέδειξε τὴν χειρωνακτικὴν μικροτεχνίαν καὶ κατέστησεν αὐτὴν ἀξίαν νὰ ἐπιχειρήσῃ ὑψηλότερα ἔργα. Τὴν δὲ πρόοδον τῆς τέχνης ὑπεβοήθησεν ἡ ποίησις, ἰδίως δὲ τὸ ἐν τῷ μεταξύ εἰς τὴν πλήρη αὐτοῦ τελείωσιν ἀναπτυχθὲν ἔπος. Εἶχεν ἤδη συντελεσθῆ ἡ ποιητικὴ παραγωγὴ ἀπάντων τῶν μυθικῶν κύκλων καὶ εἶχον οὕτω καταστῆ οὗτοι γνωστοὶ εἰς τὸ ἔθνος τὸ ἐλληνικὸν κατὰ τρόπον παρέχοντα εἰς τὴν πλαστικὴν ὕλην ἀνεξάντλητον. Ὁ δὲ θρόνος τοῦ Ἄμυκλαίου Ἀπόλλωνος καὶ ἡ λάρναξ τοῦ Κυψέλου δεικνύουσιν ὁπίσσω ἄφθονον χρῆσιν τοῦ μυθικοῦ ἐκείνου πλοῦτου ἐποίησαντο οἱ τεχνῖται¹.

Καὶ παρόμοιοι μὲν ὑπῆρξαν οἱ χρόνοι τῆς τυραννίδος, ἀλλ' ἡ παρ' αὐτῆς προκληθεῖσα ἀνθησις τῆς τέχνης καὶ καρποφορία τῆς θαλασσίας ἐπικοινωνίας διτηρήθη καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῶν τυράννων. Ἐτι δὲ μᾶλλον προήχθησαν πάγαθὰ ταῦτα, ὅτε ἀνεώχθη εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ Αἴγυπτος² καὶ ἀνέβησαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπὶ τὸν θρόνον φιλέλληνες ἡγεμόνες. Καὶ ἐν ᾧ ἐξ ἑνὸς παρείχοντο ἐντεύθεν εἰς τὴν ἐλληνικὴν τέχνην μεγάλοι πόροι καὶ προεβιάζετο ὁσημέραι μᾶλλον τὸ ἔργον αὐτῆς, ἐξ ἐτέρου περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀνεπτύσσετο παρ' αὐτῷ τῷ ἐλληνικῷ ἔθνει ἡ γυμναστικὴ, καὶ ἡ παλαιστρα ἀπέβαινε τὸ κατ' ἐξοχὴν σχολεῖον τῆς ἐθνικῆς πλαστικῆς. Καὶ δὴ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῶν τυράννων ἰδρύοντο νέοι ἐθνικοὶ ἀγῶνες³, καὶ ὁσημέραι πλείονες ἀνδριάντες ἀθλητῶν ἐπλήρουν τὰ τεμένη τῶν θεῶν. Ἐν δὲ τῇ ἐκτελέσει τούτων τῶν ἔργων προσέλαβεν ἡ ἐλληνικὴ τέχνη τὴν σφραγιδα ἐκείνην, δι' ἧς διακρίνεται ἀπὸ τῆς τέχνης ἀπάντων τῶν ἄλλων λαῶν. Πράγματι δὲ, ἀφ' οὗ τὸ πρῶτον ἐ-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 406 κ. ἑ.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 643.

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 42.

διδάχθη διὰ μὲν τῆς παραστάσεως τῶν θεῶν τὴν θρησκευτικὴν σεμνότητα καὶ εὐλάβειαν τῆς παραδόσεως, διὰ δὲ τῆς τῶν ἀναθημάτων κατασκευῆς τὴν τέχνην τῆς εὐστόγου ἐκδηλώσεως καὶ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἐνδομύχων ἰδεῶν καὶ τῆς τελεσφόρου συνεργασίας μετὰ τῆς ποιήσεως, προσέλαβεν ἔπειτα ἐν τῇ παλαίστρᾳ τὴν δύναμιν τοῦ κατανοεῖν τὴν φύσιν καὶ παριστάνειν τὴν πραγματικὴν ἀλήθειαν, καὶ ἤντησεν ἐξ αὐτῆς ἀφθονίαν θεμάτων καὶ συγχρόνως τὴν πλαστικὴν ἐκείνην ἡρεμίαν, ἧτις δύναται νὰ ἐπικρατῇ μόνον ἐκεῖ, ὅπου ὑπερениκήθη ἤδη ὁ ἀνταγωνισμὸς τοῦ πνευματικοῦ κόσμου πρὸς τὸν κόσμον τῆς ὕλης.

Πᾶσαι δὲ αὗται αἱ περιστάσεις συνετέλεσαν, ὅπως συνδημιουργήσωσι κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα τέχνην ἀληθῶς ἐθνικὴν. Καὶ δὴ κατωρθώθη τοῦτο διὰ τῆς πέραν τοῦ στενοῦ κύκλου τῆς ἰδίας πατρίδος ἀναδειξεως καὶ ἀναγνωρίσεως ἐξόχων τινῶν καλλιτεχνῶν, τοῦθ' ὅπερ προσεκάλεσεν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον ἐργαστηρίοις τὴν συναίσθησιν τῆς ἀνάγκης κοινῆς πρὸς ἄλληλα ἐπικοινωνίας. Ἡ τέχνη ἐπιδιώκει τὴν ὁξάν· Εὐθύς δ' ὡς οἱ χειροτέχνηται ἀνυψωθῶσιν εἰς καλλιτέχνας, ἔλκονται πρὸς τὴν ξένην, θέλοντες νὰ αἰσθανθῶσι τὴν ἐπ' αὐτοὺς ἀμοιβαίαν ἐπίδρασιν τῆς πατρίδος καὶ τοῦ κόσμου καὶ ἀντιμετρηθῶσι πρὸς ξένους ἀριστοτέχνας. Τότε ἡ στενὴ ἰδέα τοῦ ἐργαστηρίου ἐκλείπει, καὶ ἡ ἐπικοινωνία μετὰ τοῦ κοινου βίου ἀποβαίνει ποικιλώτερα, ἢ δὲ κατανάγκη τῆς ἱερατικῆς παραδόσεως ἀποτινάσσεται κατὰ μικρόν.

Τοιοῦτοι ἐκ τῆς χειρωνακτικῆς σφαίρας ἐξερχόμενοι ἄνδρες εἶνε περὶ τὸ 580 π. Χ. (Ὀλυμπ. 50) ὁ Δίποινος καὶ ὁ Σκύλλις, δύο Κρήτες καλλιτέχνηται, οἱ πρῶτοι καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα περιώνυμοι μαρμαρογλύφοι¹. Τὰ δύο ταῦτα ἰνόματα συναποτε-

¹ Overbeek ἐνθ' ἀν. σ. 55. Τὸ κυριώτατον τῶν ἀρχαίων χωρίων εἶνε τὸ τοῦ Πλεινίου Nat. hist. XXXVI, 9: marmore sculpendo primi omnium inclaruerunt Dipoenus et Scyllis geniti in Creta insula, etiamnum Medis imperantibus priusque quam Cyrus in Persia regnare inciperet, hoc est Olympiade circiter L. Ὁ δὲ Overbeek (ἐν τῷ Rheinisches Museum τόμ. XLI σ. 97) προτείνει τὴν θιόρθωσιν τοῦ ἀριθμοῦ L εἰς LIII ἢ LVII καὶ θεωρεῖ τὴν μετὰ τοῦ Κλισθίνου σχίσιν ὡς ἀδύνατον ἄλλ'

λοῦσιν ὁμοῦ οἰοῖνεὶ τὸ ἔμβλημα καλλιτεχνικῆς ἐταιρίας, καθ' ἃ τὰ τοῦ «Ροῖκου καὶ Θεοδώρου», τὰ τοῦ «Βουπάλου καὶ Ἀθηνίδοσ υἱῶν τοῦ Ἀρχέρμου» καὶ δηλοῦσι τὸν βιομηχανικὸν χαρακτῆρα τῶν καλλιτεχνικῶν ἐργαστηρίων. Καὶ ὠρισμένα μὲν ἔργα τῶν εἰς ἡμᾶσ περισωθέντων δὲν δυνάμεθα νάναγάγωμεν εἰς τούτους τοὺσ καλλιτέχνασ. Ἀλλὰ δικαιοῦμεθα νάποδεγθῶμεν, ὅτι ἡ χεὶρ αὐτῶν ὑπῆρξεν ἡ διαμορφώσασα τὸ ἀνθρώπινον σῶμα εἰς τύπον ἐλληνικόν· ἤτοι ἐν τοῖσ ἀγάλμασιν αὐτῶν ἐγειναν αἰσθητὰ τὰ ἐκ τῆσ παλαιστρασ διδάγματα καὶ ἐνεφυσήθη πρῶτον ζωὴ καὶ κίνησισ εἰς τὸν κορμὸν καὶ τὴν κεφαλὴν. Τὴν δὲ μετάβασιν ταύτην ἀπὸ τῆσ τέχνησ τοῦ ἀρχαίου Δαιδάλου διαγιγνώσκουμεν ἐν πλείστοισ ὅσοισ γυμνοῖσ γλυπτικαῖσ ἔργοισ, ἅτινα διεγνώσθησαν ὡσ Ἀπόλλωνασ. Καὶ ἔχουσι μὲν ταῦτα ἐτι συνεστηκότασ τοὺσ βραχίονασ καὶ στάσιν ἀκινήσιασ· ἀλλ' ὁ μέγασ ὀφθαλμὸσ, τὸ πρόθερον στέρνον καὶ τῶν μυῶνων ἡ ἐπιπεραγασία μαρτυροῦσι σαφῶσ τὴν ἀρχομένην κίνησιν τοῦ πνεύματοσ ἐθνικῆσ τῶν ἐλλήνων τέχνησ, καὶ παρέχουσι εἰσ ἡμᾶσ ἔννοιαν τινα τῆσ ὠθησασ, ἣν ἔδωκαν εἰσ αὐτὴν ὁ Δίπτοινοσ καὶ ὁ Σκύλλιοσ¹. Ἐργασθέντεσ δ' οὗτοι ἐν Ἀργεῖ, Σικυῶνι², Κλεωναῖσ καὶ Ἀμβρακίᾳ, ἐκίνησαν μὲν τὸν φρόνον τῶν ἰθαγενῶν καλλιτεχνῶν, ἀλλὰ κατέλιπον ἔχνη μόνιμα τῆσ ἐπιδράσεωσ αὐτῶν. Ἡ Πελοπόννησοσ ἐγομιμοποιήθη ἐκ νέου· ὡσ δὲ πρότερον ἦλθεν εἰσ τὴν χερσόνησον ἐκείνην ἐκ τῆσ Κρήτησ ἡ μουσικὴ, ἡ γυμναστικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τάξισ, οὕτω τώρα μετεφυτεύθη εἰσ αὐτὴν καὶ ἡ πλαστικὴ διὰ Κρητῶν Δαιδαλιδῶν. Ἡ δὲ νέα τέχνη, συνδουασθεῖσα πρὸσ τὴν ἐν Πε-

ἀνεῦ ἰσρακῶν λόγων κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην. Ὅπόσον δὲ χρόνον πρὸ τοῦ Κόρου ἤμασαν ὁ Δίπτοινοσ καὶ ὁ Σκύλλιοσ δὲν λέγεται.

¹ Ὁ Ulrichs (Skorpas σ. 226) συνεχίζει πρὸσ τὸν Δίπτοινο καὶ Σκύλλιον τὰγάλματα ἐκεῖνα, ἅτινα πρῶτοσ ὁ O n e r b e e k (Geschichte der griechischen Plastik. Τόμ. Α' ἐκδ. 5' σ. 92) ἐκάλεσεν «Ἀπόλλωνασ». (Ἀλλ' εἰσ τὴν γνώμην ταύτην δὲν ἐμμένει ἐν τῇ τρίτῃ ἐκδόσει (1893). Ἴδε Τόμ. Α' σ. 114.).

² Περὶ ἔργων τοῦ Διπτοῖνου καὶ Σκύλλιδοσ ἐν Σικυῶνι ἴδε von Rhoden ἐν τῇ Archäologische Zeitung Τόμ. XXXIV σ. 122.

λοποννήσῳ ἤδη ἐπιχωριάζουσαν χαλκοτυπίαν, ἀνῆλθεν εἰς μεγάλην ἀνάπτυξιν. Καὶ ἐξηκολούθησαν μὲν ὑφιστάμενα τὰ ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἐργαστήρια, τὸ τῆς Χίου, τῆς Νάξου καὶ τῆς Σάμου, ἀλλὰ ταῦτα ὑπερηυδοκιμήθησαν ὑπὸ τῶν πελοποννησιακῶν ἐργαστηρίων. Ταῦτα δὲ γίνονται πλέον τὰ κεντρικὰ ἐργαστήρια τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἰδίως δὲ τὰ τῆς Κορίνθου, τῆς Σικυῶνος, τοῦ Ἄργους καὶ τῆς Αἰγίνης. Ὁ δὲ Κάναχος ὁ πρῶτος τῶν ἐκκρίτων καλλιτεχνῶν τῆς Σικυῶνος ἐργάζεται ἤδη χάριν δύο τῶν ἐκπρεπεστάτων κέντρων τῆς ἐν Ἑλλάδι λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος, τῶν Θηβῶν καὶ τῆς Μιλήτου¹. Ἐπι δ' ἀξιολογώτερα ἀπέβησαν τὰ ἐργαστήρια τῆς Αἰγίνης καὶ τοῦ Ἄργους.

Ἡ Αἶγινα ἦτο ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως προωρισμένη, ὅπως ἀναδειχθῆ σταθμὸς ἐμπορικὸς ἐν τῷ Σαρωνικῷ κόλπῳ. Ἐν αὐτῇ εἶχεν ἀκμάσει κατ' ἐξακολούθησιν ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀχαιῶν τέχνη ἐγγυρία συνδεδεμένη πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Σμίλιδος². Ἐπειτα δ' εἰς τοὺς Ἴωνας τῆς νήσου κατοίκους προσεπῆλθον γένη δωρικὰ, εἰσαγαγόντα ὡς ἐν Ἐπιδαύρῳ θεσμοὺς δωρικούς. Ἀλλ' ἡ χαρακτηριστικὴ τῶν Δωριεῶν ἀκαμψία καὶ ἀμβλύτης ἤμιστα ἠδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ ἐν νήσῳ ἐμπορικωτάτῃ οἷα ἡ Αἶγινα, καὶ διὰ ταῦτα αὕτη εἶπερ τις καὶ ἄλλη τῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον συνανηκουσῶν χωρῶν ὑπῆρξεν ἐπιτηδεῖα νάποδῃ τὸ κέντρον τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Φεΐδωνος². Καὶ ἡ δωρικὴ δὲ ἀντίδρασις, ἣτις καὶ ἐνίκησεν ἐπὶ τῆς πελοποννησιακῆς χερσονήσου, δὲν ἠδυνήθη νὰ παρακωλύσῃ τὴν προϊούσαν ἀνάπτυξιν τῶν νησιωτῶν, ἀλλὰ ταύτην πολὺ μᾶλλον προῆγεν ἢ ἐν τῇ νήσῳ ἀνάκρασις καὶ συμβίωσις τῶν ἀρχαίων ἀχαικῶν γενῶν, τοῦ ἰωνικοῦ ἐμπορικοῦ φύλου καὶ τῶν Δωριέων μαχίμων. Οἱ Αἰγινῆται ἕνεκα τῆς ζωηρᾶς αὐτῶν κατὰ θάλασσαν ἐπικοινωνίας εἶχον γνῶσιν πάσης νέας προόδου τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ συμμετέσχον τῶν πλοίων τῶν πρώτων Ἑλλήνων ναυτῶν τῶν πλευσάντων εἰς τε τὴν Αἶγυπτον καὶ τὴν

¹ Overbeck ἐνθ' ἀν. σ. 76.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 366.

Ἰταλίαν. Ἰδίως δὲ οικειότεραι ἦσαν αἱ ἐμπορικαὶ αὐτῶν σχέσεις πρὸς τοὺς Σαμίους, μεθ' ὧν εἶχον καὶ τὴν μεγίστην πνευματικὴν συγγένειαν. Κοινὴ δ' ἦτο εἰς ἀμφοτέρας τὰς νήσους καὶ ἡ λατρεία τῆς Ἥρας. Ἄλλως δ' οἱ νέοι Ἴωνες ἔποικοι τῆς Σάμου κατήγοντο ἀμέσως ἐκ τῆς Αἰγίνης καὶ τῆς Ἐπιδαύρου¹. Ἐκ δὲ τῆς μεγάλης ταύτης οικειότητος τῶν δύο νήσων ἐξηγεῖται καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Αἰγινήτου ἀγαλματοποιοῦ Σμιλίδος κατασκευὴ τοῦ ἀγάλματος τῆς Σαμίας Ἥρας². Αἱ σχέσεις Σάμου καὶ Αἰγίνης ἦσαν οἰοεὶ σχέσεις ἀποικίας καὶ μητροπόλεως. Διὰ τοῦτον δὲ τὸν λόγον καὶ ἡ ἐν Σάμῳ γενομένη ἐφεύρεσις τῆς χωνεύσεως τοῦ χαλκοῦ οὐδαμῶς ἔγεινεν ἀποδεκτὴ μετὰ τοιαύτης ταχύτητος καὶ προθυμίας ὡς ἐν Αἰγίνῃ. Ἐν Αἰγίνῃ ἄλλως ἐξησκεῖτο ἤδη ἀπὸ ἀρχαίων χρόνων ἡ κεραμευτικὴ, καὶ συγχρόνως ἤκμαζεν ἐν αὐτῇ ἡ κατὰ τὰ δωρικὰ νόμιμα εἰσαχθεῖσα γυμναστικὴ. Κατὰ ταῦτα ἡ τέχνη τοῦ χωνεύειν τὸν χαλκὸν εὗρισκεν ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ προϋπάρχοντα ἄριστα πρότυπα καὶ ἔδαφος γονιμώτατον μελλούσης ἀναπτύξεως.

Ἡδὴ δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔκτου αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου ἀξιοῦται τὸ αἰγιναῖον ἐργαστήριον φήμης αὐτόχρονημα ἐθνικῆς. Καὶ ὁ μὲν Κάλλων τεχνουργεῖ ἀκόμη τρίποδας διὰ τὴν Σπάρτην κατὰ τὸν ἀρχαιότερον τρόπον³, ἀλλ' ὁ Γλαυκίας ἐπιδίδεται καθ' ὀλοκληρίαν εἰς τὴν παράστασιν νικητῶν. Εἰκονίζοντο δὲ οὗτοι παρ' αὐτοῦ ἐν σχήμασι διαφορῆς, παρέστησε δὲ καὶ ἀθλητὰς σκιαμαχοῦντας, ἧτοι εὕρισκομένους ἐν τῷ σταδίῳ τῆς προασκήσεως, δι' ἧς κατάρθωσαν νάποκτῆσσι τὴν δεξιότητα ἐκείνην τὴν ἀγαγοῦσαν εἰς τὴν νίκην⁴. Πράγματι δὲ οἱ καλλιτέχνηαι εἶχον ἤδη τοιαύτην πείραν περὶ τὴν παράστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ὥστε οὐδεμία θέσις αὐτοῦ ἦτο δυσχερῆς εἰς αὐτούς. Ταῦτά δὲ δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν καὶ περὶ τοῦ σώματος τῶν ζώων.

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 176.

² Overbeck ἔνθ' ἀν. σ. 59.

³ Overbeck ἔνθ' ἀν. σ. 78.

⁴ [Παιουανίου VI, 10, 1]. Overbeck ἔνθ' ἀν. σ. 82.

Καὶ δὴ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἔπρεπε νὰ ἐκθέτωνται καὶ ἀνδριάντες ἵππων καὶ ἄρματα καὶ ἄλλα δὲ μνημεῖα, δι' ὧν αἱ ἀπώταται ἀποικίδες ἤθελον νὰ βλέπωσιν ἐν τοῖς τόποις τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἐν οἷς ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες, μαρτυρουμένην τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν, ἅμα δὲ καὶ τὴν πρὸς τὴν τέχνην ἀγάπην. Τοῦτο δ' ἔπραξαν καὶ οἱ Ταρραντῖνοι μετὰ τοὺς αἱματηροὺς αὐτῶν ἀγῶνας πρὸς τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Πευκετίους. Δεξιώτατος δὲ εἶπερ τις καὶ ἄλλος ὑπῆρξεν ὁ Αἰγινήτης γλύπτης, εἰς ὃν ἀνέθηκαν τὸ ἔργον, ὁ Ὀνάτας, ὅστις καὶ ἔπλασε χάριν αὐτοῦ συμπλέγματα πολυπρόσωπα, χαλκῆς εἰκόνας πεζῶν καὶ ἵππέων μαχομένων καὶ ἥρωας συμμετέχοντας τοῦ ἀγῶνος. Εἰργάζετο δὲ ὁ Ὀνάτας μέχρι τῶν μέσων τοῦ πέμπτου αἰῶνος¹.

Πρὸς δὲ τοὺς Αἰγινήτας διημιλλᾶτο τὸ ἐργαστήριον τοῦ Ἄργους, ἔπερ εἶχε ποτε ἀποδεχθῆ τὴν τέχνην ἐκ τῆς Λυκίας καὶ ἔπειτα εἶχε λάβει νέαν ὠθησιν διὰ τῶν δύο Κρητῶν ἀριστοτεχνῶν. Καὶ ἐν ταύτῃ δὲ τῇ πόλει ὑπῆρχον μεγάλα ἐργαστᾶσια πρὸς παρασκευὴν τροπαίων καὶ συμπλεγμάτων ἀγαλμάτων ἰδίως δὲ κατεσκευάζοντο ἐν αὐτῇ μετ' ἐξαιρέτου φυσικῆς ἀληθείας ἵπποι δρομικοί. Ἀνῆλθε δ' εἰς τὸ κορύφωμα αὐτοῦ τὸ ἀργεῖον ἐργαστήριον διὰ τοῦ Ἀγελάδα², ὡς τὸ αἰγιναιῖον διὰ τοῦ Ὀνάτα. Ἀμφότεροι δὲ συνειργάσθησαν ὁμοῦ περὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἐν Δελφοῖς ἀναθήματος τῶν Ταρραντίνων περὶ τὸ 479 π. Χ.

Τὰ δὲ ἐργαστήρια τοῦ Ἄργους, τῆς Αἰγίνης, τῆς Κορίνθου, τῆς Σικυῶνος καὶ τῆς Σπάρτης συνδέονται πρὸς ἄλληλα διὰ σχέσεων ἀμοιβαίων. Ἡ δὲ ἀκμὴ αὐτῶν μαρτυρεῖ τὴν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων μέχρις αὐτοῦ τοῦ πέμπτου αἰῶνος ὑπεροχὴν τῆς δωρικῆς χειρσονήσου, ἣτις προῆλθε κυρίως ἐκ τῆς γυμναστικῆς. Λαμβάνοντες δὲ ὑπ' ὄψιν, ὅτι αὕτη ἐτελειώθη ἐν δωρικῆς πόλεσι, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν καὶ τὴν πλαστικὴν τέχνην δωρικὴν, καθ' ὅσον αὕτη ἀπέρρευσε μάλιστα ἐκ τῆς γυμναστικῆς καὶ

¹ Overbeck ἰθ. ἀν. σ. 79.

² Overbeck ἰθ. ἀν. σ. 73.

παρέστησε μετ' ἀκριβείας καὶ πιστῆς ἀπομιμησεως τῆς φύσεως τὸ γυμνὸν σῶμα τοῦ παλαιστοῦ καὶ τοῦ δρομέως. Τοιαύτη δὲ γλυπτικὴ εἶνε ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἰωνικὴν, φιληδοῦσαν εἰς τύπους λεπτοτέρους καὶ περιβάλλουσαν συνήθως τὰ κατασκευάσματα αὐτῆς δι' ἐνδυμάτων πολυπτύχων συνωδᾶ πρὸς τὴν ἐσθῆτα, ἣν συνείθιζε νὰ φέρῃ ἡ φυλὴ τῶν Ἰώνων. Ἀλλὰ τοιαῦται ἀντιθέσεις δὲν δύνανται νὰ ἐπιδειχθῶσιν ὑφιστάμεναι μέχρι τῶν ἐσχάτων. Καὶ δὴ εἶδομεν, ὅτι τοῦθ' ἔπερ συνήθως λέγομεν δωρικὸν ἔχει ὡς τὸ πλεῖστον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν Δελφοῖς, ἔπειτα δὲ ἔλη ἡ ἱστορία τῆς τέχνης διδάσκει, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐν τῇ καλλιτεχνικῇ αὐτῶν δημιουργίᾳ ἐξῆλθον ἀπανταχοῦ τῶν ὀρίων καὶ φραγμῶν τῶν φυσικῶς χωρίζοντων ἀπ' ἀλλήλων τὰς φυλάς, ἡ δὲ ἔλη αὐτῶν καλλιτεχνικὴ ἀνάπτυξις εἶνε αὐτῇ ἡ ἀκαταπόνητος ἐπιδιώξις ὁσημέραι τελειοτέρας ἐκφράσεως τοῦ κοινῶς χαρακτηρίζοντος τὸ ἐνιαίον ἔθνος. Διὰ ταῦτα δὲ ἡ πρόοδος τῆς τέχνης ἀρχεται μετὰ τῶν ἀποδημιῶν τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλα ἐπικοινωνίας τῶν ἐργαστηρίων. Διὰ ταῦτα δὲ αὕτη εὐδοκίμει μάλιστα καὶ τελεεσφορεῖ ἔνθα συναντῶνται ἐπὶ τὸ αὐτὸ διάφοροι φυλαί. Διὰ ταῦτα δὲ καὶ ἡ ὀρθῆσις αὐτῆς ἐκτείνεται πολὺ πέραν τοῦ στενοῦ κύκλου τῶν κοιτίδων αὐτῆς. Καὶ δὴ οἱ Πελοποννήσιοι ἐργάζονται χάριν τῶν Ἀθηνῶν, χάριν τῆς Θάσου, χάριν τῆς ἐν Ἰλλυρίᾳ Ἐπιδάμου, χάριν τῶν Ταραντίνων καὶ Σικελιωτῶν ὡς καὶ χάριν τῶν Μιλησίων.

Κατὰ ταῦτα οἱ Ἕλληνες εὐρίσκουσιν ἐν τῇ τέχνῃ τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ἐνόησιν, καὶ διὰ τοῦτο αἱ ἀπώταται τῶν ἀποικίδων φιλοτιμοῦνται εἶπερ τινὲς καὶ ἄλλαι πόλεις διὰ τῆς ἐν τοῖς ἔθνοις ἱεροῖς ἀναθέσεως μεγάλων καλλιτεχνικῶν ἔργων νὰ ἐπιδείξωσιν ἑαυτὰς ὡς μέλη τοῦ ἔθνους μὴ παρηλλαγμένα μηδὲ παρεκτραπέντα τῆς ἐθνικῆς τροχιάς. Διὰ τοῦτο τὴν ἔλην καλλιτεχνικὴν ἀνάπτυξιν ἠδύνατό τις νὰ ἰδῇ ἄριστα συνοψιζομένην μάλιστα ἐν τοῖς ναοῖς, οἵτινες ἐν τε τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῶν καὶ τῷ ὄλῳ τεμένει περιελάμβανον δείγματα παντὸς καλλιτεχνικοῦ εἰ-

δους καὶ πάσης περιόδου. Οἱ ναοὶ ἦσαν τάρχαιότατα μουσεῖα τῆς πλαστικῆς, ἐν οἷς ἐφυλάσσοντο καὶ τὰ λείψανα τοῦ παρελθόντος, οἷοι οἱ ἐν τῷ Ἡραίῳ ἀποκείμενοι προφειδῶναιοι ἐκ Πελοποννήσου ὄβελοι, ὡς ἱστορικὰ μνημεῖα¹. Αἱ δὲ πλουσιώτεραι πόλεις καὶ οἱ ἡγεμόνες ἔκτιζον ἰδίαις δαπάναις θησαυροὺς ἐν Ὀλυμπῆ καὶ Δελφοῖς, ἐν οἷς ἀπετίθεντο τὰ ναυήματα αὐτῶν φυλασσόμενα ὑπὸ τῆν ἐπίβλεψιν τῶν ἱερέων.

Ἡ δ' ἐν ταῖς τέχναις διαλλαγή τῶν φυλετικῶν διαφορῶν διαγινώσκειται μετὰ τῆς μεγίστης σαφηνείας ἐν τῇ κατ' ἐξοχὴν τέχνῃ, ἣν διὰ ταῦτα ποιῆσιν, ἤτοι δημιουργίαν, ἐκάλεσαν οἱ Ἕλληνες, καὶ δὴ πρῶτον παρὰ τῷ Ὀμήρῳ.

Ἰπῆρχον ἄσματα εἴπερ τινὰ καὶ ἄλλα ἐπινοηθέντα ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ γεννηθέντα μετὰ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ, καὶ δὴ κατ' αὐτὰς τὰς πρώτας κοινὰς ἐπιχειρήσεις μικτοῦ πλήθους ὁμοφύλων, τὰς μεγάλας πολεμικὰς μεταναστεύσεις τῶν Αἰολέων καὶ Ἀχαιῶν, ἔπειτα δὲ ὑπὸ τῆς τέχνης Ἰώνων αἰοιδῶν εἰς ἐν ὄλον ἐξυφανθέντα καὶ συναποτελέσαντα πλουσίαν εἰκόνα ἀντικατοπτρίζουσαν τὸ κοινὸν παρελθόν. Ἐς ἄσματα ταῦτα, καίπερ ἀπαιτήσαντα μακρὸν χρόνον γενέσεως καὶ τελειώσεως ἕνεκα τῶν πολλῶν σταδίων τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν, καίπερ συναποτελεσθέντα διὰ τῆς συμμετοχῆς πολλῶν φυλῶν, πόλεων καὶ σχολῶν ῥαφιδῶν, εἶνε ὅμως ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἀντιλήψεως τῶν τοῦ κόσμου κατασκευάσμα ἐνιαῖον. Ἄσματα λοιπὸν τοιαῦτα ἔπρεπε νὰ γείνωσι κοινὸς θησαυρὸς τοῦ ἔθνους, ἱερὸν κειμήλιον τοῦ λαοῦ. Ἡ ὁμηρικὴ ποιήσις ὑπῆρξε τὸ πρῶτον μεγαλοῦργημα τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος μετὰ τὴν εὐτυχή τῶν Ἑλλήνων ἀπαλλαγὴν ἐκ τῶν ταλαιπωριῶν καὶ τῆς συγχύσεως τῆς περιόδου τῶν μεταναστάσεων, ἡ ἀναμφίλεκτος μαρτυρία περὶ τῆς πρὸς ἄλληλα οἰκειότη-

¹ [Ἐτιμολογικὸν μέγα ἐν λ. ὄβελος πάντων δὲ πρώτος Φεῖδων Ἀργεῖος νόμισμα ἔκοσεν ἐν Αἰγίνῃ· καὶ διὰ τὸ νόμισμα ἀναλαβὼν τοὺς ὄβελίσκους, ἀνέθηκε τῇ ἐν Ἀργεῖ Ἡρᾷ.]

τος καὶ ἐνιαίας συναφείας ἀπάντων τῶν καθ' ἕκαστον φύλων καὶ τῆς συμμετοχῆς αὐτῶν εἰς κοινὴν καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν. Ἐν τῇ ἄηρικῇ ποιήσει ἀπέκτησαν οἱ Ἕλληνες συνείδησιν ἑαυτῶν. Καὶ δὴ ὡς πρὸς μὲν πάντα τᾶλλα εἶδη τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τὸ ἔθνος εἶχε προβῆ εἰς ἀβέβαια μόνον δοκίμια, ἀλλ' ἐν τῷ ἔπει ἀπετυπώθη τὸ πρῶτον σαφῶς ὁ καθολικὸς χαρακτήρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Διὰ ταῦτα ὁ Ὀμηρὸς ἀπέβη τὸ κέντρον τῆς ἐθνικῆς συνείδησεως, γνώρισμα τῶν Ἑλλήνων διακριτικὸν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς βαρβάρους.

Ὡς δ' αἱ λοιπαὶ τέχναι, οὕτω καὶ ἡ ἐπικὴ ποίησις ἔτυχε τὸ πρῶτον καλλιουργίας καὶ παραγωγῆς ἐν στενοῖς κύκλοις ἡμοτέχων ἔπειτα δὲ διεδόθη μακρὰν ἀπὸ τῶν ἄκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν πρὸ αὐτῆς κειμένων νήσων, ἰδίως δὲ τῆς Χίου καὶ τῆς Σάμου, διὰ πλανήτων ῥαφιδῶν. Οὕτως εἰσῆλθη μὲν ὡς ἀναγκαιότατον κόσμημα εἰς τὰς ἐορτάς, μετηνέχθη δὲ διὰ τῶν πλοίων εἰς τὰς ἀποικίας καὶ ἔτυχεν ἐν ταῖς πόλεσι φρουρησεως εὐλαβοῦς δίχην κειμηλίου δημοσίου. Ὁ Ὀμηρὸς ἀπέκτησεν ἀξίωμα παρὰ παντὶ τῷ ἔθνει. Αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις ἐθεώρουσαν ὡς τι προνόμιον εὐγενείας τὴν μνησίαν αὐτῶν ἐν τοῖς ἄηρικῶν ποιήμασι¹· πᾶσα δὲ πόλις, πᾶσα μικρὰ νῆσος ἀντεποιεῖτο ταύτης τῆς τιμῆς. Καὶ οἱ μὲν Φωκαεῖς ἀνεφέροντο εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ νεῶν καταλόγου πρὸς ἀπόδειξιν τῶν περὶ τῶν Δελφῶν ἀξιώσεων αὐτῶν· ἡ δὲ αὐτάρεσκος ἀλαζονεία καὶ ὁ κόμπος τῶν Κερκυραίων ἐστηρίζοντο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν αἰγλήν μεθ' ἧς περιέβαλλον τὴν νῆσον αὐτῶν οἱ περὶ Φαιάκων λόγοι¹.

Διὸ αἱ πόλεις αἱ ἀξιοθεῖσαι δυνάμειος καὶ ἀξιώματος ἐν τῷ ἔθνει ἐπεδίωκον νὰ παραστήσωσι πρὸ πάντων τὸν Ὀμηρὸν δίχην ἐθνικοῦ τινος ἥρωος ὡς ἴδιον ἑαυτῶν πολίτην· αἱ δὲ Ἀθηναὶ τελεσφορώτατα ἐδήλωσαν τὴν ἑναρξιν τῆς πνευματικῆς αὐτῶν ἡγε-

¹ Οὕτως ἡ Νισυρος (Schwarz Bœotien σ. 13), τὰ Μίγαρα (Στραβῶνος IX, σ. 394), ἡ Κέρκυρα (Θουκυδίδου I, 25). Ἡ Φωκίς ἀναφέρεται εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα (B 519) Ἰδε καὶ Böckh Staatshaushaltung der Athener Tόμ. A' σ. 780.

μονίας διὰ τῆς μερίμνης, ἣν κατέβαλον, ὅπως ἀποδώσωσιν εἰς τὸ ἔθνος πληρῆ καὶ ἐν ὅσον ἔνεστι γνησίῳ κειμένῳ τὸν Ὅμηρον, τὸν ἔθνικὸν ποιητὴν. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη παρεδίδοντο μόνον διὰ τῶν χειλέων τῶν αἰδῶν, ἐνισχύετο δι' αὐτῶν παρὰ τῷ ἔθνει ἡ ἀπομνημόνευσις ποιημάτων· ἐξ ὅτου δὲ κατεγράφησαν, ὁ αὐτὸς Ὅμηρος ἔγεινεν ἡ βᾶσις πάσης ἐπιστημονικῆς παιδείουσεως. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἔμαθε νάναγινώσκει καὶ γράφει χάριν αὐτοῦ, καὶ παρὰ τε τὸν Εὐξείνιον Πόντον ὡς καὶ ἐν Γαλατία καὶ Ἰσπανίᾳ οἱ Ἕλληνες ἀπεδείκνυον ὅτι ἀνήκον εἰς τὸ ἔθνος ἀνατρέφοντες ἐν τῷ σχολείῳ τὰ τέκνα διὰ τοῦ Ὁμήρου.

Ἄλλὰ δὲν περιωρίζοντο μόνον εἰς τὴν φύλαξιν καὶ ἐπέξεργασίαν τοῦ κοινοῦ θησαυροῦ τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, τοῦ καρποῦ ἐκείνου, ὅστις εἶχεν ὠριμάσει ἐν τῷ εὐτυχεῖ κλίματι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Μετὰ τοὺς ἡρωικοὺς χρόνους προστετέθησαν εἰς τὴν συμμετοχὴν τῶν τυχῶν τοῦ ἔθνους οἱ ὀρεσίβιοι, οἱ οὐδὲν ἐπιστάμενοι περὶ Ἀγαμέμνονος καὶ Ἀχιλλέως, καὶ μετ' αὐτῶν συνεισώρμησεν εἰς τὸ ἔθνος πλῆσμονὴ νέων δυνάμεων. Ἐκ δὲ τῆς ἐπιμιξίας τῶν λαῶν ἐκείνων μετὰ τῶν Δελφῶν καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος ἐγεννήθη νέος κόσμος, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ εἰς τοὺς πολιτικούς θεσμούς, τὴν θρησκείαν καὶ τὰ ἔθνη, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν πλαστικὴν ἐπέλθοῦσαι μεταβολαί. Τότε δὴ τότε συνέβη ἀνάλογόν τι καὶ ἐν τῇ ποιήσει, καὶ ὁ δὲ Πύθιος Ἀπόλλων ἀπεκαλύφθη ἐκπρεπέστατα ρυθμιζῶν δίκην νομοθέτου διὰ τῶν ἱερέων αὐτοῦ τὴν πρόσδον αὐτῆς.

Ὁ θεὸς Ἀπόλλων οὐδαμῶς εἶνε βεβαίως ξένος πρὸς τὸν ὁμηρικὸν κόσμον, ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ ὡς μαντικῆ θεοῦ ἢ μεταβαλοῦσα τὴν παρὰ τοῖς Ἕλλησι κρατοῦσαν ἀντίληψιν τῶν τοῦ κόσμου μόνον μετὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους ἔγεινεν αἰσθητῆ. Ἡ δ' ἐπίδρασις αὕτη ἀντετίθετο πολλαχῶς πρὸς τὴν ἰωνικὴν ποιήσιν. Εἰς τὴν ἀμέριμον διαβίωσιν ἐν ἀπολαύσει τῆς φύσεως καὶ τοῦ κόσμου ἀντετάχθη ἡ ἀξίωσις τοῦ Γνωθὶ σαυτὸν, εἰς τὴν ἀπεριόριστον διάχυσιν πασῶν τῶν ὀρέξεων ἢ αὐστηρὰ πειθαρχία τῶν

τε ἀνθρώπων ἐκάστων καὶ τῆς εἰς πολιτείαν συνηνωμένης κοινωνίας. Ἀντὶ τῆς ἀπειροκάκου ἐπιμιξίας θεῶν καὶ βροτῶν ταφρευέται χάσμα μεταξύ ἀμφοτέρων, καὶ τονοῦται σθεναρὰ ἢ ἀνάγκη τοῦ ἐξίλασμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ἀντὶ ῥαθύμου αὐταρκειᾶς ἀπαιτεῖται τὰ νῦν ἀδιάκοπος ἔρευνα καὶ πνευματικὴ ἐργασία. Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ ἐν Δελφοῖς ἀναπτυχθεῖσαι ἰδέαι. Πρὸς πραγμάτωσιν δ' αὐτῶν ἐκλήθησαν ἰδίως οἱ Δωριεῖς. Καὶ ἐστεροῦντο μὲν φαντασίας δημιουργικῆς, ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἐρρωμένης αὐτῶν δραστηριότητος ἦσαν ἐπιτηδειότατοι, ὅπως ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν ὑπερτέρας καὶ προνοητικῆς πνευματικῆς δυνάμεως συνωδᾷ πρὸς τὰς ἐν Δελφοῖς κρατούσας ἀρχὰς ἰδρύσῃσι πολιτικὴν κοινωνίαν καθ' ἑαυτὴν ἰσχυροτέραν, δοκιμωτέραν καὶ διαρκεστέραν πάσης ἄλλης δυναμένης νάναπτυχθῆ ἔκ τοῦ πνεύματος τῶν Ἰώνων τῆς Ἀσίας.

Ἄλλ' ὁ Πύθιος Ἀπόλλων δὲν ἀντετάσσετο πρὸς τὸν ὀμηρικὸν κόσμον συνωφρωμένους μετ' ἠθικῆς σοβαρότητος ἀκάμπτου καὶ ἀστεμφούς. Μὴ δὲν ἦτο αὐτὸς ἐκεῖνος ἡ πρώτη πηγὴ δυνάμεως δημιουργικῆς, ὁ εἰσηγητὴς πάσης πνευματικῆς ὁρμῆς ὁ προσελκύων περὶ ἑαυτὸν πάντα τὰ συγγενῆ καὶ ἰσάξια αὐτοῦ πνεύματα; Ὁ Ἀπόλλων ἦτο ὁ θεὸς τῶν Μουσῶν. Αἱ δὲ Μοῦσαι ἦσαν ἀρχῆθεν νύμφαι πηγαῖαι, ὧν ἡ ἐνθουσιώδης φύσις δὲν ἦτο ξένη πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, ὃν καὶ ἄγουσιν εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸν Διόνυσον. Ἀμφοτέροι δ' οἱ θεοὶ εἶχον κοινὰ δικαίωματα ἐν Δελφοῖς, καὶ μετεῖχον ἐξ ἰσοῦ τῆς κτήσεως τοῦ Παρνασσοῦ, τοῦ δελφικοῦ ἑορτολογίου, τῆς ἐν τοῖς δελφικοῖς ἀετώμασι παραστάσεως. Ὁ δὲ υἱὸς τῶν Μουσῶν Ὀρφεὺς, ὁ εἰσηγητὴς τῆς ἱερᾶς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων, ἦτο ἀοιδὸς ἀρυόμενος τὴν ἔμπνευσιν ἐκ τοῦ Ἀπόλλωνος ἅμα καὶ τοῦ Διονύσου. Καὶ ὡς πρὸς τὰ τῆς τέχνης δὲ συνδιηλλάγησαν. Πράγματι τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς ὁ αὐλὸς δὲν ἦτο εἰσηγμένος εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος· ἀλλὰ μετὰ τὸν ἱερὸν πόλεμον, ὅτε ἀναδιωργανώθησαν τὰ Πύθια¹, προστετέθησαν εἰς τοὺς ἀγῶνας κιθαρισμοῦ καὶ ἄσματος καὶ ἀγῶνες αὐλαφδίας, ὁ

¹ Ἴδε ἀντιπρὸς Τόμ. Α' σ. 383.

δὲ Ἀργεῖος αὐλωδὸς Σακάδας, ἔστις συνήνωσεν εἰς μεγαλοπρεπῆ σύνθεσιν τοὺς λόγους τοῦ ναοῦ τῶν Δελφῶν, λέγεται κατορθώσας νὰ συνδιαλλάξῃ πρὸς τὸν αὐλὸν τὸν Πύθιον θεόν¹.

Ἐκτοτε δὲ κιθάρα καὶ αὐλὸς ἦσαν διὰ παντὸς τοῦ χρόνου συνδεδεμένα πρὸς ἄλληλα ἐν Δελφοῖς καὶ συναπετέλεσαν τὴν βάσιν τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς. Ὁ Διόνυσος ἦτο ὁ θεὸς τῶν ἀγροτῶν, ὁ διαχέων εἰς βίον φυσικὸν καὶ ἀβίαστον πλουσιωτάτην τὴν εὐφροσύνην τῶν ἑορτῶν. Ἐν ᾧ δὲ ὁ Ἀπόλλων συνήροϊζε περὶ ἑαυτὸν μᾶλλον τοὺς λογάδας τοῦ ἔθνους τοὺς ἔχοντας ἔννοιαν τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ τέχνης καὶ τῶν ἰδεωδῶν σκοπῶν τοῦ πολιτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ βίου, διὰ τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου ἀπέβαινον συγχρόνως οἱ Δελφοὶ τὸ ἱερὸν κέντρον κινήσεως καθαρῶς δημώδους. Διὰ μόνης δὲ τῆς ἀξίας λόγου ταύτης συνενώσεως τῶν δύο θεῶν τῆς ψῆδης καὶ τῆς ἐξᾶλλου χαρμωσύνης τῶν ἑορτῶν κατορθώθη, ὅπως ὁ θεὸς τῶν Δελφῶν ὀνηθῆ νάποκτήσῃ ὑπάτην ἐξουσίαν ἐν τοῖς ποιητικοῖς καὶ μουσικοῖς πράγμασι καὶ διαμορφώσῃ καὶ ἐπιβάλλῃ καὶ ἐν τούτῳ τῷ εἴδει τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καθαρῶς ἑλληνικὸν χαρακτῆρα.

Ἡ θεμελιώδης ἰδέα τῆς ἀπολλωνίου μουσικῆς τέχνης εἶνε ἡ αὐτὴ καὶ ἡ κρατοῦσα ἐν ταῖς λοιπαῖς ἐκ τῶν Δελφῶν ἐξαπτομέναις καλλιτεχνικαῖς ἐκδηλώσεσιν. Ἡ ἀρχὴ αὐτῆς εἶνε κίνησις ἀπορρέουσα ἐκ ψυχῆς βαθέως συγκεκινημένης ἄλλ' ἡ κίνησις αὕτη οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν καθ' ἑαυτήν, εἰς δὲ τὸν ἄνθρωπον ἐναπόκειται νὰ γείνη κύριος αὐτῆς χωρὶς νὰ παραλύσῃ αὐτήν.

Καὶ δὴ ἡ τέχνη ἄρχεται εὐθύς ὡς ὁ ἄνθρωπος δεσπόσῃ τοῦ πλημμυροῦντος αἰσθήματος, κατορθόνων νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸ τὴν προσήκουσαν μορφήν καὶ ἔκφρασιν. Εἰς τοῦτο δὲ συντελοῦσιν ὁμοῦ δύο τινὰ, ἡ λέξις, ἡ ἐκφράζουσα τὴν οὐσίαν τῆς συγκεκινησεως, καὶ τὸ μέλος, ὅπερ ὑποδηλοῖ τὴν καθ' ὅλου διάθεσιν τῆς συγκεκινημένης ψυχῆς, καθ' ὃν περίπου τρόπον τὸ χρῶμα παρέχει ψυχὴν καὶ ζῶην εἰς τὸ διάγραμμα. Ἡ δ' ἐλευθέρα καὶ τελεία κυριαρχία

¹ Hiller Sakadas der Aulet ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. XXXI σ. 79.

τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῶν ἐνδιαθέτων αἰσθημάτων ἐκδηλοῦται, ὅταν αἱ λέξεις δὲν ἐχέωνται ἀκανονίστως, ἀλλ' εἶνε διατεταγμένα κατὰ ταχτὸν ῥυθμὸν καὶ ἔννομόν τιν' ἀκολουθίαν καὶ ἐναλλαγὴν συλλαβῶν μακρῶν καὶ βραχειῶν· βάσις δὲ τοῦ συστήματος τούτου εἶνε, ὡς καὶ ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ, αἱ ἀπλούσταται τῶν ἀριθμητικῶν ἀναλογιῶν. Ἄλλ' ἡ συγκίνησις διακατέχει τὸν ὄλον ἄνθρωπον· διὸ πρέπει καὶ τὸ σῶμα νὰ συμμετέχη τῶν ῥυθμικῶν κινήσεων τοῦ ἄσματος. Οὕτω δὲ μελική, ποίησις, στιχουργία καὶ ῥυθμικὴ ὄρχησις συνεννοῦνται εἰς ἓν ὄλον, ὅπερ ἐν τῇ ἀρμονικῇ ταύτῃ συνανακράσει εἶνέ τι καθ' ὅλοκληρίαν καὶ ἰδιαζόντως ἐλληνικόν.

Ἡ ποιητικὴ τέχνη εὕρισκετο εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰ μαντεία. Καὶ ταῦτα διότι αἱ δελφικαὶ ἀποκρίσεις ἦσαν χρησμοὶ ἔμμετροι ἐκφερόμενοι ὑπὸ τῆς Πυθίας τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς ἅπαξ μόνον τοῦ ἔτους, τὸ ἔαρ, ὅτε ὁ Ἀπόλλων ἐπέστρεφεν εἰς τοὺς Δελφοὺς, ἔπειτα δὲ καθ' ἕκαστον μῆνα ἐν ταχτῇ ἡμέρᾳ, καθ' ἣν ὁ θεὸς οἶονεῖ ἐδέχετο εἰς ἀκρόασιν πόλεις, ἡγεμόνας καὶ ἰδιώτας. Ὑπῆρχε λοιπὸν πρὸς σύνταξιν τῶν χρησμῶν ἀνάγκη ἀνδρῶν ἐμπειρῶν τῆς ποιητικῆς καὶ εὐκόλως χειριζομένων τὰς τε λέξεις καὶ τοὺς στίχους. Μόνιμον δὲ μέτρον τῆς χρησμοφῆς ἦτο ὁ ἐξάμετρος, οὗ ἡ ἐφευρέσις προσεγράφετο ὑπὸ ἀρχαίας παραδόσεις εἰς τὸ δελφικὸν μαντεῖον καὶ δὴ εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ ἱερείαν, τὴν Φημονόην¹.

Πρὸς τούτοις δ' ἐχρειάζετο ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ ἑορτάσιμα ἄσματα πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, καὶ οἱ ταῦτα δὲ ποιοῦντες ὑμνογράφοι ἦσαν ἱερεῖς καθ' ἑαυτοὺς καὶ οἱ ἀρχαιότατοι γλύπται, καὶ συναπετέλουν ἰδίᾳ συντεχνίας. Εἰς τοιοῦτους δ' ἱερούς θιάσους ὁμοτέχνων ἀοιδῶν ἀνήκον ὁ Λύκιος Ὠλῆν, ὁ Δελφὸς Φιλάμμων, ὁ Κρής Χρυσόθεμις, οἱ δὲ ὑπ' αὐτῶν ἐπινοηθέντες ὕμνοι διεδίδοντο μετὰ καὶ τῶν ἀποστόλων τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς ἀπάσας τὰς ἀποικίας.

¹ Στράβωνος IX, σ. 419. Πανσανίου X, 5, 7. Bergk Griechische Literaturgeschichte Τόμ. Α' σ. 335, 387.

Γεγονὸς δὲ εἶπερ τι καὶ ἄλλο μαρτυροῦν τὴν σημασίαν τῶν ἱερῶν ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ποιήσεως εἶνε ἢ, καθ' ὅσον γινώσκωμεν, ἐν τοῖς χρησμοῖς καὶ τοῖς ὕμνοις πρώτη ἐμφάνισις τοῦ ἐπικοῦ ἐξαμέτρου¹.

Ἄλλ' ἢ ἐπίδρασις, ἣν οἱ Δελφοὶ ἐξήσκησαν ἐπὶ τὴν ποιήσιν, δὲν περιωρίσθη, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, εἰς τὴν ἐν τῷ ναῷ λατρείαν καὶ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ χρηστηρίου. Πράγματι δὲ οἱ ἱερεῖς χάριν ἀνυψώσεως τοῦ ἐθνικοῦ ἀξιώματος τοῦ ἰδίου αὐτῶν ἱεροῦ εἰργάζοντο ἀνευδότως πρὸς προαγωγὴν πάσης δημώδους τέχνης ἀνταποκρινομένης πρὸς τὰς ἀρχὰς αὐτῶν. Καὶ ὁμῶς ἠγωνίζοντο νὰ ἐκλύωσι μὲν εἰς τοὺς Δελφοὺς τοὺς λογάδας τῆς διανοίας, νὰ παρέχωσι δ' εἰς αὐτοὺς τιμητικὰς ἐδράς ἐν τῷ ἱερῷ καὶ τιμῶσι κατὰ παντοίους τρόπους τὴν μνήμην αὐτῶν ἔτι καὶ μετὰ θάνατον. Οὕτω δὲ συνεκροτήθησαν σχολαὶ ποιητικαὶ συνδεόμεναι στενῶς πρὸς τὸ ἱερὸν, καθ' ἃ καὶ ἡ ἱερὰ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ.

Ἡ δὲ ἀξιολογησάτη τῶν τοιούτων σχολῶν εἶνε ἡ συναπτομένη πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Ἡσιόδου. Ἐκεῖνος εἶνε ὁ πρῶτος γνωστὸς διδακτικὸς ποιητὴς, ὅστις τρέφεινος γενόμενος δελφικῆς σοφίας² παρέστη πρὸ τοῦ ἔθνους, καὶ ἐπειράθη νὰ ἐκθέσῃ ἐν εὐρυτέρᾳ συνθέσει καὶ ἀκολουθίᾳ τὸ κεφάλαιον τῆς σοφίας ταύτης, ἥτις τέως ἀνεκοινοῦτο μόνον διὰ βραχειῶν γνωμῶν. Καὶ ὁμῶς ἐν φραστικῷ τρόπῳ συγγενεῖ πρὸς τὸν τῶν δελφικῶν χρησμῶν παρεῖχον τὰ πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Πεισιστράτου ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἡσιόδου συνηγμένα ποιήματα³ ἀκριβολόγους ὁδηγίας χρησίμους εἰς τὰς διαφόρους τάξεις τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, τοὺς ἵππεῖς καὶ τοὺς ἀγρότας, ὁδηγίας ἀναφερομένας εἰς τε τὸν ἰδιωτικὸν καὶ τὸν δημόσιον βίον. Ἐν ἄλλοις δὲ ποιήμασιν ἠθροίσθησαν λόγοι περὶ θεῶν καὶ ἥρώων χάριν χωρισμοῦ τῶν καθ' ὅλου ἐλληνικῶν μύθων ἀπὸ τῶν

¹ B o c k h εἰς *Πλάτωνος* Μῆναια καὶ Νόμους σ. 26.

² Περὶ τῶν σχέσεων Ἡσιόδου καὶ Ὀρφείας πρὸς τοὺς Δελφοὺς ἴδε Kortegarn *Tabula Archelai*. 1862.

³ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 563.

έχόντων τοπικήν μόνον σημασίαν και διά τούτο παραδιδόμενον εις λήθην. Και δὴ πρὸς μὲν τὸ ὄνομα τοῦ Αἰγυμίου¹ συνήρθη παράστασις κανονικῆς εἰκόνας τῆς δωρικῆς πολιτείας, ὁ δὲ περὶ τοῦ Ἑλληνος λόγος ἔτυχεν ἐπεξεργασίας ποιητικῆς, καὶ πᾶσαι δ' αἱ ἀνθρώπιναι σχέσεις, ὧν ἄπτονται τὰ ποιήματα τοῦ Ἡσιόδου, ὑποτάσσονται εἰς θεῖαν τινὰ ἐκ τῶν ἄνωθεν ἐποπτεῖαν. Ἔβνε φανερόν, ὅτι πάντα ταῦτα εἶνε ἰδέαι τοῦ δελφικοῦ ἱερατείου, ἰδέαι ἠθικαὶ ἅμα καὶ πολιτικά, εὐρισκόμεναι εἰς φανεράν ἀντίθεσιν πρὸς τὰς διαπνεούσας τὸν ὀμηρικὸν κόσμον. Διὰ ταῦτα δὲ καὶ ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσιόδος θεωροῦνται οἱ δύο πόλοι τῆς ἐλληνικῆς περὶ τοῦ κόσμου ἀντιλήψεως.

Οἱ Ἕλληνες συνείθιζον νάντιλαμβάνωνται ἀντιθέτων τάσεων τοῦ πνευματικοῦ βίου ὡς προσωπικοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Διὸ παρίστανον καὶ τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡσιόδον ἐν ἀγῶνι πρὸς ἀλλήλους², καίτοι ὁ ποιητὴς τῶν Ἔργων καὶ Ἡμερῶν, οὗ ὁ οἶκος εἶχε μεταναστεύσει εἰς τὸν Ἐλικῶνα ἐκ τῆς αἰολικῆς Κύμης, ἀνήκει εἰς χρόνους, καθ' οὓς τὸ ἀρχαιότερον ἔπος παρήχημαζεν ἤδη, καίπερ διατηρήσας ἐξ αὐτοῦ πολλὰς γλωσσικὰς ἰδιότητας, ὡς τὴν χρῆσιν τοῦ δίγαμμα³, ὅπερ ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Τυρταίου⁴ ἐξέλιπεν ἤδη ὀλοτελῶς. Κατὰ ταῦτα ἀρχαιότατα τῶν ποιημάτων τῆς ἠσιοδείου σχολῆς πρέπει νὰ χρονολογηθῶσι περὶ τὸ 800 π. Χ., ἤτοι ἑκατὸν ἔτη μετὰ τὴν ἀκμὴν τοῦ ὀμητικοῦ ἔπους. Ἄλλ' οὐχ ἤττον ὑπῆρχον ἀρχαῖαι παράδοσεις περὶ ἀγῶνος τῶν δύο ποιητῶν ἐν Χαλκίδι, κατ' αὐτάς δ' ἐνίκησεν ὁ Ἡσιόδος. Τοῦτο δ' ἐξηγεῖται ἐκ τούτου, ὅτι ἡ πόλις αὕτη εἶχεν οἰκειοτάτας σχέσεις πρὸς τὴν Χαλκίδα, οὐδ' ἐκαλλιεργεῖτο ἡ ἀπολλώνιος ὕμνωδία ἀλλαγῶν που μετὰ πλείονος ζήλου ἢ ἐν Χαλκίδι, ἢ δὲ

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 150. Τὸ περὶ Αἰγυμίου ἔπος προσεγράφετο καὶ εἰς τὸν Μιλήσιον Ἡρόκωπα.

² Ὁ Ἄγων Ὅμηρου καὶ Ἡσιόδου εἶνε περὶ ἐκ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων ἱστορικῆ ἀρχαιότερου ποιήματος. Bergk Griechische Literaturgeschichte Τόμ. Α' σ. 918.

³ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 24.

⁴ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 309 κ. ἑ.

πόλις ἔθετε διηνεκῶς μετὰ προθυμίας εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ δελφικοῦ θεοῦ τὸ ἄνθος τῆς νεότητος αὐτῆς¹.

Ὅπου δὲ καὶ ἂν διεδόθη διὰ τῶν Καλλιιδέων ἡ δελφικὴ ἐπίδρασις, εὐρίσκομεν τὴν ἐπενέργειαν τῆς αὐτῆς ποιήσεως. Καὶ ἐν μὲν Κορίνθῳ μιμητῆς τοῦ Ἡσιόδου ὑπῆρξεν ὁ Βακχιάδης Εὐμηλος, ὅστις ἔφαλε περὶ τὸ 740 π. Χ. (Ὀλυμπ. 10) τὸ παρελθὸν τῆς πατρίου πόλεως. Μετὰ δὲ τῶν Λοκρῶν ἀποίκων τῶν κτισάντων ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ τὴν Μάταυρον συμμετενάστευσεν ὁ οἶκος τοῦ Τισίου, ὅστις ἐπ' ἴσης ἀνήγε τὸ γένος εἰς τὸν Ἡσιόδον καὶ συμμετέγαγε τὴν τέχνην αὐτοῦ εἰς τὴν Μάταυρον, ἐκεῖθεν δὲ εἰς τὴν Ἰμέραν.

Ἀλλὰ καὶ ἐν Βοιωτίᾳ ἐξηκολούθησε ζῶσα ἡ τέχνη· ἐν τῇ χώρᾳ δ' ἐκείνῃ ὑπῆρχον καὶ ἐν τῷ κατόπιν χρόνῳ συνθῆται πρὸς τιμὴν τῶν ἡσιοδείων Μουσῶν². Ἡ Θεογονία ἀπέδη ὁ κανὼν τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, οὐδεμία δὲ ἄλλη ποιησις μετὰ τὴν ὁμηρικὴν διεξεδύσεν εἰς τὸ πνεῦμα καὶ αὐτὸν, ὡς εἰπεῖν, τὸν βίον τῶν Ἑλλήνων ὡς ἡ γνωμικὴ ποιησις τοῦ Ἡσιόδου. Ἦτο ἡ πνευματικὴ τῆς νεότητος τροφή. Αἱ ἐν αὐτῇ ἐκπραζόμεναι ἰδέαι ἐπαναλαμβάνονται ὡς τι γνωστὸν παρὰ τοῖς ποιηταῖς καὶ τοῖς φιλοσόφοις. Ὡς τὸ ἀρχαιότατον δὲ τῶν Ἑλλήνων διδακτικὸν ποίημα ἀνεπλήρουν παρ' αὐτοῖς τὰρχαία γραπτὰ μνημεῖα τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς, ὅσα ἐκέκτηντο οἱ ἄλλοι λαοί. Ἦτο ἡ τελειοτάτη συμπλήρωσις τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους· ἐκ δὲ τῆς σχέσεως ταύτης τῶν δύο ἐπικῶν σχολῶν πρὸς ἀλλήλας ἐξηγεῖται ὁ λόγος, δι' ὃν ἀμφοτέραι θεωροῦντο παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἡ βᾶσις ἐθνικῆς ἀντιλήψεως τῶν τοῦ κόσμου.

Καὶ ἐν τῇ λυρικῇ δὲ ποιήσει· ἐπεκράτησαν δύο τάσεις. Καὶ ἀμφοτέραι μὲν εἶχον ἀφρητρίαν τὴν ἀφρονουσαν ἀσιμάτων νῆσον Λέσθον, ἐν ἣ οἱ ἐκ Βοιωτίας μεταναστεύσαντες Αἰολεῖς εἶχον εὐ-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 53.

² Συνθῆται τῶν Μουσῶν Εἰσιοδείων ἐν ἐπιγραφῇ παρὰ *Ραγκαβῇ* (*Antiquités Helléniques* Τόμ. Β' σ. 587).

ρει θαυμασίαν ἀνάπτυξιν πολιτισμοῦ· ἀμρότεροι δ' ἐξεβλάστησαν ἐκ τοῦ αὐτοῦ σπέρματος, καὶ εἶνε ἀχώριστοι ἀπὸ τοῦ κρούσματος τῆς ἐγγύρδου λύρας. Τὸ ἕτερον τῶν εἰδῶν τούτων τῆς λυρικῆς ποιήσεως περιωρίζετο κυρίως εἰς τὰ τῆς οἰκογενειακῆς ἐστίας, τὰς περιπετείας τοῦ καθ' ἡμέραν βίου καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν καθ' ἕκαστον ἀτόμων, καὶ ἐξέφραζεν ἐν διαχύσει διὰ τοῦ ᾄσματος τὰς βαθυτάτας τῆς ψυχῆς συγκινήσεις. Τοιαύτη δὲ εἶνε ἡ λυρικὴ ποίησις, ἣν ἤγαγεν εἰς καλλιτεχνικὴν τελείωσιν περὶ τὸ 600 π. Χ. ὁ 'Αλκαῖος' καὶ ἡ Σαπφώ. Ἀλλὰ τὸν δελφικὸν θεὸν μόνον τὸ ἄλλο εἶδος ἠδύνατο νὰ εὐαρεστήσῃ, ἅτε ἀριστάμενον τῶν ἰδιοτρόπων διαθέσεων καὶ τῶν μεταβολῶν τοῦ πάθους καὶ τοῦ φανταστικοῦ πνεύματος καὶ ἔχον ἀντικείμενον μᾶλλον τὸ καθ' ἑαυτοῦ ἔχον, τὸ ἐς αἰεὶ διαρκοῦν.

Διὰ δὲ τῆς εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα μεταφορᾶς τῶν σπερμάτων τῆς τοιαύτης φύδης ἤκμασε λυρικὴ ποίησις δωρικὴ. Ἄλλ' ἤτο δωρικὴ μόνον ὑπὸ τοιαύτην τινὰ ἔννοιαν, ὅτι ἐκαλλιεργήθη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν αὐτῶν ἐκείνων ἱερέων, οἵτινες εἶχον ὑπάρξει οἱ εἰσηγηταὶ τῆς τε δωρικῆς πολιτείας καὶ τῆς δωρικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἀληθῶς αὐ μόνον ὁ ἰδρυτὴς τῆς τοιαύτης λυρικῆς ποιήσεως, ὁ Τέρπανδρος, ἤτο γέννημα τῆς ἐν Λέσβῳ Ἀντίσσης, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀριστοὶ τῶν ποιητῶν τοῦ εἶδους τούτου ἀνήκον εἰς χώρας ἀρισταμένας μακρὰν τῶν οἰκήσεων τῆς δωρικῆς φυλῆς. Ὁ Ἀλκιμάν ἀκμάσας μετὰ τὸ 670 καὶ τοῦ 650 π. Χ. ἤτο Λυδὸς ἐκ γενετῆς, ὁ δὲ Τισίας ὁ ἐνεκα τῆς ὑπ' αὐτοῦ στήσεως τῶν χορῶν ἐπονομασθεὶς Στησίχορος κατήγετο ἐκ τῆς χαλκιδικῆς καὶ κατ' ἐξοχὴν ἰωνικῆς πόλεως Ἰμέρας², ἐν ᾗ περὶ τὸ 600 π. Χ. μετωχέτευσε τὴν ἐπικὴν ποίησιν εἰς τὴν λυρικὴν καὶ κυριώτατα προήγαγε τὴν ἐθνικὴν ποίησιν τῶν Ἑλλήνων. Καὶ εἶνε μὲν ὄλωσ διάφορα τὰ φυσικὰ δῶρα καὶ ἀνόμοιοι οἱ σκοποὶ τῶν ἀριστεῶν τούτων τῆς ποιήσεως, ἀλλὰ κατὰ τοῦτο ἀποτελοῦσι σχολὴν κοινὴν,

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 544.

² Bernhardy Grundriss der griechischen Litteratur Τόμ. Β', 1 (1867) σ. 655

ἔτι ἢ ποίησις αὐτῶν ἦτο συνδεδεμένη πρὸς φράσιν μουσικὴν ἔχουσαν μὲν πλούσιον τὸν σχηματισμὸν, ἀλλ' ἐρρυθμισμένην κατὰ νόμους αὐστηροὺς καὶ ἀκολουθοῦσαν παραδόσιν σταθεράν.

Ἡ ἐπτάχορδος λύρα τοῦ Τερπάνδρου, ἧς οἱ μουσικοὶ ἤχοι περιελάμβανον ἀκριβῶς σύστημα ὀκτῶ φθόγγων, ἐξηκολούθησε μένουσα τὸ κανονικὸν ὄργανον τῶν Ἑλλήνων διὰ τὴν ἀπλότητα τῶν μουσικῶν ἀναλογιῶν, ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο ¹. Τό τε μέλος καὶ ἡ στιχογραφία ἐξεδήλουν διάθεσιν ψυχῆς ἤρεμον, ἀρρενωπὴν καὶ σώφρονα, πᾶν δὲ πάθος συγκεχυμένον ἀπεκλείετο, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ διακαεστάτη συγκίνησις τοῦ πνεύματος συνδέετο πρὸς μέτρον αὐστηρόν. Ἡ δὲ ᾠδὴ εἶχε χαρακτῆρα δημόσιον, ἐπειδὴ ἀντικείμενον αὐτῆς ἦτο τὸ ἀξιόσον τὴν κοινὴν ἀπάντων προσοχὴν, ἡ λατρεία τῶν θεῶν καὶ ὁ πολιτικὸς βίος. Ἐν τῇ τοιαύτῃ ποιήσει ἦτο ἱερὰ ὑποχρέωσις, ὡς καὶ ἐν τῇ πλαστικῇ, ἡ ἐπίδειξις εὐλαβείας καὶ σεβασμοῦ πρὸς πᾶν ὅ τι θεῖον. Ὅτε δὲ ὁ Σπησίχορος ἐκρίθη ὑπὸ τῶν ἱερέων παραβᾶς ἐν τῷ περὶ Ἑλένης λόγῳ τὸν ποιούτων κανόνα, ἠναγκάσθη νάνακαλέσῃ ἐπισήμως τὰ περὶ αὐτῆς λεχθέντα. Τοιαύτη ἦτο ἡ πειθαρχία, ἣν κατώρθονον νὰ ἐπιβάλλωσιν οἱ Δελφοί. Ἀλλὰ τὸ κύριον ἐν τῷ τοιαύτῳ εἶδει τῆς ποιήσεως ἦτο τοῦτο, ὅτι τὰ ᾄσματα ἦσαν χορωδιαί. Καὶ ὅθι ὑπὸ χορῶν διαμιλλωμένων πρὸς ἀλλήλους ἐψάλλετο ἐν Δελφοῖς τὸ Πύθειον μέλος ἐν συνοδίᾳ κιθάρας καὶ αὐλοῦ· ἐν πάσαις δὲ ταῖς δωρικαῖς πόλεσι τὸ χορικὸν ᾄσμα καὶ ἡ χορική ἔργησις συνετέλειον, ὅπως οἱ πολῖται αἰσθάνωνται ἑαυτοὺς ἀπὸ νεότητος μέλη ἐνὸς ἁρμονικοῦ συνόλου καὶ διδάσκωνται τὸ καθυποτάσσειν πάντα τὰ ἴδια πάθη εἰς τὴν ἔκφρασιν ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ προνήματος.

Κατὰ τὸν αὐτὸν ἐκεῖνον αἰῶνα, καθ' ὃν ἡ Σπάρτη ὑπέταξε τὸ δευτέρον τοὺς Μεσσηνίους καὶ ὑπερνίκησε νικηφόρος πᾶσαν ἀντίστασιν ἐν Πελοποννήσῳ, ἔφθασεν ἐν αὐτῇ καὶ ἡ δωρική λυρική ποίησις εἰς ἀνάπτυξιν τελείαν. Ὡς δὲ οἱ εἰρηγηταὶ καὶ ἀριστεῖς τῆς

¹ Περὶ λύρας καὶ αὐλοῦ ἴδε L.übbert Prooem. 1886 σ. 17.

τέχνης ὑπῆρξαν ἥμισυ Δωριεῖς, οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα ὑπῆρξεν ἡμισυ καθαρῶς δωρικῇ. Καθ' ἑλοῦ δὲ δὲν ἐγένετο ἐν τῇ λυρικῇ ποιήσει χρήσις φυσικῆς τινος διαλέκτου, ἀλλὰ τινος γλώσσης τεχνητῆς, ἣν ἀπεδέχθησαν ἅπαντες οἱ ποιηταὶ τῶν χορικῶν ἁσμάτων καὶ ὅτε ἦσαν Αἰολεῖς καὶ Ἴωνες. Τὸ ἴδιωμα δὲ τοῦτο μετεχειρίσθη καὶ ὁ Τυρταῖος, ὅτε δὴ, καθ' ἃ καὶ ὁ Τέρπανδρος καὶ ὁ Θαλήτας, ἐκλήθη κατὰ τοὺς δελφικοὺς χρῆσμούς εἰς τὴν Σπάρτην καὶ ἐποίησεν ἐν αὐτῇ τὰ ἐμβρατήρια αὐτοῦ. Εἶνε ἡ αὐτὴ ἐκείνη γλῶσσα ἡ ἀπηχοῦσα ἐν τοῖς ἱερατικοῖς ποιήμασι τοῦ Ἡσιόδου καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν τοῖς ὕμνοις τοῦ Πινδάρου. Αὐτὴν εὐρίσκομεν ἀπανταχοῦ ἔνθα παρατηρεῖται δελφικὴ ἐπίδρασις¹, φέρει δὲ τὸν χαρακτήρα τοῦ σοβαροῦ καὶ πανηγυρικοῦ, καθ' ὃν τρόπον καὶ ὁ ἱερατικὸς ῥυθμὸς ἐν τῇ πλαστικῇ τῇ ὑπηρετικῇ τῶν ἀναγκῶν τοῦ ναοῦ. Κατὰ ταῦτα ἐν τε τῇ γλώσσῃ καὶ ἐν ἀπάσῃ τῇ ἀναπτύξει μέρους οὕτως ἀξίου λόγου τοῦ ἑλοῦ ἐθνικοῦ πλοῦτου τῶν Ἑλλήνων, οἷα εἶνε ἡ λυρικὴ ποίησις, δὲν δύναται νὰ παραγνωρισθῇ ἡ ῥυθμιστικὴ ἐπίδρασις τῶν Δελφῶν.

Οὕτως ἡ ἐξέλιξις τῆς ἐλληνικῆς τέχνης δὲν ὑπῆρξε πράγματι τελειῶς ἐλευθέρη, ἀλλ' οἱ ἱερεῖς ἔσχον μεγάλην καὶ ἰσχυρὰν ἐπ' αὐτὴν ῥοπήν. Ἄλλως δ' ἐν τῇ ποιήσει μόνον γνήσια ἐθνικὰ σπέρματα ἐκαλλιεργήθησαν. Πράγματι δὲ καὶ ἐκεῖνα, ὅσα πιθανῶς ἔλαβον μορφὴν μονιμωτέραν διὰ τῆς παρορμήσεως ὑπὸ ξένου πολιτισμοῦ, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ἡ περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς δόξα, ἐνουπῆρχον ἤδη ὡς προαίσθημα βαθέως ἐγκεχαραγμένα ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἔθνους, καὶ εἶχον ἀποτελέσει ἰδίως κτῆμα τῶν σοβαρωτέρων ὄρειων φύλων τῆς βορείου Ἑλλάδος. Οὕτω συνελήθη μετὰ

¹ Περὶ τῆς δελφικῆς γλώσσης ἴδε Ahrens Über die Mischung der Dialekte in der griechischen Lyrik ἐν ταῖς Verhandlungen der dreizehnten Versammlung deutscher Philologen [in Göttingen vom 29 September bis 2 Oktober 1852.] Göttingen. 1853 σ. 55 κ. ἑ. [Καὶ ἐν ταῖς τοῦ Ahrens Kleine Schriften. Hannover. 1891. σ. 157]. Περὶ δὲ ἀναλογιῶν μεταξὺ τοῦ Ἡσιόδου καὶ τῆς δωρικῆς ποιήσεως ἴδε ἐνός, ἴδε ἑτέρου δὲ τῆς γλώσσης τῶν χρησμῶν τοῦ δελφικοῦ μαντείου ἴδε Göttling Praef. Hesiod. σ. XIV. Ahrens Dial. Dor. σ. 410.

μεγάλῃς σοφίας πᾶν ὅ τι ἀγαθὸν εἶχον αἱ διάφοροι φυλαί, καὶ δὲν προήλθεν ἀντίδρασις μεταξύ ποιήσεως τεχνικῆς καὶ δημώδους, ἱερατικῆς καὶ κοσμικῆς. Δὲν ἐνεκεντρίσθησαν κλάδοι ξένοι εἰς τὸν αὐτοφυῆ κορμὸν. Ἀπ' ἐναντίας δὲ αὐτῆ ἢ ἐκ Δελφῶν ἐπίδρασις συνετέλεσεν εἴπερ τις καὶ ἄλλη εἰς τὴν δημιουργίαν καθαρῶς ἐθνικοῦ ἄσματος, ὅτε αἱ διάφοροι καλλιτεχνικαὶ ῥοπαὶ τῶν Ἑλλήνων συνηνώθησαν πρὸς ἀμοιβαίαν προαγωγὴν καὶ ἐγενήθη ἡ συνειδήσις τῶν κοινῶν αὐτῶν σκοπῶν. Οὕτως ἡ ἀνάπτυξις τῆς τέχνης ἔμεινεν ἐθνικὴ καὶ ἀπέβη ἐνιαία, συνεχὴς καθ' ἑαυτὴν, προαγομένη ὑπὸ ἐσωτερικῆς ἁρμονίας καὶ μένουσ' ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστον συμβάντων καὶ προσώπων. Καὶ ἦτο μὲν ἀληθῶς παρὰ τοῖς Ἕλλησι μέγα τὸ ἀξίωμα τῶν ἀριστέων τῆς τέχνης, ἀλλ' οὐδέποτε ὅμως ἠδυνήθη ἐν τῇ ἐλληνικῇ γραμματείᾳ νὰ ἐξασκήσῃ εἰς ἀνὴρ καθ' ἑαυτὸν τοιαύτην αὐτογνώμονα ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν γραφὴν, τὴν γλώσσαν καὶ τὸ καλλιτεχνικὸν εἶδος, οἷαν ἐπὶ παραδείγματι παρατηροῦμεν παρὰ πολλοῖς τῶν Ῥωμαίων συγγραφέων.

Τέλος δ' ἐπενήργησαν οἱ Δελφοὶ ὡς πνευματικὸν κέντρον ἐπὶ πάσας τὰς τέχνας, ἐφ' ἃς ἐξικνεῖτο ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν οὕτως, ὥστε αὐταὶ οὐ μόνον ὑπὸ ἐνὸς πνεύματος νὰ ἐμπνέωνται, ἀλλὰ καὶ νὰ συνενῶνται πρὸς ἓνα σκοπὸν κοινόν. Ἀλλ' ἐν τούτῳ ἀκριβῶς ἐγκεῖται τι τὰ μάλιστα χαρακτηρίζον τὸν καλλιτεχνικὸν βίον τῶν Ἑλλήνων, ὅτι δῆλα δὴ οἱ διάφοροι κλάδοι τῆς τέχνης δὲν φύονται χωριστὰ ὁ μὲν ἀπὸ τοῦ δὲ, ἀλλὰ συνενοῦνται πρὸς ἀλλήλους εἰς σύμπλεγμα ζῶν. Ἡ δὲ λατρεία συμπεριλαμβάνει καὶ συνενόνει ἐπὶ τὸ αὐτὸ πάσας τὰς καλλιτεχνικὰς ῥοπάς. Πρὸς δόξαν τοῦ αὐτοῦ θεοῦ ὑψοῦνται μὲν οἱ κίονες ὑποβαστάζοντες τὸν λίθινον ὄροφον, πληροῦνται δὲ δι' ἀγαλμάτων τὰ πτερά, τάετώματα καὶ αἱ μετόπαι τοῦ ναοῦ, κοσμοῦνται δὲ οἱ τοῖχοι τῶν ναῶν διὰ ταπήτων ὕφαντων, οὓς ἔπειτ' ἀντικαθιστάνει ἡ γραφικὴ. Εἰς τοῦ αὐτοῦ δὲ θεοῦ τὸν αἶνον συντελεῖ ὁ ὕμνος καὶ τὸ ἐπινίκιον ἄσμα, ἡ μουσικὴ καὶ ἡ ὄρχησις. Καὶ δὴ ἡ τέχνη πάντος' ἐδοῦλευεν εἰς τὸ

θεῖον, οὐδ' ἔγεινέ ποτε ἀντικείμενον αὐτῆς τὸ καθημερινὸν καὶ τὸ καθαρῶς ἀνθρώπινον. Καὶ ἐν ταῖς νίκαις δ' αὐταῖς ἐξυμνεῖτο μόνον ὁ ὑπὸ τῶν θεῶν εὐλογηθεὶς, καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἐπινίκιος ὕμνος μετεπήδ' ἀμέσως ἀπὸ τοῦ ὑμνουμένου νικητοῦ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν θεῶν.

Ἐνεκα δὲ ταύτης τῆς μεγάλης ἐνότητος ἐν τῇ τέχνῃ ἐφαντάζοντο οἱ Ἕλληνες καὶ τὰς Μούσας οἰοεῖν τινα χορὸν, ἐξ οὗ ἠδυνάτουσαν νὰ ὑπολάβωσιν ἀποσπασμένην μίαν αὐτῶν καὶ μόνην, τὴν δὲ Ἀπόλλωνα ὡς τὸν μουσαγέτην τοῦ χοροῦ ἐκεῖνου. Ἡ δὲ ἀντίληψις αὕτη τῶν Ἑλλήνων δὲν ἦτο εἰκὼν ποιητικὴ, ἀλλὰ δοξασία θρησκευτικὴ, ἣν καὶ παρέστησαν ἐν τῷ ἀετώματι τοῦ προνάου τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ διὰ μεγαλοπρεποῦς συμπλέγματος ἀγαλμάτων. Οὕτω δὲ πράγματι ὁ δελφικὸς Ἀπόλλων ἵσταται ἐν μέσῳ πασῶν τῶν ὁδῶν, ἅς ἐπορεύετο ἢ τε ἔρευνα καὶ ἢ τέχνη, δίκην ὑπερτέρου τινὸς δαίμονος τοῦ πνευματικοῦ βίου, εἰς ὃν, περιβαλλόμενος ὑπὸ τῶν λογάδων τοῦ ἔθνους, ἔδωκε μεγαλοπρεπῆ καὶ εὐδιάγνωστον ἔθνηκην ἔκφρασιν, θεμελιώσας αὕτως ἰδεώδη ἐνότητα τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου.

Ἄλλὰ τὸ δελφικὸν ἱερὸν δὲν ἦτο μόνον τὸ ἰδεῶδες κέντρον τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Ἐπειδὴ δ' ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρχον μόνον κειχωρισμένοι πόλεις, ἀντὶ δὲ τῶν ἀπηρχαιωμένων ἀμφικτυονίων δὲν εἶχε καταστῆ ἄλλο σύστημα πολιτειῶν, οἱ Δελφοὶ ἀπέβησαν καὶ τὸ μόνον ἐνιαῖον κέντρον, ὅπερ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἠδύνατο νάντιτάξῃ εἰς τε τοὺς ξένους καὶ εἰς τὴν ἀπομόνωσιν τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν.

Οὐδὲν τῶν ἄλλων ἱερῶν ἠδυνήθη νάποκτήσῃ τοιοῦτον ἀξίωμα, οὐδ' αὐτὰ τὰ ἐπιφανέστατα καὶ δυνατώτ' αὐτῶν, οἷον τὸ Ἀρτεμίσιον τῆς Ἐφέσου καὶ τὸ Διδυμαῖον τῆς Μιλήτου. Ἰδίως δὲ τὸ μιλησιακὸν τοῦτο ἱερὸν, ὅπερ εἶπερ τι καὶ ἄλλο θὰ ἠδύνατο νάνταγωνισθῆ πρὸς τὸ τῶν Δελφῶν, εἶχε τὸ ἐλάττωμα, εἰτι

δὲν ἦτο ἀμφικτυονικὸν κέντρον τῶν ἰωνίδων πόλεων. Ἄλλως δὲ τὰ μικρασιατικὰ ἱερά δὲν εἶχον δυναθῆναι νὰ ἐμπεδώσωσι τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν μὴ ἐλληνικὴν Ἀσίαν. Διὰ ταῦτα οἱ τε Ἕλληνες τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ οἱ ἐν ταῖς ἀποικίαις ἀνεγνώριζον τοὺς Δελφοὺς ὡς τὸ κέντρον παντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ, εἰς τοὺς Δελφοὺς δ' ἀπηυθύνοντο οἱ ἡγεμόνες καὶ αἱ πολιτεῖαι τῶν ξένων χωρῶν, ὅσαι ἤθελον νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸ ἔθνος τὸ ἐλληνικόν. Διὰ τῶν ἱερῶν τῶν Δελφῶν ἐζήτουν νὰποκτήσωσι δύναμιν παρὰ τοῖς Ἕλλησι, καὶ ἐν Δελφοῖς ἐπειρῶντο νὰ καρπωθῶσι τοὺς θησαυροὺς τῆς ἐλληνικῆς σοφίας χάριν τῶν ἰδίων σκοπῶν. Ἦδη δὲ περὶ τὸ 740 π. Χ. (Ὀλυμπ. 10) ἔστειλαν Φρύγες ἡγεμόνες ἀναθήματα εἰς Δελφοὺς¹· τὸ παράδειγμα δ' αὐτῶν ἐμιμήθησαν οἱ βασιλεῖς τῆς Λυδίας, οἵτινες ἐζήπτον τὰς τύχας τοῦ βασιλείου αὐτῶν ἀπὸ τῶν μαντευμάτων τῆς Πυθίας. Καὶ τῆς Δύσεως δὲ οἱ λαοὶ ἔμαθον τὴν δόξαν τῶν Δελφῶν ἅμα τῇ διὰ τῶν ἀποικιῶν εἰς αὐτοὺς μεταδόσει τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Τῶν δ' ἐν τῇ τυρρηρικῇ παραλίᾳ πόλεων ἢ Ἀγυλλὰ ἐξέθηκε περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Κύρου ἐν ἰδίᾳ θησαυρῷ ἀναθήματα αὐτῆς ἐν Δελφοῖς καὶ ἐπειράθη διὰ φιλίας ἐπικοινωνίας πρὸς τὸ ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος νὰ συντηρήσῃ τὸν ἀμαυρωθέντα ἐλληνικὸν αὐτῆς χαρακτήρα². Οἱ δ' ἐκ τῆς αὐτῆς τυρρηρικῆς χώρας καταγόμενοι Ταρκύνιοι ἐτίμων τὸ δελφικὸν μαντεῖον, καὶ εἰς τὴν πρὸς αὐτὸ σχέσιν ταύτην ἐνέμεινεν οὐχ ἦττον πιστῶς ἢ ῥωμαϊκῇ πολιτείᾳ³.

Οὕτως αἱ ξέναι πολιτεῖαι ἐτύγγανον φιλοξενίας ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ ἐστία τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐκαλοῦντο οἱ Δελφοί. Συνεδέθησαν σχέσεις ἐπιδράσασαι μεγάλως ἐπὶ τὴν ἐπαύξησιν τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ μαντείου ὡς καὶ τὴν προαγωγὴν τοῦ μετὰ τῶν δελφικῶν συμφερόντων τὰ μάλιστα συμπίπτοντος θαλασσίου ἐμ-

¹ Ἡροδότου I, 14.

² Ἡροδότου I, 167 Στράβωνος V, σ. 220. Schwegler Römische Geschichte Τόμ. Α' σ. 271.

³ Schwegler Römische Geschichte Τόμ. Α' σ. 775.

πορίου. Καὶ ἡ μὲν Ἑλλάς ἐξεληθοῦσα τῆς μεμονωμένης αὐτῆς θέσεως μετέσχεν εὐρυτάτης διεθνούς ἐπιμιξίας· οὐδαμοῦ δ' ἀλλαχοῦ μᾶλλον ἢ ἐν Δελφοῖς ἐκαλλιεργήθη καὶ ἔτυχεν ἐνθαρρύνσεως τὸ ὠραῖον ἔθος τῆς φιλοξενίας τῆς συνενούσης οὐ μόνον ἰδιωτικῶς οἴκου πρὸς ἀλλήλους, ἀλλὰ καὶ πόλεις ὅλας, πολιτείας καὶ λαούς.

Ἡ ἱερότης τοῦ δικαίου τῆς ξενίας ἦτό τι κεφαλαιῶδες ἐν τῷ διεθνῇ δικαίῳ τῷ ἀπορρέοντι ἐκ Δελφῶν. Διὰ ταῦτα καὶ ἐν τῇ ζωγραφίᾳ ἐκείνῃ τῆς Λέσχης τῇ ἀπεικονίζουσῃ τὴν ἄλωσιν τοῦ Ἰλίου ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων τῆς ἐκπνεούσης πόλεως παριστάνετο καὶ ὁ Ἀντήνωρ τυγχάνων τοῦ ἐλέου τῶν κατακτητῶν ὡς ἡ Ῥαὰβ ἐν τῇ Ἰεριχοῖ καὶ ἐξερχόμενος ἐλεύθερος μεθ' ὅλου αὐτοῦ τοῦ οἴκου ἄτε ξενίας ποτὲ τοὺς πρέσβεις τῶν Ἑλλήνων, τὸν Μενέλαον καὶ τὸν Ὀδυσσεῦ. Καὶ ὁμῶς οἱ ἀπόστολοι ξένων πολιτειῶν εἰσῆγοντο εἰς τὴν Πυθίαν ὑπὸ πόλεων ἐλληνικῶν. Διὸ οἱ μὲν Κορινθιοὶ ἐξέβησαν ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῶν θησαυρῷ τὰ θανάτῃματα τῶν Μερμαυῶν, οἱ δὲ Μασσαλιῶται τὰ τῶν Ῥωμαίων¹.

Πολὺ δὲ δυσχερεστέρα ἦτο ἡ σχέσις τῶν Δελφῶν πρὸς τὰς ἐλληνίδας πόλεις. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν περὶ τὸν ἀμρικτυονικὸν θεὸν ἠθροίζοντο μόνον φύλα, συναπετέλουν ἐν σύνολον, οὐ κέντρον ἦτο τοῦ Ἀπόλλωνος τὸ ἱερόν. Ἀλλ' ἐξ ὅτου διὰ τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ τὰ φύλα προσέλαβον τὴν διάταξιν πολιτειῶν, αὐταὶ ἠξίωσαν, ὡς εἰκὸς, μεγαλειτέραν ἀνεξαρτησίαν, καὶ τοῦτο ἤγαγεν ἀναγκαιῶς εἰς ἀντιθέσεις παντοίας.

Καὶ δικαίωμα τι μὲν ὑπερτέρας ἐποπτείας ἀνεγνωρίσθη ἀδιστάκτως εἰς τὴν Πυθίαν. Πρὸς τοῦτον δὲ τὸν σκοπὸν ὑπῆρχον ἴδιοι ἄρχοντες ἐπέχοντες τόπον μονίμων ἀντιπροσώπων τοῦ χρηστηρίου ἐν πάσαις ταῖς πόλεσι ταῖς μετὰ τῶν Δελφῶν συνδεομέναις. Τοιοῦτοι ἦσαν ἐν Σπάρτῃ οἱ Πύθιοι οἱ σύσκηνοι τῶν βασιλέων², τοιοῦτοι οἱ ὑπὸ τῆς Πυθίας ἐν Ἀθήναις διωρισμένοι ἐξ-

¹ Διοδώρου Σικελιώτου XIV. 93. Schwegler Römische Geschichte Tόμ. I^o σ. 220.

² Schömann Griechische Alterthümer Tόμ. A' ἐκδ. γ' σ. 264.

γῆται τοῦ ἱεροῦ δικαίου¹, τοιαῦται αἱ πολυμελεῖς θεωρίαι ἐν Αἰγίνῃ, Μαντινεῖα, Τροϊζῆνι καὶ ἄλλαις πόλεσιν². Ἐν αὐταῖς διαμένοντες οἱ ἀπόστολοι ἐκεῖνοι τῶν Δελφῶν ἀναμνησκουσιν ἀδιακόπως τὴν τήρησιν τοῦ θεοῦ δικαίου, οὗ ἡ παράβασις οὐδέποτ' ἐπιτρέπεται, ἐλέγχουσι πᾶσαν παρέκκλισιν ἐκ τῶν κοινῶν ἐλληνικῶν θεσμῶν καὶ μεριμνῶσι περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἐκ Δελφῶν διδομένων κελευσμάτων. Πράγματι δ' ἡ Πυθία δὲν ἐποπτεύει μόνον καὶ προσέχει, ἀλλὰ καὶ διατάσσει καὶ ἀπαιτεῖ. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι ἀπαιτεῖ τὴν ἔξωσιν ἐναγῶν ἐκ τῶν πόλεων, ἀξιῶν στρατολογίαν πρὸς ἄμυναν ἐαυτῆς ἀπὸ τῶν ἰδίων πολεμίων καὶ τιμωρίαν τυχόν ἐπελθούσης ἀνατροπῆς πολιτεύματος ὑπ' αὐτῆς ἐγκριθέντος. Κελεύει τὴν παῦσιν ἐμφυλίων ἀγῶνων, διαλλάσσει διαμάχας φατρῶν καὶ ὁμόρων πόλεων, παραπέμπει πόλιν τινὰ πρὸς αἴτησιν βοήθειας παρ' ἄλλης, ὡς τὴν Σπάρτην εἰς τὰς Ἀθήνας ἐν τῷ δευτέρῳ μεσσηνιακῷ πολέμῳ ἢ τοὺς Αἰτωλοὺς εἰς τοὺς ἐν Ἑλικῇ Πελοπίδας³. Ῥυθμίζει τὰς σχέσεις τῶν πόλεων διαφόρων πρὸς ἀλλήλας, κελεύουσα ἐπὶ παραδείγματι τοὺς Μαντινεῖς νάνακομίσωσιν ἐκ Μαινάλου εἰς τὴν ἰδίαν ἐαυτῶν πόλιν τὰ λείψανα τοῦ Ἀρκάδος, ἰδιοποιουμένους οὕτω τὸ ἀξίωμα μητροπόλεως τῆς Ἀρκαδίας. Τέλος δὲ διατάσσει τὰ πολιτεύματα τῶν πόλεων ἐκάστων ἢ ἐπιφυλάσσει εἰς ἐαυτὴν τὸ δικαίωμα τῆς ἐπικυρώσεως παντὸς νέου πολιτεύματος. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κλεισθένης ἀνεγνώρισε τοῦτο τὸ δικαίωμα ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ γενομένῃ διατάξει τῶν νέων φυλῶν.

Ἄντεπροσώπευον δ' οἱ Δελφοὶ ἀπανταχοῦ τὸ ἀριστοκρατικὸν πολιτεῦμα, ἅτε καὶ αὐτοὶ διοικούμενοι ὑπὸ γενῶν εὐπατριδῶν, καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν συνήπτετο πρὸς τὸ ἀξίωμα τῶν ἀρχαίων οἰκῶν. Ἐν τῇ ἀριστοκρατικῇ πολιτεῖα περιέχεται ἡ ἐλευθερία

¹ [Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 27 σημ. 1].

² Περὶ τῶν συναρχῶν τούτων τῶν θεωριῶν, αἵτινες εἶχον εὐρυτάτην πολιτικὴν ἐξουσίαν οὕτως, ὥστε τὸ ἀξίωμα τοῦτο θεωρεῖτο βαθμῆς πρὸς ἀνάβασιν εἰς τὴν τυραννίδα (Age-sioτέλους Πολιτ. ἐκδ. Bekker σ. 217, 14, ἴδε Schömann Griechische Alterthümer Τόμ. Α' ἐκδ. γ' σ. 152).

³ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 235.

θεόδατος, ἦν εὐρίσκων ἐν Σπάρτῃ θεώρει ἀξίαν ἐξυμνήσεως ὁ Πίνδαρος¹. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς χαλαροὺς πολιτικούς δεσμούς τῶν ἰωνικῶν πόλεων οἱ Δελφοὶ ἀπήτουν σύστημα αὐστηρῶν οἷον τὸ πραγματωθῆν τελειότατα παρὰ τοῖς Δωριεῦσι τοῖς παιδευθεῖσι κατὰ τὰ παραγγέλματα τῶν Δελφῶν. Πᾶσα δὲ ἀντίδρασις, πᾶσα ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς Πυθίας ἐπερχομένη πολιτικὴ μεταβολὴ ἦτο ἐπανάστασις. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ πάλη τοῦ μαντείου πρὸς τοὺς τυράννους, οἵτινες εἶχον συναποστῆ ἀπὸ τῶν Δελφῶν μετὰ τῶν πόλεων αὐτῶν καὶ εἶχον ἐνσπείρει τὴν στασιαστικὴν κίνησιν τῶν πόλεων τῆς νέας Ἰωνίας εἰς τὸ ἔδαφος τῶν εἰς τὸν Πύθιον Ἀπόλλωνος περηνγίων πολιτειῶν. Διὰ τοῦτο τὸν Σικυώνιον Κλεισθένην ὠνόμασε τὸ χρηστήριον *λευστήρα*, ἦτοι δῆμιον, ἀντίτασσαν αὐτὸν πρὸν ἀρχαίον τῆς χώρας βασιλέα, τὸν Ἀδραστον².

Πληρεστάτη δ' ἦτο ἡ ἐλευθερία, μεθ' ἧς τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν οὐκ εἶχε τὰ τῶν ἀποικιῶν. Καὶ δὴ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεγάλης ἐν τῷ ὀγδόῳ καὶ ἐβδόμῳ αἰῶνι περιόδου τῆς κτίσεως τῶν ἀποικιῶν δὲν ἠδύνατο τὸ χρηστήριον νὰ περιορισθῆ εἰς μόνην τὴν ὑπόδειξιν τῶν οἰκιστέων τόπων, ἀλλ' ἀναγκαιῶς ἔπρεπε νὰ βοηθῆσθαι καὶ εἰς τὴν ἐπίλυσιν τῶν πολυπληθῶν νέων προβλημάτων, ἅτινα παρουσιάζει ἡ πολιτικὴ διάταξις τῶν νέων κτισμάτων. Ἀλλ' οὐδαμοῦ μᾶλλον ἢ ἐν ταῖς ἀποικίαις ὑπῆρχεν ἔδαφος προσφρωότερον πρὸς ἀνάπτυξιν ἀντιδράσεως ἐναντίον τῶν Δελφῶν ἐν τῇ διαρρυθμίσει τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ οὐδαμοῦ μᾶλλον ἐπικείμενος ὁ κίνδυνος ἐκνόμου τυραννίδος. Καὶ ταῦτα διότι ἐν ταῖς νέαις ἐκείναις πόλεσιν ἕνεκα τοῦ πολυμιγῶς τῶν κατοίκων καὶ τῆς ἐνωρῆς εἰσελαυνοῦσης ἀνισότητος τῆς περιουσίας ἦσαν ἀναπόφευκτοι φατριαστικαὶ διαμάχαι μετὰ πάντων τῶν ἐπακολουθούτων εἰς αὐτὰς δεινῶν. Διὰ ταῦτα δ' ἀπεκλήθη ἡ Σικελία μήτηρ τῶν τυράννων, καταστάσεις δ' αἵτινες ὑπῆρξαν παροδικαὶ ἐν Ἑλλάδι ἔλαβον ἐν ταῖς ἀποικίαις τὸν τύπον πολιτεύματος μονίμου.

¹ Πινδάρου Πυθ. 1, 61· ἐλευθερία θεόδατος.

² Ἡροδότου V, 67.

Ὅπως δ' ἐπὶ ἐδάφους οὕτως ἐπισφαλοῦς ἰδρυθῆ ὁ νόμος καὶ ἡ τάξις, παρέστη ἐν ταῖς ἀποικίαις ἡ ἀνάγκη νόμων γραπτῶν ἐν χρόνοις, καθ' οὓς αἱ μητροπόλεις διοικοῦντο ἔτι κατὰ τὰ ἔθιμα τοῦ ἀγράφου δικαίου. Πράγματι δὲ ὅσῳ ὀλιγώτερον ἐκράτουν ἔθιμα κοινῇ ἀποδεκτά, τόσῳ ἐνωρίτερον κατέστη αἰσθητὴ ἡ χρεία δικαίου σταθεροῦ καὶ ἰσχύοντος διὰ πάντας. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο ἀδύνατος ἐν ταῖς ἀποικίαις ἡ ἐφαρμογὴ πολιτευμάτων συναπτομένων πρὸς δικαιώματα τῶν εὐπατριδῶν πατροπαράδοτα καὶ ἐρειδομένων ἐπὶ τῆς προϋποθέσεως τάξεως ἀμεταβλήτου, διὰ τοῦτο τελεσφορωτάτη ὑπῆρξεν ἡ ἐν αὐταῖς ἐπιδίωξις θεσμῶν τοιοῦτων, οἵτινες ἐν πόλεσιν ἐμπορικαῖς καὶ ναυτικαῖς εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι θὰ εἶχον τὸ προσὸν νὰ τύχωσιν ἁμοθύμου ἀποδοχῆς καὶ προλάβωσι τὰς παρεκτροπὰς τὰς ἀγούσας εἰς τὴν ὀχλοκρατίαν ἢ τὴν τυραννίδα. Τοιαῦτα δὲ ἦσαν τὰ τιμοκρατικὰ πολιτεύματα ἐν αἷς βᾶσις τῆς διαιρέσεως τῶν πολιτῶν, καθ' ἣν καθορίζοντο καὶ τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ δικαιώματα, ἦτο ἡ ἐγγειος κτῆσις. Κατὰ τοῦτον δὲ τὸν τρόπον ἀπεκρίνετο ἐκλεκτὴ τάξις πολιτῶν, συγκατεμένη ἐκ τῶν ἔχόντων τὴν μεγίστην οὐσίαν καὶ ἔχουσά τι τὸ ἀνάλογον πρὸς ἀριστοκρατίαν. Συνήθως δ' ἀνήρχοντο οἱ τοιοῦτοι λογάδες πολῖται εἰς ἑκατὸν τοιαύτας δὲ τάξεις προνομιούχους εὐρίσκομεν ἐν Ῥηγίῳ, Κρότωνι, Λοκροῖς, Ἀκράγαντι, Κύμῳ. Συνεῖθισαν δ' ἐν ταῖς ἀποικίαις ἐνωρίτατα καὶ εἰς τὴν εἰς ἄλλας πόλεις εἰσαγωγὴν νομοθετημάτων ἐπιτυχόντων ἐν μιᾷ πόλει, αἵτινες καὶ μετήγοντο δικὴν βιομηχανικῆς τινος ἐπινοήσεως. Τὸ αὐτὸ δὲ σύστημα ἰσχυσε καὶ ὡς πρὸς τὰ γραπτὰ πολιτεύματα ¹.

Τούτων δὲ ἀρχαιότατον ὑπῆρχε τὸ τῶν Ἐπιζεφυρίων Λοκρῶν τῆς κάτω Ἰταλίας². Λόγος δὲ τῆς πρωΐμου ταύτης ἐν Λοκροῖς ἀναπτύξεως γραπτῶν νόμων ὑπῆρξεν ἡ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐξ Ὀ-

¹ Περὶ τῶν πολιτευμάτων τῆς μεγάλης Ἑλλάδος ἴδε K. Fr. Hermann Staatsalterthümer § 89. [G il b e r t Handbuch der griechischen Staatsalterthümer Leipzig 1886. Τόμ. Β' σ. 238 κ. ἑ.]

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 674.

ζολῶν καὶ Ὀπουντίων Λοκρῶν, ἐκ Κορινθίων, Λακεδαιμονίων καὶ παντοίων ἄλλων μεταναστῶν ἀνάκρασις τῶν κατοίκων, οὔτινες μόνον δι' ἀκριβοῦς καθορισμοῦ τοῦ δημοσίου δικαίου θὰ ἠδύναντο νὰ συγκροτήσῃσι πόλιν εὐνομουμένην. Διὰ τοῦτο δ' ἐπέβαλεν ὁ θεὸς τῶν Δελφῶν εἰς τοὺς Λοκροὺς νὰ φροντίσωσι περὶ νόμων, καὶ οὕτως ἐγενήθη περὶ τὰ μέσα τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος ἡ νομοθεσία τοῦ Ζαλευκοῦ, τὸ πρῶτον εἰς τοὺς ἀρχαίους γνωστὸν σύνταγμα νόμων. Συνίστατο δὲ τοῦτο ἐξ ἐπιλογῆς τῶν ἐν τοῖς τότε χρόνοις νομιζομένων ἐν ταῖς εὐδοκιμητάταις τῶν μητροπόλεων, ἐπιλογῆς προσηρμοσμένης εἰς τὰς τοπικὰς ἀνάγκας τῶν Λοκρῶν. Καὶ πρὸς μὲν τὸ ποινικὸν δίκαιον ἐχρησίμευσαν ὡς κανὼν οἱ θεσμοὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, πρὸς δὲ τὴν πολιτικὴν τάξιν ἡ Κρήτη καὶ ἡ Σπάρτη, ἀλλὰ μετὰ συνετῶν μεταβολῶν, καὶ ταῦτα διότι ἐν πόλει οἷοι οἱ Λοκροὶ δὲν ἠδύνατο μὲν νὰ παγορευθῇ ἡ διαμονὴ τῶν ξένων, ἀλλ' ἤτο δμοῦς κατορθωτὴ ἡ ἀπαγορευσις τῆς εἰς τὴν ξένην περιπλανήσεως τῶν πολιτῶν. Καὶ εἰς τὴν ἀπαλλοτριώσιν δὲ τῶν κτημάτων παρενεβλήθησαν δυσχέρειαι, καὶ τὸ ἐμπόριον δ' αὐτὸ περιωρίσθη, ἐφ' ὅσον ἤτο μόνον καταλλαγὴ ἢ καπηλεία, τὰ δὲ γεωργικὰ προϊόντα ἔπρεπε νὰ πωλῶνται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ γεωργοῦ.

Εἰς δὲ τὴν καινολογίαν ἐτέθησαν κατὰ τὸ δυνατόν φραγμοί, ἀπηγορεύθη δ' εἰς τοὺς πολίτας καὶ αὐτὸ τὸ ἐπὶ τῶν χειλέων τῶν Ἰώνων πάντοτε πρόχειρον ἐρώτημα «Τί καινόν;». Ἄφ' ἐτέρου δὲ ὑπῆρχε καὶ ἐνταῦθα τίμημα, ὅπερ ἐχρησίμευσεν ὡς βᾶσις τοῦ ἀπαρτισμοῦ στενοτέρου κύκλου πολιτῶν προνομιοῦχων¹ καὶ ὡς πρὸς τὸ ἰδιωτικὸν δὲ δίκαιον καθωρίσθησαν ἐνταῦθα τὸ πρῶτον ἀκριβέστεραι διατάξεις, ἐξ ὧν δύναται τις νὰ ἐξαγάγῃ πορίσματα περὶ τῶν πολυπλόκων σχέσεων τοῦ ἀστικοῦ βίου.

Ὡς δ' ἦσαν συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀνάλογοι οἱ κρητικοὶ καὶ λακωνικοὶ νόμοι, οὕτω καὶ πρὸς τοὺς νόμους τοῦ Ζα-

¹ [Ἡρακλείδου Ποντικοῦ ἀποσπ. XXX παρὰ Müller Fragmenta historicorum Graecorum Tόμ. Β' σ. 221.]

λεύκου συνεφώνουν οί νεώτεροί πως νόμοι τοῦ Χαρώνδα, ὅστις ἐν τῇ γενετείρᾳ Κατάνῃ¹ ἐπειράθη νά μεταβάλῃ τοὺς ἀνησύχους Σικελιώτας διὰ σταθερῶν νομοθετικῶν διατάξεων εἰς πολίτας ἀγαθοὺς. Κατώρθωσε δ' ὁ Χαρώνδας νά παράσχῃ εἰς τὸν ἰωνικὸν χαρακτῆρα ποιᾶν τινα ἐλευθερίαν κινήσεως χωρὶς νάγᾳγη εἰς κίνδυνον τὴν ἀπαιτουμένην στερεότητα τῆς πολιτικῆς τάξεως. Οἱ δὲ νόμοι αὐτοῦ ὀσημέραι μᾶλλον δοκιμαζόμενοι ἔτυχον καθολικῆς ἀποδοχῆς εἰς τὰς χαλκιδικὰς πόλεις. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν πόλεσι τῶν μεσογειῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἔγινε δεκτὸν κατὰ μεταγενεστέρουσ αἰῶνας τὸ ἀστικὸν δίκαιον τῶν Χαλκιδιέων, καθ' ὅτι αἱ ἀποδεχθεῖσαι αὐτὸ πόλεις διεγίνωσκον αὐτὸ ὡς παρέχον τὴν ἀσφαλεστάτην ἐγγύησιν προόδου γνησίως ἐκπροσωπούσης τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα. Οὕτω δὴ τὰ προβλήματα τὰ προκείμενα εἰς λύσιν τοῦ νομοθέτου ἐν ταῖς ἀνά τὴν Δύσιν ἀποικίαις ἔχραγον εἰς τὴν εἰσαγωγὴν πολιτευμάτων, ἅτινα, ὄντ' ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοπικῶν περιστάσεων καὶ ὁμοίως ἀνεξάρτητ' ἀπὸ τῶν κατ' ἰδίαν θεσμῶν τῶν διαφόρων φύλων, ἔφερον χαρακτῆρα κοινῶς ἐλληνικὸν καὶ ἕνεκα τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἰσχύος ἦσαν ἱκανὰ νά τύχῃσι διαδόσεως εὐρυτάτης.

Ἄν κατὰ ταῦτα ἐκλήθησαν δωρικοὶ οἱ νόμοι τοῦ Ζαλεῦκου, ἡ ὀνομασία αὐτῆ μόνην δικαιολογίαν δύναται γὰρ ἔχει, ὅτι ἐν τε αὐτοῖς καὶ ἐν τοῖς νόμοις τοῦ Χαρώνδα ὡς καὶ ἐν τῷ πολιτεύματι τῶν πόλεων τῆς ἐπὶ Θορκῆς Χαλκιδικῆς, ὧν νομοθέτης ὑπῆρξεν ὁ Ῥηγῖνος Ἀνδροδάμας², ἐφηρμοσθησαν ἀρχαί ἔχουσαι τὴν πηγὴν ἣν καὶ οἱ θεσμοὶ τῆς Κρήτης καὶ Σπάρτης. Κυριωτάτη δ' αὐτῶν εἶνε ἡ ἀρχή, καθ' ἣν τὰ γένη καὶ οἱ οἴκοι ἔπρεπε νά διατηρηθῶσιν ἐν ταῖς πόλεσι μετὰ πάσης ἐπιμελείας, ὅπως ἐν αὐτοῖς δικαιωνισθῶσι τάρχαία ἦθη καὶ τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα. Πρὸς τοῦτοισ δ' ἐκράτει ἐν τοῖς θεσμοῖς ἐκείνοις ὁ ἀδιάλυτος σύνδεσμος τοῦ δικαίου καὶ τῶν ἐθίμων, ἡ σθεναρὰ καταπολέμησις πάσης

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 670

² Ἀριστοτέλους Πολιτ. ἐκδ. Bekker σ. 58, 15.

ἐπιζητήσεως νεωτερισμῶν, ὁ περιορισμὸς τῆς εἰς τὴν ἐμπορίαν ἐπιδόσεως, ἡ ἐπιδιώξις φιλοπατρίας στηριζομένης εἰς τὴν πίστιν καὶ τὴν φιλαλήθειαν.

Διὰ ταῦτα δὲν γεννᾷ ἀπορίαν ὁ συσχετισμὸς τοῦ τε Ζαλεύκου καὶ τοῦ Χαρώνδα πρὸς τὸν Πυθαγόραν, ὅστις περὶ τὸ 530 π. Χ. ἦλθεν ἐκ τῆς Σάμου εἰς τὴν Ἰταλίαν¹, καὶ ταῦτα διότι καὶ τούτου ὡς ἐκείνων ἡ σοφία ἀπέρρεεν ἐκ τοῦ Πυθίου θεοῦ². Καὶ δὴ ὁ Πυθαγόρας ὑπῆρξεν ὁ τάξιώματα τῆς δελφικῆς σοφίας ἐν ὄλῃ αὐτῶν τῇ ἀγνότητι καὶ τελειότητι εἰσαγαγὼν εἰς τὸν πολιτικὸν βίον διὰ τῆς παρὰ τοῖς Κροτωνιάταις εἰς τὴν ἀρχὴν ἀναβιβάσεως ἀριστοκρατικῆν, ἧς βάσις ἦσαν τὰ προσόντα τῆς σοφίας καὶ ἀρετῆς. Καὶ μετὰ τὸν θάνατον δ' αὐτοῦ, συμβάντα περὶ τὸ 497 π. Χ., ἐξηκολούθησεν ἡ εὐδοκίμησις τῶν Πυθαγορείων ἀποτελούντων ἰδίαν κοινότητα. Ἄλλ' ἤδη περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔκτου αἰῶνος ἐξερράγησαν ἐν χώραις ἀπεχούσαις ἀλλήλων βίαιαι στάσεις. Τοιαῦται ὑπῆρξαν ἐπὶ παραδείγματι αἱ σύγχρονοι καταλύσεις τῶν Πεισιστρατιδῶν ἐν Ἀθήναις καὶ τῶν Ταρχυνίων ἐν Ρώμῃ. Μετὰ δὲ τὰς τοιαύτας πολιτικὰς μεταβολὰς ἐστασίασε καὶ ἐν Κρότωνι περὶ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος ὁ δῆμος ἐναντίον τῆς διὰ τῆς κοινοκτημοσύνης καὶ τῆς πειθαρχίας κοινῶν ἠθῶν συνηνωμένης ἀριστοκρατίας. Ὁ Κύλων ἀγανακτήσας ἐπὶ τῇ ἀποκρούσει αὐτοῦ παρὰ τῶν Πυθαγορείων ἐξήγειρε στάσιν ἀνατρέψασαν τὴν

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 229.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 80. Περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Πυθαγόρου πρὸς τὸν Ἀπολλῶνα ἴδε Zeller Geschichte der griechischen Philosophie Τόμ. Α' σ. 293 κ. ἑ. 353 Περὶ τῆς δράσεως τοῦ Πυθαγόρου ἴδε καὶ Müller Die Dorier Τόμ. Α' σ. 365. Tychon Mommsen Pindar σ. 23. Rohde ἐν τῷ Rheinische Museum Τόμ. XXVI σ. 554. XXVII σ. 23. Bergk Griechische Literaturgeschichte Τόμ. Α' σ. 428 κ. ἑ. Chaignet Pythagore et la philosophie pythagorienne. Ἐκδ. 6' Τόμ. 1-2 Paris. 18'5). Ἐγεννήθη δὲ κατὰ τὸν **Ἀπολλόδορον** περὶ τὸ 572 π. Χ. καὶ ἔφυγεν ἐκ Σάμου περὶ τὸ 532 π. Χ. κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ **Ἀριστοξένου** [παρὰ **Πορφύριον** ἐν Βίῳ Πυθαγόρου, 9] Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Πυθαγόρου, συμβάντα κατὰ τὸν **Εὐσέβιον** τῷ 497 π. Χ., ἐξηκολούθησεν ὑφιστάμενον τὸ ἀξίωμα τῶν Πυθαγορείων, ὡν νῦν κέντρον ἀπὸ τῆς τῷ Ῥήγιον

τάξιν τῶν Πυθαγορείων καὶ πληρώσαταν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν κάτω Ἰταλίαν τῶν δεινῶν ἐμφυλίου πολέμου¹.

Ἄλλὰ τὰ εὐγενῆ σπέρματα, ἅτινα εἶχε φυτεύσει ὁ Πυθαγόρας, δὲν ἀπωλέσθησαν καὶ ἐν ταῖς ἀποικίαις. Καὶ εἰς αὐτοὺς δὲ τοὺς φιληρόνους Ταραντίνους ἠδυνήθη νὰ ἐπιβληθῇ ἔτι περὶ τὸ 380 π. Χ. (Ὀλυμπ. 100) Πυθαγόρειος ἀνὴρ, ὁ Ἀρχύτας². Ἡ ἀπολλώνιος μουσικὴ καὶ ἡ μαθηματικὴ ἐπιστῆμη καὶ πρακτικὴ τῆς σοφίας ἐρειδομένη ἐπὶ τῆς ἐγκρατείας καὶ σωφροσύνης καὶ ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν ἁρμονικὴν διάπλασιν τῶν φυσικῶν καὶ σωματικῶν χαρισμάτων κατέστησαν αὐτὸν πρότυπον Ἑλλήνων γνησίου ἐν μέσῳ λαοῦ διεφθαρμένου. Διὰ δὲ τῆς κραταιᾶς αὐτοῦ ἐπιβολῆς κατώρθωσεν ἔτι ἅπαξ νὰ καταστήσῃ τιμίους καὶ σεβαστοὺς τοὺς θεσμοὺς ἐκείνους, ὧν ἡ ἀρχὴ ζητητέα ἐν Δελφοῖς. Ἐν λοιπὸν καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα διαπνέει τὰ βῆθόντα πολιτεύματα, τὸ πνεῦμα τὸ ἑλληνικόν, ὅπερ εὔρεν ἐν αὐτοῖς τὴν δοκιμωτάτην αὐτοῦ ἔκφρασιν. Ἄν δὲ ᾗθελον περισωθῇ μέχρις ἡμῶν αἱ γραφαὶ διατάξεις τῶν μεγάλων νομοθετῶν τῶν ἐν τῇ Δύσει ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, ἔμελλον διὰ τῆς διαλέκτου αὐτῶν καὶ τῆς συνθέσεως νὰ παρᾶσχωσι τρανὸν δείγμα τῆς δελφικῆς ἐπιδράσεως.

Πάντα τὰπὸ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι τελεσθέντα καὶ αἰ ἐν αὐτῇ ἐπελθούσαι μεταβολαὶ καὶ ἡ ἐθνικὴ σφραγὶς ἢ ἐπιτυπωθεῖσα ἐπὶ πασῶν τῶν ἐκφάνσεων τοῦ πνευματικοῦ βίου, τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς ἀντιλήψεως τῶν τοῦ κόσμου, τῆς πολιτειακῆς διατάξεως, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς, τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ποιήσεως ὡς καὶ ἡ γένεσις τοῦ ἐν συνειδήσει ἀναπτυχθέντος ἀνταγωνισμοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους, ταῦτα πάντα ἦσαν κυρίως ἀποτελέσματα τῆς ἐπιδράσεως τῶν Δελφῶν. Διὰ

¹ Ἡ στάσις τοῦ Κύλωνος συνέβη περὶ τὸ 440 π. Χ.

² Μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα τοῦ 410 π. Χ. ἀποχώρησιν τῶν Πυθαγορείων ἔμεινε μόνος ὁ Ἀρχύτας.

ταῦτα δὲ ὑπὸ πλείστας ὄσας ἐπόψεις λέγοντες τὰς λέξεις δελφικῶν, δωρικῶν, ἑλληνικῶν, δηλοῦμεν πράγματα συνώνυμα¹.

Ἡ δ' ἐπίδρασις αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ μένη εἰς αἰεὶ ἢ αὐτὴ, ἀλλὰ μέρος μὲν ἀνεστάλη κατ' ἀκολουθίαν περιστάσεων καθολικῶν ἐν Ἑλλάδι, μέρος δὲ ἀπεβλήθη ἕνεκα πταισματος αὐτῶν τῶν Δελφῶν.

Καὶ δὴ ἡ δύναμις τοῦ μαντείου ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων τῶν ἀμφικτυονικῶν θεσμῶν καὶ ἐπὶ ποιᾶς τινος ἀηλικιότητος τῶν διαφόρων πόλεων, αἵτινες ἐθεώρουν ἑαυτὰς διεσπαρμένα μέλη σώματος, οὗ ἡ ἐνότης ἀντεπροσωπεύετο μόνον ἐν Δελφοῖς. Ἄλλ' ἡ δύναμις τῶν Δελφῶν ἐμελλε κατ' ἀνάγκην νὰ μειωθῇ, ὅτε, αὐξανομένης τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἤρχισεν ἐκλείπουσα ἢ εἰς τὰς διοσημίας καὶ τὴν μαντείαν πίστις, ὅτε αἱ καθ' ἐκάστας πόλεις ἀπηλλάγησαν τῆς κηδεμονίας τῶν ἱερέων, ὅτε, αὐξηθεῖσαι εἰς πολιτείας αὐτονόμους, ἤρχισαν ἀξιοῦσαι τελείαν

¹ Ο Ηολμ (Griechische Geschichte Τόμ. Α' σ. 299), ἐπικρίνων τὰς ἡμᾶς γνώμας περὶ Δελφῶν, προβάλλει τὸ ἑξῆς ἐρώτημα: «Ἡ ἀληθὴς τιμὴ καὶ εὐλάβεια ἡ ὀφειλομένη πρὸς τοὺς Ἑλληνας δὲν συμβιβάζεται μᾶλλον πρὸς τὴν ἡμῶν γνώμην, καθ' ἣν αἱ μεγαλουργαὶ αὐτῶν προέρχονται πάντοτε ἔκ τοῦ πνεύματος τῶν ἐν τοῖς διαφόροις κλάδοις ἀριστέων τοῦ λαοῦ, ἢ πρὸς τὴν ἀντιλήψιν ἐκείνην, καθ' ἣν πάντα τὰ μεγάλα ἔργα ἐπραξεν ἐπὶ ὄσῳ ὄσῳ αἰῶνας συνειδητῶν ἱερέων, οὐκ ἂν ποιητῶν καὶ ὑποβαλέων προδιαγραφόντων καὶ ἐπιβουλιζόντων εἰς τοὺς ἄλλους τὰ θρασυὰ καὶ λευκία:». Πρὸς ταῦτα ἀντιπαρρησιάζομαι, ὅτι τὸ ἐρώτημα τοῦτο κατ' οὐδὲν ὀφείλει τὸν ἱστοριοδίφην, ἐπειδὴ ὁ αὐτός δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διασκευᾷ τὰ πράγματα καθ' ἓν τρόπον νομίζει, ὅτι κατὰ τὴν γνώμην του τιμῶνται μάλιστα οἱ Ἑλληνας. Δεύτερον δὲ πρέπει νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου εἰς τὴν οὐκ ὀρθὴν ἀντιλήψιν τῶν ἡμῶν γνωμῶν. Εἰγὼ ἐννοῶ, ὅτι τὰ μὲν σπέρματα τῶν μεγάλων ἔργων εὐρίσκοντο διεσπαρμένα καθ' ἅπαν τὸ ἔθνος, ἀλλ' ἐν Δελφοῖς ἠνθίσθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ ἀπέδωκαν ἐθνικὸν κτήμα ἐν συνειδήσει. Ὄταν λάοις ἔχον τοιαύτας ἀποκεντροδικὰς διαθέσεις, ὅσας οἱ Ἑλληνας, ἀπεβλήθη καὶ ἐτίμησεν ἓνα καὶ μόνον ἱερὸν τόπον ὡς πνευματικὸν αὐτοῦ κέντρον ἐν ὅῳ βραβητῶ συνιᾷ τοῦτο εἰς τοὺς Δελφοὺς, τοῦτο ἀποδεικνύει, ὅτι πρέπει νὰ ὑψηλῶν ἐνταῦθα κεντρικὴ τις δύναμις. Ὄταν δὲ τοῦτο ὁμολογῆται μὲχρι τῶν χρόνων τοῦ Πλάτωνος, χωρὶς νὰ παραστῇ μεθασομῶ ἀναξιοπροεπῆς ἐξάρτησις ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, δὲν ἐννοῶ πῶς διὰ τῆς τοιαύτης γνώμης ὑποβιβάζεται ἢ πρὸς τοὺς Ἑλληνας ὀφειλομένη τιμὴ καὶ εὐλάβεια. Καὶ πολλὰ μὲν τῶν ἐπιδράσεων τοῦ μαντείου ἀπέδωκαν ἀπλοῖ τύποι, ὡς τοῦτο συνέβη ἐπὶ παραδείγματι κατὰ τὴν κτίσιν νῆων ἀποικιῶν, ἀλλὰ δὲν παύει ὁμοίως νὰ ὑπόκειται εἰς πάντα ταῦτα ἡ ἀλήθεια πραγματικῆ.

ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐπεδίωκον ἐκάστη χωριστὰ πολιτικά συμφέροντα, μὴ κανονιζόμενα παρὰ τῶν Δελφῶν.

Ἡ πολιτεία τοῦ Λυκούργου ἦτο ἐπὶ μακρὸν ἡ κεχαρισμένη εἰς τὸν δελφικὸν θεόν, ἡ προβαλλομένη ὡς πρότυπον εἰς τὰς ἀποικίδας τῶν Δελφῶν, ὁ ἰσχυρὸς βραχίων, δι' οὗ ἐξετελοῦντο αἱ κοσμικαὶ αὐτῶν ἐπιχειρήσεις, ἡ πόλις, εἰς ἣν εἶχεν ἐπαγγελθῆ ὑπὸ τῆς Πυθίας ἡ ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλ' ἡ Σπάρτη περιωρίσθη ὁσημέραι μᾶλλον εἰς τὰ πελοποννησιακὰ πράγματα, δι' ἃ ἡ Ὀλυμπία ἀπέβη νέον κέντρον ἄρ' οὐ δὲ χρόνου ἀντὶ τῶν Ἡρακλειδῶν διώκουν τὰ τῆς πόλεως οἱ ἔσφοροι, οἱ Δελφοὶ ἔπαυσαν νὰ εἶνε ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ τῆς Σπάρτης.

Ἄλλ' ἅμα τῇ ἀποσπάσει τῆς Σπάρτης ἀπὸ τοῦ πατρῷου αὐτῆς ἱεροῦ προσεπέλασε πρὸς αὐτὴν ἡ ἰωνικὴ φυλὴ, ἀντιπροσωπευομένη ὑπὸ τῶν δύο ἐκείνων πόλεων, τῆς Σικυῶνος καὶ τῶν Ἀθηναίων, αἵτινες, περιπτυσσόμεναι τὸ θεόμενον προστασίας ἱερὸν, ἐπειράθησαν νὰ ὑψωθῶσιν εἰς μεγάλας ἐλληνικὰς πολιτείας¹. Καὶ τῆς μὲν Σικυῶνος τὸ ἀξίωμα ὑπῆρξε παροδικόν, ἀλλ' αἱ Ἀθηναὶ διετήρησαν τὴν ἐξέχουσαν αὐτῶν θέσιν. Καὶ δὴ ἐξηκολούθησαν εὐρισκόμεναι εἰς φιλικὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς τοὺς Δελφοὺς χωρὶς μηδαμῶς νὰ ἀποβάλλωσι τὴν ἰδίαν ἀνεξαρτησίαν, καὶ κατώρθωσαν καὶ ὡς πρὸς τοῦτο νὰ συνδέσωσι τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν πρόοδον πρὸς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν πίστιν. Οὕτως οἱ Δελφοὶ, ἀντὶ νὰ προΐστανται ὡς ἄλλοτε ποτε ἀμφικτυονίας φύλων διαφορῶν, εὐρίσκοντο ἐν τῷ μέσῳ δύο μόνον πόλεων ὑπερόχων, ὧν ἡ δύναμις ὑπερηυδοκίμει κατὰ πολὺ τὴν ἰσχὴν πασῶν τῶν ἄλλων. Οὐδεὶς λοιπὸν λόγος ἠδύνατο νὰ γείνη πλέον περὶ διευθύνσεως τῶν κοινῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τοῦ μαντείου.

Ἄλλὰ καὶ οἱ Δελφοὶ αὐτοὶ εἶχον μεταβληθῆ. Πράγματι, ἄρ' οὐ χρόνου δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ χρησιμωθῶσι κελεύσματα καὶ κυβερνώσιν, ἤρξαντο μετερχόμενοι τὴν πονηρίαν τοῦ πολιτεύεσθαι κατὰ τὰς περιστάσεις. Ἄρ' οὐ χρόνου δὲν εἶχον πλέον δύναμιν

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τ. μ. Α' σ. 381.

ιδίαν, προσεκολλήθησαν εἰς δυνάμεις ξένας, ἃς ἠδύναντο νὰ ἐπωφελῶνται χάριν τῶν ιδίων σκοπῶν, καὶ συνέδεσαν σχέσεις ὄλους ἀντικειμένους πρὸς τὰς ἰδίας αὐτῶν ἀρχάς.

Τοῦτο δὲ γίνεται καταδηλότατον ἐν τῷ τρόπῳ, καθ' ὃν οἱ Δελφοὶ προσηγήθησαν πρὸς τὸν Κλεισθένην, τὸν τύραννον. Τοῦτον τὸ μὲν πρῶτον, ὡς εἰκὸς, κατηράσθησαν καὶ ἀπέκρουσαν τὰς ἀσεβεῖς αὐτοῦ προτάσεις, ἀλλ' ἔπειτα ὁμοῦς συνῆψαν οἰκειοτάτας σχέσεις πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν οἶκον, καὶ ἀπεδέχθησαν παρ' αὐτοῦ εὐγνωμόνως τὰς μεγίστας τῶν εὐεργεσιῶν. Οἱ Δελφοὶ προστατεύσαντες τοὺς Ὀρθαγοριῶδας παρέβησαν τὰς ἰδίας ἐαυτῶν ἀρχάς, τοῦθ' ὅπερ ἔπραξαν καὶ οἱ Σπαρτιῆται συντελέσαντες εἰς τὴν κατάλυσιν τῶν Πεισιπρατιδῶν. Ἀλλὰ Δελφοὶ τε καὶ Σπαρτιῆται ἐδλάβησαν καιρίως ἐκ τῆς ἀνακολουθίας αὐτῶν ταύτης.

Οἱ Δελφοὶ ἀπεξεδύθησαν πᾶσαν τιμὴν παρὰ τῷ ἔθνει, ὅτε αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ ἱερεῖς, ἐξ ὧν εἶχον ἀπορρέουσαι αἱ ἀγνόταται ἀρχαὶ τῆς ἠθικῆς, ἐπειράθησαν νὰ συντηρηθῶσι διὰ τῆς σκευωρίας καὶ ἄλλων οὐχ ἥττον ἀτίμων τρόπων. Μάλιστα δ' ἐδλάβην αὐτοὺς ἡ δύναμις τοῦ χρυσοῦ, ἣτις εἶπερ τε καὶ ἄλλο ἐφαρμάκευσε τὸν τέως σπαργῶντα ὑπὸ ὑγιείας ἑλληνικὸν κόσμον. Ὁ ἀπιατικὸς χρυσὸς σαγηνεύσας τοὺς ἱερεῖς παρήγαγεν αὐτοὺς ἡδὴ ἐνωρὶς εἰς τὸ τιμῶν τὴν εὐνοίαν βαρβάρων ἡγεμόνων πλειότερον ἢ ἤρμοζεν εἰς τὸ ἱερὸν τῶν Ἑλλήνων. Ὅτε λοιπὸν τὸ μὲν πρῶτον ὡς ἐκ τῶν Ἀλκιμακωνιδῶν, ἔπειτα δ' ὡς ἐκ τοῦ Κλεισθένους, ὅστις κατώρθωσε, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ μαντείου, νὰπαλλαγῇ τοῦ συμβασιλέως Δημαράτου¹, ἔγεινε καταρανέστατον, ὅτι οἱ χρῆσμοὶ τοῦ δελφικοῦ θεοῦ ἠδύναντο νὰ κτηθῶσι δι' ἀργυρίου², τότε ἀναγκαιῶς ἐξέλιπεν ἡ γοητεία αὐτοῦ παρὰ τοῖς Ἑλλήσι. Περὶ τοὺς χρόνους δὲ τούτους ἔπαυσαν οἱ Δελφοὶ νὰ εἶνε κεντρικὴ δύναμις ἐν Ἑλλάδι. Ἡ παρ' αὐτῶν ἀντιπροσωπευομένη ἐνότης διελύθη, ἀντ'

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 608.

² Ἴδε τὰς σκευωρίας τοῦ Κλεισθένους ἐν Δελφοῖς καὶ τὸν δεκαπλῆν τοῦ Δελφοῦ Κόβωνος πρὸς ἀντίπραξιν κατὰ τοῦ Δημαράτου παρ' Ἡροδότῃ VI, 66.

αὐτῆς δὲ παρουσιάζονται ἀντιμέτωποι ἀλλήλων δύο πόλεις, ὧν ἑκατέρᾳ ἀγωνίζεται προσλαμβάνουσα τὴν ἡγεμονίαν νὰ παράσχη εἰς τὸ ἔθνος ἐνότητα νέαν, ἀγώνισμα ὅπερ μόνον διὰ πολέμου ἡδύνατο νὰ ἐπιτευχθῆ.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν περσικῶν πολέμων οἱ Δελφοὶ ἦσαν οὐδὲν πλέον ἀλλ' ἢ ἡ σικὰ τῆς ἀρχαίας αὐτῶν δόξης, καὶ τὸ ἔθνος ἐστερεῖτο πάσης ἐνότητος ἐν ᾧ χρόνῳ εἶπερ ποτὲ εἶχεν ἀνάγκην αὐτῆς. Τὸ μαντεῖον ἦτο δειλὸν καὶ διχόθυμον, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐκώλυσε τινὰς τῶν πόλεων νὰ μετάρχωσι δραστηρίως τοῦ ἀγῶνος, ὡς τοὺς Κνιδίους¹, τοὺς Κρήτας² καὶ τοὺς Ἀργεῖους³. Πᾶσαι δ' αἱ μεγάλαι ἀνδραγαθίαι τῶν χρόνων ἐκείνων ἐξετελέσθησαν διὰ τῆς πρωτοβουλίας τῶν πόλεων ἑκάστων, καὶ τοῦτο δὴ τοῦτο συνετέλεσεν εἰς τὴν τελείαν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ πάσης ὑποταγῆς εἰς τὸ χρηστήριον καὶ ἀπὸ πάσης ἐπιδράσεως τῆς μαντικῆς. Καὶ ἐξηκολούθησαν μὲν ἀποτελοῦντες οἱ Δελφοὶ τὴν κοινὴν ἐστίαν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ πάντα τὰ συντηρούμενα ἦσαν πλέον κενοὶ τύποι, τὸ δὲ ἀρχαῖον ἀξίωμα τοῦ ἱεροῦ ἐλησμονήθη. Ἐλησμονήθη δ' ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστ' ἐν ἀντιθέσει τραχυτάτῃ πρὸς τοὺς δελφικούς νόμους καὶ αὐταὶ αἱ νίκαι, ἐν αἷς Ἕλληνας εἶχον καταβάλλει Ἕλληνας δι' ὅπλων βαφέντων ὑπὸ αἵματος ἀδελφικοῦ, ἀπὸ θανατίζοντο ἐν αὐτῷ ἐκείνῳ τῷ μόνον κατ' ἐπίρασιν πλέον πανελληνίῳ ἱερῷ τῶν Δελφῶν.

¹ Ἡροδότου I, 174.

² Ἡροδότου VII, 169.

³ Ἡροδότου VII, 148.

Ε.

ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΒΑΡΒΑΡΟΥΣ

Τὰ ἑλληνικὰ φύλα εἶχον ἐξαπλωθῆ ἀμέριμνα ἀνά πάσας τῆς Μεσογείου τὰς παραλίας, ὡς εἰ ἦσαν μόνα ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὡς εἰ ἐκέκτηντο ἐλέφ θεοῦ δικαίωμα καταλήψεως παντὸς ὠραίου καὶ πολυλιμένου αἰγιαλοῦ. Ἐμειναν δ' ἐν ταῖς κτήσεσι ταύταις ἀπρόσβλητα, ἐφ' ὅσον οἱ ὀπισθεν αὐτῶν οἰκούντες λαοὶ προσέβλεπον ἀπαθῶς τὴν ἐπέκτασιν αὐτῶν καὶ ἄφινον τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐνεργῶσιν ἐλευθέρως. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη κατάστασις τῶν πραγμάτων δὲν ἠδύνατο νὰ διαρκέσῃ διὰ παντός. Οἱ δὲ μεσόγειοι λαοὶ ἔμελλον τέλος νὰ συνιδῶσιν ἀναγκάτως, ὅτι τοὺς θησαυροὺς τῆς ἰδίας αὐτῶν χώρας ἐπωφελοῦντο ἀρπακτικῶς ξένοι. Ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν ἐξηγέρθη δυσμένεια καὶ ζήλοστυπία, καὶ κατέβησαν ἄθροοι προχωροῦντες πρὸς τὴν θάλασσαν. Ῥήξεις δὲ μεταξύ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων κατέστησαν ἀναπόφευκτοι· ἐξ αὐτῶν δ' ἐξερράγησαν πόλεμοι μακροὶ, καθ' οὓς αἱ ἑλληνίδες πόλεις ὑπερεμάχοντο τῶν εὐκόλως παρ' αὐτῶν κτηθεισῶν χωρῶν, τῆς εὐζωίας αὐτῶν καὶ εὐημερίας καὶ τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἀνεξαρτησίας.

Διὰ τῶν ἀγῶνων δὲ τούτων ἄρχεται ὁ ἑλληνικὸς λαὸς συμμετέχων τῆς ἀλληλουχίας τῶν παγκοσμίων γεγονότων, καὶ δι' αὐτῶν ἄρχεται τὸ πρῶτον συνεχῆς ἑλληνικὴ ἱστορία. Κατὰ τούτους

δὲ τοὺς ἀγῶνας ἐπέρχεται ἡ τελεία συνειδήσις τῆς ἐν τοῖς προγε-
νεστέροις αἰῶσιν ἐκφανθείσης ἀντιθέσεως τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ τοῦ
βαρβαρικοῦ κόσμου. Καὶ ἄρχονται μὲν οἱ ἀγῶνες οὗτοι ἐν ταῖς
ἀποικίαις, αἱ δὲ ἀποικίαι συμπαρασύρουσι καὶ τὰς μητροπόλεις.
Ἐκτοτε δὲ δὲν διακινδυνεύεται πλέον μόνον ἡ ἀνεξαρτησία ὀλίγων
πόλεων, ἀλλ' ἡ τοῦ ὅλου ἔθνους, καὶ χάριν καταπολεμήσεως τῶν
κινδύνων τούτων ἀντὶ τῆς ἀπαρχαιωθείσης ἀμφικτυονίας ἀναπτύσ-
σεται νέα ἐθνικὴ ἐνότης. Οὕτω δὲ πρὸς τοὺς ἀγῶνας τούτους συν-
ἀπτεται ἡ ὅλη περαιτέρω ἱστορία τῶν Ἑλλήνων.

Ἄρχονται δ' οἱ ἀγῶνες ἐν τοῖς ἀνατολικῶν παραλίῳ τοῦ ἐλ-
ληνικοῦ κόσμου, ἐπειδὴ ἐν αὐτοῖς τὸ πρῶτον ἤχημασε κράτος με-
σόγειον ἔχον τὴν θέλησιν καὶ τὴν δύναμιν νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τῶν
παρακτίων Ἑλλήνων.

Τὸ δὲ κράτος τοῦτο δὲν ἦτο ἀρχαῖον. Πράγματι τὰρχαῖα βα-
σιλεία τῆς Ἀνατολῆς, ἐφ' ὅσον δὲν εἶχον εἰσελάσει εἰς αὐτὰ ξένα
στοιχεῖα, κατείχοντο ὑπὸ ἀδιαφορίας περὶ τῶν παραλίῳ. Συνι-
στάμεν ἄρχῃθεν ἐξ ἐκτεταμένων ὄρειων χωρῶν ἢ πλουσιῶν
παραποταμίων κοιλάδων, δὲν ἤσθάνοντο τὴν ἀνάγκην ἐπικοινωνίας
ἀπωτέρας. Καὶ ἤρκει μὲν εἰς αὐτὰ τὸ ὑπὸ μεγάλων ἐμπορικῶν συν-
οδιῶν κατὰ γῆν καὶ τὸ διὰ τοῦ ποταμοῦ διεξαγόμενον ἐμπόριον· τὰ
δ' ἐκ τῶν πλουσιῶν αὐτῶν προϊόντων ἐξαγόμενα εἰς τὴν ξένην διε-
βιάζοντο διὰ τῶν χειρῶν ξένων λαῶν, ἀποκμιζόντων τὸ ἐξ αὐτῶν
κέρδος. Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ Φοίνικες καὶ ἀργότερον οἱ Ἕλληνες.

Κατὰ ταῦτα δὲ καὶ ἐν τῇ ἀσιατικῇ παραλίᾳ εἶχον ἀφήσει οἱ
ἰθαγενεῖς νὰ ἰδρυθῶσι ξένα ἐμπόρια καὶ ἀποθῶσι μόνιμα καὶ με-
γάλα. Ἀφῆκαν τοὺς ξένους νὰ συναθροίζωνται ἀνενόχλητοι εἰς τὰ
τοπικὰ αὐτῶν συνέδρια καὶ τὰς συνελεύσεις τῶν ἐορτῶν, παρεχώ-
ρησαν δ' εἰς αὐτοὺς καὶ τὴν κτῆσιν τῶν παρὰ τὰς ἐκβολὰς τῶν πο-
ταμῶν κοιλάδων, ἐνθ' αὐταί, χωριζόμεναι ὡς ἐκ τοῦ φυσικοῦ σχη-
ματισμοῦ τῆς χώρας ἀπὸ τῆς μεσογείου, δύνανται νὰ θεωρηθῶσι
συνανήκουσαι εἰς τὴν παραλίαν. Οὕτως οἱ Ἀσιανοὶ ἠγεμόνες οἶον-

εἰ ἐφαίνοντο ἀποδεχόμενοι ἔκουσίως ὡς ὄριον τῆς ἀρχῆς αὐτῶν τὰς μεταξὺ τῆς μεσογαίας καὶ τῶν ἀκτῶν ὄρῳς.

Τὸ δὲ τοιοῦτον σύστημα ἀπέβη ἐπωφελές εἰς αὐτοὺς τοὺς ἰθαγενεὶς λαούς. Καὶ δὴ αἱ ξέναι ἀποικίαι, αἱ κτισθεῖσαι πολλαὶ νέαι πόλεις προεκάλεσαν, ὡς εἰκός, ἐξαιρέτως ζωηρὰν ἐπιμιξίαν, πάντα δὲ τὰ φυσικὰ προϊόντα καὶ τεχνουργήματα τῆς μεσογαίας ἀπέκτησαν νέαν καὶ πολλῶ ἀνωτέραν ἀξίαν. Ὅντες δὲ δεξιοὶ ἔμποροι οἱ Ἕλληνες ἐμερίμων διὰ παντὸς τρόπου περὶ διατηρήσεως ἀγαθῶν σχέσεων πρὸς τοὺς Ἀσιάτας καὶ τῆς καρπώσεως τῆς ἐμποστοσύνης αὐτῶν. Καὶ ἐπεσκέπτοντο μὲν τὰς ἀγοράς τῶν ἰθαγενῶν, ἠγόραζον δὲ τὰ προϊόντα αὐτῶν, εἶδον εἰς αὐτοὺς παραγγελίας ποικίλας, ἐγκαθιέρουντο καὶ αὐτοὶ μεταξὺ αὐτῶν, ὅπως διεξάγωσι δραστηριώτερον τὸ μετὰ τῶν παραλίω κτισμάτων ἐμπόριον, καὶ κατώρθωσαν διὰ τῆς δεξιότητος αὐτῶν νάποδῶσιν εὐχάριστοι, ὠφέλιμοι καὶ τέλος ἀναγκαῖοι ἐν αὐτῇ τῇ μεσογαίᾳ. Τοῦτο δὲ συνέβη ἰδίως ἐν ταῖς πρωτεύουσαις τῶν μικρασιατικῶν βασιλείων.

Τῶν βασιλείων δὲ τούτων τὸ τῶν Φρυγῶν προωρίζετο εἴπερ τι καὶ ἄλλο ἔνεκα τῆς φυλετικῆς συγγενείας εἰς φιλίαν ἐπικοινωνίαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας¹. Πράγματι δ' εἰς τὴν Φρυγίαν ἀναφέρονται αἱ ἀρχαιόταται τῶν σχέσεων μεταξὺ παραλίας καὶ μεσογαίας. Καὶ δὴ οἱ Νηλεῖδοι ἐν Μιλήτῳ εἰσάγουσιν εἰς τοὺς οἶκους αὐτῶν ὀνόματα φρυγικὰ², περὶ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ πρώτου μεσσηνιακοῦ πολέμου ἔζη βασιλεὺς τις Μίδας υἱὸς Γορδίου³ συνδεόμενος διὰ φιλίας μεγάλης πρὸς τοὺς πολίτας τῆς Κύμης, μάλιστα δὲ καὶ ἔλαβε σύζυγον Κυμαίαν, τὴν Ἐρμодиκὴν⁴, καὶ ἦλθε

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 99.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 352.

³ Böckh *Metrolologische Untersuchungen* σ. 76. Κατὰ τὸν *Εὐδοκίον* ὁ Μίδας ἰδασίλευε τῷ 737 π. Χ. (Ὀλυμπ. 10, 4). Ἐπάρχει δὲ Μίδας τις ἀποθανὼν τῷ 695 π. Χ. (Ὀλυμπ. 21, 2) οὗ τὸ ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα ἐποίησεν ὁ Ὅμηρος κατὰ τὸν *Ψευδοηρόδοτον* ἐν Ἐξηγήσει περὶ τῆς τοῦ Ὁμήρου γενέσεως καὶ βιοτῆς 11.

⁴ Ἐρμодиκὴ καλεῖται παρ' *Ἡρακλείδῃ τῷ Ποντικῷ* 11, 3, Δημοδίκη δὲ παρὰ τῷ *Πολυδέκῃ* IX, 83.

διὰ μὲν τῆς Κύμης εἰς σχέσεις πρὸς τὴν μητρόπολιν αὐτῆς, τὴν Χαλκίδα, διὰ δὲ τῆς Χαλκίδος πρὸς τοὺς Δελφούς. Ὑπῆρξε δὲ λαμπρά σελὶς τῶν χρονικῶν τοῦ ἱεροῦ ἢ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἱδρυσις τῆς πρώτης ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Δελφῶν ἀποικίας τῶν Χαλκιδέων ἐν Σικελίᾳ¹ καὶ ἡ ἐν τῷ κατὰ τοὺς Δελφούς θησαυρῷ τῶν Κορινθίων ἱδρυσις τοῦ βασιλικοῦ θρόνου τοῦ Μίδα, ἐφ' οὗ συνείθιζε νὰ δικάζη, τοῦ πρώτου τούτου ἀναθήματος τῆς Ἀνατολῆς².

Τὸν δὲ ἀρχαῖον τοῦτον λαὸν τῶν Φρυγῶν συνώθησαν ἐπιδρομαὶ ἄλλων λαῶν, εἰσελασάντων εἰς τὴν χερσόνησον ἐκ τῶν νοτιοανατολικῶν καὶ εἰσαγαγόντων πολιτισμὸν ξενότροπον, συγγενῆ πρὸς τὸν τῆς ὑπὸ Σημιτῶν κατεχομένης προσθίας Ἀσίας. Εἶχον δ' οἱ Φρύγες ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι Πελασγοὶ ἐλαχίστην δύναμιν ἀντιστάσεως ἐναντίον τῶν ξένων, ἐπειδὴ ὁ ἰθαγενὴς αὐτῶν πολιτισμὸς δὲν εἶχεν ἐπίδοσιν ἰκανήν. Διὰ ταῦτα δὲ τὰ ἔθιμ' αὐτῶν καὶ ἡ θρησκεία ἠλλοιωθήσαν ἐπαισθητῶς ὑπὸ τῆς ξένης ἐπιδράσεως.

Ἡ δὲ κυριωτάτη τοιαύτη ἐπίδρασις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐξεπήγασεν ἀπὸ τῶν Λυδῶν³, ὧν τὸ ὄνομα κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου ἀντικατέστησε τὴν ἀρχαιοτέραν ὀνομασίαν τῶν Μαϊόνων⁴. Ἡ δὲ καταγωγὴ τῶν Λυδῶν εἶνε σκοτεινὴ. Δὲν δύνανται νὰ ποδειχθῶσιν ἀσφαλῶς ἀνήκοντες οὔτε εἰς τὴν ἀρίαν οὔτε εἰς τὴν σημιτικὴν ὁμοφυλίαν· ἀλλ' ὅμως, ἐφ' ὅσον γινώσκομεν τὰ κατ' αὐτοὺς, ἔσθεον τοιαύτας λατρείας, οἷαι ἐπεχωρίζον ἐν ταῖς ὑπὸ Σημιτῶν οἰκουμέναις χώραις τῆς Ἀνατολῆς. Ἦσαν δὲ πρὸς τοὺς Ἑλληνας τῶν παραλίων πολὺ μᾶλλον ξένοι ἢ οἱ Φρύγες, ἀλλὰ δι' αὐτὸν τοῦτον τὸν λόγον ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ὑπῆρξε πολὺ κραταιότερα καὶ διαρκεστέρα. Κατὰ μέρος δὲ συνανεμίχθησαν πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους κατοίκους, ὥστε Φρύγες καὶ

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 668.

² Ἡροδότου I, 14.

³ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 101.

⁴ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 342.

Λυδοὶ δὲν διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων εὐκόλως, ἐπέδρασαν δὲ καὶ ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας. Οὗτοι ἐιδιδάχθησαν παρὰ τῶν Λυδῶν οὐ μόνον πολλὰ τῶν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιοτεχνίας, ἀλλὰ καὶ τῶν καλῶν τεχνῶν, ἰδίως δὲ τῆς μουσικῆς. Πράγματι οἱ Λυδοὶ πρὸς τοὺς ἄλλοις γνωρίσμασι τοῦ σημιτικοῦ πολιτισμοῦ εὐρίσκονται ἔχοντες καὶ ἰδιάζουσιν κλίσιν πρὸς τὴν λυρικὴν ποίησιν. Ἐκ τῆς παρορμήσεως δὲ ταύτης ἐξεβλάστησεν ἡ ἑλληνικὴ ἐλεγεία¹, τὸ δ' εὐπαθὲς μέλος τῶν Λυδῶν συνεχιστήθη μετὰ τοῦ λυδικοῦ αὐλοῦ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Δελφούς. Καὶ ἡ μὲν εὐρωπαϊκὴ Ἑλλάς ὀλίγα μόνον σπέρματα πολιτισμοῦ σποράδην παρέλαβε παρὰ τῶν Λυδῶν, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀσίας συνανέκράθησαν δι' ὅλης αὐτῶν τῆς ἱστορίας μετὰ τῶν Λυδῶν.

Ἡ ἀνάκρασις δ' αὕτη ἤρξατο ἤδη ἐπὶ τῆς δυναστείας τῶν Ἡρακλειδῶν, ἥτις διώκει τὴν χώραν ἀπὸ Ἀγρωνος, τοῦ υἱοῦ τοῦ Νίνου, τοῦ ἐγγόνου τοῦ Βήλου². Ἡ δ' ἐναρξίς τῆς βασιλείας τοῦ Ἀγρωνος συμπίπτει κατ' ἀρχαίον ὑπολογισμὸν εἰς τοὺς πρὸ τοῦ 1200 π. Χ. χρόνους. Ἦτο δὲ ἡ Λυδία ὁ πρόσκοπος τοῦ ἀσσυριακοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Δύσει. Ἡ δὲ ἀναγραφὴ τῶν βασιλείων, ἡ συμφωνία τῶν ἀκολάστων λατρειῶν ἐν ἀμροτέραις ταῖς χώραις, ἡ κτίσις πόλεων, οἷα ἡ Νινὴ ἐν Καρίᾳ³, καὶ πολλὰ ἄλλα τεκμήρια μαρτυροῦσιν ἀπαραγνώριστως στενὸν σύνδεσμον πρὸς τὴν παρὰ τὸν Τίγριν Νίνευι, εἰ καὶ ἐκ τῶν ἐγγχωρίων πηγῶν δὲν δύναται νάποδειχθῆ κυριαρχία τῆς Ἀσσυρίας ἐπὶ τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας πρὸ τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος⁴.

¹ Ἐλεγος εἶνε λέξις φρυγικὴ καὶ ἀρμενικὴ κατὰ τὸν Bötticher (Arica σ. 34). Ἰδε καὶ Bergk Griechische Literaturgeschichte ἐν τῇ τοῦ Ersch καὶ Gruber Allgemeine Encyclopädie [Τμήμ. Α' Τόμ. 83] σ. 339. [Sittl Geschichte der griechischen Literatur. München. 1884. Τόμ. Α' σ. 245].

² [Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 102]. Ἀγρων ὁ υἱὸς τοῦ Νίνου εἶνε ὁ πρῶτος βασιλεὺς δυναστείας βασιλευσάσης ἐπὶ πεντακόσια πέντε ἔτη· ἐπειδὴ δὲ ἡ μετ' αὐτὴν δυναστεία βασιλεύει ἑκατὸν ἑβδομήκοντα ἔτη καὶ τελευτᾷ τῷ 546 π. Χ., ἡ ἀρχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀγρωνος ἀνίσταται εἰς τὸ 1221 π. Χ. Πρὸλ. Brandis Assyriacarum rerum tempora emendata σ. 3.

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 177.

⁴ Περὶ ἐπικρατήσεως τῶν Ἀσσυρίων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἴδε Schrader ἐν ἐπικρίσει τοῦ

Τὴν δὲ δύναμιν τῶν Ἡρακλειδῶν γινώσκουμεν μόνον ἐν τῇ παρακμῇ αὐτῆς. Ἐξήτουν στήριγμα ἐκτὸς τοῦ ἰδίου αὐτῶν λαοῦ. Ἐξεμίσθωσαν εἰς ὑπηρεσίαν ἑαυτῶν ξένους πολεμιστάς, οἵτινες ἐχρησίμευον τοῦτο μὲν πρὸς φύλαξιν αὐτῶν, τοῦτο δὲ πρὸς κόσμον καὶ ἔρμα τοῦ θρόνου. Καὶ οἱ μὲν μισθοφόροι ἐκεῖνοι κατῴρωσαν δι' ὑπερόχου δεξιότητος νὰ καταστῶσιν ἡσήμεραι ἰσχυρότεροι, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ αὐτῶν νὰ ποκλήσωσιν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ ἐκφυλισθέντος ἐκείνου βασιλικοῦ οἴκου δύναμιν αὐξάνουσαν ἀδιακόπως. Τοιαύτην δὲ παρά τῇ δυναστείᾳ δύναμιν εὐρίσκουμεν κατέχοντα ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ βασιλέως Ἀρδύου Δάσκυλον τὸν ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Μερμναδῶν¹. Καὶ οὗτος μὲν φονεύεται ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀρδύου, φοβουμένου περὶ ἐκπτώσεως ἀπὸ τῆς διαδοχῆς τοῦ θρόνου, ὁ δὲ οἶκος αὐτοῦ φεύγει. Ἀλλὰ συγγενὴς τις τοῦ φονευθέντος μένει ἐν Σάρδεσιν, ἀξιοῦται ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Ἀρδύου ἐξαιρέτου τιμῆς ἐν τῷ βασιλείῳ, καὶ ἀνακαλεῖ μετὰ τινα χρόνον, συναίνουτος τοῦ βασιλέως, τὸν ἐγγονοῦ τοῦ Δασκύλου Γύγην ἐκ τῆς ἐξορίας. Ἐπὶ δὲ τούτου ὁ οἶκος τῶν Μερμναδῶν ἀναθιβάζεται εἰς νέαν δύναμιν, καὶ τέλος ὁ Γύγης κατορθώνει ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῆς βασιλείας νὰ ποιήσῃ ἐκποδῶν τὸν τελευταῖον τῶν Ἡρακλειδῶν, ἐν ὃ Ἡρόδοτος ὀνομάζει Κανδαύλην, καὶ νὰ ἰδρύσῃ νέαν δυναστείαν, βοηθούμενος ὑπὸ Καρῶν μισθοφόρων, οὓς ἤγαγε πρὸς αὐτὸν ὁ Ἀρσηλις².

Ed. Meyer Zeitschrift für Assyriologie Τόμ. Α' σ. 79), ὅστις μάλιστα ἀποδέχεται καὶ σύγχεσιν τῶν Νετταίων πρὸς τοὺς Λυδοὺς.

¹ Τὸ ὄνομα Μερμναδαί ἴδε παρ' Ἡροδότῳ I, 7, 14 καὶ Νικολάῳ Δαμασκηνῷ ἐν ἀποσπ. 49 (Müller Fragmenta Historiae Graecorum τ. 382). Ἐπειδὴ δὲ ἦδη ὁ Δάσκυλος ἄπασαν ὡς εἰπεῖν τὴν Λυδοῶν ἀρχὴν διὰ χειρὸς εἶχε (Νικολάος Δαμασκηνός ἐνθ' ἂν.), τεκμαίρομεθα ἐντεῦθεν ἑκατονταετῆ περίου τὴν ἰσχύον τῶν Μερμναδῶν πρὸ τῆς ἀναρρήσεως αὐτῶν.

² Πλουτάρχου Κεφαλαίων καταγραφὴ. Ἑλλην. 45· ἐπεὶ δὲ Γύγης ἀποστάς ἐπολέμησε πρὸς αὐτὸν, ἦλθεν Ἀρσηλις ἐκ Μυλίων (γραπτίων Μυλασίων, καθ' ἃ προτείνει ὁ Schäfer) ἐπίκουρος τῷ Γύγῃ μετὰ δυνάμεως, καὶ τὸν τε Κανδαύλην καὶ τὸν ἑταῖρον αὐτοῦ διαφθείρει καὶ τὸν πόλεμον εἰς Καρίαν ἐκόμισε μετὰ τῶν ἄλλων λαφύρων. Τὰ δὲ τῆς ἀνατροπῆς ταύτης τῆς δυναστείας διηγῶνται ὁ Ἡρόδοτος I, 12 καὶ ὁ Νικολάος Δαμασκη-

Διὰ δὲ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Γύγου δὲν ἐπῆλθε μόνον ἀλλαγὴ δυναστείας, ἀλλὰ καθολικὴ μεταβολὴ συστήματος πολιτικοῦ. Οἱ Μερμνάδαι ἦσαν διάφοροι τῶν Λυδῶν καὶ κατοικοῦν ἐν ταῖς χώραις ταῖς γειτονεουσαῖς πρὸς τὴν παραλίαν. Ὁ Γύγης πρὸ τῆς ἐπι τὸν θρόνον ἀναβάσεως ἐκαλεῖτο βασιλεὺς τῆς Τύρρας, ἥτις ἔκειτο πλησίον τῆς Ἐφέσου¹. Ὁ δὲ οἶκος αὐτοῦ ἐγκατῶκει ἐν Φρυγίᾳ, καὶ παρὰ τὰ σύνορα τῆς Λυδίας καὶ Φρυγίας γινώσκομεν ἐπὶ καρικοῦ ἐδάφους χωρίον καλούμενον Δασκύλου κώμην². Ὁ δὲ διστόμος πέλεκυς, ὃν ἔφερεν ὑπερηφάνως ὁ Γύγης ἔτι ὢν ἀρχηγὸς τῶν μισθοφόρων, ἦτο σύμβολον τῆς δυνάμεως τῶν Καρῶν, καὶ διὰ καρικῆς ἐπικουρίας ἐστήριξε τὸν νέον θρόνον³.

Οἱ δὲ Κᾶρες ἦσαν οἱ μάλιστα πάντων τῶν ἄλλων πρὸς τοὺς Ἕλληνας συγγενῶν φύλων συνανακραθέντες μετὰ Σημιτιῶν⁴. Ἦδη δ' ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Μίνως ὅσοι αὐτῶν δὲν εἶχον ἀφομοιωθῆ ὑπὸ τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν εἶχον συνωστισθῆ εἰς τὴν ἀσιατικὴν ἡπειρον. Εἶτα δ' οἱ Ἴωνες καὶ Δωριεῖς ἄποικοι εἶχον μέρος μὲν αὐτῶν ὑποτάξει, ὡς ἐπὶ παραδείγματι τοὺς Γέργίθας, οἵτινες ἀπατέλεσαν ἐν Μιλήτῳ θητεύουσαν τάξιν δημοτῶν⁵, μέρος δ' ἐξώθησαν ἔτι περαιτέρω τῆς ἀκτῆς. Ἐν δὲ τῇ προόδῳ τοῦ πολιτισμοῦ παρευδακμιθῆντες ὑπὸ τῶν Ἰώνων, προσεδέποντο παρ' αὐτῶν μετὰ περιφρονήσεως καὶ ἐτύγγανον μεταχειρίσεως ἀλαζονικῆς καὶ ἀπηνούς. Οὕτως ἀπ' αὐτῶν τῶν ἡμερῶν τῆς κτίσεως τῶν ἀποικιδῶν, ὅτε οἱ νέοι ἄποικοι εἶχον περιστήσει εἰς χηρείαν γυ-

νός ἐν ἀποσπ. 49 (Müller Fragmenta Historicorum Graecorum Τόμ. Γ' σ. 383), δεῖς τὸν Κανδακλὴν καλεῖ Σαδουάτην.

¹ Τύρρας βασιλεὺς [Ετυμολογικὸν Μίγα σ. 771, 55].

² Πανσανίου IV, 35, 11. Πόλις Καρίας λέγει αὐτὴν ὁ Στέφανος Βυζάντιος ἐν λ. Δασκύλιον. Τὸ ἐν τῇ ἑλλησποντίῳ Φρυγίᾳ Δασκύλιον ἦτο κτίσμα τοῦ Γύγου κατὰ τὸν Schubert (Geschichte der Könige von Lydien σ. 37) [ἀποδεχόμενον τὴν γνώμην τοῦ Duncker].

³ Περὶ τοῦ διστόμου καρικοῦ πέλεκυος, τοῦ συμβόλου τῆς δυναστείας, ἴδε Πλουτάρχου Κεφαλαίων καταγραφήν. Ἑλλήν. 45

⁴ ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 65.

⁵ Ἀθηναίου XII, σ. 524.

ναϊκας Καείρας καὶ ἀναγκάσει αὐτάς εἰς βίαιον γάμον μετὰ τὸν φόνον τῶν συζύγων, ὑφίστατο ἔχθρα μεταξύ Καρῶν καὶ Ἰώνων. Διὰ ταῦτα οἱ Κᾶρες συνεπάθουν μᾶλλον πρὸς τοὺς Λυδοὺς καὶ Μυσοὺς ἢ πρὸς τοὺς Ἕλληνας, καὶ τὸ ἐγγὺς τῆς Μιλήτου Διουμαῖον ἔθεωρεῖτο κοινὸν ἱερὸν οὐχὶ παρ' αὐτῶν, ἀλλὰ παρὰ τῶν Ἰώνων καὶ τῶν Αἰολέων. Καὶ ἐν τῇ ξένη δὲ Ἴωνες καὶ Κᾶρες δίσταντο πρὸς ἀλλήλους οὕτως, ὥστ' ἐν Αἰγύπτῳ ἐδέησε νὰ κατ-οικισθῶσιν εἰς χωριστὰ παραποτάμια μέρη¹. Ἐξειργόμενοι δ' οἱ Κᾶρες ὁσημέραι μᾶλλον ἀπὸ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὸν ἀκμάζοντα ἐν Ἰωνίᾳ ἀστικὸν βίον ἐτράπησαν πολὺ προθυμότερον εἰς τὸ προσ-ιδιάζον ἔκπαλαι εἰς τὴν φυλὴν αὐτῶν στρατιωτικὸν ἐπάγγελμα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ συμμετοχὴ τῶν Καρῶν εἰς τὴν ἀνάρρησιν τῶν Μερμασῶν εἶνε παντελῶς ἀναμφήριστος, δὲν εἶνε ἀπίθανον, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ δυναστεία ἔχει τὰς ρίζας αὐτῆς ἐν Καρίᾳ.

ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἐπεβάλλετο ἀναγκαστικῶς εἰς τὴν νέαν δυναστείαν ὡς πρόγραμμα πολιτικὸν ἢ ἐπέκτασις τῆς κυριαρχίας αὐτῆς πρὸς δυσμᾶς, ἢ προσάρτησις τῶν παραλίων πόλεων καὶ ἡ ἰδρύσις ναυτικῆς δυνάμεως λυδοκαρικῆς. Ἦθελον νὰ δεῖξωσιν, ὅποια ἔργα ἠδύνατο νὰ ἐπιτελέσῃ κράτος συνανοῦν τὴν περὶ τὰς ἐπιχειρήσεις τόλμην τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς θησαυροὺς τοῦ χρυσοῦ καὶ τὰς δυνάμεις τῶν ἰθαγενῶν τῆς μεσογαίης.

Καὶ εἶχον μὲν ὑπάρξει ἤδη πρότερον κέντρον τοῦ βασιλείου αἱ Σάρδεις, ἡ ἀρχαία πόλις τῆς Κυβέλης, ἡ κειμένη ὑπὸ τὰς ὑπωρείας τοῦ ἀμπελόεντος Τμώλου παρὰ τὸν Πακτωλὸν καὶ ἀπὸ τῆς ἄχυρᾶς αὐτῆς ἀκροπόλεως δεσπόζουσα τῆς εὐδαίμονος κοιλάδος τοῦ Ἐρμου. Ἀλλὰ τώρα εἴπερ ποτὲ ἀπέκτησαν αἱ Σάρδεις δ-λωρὸς νέον ἀξίωμα καὶ ἀπῆλαυσαν νέου βίου μεταβληθεῖσαι εἰς στρα-τόπεδον, ἐν ᾧ οὐδέποτε κατετίθεντο τὰ ὄπλα, ἐν ᾧ ἀπαύστως διε-γράφοντο νέα σχέδια καὶ ἐτελοῦντο νέαι παρασκευαί. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀνάρρησις τοῦ Γύγου εἶνε τῶν σπουδαιοτάτων μεταβολῶν καὶ ἐμφαίνει κρίσιμον μεταλλαγὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 644

Καὶ δὴ πρῶτον μὲν τὸ λυδικὸν βασιλεῖον ἀποσπᾶται ἀπὸ τῆς Ἀσσυρίας, δεῦτερον δὲ πρέπει τὴν προσοχὴν πρὸς δυσμάς.

Ἄλλ' ἡ νέα πολιτικὴ τροπὴ μόνον σὺν τῷ χρόνῳ ἔφρασεν εἰς τὴν πλήρη αὐτῆς ἀνάπτυξιν, ἐπειδὴ τὸ κατ' ἀρχὰς ὁ Γύγης εὐρίσκειτο ἐξηρηθὲς ἀπὸ τῆς μεσογαίας. Καὶ δὴ εὐρίσκομεν αὐτὸν ἐν τοῖς χρόνοις, καθ' οὓς ὁ Σαρδανάπαλος διεδέχθη τῷ 668 π. Χ. τὸν πατέρα Ἀσσαρχάδωνα, ὡς ὑποτελῆ τῶν Ἀσσυρίων ὑπὸ τὸ ὄνομα Γουγοῦ¹, ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς Νινευὶ καυχᾶται, ὅτι ὑπέταξεν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον αὐτοῦ χώραν ἀπωτάτην, γείτονα τῆς θα-

¹ Περὶ τῆς χρονολογίας τῶν Λυδῶν βασιλείων ἴδε Clinton De Lydiae regibus Fasti ἐκδ. Krüger σ. 809, ὁ δὲ χρόνος τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Γύγου κυμαίνεται κατὰ τὰς διαφόρους μαρτυρίας μεταξὺ τῶν ἐτῶν 708-704 π. Χ. καὶ 716 π. Χ. Καὶ τὸ μὲν 716 π. Χ. (Ὀλυμπ. 16, 1) μαρτυροῦσιν ὁ Ἡρόδοτος καὶ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρναεὺς, τὸ δὲ 708 π. Χ. (Ὀλυμπ. 18, 1) Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρῆς ἐν Στροματεύσειν I, 3276 καὶ ὁ Πλάγιος Natur. Hist. XXXV, 8, (55). Τελευταίως ἀπεδέχθη τὸ 716 π. Χ. ὁ Brandis (Rerum Assyriacarum tempora emendata σ. 3), ἀκολουθῶν τὸν Ἡρόδοτον. Κατὰ τὴν χρονολόγησιν ταύτην ὁ μὲν Γύγης ἐβασίλευσεν ἔτη 38, ὁ δὲ Ἄρδου 49, ὁ Σαδούατης 12, ὁ Ἀλυάτης 57 καὶ ὁ Κρόσιος 14, ἦτοι πάντα τὰ ἔτη τῆς δυναστείας τῶν Μερμανδῶν ἀνίρρονται εἰς 170. Ὁ ἀριθμὸς δὲ οὗτος, προστεθὲς εἰς τὸ 546 π. Χ., [ὅτι ἀνῆλθεν ἐπὶ τὸν θρόνον ὁ Γύγης, διὰ τῆς καταλύσεως τῶν Ἡρακλειδῶν], παρίσχυον ὡς ἔτος τῆς ἀναρρήσεως τῶν Μερμανδῶν τὸ 716 π. Χ. Ἐξ Ἀσσυριακῶν ἐπιγραφῶν [ἴδε G. Smith History of Assyria σ. 341 κ. ἑ.] ἐξάγεται, ὅτι ὁ Γύγης (Γουγοῦ) ἐγκαθίδρουσε τὸν Ψαμμίτιον ἐν Αἰγύπτῳ· ἀρα εἴη πάντως ἀκόμη τῷ 666-667 π. Χ. Τὰς δ' ἐνεῖσθεν γεννημένας δυσκολίας προσεπάθησε νὰ λύσῃ ὁ Βοσάμquet (παρὰ τῷ Smith ἐνθ' ἀν. σ. 361), ἀποδεχόμενος παρὰ τῷ Ἡροδότῳ μετάθεσιν τῶν ἀριθμῶν τῶν δηλοῦντων τὰ ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Γύγου καὶ τοῦ Ἄρδου καὶ ἀποδεχόμενος, ὅτι 38 μὲν ἔτη ἔρξεν ὁ Ἄρδου, ὁ δὲ Γύγης 49. Τὰ δὲ σύγχρονα ἐπιγράμματα τῶν Ἀσσυρίων βασιλείων πρῶτος ἐξήτασεν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν Λυδῶν βασιλείων ὁ Gelzer (ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. XXX σ. 230 κ. ἑ.). Κατὰ ταῦτα τὰ κείμενα ἀποδεικνύεται ὅτι Ἡρόδοτος πολὺ προχρονολογῶν τὰ γεγονότα, ἔταν τοῦ μὲν Γύγου τὴν ἀνάρρησιν ὀρθῆ γενομένην τῷ 717 π. Χ. [ἢ 716 π. Χ.], τὴν δὲ τοῦ Ἄρδου τῷ 678 π. Χ. [ἢ 677 π. Χ.]. Ὁ δ' Εὐσέβιος συμφωνεῖ πρὸς τὰς Ἀσσυριακὰς πηγὰς. Εἰς δὲ τὴν ὁμοφωνίαν ταύτην στηρίζεται ἡ κατὰ τὰ ἔξη χρονολογικὴ ἀκολουθία τῶν βασιλείων Γύγης 687 π. Χ., Ἄρδου 652 π. Χ. Σαδούατης 615 π. Χ. Ἀλυάτης 602 π. Χ. Κρόσιος 561 π. Χ. Περὶ δὲ τῶν πολιτικῶν σχέσεων Λυδίας καὶ Ἀσσυρίας ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Ἀσσαρχάδωνος, ὅτι ὁ Γύγης ἐπὶ τινα χρόνον, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Ἄρδου ἤ αν ἀκόμη ὑποτελεῖς φόρου εἰς τὴν Ἀσσυρίαν. ἴδε καὶ τὰς νεώτερας μελέτας τοῦ Schrader (Keilinschriften und Geschichtsforschung σ. 543), Schubert (Geschichte der Könige von Lydien Breslau, 1884), Ed. Meyer Geschichte des Alterthums Stuttgart. 1884 Τόμ. Α' σ. 500 § 413) καὶ Busolt Griechische Geschichte Gotha. 1886. Τόμ. Α' σ. 332 κ. ἑ. σημ. 3].

λάσσης, περὶ ἧς οὐδὲν ἐγίνωσκον οἱ πατέρες αὐτοῦ. Ἄλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐπῆλθε μεγάλη ἀποστασία τῶν ὑποτελῶν. Ἡ Ἑλυμαίς, ἡ Χαλδαία, ἡ Συρία, ἡ Παλαιστίνη εὐρίσκοντο ἐν ἐπαναστάσει. Ἐπὶ ἔτη μακρὰ ἐκυμάνετο ὁ ἀγὼν (652—647 π. Χ.). Οὐδεμίᾳ δ' ἀμφιβολία, ὅτι τὸν χρόνον τούτον ἐπωφελήθη καὶ ὁ Γύγης, ὅπως κηρύξῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν ἑαυτοῦ· ἐπειδὴ δ' ἐστία τοῦ πολέμου ἦτο αὐτῇ ἡ Βαβυλῶν, εἶνε λίαν εὐνόητον, ὅτι αἱ ἀπώτερον κείμεναι ἐπαρχίαι ἔτυγον τῆς εὐκαιρίας νὰ πελευθερωθῶσιν. Οὕτως ὁ Γύγης ἠδυνήθη νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἴδιον αὐτοῦ πολιτικὸν πρόγραμμα, ἐπειδὴ ἤδη ὁ πρῶτος τῶν Μερμναδῶν εἶχε τρέψῃ τὴν προσοχὴν εἰς τὴν καθυπόταξιν τῆς Αἰολίδος καὶ τῆς Ἰωνίας. Μετὰ μεγάλης δὲ συνέσεως τὸ μὲν πρῶτον ἐφείσθη τῶν ἰσχυροτέρων παραλίων πόλεων, ἃς δὲν ἠδύνατο εὐκόλως νὰ καταβάλλῃ, ἐπειράθη δὲ νὰ γείνη κυριὸς τῆς θαλάσσης ἐν τοῖς νοτιοδυτικοῖς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῇ Ἰδαίᾳ χερσονήσῳ, τῇ ἀρχαίᾳ χώρᾳ τοῦ βασιλείου τῶν Τρωάων. Ὡκοῦν δὲ τὴν χώραν ταύτην Κᾶρες, ὡς μαρτυρεῖ τὸ ἐν Αἰολίδι ἀπαντῶμενον ὄνομα τῶν Γεργίθων, ὧν τὴν σύμπραξιν προσεδόκα ὁ Γύγης. Αἱ μετόγειοι πόλεις τῆς Αἰολίδος ὀλίγον μόνον ἠσχολοῦντο περὶ τὸ κατὰ θάλασσαν ἐμπόριον, τῶν δὲ ἰωνικῶν πόλεων ἡ Μιλητος εἶχεν εἴπερ τις καὶ ἄλλη εἰσδεχθῆ Κᾶρας κατοίκους. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Γύγης ἐχρειάζετο χάριν ἐκτελέσεως τῶν σχεδίων αὐτοῦ ἀκμάζουσαν παραθαλασσίαν πόλιν, συνέπραξε μετὰ τῶν εὐστρόφων Μιλησίων, καὶ ἔκτισε μετ' αὐτῶν τὴν Ἄβυδον¹. Ἐκυριάρχησε λοιπὸν καθ' ἅπασαν τὴν βόρειον Μυσίαν μέχρι πέραν τοῦ Ῥυνδάκου, πλησίον δὲ τούτου τοῦ ποταμοῦ ἔκτισε πρὸς τιμὴν τοῦ γένους τὸ Δασκύλιον.

Οὕτως ἦγε καὶ ἔφερε τὰ τε κατὰ τὴν Προποντιδα καὶ τὸν Ἑλλήσποντον, ἡ δ' ἐγκαθίδρυσις αὐτοῦ πρώτου παρὰ τὴν ἀρχαίαν ταύτην γέφυραν τῆς ἐπιμιξίας τῶν λαῶν καὶ τὸν πρὸς θα-

¹ Στράβωνος XIII, σ. 590. Ἄβυδος δὲ Μιλησίων ἐστὶ κτίσμα ἐπιτρέψαντος Γύγου τοῦ Λυδῶν βασιλέως· ἦν γὰρ ἐπ' ἐκείνῳ τὰ χωρία καὶ ἡ Τρωάς ἄπασα.

λασσοκρατίαν σπουδαιότατον πάντων τῶν πορθμῶν μαρτυρεῖ εἴπερ τι καὶ ἄλλο τὴν εὐρύτητα καὶ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ προγράμματος.

Ἄλλὰ συγχρόνως ἐπεδίδωκεν ἤδη καὶ πέραν τοῦ Ἑλληνισπόντου τὰ φιλοδοξία αὐτοῦ σχέδια. Ἰδίως δ' ἐζήτηι, ἀπαραλλάκτως ὡς οἱ τύραννοι τῆς Κορίνθου καὶ τῆς Σικυῶνος, ἀναγνώρισιν παρὰ τῶν μεγάλων χρηστηρίων. Διὸ ἐστράφη πρὸς τοὺς Δελφοὺς καὶ ἐπειράθη διὰ τῶν ἐλευθεριωτάτων ἀναθημάτων νὰ μαρτυρήσῃ, ὅτι οἴκοθεν ἐγίνωσκε καὶ ἔσεβε τὸν θεὸν τῶν Ἑλλήνων. Ὅπως δὲ καὶ αὐτὸς θεωρηθῆ Ἕλληνα, εἶχε καὶ βραχυδοῦς ἐν τῇ αὐτῇ αὐτοῦ ἔργον ἔχοντας τὴν εἰς τοὺς Ἑλληνας διαφήμισιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ πεπραγμένων¹. Καὶ δὲν ἐπετράπη μὲν εἰς αὐτὸν ἡ ἰδρυσις ἰδίου θησαυροῦ, ἀλλ' ἄνευ τινὸς δυσκολίας ἔγειναν δεκτὰ τὰ βασιλικά αὐτοῦ δῶρα. Ἄλλ' οἱ Δελφοὶ ἀποδεχόμενοι ταῦτα τἀναθήματα συνανηγνώριζον τὴν δυναστείαν, ἣτις ἡδύνατο τοῦτο νὰ πεκδέχεται παρὰ τῶν Δελφῶν, ὅτι τοῦλάχιστον δὲν ἔμελλον νάντιτάξωσι τὸ ἐξῆς ἐμπόδιον εἰς τὰ πολιτικά σχέδια τῶν Λυδῶν βασιλέων. Κατετέθησαν δ' ἐν τῷ θησαυρῷ τῶν Κυψελιδῶν οἱ χρυσοὶ κρατῆρες καὶ τάργυρᾶ ἀναθήματα τοῦ Γύγου, λαβόντα μὲν τὸ ὄνομα Γυγάδας², ἥτοι υἱὸς τοῦ Γύγου, ἀποτελοῦντα δὲ πλῆθος πολυτίμων μετάλλων, οἷον οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον ἰδεῖν μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου συνειλεγμένον ἐπὶ τὸ αὐτό. Ἦσαν δὲ ταῦτα ὁ εὐγλωττότατος τῶν συνηγόρων, ὃν θὰ ἡδύνατο νὰ στείλῃ ὁ Γύγης εἰς Δελφοὺς, οὗς συνετέλει ἄλλως νὰ διαθέσῃ εὐμενῶς πρὸς τὴν δυναστείαν τῶν Μερμναδῶν καὶ τις ζηλοτυπία καὶ δυσμένεια πρὸς τὸ ἱερὸν τῶν Βραγχιδῶν καὶ τὰς πρὸς τὸν δελφικὸν θεὸν ἀποξενωθείσας ἰωνικάς πόλεις.

¹ Ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ Γύγου διήτριβεν ὁ ποιητὴς Μάγνης. Ἴδε *Σοῦιδαν* ἐν λ. Μάγνης ἀνὴρ Σμυρναῖος. [*Νικολάου Λαμασκηνοῦ* ἀπόσπ. 62 παρὰ Müller *Fragmenta historicorum Graecorum* τόμ. Γ' σ. 395].

² [Ἡροδότου I, 14]. Π. βλ. Georg Curtius *Grundzüge der griechischen Etymologie*. 1873. σ. 623.

Ἄλλ' αἱ σχέσεις μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Λυδῶν δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξακολουθήσωσιν οὕσαι φιλικαί, ἐπειδὴ, ἀφ' οὗ χρόνου οἱ Λυδοὶ ἤρχισαν δεσπόζοντες ἀνά τε τὴν Αἰολίδα καὶ ἐν τῇ παραλίᾳ χώρα τῆς Καρίας, δὲν ἠδύνατο νάνεχθῶσιν εὐκόλως τὴν ὑπὸ ἀνεξαρτήτων ἐλληνίδων πόλεων κατοχὴν τῆς ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο ἐκείνων χωρῶν παραλίας, τῶν ἀρίστων λιμένων, τῶν ἔκβολῶν τῶν τεσσάρων μεγάλων ποταμῶν. Καὶ θέλοντες μὲν νὰ καταβῶσιν εἰς τὴν θάλασσαν ἀπὸ τῶν Σάρδεων καὶ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἑρμου εὕρισκον τὸ πρῶτον παρακλωσμένην τὴν ὁδὸν ὑπὸ τῆς Σμύρνης, ἣτις καὶ ἐδέσποζε τοῦ Ἑρμείου κόλπου. Τὴν δὲ πρὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Καύσπρου χώραν κατεῖχον οἱ συγγενεῖς τῶν Σμυρναίων Κρολοφῶνιοι, ὧν ἐξηρέθιζε τοὺς Λυδοὺς ὁ πλοῦτος καὶ τὸ ἀλαζονικὸν πολιτικὸν φρόνημα. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ὑπερηφάνους Μιλησίους, οἵτινες ἔδωσκον τὰ ποιμνία αὐτῶν ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Μαιάνδρου ἐπὶ γῆς καρικῆς, δὲν ἠδύνατο νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ μακρὸν ἡ ὁμοφροσύνη τῶν Λυδῶν.

Οὕτως ἄρχονται οἱ ἥρωικοὶ χρόνοι τῆς Ἴωνίας. Πᾶσαι αἱ προτάσεις τοῦ βασιλέως τῶν Σάρδεων, ὅστις δὲν ἠδύνατο νάποσκοπῇ εἰς τὴν προσάρτησιν πόλεων ἡρειπωμένων εἰς τὸ βασιλείον αὐτοῦ, ἀπεκρούσθησαν. Ὁ πόλεμος ὑπῆρξεν ἀναπόφευκτος, καὶ ἡ ἔκρηξις αὐτοῦ ἐσήμανε τὴν ἑναρξιν τῶν ἐθνικῶν ἀγῶνων τῶν Ἑλλήνων.

Αἱ πόλεις εὕρισκοντο εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἰς ἤττονα μοῖραν κατὰ πολὺ. Βοηθείας ἐξώθεν ἐστεροῦντο. Ἡ ἐπικοινωνία μετὰ τῶν ὑπερποντίων Ἑλλήνων ἦτο διεσπασμένη. Ἡ ἐν Δήλῳ ἀμφικτυονικὴ ἐορτὴ ἢ πρότερον συνενούσα τοὺς Ἴωνας τῶν ἀντικειμένων τοῦ Αἰγαίου παραλίῳν εἶχεν ἀποβάλλει ἀπὸ μακροῦ ἤδη πᾶσαν σημασίαν. Αἱ περιοχαὶ τῶν πόλεων ἔκειντο εἰς μεγάλην ἔκτασιν παρὰ τὴν παραλίαν ἄνευ ἀσφαλοῦς πρὸς τὴν μεσόγαιαν φραγμοῦ, μακρὰ δὲ εἰρήνην εἶχε μαλθακύνει τοὺς κατοικοὺς. Ἄλλως δ' οὐδεμίαν συμμαχικὴν σχέσιν εἶχον πρὸς τὰς ὀρικὰς πόλεις, ὧν κοινὸν ἱερὸν ἦτο τὸ Τριόπιον ἐν τῇ χερσονήσῳ τῆς Κνίδου. Αἱ δ' αἰο-

λικαὶ πόλεις ἔσεβον μὲν κοινῇ μετὰ τῶν Ἴωνων τὸν Διδυμαίων Ἀπόλλωνα, ἀλλ' ἦσαν ἀνίσχυροι, ἦσαν δὲ καθ' ἑαυτὰς διηρημένα εἰς διαφόρους ὁμάδας, ὧν ἡ τῆς Ἰδαίας χειρσρνήσου συνεκρότεϊ ἴδιον κοινόν, ἄλλως δ' εἶχον πρῶται πασῶν περιπέσει εἰς ἐξάρτησιν διὰ τῆς προχωρήσεως τῶν Μερναδῶν. Τέλος δ' αἱ Ἴωνικαὶ πόλεις αὐταὶ εἶχον διατηρήσει ἐκ τῶν προτέρων χρόνων χαλαροὺς μόνον πρὸς ἀλλήλας δεσμούς¹. Ἀπὸ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν εἶχον καταλυθῆ τὰ βασιλικά γένη, εἶχον ὀσημέραι μᾶλλον διασπασθῆ ἀλλήλων συμφώνως πρὸς τὴν τάσιν τοῦ Ἴωνικοῦ χαρακτῆρος. Ἡ ζηλοτυπία τῶν γειτόνων ἐμπορικῶν πόλεων καὶ ἡ ἀντίθεσις τῶν δύο μητροπόλεων, τῆς Ἐφέσου καὶ τῆς Μιλήτου, δὲν εἶχον ἐπιτρέψει τὴν ἀνάδειξιν ἀληθοῦς συμπράξεως, μονίμου κοινῆς ὁμοσπονδίας, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἐνιαίας στρατιωτικῆς συντάξεως. Οὐδὲ περὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἔθιμα καὶ τὴν γλῶσσαν ἦσαν αἱ πόλεις ὁμόφωνοι πρὸς ἀλλήλας. Καὶ δὴ αἱ ἀρχαῖαι διαφοραὶ τῶν ἀρχαιότερων κατοίκων τῶν παραλίων διεγινώσκοντο ἀκόμη ἀπανταχοῦ², αἵματηρὰ δὲ διαπάλη τῶν ὁμόρων πόλεων εἶχεν ἔτι μᾶλλον ὀξύει τὰς διαφορὰς ταύτας. Τέλος δὲ οὐδ' ἐντὸς αὐτῶν τῶν τειχῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πόλεως ἔλειπον κινδυνώδεις ἀνωμαλῖαι προερχόμεναι ἐξ ἐσωτερικῶν φατριαστικῶν διαιρέσεων καὶ ἐκ τῆς ἀνομοιότητος τῶν κατοίκων. Πράγματι δ' ὑπῆρχον ἐν ἐκάστη περιοχῇ κάρικαὶ καὶ λυδικαὶ κῶμαι μετὰ πολλῆς δυσαρκειᾶς ὑποτασσόμεναι εἰς τὴν αὐτοκράτειρον Ἴωνων πολιτῶν.

Ταῦτα δὲ πάντα συνετέλουν εἰς ὄφελος τῶν Λυδῶν, ὧν τὰ ἔφιππα στίφη ἐξώρμων ἀπροσδοκῆτως ἐκ τῆς μεσογαίας καὶ διευθυνόμενα τῆδε κακείσε κατὰ τὰς περιστάσεις ἐνέβαλλον εἰς διαρκῆ ἀμηχανίαν τὰς παραθαλασσίας πόλεις. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα δὲν ἦτο εὐχερὴς ἡ καταπόνησις τῶν πολιτῶν. Καὶ δὲν ἔτυχον μὲν ἰδίου ιστοριογράφου αἱ ἀνδραγαθῖαι αὐτῶν, ἀλλὰ παρεδόθησαν ὁμῶς εἰς ἡμᾶς μεμονωμένοι τινὲς διηγήσεις περὶ τοῦ ἠρωισμοῦ αὐ-

¹ Ἰδὲ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 349.

² Ἰδὲ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 345 κ. ἑ.

τῶν, οὐδ' ἐλησμονήθη ἡ ἀνδρεία τῆς Σμυρναίων, οἵτινες ἐξέβαλον τοὺς Λυδοὺς ἐξ αὐτῶν τῶν πυλῶν τῆς ἀλούσης αὐτῶν πόλεως¹. Τὸ δὲ ἥρωικόν αὐτῶν θάρρος ἐξύμνησε Μίμνερος ὁ Κολοφώνιος, ὁ σύγχρονος τοῦ Τυρταίου².

Εἶχε δ' ἐκραγῆ ὁ πόλεμος καθ' ἅπασαν τὴν γραμμὴν, ὅτε ἀπέθανεν ὁ πρῶτος Μερμνάδης, ὅστις ἐπὶ τῆς πολυετοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς (687-652 π. Χ.) εἶχε προδιαγράψει ἀσφαλῶς τὴν πολιτείαν τῆς ἰδίας δυναστείας καὶ θεμελιώσει ἔργῳ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἰδίου βασιλείου³. Διεδέχθη δ' αὐτὸν ὁ Ἄρδος, ὅστις καὶ ἐξηκολούθησε μὲν τὰς ἐναντίον τῆς Μιλήτου ἐπιθέσεις, κατέλαβε δὲ δι' αἰφνιδίας ἐφόδου τὴν ὄχυρὰν ἀκρόπολιν τῆς Πριήνης, τῆς πόλεως ἐκείνης, εἰς ἣν ἀνήκε τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἔκειτο τὸ Πανιώνιον. Τὸ κοινὸν τῶν ἰωνικῶν πόλεων διεσπάρθη οὕτω μέσον, τῆς δ' ἐν μικρᾷ ἀποστάσει ἀπέναντι κειμένης Μιλήτου ἠπειλείτο αὐτὸς ὁ ἴδιος κόλπος. Ὁ ἰωνικὸς πόλεμος ἐφαίνετο τρεπόμενος ἐν τάχει εἰς πέρας, ὅτε διεκόπη αἴφνης ὑπὸ γεγονότων ἄλλοθεν προκληθέντων. Καὶ δὴ τὸ κατακτητικὸν βασιλείον περιεβλήθη ἀπειλητικῶς ὑπὸ πολεμικῶν κινδύνων ἀπροσδοκῆτων καὶ ἠναγκάσθη νὰ παλαίσῃ ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ ὑπάρξεως πρὸς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ Βορρᾶ.

Ἦδη ἀπὸ τοῦ 700 π. Χ. τὰ πλήθη νομαδικῶν ἵππομάχων λαῶν, οἰκούντων περὶ τὰς παραλίας τοῦ Πόντου, εἶχον περιστῆ εἰς ταραχὴν καὶ κίνησιν. Τὴν πρώτην δὲ ὄθησιν εἶχον δώσει οἱ Μασσαγέται, οἵτινες λέγονται ἐκβαλόντες τοὺς Σκύθας ἐκ τῶν παρὰ τὴν Κασπίαν θάλασσαν ἐδρῶν αὐτῶν καὶ ἐξωθήσαντες πρὸς τὸν Εὐξείνιον Πόντον· οἱ δὲ Σκύθαι ἐξ ἐτέρου ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Κιμμερίων. Οὕτως ἅπασαι τοῦ Πόντου αἱ ἀκταὶ ἀνεταράχθησαν,

¹ Ἄριστιδέου I σ. 373 ἐκδ. Dindorf. Σμυρναίων τρόπος. Πανσαίου IV, 21, 3. Σμυρναίων τολμῆματα Lane Smyrnaeorum res gestae σ. 19.

² Πανσαίου IX, 29, 4.

³ Ἰδε τὰς περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Γύγου ἀσσυριακῆς μαρτυρίας παρὰ τῷ George Smith ἐν τῇ τοῦ Lepsius Zeitschrift für aegyptische Sprache und Alterth. 1868 σ. 97 κ. ἑ.

καὶ τῆς ταραχῆς ταύτης τὰ ἐπακόλουθα ἔγειναν μετ' οὐ πολὺ αἰσθητὰ ἀνά πᾶσαν τὴν προσθίαν Ἀσίαν. Καὶ οἱ μὲν Σκύθαι αὐτοὶ ἀπὸ τῆς Κασπίας εἰσώρμησαν εἰς τὸ βασιλεῖον τῶν Μήδων, οὗ οἱ ἡγεμόνες ἐπειράθησαν νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς ἀβλαβεῖς εἰσδεχθέντες πολυάριθμ' αὐτῶν στίφη εἰς τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν στρατιάν. Οἱ δὲ Κιμμέριοι, συγχροτήσαντες σμήνη πολυπληθῆ, ὧν συμμετέσχον καὶ οἱ Τρῆρες, ἐπέδραμον κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς τοῦ Πόντου παραλίας πρὸς νότον, καὶ κατέλαβον τὴν βραχὴν χερσόνησον, ἐφ' ἧς οἱ Μιλήσιοι εἶχον κτίσει τὴν Σινώπην¹. Καὶ μετέβαλον μὲν ταύτην τὴν πόλιν εἰς ληστήριον αὐτῶν ἄλλο δ' ὄρηγνόν τῶν ὀρεινῶν αὐτῶν ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἢ Ἄντανδρος, κειμένη κατὰ τὰς νοτίους ἀκτὰς τῆς Τρωάδος. Ἀπὸ τῶν χωρῶν δὲ τούτων εἰσῆλασαν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ κατεπλημμύρησαν τὴν Λυδίαν ἤδη ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Γύγου. Ὁ δὲ Γύγης ἀμύνεται κατ' αὐτῶν, βοηθούμενος ὑπὸ τῆς Ἀσσυρίας, ἧς ἀναγνωρίζει ἀκόμη τὴν ἐπικυριαρχίαν. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀποτίναξιν τοῦ ἀσσυριακοῦ ζυγοῦ καὶ τὴν κατὰ τῶν Ἀσσυρίων ὑποστήριξιν τοῦ Ψαμμιτίγου ἢ πρωτεύουσ' αὐτοῦ προσβάλλεται ὑπὸ νέας ἐπιδρομῆς τῶν Κιμμερίων. Καὶ νικᾷ μὲν αὐτοὺς, συγχροτηθείσης μάχης, ἀλλὰ πίπτει ἐν τῷ ἀγῶνι, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν μέρος τῶν Σάρδεων περιέπεσεν εἰς τοὺς πολεμίους². Τὸ δὲ πλῆθος τῶν Κιμμερίων κατὰ τὴν νικηφόρον αὐτῶν διέλασιν διὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἠξήθη διὰ τῆς εἰς αὐτοὺς προσθήκης παντοίων πλανήτων καὶ δυσηρεστημένων λαῶν, ἰδίως δὲ Λυκίων· πιθανῶς δ' εἰς αὐτοὺς ἀνήκει καὶ ὁ Λύγδαμις ἐκεῖνος ὁ ἀναπερόμενος ὡς ἀρχηγὸς τῶν σιφῶν τῶν Κιμμερίων³.

Καὶ τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς οἱ Κιμμέριοι ἕνεκα τῆς διὰ τῆς ἐπιδρομῆς αὐτῶν ἐπελθούσης παραλύσεως τῆς δυνάμεως τοῦ λυδι-

¹ Τὸ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 634.

² **Ἡροδότου** I, 15. Ἐτι ἐπὶ τοῦ Ἄρδου οἱ Κιμμέριοι εἰσέρμασι μέχρι τῆς Ἰωνίας (**Ἡροδότου** I, 6).

³ Περὶ Λυγδαμίδος ἴδε **Στραβῶνα** (I, σ. 61).

κοῦ βασιλείου ἐπεφάνησαν εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Λυδῶν πιεζομένας πόλεις δίκην σωτήρων. Ἄλλ' ἤδη μακρὸν χρόνον αἱ παραθαλάσσιαι πόλεις ὑπέφερον ἕνεκα τῆς διακοπῆς τοῦ μετὰ τοῦ βορρᾶ ἐμπορίου μετ' οὐ πολὺ δὲ τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου ἔγειναν αἰσθητὰ καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀκτὰς τῆς Ἰωνίας.

Ὡς οἱ προφῆται τῆς Παλαιᾶς διαθήκης, οὕτω καὶ ὁ Καλλίνος ὕψωσεν ἐν Ἐρέσῳ τὴν φωνὴν αὐτοῦ, νοουθετῶν καὶ πειρώμενος νὰ ἐξεγείρῃ τοὺς πολίτας ἐκ τοῦ ληθάργου, εἰς ὃν ἐνέβαλλεν αὐτοὺς ἀπατηλὴν πεποίθησιν περὶ τῆς ἀσφαλείας τῆς πόλεως. «Φαντάζεσθε, ἔψαλλεν, ὅτι κάθησθε ἐν εἰρήνῃ, ἀλλ' ὅμως πόλεμος περιβάλλει ἅπασαν τὴν γῆν¹.» Καὶ πράγματι πρὶν ἢ ἀπηχῆσθαι ἡ φωνὴ αὐτοῦ, εἰσώρμησαν οἱ Κιμμέριοι εἰς τὴν παραλίαν. Εἰλκυσεν αὐτοὺς ὁ πλοῦσιος ναός² ἔπηξαν τὸ ἀμαξῆρες αὐτῶν στρατόπεδον ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ Καύστρου καὶ ἐκύκλωσαν ἀκόρεστοι λαφύρων τὸ περίπυστον τῆς Ἀρτέμιδος ἱερῶν. Καὶ ἐπροστάτευσεν μὲν ἡ θεὰ τὸν ναὸν αὐτῆς, ἥτοι ὁὐκ ἐλεηλατήθη³, ἀλλ' ὁ ἐπάρατος Λύγδαμις ἐξετόξευσεν εἰς αὐτὸν πυρσοὺς, καὶ μόνον ὄτ' ἐξερράγησαν αἱ φλόγες ἔφυγον τὰ στίφη τῶν Κιμμερίων καὶ μετέβησαν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Μαιάνδρου. Ἐκεῖ δὲ, μαινόμενα ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτῶν, κατέστρεψαν τὴν πλουσίαν πόλιν τῶν Μαγνητῶν³. Τῆς δὲ Μαγνησίας ἡ αἰνιδικὰ καταστροφή ὑπῆρξε φοβερὰ προαγγελία, ἐνδεικνύουσα κατὰ τρόπον φρικτὸν τὴν ἀδάμαστον ἀγροικίαν καὶ τὴν ἀγαλίνωτον ὀρμὴν τῶν βαρβάρων τοῦ βορρᾶ, οἵτινες ἐπλήρουν τὰς ἐσχατίας τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Ἄπαντες δ' οἱ πεπολιτισμένοι λαοὶ τῆς Μεσογείου

¹ *Καλλίνου* ἀπόσπ. 1 παρὰ Bergk (Poetae Lyrici Τόμ. Α' ἐκδ. 6' σ. 213). Πρὸλ. Geiger De Callini (elegiarum scriptore) aetate ἐν τοῖς Acta seminarii Erlangensis Τόμ. Α' σ. 39).

² Ἡσυχίος (ἐν λ. Λύγδαμις)· οὗτος ἔκαυσε τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος. Πρὸλ. Guhl Ephesiaca σ. 35. O. K. Müller Geschichte der griechischen Literatur Τόμ. Α' σ. 191 [ἑλλ. μεταφρ. *Κυπριανοῦ* Τόμ. Α' σ. 153].

³ Πιθανῶς οἱ Κιμμέριοι παρωρμήθησαν εἰς τὴν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Μαγνησίας ἕνεκα τῆς ἀρχαίας ἔχθρας μεταξὺ Ἐρεσίων καὶ Μαγνητῶν.

ἐφ' ὄλην τὴν μεγάλην ἔκτασιν, καθ' ἣν αἱ πόλεις αὐτῶν συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλας δι' ἐμπορικῆς ἐπικοινωνίας, κατελήφθησαν ὑπὸ τρόμου καὶ ἀγωνίας καὶ φρίκης.

Ἄλλ' εὐτυχῶς τὰ πλήθη τῶν Κιμμερίων δὲν εἶχον οὔτε δεξιότητα οὔτε ὑπομονήν, ὅπως ἐπιχειρήσωσι μακρὰς πολιορκίας. Διὸ ἀπεχώρησαν δίκην νεφελῶν διωκομένων ὑπὸ τοῦ ἀνέμου· ἐξησθένησαν δὲ καθ' ἑαυτὰ διὰ τῶν ἀνερματίστων αὐτῶν ἐπιδρομῶν, ὧν μόνος σκοπὸς ἦτο ἡ δῆσις, καὶ τέλος διεφθάρησαν ἐν ταῖς ὄρειναῖς χώραις τοῦ Ταύρου¹.

Ἄμα δὲ τῇ καταπαύσει τῶν δεινῶν, δι' ὧν εἶχε καταμαστιζεῖ ἅπασαν τὴν μικρασιατικὴν χερσόνησον ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Κιμμερίων, καὶ τῇ ἐπανόδῳ τῆς ἡσυχίας καὶ τοῦ καταλογοῦ ἀνέλαβον οἱ Μερμνάδαί καὶ πάλιν περὶ τὸ 623 π. X. (Ὀλυμπ. 39, 2) διὰ κραταιᾶς χειρὸς τὰς ἡνίας τῆς ἀρχῆς. Σαδουάτης ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρδύους ὑπέταξε τὴν Φρυγίαν καὶ ἐπεχείρησεν ἔπειτα ἐκ νέου τὸν πόλεμον κατὰ τῶν παραλίω πόλεων. Κύριος ὁ αὐτοῦ σκοπὸς ὑπῆρξε πλεον-ἢ ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Μιλήτου. Ἡ ἰωνικὴ συμμαχία ἦτο ἤδη σχεδὸν παντελῶς διαλελυμένη, ἡ δὲ Μίλητος εὐρίσκειτο ἀπομεινωμένη, ἐπειδὴ κατὰ τὸν χρόνον τῆς εὐτυχίας εἶχεν ἐπισύρει πολλὰς ἔχθρας διὰ τῆς ἀλαζονείας αὐτῆς. Καὶ ἡ ἀμφιρροπος ὁ αὐτῆς σχέσις πρὸς τὸν Γύγην εἶχε βλάψει τὴν πόλιν. Οὕτω μόνον τῶν Ἰώνων ἐβοήθησαν τοὺς Μιλησίους διὰ τῶν πλοίων αὐτῶν οἱ Χίοι. Αἱ δὲ φιλίως πρὸς τὴν Μίλητον διακείμεναι ὑπερπόντιοι πόλεις ἦσαν πολὺ μακρὰν, ὥστε νὰ δυνηθῶσι νὰ παράσχωσι βοήθειαν εἰς τοὺς μαχομένους.

Ἄνεδείχθη δ' ἡ Μίλητος εἴπερ ποτὲ μεγάλθυμος ἐν τῷ χρόνῳ

¹ Ὁ Στράβων (XIV, σ. 648) ἀποδέχεται ἕξ εἰκασίας δύο ἐπιδρομαὶ τῶν Κιμμερίων. Τοῦτω δ' ἔπειτα ὁ D u n e k e r [Geschichte des Alterthums Tόμ. A' ἐκδ. 3' σ. 396], ὅστις τὴν μὲν πρώτην ἀναδιδάξει εἰς τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ ὀγδόου αἰῶνος, τὴν δὲ δευτέραν ἀποδέχεται γενομένην τῷ 633 π. X. Ἄλλ' ὁ Ἡρόδοτος [I, 6, 15] γινώσκει μίαν καὶ μόνην ἐπιδρομὴν, συμβῆσαν πιθανῶς ἀρχομένου τοῦ ἰσθμίου αἰῶνος. Ἐμμεῖναι δ' οἱ Κιμμεριοὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ περὶ τὰ ἱκατὸν ἔτη. Ὅλος διάφορον χρονολογίαν τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Κιμμερίων ἀποδέχεται ὁ Deimling (Die Leleger σ. 51 κ. ἑ.).

ἐκείνῳ δοκιμασιῶν ἀδικόπων. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐπειράθησαν οἱ πολῖται νάντεπεξέλθωσι πρὸς τοὺς Λυδοὺς. Ἄλλὰ δὲν ἠδύναντο νὰ διεξαγάγωσιν ἀγῶνα τελεσφόρον ἐν ταῖς κοιλάσι τοῦ Μαιάνδρου ἐναντίον τῶν πολεμίων, ἐπικρατούντων πολὺ κατὰ τὸ ἵππικόν. Καὶ δὴ ἠττηθέντες ἐν δυσὶ μάχαις ἀπεφάσισαν νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως. Κατηναγκασμένοι ἔβλεπον ἀπὸ τῶν ἐπάλλξεων τῶν τειχῶν καθ' ἕκαστον ἔτος τὰ προϊόντα τῶν ἀγρῶν αὐτῶν καὶ τοὺς καρποὺς τῶν δένδρων γινομένους λείαν τῶν πολεμίων. Τὰ ποιμνία αὐτῶν διηρπάγησαν, ἡ χειροτεχνία αὐτῶν ἐξέπεσεν, ἡ μετὰ τῆς μεσογαίας ἐπικοινωνία διεκόπη, οἱ ἀγρόται ἦσαν συνεστοιθασμένοι εἰς τὸ ἄστυ, καὶ ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος ἐγένετο δυσχερεστέρα ἡ διατροφή τῆς ὑπερπληρωθείσης πόλεως, εἰ καὶ ἦτο ἐλευθέρα ἡ θαλασσοπλοία καὶ οἱ ναύκληροι κατέβαλλον μόχθους διπλοῦς.

Ἐπὶ ἐξ ὅλα ἐτη διεξήγαγε τὸν πόλεμον ὁ Σαδυάττης, ἐπὶ ἕτερα δὲ πέντε ἐξηκολούθησεν αὐτὸν Ἀλυάττης ὁ διάδοχος αὐτοῦ¹, καὶ δὴ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὁῦλα δὴ συμφώνως πρὸς τὸ σύστημα ἐκεῖνο, ὃ ἀναλλοίωτον ἐφήρμοσαν πάντοτε οἱ Μερμνάδαι, ἀναμφιβόλως ἐκτελοῦντες τὰς ὑπὸ τῶν Δελφῶν δοθείσας ἐδηγίας τοῦ διεξάγειν τὸν πόλεμον μετὰ μεγάλης φειδοῦς τῶν πολεμίων. Διὸ συνεχόμεζον μὲν τοὺς καρποὺς τῆς γῆς, ἀλλ' οὐδεμίαν κατέστρεφον ἀνθρωπίνην κατοικίαν, οὐδ' ἔβλαπτον ἱερὸν τι τῶν θεῶν ἀπ' ἐναντίας δὲ, ὅτε κατὰ τὴν πυρπόλησιν τῶν ἀγρῶν ἐγείνειν ἐξ ἀμελείας παρανάλωμα τοῦ πυρὸς καὶ ὁ ἐν Ἀσσησῶ νὰὸς τῆς Ἀθηνᾶς², ὁ Ἀλυάττης ἐθεώρησε χρέος αὐτοῦ τὴν ἀνάκτισιν τοῦ ἱεροῦ. Ἦθελον νὰ καταδειχθῆ, ὅτι οἱ νέοι βασιλεῖς τῆς Λυδίας ἐγίνωσκον νὰ τηρῶσι τὰς διατάξεις τοῦ διεθνοῦς δικαίου, καθ' ἃ καὶ οἱ Ἕλληγες³ ὁ δὲ πόλεμος ἔδει νὰ εἶνε ἀπλῶς ἀγὼν περὶ ἡγεμονίας, ὡς προσήκει εἰς πολιτείας ἴμοιοτρόπους. Οὗτος δ' ἄλλως ἦτο ὁ μόνος τρόπος, καθ' ὃν οἱ Μερμνάδαι ἤλιπιζον μάλιστα νὰ

¹ Ἡροδότου I, 17 κ. ἑ.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 59.

συγκροτήσωσιν ἐν αὐταῖς ταῖς πόλεσιν ἰδίαν φατρίαν θεωροῦσαν τὴν εἰς τὴν λυδικὴν δυνάμειν προσχώρησιν ὡς τὸ μέγιστον πολιτικὸν συμφέρον. Φατρίαι δὲ δὲν ἔλειπον, καὶ μάλιστα ἐν Μιλήτῳ. Ἐν αὐτῇ ἤρχεν ἀνὴρ καλούμενος Θρασύβουλος καὶ κυβερνῶν τὴν πόλιν ὡς τύραννος. Οὗτος εἶχε μὲν ποιήσει ἐκποδῶν τοὺς ἡγέτας τῆς ἀντιπάλου φατρίας μετὰ ὀμότητος ἀμέτρου, πρὸ οὐδενὸς δ' ὠπισθοχώρει μέτρου συντελοῦντος εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς τυραννίδος.

Ἐν δὲ τῇ προκειμένη περιστάσει ἀνὴρ τοιοῦτος, δυνάμενος νὰ καταβάλλῃ διὰ χειρὸς σιδηρᾶς πᾶσαν ἔριν καὶ προτιθέμενος σκοπὸν καθωρισμένον, ἦτο εἴπερ ποτὲ ὠφέλιμος. Εἶχε δὲ καὶ προσωπικὰς σχέσεις πρὸς Περίανδρον τὸν τύραννον τῆς Κορίνθου, δι' οὗ ἐμάνθανε τὰ κατὰ τὸν ὑπερπόντιον ἑλληνικὸν κόσμον. Δι' αὐτοῦ ἔμαθε κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ὁ Θρασύβουλος, ὅτι οἱ Δελφοὶ εἶχον κελεύσει τὸν Ἀλυάττην νανοικοδομησῆ ἐν τάχει τὸν ναόν. Λέγει λοιπὸν ὁ Ἀλικαρνασεύς, ὅτι, ὅτε ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη πρὸς τοῦτο νὰ προτείη ἀνακωχὴν, διέταξεν ὁ τύραννος, ὅπως πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Λυδοῦ κήρυκος πᾶσαι αἱ ἐν τῇ πόλει ὑπάρχουσαι ζωοτροφίαι σωρευθῶσιν ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ τελέσωσιν ἐν αὐτῇ οἱ πολῖται ἑορτὴν εὐθυμοστάτην. Ἡ δὲ θεὰ τῆς τοιαύτης εὐπορίας καὶ φαιδρότητος τῆς πόλεως ἐνεποίησεν εἰς τὸν πρέσβυν τοῦ Ἀλυάττου κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ ἱστορικοῦ τὴν προσδοκωμένην αἰσθησιν. Καὶ πράγματι, τοῦ κήρυκος ἀγγελίαντος τὰ περὶ τῶν ἐπιτηδείων τῶν Μιλησίων, ὁ βασιλεὺς ἀπέβαλε πᾶσαν ἐλπίδα νὰ γείνη κύριος τῆς πόλεως διὰ τῆς βίας. Διὸ προετίμησεν ὁ Ἀλυάττης, καθ' ἃ λέγεται, νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τοὺς Μιλησίους συνθήκην καὶ συμμαχίαν, ἀντὶ δὲ τοῦ καέντος ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐκτίσθησαν δύο ἱερά, ὑπομιμνήσκοντα τὴν εἰρηνικὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ πολυετοῦς πολέμου.

Αἱ δὲ πολιτικαὶ περιστάσεις ἐβοήθησαν τοὺς Μιλησίους. Ὁ Ἀλυάττης ἠναγκάσθη νὰ παραιτήσῃ πᾶσαν πολεμικὴν ἐνέργειαν κατὰ τὴν παραλίαν. Καὶ δὴ, ἀφ' οὗ κατώρθωσε νὰ ἐκβάλῃ παν-

τελῶς τοὺς Κιμμερίους ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας¹, ἐξεργάγη ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας νέος κίνδυνος πολὺ σοβαρώτερος, τῶν Λυδῶν ἀναγκασθέντων νὰ ὑπεραμυνθῶσι τῆς ἰδίας ἑαυτῶν ἀνεξαρτησίας ἀπειλουμένης παρὰ τῶν Μήδων.

Οἱ Μῆδοι μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς Νινευὶ ἀποστασίαν αὐτῶν² εἶχον συνταχθῆ ὑπὸ τὸν Δηϊόκην εἰς ἐνιαίαν πολιτείαν, ἣτις ὑπὸ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Φραόρτην ἀπέβη κράτος πολεμικὸν ὑποτάξαν τὴν ἄλλην ἄνω Ἀσίαν³. Οἱ δὲ γενναῖοι ὄρειοὶ λαοὶ τοῦ Ἰράν, πρὸ πάντων δ' οἱ Πέρσαι, ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα τῶν πολεμικῶν δυνάμεων, μεθ' ὧν οἱ Μῆδοι κατέβησαν εἰς τὴν Μεσοποταμίαν. Ἐπειτα δ' ἀνακύψαντες ἐκ τῆς παρὰ τῶν Σκυθῶν πίεσεως, ἣτις ἐπὶ τινα χρόνον εἶχεν ἀνακόψει τὴν πρόσοδον αὐτῶν, προέβησαν μετὰ σθένους πρὸς τὰ πρόσω. Αὐξήθέντων δὲ τῶν ἐπιθετικῶν αὐτῶν στρατευμάτων διὰ τῆς ἀποδοχῆς σκυθικῶν σιφῶν, ὁ Κουζάρης ἀνασυνέταξε τὴν στρατίαν, ἐν ἣ τὰ ποικιλώτατα τῶν ὀπλῶν συνδυάσθησαν μετὰ τέχνης τέως ἀγνώστου εἰς τὸν ὀργανισμὸν τῶν στρατιῶν τῆς Ἀνατολῆς. Συμμαχήσας δὲ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Βαβυλωνίας Ναβονασσάρου, ἀνέλαβε καὶ πάλιν τὴν πολιτορκίαν τοῦ Νινευὶ, καὶ ἀπεπεράτωσεν αὐτὴν νικηφόρος τῷ 606 π. Χ. Ἡ παρὰ τὸν Τίγριν πόλις τῶν ἀνακτόρων ἢ ἐπὶ ἡμίσειαν γιλιετηρίδα καὶ ὑπερέκεινα ὑπάρξασα βασιλεὺς συμπάσης τῆς προσθίας Ἀσίας μετεβλήθη εἰς σωρὸν ἐρείπιων, καὶ ὁ θρόνος αὐτῆς ἐχήρευεν.

Οἱ ἡγεμόνες τῶν Ἐκβατάνων δὲν ὤκνησαν νῆξιώσασσι τελείαν τὴν κληρονομίαν τῆς δυνάμεως τοῦ ἀσσυριακοῦ βασιλείου. Ἐν Μεσοποταμίᾳ ἀνίστατο εἰς τὴν προχώρησιν αὐτῶν ἡ ἰσχυρὰ Βαβυλωνίων. Ἐτράπησαν λοιπὸν πρὸς δυσμᾶς, καὶ, ἐκκινήσαντες ἐκ τῆς Ἀρμενίας, ἣν εἶχον καθυποτάξει, ᾤδευσαν τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν τῆς

¹ Ἡροδότου I. 16.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 150.

³ Περὶ τῆς διαδοχῆς τῶν Μήδιον βασιλέων κατὰ τὸν Ἡροδότου ἰδε Brandis (Assyriarum rerum tempora emendata σ. 3 καὶ 49).

μεταναστάσεως τῶν Ἀρίων. Ἦδη τὸ ὄροπέδιον τῆς Καππαδοκίας ἀνῆκεν εἰς τὰς εὐρείας ἐκτάσεις τῶν εἰς τοὺς Μήδους ὑποτελῶν χωρῶν. Καὶ ἀπὸ μὲν τῶν ὄρεινῶν τούτων χωρῶν προέβησαν ἔπειτα οἱ Μῆδοι πρὸς τὴν Φρυγίαν, ἀπὸ δὲ τῶν ἐρήμων καὶ ἀχανῶν πεδιάδων κατέβησαν εἰς τὰς παραποταμίας κοιλάδας. Πολλὰ τῶν μικρασιατικῶν φύλων ὑπετάγησαν ἐθελουσίως εἰς τὴν νέαν δύναμιν, ἧς ὁ ἀρχηγὸς ἦτο τὸ φόβητρον συμμάσσης τῆς Ἀνατολῆς ὡς πολεμιστῆς βαρῦς καὶ δεινός. Ὁμοίᾳ δ' ὑποταγῇ προσεδρακῶτο καὶ παρὰ τῶν Λυδῶν.

Ἄλλὰ καὶ παρὰ τὸ μέγα καὶ ἀπειλητικὸν πλῆθος τῶν στρατιῶν, ἅς ὁ βασιλεὺς τῶν Μῆδων μετὰ τῶν συμμάχων αὐτοῦ ἤγαγεν ἐπὶ τὰ δυτικὰ σύνορα τῆς Λυδίας, οἱ Μερναδαὶ δὲν ἦσαν διατεθειμένοι νάναγωνρίσωσιν ἐκόντες τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς ξένης δυναστείας. Εἶχον στερεὰν ἀπόφασιν νὰ ὑπεραμυνθῶσι τῆς γραμμῆς τοῦ Ἄλλου. Ἐν δὲ τῷ ἐκτραγέντι καὶ ἄλλην ἐξαετίαν δι-αρκέσαντι πολέμῳ παρετήρησαν οἱ Μῆδοι, ὅτι εἶχον ἀντιμέτωπον πολέμιον οἷος δὲν ἀντετάχθη εἰς αὐτοὺς ἐν τοῖς ἐνδοτέροις τῆς Ἀσίας.

Ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἄλλου ἦσαν παρατεταγμένοι ἐναντίον ἀλλήλων αἱ στρατιαὶ, ἔτοιμοι νὰ συγκροτήσωσι τὴν μάχην ἐκείνην, ἐξ ἧς ἐμελλε νὰ κριθῆ τῆς ἄλλης χειρσονήσου ἡ τύχη. Καὶ ἐξ ἑνὸς μὲν ἴσταντο τὰ πολεμικὰ φύλα τοῦ ἱρὰνικοῦ ὄροπέδιου μετὰ τῶν ἐπικούρων ἐκ Βαβυλωνῶν στρατιῶν καὶ τῶν ἐκ τῶν ἀνατολικῶν καὶ νοτιῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας συμμάχων, ἐξ ἑτέρου δ' αἱ δυνάμεις τῶν Λυδῶν μετὰ τῶν Καρῶν αὐτῶν συμπολεμιστῶν, μεθ' ὧν τῶρα πιθανῶς συνεμάχουν καὶ οἱ Ἴωνες, τὸν μὲν ἀριθμὸν κατώτεραι, κατὰ δὲ τὸ θάρρος καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἄσκησιν ἰσόπαλοι πρὸς τὸν ἐχθρὸν, ὑπέρτεραι δὲ αὐτοῦ κατὰ τὴν πολεμικὴν τέχνην καὶ τὴν στρατηγίαν.

Διὸ πρὶν ἢ πολεμηθῆ ἡ κρίσιμος μάχη προέκρινεν ὁ βασιλεὺς τῶν Μῆδων νάποδεχθῆ τὸν Ἄλλον ὡς ὄριον τοῦ βασιλείου. Μεγάλως δ' ἐπέδρασαν ἐπὶ τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ ταύτην οἱ σύμ-

μαχοὶ αὐτοῦ, ὁ βασιλεὺς τῆς Βαβυλῶνος, ὃν οἱ Ἕλληνες ἐκάλουν Λαβύνητον, καὶ ὁ ἡγεμὼν τῶν Κιλικίων Σύννεσις, ὅστις συνετάσσετο τοῖς Μήδοις μετὰ τῶν παρὰ τὸν Ταῦρον οἰκούντων λαῶν. Συμφέρον ἀμφοτέρων τούτων ἦτο, ὡς εἰκός, νὰ παρακαλύσῃσι τὴν ταπεινώσιν τῆς Λυδίας καὶ τὴν ὑπέρμετρον αὐξήσιν τῆς μεγάλης ἀσιατικῆς δυνάμεως.

Οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ συνδυάζουσι τοῦτο τὸ γεγονός πρὸς ἔκλειψιν ἡλίου, ἣν οἱ μὲν Ἴωνες ἐγίνωσκον προμαθόντες παρὰ τοῦ Θάλητος, ἀλλ' ἦν ἡγνῶν αἱ ἀντιμαχόμεναι στρατιαί. Διὸ παριστάνονται αὐταὶ καταπλαγεῖσαι ἐπὶ τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ αἵφνης ἐπελήθοντος φυσικοῦ φαινομένου, ὥστε ὠμολόγησαν ἔντρομοι εἰρήνην. Ἀληθὲς δὲ εἶνε, ὅτι εἰθίζον οἱ Ἰράνιοι λαοὶ νὰ μάχωνται μόνον ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου. Τῶν δ' ἐκλείψεων τῶν ἀντιστοιχοῦσῶν πρὸς τοὺς χρόνους καὶ τοὺς τόπους περὶ ὧν πρόκειται πρέπει κατὰ τοὺς ἀκριβεστάτους ὑπολογισμοὺς νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐκείνη, εἰς ἣν ἀναφέρεται ἢ περὶ ἧς ὁ λόγος οἰήγησις, ἢ γενομένη ὀρατὴ ἐν τῇ περὶ τὸν Ἄλυν χώρα τῆ 28 Μαΐου τοῦ 584 π. X. καὶ μεταβαλοῦσα εἰς νύκτα τὸ λυκαυγές. Ὀριζόμενου δὲ κατὰ ταῦτα τοῦ χρόνου τῆς μάχης, δὲν ἤρχε τότε τοῦ ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εὐρισκομένου βασιλείου τῶν Μήδων ὁ κατακτητὴς Κυαξάρης, ἀλλ' ὁ Ἀστυάγης, βασιλεὺς δὲ τῶν Βαβυλωνίων ἦτο αὐτὸς ὁ Ναβουχοδονόσορ¹. Καὶ ὁ Πλίνιος δ' ἐγίνωσκεν ὡς ἔτος τῆς ἐκλείψεως τὸ τέταρτον ἔτος τῆς τεσσαρακοστῆς ὀγδόης Ὀλυμπιά-

¹ Ἡ γνώμη ἦν πρότερον ἀπεδέχοντο οἱ νεώτεροι, ἐπόμενοι τῷ Oltmanns (ἐν ταῖς Abhandlungen der Berliner Akademie 1812-3), ἦτο, ὅτι ἡ ἔκλειψις αὕτη συνέβη τῆ 30 Σεπτεμβρίου 610 π. X. Ἀλλ' ὁ Zech (Astronomische Untersuchungen über die wichtigsten Finsternisse, welche von den Schriftstellern des klassischen Alterthums erwähnt werden. 1853) ὥρισεν αὐτὴν ὡς συμβῆσαν τῆ 58[5] π. X. (Ὀλυμπ. 48, 4) ἢ κατ' ἀκριβεστέρων ὑπολογισμῶν τῆ 28 Μαΐου 58[5] π. X. Μετὰ δὲ τοῦ Zech συμφωνοῦσιν ὁ Hansen (ἐν ταῖς Abhandlungen der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. Mathem.-physik. Classe. 1865 σ. 379), ὁ Hind (Astronomical Register. 1872. Σεπτ. ἀρ. 117) καὶ ὁ Bousanquet (Transactions of the Society of Biblical Archaeology. Τόμ. Β' τοῦ 1873 σ. 147). [Ἴδε καὶ Ed. Meyer Geschichte des Alterthums Τόμ. Α' σ. 582.]

δος, αὐτὸ ἐκεῖνο, καθ' ὃ ἀπέθανεν ὁ τύραννος τῆς Κορίνθου Περίανδρος, ἐν ᾧ ὁ Θαλῆς διήνυε περίπου τὸ πεντηχοστὸν τέταρτον τῆς ἡλικίας ἔτος¹.

Ἡ δὲ ὁμολογία ταύτης τῆς εἰρήνης ἀποτελεῖ ἀξιωμακρόνυτον ἀρχὴν νέας περιόδου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς προσθίας Ἀσίας. Σὺν αὐτῇ βλέπομεν τὴν κατακτητικὴν τέως βασιλείαν τῶν Μηδῶν ἐγκαταλείπουσαν τὸ πρόγραμμα ἀπεριορίστου κοσμοκρατορίας καὶ ἀποπειρωμένην νὰ ἰδρῦσῃ ἐν Ἀσίᾳ διὰ συμβάσεως περὶ ὁρίων σύστημα κρατῶν ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων. Τὴν δὲ ἀπόπειραν ταύτην εὐμενῶς ἀπεδέχθησαν ἰδίως αἱ δευτερεύουσαι πολιτεῖαι, αἵτινες ἐν τοιοῦτῳ τινὶ καθορισμῷ εὕρισκον τὴν μεγίστην ἐξασφάλισιν τῆς ἰδίας ἀνεξαρτήσιας. Ἡ δὲ Λυδία κατὰ τὰς τοιαύτας συνθήκας ἀνεγνωρίζετο ὡς μεγάλη δύναμις παράλληλος πρὸς τὴν Μηδίαν, καὶ ἡ αὐλὴ τῶν Σάρδεων ὡς ἰσότιμος πρὸς τὴν τῶν Ἐκβατάνων. Πρὸς ἐνίσχυσιν δὲ τῆς συμμαχίας ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως τῶν Μηδῶν ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀλυάττου.

Οὕτως ὁ Ἀλυάττης ἠδύνατο νὰ κινήθῃ πάλιν ἐλευθέρως, καὶ ἐτράπη ἐκ νέου πρὸς τὰ παράλια, θέλων νὰ ἐμπεδώσῃ ἐν αὐτοῖς ἔτι μᾶλλον τὴν λυδικὴν δύναμιν μεταξὺ τῶν διηρημένων κατοίκων τοῦτο μὲν διὰ τῶν ὅπλων, τοῦτο δὲ διὰ τρόπων εἰρηλικῶν. Εἶχε νυμφευθῆ κατ' ἐναλλαγὴν γυναῖκας Καείρας καὶ Ἰωνίδας, τῶν δὲ θυγατέρων αὐτοῦ μίαν εἶχε δώσει εἰς τὸν Μέλανα, ἔγκριτον Ἐφέσιον ἀνήκοντα εἰς τὸ γένος τῶν Βασιλειδῶν². Καὶ τὸν μὲν πρωτότοκον υἱὸν Κροΐσαν, γέννημα μητρὸς Καείρας, αὐξηθέντα ἔστειλε διοικητὴν εἰς τὴν Μυσίαν, ἄλλος δὲ αὐτοῦ υἱὸς, ὁ Ἀδραμύτης, ὑπῆρξεν ὁ κτίστης τῆς πόλεως Ἀδραμυτείου³, ἧς ἡ θέσις μαρτυρεῖ σαφῶς περὶ τῆς φροντίδος τῶν Λυδῶν, ὅπως ἀντ-

¹ Πλινίου Nat. Hist. II. 12 Rationem defectus investigavit primus omnium Thales Milesius Olympiadis XLVIII anno quarto, praedicto solis defectu qui Alyatte rege factus est.

² Αἰλιανῶ Ἱστορικῆ Ἱστορ. III, 26. Πρβλ. G u h l Ephesiaca σ. 36.

³ Στέφανος Βυζάντιος ἐν λ. Ἀδραμύτειον.

επεξέρχονται εἰς τοὺς Ἴωνας κτίζοντες ἴδια ἐμπόρια ἐν χωρίοις ἐπικαίροις. Οὕτως ἤρξεν ὁ Ἀλυάττης ἐν τῇ πατρίῳ χώρᾳ ὄλβιος μετὰ τὴν ἔκλειψιν ἐκείνην ἐπὶ εἴκοσι καὶ πέντε περίπου ἀκόμη ἔτη, μεθ' ἃ ἐτάφη πλησίον τῶν τάφων τῶν προγόνων παρὰ τὰς ὄχθας τῆς Γυγαίης λίμνης, ἀπέναντι τῶν Σάρδεων. Ὁ δὲ γηραιὸς ἐκεῖνος βασιλεὺς, ὁ κατ' ἐξοχὴν ἰδρυτὴς τῆς δυνάμεως τῆς Λυδίας, ὁ ἀναδείξας αὐτὴν ἀξίαν νὰ καταλάβῃ θέσιν ἐπιφανῆ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ, ἔζησεν ἐπὶ τῆς μακρᾶς αὐτοῦ βασιλείας βίον κοινὸν μετὰ τοῦ λυδικοῦ ἔθνους, καὶ οἰονεὶ συνεσωματώθη μετ' αὐτοῦ ἐν τε ἡμέραις εὐτυχίας καὶ ἐν ὥραις συμφορᾶς. Τὸν σύνδεσμον δὲ τοῦτον ἐμαρτύρει λόφος, ὃν ἔχουσεν ἡ ἀκάματος δραστηριότης τοῦ λαοῦ τῶν Σάρδεων, στοιβάζοντας ἐπὶ χρόνον μακρὸν κροκάλας ἐκ τοῦ Ἑρμοῦ αὐξανούσας ὅσημέραι τὸ ὕψος τοῦ λόφου, ἕως τέλος ὁ λαοῦ ὅλης τύμβος τοῦ ἡρωικοῦ βασιλέως ὑψώθη κατὰ πολὺ ὑπὲρ τοὺς τάφους πάντων τῶν ἄλλων βασιλέων, οὔτινες ὁμοῦ περιβάλλουσι τὰς ὄχθας τῆς λίμνης δίκην μικροῦ ὄρους¹.

Περὶ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἀνεργιχάτο εἰς τὴν τυραννίδα ἐν Ἀθήναις ὁ Πεισίστρατος τὸ πρῶτον, ἀνέβη ὁ Κροῖσος ἐν ἀκμαίᾳ ἀνδρικήῃ ἡλικίᾳ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Μερμαναδῶν. Καίτοι δὲ ἤδη ζῶντος τοῦ πατρὸς εἶχε λάβει ἀρχὴν ἡγεμονικὴν², περιεβλήθη τὸ διαδόχημα οὐκ ἄνευ μεθῶν καὶ κινδύνων. Καὶ δὴ εἰς τὸν Κροῖσον ἀντετάχθη πατρίᾳ ἰσχυρὰ περιστοιχιζούσα τὸν Πανταλέοντα, υἱὸν τοῦ Ἀλυάττου ἐκ γυναικὸς Ἰωνίδος, θέλοντα νὰ ἐκθρονίσῃ τὸν ἐκ τῆς Καείρας μητρὸς γόνον τοῦ πατρὸς³.

¹ Περὶ τῶν τάφων τῶν Λυδῶν βασιλέων ἴδε von Olfers ἐν ταῖς Abhandlungen der Berliner Akademie 1858 σ. 539 κ. ἰ. Curtius ἐν τῇ Archäologische Zeitung 1853. σ. 148 κ. ἰ. [καὶ Perrot-Chippiez Histoire de l'art Tόμ. Ε' σ. 265 κ. ἰ.]

² Τὴν συναρχίαν τοῦ Κροίσου (ἀπὸ τοῦ 574 κατὰ τὸν Larcher) μαρτυρεῖ **Νικόλαος ὁ Δαμασκοῦνός** (Müller Fragmenta Historicorum Graecorum Tόμ. Γ' σ. 397) ἔρχων Ἀδραμυττίου τε καὶ Θήβης πεδίου.

³ **Ἡροδότου** I, 92. [Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ χωρίῳ ἀναφέρονται ὀλίγον ἀνωτέρω καὶ τῶν κινόνων αἱ πολλαὶ [ὡς ἀναθήματα τοῦ Κροίσου ἐν Ἐπίρῳ], οἵαι καὶ εὐρήθησαν πράγματι ἐν ἐπιγράφοις. [Ἰδε Overbeck Geschichte der griechischen Plastik Tόμ. Α'. ἐκδ. 5. σελ. 105 κ. ἰ.]

Οὕτω καὶ παρὰ τὴν διαλλακτικὴν πολιτείαν τοῦ Ἀλυάττου ἐξεργήγνυτο καὶ πάλιν ἡ ἀρχαία ἕρις τῶν δύο λαῶν. Ἄλλ' ὁ Κροῖσος ἐξενίκησε τοὺς ἀντιπάλους καὶ ἐτιμώρησεν ἅπαντας τοὺς συμμαχοῦντας τῆς στάσεως διὰ τῆς ἀμέτρου ὀμότητος Ἀσιανοῦ δεσπότητος. Ἄλλ' ἅμα τῇ ἐπιτεύξει τοῦ σκοποῦ ἔσπευσε νὰ ἐξαλείψῃ πάλιν τὴν κακὴν αἰσθησιν ἣν εἶχεν ἐμποιήσῃ ἢ κακοτροπία αὐτοῦ.

Καὶ δὴ χάριν ἐξίλασμοῦ τοῦ παρελθόντος ἐδαπάνησε τὴν δημιουργηθεῖσαν οὐσίαν τῶν στασιασῶν πρὸς παρασκευὴν μεγαλοπρεπεστάτων δώρων ἀνατεθέντων εἰς τὰ κυριώτατα τῶν ἐλληνικῶν ἱερῶν τὰ ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ τὰ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Καὶ ἐν μὲν Ἐφέσῃ κατωρθώθη διὰ τῶν εἰσφορῶν αὐτοῦ ἢ μετὰ νέας αἰγλῆς ἀνόρθωσις τοῦ ὑπὸ τῶν Σκυθῶν παθόντος ἱεροῦ· οἱ δὲ πλείστοι τῶν κιόνων τοῦ ναοῦ ὡς καὶ οἱ χρυσοὶ ἐν αὐτῷ βόες ἦσαν ἀνάθημα τοῦ Κροίσου. Εἰς δὲ τὰ δύο μεγάλα ἱερά τοῦ Ἀπόλλωνος ἀνέθηκε χρυσὰ δῶρα διανεμηθέντα μετὰ τοιαύτης ἀκριβείας, ὥστε τὰ σταλέντα εἰς τοὺς Δελφοὺς εἶχον ὡς πρὸς τε τὸν σταθμὸν τοῦ μετάλλου καὶ τὴν τέχνην τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἄξιαν ἣν καὶ τὰ δωρηθέντα εἰς τὸν Διδυμαῖον Ἀπόλλωνα. Ἡ δὲ ὑπερβολικὴ αὕτη ἀκριβεία μαρτυρεῖ, ὅτι ἐπειρᾶτο νὰ φανῇ δίκαιος καὶ πρὸς τὸ χρηστῆριον τῆς Ἰωνίας καὶ ἐξαλείψῃ τὸ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ γυθὲν ἐν Ἰωνίᾳ αἴμα. Ἄλλὰ καὶ εἰς τὴν Ἀθηνᾶν ἐν Δελφοῖς ἀνέθηκεν ἀσπίδα χρυσαῖν· ὁμοίως δ' ἔστειλε δῶρα καὶ εἰς τὸν ἐν Θήβαις ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ εἰς τὰ ἱερά μαντεῖα τοῦ Τροφονίου καὶ τοῦ Ἀμφιαράου. Ἐγίνωσκε τὴν δύναμιν ἣν ἐξήκει παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὁ χρυσὸς, διὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ χρυσοῦ δι' οὐ ποτε οἱ Λυδοὶ Τανταλίδαι εἶχον ἰσχύσει παρὰ τοῖς Ἀχαιοῖς· ἐπειράθη καὶ ὁ Κροῖσος νὰ μετάρχη τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας.

Ὅποια δ' ὑπῆρξεν ἡ ἐπιτυχία τῆς τοιαύτης αὐτοῦ ἐνεργείας μαρτυροῦσιν αἱ ἀποφάσεις τῶν ἀρχόντων τῶν Δελφῶν, οἵτινες, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὸν φιλελληνισμὸν τῶν Μερναδῶν, δὲν

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 130.

ᾠκνησαν νὰ παράσχωσιν εἰς τὸν βασιλέα πάντα τὰ προνόμια καὶ ἰδίως νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς αὐτὸν τὴν εἰς τοὺς πολίτας τῶν Δελφῶν ἐγγραφὴν. Ἐκτοτε δὲ ἄνδρες Λυδοὶ ἦσαν ὁρατοὶ καθήμενοι κατὰ τοὺς ἀγῶνας ἐν ταῖς τιμητικαῖς θέσεσι τῆς προεδρίας.

Καὶ οὕτω μὲν προσεῖλκυσε ἐκείνους τῶν Ἑλλήνων ὅσοι μόνον διὰ δώρων ἦσαν προσίτοί. Ἄλλους δὲ τρόπους μετεχειρίσθη πρὸς τὰς ἐν Ἀσίᾳ πόλεις. Ἄλλὰ καὶ ὡς πρὸς αὐτὰς ἡ διαγωγὴ αὐτοῦ ὑπῆρξε συνειτωτάτη ἅμα καὶ δραστηριωτάτη, καὶ διὰ ταῦτα ἔτυχε τοῦ σκοπομένου ἄνευ μακρῶν πολέμων.

Αἱ ἰωνικαὶ πόλεις ὤφειλον κατὰ τὰς σκέψεις τοῦ Κροίσου νὰ εἶνε οἱ μαργαρίται τοῦ βασιλείου ὡφείλον νὰ ναυαδείξωσιν αὐτὸν ἡγεμόνα Ἑλλήνων καὶ παράσχωσιν εἰς αὐτὸν ναυτικὴν δύναμιν, μεθ' ἧς θὰ ἠδύνατο νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω πρὸς δυσμὰς. Διὸ ἤρξατο τῆς πολιτικῆς συνένωσεως πρὸς τὴν Ἑβρεσον, ἧτις ἐνεκα τῆς κεντρικῆς αὐτῆς θέσεως ἦτο ἡ σπουδαιωτάτη τῶν πόλεων ἀπάσης τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Οὐδαμοῦ δ' ἐφαίμετο τὸ ἔδαφος κάλλιον παρεσκευασμένον ἢ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει, ἐν ἣ ὁ Κροῖσος εἶχε ποικίλας ἰδιωτικὰς σχέσεις. Καὶ δὴ αἱ χρηματιστικαὶ αὐτοῦ ἐπιχειρήσεις καὶ αἱ ἀποστολαὶ αὐτοῦ διεξήγοντο τῇ ἐπιμελείᾳ Ἑβρεσίων ἐμπορικῶν οἰκῶν, ὧν ἰδίως εἶχε κερδήσει δι' αὐτοῦ πολλὰ χρήματα ὁ πλούσιος τραπεζίτης Παμφάης ὁ υἱὸς τοῦ Θεοχαρίδου¹. Τέλος δ' ἐκυβέρνα τὴν πόλιν ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Πινδάρου, ὅστις εἶχε κατὰ κληρονομικὸν δικαίωμα διαδεχθῆ τὸν Μέλαναν².

Καὶ ὅμως ἐπλανᾶτο ἀναμένων εἰρηνικὴν καθυπόταξιν τῆς πόλεως. Ἠναγκάσθη νὰ ἐπιχειρήσῃ πολιορκίαν καὶ διατάξῃ ἔφοδον κατὰ τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν. Εἰς τῶν πύργων ἔπεσε, καὶ ἀνοιχθέντος ῥήγματος, πᾶς ἀντίστασις ἀπέβη ματαία. Ἄλλὰ τότε ἐπῆλθεν εἰς τὸν νοῦν τοῦ Πινδάρου ἡ σκέψις νὰ θέσῃ ὑπὸ δο-

¹ Νικολάου Δαμασκηνοῦ [ἀπόσπ. 65 παρὰ Müller Fragmenta Historicorum Graecorum Τόμ. I' σ. 397]. Αἰλιανοῦ Ποικίλη ἱστορ. IV, 27.

² Αἰλιανοῦ Ποικίλη ἱστορ. III 26. Πολυαῖνου VI, 50.

κιμασίαν τὴν πρὸς τοὺς ἑλληνικοὺς θεοὺς εὐλάβειαν τοῦ βασιλέως. Διὰ σχοινίου ἔχοντος μῆκος ἐπτὰ σταδίων, ὅπερ ἐξέτεινεν ἀπὸ τῶν ἐπάλλξεων τοῦ τείχους τῆς πόλεως μέχρι τοῦ ναοῦ, κατέστησε τὴν ὅλην πόλιν οἰονεὶ προσάρτημα τῆς Ἀρτέμιδος καὶ οἰονεὶ ἀνέθηκεν αὐτὴν εἰς τὴν θεάν. Διὰ τοῦ τρόπου δὲ τούτου κατωρθώθη νάροπλισθῆ ὁ βασιλεὺς καὶ ἐπιτευχθῶσιν ὄροι παραδόσεως τῆς πόλεως ὅσον τὸ δυνατόν εὐνοϊκοὶ διὰ τῆς βοηθείας τῶν μεσιτευσάντων κατὰ τὴν καθομολόγησιν τῆς συνθήκης ἱερέων.

Οἱ Ἐφέσιοι ἠναγκάσθησαν νὰ καταλίπωσι τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους Πίου ὄχυράν θέσιν τῆς πόλεως καὶ οἰκισθῶσιν ἐν τῷ πεδίῳ περὶ τὸν ναόν, ἔνθα ἔζων ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν ἀρχόντων τοῦ ναοῦ.

Καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον ἀπέβαλε καὶ ἡ Σμύρνη κατὰ τὸν λυδικὸν πόλεμον τὴν πολιτικὴν αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν καὶ διελύθη εἰς χωριστάς ἀπ' ἀλλήλων κώμας¹.

Ἐραίνετο, ὅτι οἱ Λυδοὶ δὲν ἠνείχοντο ἀνεξαρτήτους καὶ ἰσχυρὰς ἑλληνίδας πόλεις ἐν τοῖς δυσὶ σπουδαιωτάτοις χωρίοις παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Καύστρου καὶ τὰς τοῦ Ἐβρου.

Ἄλλως δ' οὐδὲν ἄλλο ἠξίωσε παρὰ τῶν πόλεων ὁ Κροῖτος πλὴν τῆς ἀναγνώρισεως τῆς ἐπικυριαρχίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀποτίσεως μετρίου φόρου πρὸς ἐνδειξιν αὐτῆς. Ἄφηκε δ' εἰς τοὺς Ἕλληνας πολίτας τὴν διοίκησιν πᾶν ἐσωτερικῶν αὐτῶν πραγμάτων, καὶ αἱ πόλεις ἀπέβησαν οἰονεὶ ἐλεύθερα ἄστη ἀνήκοντα εἰς τὸ λυδικὸν βασιλείον· ἢ δὲ τοικύτῃ αὐτῶν κατάστασις ἔγεινεν εἰς αὐτὰς πρόξενος πλείστων ὄσων νέων ὠφελημάτων. Διὸ ἐπέδειξαν προθυμίαν νὰ παραιτήσωσι τὴν τιμὴν τελείας ἀνεξαρτησίας.

Οὕτω δ' ἐτελέσθη εὐκόλως καὶ ταχέως μία τῶν μεγίστων μεταβολῶν ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ διὰ τῆς μετ' οὐ πολὺ εἰρηνικῆς προσαρτήσεως ἀπασῶν τῶν ἀνὰ τὴν Ἀσίαν πόλεων εἰς τὸ ἀνατο-

¹ Περὶ τῆς ὁμοίας τύχης τῆς Ἐφέσου καὶ Σμύρνης ἴδε Curtius Beiträge zur Geschichte und Topographie Kleinasiens (ἐν ταῖς Abhandlungen der Preussischen Academie der Wissenschaften. 1872. σ. 17).

λικὸν ἐκεῖνο βασίλειον. Καὶ οἱ μὲν φραγμαῖοι οἱ παρακωλύοντες τὴν ἐπιμιξίαν μεταξὺ τῆς παραλίας καὶ τῆς μεσογαίας ἐξέλιπον, ἐλευθέρως δ' εἰσῆρχοντο εἰς τὴν Ἀνατολὴν οἱ θησαυροὶ τῆς Δύσεως καὶ ἐξήρχοντο οἱ τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τὴν Δύσιν. Πάντες οἱ λιμένες ἦσαν ἀνοικτοὶ εἰς τὸν Κροῖσον, πάντες οἱ ναυτιλλόμενοι ἦσαν πρόθυμοι εἰς τὰς διαταγὰς αὐτοῦ, πᾶσαι αἱ χειροτεχνίαι καὶ δεξιότητες, πᾶσαι αἱ τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι αἱ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ταύτης ἀναπτυγθεῖσαι ἐπροθυμοῦντο νὰ ὑπηρετήσωσιν αὐτόν.

Ἄλλ' οὐδέποτε κατακτητῆς γενόμενος κύριος τῶν παραλίων ἐκείνων ἠρκέσθη εἰς αὐτά. Καὶ δὲν ἦτο μὲν ἀπόκρυφον, ὅτι τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἴλκυον καὶ αἱ νησιωτικαὶ πόλεις, ἰδίως ἡ Χίος καὶ ἡ Σάμος. Ἄλλ' ὅμως ἐδίσταζε νὰ ἐπεκτείνῃ τὰ κατακτητικὰ του σχέδια, καὶ εὐλόγως πτόησις ἀπεμάκρυνεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ἐπειδὴ ἡ δύναμις τῶν Λυδῶν τότε νῦν ἔχον ἦτο μόνον δύναμις ἠπειρωτικῆ. Περιορίσθη λοιπὸν εἰς τὴν διάταξιν τῶν τοῦ βασιλείου καὶ τὴν πλήρωσιν τοῦ θησαυροῦ, ὅστις τὸ ἐξῆς πλὴν τοῦ ἐσόδου ἐκ τῶν μεταλλείων καὶ τῆς πλούσεως τῶν χρυσοφόρων ἄμμων ἐπηυξάνετο διὰ μεγίστων ποσῶν φόρων. Πρὸς τὰ ἔργα δὲ ταῦτα συνάπτεται ἡ σύντονος μεταρρύθμισις τοῦ νομισματικοῦ συστήματος ἡ ἐπελθούσα ἐπὶ Κροίσου¹. Καὶ ὁ ἄπιστος τῆς προτέρας χαράξεως νομίσματος ἐκ τοῦ ἠλέκτρου τοῦ Πακτωλοῦ, καὶ ἔκοψε νομίσματα χρυσοῦ ἔλκοντα σταθμὸν ἐνὸς ἐξηκστοῦ τῆς ἐλαφροτέρας βαβυλωνίας μνᾶς καὶ ἀργυρᾶ βάρους ἐνὸς τεσσαρακοστοῦ πέμπτου τῆς αὐτῆς μνᾶς², ἀλλ' ἔκοψε καὶ χρυσοῦ νομίσματα, καὶ ὁ στατηρᾶς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τρίτα, ἕκτα καὶ δωδέκατα τοῦ στατηρᾶς, ἔχοντα τὸ βᾶρος τῶν ἀργυρῶν νομισμάτων, ἐπειδὴ κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἦτο εὐκολωτέρα ἢ προσπέλασις εἰς τὰ ἐν Ἐρέσῳ, Χίῳ, Λαμψάκῳ, Κλαζομεναῖς καὶ Φωκαίᾳ κυκλο-

¹ Borrel Early Lydian money (ἐν τῇ περιοδικῇ Numismatic Chronicle Τόμ. Β' σελ. 216. Brandis Münzwesen s. 134, 199. Hultsch Griechische und römische Metrologie ἐκδ. 6' σ. 577.

² [Ἦδε ἀνωτέρῳ Τόμ. Α' σ. 354].

φοροῦντα ἀργυρᾶ νομίσματα. Τὸ δὲ ἀκριβὲς τῆς μιμήσεως τῆς ἑλληνικῆς ἐφευρέσεως μαρτυρεῖ παραδόξως καὶ ἡ τελεία ἀφομοίωσις τῶν ἐπὶ Κροΐσου κοπέντων νομισμάτων τῶν Σάρδεων πρὸς τὰ τῶν ἑλληνίδων πόλεων ὡς πρότυπα. Τὰ κόμματα τοῦ Κροΐσου οὐδὲν ἔχουσι τὸ δυναστικόν, ἀλλ' ὁ τύπος αὐτῶν εἶνε ἀστικός. Οὕτω τὸ χρῆμα διετήρησε τὸν δημοκρατικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα.

Πᾶσαι δ' αἱ ἄλλαι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐπινοηθεῖσαι τέχναι, καὶ ἰδίως ἡ μεταλλουργία, ἔτυχον θεραπείας ἐν τῇ βασιλικῇ πρωτευούσῃ. Αἱ Σάρδεις ἀπέβησαν λαμπρὰ ἐστία βιομηχανίας καὶ ἐμπορίου καὶ ἐντευκτῆριον καλλιτεχνῶν. Πάντας δὲ τοὺς παρ' Ἑλλησιν ὀνομαστούς γενομένους ἐκάλεσεν ὁ Κροΐσος εἰς τὴν φιλόξενον αὐτοῦ αὐλὴν, θέλων νὰ ἐπιδειχθῇ εἰς αὐτοὺς ὡς ὁ εὐτυχέστατος ἀπάντων τῶν ἡγεμόνων καὶ ὑμνηθῇ παρ' αὐτῶν ὡς ὁ ἐλευθεριώτατος καὶ φιλοτεχνότατος, ὅπως ὁ κόσμος σύμπας στρέψῃ ἐπ' αὐτὸν τοὺς ὀφθαλμούς.

Καὶ πράγματι ἦτο ἡγεμόν εὐτυχῆς, εἰ καὶ ἡ εὐτυχία αὐτῆ δὲν ἦτο ἡ κατὰ Σόλωνα οὐδ' ἠδύνατο νὰ μετρηθῇ πρὸς τὸ μέτρον τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου. Εἶχε μετὰ τόλμης ἅμα καὶ συνέσεως πραγματώσει τὸν σκοπὸν εἰς ὃν ἔτεινε τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα τῶν Μερμναδῶν, ὃν μετὰ σπανίας ἀκολουθίας ἡ δυναστεία ἐκείνη εἶχεν ἐπιδιώξει ἐπὶ πέντε ὄλας γενεάς. Τὸ βασιλεῖον αὐτοῦ, ἀναγνωρισθὲν ὡς μεγάλη δύναμις ἐν Ἀσίᾳ, ἐπ' αὐτοῦ τὸ πρῶτον ἐπεξετάθη μέχρι τῆς παραλίας, καὶ πρῶτον κατέλυσε τὴν ἀντίθεσιν μεταξύ ἑλληνικοῦ καὶ βαρβαρικοῦ κόσμου. Ἡ Λυδία ἐκέκμητο ἡπειρωτικὴν δύναμιν, κινούσαν μὲν τὸν φόβον συμπαντων τῶν Ἀσιατῶν καὶ ἐδραζομένην ἐπὶ τῆς κτήσεως ἐδάφους εὐρυτάτου ἅμα καὶ πλουσίου, ἐπὶ τῆς ρώμης λαοῦ γενναίου καὶ ἐπὶ στρατιᾶς εὐσυντάκτου, συνδυαζομένην δὲ πρὸς τὰγαθὰ λαμπρῶν καὶ ἀχμαίων παραθαλασσίων πόλεων· ὁ δὲ Πακτωλὸς ἐκύλιεν ἀπαύστως τὴν χρυσὴν αὐτοῦ ἄμμον πρὸ τῶν βασιλείων πυλῶν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Σάρδεων. Εἶχε θεμελιωθῇ βασιλεῖον τῆς μικρασιατικῆς χερσονήσου οἷον οὐδὲν πρότερον, ὅσα δὲ μᾶλ-

λον συνεπληροῦτο ἡ ἀνάκρασις τοῦ λυδικοῦ καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου, τόσῳ μεγαλειτέρα ἠδύνατο νάποθῆ ἢ ἐπιτυχία. Πρὸ πάντων δ' ἔλειπον ἀκόμη ἀπὸ τοῦ βασιλείου ἐκείνου αἱ χῶραι τῶν νοτίων παραλίων· ὑπελείπετο ἀκόμη ἡ προσάρτησις τῆς ἀλκίμου Λυκίας, τῆς πρὸς θαλασσοκρατίαν ἐν τῷ Κυπρίῳ πελάγει ἀναγκαιοτάτης Κιλικίας. Ἦτο ἀνάγκη διαβάσεως τῶν στενῶν τοῦ Ταύρου, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἄλυς ἐφαίνετο εἰς τὸν εὐτυχηῖ Κροῖσον ὄριον τοῦ βασιλείου κείμενον ὑπὲρ τὸ δέον ἐγγὺς τῆς πρωτευούσης.

Ἄλλ' ἡ εὐτυχία τοῦ ἡγεμόνος δὲν ἔμελλε νάναθῆ ὑπεράνω τῶν ἤδη κεκτημένων. Καὶ πρῶτον μὲν συνετρίβη ἡ οἰκογενειακὴ του εὐδαιμονία, ἔπειτα δὲ, ἐν ᾧ ἐθρήνει ἀκόμη τὸν θάνατον τοῦ μόνου αὐτοῦ υἱῶς ἔχοντός υἱοῦ¹, ἐξήγειραν τὸν βασιλέα ἐκ τῆς βαρυθυμίας αὐτοῦ οἱ ἄγγελοι οἱ φέροντες εἰς αὐτὸν τὸ ἀνησυχητὴν ἄγγελμα περὶ τῆς ἀνατροπῆς ἧς θέατρον εἶχεν ὑπάρξει ἡ προσθία Ἀσία.

Ἐκ τῶν λαῶν τῶν συνενωθέντων ὑπὸ τῆς δυναστείας τῶν Ἐκβατάνων εἰς ἐν καὶ τὸ αὐτὸ εὐρὺ σύμπλεγμα κρατῶν ὑποτελῶν εἶχον ταχέως προαχθῆ οἱ Πέρσαι, ἀποτελοῦντες μὲν ἓνα τῶν εὐγενεστάτων κλάδων τῆς Ἀρίας ὁμοφυλίας, ὄντες δὲ οἱ ἀπάντων τῶν Ἰρανίων δεκτικώτατοι πολιτισμοῦ.

Ἐν χώρᾳ ὀρεινῇ ὑπὸ περισσῶν ὑδάτων διαρροομένη οἰκοῦντες οἱ Πέρσαι καὶ ἀπηλλαγμένοι μὲν πάσης ἐπιδράσεως τῆς ἀνατολικῆς τρυφῆς, ζῶντες δὲ βίον ἀπλοῦν καὶ ἐνασχολούμενοι εἰς τὴν κτηνοτροφίαν, τὴν θήραν καὶ τὴν γεωργίαν, εἶχον διατηρήσει τὴν υἰγίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἔμφυτον φιλεργίαν. Ἦσαν δὲ διηρημένοι εἰς κώμας καὶ φυλάς καὶ ισότιμοι πρὸς ἀλλήλους δίκην ἀνδρῶν ἐλευθέρων, διοικούμενοι ὑπὸ ἀρχηγῶν, οὓς ἕκαστος ἠδύνατο νά πλησιάσῃ μετ' εὐλαβείας, ἀλλὰ καὶ μετὰ παρρησίας. Φιλαλήθεια δὲ καὶ γενναιότης ἦσαν αἱ ἀρεταὶ τῶν Περσῶν, καὶ εὐσυνείδητος

¹ Ἡροδότου I, 85. [Ἠρόλ. I, 34 κί.].

ἀπονομή τοῦ δικαίου κατὰ τὰ πάτρια θέσμιμα συνεκράτει τὰς κοινότητας αὐτῶν. Οἱ δικασταὶ τοῦ λαοῦ ἦσαν ἰσόβιοι καὶ ἀκαθαίρετοι, ἦσαν δὲ δύναμις ἐν τῇ χώρᾳ, ἀνθισταμένη πρὸς πᾶσαν αὐθαιρεσίαν. Τὴν δ' εἰδωλολατρείαν ἰθεώρουν παραπροσύνην ἄμα καὶ ἱεροσυλίαν. Προσέφερον δ' ὡς οἱ Πελασγοὶ εἰς τὸν ἐν οὐρανοῖς θεὸν τὰς θυσίας αὐτῶν ἐπὶ τῶν ὑψηλοτάτων κορυφῶν τῆς ἰδίας χώρας· πλὴν δ' αὐτοῦ ἐλάτρευον τὰ ἄστρα καὶ τὰ στοιχεῖα. Προσευχόμενος δ' ὁ Πέρσης δὲν ἐπετρέπετο νὰ μνημονεύσῃ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐδέετο μόνον ὑπὲρ τοῦ ἰδίου ἔθνους καὶ τοῦ βασιλέως. Καὶ τὸ μὲν ἐθνικὸν φρόνημα εἶχεν ἐπιρρωσθῆ παρ' αὐτοῖς ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Μήδων, ἐξεχειράσθη τὸ αἰσθημ' ἀντιδράσεως πρὸς τὸν ξένον κατακτητὴν, ἣ δὲ πολιτικὴ ἐνότης ἐπετεύχθη διὰ τῆς ὑποτάξεως τῶν ποιμενικῶν φύλων εἰς τοὺς γεωργούς. Μεταξὺ δὲ τῶν γεωργικῶν τάξεων τὸ εὐγενέστατον καὶ εὐφρέστατον τῶν γενῶν, τὸ γένος τῶν Πασαργαδῶν, ἀπέκτησε παρ' ὅλην τῶν ἔθνη ἀξίωμ' αὐτόχρημα βασιλικόν.

Ἐν ᾧ δὲ ὁ λαὸς τῶν Περσῶν ἀπέκτα ὀσημέραι μείζονα συνειδήσιν ἑαυτοῦ, οἱ Μῆδοι περιέπιπτον εἰς μαλθακότητα καὶ τρυφήν. Θανάτος τοῦ Κυαξάρου, ἣ συντονία τῆς διοικήσεως τοῦ βασιλείου εἶχε χαλαρωθῆ, καὶ ὁ περσικὸς λαὸς εἶχεν ἀρχίσει νὰ εὐρίσκη ἀφόρητον τὴν ὑπὸ τῶν ἰσχυροτέρων πληρωμῆν φόρων εἰς τοὺς ἀδυνάτους. Ἡ δὲ ἄρνησις αὕτη τῆς ἀποτίσεως τῶν φόρων ἤγαγεν εἰς ἐχθρικὴν σύγκρουσιν, καὶ αὕτη εἰς κεκρηυγμένην ἀποστασίαν. Οὐδ' ἀρκούμενοι οἱ Πέρσαι εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν ἑαυτῶν, ὠρμησαν ἐπὶ τὰ Ἐκβάτανα. Ἡ πρὸς τοὺς Λυδοὺς φιλικὴ δυναστεία κατελύθη, καὶ αἱ συνθήκαι αἱ ἐγγυώμεναι τὴν διατήρησιν ἰσορροπίας μεταξὺ τῶν βασιλείων τῆς προσθίας Ἀσίας ἀνετράπησαν.

Ὁ λυδικὸς καὶ ἐλληνικὸς κόσμος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατελήφθη ὑπὸ τρόμου, ὅτε Κῦρος ὁ Ἀχαιμενίδης, ὁ ἐκ τοῦ γένους τῶν Πασαργαδῶν νικητὴς, ἔχων πλήρη συνειδήσιν τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 164.

δυνάμειος, ἰδρύσει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ Ἰράν¹. Ἴωνικά δὲ πλοῖα μετήγαγον μέχρι τῶν ἀπωτάτων ἀποικιῶν τὸ ἄγγελμα περὶ τοῦ νέου κατακτητοῦ καὶ κυριάρχου τοῦ ἐπιφανέντος ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ ὁ Κροῖσος ἠναγκάσθη νάπορασίση, ἂν ἔπρεπε νάναμένη ἢ νά προκαταλάβῃ τὰ πράγματα ἀντεπεξερχόμενος ἐναντίον αὐτοῦ.

Πρὸς ἀμφοτέρωθεν δὲ ταῦτα ἐχρειάζετο συμμάχους· ἐπειδὴ δὲ ὁ κίνδυνος ἐξώθει αὐτὸν ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς, ἐκ τῶν βαρβάρων πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἐπέστη ὁ καιρὸς ὅπως ὁ εἰς τοὺς Δελφοὺς ἀποσταλεῖς χρυσὸς ἀποφέρῃ τόκους (556 π. Χ.)².

Οἱ ἱερεῖς τῶν Δελφῶν ὑπέδειξαν εἰς τὸν Κροῖσον τὴν Σπάρτην, ἥτις μετὰ τὴν ἐκνίκησιν τοῦ Ἀργούς καὶ τῆς Ἀρκαδίας εἶχεν ἀνέλθει εἰς δύναμιν ἐπιτρέπουσαν εἰς αὐτὴν νά ἔχῃ ἀξιώσεις ἡγεμονίας τῶν ἐντεσθεν τοῦ Αἰγαίου μικρῶν ἐλληνικῶν πόλεων, ἐν ᾧ αἱ Ἀθηναίαι, ἐκτραπέυσαι τῆς ὑπὸ τοῦ Σόλωνος καθιδρυθείσης τάξεως, εἶχον περιπέσει καὶ πάλιν εἰς σύγχυσιν καὶ ἐμφυλίους διαμάχας. Δὲν ἔλειπον δ' ἐν Σπάρτῃ ἄνδρες μετερχόμενοι μεγαλαπράγματα ἔθνικὴν πολιτείαν. Οἱ Σπαρτιῆται εἶχον ἤδη πολλάκις τολμήσει ὑπερποντίους ἐκστρατείας, καὶ ἡ δωρικὴ πολιτεία μετὰ δικαίας πεποιθήσεως εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις ἠδύνατο νάποβλέψῃ εἰς ἔτι ἀξιολογώτερον μέλλον. Ὑπεκκαυθείσης δὲ τῆς τοιαύτης ὁρμῆς καὶ ὑπὸ τοῦ μέγα δυναμένου μαντείου, ἀπεφάσισαν οἱ Σπαρτιῆται νά μὴ

¹ Τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς περσικῆς μοναρχίας καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ περσικοῦ κράτους, σημειωτέον, ὅτι ὁ Κύρος ἐπὶ τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν ὀνομάζεται βασιλεὺς τοῦ Ἀνοῦν [ἐν τῇ Σουσιανῇ] ὡς καὶ οἱ τρεῖς αὐτοῦ προκατόχοι. Κατὰ ταῦτα πρέπει νάπο. δεχθῶμεν, ὅτι οἱ Πέρσαι μετὰ τὴν ἐκπτώσιν τῆς Ἀσσυρίας κατέκτησαν τὸ Ἑλλάμ, [ἦτοι τὴν Σουσιανήν]. Περσία δὲ καὶ Σουσιανὴ ἀποτελοῦσιν ἐν ὅλῳ, καὶ διὰ ταῦτα παρ' Ἡροδότου παρουσιάζονται μόνον τὰ Σούσα ὡς ἴσρα τῶν Περσῶν βασιλείων. Ὁ Ed. Meyer (Geschichte des Alterthums § 466) ἀναφέρει τὴν προφητείαν τοῦ **Ἰερεμίου** (49, 34) εἰς τὸν ὄλεθρον τῆς Σουσιανῆς. Ἀλλ' οὐχ ἤττον οἱ Πέρσαι μέχρι τοῦ Κύρου εἰσέβησαν εἰς σχέσεις ὑποτελείας πρὸς τὸ βασιλεῖον τῶν Μήδων. [Ἴδε τὰς νεωτάτας ἐρεῦνας περὶ Κύρου παρὰ τοῦ N 61 de Ke Aufsätze zur persischen Geschichte. Leipzig 1887 σ. 16 κ. ἑ. καὶ Ed. Meyer Kyros ἐν τῇ τοῦ Ersch καὶ Gruber Allgemeine Encyclopädie. Τμῆμα Β' Τόμ. XXI, σ. 57 κ. ἑ.]

² Περὶ τῆς εἰς Δελφοὺς πρεσβείας τοῦ Κροῖσου ἴδε Corpus Inscriptionum Graecarum Τόμ. Β' σ. 336.

ἀρνηθῶσι τὴν βοήθειαν ἑαυτῶν ὡς συμμάχων εἰς τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν, πρὸς ὃν εἶχον ἤδη προτέρας ὑποχρεώσεις¹, εἰς τὸν ἐπίτιμον πολίτην τῶν Δελφῶν².

Συγχρόνως δ' ἀπετάθη ὁ Κροῖσος καὶ εἰς τὰς πολιτείας ἐκείνας τῆς Ἀνατολῆς, παρ' αἷς ἠδύνατο νὰ προϋποθέσῃ, ὅτι εἶχον κοινὸν μετ' αὐτοῦ τὸ συμφέρον τῆς ἐγκαίρου παρακωλύσεως τῆς αὐξήσεως τῆς περσικῆς δυνάμεως. Τὰ βασίλεια δὲ ταῦτα ἦσαν ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Βαβυλωνία.

Ἐν Αἰγύπτῳ μετὰ ἑκατονταετῆ ἀρχὴν τῶν Ψαμμιτιχιδῶν εἶχεν ἀνέλθει διὰ νέας ἐπαναστάσεως ἐπὶ τὸν θρόνον ὁ Ἄμασις, τολημῆτις ἀνήκων, ὡς καὶ οἱ Μερμνάδαι, εἰς τὴν παραθαλασσίαν χώραν τὴν ὑπὸ ἐλληνικῶν φύλων οἰκουμένην. Ὡς δ' ἐκείνοι, οὕτω καὶ ὁ Ἄμασις ἀνεργιχθή ἐπὶ τὴν ἀρχὴν, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ Ἑλλήνων μισθοφόρων. Καὶ τούτου δὲ τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα ἦτο ἡ ἀπὸ τῆς μεσογαιᾶς ἐπὶ τὴν θάλασσαν κατάβασις, καὶ ἐπεδίωκε τὴν κατάκτησιν τῆς Κυρήνης³, καθ' ἣ οἱ Μερμνάδαι τὴν τῆς Ἰωνίας. Ὡς δ' ἐκείνοι, ἔσεθε μὲν μετ' ἐλευθεριότητος ἅμα καὶ ἰδιοτελείας τοὺς ἐλληνικοὺς θεοὺς, ἐπροστάτευσεν δὲ κατὰ πάντα τρόπον τὸ ἐλληνικὸν ἐμπόριον, καὶ ἀνέωξε τὴν Ναύκρατιν εἰς τοὺς Ἕλληνας ὡς ἐλεύθερον λιμένα. Κατὰ ταῦτα Αἴγυπτος καὶ Λυδία ἦσαν ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ κράτη ἐντελῶς ὅμοια, οἱ δὲ ὅμοιοι κίνδυνοι, ὑπ' ὧν ἠπειλοῦντο ἑνωρῖς ἢ ἀργά, ἦγον Αἰγυπτίους καὶ Λυδοὺς εἰς κοινὴν σύμπραξιν.

Ἐξ ἐτέρου δ' ἐστράφη ὁ Κροῖσος πρὸς τὴν δυναστείαν τῆς Βαβυλωνος, μεθ' ἧς ἤδη ὁ πατὴρ αὐτοῦ συνεδέετο διὰ σχέσεων φιλιῶν. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ βασίλειον εἶχε πειραθῆ νὰ ἐνισχυθῆ δι' Ἑλλήνων μισθοφόρων ἕνεκα τῆς σφαλερᾶς θέσεως ἣν ἐπέειχε μεταξὺ γειτόνων ἰσχυρῶν καὶ δυσμενῶν. Καὶ ὡς ὅτε ὁ Ναβουχοδο- νόσορ ἀμέσως μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Νινευὶ ἐπολέμει πρὸς τὴν Αἴ-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 57.

² Ἡροδότου I, 69.

³ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 700.

γυπτον καὶ τὴν Συρίαν, ἐν τῇ στρατιᾷ αὐτοῦ συνεμάχετο ὁ ἀδελφὸς τοῦ ποιητοῦ Ἀλκαίου Ἀντιμενίδας, φυγὼν ἐκ Μυτιλήνης ἕνεκα φατριαστικοῦ ἀνταγωνισμοῦ¹. Καὶ ὁ μὲν Ναβουχοδονόσορ εἶχεν ἀποθάνει τῷ 561 π. Χ. Ὁ δὲ Κροῖσος συνωμολόγησε συμμαχίαν πρὸς τὸν διάδοχον αὐτοῦ, ὃν οἱ Ἕλληνες ἐκάλουν Λαβύνητον τὸν νεώτερον², ἡγεμόνα, ὅστις εἶχεν ἀνέλθει ἐπὶ τὸν θρόνον (555 π. Χ.) ὁμοίως δι' ἐπαναστάσεως, καὶ δὴ, ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, καθ' ἃ καὶ ὁ Ψαμμίτιχος, ὁ Γύγης καὶ ὁ Ἀμασις, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ μισθοφόρων.

Οὕτω συναπετελέσθη συμμαχία καὶ ἐπιμαχία τριῶν βασιλέων κατὰ τῆς εἰς πάντας ὁμοίως ἐπικυνδύον δυνάμεως τοῦ Κύρου, ὁμαιχμία μεγάλη φιλελλήνων καὶ Ἑλλήνων ἐναντίον τῶν βαρβάρων τῆς Ἀνατολῆς³. Ἀλλὰ πρὶν ἢ προσβῆται νὰ ἐπωφεληθῇ ὁ Κροῖσος τὰς μεγάλα ἐπαγγελλομένας φιλικὰς ταύτας σχέσεις, αἵτινες ἐξετείνοντο ἀπὸ τοῦ Εὐφράτου μέχρι τοῦ Νείλου καὶ τοῦ Εὐρώτα, ἐξέσπασε κατὰ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ἡ ἀπειλητικὴ καταίγις τοῦ πολέμου.

Καὶ τὰ μὲν γεγονότα ἐπῆλθον βραχέατα, ὁ δὲ Κροῖσος δὲν ἐπέδειξε τὴν προσήκουσαν δεξιότητα, ὅπως ἀντιπαλαίσῃ κατ' αὐτῶν. Ἀναποφάσιτος ἐμετεωρίζετο μεταξὺ γνωμῶν ἀντιθέτων. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐσκέφθη, ὅτι ἔπρεπε νάντεπεξέλθῃ αὐτὸς προλαμβάνων τὸν πολέμιον. Πεισιθῶς δ' εἰς τὴν εὐτυχίαν ἑαυτοῦ καὶ τῶν προγόνων, εἰζώρμησεν εἰς τὴν Καππαδοκίαν χωρὶς νάναμεινῃ βοήθειαν παρὰ τῶν συμμάχων. Ἦθελε νὰ μὴ ἀφήσῃ τὴν δύναμιν τοῦ

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 544.

² Λαβύνητος καλεῖται παρ' Ἡροδότου I, 188. Ἐν δὲ τῇ περσικῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Βασιλέως ὄρου λέγεται Ναβουκίτα, καὶ κατὰ τὸν Βηρωσσὸν [παρ' Ἰωσήφου κατὰ Ἀπίωνος I, 20] Ναβόννηδος, καὶ δὴ δὲν ἦτο υἱὸς βασιλέως, ἀλλὰ σφετεριστὴς τοῦ θρόνου. Ἴδε τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Βηρωσσοῦ καὶ παρὰ Müller (Fragmenta Historicorum Graecorum Τόμ. Β' σ. 508.)

³ Περὶ μὲν τῆς μετὰ τῆς Σπάρτης συμμαχίας ἴδε Ἡροδότου I, 69, περὶ δὲ τῆς μετὰ τοῦ Ἀμασιῶς καὶ Λαβυνήτου Ἡροδότου I, 77 καὶ 188. Περὶ δὲ μελετομένων στρατολογιῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἴδε Διοδώρου Σικελιώτου IX, 45. Πρβλ. καὶ Ξενοφῶντος Κύρου παιδείαν I, 5.

Κύρου νὰ στερεωθῆ ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ, ἤλπριζε δὲ καὶ νὰ εὐρύνη τὰ ὄρια τοῦ ἰδίου βασιλείου. Πρὸ πάντων δ' ἡ προσοχὴ αὐτοῦ ἐστράφη εἰς τὴν Πτερίαν, τὴν ὀχυρὰν ἀκρόπολιν ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἄλυος, ἐνθα αὕτη ἀνοίγεται πρὸς τὴν ἄγουσαν εἰς τὴν Σινώπην καὶ ἀποτελεῖ τὴν εἰσοδὸν εἰς τὰ βόρεια τῆς Καππαδοκίας¹. Ἐδῆωσε δὲ τὴν χώραν, καὶ ἐξέβαλεν ἐξ αὐτῆς τοὺς κατοίκους, πιθανῶς σκοπῶν νὰ ἐξατφαλίσῃ τὸ κράτος αὐτοῦ δι' εὐρείας ζώνης χωρῶν δεδρωμένων.

Ὁ δὲ Κύρος, ὅστις ἔνεκα τῆς τοιαύτης ἐνεργείας τοῦ Κροίσου εἶχε τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐπιφανῆ ἐν ταῖς παρὰ τὰ σύνορα χώραις τοῦ βασιλείου τῶν Μηδῶν ὡς σωτὴρ καὶ προστάτης τῶν ἀβοηθήτων κατοίκων, δὲν ἀντεπεξῆλθε διὰ μάχης. Λέγεται μάλιστα, ὅτι ὑπέβαλεν εἰς τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν εὐνοϊκὰς προτάσεις, καὶ ἤξιωσε μόνον τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἐπικυριαρχίας αὐτοῦ. Καὶ ταῦτα ὁίῳτι ἡ ἀπειλητικὴ στάσις τῶν Βαβυλωνίων ἀπήτει προσοχὴν. Ἄλλ' οὐχ ἤττον συνεκροτήθη μάχη, καὶ οἱ Πέρσαι εὐρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ διαγνώσωσιν, ὡς ποτε οἱ Μῆδοι, τὸ θάρρος καὶ τὴν ἀνδρείαν τῆς λυδικῆς στρατιᾶς. Ἡ μάχη ἔμεινεν ἄκριτος.

Ἄλλ' ἐν τούτοις ὁ Κροῖσος ἐγκατέλιπε τὴν ὄλην ἐκστρατείαν. Ἐπέστρεψε δ' εἰς τὰς Σάρδεις, καὶ ἐνόμισεν, ὅτι ἔπραττε τὰ πάντα συγκαλῶν εἰς Σάρδεις διὰ τὴν προσεχῆ ἐκστρατείαν πάσας τὰς στρατίας τῆς ἰδίας χώρας ὡς καὶ τοὺς ἐπικούρους τῶν συμμάχων. Ἄλλ' ὁ Κύρος δὲν εἶχε διαθέσειν νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν ἀντίπαλον ἀνακωχὴν, καθ' ἣν οὗτος νὰ διπλασιάσῃ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ.

Μετὰ βραχεῖαν ἀνάπαυσιν ἀνέζευξαν οἱ Πέρσαι καὶ εἰσώρμησαν μετὰ μεγάλης στρατιᾶς εἰς αὐτὰ τὰ ἐνδότερα τοῦ λυδικοῦ βασιλείου. Ἄλλ' ἦτο ἀνάγκη προφυλάξεως, ἐπειδὴ ἐν πεδιάδι εὐρεῖα καὶ ἀδένδρω, οἷα ἡ τοῦ Ἑρμου, τὸ ἵππικὸν τῶν Λυδῶν εἶχεν

¹ Ἡροδότου I, 76. Πτερίη κατὰ Σινώπην. (Περὶ τῆς Πτερίας τοῦ Ἡροδότου καὶ τῶν κατὰ τὸ σημερινὸν Βογάζ - κιοι χετταϊκῶν μνημείων ἴδε Perrot-Chipiez Histoire de l'art Tόμ. Δ' σ. 596 κ. ἑ.).

ἀρίστην εὐκαιρίαν ἀναπτύξεως τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Διὰ ταῦτα ὁ Κῦρος, πειθόμενος εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ Ἀρπάγου, ἔταξεν εἰς τὴν πρώτην τάξιν ἀντιμετώπους τοῦ λυδικοῦ ἵππικοῦ ἅπαντας τοὺς ἐκ τῆς ἐνδοτέρας Ἀσίας ἀκολουθοῦντας τὴν στρατιὰν αὐτοῦ καμηλοκόμους. Τὸ δὲ στρατήγημα ἐπέτυχε, τῶν ἵππων καταληφθέντων ὑπὸ φόβου ἐπὶ τῇ θέᾳ καὶ τῇ δυσοδμίᾳ τῶν πρωτοφανῶν εἰς αὐτοὺς ζῶων. Οὕτως ἡ δύναμις τῆς ἐπιθέσεως τῆς λυδικῆς στρατιᾶς παρελύθη, καὶ ἡ μάχη ἐκερδῆθη ὑπὸ τοῦ Κύρου.

Ὁ Κροῖσος ἐνεκλείσθη εἰς τὴν ἀκρόπολιν αὐτοῦ, περικυκλωθεῖσαν ὑπὸ τῶν πολεμίων, τοὺς δὲ ἀγγέλους τοὺς ἔχοντας ἐντολὴν νὰ καλέσωσι τοὺς ἐπικούρους λαοὺς διὰ τὸ ἔαρ ἠκολούθησαν κατὰ πόδας ἀγγελοὶ ταχύτεροι ἐντεταλμένοι νὰ παραστήσωσι τὴν ἀνάγκην ταχυτάτης βοήθειας πρὸς ἀπολύτρωσιν τοῦ παλιορκουμένου βασιλέως. Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχε πλέον χρόνος. Ὁ Κῦρος οὐδὲν ἠμέλησεν, ὅπως ἐξάψῃ τὸν ζῆλον τῆς παλιορκούσης στρατιᾶς πρὸς ἀνάβασιν ἐπὶ τὰ τείχη, καὶ τέλος αὕτη ἐπετεύχθη ἐν ᾧ μέρει ἡ ἀκρόπολις τῶν Σάρδεων συνείχετο πρὸς τὰς κλιτύας τοῦ ὄρους Τμῶλου. Συνέβη δὲ ἡ ἄλωσις αὕτη τῶν Σάρδεων τῷ 546 π. Χ. (Ὀλυμπ. 58, 3)¹.

Τοῦ βασιλείου τῶν Μερμανδῶν ὑρίστατο τὸ ἐξῆς μόνη ἡ δυναστεία· αὐτὸ δ' ἔπεσεν, ὡς ὄλα τὰ βασιλεία τῆς Ἀνατολῆς, διὰ μιᾶς, καὶ ἡ πτώσις αὐτοῦ ἐπῆλθε πολὺ μᾶλλον αἰφνίδιος διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἡ δυναστεία ἐκείνη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἶχε στηριζεῖ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ ἐπὶ μόνῃς τῆς δυνάμεως τῶν ὄπλων. Διὸ, ζωγηθέντος μὲν τοῦ βασιλέως, διαλυθείσης δὲ τῆς στρατιᾶς, δὲν ὑρίστατο πλέον Λυδία. Ἀπαθῆς καὶ ἄνευ γνώμης ὠμολόγη-

¹ Σολίνου 7. Σωσικράτης παρὰ Διογένηι Λαερτίῳ 1, 95. Διονυσίου Ἀλικαρνασέως Πρὸς Γναῖον Πομπήιον ἐπιστολὴ σ. 773. Τοῦ αὐτοῦ Περὶ τοῦ Θουκυδίδου χαρακτηρισ σ. 820. Ἡ ἄλωσις τῶν Σάρδεων ἦτο τῶν ἀσφαλεστάτων καὶ γνωστοτάτων χρονολογιῶν τῆς ἀρχαίας ἱστορίας· διὰ ἔχρονολόγουν ἐπὶ παραδείγματι τὸν θάνατον τοῦ Περιάνδρου τεσσαράκοντα ἔτη πρὸ Κροῖσου, ἦτοι πρὸ τῆς ἀλώσεως τῶν Σάρδεων. Ἦδε [H. Diels Chronologische Untersuchungen über Apollodors Chronika ἐν τῷ] Rheinisches Museum Tόμ. XXXI σ. 20.

σεν ὁ Κροῖσος πίστιν εἰς τὸν νικητὴν, ὑπὲρ οὗ εἶχον κηρυχθῆ οἱ θεοί. Ὁ δὲ Κύρος προσηγήθη μεγαθύμως πρὸς τὸν ἠττημένον, διατηρήσαντα παρ' αὐτῷ θέσιν ἔντιμον, καὶ ταῦτα διότι ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν ἠδυνήθη νὰ μεταχειρισθῆ τὸν ἔκπτωτον τοῦ θρόνου ἡγεμόνα ὡς σύμβουλον ἕνεκα τῆς παρ' αὐτοῦ γνώσεως τῶν μικρασιατικῶν πραγμάτων καὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως. Ἀπὸ δὲ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ὁ Κροῖσος προσετέθη εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Πέρσου κατακτητοῦ ἐξηφανίσθη ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἔχει καὶ ἀπὸ τῆς μνήμης αὐτῶν.

Πράγματι οἱ Ἕλληνες δὲν ἔπαυσαν ἔχοντες διὰ στόματος τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ ὡς τὸ παραδόξοτατον ἄρμα ἐναλλαγῶν καὶ περιπετειῶν καὶ διακοσμοῦντες αὐτὴν δι' ὄλων τῶν θελητῶν τῆς διηγηματικῆς χάριτος τῶν Ἰώνων. Οὐδὲ περιορίσθησαν εἰς μόνην τὴν ἀημιώδη παράδοσιν, ἀλλ' ἐπέληφθησαν τῆς ἐκθέσεως τῶντυχῶν τοῦ Κροίσου καὶ οἱ ἱερεῖς διὰ δὲ τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν τὰ κατ' αὐτὸν παρεστάθησαν ὑπὸ ἔποψιν θρησκευτικῆν¹. Κατὰ ταῦτα τοῦτο μὲν ἐξήρθη ἡ εὐσέβεια τοῦ βασιλέως, δι' ἧς εἶχεν ἀξιωθῆ τῆς ἰδιαζούσης προστασίας τοῦ δελφικοῦ θεοῦ, τοῦτο δὲ καὶ ἡ ὑπερβάλλουσα τοῦ Κροίσου ὑπερφροσύνη καὶ ἡ ὑπερτίμησις τοῦ πλοῦτου αὐτοῦ, κακίαι προκαλέσασαι τὴν θόλωσιν τῆς ὀρθῆς αὐτοῦ κρίσεως καὶ τὴν αἰρνίδιαν αὐτοῦ ἀνατροπὴν. Συγχρόνως δὲ γίνεται ἡ παρατήρησις, ὅτι τὸ γένος αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Γύγου, ἀνεληθόντος ἐπὶ τὸν θρόνον διὰ φόνου, βαρύνει κατὰρα, ἥτις ἐδέησε νὰ ἐκπληρωθῆ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ αἰωνίου δικαίου, ὧν οὐδ' αὐτὸς ὁ Ἀπόλλων θὰ ἠδύνατο νὰ παράσχη ἐξίλασμον. Ὑποδεικνύουσα δὲ ἡ διήγησις τῶν ἱερέων τοῦτο τὸ ἄγος, διαλύει τὴν μομφὴν ἥτις ἠδύνατο νὰ ἐξενεχθῆ κατὰ τοῦ Πυθίου θεοῦ ὡς μὴ

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 70. Οἱ περὶ τοῦ Κροίσου θεῶλοι εὐρηγται παρ' Ἡροδότῳ (I, 86), *Κτησίᾳ* [Περσικῶν 4, ἀποσπ. 31 ἐν τῇ ἐκδ. C Müller μετὰ καὶ τοῦ Ἡροδότου παρὰ Διδότῳ] καὶ *Νικολάῳ Δαμασκηνῷ* (παρὰ Müller *Fragmenta Historicorum Graecorum* Τόμ. Γ' σ. 406). Πρβλ. καὶ D u n c k e r *Geschichte des Alterthums* Τόμ. Δ' ἐκδ. δ' σ. 305.

προστατεύσαντος ἐπιτυχέστερον τὸν πιστὸν αὐτοῦ θεράποντα καὶ ἐξελέγξαντος ὄλως ἀνωρελῆ τὴν περισσὴν αὐτοῦ εὐλάβειαν.

Ἄλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πτώσει τοῦ μεγάλου βασιλείως εἶδει νὰ ἐπιδειχθῆ λαμπρὸς ὁ Ἀπόλλων. Διὸ διηγοῦντο, ὅτι ὁ Κροῖσος μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως κατέφυγεν εἰς τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ. Ἄλλὰ καταζητεῖται καὶ προδίδεται. Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ καταδόντος αὐτὸν Εὐρυβάτου κατέστη παροιμιῶδες παρὰ τοῖς Ἕλλησι πρὸς ὀήλωσιν ἀνδρὸς πονηροτάτου¹. Ὁ βασιλεὺς ἐγκατακλείεται δεσμιος εἰς τὸν ναὸν, ἀλλὰ τὰ δεσμὰ πίπτουσιν ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Ἀνασύρεται εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτῆς ὁ προστάτης αὐτοῦ θεὸς σώζει αὐτὸν ἀπὸ παντὸς κακοῦ, ἕως τέλος ὁ Κύρος, ἀναγκασθεὶς ὑπὸ ἐπαλλήλων θαυμάτων, ἀποφασίζει νὰξίωση τὸν αἰχμάλωτον τιμῆς καὶ θεραπείας.

Ἄλλὰ πρέπει νὰ ὑπῆρξε καὶ ἄλλη παράδοσις, καθ' ἣν ὁ Κροῖσος δὲν ἠθέλησε νὰ ἐπιζῆσῃ τὴν κατάλωσιν αὐτοῦ καὶ ἀπεφάσισε νὰ καύσῃ ἑαυτὸν μετὰ καὶ τῶν θησαυρῶν του. Τοιαύτη δὲ αὐτοθυσία ἐκπτώτων ἡγεμόνων πολλακίς ἀπαντᾶται ἐν τοῖς λόγοις τῆς Ἀνατολῆς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ αὐτῆς τῇ ἱστορίᾳ, καὶ συνάπτεται πρὸς τὸ ἔθος ἐκεῖνο τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ τοῦ ἡλίου, καθ' ὃ πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἀνήπτοντο πυραὶ πρὸς καθσιν πολυτίμων πραγμάτων. Ὅποσον δὲ διαδεδομένη ἦτο ἡ περὶ τοῦ βασιλείως τῶν Λυδῶν παράδοσις αὕτη μαρτυρεῖται ἐκ τῆς ἐν ἀρχαίαις εἰκόσι παραστάσεως τοῦ Κροίσου φέροντος βασιλικὴν ἐσθῆτα καὶ σκῆπτρον καὶ στέφανον δάφνης, καθημένον δὲ πανηγυρικῶς ἐπὶ τῆς ἐκ ξύλων πυρᾶς καὶ μεθ' ἱερατικῆς γαλήνης χέοντος σπονδῆν, ἐν ᾗ ἤδη αἱ φλόγες ἀνέρχονται πρὸς τᾶνω².

¹ Πλάτωνος Πρωταγόρας σ. 327 d. Εὐρυβάτου ἑσθῆτα: (Paroemiographi Graeci εκδ. von Leutsch Τόμ. Α' σ. 243).

² Ἰδε περὶ τοῦ [ἐν τῷ Λούδρω ἀποκαμίνου] ἀγγελίου ἐπ' οὗ παριστάνεται ὁ Κροῖσος ἐπὶ τῆς πυρᾶς Welcker Alte Denkmäler Τόμ. I' σελ. 481. Stein ἐν τῇ Archäologische Zeitung. 1866 σ. 126. [Ἰδε τὴν ἀγγειογραφίαν ἀπεικονιζομένην καὶ ἐν τοῖς τοῦ Baumeister Denkmäler des klassischen Alterthums Τόμ. Β' σ. 796 καὶ ἐγγρῶ-

Οἱ δὲ ἱερεῖς, παραλαβόντες τὴν παράδοσιν ταύτην εἰς τοὺς ἰδίους αὐτῶν λόγους, μετέβαλον τὴν πυρὰν τῆς θυσίας εἰς ἰκρίωμα καταδίκης θανατικῆς καὶ προσέγραψαν εἰς τὸν Κύρον, τὸν ἐχθρὸν τῶν ἐλληνικῶν θεῶν, ὡμότητα, ἣτις εἶνε ἀναξία πίστεως, ἅτε ἀντιστρατευομένη πρὸς τὰς παρὰ τοῖς Πέρσαις κρατούσας θρησκευτικὰς ἰδέας. Συνωδᾷ δὲ πρὸς τὴν παράδοσιν ταύτην ἐσβέννυτο ἔπειτα ἡ πυρὰ δι' αἰφνιδίου βροχῆς, στελλομένης ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος¹. Γνωστὸν δὲ εἶνε, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις μετὰ μεγίστης εὐχαριστήσεως ἀπεδέχετο πᾶσαν μεταβολὴν τῶν θρύλων ἀναφερομένην εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐνέπλεξε τὸ ὄνομα τοῦ Σόλωνος εἰς τὴν θαυμασίαν διάσωσιν τοῦ τελευταίου βασιλέως τῶν Λυδῶν².

Ἡ δὲ ἀλῶσις τῶν Σάρδεων ὑπῆρξε συμβᾶν καταπληκτικὸν δι' ἅπαντα τὸν ἐλληνικὸν κόσμον. Τὸ βασιλεῖον ὅπερ εἶχε χρησιμεύσει ὡς μεσίτης τῆς μετὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐπικοινωνίας, ἀλλ' ἅμα καὶ ὡς προπύργιον ἀμύνης ἀπ' αὐτῆς, εἶχε συντριβῆ καὶ καταπέσει, διὰ δὲ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ εἶχε προχωρήσει ἐγγὺς πρὸς τὰς ἀκτὰς νέα δύναμις ὅλως ξένη καὶ ἐχθρική.

Καὶ πρὸς μὲν τοὺς Μερμνάδας παλαίουςαί εἶχον αἱ πόλεις γὰ ὑπεραμυνθῶσι μόνον τῆς ἰδίας ἑαυτῶν ἀνεξαρτησίας· ἄλλως δ' ἡ γλῶσσα αὐτῶν, τὰ ἔθιμα καὶ ἡ θρησκεία οὐδένα διέτρεχον κίνδυνον, ἐπειδὴ αὐτὰ ταῦτα ἐκράτουσιν καὶ ἐν Σάρδεσιν. Ἀλλὰ μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ λυδικοῦ βασιλείου εἶχον περιστῆ εἰς κίνδυνον τὰ πάντα, ἐπειδὴ οἱ λαοὶ τοῦ Ἰρὰν ἐμίσουν τὰ ἦθη τῶν ξένων καὶ ὑπὸ τῆς θρησκείας αὐτῶν ἤγοντο εἰς ἐθνικὸν ἀγῶνα κατὰ παντὸς λαοῦ λατρεύοντος εἰδῶλα. Διὰ τὸν αὐτὸν λοιπὸν λόγον, δι' ὃν οἱ Ἰου-

μον εἰκόνα τοῦ ἔλου ἀγγείου παρὰ τῷ D n r u y Histoire des Grecs. Paris. 1887. Τόμ. Β' σ. 680].

¹ [Ἡροδότου I, 87. Νικολάου Δαμασκηνοῦ ἀπόσπ. 68 παρὰ Müller Fragmenta Historicorum Graecorum Τόμ. I' σ. 409].

² [Ἡροδότου I, 86].

δαῖοι ἐν Βαβυλῶνι ἀπέβλεπον μετὰ χαρᾶς εἰς τὴν ἄφιξιν τοῦ Κύρου ὡς προστάτου τῆς λατρείας τοῦ Ἰεχωβά, οἱ Ἕλληνες ἔτρεμον περὶ τῶν πόλεων αὐτῶν, τῶν ναῶν καὶ τῶν βωμῶν.

Ἡ δὲ κοινὴ ἀγωνία ἤγαγεν εἰς στενοτέραν αὐτῶν συμπλησίαν. Αἱ αἰολικαὶ πόλεις καὶ αἱ ἰωνικαὶ συνέπραττον, εἰ καὶ οὐδὲ τότε κἂν ἄπασαι ὁμοῦ. Οὕτως ἀπεῖχον τῆς κοινῆς ἐνεργείας αἱ νῆσοι, ἅτε μὴ αἰσθανόμεναι ἑαυτὰς κινδυνεύουσας. Ἀλλὰ καὶ ἡ Μίλητος ἔλειπεν ἀπὸ τῆς νέας συμμαχίας, καθ' ὅτι οἱ Μιλήσιοι, ὡς ποτε εἶχον συμπράξει πρὸς τοὺς Μερμνάδας, οὕτω καὶ τώρα ἐπωφελήθησαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὁμολογήσωσι χωριστὴν συνθήκην πρὸς τὸν νέον κυρίαρχον¹.

Εἶχε δ' ἡ ἔθνικὴ πατριὰ κέντρον αὐτῆς τὴν Φωκίαν, ἥτις ἔκειτο ἐπικαίρως ἕνεκα τῆς προσχωρήσεως τῶν αἰολίδων πόλεων. Πολίτης δὲ τις τῆς Φωκίας, ὁ Πύθερμος, ἐξελέχθη κατὰ κοινὴν ἀπόφασιν τῆς νέας συμμαχίας πρεσβευτὴς ἐντολὴν ἔχων νὰ παραστήσῃ εἰς τοὺς ὑπερποντίους Ἕλληνας τὴν θέσιν τῶν πραγμάτων καὶ ἀξιῶσῃ βοήθειαν ἐνεργόν². Μετὰ λαμπρᾶς δὲ παρασκευῆς, ἧς σκοπὸς ἦτο ἡ ἐπίδειξις τῆς εὐημερίας τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀσίας, προσωρμίσθη ὁ Πύθερμος εἰς τὸ Γύθειον. Φέρων δ' ἐσθῆτα πορφυρᾶν παρέστη πρὸ τῶν τελῶν τῆς Σπάρτης, καὶ ἐζήτησε μετὰ πάσης τῆς δυνατῆς εὐγλωττίας νὰ παραστήσῃ τὰ ἐντεῦθεν κἀκεῖθεν τῆς Μεσογείου κοινὰ συμφέροντα. Ἀλλ' οἱ λόγοι αὐτοῦ μικρᾶς ἠξιώθησαν ἀκροάσεως. Οἱ Σπαρτιάται, οὕτως εἶχον παρασκευάσει πλοῖα καὶ ἄνδρας πρὸς βοήθειαν τοῦ Κραίσου τοῦ πιέζοντος τὰς ἑλληνίδας ἀποικίας, ἠρνήθησαν εἰς αὐτὰς τὰς πόλεις ἀπειλουμένας πᾶσαν δραστηρίαν ἐπικουρίαν. Ἄλλως δὲ, ὅπως ἀνταποκριθῶσι κατ' ἐπίφασιν εἰς τὴν τιμητικὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἡγεμονίας αὐτῶν, περιωρίσθησαν εἰς τὴν ἀποστολὴν πρέσβεως εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅστις, πορευθεὶς εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν, διεμαρτυ-

¹ Ἡροδότου I, 141.

² Ἡροδότου I, 152.

ρήθη ἐν ὀνόματι τῶν Λακεδαιμονίων κατὰ πάσης εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἐχθρικής ἐπιδρομῆς.

Εἰς δὲ τὸν Κύρον ἐφάνη, ὡς εἰκὸς, γελοία ἢ ἀνίσχυρος αὐτῆ πρεσβεία, ἢ πρώτη ἐπίσημος συνάντησις μεταξὺ τῆς Περσίας καὶ τῶν πόλεων τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος. Μόνον δ' ἐχρησίμειυσεν αὐτῆ εἰς ἐπαύξεισιν τῆς παρ' αὐτοῦ ὑποτιμῆσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, οὐ περιεφρόνει τὴν μεγαλορρημοσύνην¹. Ἐκρινε δὲ τοὺς Ἕλληνας ἐκ τῶν κατοίκων τῶν ἰωνικῶν ἐμπορίων, καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ μετέχοντας ἀνδραγαθίας ἀνδρας διερχομένους τὸ πλείστον τοῦ βίου ἐν λεσχηεῖα κατὰ τὴν ἀγοράν.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἐμερίμα περι ἄλλων μᾶλλον πραγμάτων ἢ περι τῶν κατὰ τὰς μικρασιατικὰς παραλίας. Ἀπὸ τῆς πτώσεως τῶν Σάρδεων ἐθεώρει τὴν καθυπόταξιν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας συντετελεσμένην. Διὸ αὐτὸς μὲν ἀνέβη μετὰ τοῦ πλείστου τῆς στρατιᾶς εἰς Ἐκβάτανα, ἀρῆκε δ' ὡς διοικητὴν τῆς νεοκτῆτου ἐπαρχίας ἐν Σάρδεσι τὸν Τάβαλον μετὰ περσικῆς φρουρᾶς, εἰς δὲ τὸν Πακτύην, ἀνδρα Λυδὸν τὸ γένος, ἀνέθηκε τὴν διοίκησιν τῶν φόρων καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ χρυσοῦ ὅστις προωριζέτο τὸ ἐξῆς νὰ στέλληται διὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ ἀπὸ Σάρδεων εἰς τὰ Σούσα².

Ἄλλ' ὁ Κύρος ἠπατάτο πιστεύων, ὅτι διὰ τῶν τοιούτων μέτρων εἶχε διαρρυθμίσει τὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀπ' ἐναντίας δὲ ἀρῆκε πάντα ὅπισθεν αὐτοῦ ἐν μεγίστῃ ταραχῇ. Ἰδίως δὲ κατεῖχοντο ὑπὸ παροξυσμοῦ σύμπαντες οἱ κάτοικοι τῶν παραλίων, μετεωριζόμενοι μεταξὺ φόβου καὶ ἐλπίδος. Καὶ εἶχε μὲν ἤδη καταλυθῆ ἢ ἀρχαία κυριαρχία, ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀκόμη θεμελιωθῆ ἢ νέα. Ἡ ἐκουσία καθυπόταξις, ἣν εἶχον προτείνει αἱ πόλεις ὑπό τινος ὄρους, εἶχεν ἀποκρουσθῆ ὑπὸ τοῦ Κύρου μετ' ὀργῆς, ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ συγχωρήσῃ εἰς αὐτάς, ὅτι πρὸ τῆς πτώσεως τῶν Σάρδεων πᾶσαι, ἐξαιρουμένης τῆς Μιλήτου, εἶχον ἀπορρίψει τὰς προτάσεις αὐτοῦ. Διὸ ἔπρεπε νὰ φοβῶνται τὰ δεινότερα εὐθύς ὡς

¹ Ἡροδότου I, 153.

² Ἡροδότου I, 153.

ἤθελεν ἀπαλλαγῆ τῶν λοιπῶν φροντιδῶν. Ἄλλ' ἀκόμη οὐδὲ στρατιώτην ἓνα τοῦ Κύρου εἶχον ἰδεῖν κατὰ τὰς παραλίας. Ἀκόμη ἦσαν ἐλεύθεροι, οὔτε εἰς τοὺς Λυδοὺς ὑποτελεῖς οὔτε εἰς τοὺς Πέρσας. Ὅσῳ δὲ μείζων ἦτο ἡ σπουδὴ μεθ' ἧς ὁ Κύρος ἐξῆγε τὴν ἑλθὼν αὐτοῦ στρατιάν ἐκ τῆς χειρσονήσου, ὅπως πολεμήσῃ παρὰ τὰ ἀπώτατα τῶν συνόρων τοῦ βασιλείου αὐτοῦ, τόσῳ προκλητικωτέρα παρίστατο ἡ ἀνάγκη, ὅπως ἐπωφεληθῶσι τὴν προθεσμίαν ταύτην καὶ ἀνακτήσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν διὰ κοινῶν ἀγῶνων.

Τὰς διαθέσεις δὲ ταύτας ἐπωφελήθη ὁ Πακτύης, οὗ τὴν πίστιν ἤγαγον εἰς παρὰ πολὺ σκληρὸν πειρασμὸν τὰ εἰς αὐτὸν ἐμπιστευθέντα χρήματα. Καὶ δὴ ἐποιήσατο χρήσιν αὐτῶν, ὅπως συναθροίσῃ μετὰ τάχους στρατιάν μεγάλην καὶ μετ' αὐτῆς ἐξορμήσῃ ἐκ τῆς παραλίας ἐπὶ τὰς Σάρδεῖς καὶ πολιορκήσῃ ἐν αὐταῖς τὸν Τάβαλον. Ἀλλὰ δὲν ἦτο ὁ κατάλληλος ἀνὴρ, ὅπως μετὰ δραστηριότητος ἀγάγῃ εἰς πέρας ἐπιχείρησιν δυσχερῆ καὶ τολμηράν. Μόλις δὲ ἤκουσε περὶ τῆς ἀντεπεξερχομένης στρατιᾶς τοῦ Μαζάρου, ἣν ὁ Κύρος, ἀποσπᾶσας ἐκ τοῦ κυρίου στρατεύματος, ἐξαπέστειλεν ἐν τάχει πρὸς λύσιν τῆς πολιορκίας τοῦ Ταβάλου¹, καὶ ἐξέλιπε τὸ θάρρος τοῦ Πακτύου, ὅστις ἀρῆκε νὰ διαλυθῇ τὴν ἰδίαν στρατιάν, αὐτὸς δ' ἔφυγεν εἰς τὴν Κύμην.

Ἡ δὲ ὅλη ἀποστασία μόνον ἀποτέλεσμα ἔσχεν, ὅτι δι' αὐτῆς ἐπεταχύνθη πλέον ἡ μοιραία ὥρα, καὶ οἱ Πέρσαι παρωξύνθησαν ἔτι μᾶλλον, ὅτε προεχώρησαν τὸ πρῶτον εἰς τὰς ὑπὸ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων κατεχομένης παραλίας. Πρώτῃ δ' αὐτῶν φροντίς ὑπῆρξεν ἡ τιμωρία τοῦ προδότου, καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ὑπῆρξε τὸ πρῶτον ἀντικείμενον τῶν διαπραγματεύσεων μεταξὺ τῆς περσικῆς στρατιᾶς καὶ τῶν ἐλληνίδων πόλεων.

Καὶ οἱ μὲν Κυμαῖοι, οἵτινες δὲν ἐτόλμων οὔτε νὰ ἐκδώσωσι τὸν Πακτύην, οὔτε νὰ προστατεύσωσιν αὐτὸν, διεπεραίωσαν αὐτὸν

¹ Ἡροδότου I, 156.

ἐπὶ πλοίου εἰς Λέσβον¹. Ἄλλὰ καὶ ἐν ταῖς νήσοις δὲν ἦτο ἀσφαλής. Τῶν Μυτιληναίων μὴ ἀποστεργόντων τὴν ἀντι περσικοῦ χρυσοῦ ἔκδοσιν τοῦ φυγάδος, οἱ Κυμαῖοι ἐφυγάδευσαν αὐτὸν εἰς τὴν Χίον. Ἄλλ' οἱ Χῖοι ἐνόμισαν, ὅτι ἠδύναντο νὰ ἐπωφεληθῶσι τὴν εὐκαιρίαν, ὅπως ἐξασφαλίσωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν τὴν γῶραν τοῦ Ἀταρνέως ἐν τῇ ἀντικειμένη ἰασητικῇ ἀκτῇ, ἔνθ' ἀπὸ μακροῦ ἤδη ἐπεθύμουν νὰ ἔχωσι κτήσεις. Οἱ δὲ Πέρσαι ἔπραξαν τοῦτο μετὰ χαρᾶς, ἐπειδὴ διὰ τῆς τοιαύτης παραχωρήσεως ὑπέβαλλον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν τὴν ἀξίαν λόγου νῆσον. Ὁ δὲ Πακτύης, ἀποσπασθεὶς ἐκ τοῦ ἐν Χίῳ ἱεροῦ τῆς πολιούχου Ἀθηνᾶς, παρέδωθη εἰς τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ. Οὕτω τὰ ἱερώτατα τῶν καθηκόντων ἐσφαγιάσθησαν χάριν φραυλῆς πλεονεξίας, καὶ ταῦτα ὄχι ὑπὸ ἰδιωτῶν, ἀλλὰ δημοσίᾳ ὑπὸ πόλεως ὅλης. Διὸ οἱ ἱερεῖς, ἀγανακτήσαντες ἐπὶ τῇ παραβιάσει τοῦ ἱεροῦ ἀσύλου, ἐκήρυξαν ἐναγῆ καὶ ἐπάρατον τὸν διὰ τοιοῦτου ἀσεδήματος κτηθέντα γῶρον². Τοιαύτην δὲ λαβόντες πείραν οἱ Πέρσαι τῶν Ἰώνων ναυτίλων, πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ αἰσθάνωνται πρὸς αὐτοὺς περιφρόνησιν μεγάλην;

Κατορθώσας δ' ὁ Μαζάρης τὸ πρῶτον αὐτοῦ ἔργον, τὴν τιμωρίαν τοῦ στασιάρχου, ἐτόραπῃ κατὰ τῶν μετασχόντων τῆς ἀποστασίας. Ἐστία δ' αὐτῆς εἶχεν ὑπάρξει ἡ Πριήνη, τοῦ εὐγενοῦς Βιάντος ἡ πατρίς, ἡ ἐπιμελουμένη τοῦ Πανιωνίου ἱεροῦ. Ταύτης τῆς πόλεως οἱ πολῖται ἐξηνδραποδίσθησαν χάριν ἐκφοβήσεως καὶ παραδειγματισμοῦ. Δηρῶσα δὲ κατέβη ἔπειτα ἡ στρατιὰ εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Μαιάνδρου, καὶ ἡ μόλις ἐκ τῶν ἱερείων αὐτῆς ἀναβιώσασα Μαγνησία κατεστράφη τὸ δεύτερον.

Τότε δ' ἀπέθανεν αἰφνης ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκδικητικῆς στρατιᾶς, καὶ ἡ στρατηγία τοῦ κατὰ τῶν παραθαλασσίων πόλεων πολέμου ἀνετέθη εἰς τὸν Ἄρπαγον. Ὁ δὲ Κύρος διὰ τῆς ἐκλογῆς ταύτης

¹ [Τὸ ἀναφοράσιον τῶν Κυμαίων εἶχεν αἰτίαν τὸ ἐπαμφοτερίζον τῶν χρημάτων. Ἰδε Ἡροδότου I, 158 κ. ἑ.]

² [Ἡροδότου I, 160]. Ἴδε καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 7.

ἀνδρὸς στενωῶς συνδεδεμένου πρὸς ἑαυτὸν ἐξεδήλονεν ὅποσον σπουδαία ἦτο δι' αὐτὸν ἡ ἰωνικὴ ἐκστρατεία.

Καὶ πράγματι οἱ Ἴωνες ἔδειξαν νῦν εἰς τὸν βασιλέα, ὅτι ἦσαν πᾶν ἄλλο ἢ λαὸς λεσχηνεύων ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ ὅτι δὲν ἐθεώρουν ἅπαντες ὦνια τὰ ἱερὰ ὡς οἱ Χίτι. Αὐτοὶ ἐκείνοι οἵτινες εἶχον ἀποδειχθῆ τόσον ἀνίκανοι νὰ σώσωσιν ἑαυτοὺς διὰ κοινῆς συμπράξεως ἀπέδειξαν κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην, καθ' ἣν εἶχεν ἐκλίπει πᾶσα ἐλπίς ἐπιτυχίας, θάρρος ἥρωικὸν ἀντάξιον καλλιτέρων ἡμερῶν. Ὁ Ἄρπαγος εὐρέθη ἠναγκασμένος νὰ ἐκπολιορκήσῃ πόλιν μετὰ πόλιν. Πρὸ ἐκάστης αὐτῶν ἀνέμενεν αὐτὸν νέος πόλεμος, εἰ καὶ οἱ Ἴωνες εἶχον διαγνώσει μετ' οὐ πολὺ, ὅτι ὁ ἀγὼν ἐτελεῖτο πρὸς λαὸν πολεμικὸν ὅλως διάφορον τῶν Λυδῶν. Καὶ δὴ, ἐν ᾧ οἱ Λυδοὶ εἶχον διεξαγάγει τοὺς ἀγῶνας αὐτῶν κυρίως δι' ἵππικου, ὁ Ἄρπαγος ἠγεῖτο δυνάμειον πάντων τῶν ὅπλων, ἄριστα ἐξησχημένων, ἰδίως δὲ πλήθους φοβερῶν τοξοτῶν, εἶχε δὲ καὶ τὰ μέτα τακτικῆς πολιορκίας, μηχανάς τε καὶ ἐργάτας ταφρευμάτων.

Ἐπολιορκεῖ δὲ τὰς πόλεις ἀπὸ τε γῆς καὶ θαλάσσης, ἠπίστατο νὰ κρημνίσῃ τοὺς περιδόλους τῶν τειχῶν δι' ὑπονόμων καὶ ἐπιφέρῃ οὕτω τὴν πτώσιν τῶν πόλεων ἐπαλλήλων. Τέλος δὲ διὰ τοὺς ἐχθροὺς οὐδὲν ἰσχυρὸν τιμώμενον παρ' αὐτῶν ἐλληνικὸν δίκαιον, οὐδὲν ἱερὸν προκαλοῦν τὴν εὐλάβειαν αὐτῶν, ὡς τοῦτο συνέβαιεν ἐπὶ τῶν Λυδῶν. Δύο δὲ κυρίως πόλεις ὑπῆρξαν κατὰ τοῦτον τὸν πόλεμον αἱ κατὰ γνησίως ἰωνικὸν τρόπον ἀποδεΐξασθαι τὸν ἥρωισμόν αὐτῶν διὰ τῆς μετὰ μάταιον κατὰ γῆν ἀγῶνα ἐπιζητήσεως τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν κατὰ θάλασσαν καὶ ἐπιδιώξεως νέας πατρίδος ἐπὶ τῶν πλοίων¹.

Εὐνόητον εἶνε, ὅτι ὅσῳ δεινότερ' ἀπέβαινον τὰ κατὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τόσῳ πλείονες ἦσαν οἱ μεταναστεύοντες ἐκ τῶν παραλίων. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἦσαν ἰδιῶται καὶ οἴκοι ὧν ἡ συν-

¹ Ἴδε περὶ τῶν στρατιῶν τοῦ Ἄρπαγου Ἡροδότου I, 162 κ. ἑ. Πρὸλ. [Johannes] Schultz Apparatus ad annos criticos rerum Graecarum [Kiliae 1826]. Τόμ. Β' σ. 29.

τήρησις ἐξηρτάτο ἐντελῶς ἀπὸ τῆς εἰρήνης, ἰδίως δὲ καλλιτέχνας καὶ χειρῶνακτες, ἀποκτήσαντες ἄνεσιν καὶ εὐημερίαν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Κροίσου. Οὕτω περὶ τούτους τοὺς χρόνους μετενάστευσεν ἐκ Σάρδεων εἰς Σπάρτην ὁ Βαθυκλῆς μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν τεχνιτῶν¹.

Κατὰ μικρὸν δ' ἠϋξήσεν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκπατριζομένων, καὶ ἡ μετανάστασις ἐπέξετάθη εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Γαλατίαν, ἰδίως δ' εἰς τὸν Εὐξείνιον Πόντον, οὗ αἱ ἀκταὶ ἦσαν πλήρεις ἀκμαζουσῶν ἀποικιῶν καθ' ὃν χρόνον αἱ μητροπόλεις παρήκμαζον. Συνεβαίνει τι ὁπλᾶ δὴ ἀνάλογον πρὸς τὸ γενόμενον κατὰ τοὺς νέους χρόνους, καθ' οὓς ἡ καταστροφή τῶν Ψαρῶν καὶ τῆς Χίου προεκάλεσε τὴν γέννησιν νέων πόλεων, οἷα ἡ Σύρος. Πράγματι δὲ οἱ Ἕλληνες κατώρθωσαν καθ' ἅπαντας τοὺς αἰῶνας νὰ εὐρίσκωσι διέξοδον καὶ ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνοις, νὰ ἰσχύωσιν ἀντὶ τῆς ἀποβληθείσης πατρίδος νέας ἐστίας καὶ παγιῶσιν ἐν αὐταῖς μετὰ θαυμασίας ζωτικῆς δυνάμεως νέαν εὐημερίαν. Ἰδίως δ' οἱ φεύγοντες ἐτρέποντο πρὸς τὰς ἀποικίας, ὡς τοῦτο εἶχον πράξει ποτὲ καὶ οἱ Φοίνικες. Οὕτως ὁ μὲν προφήτης Ἡσαΐας παρορμηθὲς τοὺς Τυρίους νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Θαρσίς (Ταρτησσόν), τῆς δὲ Καρχηδόνας ἡ ἀκμὴ στηρίζεται κυρίως εἰς τὴν μετανάστευσιν πολυπληθῶν οἰκῶν ἐκ τῆς πιεζομένης μητροπόλεως. Ομοίως λοιπὸν καὶ τότε ἀποικίαι οἶαι τὸ Παντικιάπαιον ἀπέβησαν τὸ πρῶτον πόλεις πολυάνθρωποι.

Καὶ οἱ μὲν ἄριστοι τῶν πολιτῶν μετενάστευον μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν πατρίδα, οἱ δὲ δειλοὶ ἔμμενον προσηλωμένοι εἰς τὸ ἔδαφος τῆς γενετείρας. Αἱ δὲ πόλεις ἐκεῖναι ὧν οἱ πολῖται ἅπαντες ἐξηλέγχθησαν οἱ πάντων θαρραλεώτατοι πρὸς ἀντίστασιν εἰς τὸν ξένον ζυγὸν διὰ πάσης θυσίας ἦσαν ἡ Τέως καὶ ἡ Φώκαια. Οἱ Τήσιοι, ὧν τὰ γένη κατήγοντο ἐκ Μινυῶν ἠρώων², ἐξέλεξαν τὴν θρακικὴν ἀκτὴν, ἥτις ἕνεκα τῶν οἰκούντων

¹ Brun n Geschichte der griechischen Künstler Τόμ. Α' σ. 52 κ. ἑ.

² Ἰβὲ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 346.

αὐτὴν ἀγρίων λαῶν εἶπερ τις καὶ ἄλλης εἶχεν ἀντιταχθῆ ἐπὶ μακρότατον εἰς τὸν ἐλληνικὸν πολιτισμόν. Καὶ δὴ πρὸ ἑκατὸν περίπου ἔτων οἱ ἰθαγενεῖς ὄρεινοὶ λαοὶ εἶχον καταστρέψει ἐντελῶς τοὺς ἀποπειραθέντας νὰ ἐγκαταστῶσιν ἐν τῇ χώρᾳ Κλαζομενίου. Καὶ ὅμως οἱ Τηῖοι ἐξέλεξαν τὸ αὐτὸ χωρίον οὐ μακρὰν τῶν ἐκβολῶν τοῦ Νέστου, ἀπέναντι τῆς νήσου Θάσου, χωρίον ὅπερ ἐφαίνετο οἰκηθῆν ποτε ἤδη ὑπὸ Φοινίκων. Ἡ δὲ κτίσις ἐπέτυχε, καὶ οὕτω νέα Τέως ἀνέβαλεν ἐν τοῖς Ἀδῶναις¹, ἡ δὲ πόλις ἢ οὐ μόνον γεννήσασα τὸν Δημόκριτον, ἀλλὰ καὶ ἐπαξίως τιμῆσασ' αὐτὸν μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ ὑψηλοπροσύνη ἢ ἐμψυγοῦσα τοὺς Τηῖους δὲν ἐξέλιπε καὶ ἐν τῇ παρ' αὐτῶν κτισθείσῃ ἀποικίᾳ.

Ἄλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ εὕρωσι νέαν πατρίδα μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκολίας καὶ οἱ Φωκαεῖς. Οὗτοι τὰ λίθινα τεῖχη τῆς πόλεως αὐτῶν τὰ κτισθέντα διὰ τοῦ χρήματος τοῦ ξένου καὶ φίλου Ἀργανθωνίου² εἶχον ὑπερασπισθῆ μετὰ τοιαύτης ἐπιτυχίας ἐναντίον τοῦ Ἀρπάγου, ὥστε οὗτος εἶχε κηρύξει ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ ποχωρήσῃ, ἂν οἱ Φωκαεῖς ἤθελον εἰς σημεῖον ὑποταγῆς κρημνίσει ἓνα μόνον προμαχώνα τοῦ τεύχους καὶ καθιερώσει εἰς τὸν μέγαν βασιλεῖα οἰκημα ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν τῆς πόλεως³. Ἄλλ' οἱ Φωκαεῖς οὐδὲ τοῦτο ἐδέχθησαν ἐπωρῆλθόντες δὲ τὴν προθυμίαν, ἣν δεηθέντες εἶχον λάβει, ὅπως σκερθῶσι, καθείκυσαν εἰς τὴν θάλασσαν ὅλα αὐτῶν τὰ πλοῖα. Καθ' ὃν δὲ χρόνον συνφῶδὰ πρὸς τὰ συντεθειμένα ἢ ἐχθρική στρατιά εἶχεν ἀποσυρθῆ ἀπὸ τῶν τειχῶν ἐπεδιβάσθησαν οἱ πολιορκούμενοι μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων, τῶν ἀγαλμάτων καὶ ἀναθημάτων καὶ πάσης τῆς κινητῆς αὐτῶν οὐσίας καὶ ἀρῆκαν εἰς τοὺς Πέρσας ἔρημον κατοίκων τὴν πόλιν⁴.

Καὶ μάλιστα μὲν ἐπόθουν νὰ μὴ ἀπομακρυνθῶσι τῆς θαλάσσης τῆς περιδρεγούσης τὴν γενέτειραν γῆν. Ἄλλ' οἱ Χῖοι ἐξ ἀντι-

¹ Ἡροδότου I, 168.

² Ἰδὲ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 693.

³ Ἡροδότου I, 164' οἰκημα ἐν κατοικίᾳ, ἦτοι πιθανῶς ὡς βασιλικὸν τέμενος.

⁴ [Ἡροδότου I, 164]. Ὁρατίου Ἐπιφθῶν XVI, 17.

ζηλίας ἐμπορικῆς ἀντ' οὐδενὸς τιμῆματος ἠθέλησαν νὰ πωλήσωσιν εἰς αὐτοὺς τὰς Οἰνούσας νήσους. Διὸ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιχειρήσωσι διὰ τοῦ μεγάλου καὶ καταφόρτου αὐτῶν στόλου μακρότερον πλοῦν. Καὶ ὁμῶς ἐπλευσαν καὶ ἄλλιν πρὸς τὴν ἔρημον πάτριον πόλιν, ἐπέπεσον κατὰ τῆς περσικῆς φρουρᾶς, ἐθύθησαν σιδηροῦν μύδρον κατὰ τὸν εἰσπλοῦν τοῦ λιμένος αὐτῶν, κατηράσθησαν πάντας τοὺς μὴ συμμετασχόντας τοῦ κοινοῦ πλοῦ, καὶ ἐξέπλευσαν ἔπειτα ἐκ τοῦ Αἰγαίου εἰς τὸ ἀπώτατον δυτικὸν πέλαγος. Ἐκεῖ δὲ προσετέθησαν ἐν τῇ Κύρῳ (Κορσικῇ) εἰς τοὺς συμπολίτας αὐτῶν τοὺς πρότερον οἰκίσαντας τὴν Ἀλαλίαν. Καὶ εἶχον μὲν κληθῆ πρὸ τῆς ἐποικίσεως αὐτῶν ταύτης εἰς τὴν Ταρτησσὸν, ἀλλ' ὁμῶς ἐν τῷ μεταξύ εἶχεν ἀποθάνει ὁ φίλος αὐτῶν Ἀργανθῶνιος καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ εἶχε γεννηθῆ παρὰ τοῖς ἐγχωρίοις δυσμένεια κατὰ τῶν Φωκαέων. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐν Κύρῳ ἐγκατοίκησιν ἀνέμενον τοὺς Φωκαεῖς νέαι καὶ σκληραὶ δοκιμασίαι. Πρὶν ἢ ἐγκαθιδρυθῶσιν ἐν ἰδίοις κτήμασιν, ἠναγκάζοντο νὰ κερδαίνωσι τὰ πρὸς τὸ ζῆν διὰ πειρατικῶν ἐπιδρομῶν, αἵτινες περιέπλεξαν αὐτοὺς εἰς ἀγῶνας πρὸς τοὺς ναυτικούς καὶ ἐμπορικούς λαοὺς τῆς δυτικῆς θαλάσσης. Οἱ Τυρρηνοὶ καὶ οἱ Καρχηδόνοι ἀνέλαβον κοινὸν ἀγῶνα πρὸς προστασίαν τῶν ἐμπορικῶν αὐτῶν πλοίων ἀπὸ τῶν νέων πειρατῶν. Πρὸς δὲ τὸν ἠνωμένον τῶν πολεμίων στόλον ἠγωνίσθησαν οἱ Φωκαεῖς μετὰ τοῦ θάρρους τοῦ ἀπελπισμοῦ. Καὶ δὲν ἠττήθησαν μὲν, ἀλλ' ἀπέβαλον τόσα πλοῖα καὶ ἄνδρας, ὥστε δὲν ἠδύναντο γάνθειξωσιν ἐν Κύρῳ. Ἐπλευσαν λοιπὸν εἰς τὸ Ῥήγιον, οἱ δὲ ὑπολειφθέντες ἐκ τοῦ ἀπάτριδος καὶ πλάνητος ἐκείνου λαοῦ ἐγκατέστησαν τέλος μονίμως ἐν Ἰέλλῃ (Ἐλέα) τῆς ἰταλικῆς Λευκανίας. Ἐκεῖ δ' εὖρον ἡρεμίαν καὶ ἀνάπαυσιν, καὶ ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ τῇ κειμένη κατὰ τὰς ἀπωτάτας ἰσχυατίας τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἀνεπτύχθη μεταξύ αὐτῶν ἡ βαθύνουσα σχολὴ τῆς ἐλεατικῆς φιλοσοφίας¹.

¹ Περὶ τῶν Φωκαέων ἐν Κύρῳ καὶ Ἰέλλῃ ἴδε *Ἡροδότου* I, 165. Πρὸς. Β 5 c k h ἐν *Corpus Inscriptionum Graecarum* Τόμ. Β' σ. 98.

Ἐν τούτοις δ' ὁ Ἄρπαγος ἠγωνίζετο διὰ παντός τρόπου νὰ διαπεράνη τὸν δεινότετον ἀγῶνα. Οὐδ' ἐπηκολούθησαν εἰς τὴν ἄλωσιν τῶν πόλεων μέτρα βίαια, καταστροφή, ἀπαγωγή ἢ ἐξανδραποδισμὸς τῶν κατοίκων, ἀνατροπὴ τῶν πολιτικῶν θεσμῶν. Ἐνεκα τῆς περιφρονήσεως, ἣν ἔτρεπον οἱ Πέρσαι πρὸς πᾶν ἑλληνικὸν πολίτευμα, οἱ πολῖται τῶν ἰωνικῶν πόλεων ἐφαίνοντο εἰς αὐτοὺς, ὡς εἰκὸς, τόσῳ ἀβλαβέστεροι, ὅσῳ μᾶλλον συνήρχοντο καὶ ἐλάλουν. Διὸ ἀφῆκαν ὑφιστάμενον καὶ τὸ ἐν Μυκάλῃ συνέδριον τῶν Πανιώνων¹.

Ἐν τῷ συνεδρίῳ μάλιστα τούτῳ ἔγειναν καὶ πάλιν προτάσεις καὶ διασκέψεις, αἵτινες ἔνεκα τοῦ κρατοῦντος καθολικοῦ ἐξερευθισμοῦ τῶν πνευμάτων ἠδύναντο νὰ γάγωσιν εὐκόλως εἰς σοβαρὰ πράγματα. Οἱ τολμηρότατοι καὶ συνετώτατοι τῶν πατριωτῶν ὑψωσαν ἔτι ἅπαξ τὴν φωνήν. Τούτων δὲ ἦτο καὶ Βίας ὁ Πριηνεύς, ὅστις ἐπανελάβε τὰς προτάσεις τοῦ Θάλητος καὶ ὑπέδειξε καὶ πάλιν τὸ θεμελιῶδες κακὸν, τὴν διάσπασιν ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ τῶν Ἰωνῶν. Ἦδη ἐν τῷ δευτέρῳ πολέμῳ εἶχον καταφανῆ σαφῶς τὰ ἐπακόλουθα τῆς τοιαύτης ἀπουσίας ἐνότητος. Ἄν τὸ ἥρωικὸν θάρρος, ὅπερ εἶχεν ἐξαντληθῆ ἐν ἀκάρποις χωριστοῖς ἀγῶσιν, ἤθελε συνενωθῆ προσηκόντως, ἀλλοῖα θὰ ἦτο ἡ θέσις τῆς Ἰωνίας. «Τώρα, εἶπε, δὲν εἶνε πλέον δυνατὴ συνοίκησις ἐν Ἰωνίᾳ. Αἱ ἄρισταί τῶν πόλεων δὲν ὑφίστανται πλέον ἢ ἰσχυροτάτη αὐτῶν ἐγκατέλιπεν ἡμᾶς πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος· αὐτὸ τὸ ἔδαφος ἐφ' οὗ ζῶμεν δὲν ἀνήκει πλέον εἰς ἡμᾶς, καὶ τὴν ὀλίγην ἐλευθερίαν κινήσεως τὴν ὑπολειπομένην εἰς ἡμᾶς πρέπει νὰ ποδεχθῶμεν ὡς χάριν παρεχομένην ἐξ ἐλέου ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Διὸ μὴ ἀπατάσθε, ἂν παρέχεται ὑμῖν τώρα ὑπαρξίς ἀνεκτὴ, ἂν ἐμπόριον καὶ ναυτιλίαν ἐξακολουθῶσι διεξαγόμενα ἀκωλύτως. Δὲν εἴσθε πλέον

¹ Weissenboru Hellen σ. 122. Πρὸς. παρὰ Müller Fragmenta Historicorum Graecorum. Τόμ. Β' σ. 217 [τὸ περὶ Κομαίων (XI, 5) ἀπόσπ. Ἐρακλείδου τοῦ Ποντικῆ. Κ ὕρος δ' ἐ, καταλύσας τὴν πολιτείαν, μοναρχεῖσθαι αὐτοὺς ἐποίησεν].

κύριοι ὑμῶν αὐτῶν. Ἄν δόξῃ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ, δύναται νὰ-
 ξιώσῃ ἅπαντας ὑμῶν τοὺς πόρους, τὴν οὐσίαν καὶ τὰ πλοῖα καὶ
 ἀναγκάσῃ ὑμᾶς νὰ συμπολεμήσητε μετ' αὐτοῦ κατὰ τῶν ὁμοφύ-
 λων. Εἶνε οὐχ ἤττον ἀκόμη καιρὸς νὰ οἰκίσῃτε πόλιν κοινὴν, εἰ
 καὶ ὄχι πλέον ἐπὶ πατρίου ἐδάφους. Ἄλλ' Ἰωνία εἶνε ἐκεῖ, ἔνθα
 οἰκοῦσιν Ἴωνες ἐλεύθεροι. Τὰ πλοῖα ἡμῶν παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς
 τὴν δύναμιν νὰ ἰδρύσωμεν οἰκῆσεις ἀπροςβλήτους ὑπὸ τῶν βαρ-
 βάρων. Οἱ ἐκ Φωκαίας ἀδελφοὶ ἡμῶν ἔδειξαν εἰς ἡμᾶς τὴν ὁδόν.
 Ἐν τῷ δυτικῷ πελάγει κεῖται ἡ εὐρὸς καὶ μεγάλη νῆσος Σαρδῶ.
 Ἄν ἰδρύσωμεν ἐκεῖ, συνενθῶντες ἀπάσας ἡμῶν τὰς δυνάμεις, κοι-
 νὴν πόλιν τῶν Πανιώνων, θὰ δυνάμεθα νὰ εἰμεθα ἰσόπαλοι πρὸς
 τοὺς στόλους τῶν Τυρρηνῶν καὶ τῶν Καρχηρονίων. Σήμερον ἔχετε
 ἀκόμη ἐλευθέραν τὴν ἐπιλογὴν μεταξὺ τῶν δύο ἀποφάσεων, ἢ
 ἀφίνοντες νὰ καταστραφῇ ἡ πατρίς ἢ παρέχοντες εἰς τὸ ἰωνικὸν
 ὄνομα νέαν τιμὴν καὶ δόξαν ἀθάνατον »¹.

Οἱ λόγοι τοῦ Βιάντος ἤχησαν μὲν εἰς πολλὰ εὐήχια ὄτα,
 ἀλλὰ τὸ πλῆθος τῶν Ἰόνων συμμάχων ἠδυνάτου νὰ κινηθῶσι
 καὶ ἀποτιναξῶσι τὴν εὐμάρειαν αὐτῶν καὶ καταληφθῶσιν ὑπὸ ἐν-
 θουσιασμοῦ πρὸς ἀποφάσεις ἐκτάκτους. Συνετέλεσε δὲ καὶ ἡ συνετὴ
 πολιτεία τῶν Περσῶν, ὅπως μὴ ἐκτελεσθῶσι νέα σχέδια μετανα-
 στεύσεως. Εἰς αὐτοὺς ἤρκει ἡ καταπάλαισις τῆς ἀντιστάσεως. Αἱ
 πόλεις ἀπέτινον τοὺς πρὸς τὸν βασιλέα φόρους καὶ παρεῖχον τὸ εἰς
 αὐτὰς ἐπιβάλλον μέρος τῆς στρατιᾶς. Τὸ ὄνομα τῶν Περσῶν ἦτο
 οὕτω φοβερὸν, ὥστε ὑπετάχθησαν καὶ αὐταὶ αἱ νῆσοι, ἰδίως δ' ἡ
 Χίος καὶ ἡ Λέσβος. Ἀμρότεραι αὐταὶ αἱ νῆσοι εἶχον κατατρίψει
 τὰς ἰδίας δυνάμεις ἐν στάσεσιν ἐσωτερικαῖς καὶ καταστῆ ἀνίκανοι
 πρὸς ἀντίστασιν, ἀμρότεραι δ' εἶχον ἀναγκασθῆ νὰ ὑποταχθῶσιν
 ἕνεκα τῶν ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς ἡπείρου κτήσεων αὐτῶν, ἅς δὲν ἠδύ-
 ναντο νὰ ἐγκαταλίπωσιν.

¹ Ἡρόδοτος I, 170. [Σημειώσιον ὅτι ἐνταῦθα ὁ Κούρτιος ἐν τῷ λόγῳ τοῦ Βιάντος
 δὲν ἐνέμεινεν αὐτολεγεῖ πιστῶς εἰς τὸν Ἡρόδοτον, ἀλλὰ προσέθηκεν ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι
 πολλὰ τὰ ἴδια].

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ Ἄρπαγος συνήνωσε πρὸς τὴν στρατιάν αὐτοῦ τὰς ἐπικουρίας τῶν πόλεων τῆς Ἰωνίας καὶ Αἰολίδος, αἵτινες συμμετέσχον μετὰ προθυμίας τῆς στρατείας αὐτοῦ, ἅτε διευθυνομένου κατὰ τῆς Καρίας. Ἐν δὲ τῇ Καρίᾳ οὔτε οἱ εἰς τὴν μεσόγαιαν ἐκβληθέντες ἀρχαιότεροι ἰθαγενεῖς κάτοικοι, οὔτε αἱ παραθαλάσσιοι ἐλληνικαὶ πόλεις ἀντέταξαν ἀντίστασιν ἀξίαν λόγου. Μόνον δ' ἐν Κνίδῳ ἐπεδείχθη ποῖός τις ἥρωισμός. Ἐν ἔσθ' ἀκόμη ὁ Ἄρπαγος ἠγωνίζετο πρὸς τὰς ἰωνικὰς πόλεις, οἱ Κνίδιοι ἐπεχείρησαν τὴν διόρυξιν τοῦ στενοτάτου μέρους τῆς γλώσσης ἐφ' ἧς ἦτο ἐκτιμῆν ἡ πόλις αὐτῶν, ὅπως ἔπειτα ὀχυρώσωσι τὴν τάφρον καὶ καταστήσωσιν ἀδύνατον τὴν πολιορκίαν τῆς χερσονησιζούσης Κνίδου. Ἄλλ' ἡ διόρυξις αὕτη ὅν ἐπετεύχθη εἰς τέλος τὸ κοπιῶδες ἔργον παρεκώλυσαν παντοῖαι ἀτυχαί, ἅς οἱ Κνίδιοι ἐθεώρησαν δυσσημίας ἀποτρεπτικὰς, τέλος δ' ἀπεφάσισαν νὰ ὑποταχῶσιν εἰς τὴν ἀναπόφευκτον μοῖραν τασούτω μᾶλλον καθ' ἔσον οἱ Πέρσαι μετὰ τὴν καθυπόταξιν τῶν πόλεων τῆς Ἰωνίας εὐρίσκοντο εἰς θέσιν νάναλάβωσιν ἐν ἀνάγκῃ καὶ ἐπιθέσει ἀπὸ θαλάσσης¹.

Ἄλλὰ δυσχερέστερον ὑπῆρξε τὸ ἔργον τοῦ Ἀρπάγου, ὅτ' ἐκ τῆς παραθαλασσίας προσχώρησε πρὸς τὴν μεσόγαιαν, ἔνθα οἱ κάτοικοι εἶχον ἔδαφος ὀχυρὸν ἐκ φύσεως. Διὸ ἀμέσως ὑπὲρ τὴν Ἀλικαρνασσὸν ὑπέστη βαρὺν ἀγῶνα πρὸς τοὺς Πηδάσεις, οἵτινες εἶχον ὀχυρωθῆν ἐν τῷ ὀρεινῷ φρουρίῳ Αἰδῆ². Ὅτε δ' ἔπειτα διέβη εἰς τὰς περὶ τὴν Ταύρον χώρας, εὐρέθη ἀντιμέτωπος τῶν Λυκίων, ἐρρωμένως ἀνταγωνιζομένων, καὶ τῶν συγγενῶν αὐτῶν Κανυίων, οἵτινες ἀνθίσταντο εἰς τοὺς θέλοντας νὰ ὑποδουλώσωσιν αὐτοὺς Πέρσας μετὰ τῆς αὐτῆς τόλμης μεθ' ἧς ἄλλοτε καὶ πρὸς τοὺς Λυδοὺς. Διεκρίθησαν δὲ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους οἱ Ξάνθιοι, ὧν ἡ γενναία ἐκ πολιτῶν στρατιὰ ἀντιπαρετάχθη ἀρόδως ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ξάνθου πρὸς τὰς πολὺ ὑπερτέρας δυνάμεις τοῦ Ἀρπάγου. Οἱ δὲ σωθέν-

¹ Ἡροδότου I, 174

² Ἡροδότου I, 175.

τες ἐκ τῆς μάχης ἐνεκλείσθησαν εἰς τὴν βραχὴν ἀκρόπολιν τῆς Ξάνθου· ὅτε δὲ καὶ ἐνταῦθα κατέστη ἀδύνατος πᾶσα μακροτέρα ἀντίστασις, οἱ πολῖται ἐπεζήτησαν ἔντιμον θάνατον ὑπὸ τὰ εἰρήπια τῶν ναῶν αὐτῶν καὶ τῶν οἰκῶν ἀγωνιζόμενοι μέχρι τοῦ τελευταίου ἀνδρός. Ὑπελείφθησαν δὲ τῶν Ξανθίων ἀπάντων μόνον ὀγδοήκοντα οἴκοι, ἀπόντες ἐκ τῆς πόλεως, οἵτινες καὶ ἐπέστρεψαν ἔπειτα εἰς τὰ ἠρειπιωμένα λείψανα τῆς πατρίου πόλεως¹. Οἱ δὲ Πέρσαι ἐπειράθησαν ἐνταῦθα πρῶτον τοῦ ἠρωισμοῦ τῶν ἐλληνικῶν ὀρεινῶν λαῶν, οὓς ἠδύναντο μὲν νὰ νικήσωσιν, ἀλλ' ὄχι καὶ ὑποζεύξωσιν εἰς δουλείαν. Κατὰ ταῦτα ἡ πτώσις τῆς Ξάνθου εἶνε οἰονεὶ ὁ πρό-
 ἄγων τῶν Θερμοπυλῶν.

Ὅτω διὰ τῶν ἐστρατειῶν τούτων τοῦ Ἀρπάγου ἀπὸ τοῦ 544 π. Χ. (Ὀλυμπ. 59) εἶχε μεταβληθῆ ἕλον τὸ ἕτερον ἡμισυ τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου. Οἱ Ἕλληνες οἱ ἐγκαθιδρυμένοι καθ' ἑκά-
 τερα τοῦ Αἰγαίου εἶχον διασπασθῆ ἀπ' ἀλλήλων, καὶ μέγα πλῆθος ἀνηρωτάτων ἐλληνίδων πόλεων εἶχε προσαρτηθῆ εἰς κραταιότα-
 τον βαρβαρικὸν βασίλειον καὶ στερηθῆ τῆς αὐτονομίας. Πᾶν ὅ τι εἶχον ἐπιτελέσει οἱ Μερμνάδα ἦτο ἀπλοῦν προμήνυμα τῶν συμ-
 βάντων τούτων, οἱ ὧν τὸ πρῶτον ἤδη κατενικήθη ἡ ἀρχαία ἀντί-
 στασις τῆς ἀσιατικῆς μέσογαίας καὶ τῆς παραλίας, ἡ δ' ἐκ τῆς ὀρεινῆς Περσίας ἐκπλαστήσασα βασιλικὴ δύναμις προεχώρησε πρὸς τὸ Αἶγαϊον. Αὐταὶ δ' αἱ νῆσοι ἔτρεμον ἤδη, καὶ ἔσπευσαν νὰ ποστειλώσιν εἰς τὰ Σοῦσα ὁμολογίαν πίστεως. Ὅτε δὲ τῶ 529 π. Χ. ἀπέθανεν ὁ Κύρος, δύο ἔτη πρὸ τοῦ Πειτιστράτου, ἡ σχέ-
 σις τῶν λαῶν καὶ πολιτειῶν ἦτο ἐντελῶς μεταβεβλημένη, καὶ εἶ-
 χεν ἰδρυθῆ νέα δύναμις παγκόσμιος, ἰσχυροτέρα ἀπασῶν τῶν ἐν ἀρχαιότεροις χρόνων ὑφισταμένων. Ἦτο βασίλειον ἐκτεινόμενον μὲν ἀπὸ τοῦ Ἰαξάρτου μέχρι τοῦ Ῥοδίου πελάγους, ἔχον δ' ἐ-

¹ Ἡροδότου I, 176. Ἡ Ξάνθος ἐξηκολούθησεν οὕσα ἡ πρωτεύουσα τῶν Λυκίων.
² Ibs Overbeck ἐν τῇ Zeitschrift für Altertumswissenschaft 1846 σ. 289 κ. ἰ.

νότητα πολιτικὴν καὶ κατακτῶν νέας ὁσημέραι χώρας διὰ τῶν ὅπλων. Ἡ δὲ πρὸς αὐτὸ ἀντίστασις τῶν αὐτονόμων ἐλληνιδῶν πόλεων κατέδειξε τὸ πρῶτον ἐμφαντικώτατα κατὰ τρόπον καταπληκτικὸν τὴν μεγάλην αὐτῶν ἀδυναμίαν.

Συγχρόνως δὲ καὶ ἄλλη μεσόγειος δύναμις τῆς Ἀνατολῆς διεφύραξε τοὺς φραγμοὺς τοὺς χωρίζοντας αὐτὴν ἀπὸ τῆς Μεσογείου, καὶ ἠπειλεῖ ἀπὸ νότου τὴν ἀνεξαρτησίαν πόλεων ἐλληνιδῶν.

Ἡ Αἴγυπτος ἐπὶ τῶν Ψαμμιτιχιδῶν ἦτο οὕτω διάφορος ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου βασιλείου τῶν Φαραῶ ὡς ἡ νεωτέρα Λυδία ἀπὸ τοῦ κράτους τῶν Σανδονιδῶν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸς τοὺς ἀρχαίους χρόνους ῥῆξις ἦτο ἐν Αἴγυπτῳ πολὺ ἀποτομωτέρα, καθ' ὅσον οἱ Ἕλληνες εἶχον ἀλλοτριώτατα πρὸς τὰ γνησίως αἰγυπτιακὰ ἔθνη. Καὶ τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς ἡ σχέσις τῆς νέας δυναστείας πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἦτο εὐμένεστάτη καὶ φιλικωτάτη, ἐφ' ὅσον οὗτοι συνετέλουν ὑπηρετικῶς εἰς τὴν στήριξιν τοῦ νέου θρόνου κατὰ τῆς ἀντιστάσεως τῆς ἐθνικῆς πατρίας καὶ ἐφ' ὅσον ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῶν Αἰγυπτίων βασιλέων ἤγεν αὐτοὺς εἰς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῆς Συρίας, ἀποσκοπούσας εἰς τὴν πρὸς τὴν Αἴγυπτον συνένωσιν τῆς παραθαλασσίας ταύτης τῆς χώρας. Ἄλλ' ὅτε ἡ ἐπιχείρησις αὕτη ἐματαιώθη διὰ τῆς ἀπροσδοκῆτως ταχείας ἀυξήσεως τῆς δυνάμεως τῶν Βαβυλωνίων, τότε ὁ βασιλεὺς Χορρᾶ ἡ Ἀπρίης, ὡς ἐκάλουν αὐτὸν οἱ Ἕλληνες, εἶδωκεν ἄλλην τροπὴν εἰς τὰς πολεμικὰς παρασκευάς, ἣν ἐφρόνει ἤττον ἐπικίνδυνον, καὶ ἐπωφελήθη τὴν εὐκαιρίαν ἣν παρεῖχεν ἡ ὑπὸ τῶν Κυρηναίων πίεσις λιθυῶν τινῶν φύλων, ὅπως ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῆς Κυρήνης¹.

Ἡ δ' ἐκστρατεία αὕτη οὐ μόνον ἀπέτυχεν, ἀλλὰ καὶ προεκάλεσεν ἐπανάστασιν τῶν μισθοφόρων ἐπαγαγοῦσαν τὴν κατάλυσιν τῆς ἑκατονταετοῦς κυριαρχίας τῶν Ψαμμιτιχιδῶν. Ἄλλ' οὐδεὶς λόγος ἡδύνατο νὰ γείνη περὶ ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως τῶν Αἰγυπτίων, τὸν δὲ θρόνον τῶν Φαραῶ ἀνῆλθεν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἄμασις ἀνὴρ

¹ Ἡροδότου II, 161. Ἦδε καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 700.

τυχοδιώκτης ἀνήκων εἰς τὸν μιγάδα λαὸν τῶν μισθοφόρων καὶ μέχρι ἐκείνου τοῦ χρόνου ζήσας βίον ἀγύρτου. Ὁ δὲ νέος βασιλεὺς ἀνέλαβε μετὰ μείζονος ἔτι δραστηριότητος καὶ ἐπιμονῆς τὴν φιλέλληνα πολιτείαν τῶν Ψαμμιτιχιδῶν. Καὶ εἶχε μὲν γυναῖκα Κυρηναίαν, συνδαιτυμόνας δ' Ἕλληνας καὶ Ἕλληνας ἡγεμόνας φίλους καὶ ξένους, ἔσεβε δ' ὡς ὁ Κροῖσος τοὺς ἑλληνικοὺς θεοὺς, ἰδίως δὲ τὴν Ἀθηνᾶν, καὶ ἐκολάκευε τοὺς ἰσχυροὺς τῶν ἱερέων διὰ δώρων. Τέλος δὲ κατώρθωσε νάναλάβῃ καὶ τὰ κατακτητικὰ σχέδια τῶν Ψαμμιτιχιδῶν μετὰ μείζονος δεξιότητος καὶ ἐπιτυχίας.

Ἡ Αἴγυπτος εἶχεν ἀποβῆ κράτος παραθαλάσσιον κατὰ τὴν Μεσόγειον· διὸ ἔπρεπε νὰ συμμετάλάβῃ καὶ τῆς κυριαρχίας ἐν ταύτῃ τῇ θαλάσσῃ. Ἀλλ' ὁ Ἀμασις πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου δὲν ἐτόλμη τὴν κινδυνώδη ὁδὸν τῶν κατὰ τῆς Συρίας ἐκστρατειῶν, ἀντὶ δ' αὐτῶν οἱ αἰγυπτιακοὶ στόλοι ἔδει νὰ ἐκπλέωσιν ἐξ αὐτῶν τῶν στομάτων τοῦ στόλου πρὸς Ἴδρυσιν θαλασσοκρατίας. Ἀλλὰ πρὸς παρασκευὴν μεγάλης ναυτικῆς δυνάμεως δὲν ὑπῆρχον κατὰ τὸ Δέλτα οὔτε ξύλα οὔτε μέταλλά, ὑπῆρχε δ' ἀνάγκη καὶ ναυστάθμων καὶ πολεμικῶν λιμένων καταλληλοτέρων ἢ οἱ παρεχόμενοι ὑπὸ τοῦ Νείλου. Διὸ διέγνω ὁ Ἀμασις, ὅτι πρὸς τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ ἦτο ἀναγκασιότατη ἡ κτήσις τῆς Κύπρου. Ἐν αὐτῇ ἠδύνατο νὰ προσβληθῇ τελεσφορώτατα καὶ ἡ φοινικικὴ δύναμις καθ' ὅσον εἶχε διατηρηθῆ μετὰ τὴν ἐναντίον τῆς Φοινικῆς ἐκστρατείαν τῶν Βαβυλωνίων.

Ἡ μεταξὺ Κύπρου καὶ Φοινίκης σχέσις εἶνε τόσον ἀρχαία ὅσον τὸ κατὰ θάλασσαν ἐμπόριον τῆς Βύβλου καὶ τῆς Σιδῶνος¹. Ὁ ζυγὸς τῶν φοινικικῶν πόλεων ἦτο ἐνίστ' ἐπαχθέστατος εἰς τοὺς νησιώτας τῆς Κύπρου, τὸ δ' ἐν Κιτίῳ εὐρεθὲν ἀνάγλυφον Ἀσσυρίου βασιλέως τὸ κατάμεστον σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν μαρτυρεῖ, ὅτι κατὰ τὸν ὀγδοὸν αἰῶνα βασιλεῖς τῆς Νινευὶ ἦσαν ἀρεστοὶ εἰς τοὺς

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 49.

Κυπρίους ὡς ἐλευθερωταὶ ἀπὸ τοῦ φοινικικοῦ ζυγοῦ¹. Ἀλλὰ καὶ ἐν Κύπρῳ δὲν ἐπῆλθε κανονικὴ καὶ τελεία καθυπόταξις τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Φοινίκων. Καὶ δὴ ἐκαρποῦντο μὲν τὰ δάση καὶ τὰ μεταλλεῖα τῆς νήσου, ἐποιοῦντο χρῆσιν τῶν λιμένων αὐτῆς, προσελάμβανον διὰ τῆς βίας ναύτας, ἐπέβαλλον τὴν πληρωμὴν φόρων, ἀλλὰ δὲν κατέπνιξαν τὸ ἐλληνικὸν στοιχεῖον, ἰδίως δὲ ἠδυνήθησαν νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν αἱ ἐλληνίδες πόλεις τῶν βορείων τῆς Κύπρου παραλίῳ παρὰ τὸ Κιλίκιον πέλαγος.

Ἡδὴ ὁ Ἀπρίης εἶχε μικήσει τὸν στόλον τῶν Φοινίκων τῆς Κύπρου, ὁ δὲ Ἀμασις προέβη περαιτέρω, διατάξας τὴν εἰς Κύπρον διαπεραιώσιν μεγάλου πλήθους στρατιῶν καὶ ὑποτάξας τὴν ἄλλην νήσον². Ἕλληνες ἐκ Κύπρου μετενάστευσαν εἰς τὴν Αἴγυπτον, Αἰγύπτιοι δ' ἐγκαθιδρύθησαν ἐν Κύπρῳ. Ὡς δ' οἱ Μερμνάδαί, οὕτω καὶ ὁ Ἀμασις ἐπραξε τὰ πάντα, ὅπως θεωρηθῆ Ἕλληνας. Ὅτι ἦτο ἐν Ἰωνίᾳ ὁ Μιλήσιος Ἀπόλλων, τοῦτο ἦτο ἐν Κύπρῳ ἡ Παρία Ἀφροδίτη, εἰς ἣν ὁ Ἀμασις ἐπέδειξε τὴν λατρείαν αὐτοῦ, προσενεγκὼν λαμπρὰ ἀνάθηματα. Ἐν ᾧ δὲ καθίστανεν ὑποφόρους τὰς ἐλληνίδας πόλεις τὴν μὲν μετὰ τὴν δὲ, ἐνήργει τὴν παρὰ τῶν Δελφῶν ἀνακήρυξιν ἑαυτοῦ ὡς φιλέλληνας. Ἀπὸ δὲ τῆς Κύπρου ἔστρεψεν ὁ Ἀμασις τὴν προσοχὴν εἰς τὴν συριακὴν παραλίαν, ὅτε ὁ Καμβύσης ἀνῆλθεν ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ Κύρου.

Ὡς δ' ὁ νέος κυρίαρχος ἀπεφάσισε τὸν κατὰ τῆς Αἰγύπτου πόλεμον, ἔστειλε κρυφίως πρέσβεις εἰς τὰς πόλεις τῶν Φοινίκων καὶ Κυπρίων, καθ' ὅμοιον τρόπον ὡς ποτε ὁ Κύρος πρὸ τοῦ λυδικοῦ πολέμου εἶχε προτείνει συμμαχίαν εἰς τοὺς Ἴωνας. Οἱ δὲ πρέ-

¹ Περὶ Κυπρίων βασιλείων ἐν ἀσσυριακῇ ὑπηρεσίᾳ ἴδε Rawlinson Herodotus Tόμ. Α' σ. 483. [Ἴδε τὰ ὀνόματα αὐτῶν παρὰ τῷ Tiele Babylonisch - Assyrische Geschichte. Gotha. 1886 σ. 346. Πρὸς καὶ Δάμπερον ἄρθρον Βαβυλωνία ἐν τῷ Ἐγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ Μπαρτ καὶ Χίρστ Τόμ. Β' σ. 627].

² Διοδώρου Σικελιώτου I, 68.

σβεις τῶν Περσῶν ἔτυχον τὴν φορὰν ταύτην εὐμενεστέρας ἀκροάσεως, καὶ ὠμολογήθη μεταξὺ Περσίας καὶ Φοινίκης συμμαχία ἀξία πλείστου ὄσου λόγου καθ' ἅπαντα τὸν ἐξῆς χρόνον, ἅτ' ἐρειδομένη εἰς ὅμοιον πρὸς τοὺς Ἕλληνας μῖσος. Καὶ ἐν ταῖς κυπριακαῖς δὲ πόλεσιν, ἰδίως δ' ἐν Σαλαμῖνι, ἐσχηματίσθη φατρία φοινικὴ καὶ περσικὴ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν τῶν ἐλληνιζόντων καὶ αἰγυπτιαζόντων¹. Εἰς τὰς νησιωτικὰς πόλεις ἦτο ἀρεστότερος ὁ ἀπώτερος δεσπότης, διὰ δὲ τῆς ἐκουσίας αὐτῶν προσχωρήσεως ἔτυχον αἱ πόλεις λίαν εὐνοικῶν ἔρων. Ἄλλ' ἡ περσικὴ δύναμις ἔλαβε διὰ τῶν συμμαχιῶν τούτων μεγίστην αὐξήσιν· στόλοι, λιμένες, ναῦται, νεώρια ἐτέθησαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς, καὶ ἡ Αἴγυπτος ἦτο ἡδὴ ἀποκεκλεισμένη ἀπὸ θαλάσσης καὶ κατὰ τὸ ἡμισυ παραλελυμένη καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πραγματικῆς ἐπιθέσεως.

Οὕτως ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐλευθέρων ἐλληνίδων πόλεων ἤλαττο τοῦ ὁσημέραι ἐνεκα τῆς πρὸς τὴν Μεσόγειον προσχωρήσεως τῶν κρατῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἄλλ' ἡ δραστηριότης τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος δὲν ἐκωλύθη οὐδὲ περιορίσθη ἐνεκεν αὐτῆς. Ἀπ' ἐναντίας δὲ διὰ τῆς μετὰ τῶν πολιτειῶν ἐκείνων σχέσεως ἐτράπη εἰς ἔλωις νέον καὶ ἀπείρωις εὐρύτερον στάδιον ἐνεργείας. Οἱ βασιλεῖς τῶν ἐν Κύπρῳ ἐλληνίδων πόλεων ἔστειλαν πρὸς τὸν Ἀσσαρχάδωνα τεχνίτας, ὅπως ἐργασθῶσιν ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Νινευί. Ναβουχοδονόσορ ὁ βασιλεὺς τῆς Βαβυλωνίας διεξῆγε τοὺς πολέμους αὐτοῦ δι' Ἑλλήνων μισθοφόρων, ὡς δὲ τὸ λυδικὸν βασίλειον, οὕτω καὶ ἡ νέα Αἴγυπτος ἐχρεώσται πᾶσαν αὐτῆς τὴν ἀνάπτυξιν εἰς ἐπίδρασιν τῶν Ἑλλήνων. Στρατιαὶ Ἑλλήνων μισθοφόρων εἶχον ὑπάρξει τὸ στήριγμα τῶν Ψαμμιτιχιδῶν· μόνον δὲ δι' αὐτῶν κατέστη δυνατὴ εἰς τοὺς βασιλεῖς ἡ καταπάλασις τῆς ἀποστασίας τῆς τάξεως τῶν μαχίμων καὶ ἡ ἐκτέλεσις τῶν λαμπρῶν ἐκείνων πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, αἵτινες ἦσαν ἀναγκαιότα-

¹ Περὶ ἀντικειμένων ἀλλήλας φατριῶν ἐν Κύπρῳ ἴδε Schlottmann Eschmunazar s. 57. Πρὸς Weissenborn Hellen s. 112.

ται εἰς αὐτούς, ἅτε ἀναρρηθέντας ἐκ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν στήριξιν τοῦ θρόνου. Διὰ τῆς βοηθείας δ' αὐτῶν κατ-
ώρθωσαν νάναλάβωσι τὰ σχέδια τῶν μεγάλων Ῥαμεσσιδῶν, νὰ
κατασκευάσωσι τὴν διώρυγα τὴν μέλλουσαν νὰ συνδέσῃ τὴν Με-
σόγειον μετὰ τοῦ ἰνδικοῦ ὠκεανοῦ καὶ νὰ ἐπιχειρήσωσι πόλεμον
ἐναντίον τῆς Συρίας. Ὅτε δὲ τέλος ἐπὶ τοῦ Ἀμασίας ἐξεργάγη ὁ
μεταξὺ Περσίας καὶ Αἰγύπτου πόλεμος, ἡ ὄλη διεξαγωγή καὶ ἡ
ἐκβάσις αὐτοῦ ἐξήρητο ἀμφοτέρωθεν ἐξ Ἑλλήνων.

Καὶ ὁ μὲν Καμβύσης ὡς ἄριστον στήριγμα ἐπιθέσεως τελεσφό-
ρου εἶχε κυρίως τοὺς ἐπικούρους καὶ τὰ πλοῖα τῶν Αἰολέων, Ἰώ-
νων καὶ Κυπρίων. Τοῦ δὲ Ἀμασίας ἡ ὄλη ἐλπίς ἐστηρίζετο εἰς δε-
ξιὴν στρατηγὸν ἐξ Ἀλικαρνασοῦ, ὅστις ἐκαλεῖτο Φάνης, ἔφερε δὲ
καὶ τὸ αἰγυπτιακὸν ὄνομα Κόμβαφίς¹. Ἄλλ' ἀτυχῶς ὁ βασιλεὺς
προέβαλε τὸν ἄνδρα τούτον, ὅστις, ἔχων πλήρη συναίσθησιν τῆς
ἀπαραιτήτου αὐτοῦ συνδρομῆς, ἠγειρεν ὑπερμέτρους ἀξιώσεις. Καὶ
ὁ μὲν Φάνης ἐξέστη κυρίως τῆς ὑπηρεσίας τοῦ βασιλέως. Ὁ δὲ
Ἀμασις διέταξε τὴν ὑπὸ ταχυπλοῦτον σκάφους δίοψιν αὐτοῦ.
Συνελήθη δ' ἐν Λυκίᾳ, ἀλλὰ διὰ δόλου ἐξέφυγε καὶ πάλιν πρὸς
ἐκδίκησιν δὲ τοῦ προτέρου κυρίου προσῆλθεν εἰς τὸν Καμβύσην,
καὶ, γενόμενος δεκτὸς μετ' ἐμπιστοσύνης ἀπεριορίστου, ἀνέλαβε
τὴν διεύθυνσιν πάντων τῶν πολεμικῶν ἔργων. Ἐκεῖνος δ' ὑπῆρξε
μάλιστα ὁ διὰ τῶν συνδέθεισῶν πρὸς τάραβικά ρύλα ἀναγκαιότη-
των σχέσεων διευκολύνας τὴν εἰς τακτὰ μέρη τῆς ἐρήμου προμή-
θειαν ὕδατος. Οὕτω δὲ καὶ μόνον κατέστη δυνατὴ ἡ μέχρι τῶν
συνόρων τοῦ Δέλτα ἀκίνδυνος προχώρησις τῆς μεγάλης στρατιᾶς.
Ἡ δὲ παρὰ τὸ Πηλούσιον νίκη καὶ ἡ ἐν ἔτει 525 π. Χ. (Ὀλυμπ.
63, 4) ἐπελθούσα κατάκτησις τῆς Αἰγύπτου ὑπῆρξαν κυριώτατα
ἔργον τοῦ Φάνητος.

Μεταξὺ δὲ τῶν Ἑλλήνων τῶν συμμετασχόντων τῆς εἰς Αἴ-
γυπτον ἐκστρατείας τοῦ Καμβύσου ὑπῆρχον καὶ Σάμιοι πλείοντες
μετὰ στόλου πολεμικοῦ. Ἡ δὲ σχέσις τῶν συμμάχων τούτων πρὸς

¹ Ἡροδότου III, 4. *Κτησίου* Περσικῶν 9 (ἐκδ. C. Müller παρὰ Διδότῃ σ. 47).

τὸν βασιλέα ἦτο ὅλως ἰδιάζουσα. Καὶ ὁμῶς ἡ Σάμος δὲν εἶχεν ὑποταχθῆ ὡς ἡ Λέσβος καὶ ἡ Χίος. Ἦτο δὲ ἡ Σάμος τὸ κέντρον δυνάμειος ἀνεξαρτήτου, εἰς ἣν τότε ἀνήκε πλῆθος ἐλληνικῶν νησιωτικῶν πόλεων¹. Ἐκουσίως δέ, ὡς εἶχε πράξει ἄλλοτε ἡ Μίλητος, προσήνεγκον οἱ Σάμιοι τὴν συμμαχίαν αὐτῶν καὶ βοήθειαν εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν, εἰ καὶ ὁ ἡγούμενος τῆς πόλεως ἦτο στενότατος φίλος τῶν Αἰγυπτίων. Καὶ ὁμῶς ὁ ἄρχων τῆς Σάμου ἐπεθύμει νὰ συνάψῃ ἐν καταλλήλῳ ὄρχ ἐπωφελῆ συμμαχίαν πρὸς τοὺς Πέρσας· πλὴν δὲ τούτου ἤθελε νὰ ἐπωφεληθῆ τὴν εὐκαιρίαν, ὅπως ἀπαλλαγῆ ἀνδρῶν τινῶν, ὧν ἡ ἐν Σάμῳ διαίτη ἐφαίνετο εἰς αὐτὸν κινδυνώδης εἰς τὴν συντήρησιν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Καὶ ταῦτα διότι ὁ τὴν ὅλην ἐξουσίαν τῆς πολιτείας κατέχων Πολυκράτης ἦτο τύραννος ἐδραιωθεὶς διὰ τῆς ἀνατροπῆς τοῦ ἀρχαιοτέρου πολιτεύματος.

Ἦτο δὲ τότε ἡ Σάμος τὸ λαμπρὸν κέντρον τῆς ὅλης Ἰωνίας ὅσῃν εἶχον ἀρῆσει ἀκόμη ἄθικτον οἱ βάρβαροι. Ἦτο δὲ εἴπερ τις καὶ ἄλλη πόλις προωρισμένη πρὸς τοιοῦτον ἀξίωμα, ἐπειδὴ οὐδαμῶς μᾶλλον ἢ ἐν ταύτῃ τῇ νήσῳ ὁ φυλετικὸς βίος τῶν Ἰώνων εἶχεν ἀναπτυχθῆ μετὰ πλείονος ποικιλίας καὶ δραστηριότητος. Γεωργία καὶ μεταλλεῖα, κτηνοτροφία καὶ ἀμπελοφυτεία, ἀλλὰ κυρίως ναυτιλία, ἐμπορία καὶ βιομηχανία ἀπετέλουν τὰς βάσεις τῆς εὐημερίας τῶν Σαμίων. Ἀκούραστος ἐπιδιώξις ἐρευνήσεων ἦτο ἔμψυτος εἰς τοὺς τοὺς νησιώτας, ἅμα δὲ τόλμη ἀρρενωπὴ καὶ δίψα ἀνακαλύψεων ἐκκαιρομένη ὑπὸ τῶν κινδύνων θαλασσιῶν ἀγνώστων. Ἐν τοῖς νεωρίοις τῆς Σάμου ἐτελειώθη κυρίως ἡ ναυπήγησις τοῦ ἐλληνικοῦ πλοίου· ἐν τῇ νήσῳ δ' ἐκείνῃ ἐπετεύχθη διὰ τοῦ ἀρίστου τρόπου ὁ συνδυασμὸς εὐρυχώρου κύτους προωρισμένου εἰς ἐναπόθεσιν ἐμπορευμάτων πρὸς τὴν ταχυπλοίαν τοῦ σκάφους, καὶ ἡ Σάμος ὑπῆρξεν ἡ πρώτη πόλις ἢ μετὰ τὴν Κόρινθον εἰσαγα-

¹ Περὶ τῆς θαλασσοκρατίας τῶν Σαμίων ἴδε **Στράβωνος** XIV, σ. 637. Bunsen *Aegypten* Τόμ. V, σ. 430 καὶ von Gutschmid *Beiträge zur Geschichte des alten Orients* σ. 122.

γοῦσα τὴν τριήρη¹. Τὴν Σάμον εὐρίσκομεν ἀναμειγμένην εἰς ἅπαντας τοὺς πολέμους τῶν παραθαλαστίων πόλεων. Οἱ Σάμιοι ναυτίλοι ἦσαν τῶν πρώτων Ἑλλήνων θαλασσοπόρων τῶν ἐθισθέντων εἰς τὸν διάπλουον τοῦ αἰγυπτιακοῦ πελάγους, καὶ οὐδεὶς διημιφισβῆται εἰς τὸν συμπολίτην αὐτῶν Κωλαῖον τὴν τιμὴν, ὅτι ὑπῆρξεν ὁ ἀνακαλύψας τὴν ἀπωτάτην τῶν δυτικῶν χωρῶν τῆς Μεσογείου καὶ πρῶτος μεταγαγὼν εἰς τοὺς λιμένας τῆς Ἰωνίας τὴν γνῶσιν τῶν θησαυρῶν τῆς Ἰσπανίας².

Ἡ Ἦρα ἢ πολιοῦχος τῆς νήσου, ἥς τὸ πολυβρύλητον ἱερὸν ἔκειτο παρὰ τὴν θάλασσαν ἐν τῇ κοιλάδι πρὸς δυσμὰς τῆς πόλεως, ἐδέχετο τὰ ἐξ εὐχῆς δῶρα τῶν ἐκπλεόντων, ἀναθήματα τῶν εἰς τὴν πατρίδα καταπλεόντων ναυτίλων. Δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἄλλη ἐμπορικὴ πόλις, εἰς ἣν νὰ συρρέωσι τόσον πολλαὶ καὶ ποικίλαι γνώσεις περὶ λαῶν καὶ χωρῶν, ἃς ἐμαρτύρουν πλεῖστα ὅσα μνημεῖα. Καὶ δὴ ὡς ὁ μέγας, ὑπὸ τριῶν Ἀτλάντων ὑποβασταζόμενος χαλκοῦς κρατῆρ, ὃν εἶχεν ἀναθέσει ὁ Κωλαῖος ἐκ τῆς δεκάτης τῶν ἐμπορικῶν αὐτοῦ κερδῶν, ἴστικτο ἐν τῷ ἱερῷ πρὸς αἰωνίαν ἀνάμνησιν τοῦ πρώτου εἰς τὴν Ταρτησσὸν πλοῦ, οὕτως ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ συνηνωμένον πλῆθος καὶ ἄλλων ὁμοίων ἀναθημάτων, ἐν οἷς ἠδύνατο νὰ διαγνωσθῶσι τὰ τε διάφορα στάδια τῆς ναυσιπλοίας τῶν Σαμίων καὶ αἱ περίοδοι τῆς ἐπιχωρίου τέχνης. Τὰ καλλιτεχνικὰ ἐργαστήρια τῆς Χίου, τῆς Ἐρέσου καὶ τῆς Σάμου εὐρίσκοντο εἰς στενάς πρὸς ἄλληλα φηγεῖς ἀμοιβαίας παρορμήσεως καὶ ἀντεπιδράσεως. Καὶ ἐν μὲν Ἐρέσῳ τάδιακοπα ἔργα τὰναφερόμενα εἰς τὴν κτίσιν καὶ διακόσμησιν τοῦ Ἀρτεμισίου ἦγον εἰς ἀξίας λόγου πολλοῦ τελειώσεις τῶν διαφόρων τεχνῶν, ἐν δὲ τοῖς ἐργαστηρίοις τῆς Σάμου καὶ τῆς Χίου ἔγειναν αἱ σπουδαιόταται τῶν ἐρευνήσεων τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν κατεργασίαν τῶν μετάλλων καὶ τὴν πλαστικὴν³.

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 653.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 690.

³ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β σ. 105.

Ἡ δὲ περὶ τὰς τέχνας κινήσις εἶχε κατὰ παντοίους τρόπους προαχθῆ ἔν τῇ νήσῳ ἐπὶ τῆς ἀριστοκρατικῆς κυβερνήσεως τῶν γεωμόρων, ἧτις εἶχε διαδεχθῆ τὴν βασιλείαν, τοῦθ' ὅπερ εἶχε συμβῆ καὶ ἐν Κορίνθῳ ἐπὶ τῶν Βακχιαδῶν. Ἄλλ' ὅμως παρὰ τῷ ναυτιλλομένῳ λαῷ καὶ ἐν ταῖς τάξεσι τῶν περὶ τὰς τέχνας ἐργαζομένων ἀνεπτύχθη ἰσχυρὰ φατρία ἐχθρική πρὸς τὴν ἀριστοκρατίαν, ἀναμένουσα μόνον εὐκαιρίαν κατάλληλον καὶ δεξιὰν διέυθυνσιν, ὅπως ἀποσπᾷ τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ἡ δὲ ἀποστασία ἐξερράγη ἐπὶ τοῦ στόλου. Οὗτος ἐπέστρεφεν ἀρτίως εἰς τὴν Σάμον μετ' ἀγῶνας ἐπιτυχεῖς, φέρων καὶ Μεγαρεῖς αἰχμαλώτους ἐκ τῆς Προποντίδος, ἐνθ' ἀπὸ τοῦ 600 π. Χ. περίπου ἐκέκτηντο οἱ Σάμιοι τὴν Πέρινθον, ἀποικίαν αὐτῶν¹. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ κατώρθωσεν ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στόλου Συλοσῶν, ὁ υἱὸς τοῦ Καλλιτέλους, γὰρ πείσῃ τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄνδρας, ὅπως ἐπιχειρήσωσι τὴν ἀνατροπὴν τοῦ καθεστῶτος. Καὶ τῶν μὲν Μεγαρέων αἰχμαλώτων ἐλύθησαν τὰ δεσμὰ· τελοῦμενοι δὲ τῶν Ἑραίων, καθ' ἃ οἱ Σάμιοι ἦσαν ἠθροισμένοι παρὰ τὴν ἀκτὴν, ἐπεχειρήθη ἐπιθεσις, καθ' ἣν ἐσφάγησαν μὲν οἱ ἄρχοντες, οἱ δὲ βουλευταὶ ἀπέβαλον τὰ δικαιώματα αὐτῶν καὶ ἀνεκηρύχθη ἡ νίκη τοῦ δήμου. Ὡς εἰκὸς δὲ, οὐδ' ἐνταῦθα ἔγεινε κύριος τῆς πολιτείας ὁ δῆμος, ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν ἐσπετερίσθησαν οἱ πρόμαχοι αὐτοῦ.

Πρῶτος δὲ τύραννος ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ Συλοσῶν. Τοῦτον δὲ διεδέχθη ὁ Αἰάκης. Ἄλλὰ τὰ πρᾶγματα ἔμειναν μετέωρα, ἕως οἱ υἱοὶ τοῦ Αἰάκου Παντάγνωτος, Πολυκράτης καὶ Συλοσῶν διὰ νέας βιαίας ἐπιβουλῆς, καθ' ἣν ἔτυχον τῆς ἐπικουρίας τοῦ Λυγδάμιος², ἀφώπλισαν τὰς πόλεις καὶ ἐκυριάρχησαν τῆς νήσου. Διόκησαν δ' αὐτὴν ἐπὶ τινὰ χρόνον ὁμοῦ, διαιρέσαντες αὐτὴν εἰς τρία

¹ Κατὰ τὸν Fischer (Griechische Zeittafeln ἐν ἔτι 599 π. Χ.) ἡ Πέρινθος ἐκτίσθη μετὰ τὸ 600 π. Χ. Ὁ δὲ von Gutschmid (Beiträge zur Geschichte des alten Orients σ. 124) ἀποδίδεται ὡς ἔτος τῆς ἀποστασίας τῶν Σαμίων τὸ 590 π. Χ.² φαίνεται δὲ βέβαιον, ὅτι αἱ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (III, 47) ἀναφερόμεναι ληστρικαὶ πράξεις τῶν Σαμίων ἔν ἀνέγκουσιν εἰς τοὺς χρόνους καθ' οὓς διεκόνον τὰ κοινὰ οἱ ἀριστοκρατικοί.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 542, 547.

μέρη. Ἄλλ' ὁ δευτερότοκος ἀδελφὸς ὁ καὶ ὑπερτερῶν τῶν ἄλλων κατὰ τὴν φιλοδοξίαν καὶ εὐφυΐαν δὲν ἠγαριστεῖτο εἰς μόνον τὸ τρίτον μέρος. Καὶ δὴ, τοῦ μὲν πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ φονευθέντος, τοῦ δὲ Συλοσῶντος φυγόντος, περιῆλθεν εἰς τὸν Πολυκράτην ἡ μοναρχία¹.

Πλούσιος δὲ ἦτο ὁ κληρὸς, οὗ ἔγεινε κύριος ὁ δαιμόνιος ἀνὴρ, καὶ ἠδύνατο νὰ πληρώσῃ μέθης τὴν ψυχὴν τὸ ὕψος, εἰς ὃ εἶχεν ἀνέλθει διὰ τῆς βίας, οὐδενὸς φειδόμενος. Καὶ οἱ μὲν κάτοικοι τῆς νήσου ἀπετέλουν ὄγκον πυκνὸν, πολυμιγῆ, ἀνήσυχον, καὶ ἦσαν ἐπτοημένοι μᾶλλον ἢ ὑποτεταγμένοι εἰς τὸν τύραννον· ἐγγὺς δὲ τῆς νήσου ὤκουν ἐν ταῖς πλησιχώροις νήσοις καὶ ἀκταῖς φθονεροὶ γείτονες, ὧν οἱ ἰσχυρότατοι εἶχον ἤδη συμμαχῆσαι μετὰ τῶν βαρβάρων· οἱ δὲ συμμαχοὶ ἦσαν ὀλίγοι καὶ ἐγκαθιδρυμένοι μακρὰν. Ἀντιμέτωποι δὲ τοῦ τυράννου ἐξ ἑνὸς μὲν ὠρθούοντο οἱ Πέρσαι, προχωροῦντες ἀδιαλείπτως, ἐξ ἑτέρου δ' ἡ Σπάρτη, τὰ ἰσχυρὸν ἐκεῖνο ἔρεισμα πάσης ἐναντίον τῶν τυράννων ἀντιδράσεως. Ὑπὸ τοιαύτης συνθήκας ὁ Πολυκράτης εὐρίσκετο ἠναγκασμένος νὰ στηρίξῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ διὰ τῶν βιαιοτάτων μέσων. Δὲν ἠδύνατο ὡς ὁ Πεισίστρατος νὰ θαρρῆ ἐπὶ μέρους τοῦ δήμου θεωροῦντος ἀντι-

¹ Κατὰ τὸν *Εὐσέβιον* [Χρονικ. σ. 98] ὁ Πολυκράτης ἀνεφθῆ τῷ 532 π. Χ. (Ὀλυμπ. 62, 1), κατὰ δὲ τὸν Bentley [A dissertation upon the Epistles of Phalaris. London 1817 σ. 45· τῷ 565 π. Χ. (Ὀλυμπ. 53, 3). Τοῦτον δ' ἀκολουθοῦσαν ὁ Pappofka (Res Samiorum σ. 21) καὶ ὁ Bœckh ἐν Corpus Inscriptionum Graecarum Τόμ. Α' σ. 13. [Τὸ ἔτος 537 π. Χ. ἀποδύεται ὁ Dunecker Geschichte des Alterthums Τόμ. Γ' ἐκδ. δ' σ. 512 σημ. 2, συσχετίζων πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Πολυκράτους ἐγκατάστασιν τοῦ τυράννου τῆς Νάξου Αυγάμιος]. Ἄλλ' ἡ στίσις πρὸς τὸν τύραννον δὲν εἶνε τεκμηρίον ὑποχρεωτικόν. Καὶ δὴ, ὡς ὁ Λύδαμις ὑπεστήριξε τὸν Πεισίστρατον ἰδιώτης ὢν, οὕτω δυνατόν νὰ ὑπεστήριξῃ καὶ τὸν Πολυκράτην μὴ ὢν αὐτὸς τύραννος. Ἐκ τῆς τοιαύτης λοιπὸν ὑποστήριξεως τοῦ Αυγάμιος οὐδεμίαν ἐκπηγάζει ὑποχρεώσιν νὰ καταβιάσωμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ Πολυκράτους μετὰ τὸ 535. Ἄλλως δὲ πολλοὶ λόγοι καθιστάνουσι πιθανὴν τὴν διείρησιν τῆς τυραννίδος τοῦ Πολυκράτους ἐπὶ χρόνον μακρότερον δέκα ἐτῶν. Ὡς ἀσφαλῆ δὲ χρονολογικὰ σημεῖα ἔχομεν μόνον τὴν εἰς Αἴγυπτον στρατείαν τοῦ 525 π. Χ. καὶ τὸν ἐν ἐτῷ 523 π. Χ. θάνατον τοῦ Πολυκράτους. Περὶ δὲ τῆς χρονολογίας τοῦ Πολυκράτους πρβλ. [E. Rhode Die Quellen des Jamblichos in seiner Biographie des Pythagoras] ἐν τῷ Rheinisches Museum. 1871 σ. 573.

προσωπευόμενα ὑπ' αὐτοῦ τὰ ἴδια συμφέροντα, ἀλλ' ἡ δύναμις αὐτοῦ ἐστηρίζετο μόνον εἰς τὸ χρῆμα καὶ τοὺς μισθωτοὺς στρατιώτας.

Φρουρὰ χιλιῶν τοξοτῶν ξένων περιεστοίχιζεν αὐτὸν, καὶ ἐφύλαττε τὰ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως Ἀστυπαλαίας ἀνάκτορ' αὐτοῦ¹. Προςέλαθε δ' ἐπικούρους παρὰ τῶν συμμάχων καὶ μάλιστα τοῦ Λυγδάμιος τοῦ τυράννου τῆς Νάξου. Ἐν ἅπασιν τοῖς νεωρίοις ἐναυπηγοῦντο πλοῖα, ἕως ἀπετελέσθη στόλος ἑκατὸν πεντηκοντόρων πρὸς πλήρωσιν δ' αὐτῶν ἐναυτολογήθησαν ἄνδρες ἐν Ἰωνίᾳ, Καρίᾳ καὶ Λυδίᾳ, χώραις ἐν αἷς ἕνεκα τῆς κρατούσης ταραχῆς καὶ ἀνωμαλίας δὲν ἔλειπον ἄνδρες ἄεργοι καὶ τυχοδιῶκται. Ἐν χρόνῳ δ' ἀπιστεύτως βραχεὶ εἶχε συγκροτηθῆῖ ναυτικὴ δύναμις κυριαρχοῦσα τῆς ὅλης θαλάσσης. Τίς θὰ ἠδύνατο ν' ἀντιστηῖ εἰς αὐτόν; Οἱ μὲν Πέρσαι δὲν εἶχον προελάσει πέραν τῶν ἀκτῶν, ἡ δὲ συμμαχία τῶν ἰωνικῶν πόλεων ἦτο ἀνίσχυρος, αἱ δὲ μόναι τῶν γειτόνων πόλεων, αἵτινες ἠδύναντο νὰ ποτολημῶσιν ἀντίστασιν κατὰ τοῦ ἀλαζόνος τυράννου, ἡ Μίλητος καὶ ἡ Λέσθος, εἶχον ἠττηθῆῖ κατὰ θάλασσαν τελείως καὶ ἀφοπλισθῆῖ². Ἐκτοτε δ' οἱ στόλοι αὐτοῦ διέπλεον ἀπτόητοι τὸ Αἰγαῖον ὅλον καὶ ἐδῆουν τὰς παραλίας ἀπάσας ἄνευ διακρίσεως Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, φίλων καὶ ἐχθρῶν. Καὶ αὐτοὶ οἱ φίλοι, ὡς ἐφρόνει, ἔμελλον νὰ εἶνε ἀσφαλέστεροι, ἂν τὸ μὲν πρῶτον ἐλαφυραγωγούντο, ἔπειτα δ' ἐλάμβανον ἀποζημιώσεις διὰ τὰς προξενηθείσας εἰς αὐτοὺς ζημίας, πολὺ μᾶλλον ἢ ἂν ἔμενον τὸ παρ' ἅπαν ἀβλαβεῖς. Οὕτως ἡ Σάμος ἀπέβη φωλεὰ πειρατῶν ἐχόντων τέλειον πολιτικὸν ὄργανισμὸν. Οὐδὲν δὲ πλοῖον ἠδύνατο νὰ διαπλεύσῃ τὸ πέλαγος ἐλευθέρως χωρὶς νὰ ἐξαγοράσῃ παρὰ τῶν Σαμίων τὸ δικαίωμα τοῦ διάπλου. Ἐκαστος δύναται νὰ φαντασθῆῖ ὅπως τὸ πλῆθος τῶν λαφύρων καὶ τοῦ χρηματός τοῦ, ὡς εἰκός, διὰ τοιούτων τρόπων συρρεύσαντος εἰς τὴν Σάμον. Εὐχερῆς δ' ὑπῆρξεν ἕνεκα τούτου ἡ καταπράυνσις ἢ κατα-

¹ Ἡροδότου III, 45.

² Ἡροδότου III, 39.

πίσεις τῆς ἐναντίον τῆς τυραννίδος ἀντιδράσεως, καὶ ἀσφαλεστέρα ἀπέβη ἢ ἀρχὴ τοῦ κινουόντος τὸν φόβον φίλων καὶ ἐχθρῶν κυριάρχου, ὅστις τὸ ἐν Ἀστυπαλαίᾳ ἀνάκτορον αὐτοῦ περιέβαλε διὰ βαθείας τάφρου ὀρυκθείσης ὑπὸ αἰχμαλώτων ζωγρηθέντων κατὰ τὸν πρὸς τὴν Λέσβον πόλεμον.

Ἄλλ' ὁ Πολυκράτης ἤθελε νὰ εἰνέ τι πλέον ἢ πειρατής. Ἄρ' οὐ δὲ κατεπάλαισε πᾶσαν ἀντίστασιν καὶ ἀνέδειξε τὸν στόλον αὐτοῦ θαλασσοκρατοῦντα ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον, ἀνέλαβε νὰ δημιουργήσῃ τι νέον καὶ μόνιμον. Αἱ ἀνυπεράσπιστοι παραθαλάσσιοι πόλεις ἠναγκάζοντο νὰ ἐξαγοράζωσι τὴν ἀσφάλειαν αὐτῶν διὰ τακτικῶν φόρων, ἀπετέλεσαν δ' ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Πολυκράτους ἔνωσιν, ἣς τὰ συμφέροντα καὶ αἱ ὑποθέσεις συνεκεντροῦντο ὁσημέραι μᾶλλον ἐν Σάμῳ. Ἡ δὲ Σάμος ἀντὶ πόλεως πειρατικῆς ἀπέβη ἢ πρωτεύουσα κράτους συνισταμένου ἐκ πόλεων παραλίων καὶ νησιωτικῶν. Τὰ ὄψα καὶ οἱ φόροι τῶν ὑποτελῶν πόλεων, τὰ ποικίλα προϊόντα τῶν Κυκλάδων καὶ τῶν Σποράδων, τὰ μάρμαρα τῆς Πάρου, τὰ χρυσοῦχα μέταλλα τῆς Σίφνου, ταῦτα πάντα συνέρρεον εἰς τὴν Σάμον. Μικρότεροι δὲ τυράννοι, οἷος ὁ τῆς Νάξου Λύγαμις, εὐρίσκοντο στενωῶς συνδεδεμένοι πρὸς τὴν δύναμιν αὐτοῦ σύμμαχον δὲ τῶν Σαμίων πρέπει νὰ θεωρήσωμεν καὶ τὸν Πεισίστρατον. Ἐκ δὲ τῶν πρὸς νότον τῆς νήσου κειμένων χωρῶν φιλίας σχέσεις πρὸς τὴν Σάμον εἶχεν ἡ Αἴγυπτος, ἥτις παρεῖχε πρὸ πάντων πολυτιμότετα ἐμπορικὰ κέρδη. Οὕτω δὲ πράγματι διὰ τῆς εὐτυχίας, τῆς συνέσεως καὶ τῆς δραστηριότητος ἐνὸς μόνο ἀνδρὸς κατωρθώθη καὶ μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς αὐτονομίας τῆς ἀσιατικῆς Ἰωνίας ἢ ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἱδρυσις ἐλληνικοῦ νησιωτικοῦ κράτους Ἰώνων, συντηρουμένου καὶ συγχαρουμένου ὑπὸ ἰσχυροῦ στόλου.

Ἄλλ' ὅπως οἱ θαλασσοκρατοῦντες Σάμιοι δυνηθῶσι νάντεπεξεῖλθωσιν ὡς δυνάμεις ἐθνικὴ εἰς τοὺς ὁσημέραι μᾶλλον πρὸς τὴν Μεσόγειον προχωροῦντας βαρβάρους, οὐ μόνον ἔδει νὰ θεωρητῆαι ὁ Πολυκράτης ἐπίφοβος πολέμαρχος, ἀλλ' ἀπητοῦντο καὶ εἰρηνικά

μέσα κατάλληλα πρὸς συνδιαλλαγὴν καὶ ἑνωσιν καὶ πρὸς στήριξιν τῆς τυραννίδος ἐπὶ βάσεων διαρκεστέρων. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον συνέδεσεν ὁ τύραννος σχέσεις φιλικὰς πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἐθνικὸν ἱερὸν τῆς Δήλου, καὶ προσήνεγκεν εἰς τὸν Ἀπόλλωνα λαμπρὸν δῶρον ὑποτελείας, ἀφιερῶσας εἰς αὐτὸν ὡς ἐξάρτημα τοῦ ναοῦ τὴν ἀπέναντι τῆς νήσου κειμένην νησιδα Ῥήνειαν, ἣν καὶ συνήνωσε μετὰ τῆς νήσου τοῦ Ἀπόλλωνος δι' ἀλύσεων πρὸς συμβολικὴν ἔκφρασιν ἀλύτου συνδέσμου¹. Ἡ ἀνάθεσις δ' αὕτη συνεδέθη πρὸς λαμπρὰν ἀνανέωσιν τῆς ἀρχαίας κοινῆς ἐορτῆς τῶν Ἰώνων, δι' ἧς καθηγιαζέτο θρησκευτικῶς τὸ νέον νησιωτικὸν κράτος καὶ ἰδρύετο ἀπολλωνίως ἀμφικτυονία ὑποκειμένη εἰς τὴν προστασίαν τῆς Σάμου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πολυκράτης οὔτε τὸ περσικὸν βασίλειον ἐθεώρει ἱκανὸν νὰ καταστῇ δύναμις ἐν τῷ Αἰγαίῳ, οὔτε ἐλληνικὴν τινα πόλιν ἐβλεπεν ἰσχύουσαν ν' ἀντιμετρηθῇ πρὸς ἑαυτὸν, ἡδύνατο πράγματι νὰ ἐλπίζῃ, ὅτι ἐμελλε νὰ ποικραύσῃ καὶ πάλιν τοὺς βαρβάρους καὶ προσελκύσῃ ἡσημέραι μᾶλλον εἰς τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἀρχὴν τὰς ἀνατολικὰς καὶ δυτικὰς παραλίας τοῦ Αἰγαίου.

Καὶ εἶχε μὲν ἀποβῆ ἡ Δήλος τὸ κοινὸν ἱερὸν τοῦ κράτους τούτου, ἀλλ' ἡ Σάμος ἔπρεπε νὰ ἐξακολουθήσῃ μένουσα τὸ κέντρον καὶ τὸ ἀγλίσμα αὐτοῦ, ἡ μητρόπολις τῆς Ἰωνίας, ἀναγνωριζομένη πάντοτ' ἐμφανῶς ὡς τοιαύτη. Ἄλλως δ' ἐγίνωσκον οἱ Σάμιοι οὐχ ἦττον τῶν βασιλείων τῆς Λυδίας καὶ τῶν τυράννων τῶν ἄλλων ἐλληνίδων πόλεων, ὅπόσον ἰσχυρὰ καὶ ἀκατανίκητος ἦτο ἡ γοητεία, ἣν ἐπὶ τὸν ἐλληνικὸν λαὸν ἐξήσκει ἡ αἴγλη τοῦ πλοῦτου, ἡ ἔκθεσις πολυτίμων καλλιτεχνημάτων καὶ ἡ κτίσις μεγαλοπρεπῶν οἰκοδομῶν.

Διὰ ταῦτα πᾶν ὅ τι εἶχεν ἐκτιμηθῆ ὡς ἐξαιρετὸν ἐν ταῖς διαφόροις χώραις ἔπρεπε νὰ συνενωθῇ ἐν Σάμῳ, ὅπως ἡ νῆσος ἀναδειχθῆ ἀνταξία τῆς νέας αὐτῆς θέσεως. Διὰ τὸν Πολυκράτην οὐδε-

¹ Θουκυδίδου I, 13. III, 104. Περὶ δὲ τῶν καθ' ὅλου σχετίων τῆς Σάμου καὶ τῆς Δήλου ἴδε Panofka Res Samiorum σ. 29 κ. ἑ. Plass Tyrannis Τόμ. Α' σελ. 234. Duncker Geschichte des Alterthums [Τόμ. Γ' ἐκδ. 5' σ. 513].

μία χώρα ἔκειτο πολὺ μακρὰν, οὐδεμία δὲ μεταφορὰ ἦτο ὑπὲρ μέτρον δυσχερῆς καὶ δαπανηρά. Θηρευτικοὶ κύνες ἐξ Ἡπείρου καὶ Λακωνικῆς, πρόβατα καταγωγῆς μιλησιακῆς καὶ ἀττικῆς, αἶγες ἐκ Νάξου καὶ Σκύρου μετεφέροντο ἀγεληδὸν εἰς τὰς νομάς τῆς νήσου. Πολυτελῆ φυτὰ, μέχρις ἐκείνων τῶν ἡμερῶν μόνον ὑπὸ τὸν ἥλιον τῆς Λυδίας βλαστάνοντα, ἐκόσμησαν τοὺς κήπους τῆς Σάμου¹. Ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἐδέησεν ἡ Σάμος νὰ γείνη τὸ κέντρον τῆς πνευματικῆς ἐκείνης κινήσεως δι' ἧς οἱ Ἕλληνες διεκρίνοντο ἀπὸ τῶν λοιπῶν λαῶν. Διὰ τοῦτο οὐδεμιᾶς ἐφείσθησαν χρηματικῆς δαπάνης, ὅπως μετακαλέσωσιν εἰς τὴν νήσον τοὺς δοκιμωτάτους τῶν καλλιτεχνῶν καὶ προαγάγωσι τὴν περὶ τὰς τέχνας ἀσχολίαν διὰ τῆς μεγίστης ἐλευθεριότητος. Τὰ δ' ἐργαστήρια τῆς Σάμου ἔπρεπεν ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς καλλιτεχνίας καὶ τῆς ἐντελείας περὶ τὰς τεχνικὰς μεθόδους νὰ ὑπερδοκιμῶσιν ἅπαντα τὰ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Ἐνεκα δὲ τῆς λαμπρότητος καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας, ἣν ἀνέπτυξεν ὁ Πολυκράτης, δὲν ἔλειπον εὐκαιρίαι παρορμῶσαι εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ὁσημέραι νέων ἔργων καὶ τὴν ἐπινοήσιν νέων ἐφευρέσεων περὶ τε τὰ μικρὰ καὶ τὰ μεγάλα, ἐν τε τῇ ναυδομίᾳ καὶ τῇ κτίσει ἀνακτόρων ὡς καὶ ἐν τῇ ξέσει τῶν πολυτίμων λίθων, ὧν ἡ κατεργασία εἶχε μὲν κοιτίδα τὴν Βαβυλῶνα, ἀλλ' ἐν Σάμῳ τὸ πρῶτον ἐγένειεν ἀσχόλημα τῆς ἐλληνίδος τέχνης.

Ἡ δὲ φιλεργία τῶν σαμίων ἐργαστηρίων ἐτέθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τοῦ ἡγεμόνος. Τὴν λεγομένην ἀρχαίαν ἀκρόπολιν, τὴν Ἀστυπάλαιαν, βράχον στρογγύλον, κατάντη δὲ καὶ ἀπόκρημνον πρὸς ἀπάσας τὰς διευθύνσεις ὑψοῦμενον ἄνωθεν τῆς παραλίας καὶ ἔχοντα ἐπὶ τῆς κορυφῆς εὐρὺν ὁμαλὸν χῶρον, διεσκεύασεν ὡς ἀκρόπολιν αὐτοῦ, ἧς τὰ λίθινα τείχη, ἔχοντα πάχος δώδεκα ποδῶν καὶ φέροντα ὄχυροὺς στρογγύλους πύργους, διατηροῦνται ἐν μέρει μέχρι καὶ τῆς σήμερον². Ἐντὸς δὲ τούτων τῶν τειχῶν ἔκειτο τὸ ἀνάκτορον, ἐν ᾧ διέτριβεν ἀσφαλῆς καὶ ὑπερήφα-

¹ Ἀθηναίου XII, σ. 540.

² Ross Inselreisen Τόμ. Β' σ. 139 κ. ἑ.

νος ὁ τύραννος, περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τῶν Σκυθῶν αὐτοῦ φρουρῶν. Τὰ δὲ δωμάτια τοῦ ἀνακτόρου τούτου ἦσαν κεκοσμημένα διὰ τῆς τρυφηλῆς μεγαλοπρεπείας τῆς Ἀνατολῆς, ἅμα δὲ καὶ τῶν ἐκφραστικῶν παραστάσεων τῆς ἐλληνικῆς τέχνης. Ἐπὶ δὲ τῆς τραπέζης αὐτοῦ παρετίθοντο οἱ μάλιστα περιζήτητοι τῶν ἰχθύων τῶν ἀλιευομένων ἐκ τοῦ βάθους τῆς θαλάσσης, καὶ ἐπὶ τοῦ δακτύλου ἔφερε δακτύλιον κεκοσμημένον ὑπὸ τοῦ ὠραιστάτου τῶν λίθων οὗς εἶχεν ἐγγλύψει τὸ ἐργαστήριον τοῦ Θεοδώρου¹. ἢ δὲ γλυφὴ αὐτοῦ, οἰονεὶ τὸ οἰκόσημον τοῦ τυράννου, ἦτο, καθ' ἃ λέγεται, λύρα², τὸ σύμβολον τοῦ θεοῦ, οὗ ἐν ὀνόματι ἤρχε τῶν Κυκλάδων. Τὸν ἀριστον δὲ τῶν οἴνων ἐκίρνων εἰς αὐτὸν παῖδες ἕνεκα τῆς καλλονῆς αὐτῶν ἀπαχθέντες ἐκ τῶν διαφόρων παραθαλασσιῶν χωρῶν. Καὶ οἱ μὲν τεχνῖται ἡμιλλῶντο ἐν τῇ ἀναπαραστάσει τῆς μορφῆς τῶν εὐνοουμένων αὐτοῦ διὰ χαλκῶν ἀνδριάντων, τῶν δὲ ποιητῶν οἱ εὐφρανταστότατοι ἐν τῇ δι' ἀθανάτων ψδῶν ἐξυμνήσει τῆς χάριτος αὐτῶν. Καὶ δὴ Ἀνακρέων ὁ Τῆιος καὶ Ἴβυκος ὁ Ῥηγῖνος ἦσαν ὁμοτράπεζοι τοῦ Πολυκράτους³. Μεθύοντες ὑπὸ τοῦ ὄλθου, οἰονεὶ πεπεδημένοι ὑπὸ τῆς εὐνοίας τοῦ φιλοτέχνου ἡγεμόνος, ἐτρυφῶν ἐν τῇ ἀπολαύσει τοῦ βίου, οὗ καθίστανεν αὐτοὺς ὁ τύραννος συμμετόχους, καὶ τὰ ἄσματ' αὐτῶν ἦσαν τῶν ἑορτῶν αὐτοῦ ἢ στεφάνη. Τὸν δὲ ὀνομαστότατον τῶν παρ' Ἑλλήσιν ἰατρῶν, τὸν Κροτωνιάτην Δημοκλήδην, ὃν πρῶτον μὲν οἱ Αἰγινῆται, ἔπειτα δὲ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον προσλάβει ὡς δημόσιον ἰατρὸν, μετεκάλεσεν εἰς τὴν Σάμον ἐπὶ μισθῷ ἑτησίῳ δύο ταλάντων⁴. Περί δ' ἐπιστημονικῆς προαγωγῆς ἐμερίμνησε διὰ τῆς ἰδρύσεως συλλογῆς συγγραφῶν, ἐν ἣ συνηώθησαν τὸ πρῶτον ἔργα τῆς ἐλληνικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς γραμματείας· αἱ δὲ σχέσεις

¹ Πανσανίου VIII, 14, 8.

² Κλήμεντος [Ἀλεξανδρείως] Προτρεπτικῶς III, 247 ἐκδ. Sylburg. Πρωτ. Brunn Geschichte der griechischen Künstler σ. 468.

³ Ἡροδότου III, 121. Σουίδας ἐν λ. Ἴβυκος. Ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Ἀνακρέοντος καταφαίνεται, ὅτι οὗτος ἔμενε παρὰ τοῦ Πολυκράτει μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

⁴ Ἡροδότου III, 131.

πρὸς τὸν Ἀμασιν κατέστησαν εἰς αὐτὸν προσιτοὺς τοὺς πνευματικούς θησαυροὺς τῆς Αἰγύπτου, Χαλδαῖοι δ' ἀστρολόγοι ἀνημιλιῶντο ἐν τῇ αὐλῇ αὐτοῦ πρὸς Ἑλληνας μάντις¹.

Ἀμέσως δὲ ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν τοῦ τυράννου, ἣτις ἐν χώρῳ στενῷ περιελάμβανε τοσαῦτα τὰ θαυμάσια, εἶχε λιμένα πολέμικόν, ἐν ᾧ ἐναυλόχουν αἱ τριήρεις αὐτοῦ ὀπισθεν ἰσχυρῶν λιθίνων κυματοθραυστῶν, οὔτινες, τεθεμελιωμένοι ἐν τῇ θαλάσῃ εἰς βάθος εἰκοσιν ὀργυιῶν, παρεῖχον εἰς τὸν λιμένα σχῆμα σχεδὸν πλήρους κύκλου. Τῆν δὲ ὄλην κίνησιν τοῦ τε πολεμικοῦ καὶ τοῦ ἐμπορικοῦ αὐτοῦ στόλου ἐπέβλεπεν ἄνωθεν, παρακολουθῶν ἀπὸ τῶν θυρίδων τῶν ἀνακτόρων τὰς ἀμίλλας τῶν νηῶν καὶ δυνάμενος νὰ λάβῃ πρῶτος τὸ ἄγγελμα τῆς νίκης παρὰ παντὸς στόλου καταπλέοντος, ἐν ᾧ οὗτος ἐπλεεν ἀκόμη ἐν τῷ ἀνοικτῷ πελάγει. Τᾶριστα τῶν ταχυναυτοῦντων πλοίων, ἀναμένοντα τὰς διαταγὰς τοῦ τυράννου, ἐνελιμένιζον παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς ἀκροπόλεως, ἧς οἱ βράχοι ἦσαν διάτρητοι ὑπὸ βραχείας ἀνάδου. Ἡ ὄλη δὲ ἀκρόπολις ἠρωμένη ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἐμαρτύρει, ὅτι ἐπ' αὐτῆς κατοῖκε ἀνὴρ θαλασσοκράτωρ² εἶχε δὲ τοιαύτην μεγαλοπρέπειαν, ὥστε μετὰ αἰῶνας πολλοὺς αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Καλιγῶλας, ὅστις ἐπεθύμει πάντοτε νὰ μιμηθῆται πᾶν ὃ τι ἔκτακτον, κατηρίθμει εἰς τᾶρεστότατα τῶν σχεδίων αὐτοῦ τὴν ἐν Ἰταλίᾳ ἀναπαράστασιν τῆς ἀκροπόλεως τοῦ τυράννου τῆς Σάμου³.

Ἐραιότερα δὲ καὶ ἀξιοπρεπέστερα ὑπῆρξαν τὰ τελεσθέντα ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τοῦ δήμου, ἀλλὰ καὶ τούτων ἐλαττήριον ὑπῆρξεν ἡ φιλοδοξία τοῦ τυράννου. Κάτω τῆς ἀκροπόλεως συνωθεῖτο ὑπὸ δελεαστικοῦ κέρδους ἐλκυομένη ὁσημέραι μειζῶν πολυανθρωπία, οὐδ' ἦτο εὐκολος ἡ μέριμνα περὶ τῆς ταχέως αὐξανομένης πόλεως. Ἰδίως δ' ἔλειπεν ἐν τοῖς χθαμαλοῖς περὶ τὰς ἀκτὰς μέρεσι ὀροσερὸν ὕδωρ, καὶ μετ' αἰσθήματος θλίψεως ἐπωφθαλμίων ἰδίως ἐν θέρει τὰς ὀρεινὰς πηγὰς τοῦ Ἀμπέλου, ἀναβλυζούσας ἐπὶ τῆς

¹ Πορφυρίου [Β'ος Ποθαγόρου] 1.

² Σουητωνίου Caligula κ. 21.

πρὸς τὴν μεσόγαιαν πλευρᾶς τοῦ ὄρους, ἔνθα ὀλίγοι μόνον ἀπή-
λαιον αὐτῶν.

Ἡ λειψυδρία δὲ αὕτη παρέσχεν εἰς τὸν Πολυκράτην εὐχά-
ριστον εὐκαιρίαν νὰ ἐπιχειρήσῃ ἔργον ὄλως ἔκτακτον. Καὶ δὴ ἔζη
ἐν Σάμῳ ὁ Μεγαρεὺς Εὐπαλῖνος, ὁ υἱὸς τοῦ Ναυστρώφου, ὦν τῶν
μεγίστων ἐν τοῖς συγχρόνοις ἀρχιτεκτόνων τῶν περὶ ὑδραυλικὰ
ἔργα διατριβόντων, ὅστις εἶχε διαπρέψει ἐπὶ τοῦ Θεαγένους¹. Κατὰ
δὲ τὰ σχέδια αὐτοῦ διετρήθη τὸ ὅλον ὄρος τὸ κείμενον μεταξύ τῆς
πόλεως καὶ τῆς πηγῆς. Ὀρυγμα εὗρους ὀκτῶ ποδῶν καὶ ὕψους
ὁμοίου ἐλαξεύθη διὰ τοῦ ὄρους εἰς μῆκος χιλίων περίπου μέτρων,
ἔχον ῥύσιν ἀκριβῶς ἐσταθμημένην² διὰ παντὸς δὲ τούτου τοῦ ὀρύ-
γματος διωρύχθη ἄλλο ὄρυγμα, ἔχον εὗρος δύο ποδῶν, δι' οὗ διω-
χετεύετο εἰς τὴν πόλιν τὸ ὕδωρ διὰ σωλήνων. Τὴν δ' ἐντέλειαν
τῶν τεχνικῶν ἔργων μαρτυρεῖ καὶ τούτο, ὅτι τὸ ὄρυγμα, ὡς δια-
γινώσκειται, ἤρχισεν ὀρυσσόμενον συγχρόνως κατ' ἀμφοτέρα τὰ
στόμια. Καὶ κατὰ μὲν τὸ πρὸς τὴν μεσόγαιαν ὑψηλότερον στόμιον
τοῦ ὀρύγματος ἔκειτο μεγαλοπρεπῆς δεξάμενῃ, ἔχουσα σχῆμα ὀρ-
θογωνίου τριγώνου, κατὰ δὲ τὸ κατώτερον αὐτοῦ πέρασ τὸ ὄρειον
ὕδωρ ἐξέρρεεν εἰς κτιστὸν ἀγωγὸν καὶ κατήρχετο εἰς τὸ μέσον τῆς
πόλεως, ἔνθα ἐκοσμήθη μὲν διὰ βρύσεων ἢ παρὰ τὴν θάλασσαν
κειμένη ἀγορᾶ, τέλος δ' ἐξεπλύνετο ἢ λεκάνῃ τοῦ λιμένος².

Ὡς εἰκὸς δὲ, δὲν ἡμελήθη καὶ τὸ ἀγλάισμα τῆς Σάμου, τὸ

¹ Ἴδε καὶ ἀνωτίριον Τόμ. Α' σ. 420.

² Ἡροδότου III, 60. Πρὸλ. Curtius Über städtische Wasserbauten der Hel-
lenen ἐν τῇ Archäologische Zeitung 1847. σ. 30. Ὅποια δὲ χρῆσις ὑδάτων ἀγομένων
εἰς τὰς πόλεις ἐγένετο πρὸς κλύσιν τῆς λεκάνης λιμένων δευκνύουσι τὰ εἰρήπια τῆς Σελευ-
κείας. Πρὸλ. K. Ritter Denkmäler des nördlichen Syriens. Berlin. 1885 σ. 30.
Περὶ τοῦ ὑδραγωγείου τοῦ Εὐπαλίνου ἴδε [Ἐπαμ. Σταματιάδου Περὶ τοῦ ὀρύγματος
τοῦ Εὐπαλίνου. Ἐν Σάμῳ. 1884.] Fabricius ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen
archäologischen Instituts Τόμ. IX, 165. [Dörpfeld ἐν Mittheilungen des Deutschen
archäologischen Instituts 1894. σ. 144. Σημειωτέον, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἐνθ' ἀν. λί-
γει διὰ παντὸς δὲ αὐτοῦ ἄλλο ὄρυγμα εἰκοσίπηχυ βάθος ὀρύσσεται, τρέ-
πουν δὲ τὸ εὗρος, ἀλλ' ὁ Curtius ἐπηνώθησεν τὸ μέτρον εἰς δύο μόνον πόδας ἐπὶ τῇ
βάσει τῶν πορισμάτων τῶν νεωτέρων ἀνασκαφῶν. Ἴδε Fabricius ἐνθ' ἀν. σ. 186.]

Ἡραῖον, ὅπερ ἐπὶ τοῦ Πολυκράτους καὶ δι' αὐτοῦ τὸ πρῶτον ἀνέβη τὸ πλουσιώτατον καὶ μέγιστον ἀπάντων τῶν ἐλληνικῶν ἱερῶν τῶν ἔτι ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ἡροδότου γνωστῶν. Μεθ' ἐκάστην ἐπιτυχίαν εἰς τὸν ναὸν ἐκεῖνον ἀνετίθετο μέρος τῶν λαφύρων, μνημεῖον τῆς νίκης. Τῶν δὲ ξένων συμμάχων τοῦ Πολυκράτους πολύτιμα δῶρα ἤρχοντο εἰς τὸ Ἡραῖον ὡς καὶ τὰριστουργήματα τῆς ἐπιχωρίου τέχνης. Τὸ Ἡραῖον, τὸ ὄρυγμα τοῦ Εὐπαλίνου καὶ τὸ περὶ τὸν λιμένα πρόχωμα ἦσαν τὰ τρία θαυμάσια τῆς Σάμου, ἅτινα εἰλκυσαν πολλοὺς ἐπὶ θέαν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἡρόδοτος ἐπισυνάπτει τὴν μνείαν αὐτῶν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν κατὰ τὸν Πολυκράτην, πρὸς δὲ τούτοις τὰ Πολυκράτεια ἔργα¹ ἦσαν γνωστὰ παρ' ἅπασιν τοῖς ἀρχαίοις, ἐξάγεται ἐντεῦθεν, ὅτι καὶ τὰ τρία ταῦτα ἔργα κατεσκευάσθησαν κατὰ μέγα μέρος ἐπὶ τῆς τυραννίδος τοῦ Πολυκράτους.

Ὅτε ἀνέβη ἐπὶ τὸν περσικὸν θρόνον ὁ Καμβύσης, ὁ Πολυκράτης ἤρχεν ἤδη ἐφ' ἱκανὰ ἔτη ἀδιαταράκτως ἐν δυνάμει καὶ λαμπρότητι. Δὲν εἶνε λοιπὸν συγγνωστὸς, ὅτι εἰθίσθη εἰς τὴν εὐτυχίαν αὐτοῦ ὡς εἰς ἀχάριστον σύντροφον τοῦ βίου; Καὶ ὅμως τὰ πράγματα δὲν ἦσαν λαμπρὰ ὅσον ἐφαίνοντο καὶ ὅσον ἐφραντάζοντο, ὡς εἰκὸς, οἱ ξενιζόμενοι ἐν τῷ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ἀνακτόρῳ καὶ ἀπολαύοντες τοῦ ἐν αὐτῷ εὐμαροῦς καὶ μεθυστικοῦ βίου. Εἰς ἄνδρα μᾶλλον ἀνεξαρτήτου χαρακτῆρος λέγεται, ὅτι παρὰ πάντα τὰ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην παρεχόμενα ἀγαθὰ κατέστη ἀφόρητος ἢ ὀσημέραι αὐξοῦσα πίσις, ἢ πᾶσαν σχεῖσιν δηλητηριάζουσα δυσπιστία, ἢ μολυσματικὴ τρυφή τῆς τυραννίδος. Τοιοῦτος δ' ἄνθρωπος ὑπῆρξεν εἰπερ τις καὶ ἄλλος ὁ σοφὸς υἱὸς τοῦ δακτυλιογλύφου Μνησάρχου Πυθαγόρας. Οὗτος, ἐκδημήσας ἐκ τῆς νήσου ἐν ἡλικίᾳ τεσσαράκοντα ἐτῶν περὶ τὸ 530 π. Χ. (Ὀλυμπ. 52)², μετε-

¹ Ἀριστοτέλους Πολιτ. ἐκδ. Bekker σ. 225, 1.

² Ἀριστοτέλους παρὰ Πορφύριῳ ἐν βίῳ Πυθαγόρου 9. Πλουτάρχου Περὶ τῶν ἀρεσκόντων τῶν φιλοσόφων σ. 887 D. μετέστη γὰρ ἀπὸ Σάμου τῆς πατρίδος, ἐπὶ Πολυκράτους τυραννίδι δυσχερεστῆσας Στράβωνος XIV, σ. 638.

φύτευσεν εἰς τὴν Ἰταλίαν τὰ σπέρματα τῆς φιλοσοφίας ἅτινα εἶχον μὲν ἀναπτυχθῆ ἐν Σάμῳ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν σχέσεων πρὸς τὴν Βαβυλῶνα καὶ τὴν Αἴγυπτον, ἀλλὰ πρὸς περαιτέραν ἀνθησι εἶχον ἀνάγκην ἀέρος μᾶλλον ἐλευθέρου τῆς πνιγηρᾶς ἀτμοσφαιράς τῆς περιβαλλούσης τὴν τυραννίδα τῆς Σάμου¹.

Τὸ δὲ πολύηχον καὶ πολυέροτον τοῦ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ἀνακτόρου ἀπετέλει ἀντίθεσιν ὀξεῖαν πρὸς τὴν ἀθλιότητα τοῦ πλήθους, τὴν ὑπόκωφον ὀργὴν τῶν ἀρχαίων γενῶν καὶ τὴν πικρόχολον δυσθυμίαν τῶν πλουσίων, οἵτινες ἠναγκάζοντο νὰ συντελώσι διὰ τοῦ χρήματος αὐτῶν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων τοῦ τυράννου καὶ τὴν συντήρησιν τῆς αὐλῆς αὐτοῦ. Μόνος αὐτὸς ἐδικαιοῦτο νὰ εἶνε πλούσιος. Οὐδὲ κατώρθονεν ὁ Πολυκράτης νάντιπροσωπεύῃ τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν καὶ ἐμμένῃ εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἤθη πιστότερον κἂν τῶν ἄλλων τυράννων, οὓς πάντας ὑπερέβαλε κατὰ τὴν αἴγλην καὶ τὴν λαμπρότητα. Ἀπ' ἐναντίας δ' ὅσω μᾶλλον πάντες ὑπεκλίνοντο πρὸ τοῦ ὀδύκωτάτου ἐκείνου, ὅσω μᾶλλον αὐτὴ ἡ ἑλληνικὴ Μοῦσα ἐδούλευε χαριστικῶς καὶ κολακικῶς εἰς τὴν αὐλὴν, τόσω μᾶλλον ὑπέκυπτεν ὁ τυράννος εἰς τὸ φθαρτικὸν μόλυσμα τῆς γείτονος Ἀνατολῆς, ἐγίνετο ἐκδοτος εἰς τὰς δεσποτικὰς αὐτοῦ ἰδιοτροπίας καὶ ἠγωνίζετο νὰ ἐπαυξήσῃ ἔτι μᾶλλον τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ τὸ χρῆμα. Ἡ δὲ τοιαύτη ἀκράτεια καὶ ἑλλείψις συνέσεως ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὸν ὄλεθρον.

Ἡ δ' αὐξάνουσα στασιαστικὴ κίνησις δὲν διέλαθε τὸν Πολυκράτην. Διὸ ἐνόμισεν, ὅτι ἐπιχειρεῖ ἔργον πολιτικῆς συνέσεως προτείνων εἰς τὸν Καμβύσην τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ². Οὕτω πράττων ἤλπικε τοῦτο μὲν ὅτι συνάπτει ἀξίαν λόγου συμμαχίαν μετὰ τῆς Περσίας, τοῦτο δὲ ὅτι ἀπαλλάσσεται διὰ παντὸς μεγάλου πλήθους δυσμενῶν. Μετὰ βλέμματος ὑπερηράνου παρηκολούθησεν ἀπαίροντα τὸν ἐκ τεσσαράκοντα πενηκοντόρων στόλον αὐτοῦ καὶ ἐκπλέοντα πρὸς τὴν Αἴγυπτον, αἰσθανόμενος ἑαυτὸν ἰσότιμον σύμμα-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 136.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 197.

χον τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ πιστεύων ἅμα, ὅτι ἠδύνατο τὸ ἐξῆς νάναπνεύσῃ ἐλευθερώτερον ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ. Ἄλλὰ περὶ ἀμφοτέρας αὐτοῦ τὰς σκέψεις ταύτας εὐρέθη ἠπατημένος. Ἐν τῷ στόλῳ, ὃν ἀπρονοήτως εἶχε πληρώσει ὑπερμέτρου πλήθους δυσμενῶν, ἐξερράγη φανερὰ ἀποστασία. Ὁ στόλος ἀποστατήσας ἀνέκρουσε πρύμναν ἐκ τοῦ Καρπαθίου πελάγους, καὶ ὁ Πολυκράτης ἠναγκάσθη, παραλαμβάνων ὀλιγώτερον ἀριθμὸν πλοίων, νάναχθῆ εἰς τὸ πέλαγος, ὅπως ἀντεκπλεύσῃ κατὰ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ στόλου καὶ κατορθώσῃ τοῦλάχιστον νὰ παρεμποδίσῃ τὴν εἰς αὐτὴν τὴν νῆσον διάδοσιν τῆς ἀποστασίας. Ἄλλὰ μήτην ἤτηθεῖς ἐπιστρέφει εἰς τὴν Σάμον, οἱ δὲ στασιαστὰὶ ἀποβιβάζονται ἀμέσως μετ' αὐτὸν, καὶ μόνον διὰ μέτρων ἐσχάτης ἀπογνώσεως, διὰ τῆς εἰς τὰ νεώρια ἐγκλείσεως τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδῶν καὶ τῆς ἀπειλῆς περὶ καύσεως αὐτῶν κατορθώνει ὁ Πολυκράτης νὰ καταβάλῃ τὴν ἀποστασίαν. Οἱ συνωμόται ἀπέρχονται, ἀλλ' ἐπ' αὐτοῦ τοῦ στόλου, καὶ τοῦτο μόνον ὅπως ἐπιστρέψωσι καὶ πάλιν ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ τῆς βοήθειας ξένων.

Καὶ δὴ ἀπυθύνθησαν εἰς τὴν Σπάρτην, ἐν αὐτῇ δὲ μετὰ τινος διασταγμοῦς ἐπεκράτησεν ἡ τολμηροτέρα φατρία, ἡ φατρία ἐκείνων οἵτινες δὲν ἤθελον νὰ παρέλθῃ ἡ λαμπρὰ αὐτῆ εὐκαιρία ἐπεκτάσεως τῆς δυνάμεως τῶν Λακεδαιμονίων. Οὗτοι ὑπέμνησαν, ὅτι ἡ Σπάρτη ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεσσηνιακοῦ πολέμου εἶχεν ὑποχρεώσεις πρὸς τοὺς Σαμίους, ὧν ὁ δῆμος ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ τῶν σταλέντων πρέσβειων, ἐξαιτούμενος βοήθειαν ἐναντίον ἀλαζόνος τυράννου. Πρὸςυπεμνήσθησαν δὲ καὶ παντοῖαι ζημίαι, ἃς οἱ Σπαρτιάται εἶχον ὑποστῆ παρὰ Σαμίων πειρατῶν. Ἐνεθυμήθησαν τὸν χαλκοῦν κρατῆρα, ὃν εἶχεν ἀποστείλει εἰς τὴν Σπάρτην ὁ Κροῖσος, τὸν θώρακα, ὃν εἶχε πέμψει εἰς τοὺς Σπαρτιάτας ὁ βασιλεὺς Ἀμασις. Ἀμρότερα ταῦτα τὰ λαμπρὰ δῶρα εἶχον ἐνεδρεύσει καὶ ἀρπάσει οἱ πειραταί¹. Τέλος δ' ἐξηρέθισαν τοὺς

¹ Ἡροδότου III, 46 Ἐν τῇ χωρίῳ τούτῳ αἱ χρονολογίαι εὐρίσκονται ἐν συγχύσει δυσλόγῳ. Πρὸς. K. O. Müller Die Dorier Tόμ. A' σ. 173. Panofka Res Samio-

Σπαρτιάτας οἱ Κορίνθιοι, οἵτινες ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Περιάνδρου εἶχον ὑποστῆ δεινὴν ὕβριν παρὰ τῶν Σαμίων, ὅτε οὗτοι διέσωσαν τοὺς εἰς τὴν λυδικὴν αὐλὴν ἀποσταλέντας Κερκυραίους¹. Διὰ τοῦτο οἱ Κορίνθιοι ἐβοήθησαν τὴν Σπάρτην εἰς συγκρότησιν στόλου.

Μετὰ διάπλουν αἴσιον οἱ Πελοποννήσιοι ἀπέκλεισαν τὸν τύραννον καὶ ἤρξαντο τῆς ἐφόδου ἐναντίον τῶν ὑψηλῶν τειχῶν τῆς ἀκροπόλεως τῆς Σάμου. Εἶχον δὲ ἤδη οἱ πολιορκηταὶ ἐπιβῆ τοῦ τείχους ἐκ τοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν μέρους, ἄνωθεν τοῦ προαστείου, καὶ ἐχρειάσθη ἡ προσωπικὴ ἀνδρεία τοῦ τυράννου, ὅπως ἐξωσθῶσι καὶ πάλιν οἱ πολέμιοι, ἐν ᾧ συγχρόνως δι' ἐπιτυχούς ἐφόδου οἱ Σπαρτιῶται εἶχον εἰσρομήσει καὶ ἐκ τοῦ κατὰ γῆν μέρους. Ἄλλ' οἱ δύο γενναϊότατοι τῶν πολιορκητῶν, ὁ Ἀρχίας καὶ ὁ Λυκώπης, ἔπεσον, ἀπομονωθέντες ἀπὸ τῶν συναγωνιζομένων. Διὸ ἐγκατελείφθη ἡ ἐφοδός, ὁ ἀγὼν ἤρχισε παρατεινόμενος εἰς μῆκος, καὶ τὸν τύραννον ἔσωσαν τὸ ὀχυρὸν τοῦ περιβάλλου τῶν τειχῶν, ἢ περὶ τὸ τειχομαχεῖν ἀδεξιότης τῶν Σπαρτιωτῶν καὶ τέλος, ὡς φαίνεται, καὶ ἡ φιλοχρηματία αὐτῶν (525-524 π. Χ. Ὀλυμπ. 63, 4).

Οἱ δὲ συνωμοταί, ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ τῆς Σπάρτης, ἠναγκάσθησαν νὰ ποστῶσι τοῦ ἐγχειρήματος αὐτῶν. Περιεπλανῶντο δὲ ἀνά τὸ Αἰγαῖον, ἐπιδιώκοντες τὴν ἐν αὐτῷ κατάλυσιν τῆς δυνάμεως τοῦ τυράννου, δροῦντες τὰς πλουσιωτάτας τῶν παρακειμένων νήσων, ἐν αἷς τὴν Σίφνον, ἧς οἱ πολῖται διέτριβον ἀκριβῶς ἐν τῷ τότε χρόνῳ περὶ τὴν ἐκ τοῦ περισσεύματος τῶν ἀργυρείων καὶ χρυσορυχείων αὐτῶν ἀνάκτισιν τῆς ἀγορᾶς καὶ περικοσμησιν αὐτῆς διὰ στοῶν μαρμαρίνων. Αἰσθανόμενοι δ' οἱ Σίφνιοι ἐπαρκεῖς τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ἠρνήθησαν εἰς τὸν πειρατικὸν στόλον τῶν Σαμίων τὴν πληρωμὴν τῶν παρ' αὐτῶν ζητουμένων δέκα

rum σ. 28, 30. Plass Tyrannis Τόμ. Α' σ. 235. Urlichs ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. X, σ. 18. Κατὰ τὸν Πλούταρχον (Περὶ Ἡροδότη κακοηθείας 22) τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότη μνημονεύμενα ἐγγλήματα τῶν Σαμίων ἀναφέρονται εἰς τρεῖς γενεὰς πρότερον τοῦ 525 π. Χ.

¹ [Ἡροδότη III, 48]. Ἴδε καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σελ. 416.

ταλάντων. Ἐπὶ δὲ τῇ ἀρνήσει ταύτῃ συνεκροτήθη μάχη, καθ' ἣν ἠττηθέντες οἱ Σίφνιοι ἠναγκάσθησαν νὰ πληρώσωσι ποσὸν δεκαπλάσιον τοῦ τὸ πρῶτον ζητηθέντος¹. Ἐπειτα δ' ἐπλευσαν οἱ Σάμιοι εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Πελοποννήσου, ἠγόρασαν διὰ τῶν ἐκ Σίφνου χρημάτων παρὰ τῶν Ἑρμιονέων τὴν νῆσον Ὑδρέαν, ὅπως ἔχωσιν αὐτὴν σταθμὸν ἐπίκαιρον πρὸς δόξωσιν τοῦ ἀργολικοῦ καὶ σαρωνικοῦ κόλπου, μάλιστα ἐπὶ ζημίᾳ τῶν Αἰγινήτων. Τέλος δὲ μετέβησαν εἰς τὴν Κρήτην, ὅπως ἐκβάλωσιν ἐκ Κυδωνίας τοὺς Ζακυνθίους, καὶ ταῦτα πιθανῶς ἐπὶ τῇ παρακελεύσει τῶν Λακεδαιμονίων, οἵτινες ἦσαν ἐχθροὶ τῶν Ζακυνθίων². Διέμειναν δ' ἐν Κυδωνίᾳ ἐπὶ πέντε ἔτη· ὅπόσον δ' ἀπέβησαν ἰσχυροὶ, μαρτυρεῖ ἡ ἐπελθοῦσα ἀνάγκη τῆς συνενώσεως τῶν Κρητῶν καὶ τῶν Αἰγινήτων χάριν καταπολεμήσεως τῶν πειρατῶν ἐκείνων³.

Καὶ ἔσωσε μὲν τὸν θρόνον ὁ Πολυκράτης, ἀλλ' ἡ δύναμις αὐτοῦ εἶχε κλονηθῆ καὶ ἡ θαλασσοκρατία εἶχε καταλυθῆ. Δι' ἰδίων πόρων δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν παμμεγίστην ἀπώλειαν, ἐχρηάζετο δὲ χρῆμα καὶ συμμάχους. Ἀμφότερα δὲ ταῦτα ἐφαίνοντο ἐν καταλλήλῳ ὥρα παρεχόμενα ὑπὸ τῆς εὐτυχίας αὐτοῦ, εἰς ἣν ἤλπιζε πάντοτε μετὰ πίστεως ἀδιαπτώτου. Καὶ ὁμῶς ἐν τῷ αὐτῷ ἐκείνῳ χρόνῳ, καθ' ὃν ἐτύρβαζε περὶ τὴν εὔρεσιν νέων πόρων, ἔκρουσαν τὰς πύλας τοῦ ἀνακτόρου αὐτοῦ πρέσβεις ἐκ Μαγνησίας, ἧτις ἀνοικοδομηθεῖσα ἐκ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς εἶχεν ἀναδειχθῆ ἔδρα Πέρσου σατράπου. Ἐφερον δ' εἰς αὐτὸν οἱ πρέσβεις κρυφίον ἄγγελμα τοῦ Ὀροίτου, εἰς ὃν ὁ Καμβύσης εἶχεν ἀναθέσει τὴν διοίκησιν τῶν δυτικῶν μερῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Οἱ ἄγγελοι ἀνεκοίνωσαν, ὅτι ὁ κύριος αὐτῶν εἶχεν ἀποβάλει τὴν εὐνοίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως· γινώσκων δ' ὅτι ἠπειλεῖτο ὑπὸ τῶν μεγίστων κινδύνων ἅμα τῇ ἐξ Αἰγύπτου ἐπιστροφῇ τοῦ Καμβύσου καὶ θέλων νὰ προλάβῃ τὸν ὄλεθρον, ἐπεθύμει τὴν προστασίαν καὶ τὴν ξενίαν τοῦ ἰσχυροῦ τυ-

¹ Ἡροδότου III, 57.

² Ἡροδότου VI, 70.

³ Ἡροδότου III, 59.

ράννου, πρὸς ὃν ἤθελε νὰ ἔλθῃ μετὰ τῶν θησαυρῶν αὐτοῦ, ὧν προέτεινε τὴν μετὰ τοῦ Πολυκράτους διανομήν.

Ὁ Πολυκράτης δὲν ἦτο δυνατὸν νάντιστῃ εἰς τοιαύτας ἐπαγωγούς προτάσεις. Ἄρ' οὐ δὲ, στείλας εἰς τὴν ἀσιατικὴν ἀκτὴν τὸν ἔμπιστον αὐτοῦ ἐταῖρον Μαιάνδριον, ἐπέισθη περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ ἐν αὐτῇ σεσωρευμένου χρυσοῦ, οὐδὲν ἠδυνήθη νάναχαιτίσῃ τὸ τυφλὸν αὐτοῦ πάθος, οὔτε συνετῶν φίλων αἰ παρακλήσεις, οὔτε αἰ παραινέσεις τῆς θυγατρὸς, ἧτις ἐπ' αὐτῆς τῆς πεντηκοντόρου τοῦ Πολυκράτους περιέβαλλε θρηνοῦσα τὸν ἀποπλέοντα πατέρα.

Ταχεῖς διεπεραίωσαν αὐτὸν οἱ ἐρέται ἀνάπλεων χαρᾶς καὶ ἐλπίδων εἰς τὴν ἀσιατικὴν ἡπειρον, ἐρ' ἧς ἔβλεπεν ἤδη τὰς λάρνακας τὰς μεστάς ἀπαστράπτοντος χρυσοῦ. Ἄλλ' αἰφνης συνελήφθη ὑπὸ τῶν ἐνεδρευόντων φυλάκων τοῦ Ὀροΐτου, καὶ ἀνεσταυρώθη. Οὕτως ἐξεπληρώθη τὸ ἐνύπνιον τῆς θυγατρὸς, καὶ ὁ ἠγεμὼν τῆς Σάμου ἐκρέματο μετέωρος παρὰ τὴν ἀκτὴν μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς, « λουόμενος μὲν ὑπὸ τοῦ Διὸς, χρισόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ Ἡλίου », ἐλώριον δὲ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ¹. Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ θάνατος τοῦ Πολυκράτους ἐν ἔτει 522 π. Χ. (Ὀλυμπ., 64,3).

Ὁ Ὀροΐτης εἶχε λάβει τὴν ἐντολὴν νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον τοῦ Ἀρπάγου, νὰ στερεώσῃ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν ἐν ταῖς παραλίαις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐπεκτείνῃ αὐτὴν κατὰ μικρὸν. Ἄλλ' αἰ ἐνέργειαι αὐτοῦ εἶχον ἐλάχιστα ἐπιτύχει, ἀπ' ἐναντίας δὲ, οἷον εἰ πρὸς ὕβριν τῶν περσικῶν ὀπλῶν, μετὰ τὴν καθυπόταξιν τῆς Ἰωνίας εἶχεν ἀναδειχθῆ ἡ Σάμος τὸ κέντρον νέας ἰωνικῆς δυνάμεως, πρωτοφανοῦς μέχρις ἐκείνων τῶν χρόνων, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἶχον ἐκ νέου ἀποβληθῆ μέρη τῆς ἀκτῆς καὶ νῆσοι. Ἄλλὰ διὰ τῆς βίας δὲν ἦτο κατορθωτὴ ἡ καταπάλαισις τοῦ τυράννου, πολὺ δ' εὐδοκιμώτερον ἐπετεύχθη τὸ ποθοῦμενον δι' ἐνέδρας. Καὶ οἱ μὲν θεράποντες τοῦ Πολυκράτους μετὰ τὸ φρικτὸν τέλος τοῦ κυρίου αὐτῶν ἐκρατήθησαν, τοὺς δὲ λοιποὺς Σαμίους ἐξαπέστειλεν ὀπίσω ὁ σατράπης ἐλευθέρους, ὅπως δι' αὐτῶν διευκολύνη ἐν μέλλοντι

¹ Ἡροδότου III. 126.

χρόνῳ τὴν κατάληψιν τῆς νήσου. Ἄλλ' αὐτὸς ἐκεῖνος δὲν μετέλαβε τῆς προσδοκωμένης ἐπὶ τῷ μισαρῷ αὐτοῦ ἔργῳ ἀμοιβῆς. Καὶ ἡ μὲν Σάμος ἔμεινε αὐτόνομος ὑπὸ τὸν Μαιανδρίον, ἀλλ' ἡ θαλασσοκρατία τῆς Σάμου εἶχε καταλυθῆ, καὶ μετ' αὐτῆς συνεξέλιπεν ἡ τελευταία ἰωνικὴ συμμαχία ἡ κατὰ τὸ ἐρικτὸν δυναμένη νάναχαιτίτη τὴν προχώρησιν τῶν Περσῶν.

Καὶ ἔπεσε μὲν ὁ κληρὸς τῆς τυραννίδος εἰς τὸν Μαιανδρίον, ἀλλ' οὗτος δὲν εἶχε τὴν ἰκανότητα νάναδειχθῆ ἀληθῆς διάδοχος τοῦ Πολυκράτους. Οὔτε ἀρκετὰ τολμηρὸς ἦτο, ὅπως συνεχίσῃ τὴν ἱστορίαν τῆς Σάμου ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι τοῦ προκατόχου τυράννου, οὔτε εἶχεν ἀρκετὴν εὐγένειαν καὶ ἀριλοκέρδειαν, ὅπως παραιτήσῃ τὸ κεκτημένον, ἀποχωρῶν τῆς ἀρχῆς. Διὰ τοῦτο οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ προβῆ εἰς μέτρα ἀτελῆ. Μετὰ τὴν ὄληθρον τοῦ προστάτου αὐτοῦ, εἰς ἕν ἐχρεώσται τὰ πάντα, παρέστη ὡς φίλος τοῦ δήμου, καὶ ἴδρυσε βωμὸν Διὸς τοῦ Ἐλευθερίου. Ἐπειτα δὲ ἀπεσύρθη πάλιν ὡς δεσπότης ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ τυράννου. Οἱ Ἴωνες τῆς Ἀσίας δὲν ἠδύναντο καταλύοντες τὰς τυραννίδας νὰ μεθίστανται εὐκόλως, ὡς οἱ Ἀθηναῖοι, εἰς πολιτικὸν βίον εὐσύντακτον καὶ ὁμαλόν. Οὐδεμία δὲ πολιτεία ὑπέστη ἐν ὁμοίῳ βαθμῷ ὡς ἡ τῆς Σάμου μετὰ τὸ λαμπρότατον θέαμα ἑλληνικῆς τυραννίδος τὰ ἐπάρατα δεῖνά τῆς δεσποτείας, τὴν ἀτελευτήτων ἀταξίαν, τὴν διάσπασιν τοῦ δήμου καὶ τὴν διαφθορὰν τῶν ἡθῶν αὐτοῦ, οὐδὲ διεδέχθη ποτὲ κατάπτωσις βαθυτέρα τὴν ἐπίφασιν μεγαλείου τοσούτου. Ἡ ὠραία νῆσος ἐξέπεσεν εἰς ἄβυσσον ἀλληλοδιαδόχων ἐγκλημάτων καὶ δεινῶν. Καὶ δὴ μετὰ βραχεῖαν ἐπὶ τινὰ ἔτη ἀρχῆν τοῦ Μαιανδρίου κατώρῃσεν ὁ Συλοσῶν, ὁ νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Πολυκράτους, ὅστις εἶχεν ἐπωφεληθῆ τὴν εὐκαιρίαν νάνακτῆσθαι τὴν εὐνοίαν τοῦ Δαρείου, τὴν εἰς τὴν Σάμον κἀθοδὸν αὐτοῦ¹. Ἡ δὲ κατάληψις καὶ δῆλωσις τῆς νήσου ὑπῆρξε τῶν πρώτων πράξεων τοῦ νέου μεγάλου βασιλέως μετὰ τὴν ἀνάβασιν ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ Κύρου.

¹ Ἡροδότου III, 142.

Ἐν τούτοις δὲ τὸ μέγα περσικὸν κράτος αὐτὸ εἶχεν ὑποστῆ κλονισμοὺς βικαιοτάτους, καὶ κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἐκείνους χρόνους, καθ' οὓς εἶχε τύχει πρὸς τὰ ἔξω λαμπρᾶς ἐπεκτάσεως τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, διέτρεξεν ἐσωτερικῶς τὸν κίνδυνον σχεδὸν παντελοῦς διαλύσεως.

Πράγματι αἱ τεράστιαι ἑκστρατεῖαι τῶν περσικῶν στρατιῶν, δι' ὧν ἔμελλε νὰ προστεθῆ εἰς τὸν ὄγκον τῶν ἐκ κληρονομίας κτήσεων τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀσιατικοῦ κράτους μέγα μέρος τοῦ ἀρχαίου κόσμου, οὐδαμῶς εἶχον ἐπιτύχει καθ' ὅλοκληρίαν. Ἡ τύχη τῶν δπλων, ἐφ' ἣν εἶχε τυφλὴν πίστιν ὁ Καμβύσης, ἐγκατέλιπεν αὐτόν, ὅτε, ἐπαρθεὶς ὑπὸ τῆς ἀλαζονείας, ὅν ᾔθελε νὰ θέσῃ ὄρια εἰς τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Μετὰ τῶν λευφάνων τῆς φθειρομένης αὐτοῦ στρατιᾶς ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ ἐκ τῆς κοιλάδος τοῦ ἄνω Νείλου πρὶν ἢ δυνῆθῃ νὰ διανύσῃ τὸ πέμπτον κἂν μέρος τῆς ὁδοῦ μέχρι τῶν οἰκήσεων τῶν ἐλευθέρων φύλων τῆς Αἰθιοπίας. Ἐκ δὲ τῶν πεντηκοντακισχιλίων ἀνδρῶν οὓς εἶχεν ἑξαποστείλει κατὰ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀμμωνίου αὐδεὶς ἐπέστρεψε, καὶ μόνον ἔφθασεν εἰς αὐτόν τὸ ἀγγελμα, ὅτι, περιπεσόντες εἰς μεγάλους καὶ ἐξαισίους νοτίους ἀνέμους ἐν τῇ ἐρήμῳ, εὗρον οἰκτρὸν θάνατον καταχωσθέντες ὑπὸ τῆς ψάμμου τῆς Λιβύης¹. Καὶ ἡ ἑκστρατεία δὲ κατὰ τῆς Καρχηδόνας, τὸ ἀρεστότατον τῶν σχεδίων τοῦ βασιλέως, ἐδέησε νὰ ἐγκαταλειφθῇ, ἅτε τῶν Φοινίκων ἀρνηθέντων νὰ παράσχωσι τὰ πλοῖα αὐτῶν πρὸς ἐπίπλουν ἐναντίον τῆς χώρας ἐκείνης².

Οὕτω κατὰ γῆν τε καὶ θάλασσαν ὁ ἀγέρωχος βασιλεὺς ἠναγκάσθη νάναγνωρίσῃ, ὅτι ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ εἶχεν ὄρια, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὰς ἀποτυχίας ἃς ὑπέστη εἶχε τὸ πατρικὸν βασίλειον ἐπαυξηθῆ ἐπ' αὐτοῦ διὰ μεγάλης ἐδαφικῆς ἐπεκτάσεως. Τὸ βασίλειον τῶν Φαραῶν, τῶν ἀρχαίων πατροπαραδότων ἐχθρῶν τῶν κρατῶν τῆς προσθίας Ἀσίας, ἡ ἀπροςπέλαστος καὶ ἀπὸ χιλιετηρίδων

¹ Ἡροδότου III, 1 κ. ἑ. Πρὸς Ed. Meyer Geschichte des Alterthums T. 4. A' σ 611 § 509 κ. ἑ.

² Ἡροδότου III, 19.

ἐν ἀπομονώσει καὶ αὐταρκεῖα ἀκοκκλεισμένη κοιλὰς τοῦ Νείλου μετὰ τοῦ πλήθους τῶν θησαυρῶν αὐτῆς καὶ τῶν θαυμασιῶν ἤτο ἤδη ἐπαρχία περσικὴ, καὶ ἡ λατρεία τῶν αἰγυπτιακῶν εἰδώλων, ἦν ἐμυσάττοντο οἱ λαοὶ τοῦ Ἰράν, εἶχε καταισχυρῆθαι πρὸ τοῦ Ὠρομάσδου. Αἱ ἄγριαι φυλαὶ τῆς Ἀραβίας ἦσαν ἤδη ὑποτελεῖς τοῦ μεγάλου βασιλέως· οἱ στόλοι τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Ἑλλήνων ἀνέμενον τὰς διαταγὰς αὐτοῦ· οἱ ὑπὸ τῆς ζώνης τῆς περὶ τὴν χώραν αὐτῶν ἐρήμου προστατευόμενοι Λίβυες ἔστειλλον ἀγγέλους εἰς τὴν Μέμφιν, καὶ ἐκ τῆς Σύρτεως ἤρχοντο τὰ δῶρα τῶν Ἑλλήνων τῆς Κυρήνης¹.

Αὐτὸς δ' ὁ Καμβύσης εἶχε μεταβληθῆ διαρκουσῶν τῶν στρατειῶν. Ὑπὸ μὲν τῆς εὐτυχίας παραχθεις εἰς σουλτανικὴν ἀγερωχίαν, ἔτι δὲ μᾶλλον παροξυνθεις ὑπὸ τῶν ἀποτυχιῶν εἰς πάθη ἀχαλίνωτα, ἔφθειρε τελείως τὴν παρὰ τοῖς Πέρσαις θέσιν αὐτοῦ. Ἦδη πρὸ τῆς εἰς Αἴγυπτον ἐκστρατείας εἶχε ποιήσει κρύφα ἐκποδῶν τὸν νεώτερον ἀδελφὸν Βαρτίγιαν, ὃν οἱ Ἕλληνες ἐκάλουν Σμέρδιν, ἐν ᾧ ἐφαίνοντο ἀναδιοῦσαι αἱ μεγάλαί ἀρεταὶ τοῦ πατρὸς. Ἐκτοτε δὲ, βεβαρημένος ὑπὸ τοῦ ἄγους καὶ ταλαιπωρούμενος ὑπὸ τῆς τύφειως τοῦ συνειδότος, ἤρχεν ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος μετὰ μείζονος σκληρότητος καὶ αὐθαιρεσίας, ἀτιμάζων διὰ τῆς μέθης αὐτοῦ καὶ τῆς παράφρονος καὶ ἐκτρόπου ἀσεβείας καὶ ἀδικίας τὸν θρόνον τοῦ Κύρου. Αἱ αὐτὸ τὸ βασιλικὸν τέμενος ἀποτελοῦσαι χώραι παρημελήθησαν, ἡ τάξις καὶ ἡ ἠθικὴ κατέπεσον ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Ἰράν, ἤτο δ' αἰσθητὴ ἡ ἀπουσία στιβαρᾶς χειρὸς κυβερνώσης τὰ τοῦ κράτους.

Τὴν κατάστασιν δὲ ταύτην τῶν πραγμάτων ἐπωφελήθη ἡ μηδικὴ φατρία, ἥτις εἶχεν ἐξακολουθήσει μένουσα ἰσχυρὰ ἐν τῷ Ἰράν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ φαίνεται, ὅτι αὐτὸς ὁ Καμβύσης ἐκ δυσπιστίας πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τῶν Περσῶν εἶχεν ἐπιτρέψει ἕκτακτον ἀρχὴν εἰς τὸν Μάγον Πατιζεῖθην, ἀναθεις αὐτῷ τὴν διοίκησιν τῶν ἀνακτόρων καὶ τῶν θησαυρῶν αὐτοῦ. Ὁ ἀνὴρ δὲ οὗτος ἀνεδείχθη προδότης· κηρύξας δὲ χηρεύοντα τὸν θρόνον τοῦ Κύρου, ἐνήργησε τὴν ἀνάρ-

¹ Ἡροδότου III, 13, IV, 165.

ρησιν τοῦ ἰδίου ἀδελφοῦ Γαυμάτα, ὅστις ὠμοίαζε πρὸς τὸν φονε-
θέντα Βαρτίγιαν, ὡς τοῦ νεωτέρου υἱοῦ τοῦ Κύρου· ἔνεκα δὲ τῆς
γενικῆς ἐν τῷ βασιλείῳ συγχύσεως κατώρθωσεν ἡ φατρία τῶν
Μάγων ἐκ ἐπιτυχῆ τὸ τέχνασμα¹. Ἀπέκτησαν δ' ὀπαδοὺς ἐν τῇ
χώρῃ, κηρύττοντες εἰς τοὺς ὑπὸ τῶν πολέμων βεβαρημένους λαοὺς
ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας καὶ ἀπὸ τῶν πολε-
μικῶν φόρων. Ὁ δ' αἰρνίδιος θάνατος τοῦ Καμβύστου, ὅστις ἀπέ-
θανε κατὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἐπιστροφὴν ἐκ βιαίας ἐκρήξεως ὀργῆς
τῷ 521 π. Χ. (Ὀλυμπ. 64,4), συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ θρό-
νου ἐνίσχυσιν τοῦ Ψευδοσμέρειος. Ἐν ᾧ δὲ οἱ λαοὶ ἐπίστευσαν, ὅτι
ἄρχει αὐτῶν ὁ υἱὸς τοῦ μεγάλου Κύρου, οἱ Μάγοι εἶχον ἀφαιρέ-
σει τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ γένους αὐτοῦ καὶ μεταφέρει πάλιν τὴν
ἐδραν τῆς κυβερνήσεως τοῦ βασιλείου εἰς τὴν Μηδίαν.

Ἄλλ' οἱ εὐγενεῖς οἶκοι τοῦ περσικοῦ λαοῦ δὲν ἦσαν διατε-
θειμένοι ἀποβάλλωσιν εὐκόλως τὰ πάτρια αὐτῶν δικαιώματα ἐπὶ
τοῦ θρόνου. Οἱ δὲ γενάρχοι αὐτῶν, ἀντιπροσωπεύοντες τοὺς ἐπὶ τὰ
δοκιμωτάτους οἴκους, συνῆλθον, ὅπως συνδιασκερῶσι περὶ τῆς
θέσεως τῶν πραγμάτων. Καὶ ἦσαν μὲν ἑμῶτιμοι πάντες, ἀλλ'
ἔνεκα τοῦ ἀρχαίου ἀξιώματος τοῦ γένους καὶ ἔνεκα στενῆς πρὸς
τὸν Κύρον συγγενείας ὁ ἀναμφηρίστως πρῶτος αὐτῶν ἦτο ὁ
Ἑστάσπης, ὁ ἡγέτης τοῦ νεωτέρου κλάδου τῶν Ἀχαιμενιδῶν, ὃν
ὁ Κύρος εἶχεν ἀρήσει ἐπίτροπον αὐτοῦ ἐν Περσίᾳ. Ἦτο δὲ ἤδη
ἀνὴρ γηραιός· διὸ παρέδωκε τὴν ἰδίαν θέσιν καὶ τὰς τιμὰς αὐτῆς
καὶ τὰ καθήκοντα εἰς τὸν υἱὸν Δαρείον, ἄγοντα τότε τὸ εἰκοστὸν
ἔτος τῆς ἡλικίας ἔτος. Οὗτος εἶχε τὴν γοητεῖαν ἡγεμόνος ἐκ
γενετῆς, καὶ ἤδη ὁ Κύρος λέγεται, ὅτι εἶχεν ἰδεῖ αὐτὸν ἐν ὄνει-

¹ Ἡροδότου III, 61. Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Ψευδοσμέρειος ἴδε Duncker Geschichte des Alterthums Γόμ. [Δ' ἐκ δ' σ. 451] κ. ἰ. Γαυμάτας καλεῖται ὁ ἀδελφὸς τοῦ Πατιζέιθου, ὁ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἐνθ' ἀν. καλούμενος Σμέρειος, ἐν ταῖς περσικαῖς ἐπιγραφαῖς Μόνος δὲ τῶν ἀρχαίων συγγραφεῶν περιείσας τὸν περσικὸν τύπον τοῦ ὀνόματος εἶνε ὁ Λατίνος Ἰουστινός (I, 9, 7) παρ' ᾧ ὁ Βαρτίγιας ὀνομάζεται Cometes (γρ. Gometes). ἴδε καὶ Noldeke Aufsätze zur persischen Geschichte σ. 29, σημ. 1].

ροις καθήμενον ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ καὶ ἐπισκιάζοντα διὰ δύο μεγάλων πτερυγῶν τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Εὐρώπην.

Ἐκεῖνος δ' ὑπῆρξεν ὁ κατορθώσας μετὰ τῶν ὁμοτίμων αὐτῶ τὴν δευτέραν ἰδρυσιν τῆς περσικῆς μοναρχίας, ἥτις κατ' οὐδὲν ὑπῆρξεν ὀλιγώτερον ἔνδοξος τῆς πρώτης¹. Ἡ πατρία τῶν Μάγων κατελήφθη ἐν τῇ μηδικῇ αὐτῆς ἀκροπόλει καὶ ἐφρονεύθη, ἡ δ' ἐπὶ τοῦ ψεύδους ἰδρυμένη αὐτῆς βασιλεία κατελύθη. Ἄλλ' ἀπητήθησαν ἐπάλληλοι καὶ βαρεῖς ἀγῶνες πρὸς νέαν ἀνασυγκρότησιν τοῦ ἔθνους βασιλείου, ὅπερ, ἀποβαλὼν πᾶσαν τάξιν καὶ πειθαρχίαν, εἶχε παραλυθῆ, πρὸς ἀνατροπὴν τῆς τὰ πάντα λυμαινομένης προδοσίας καὶ στάσεως καὶ πρὸς νέαν καθυπόταξιν τῶν ἐν ἀποστασίᾳ εὐρισκομένων σατραπειῶν. Μετὰ πέντε δὲ περίπου ἔτη ἠδυνήθη ὁ νεαρὸς ἡγεμὼν νὰ θεωρήσῃ συντελεσθέντα τὸν ἀγῶνα καὶ ἰδρύσῃ μεγαλοπρεπὲς αὐτοῦ μνημεῖον κατὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος εἰς Σούσα ἄγουσαν λεωφόρον. Τὸ μνημεῖον τοῦ Βαγιστάνου ἔρους² ἔχει μεγίστην σημασίαν καὶ διὰ τὴν ἐλληνικὴν ἱστορίαν, μαρτυροῦν μεταστροφὴν ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς Ἀσίας, τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ἔργου τοῦ ἀρξαμένου διὰ τῆς μαγορονίας καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐξουσίας τῆς περσικῆς βασιλείας, τῆς ἀληθοῦς λατρείας τοῦ Ὀρομάσδου καὶ τοῦ τόλμηρου προγράμματος τῶν Ἀχαιμενιδῶν, καθ' ὃ δὲν ἔπρεπε νὰ μείνῃ ἡμιτελὲς τὸ ἔργον τῆς ὑπὸ τοῦ Κύρου ἀρξαμένης καθυποτάξεως τῶν Ἑλλήνων. Ὁ δὲ θρίαμβος τοῦ Δαρείου ἔκρινε καὶ τὸν ἐπικείμενον ἀγῶνα μεταξύ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων ἡ, ὡς καθωρίσθη νῦν ἡ διαφορά, μεταξύ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας,

Ὁ υἱὸς τοῦ Ὑστάσπου δὲν εἶχεν ἐκ φύσεως χαρακτῆρα κατακτητοῦ δοξοκοποῦντος³. Τοὺς κινδύνους ἀμέτρων κατακτήσεων δι-

¹ Ὁ Δαρείος ἦτο βασιλεὺς ἤδη ζῶντος τοῦ Καμβύσου κατὰ τὸν Rawlinson ἐν τῷ Journal of the Royal Asiatic Society Τόμ. X, μέρ. γ' σελ. 272. Ἴδὲ καὶ Bosanquet ἐν ταῖς Transactions of the Society of Biblical Archaeology Τόμ. A' σ. 255.

² *Κησίας* παρὰ Διοδώρῳ *Σικελιώτῃ* II, 13 ὄρος τὸ καλούμενον Βαγιστάνον [εἶνε δὲ τὸ σήμερον λεγόμενον Μπαγιστόν].

³ Ἡ ὀρχὴ τοῦ Δαρείου τοῦ ἐν ταῖς περσικαῖς ἐπιγραφαῖς ὀνομαζομένου Νταραγιαδα.

ψης εἶχε διαγνώσει σαφῶς ἐν Αἰγύπτῳ, ἔνθα εἶχε συμμετάσχει τῆς ὄλης ἐκστρατείας, ἰστάμενος παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Καμβύσου καὶ ὑπ' αὐτοὺς τοῦ βασιλέως τοὺς ὀφθαλμούς. Εἶνε δὲ βέβαιον, ὅτι κατ' ἐκεῖνα τὰ ἔτη τοῦ πολέμου παρετήρησε καὶ ἐδιδάχθη πολλά. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ εὐσύντακτον βασιλεῖον τῶν Φαραῶν, τὸ καθ' ὅλας τὰς ἐπαναστάσεις διατηρήσαν τὴν ἐνότητα αὐτοῦ, εἶχεν ἀντιληφθῆ σαφῶς τοῦ σαθροῦ καὶ ἐπισηφοῦς τοῦ μεγάλου ἐν Ἀσίᾳ βασιλευομένου κράτους. Ὁ μηδικὸς θρόνος εἶχε καταλυθῆ ἄνευ ἀντιστάσεως, καθ' ὅτι τὰ μέρη τοῦ βασιλείου οὐδεμίαν εἶχον ἐσωτερικὴν ἀλληλουχίαν· τὸ κράτος δ' ἀποτελεῖτο ἐκ συμφορήματος χωρῶν καὶ λαῶν, οἵτινες ὅσῳ ἀπώτερον ἔκειντο τοῦ κέντρου τῆς διοικήσεως, τόσῳ χαλαρώτερον συνεδέοντο πρὸς τὴν κυρίαρχον δύναμιν. Ὁμοίαν δὲ πύχην ἔβλεπεν ὁ Δαρεῖος ἐπικειμένην καὶ εἰς τὸ περσικὸν κράτος, ἂν δὲν ἐπήρχετο ἐγκαίρως ἐσωτερικὴ συνένωσις τῶν διαφορῶν ἐκείνων χωρῶν καὶ ἂν δὲν ἐπραγματοῦτο κατὰ προσέγγισιν ἢ ἰδέα τῆς πολιτικῆς ἐνότητος, οἷας εἶχεν ἀντιληφθῆ αὐτῆς ἐν Αἰγύπτῳ. Ἡ δὲ σαφὴς διάγνωσις τοῦ καθήκοντος τούτου, ἢ μετὰ θάρρους ἀνάληψις καὶ ἢ μετὰ δραστηριότητος ἐκτέλεσις αὐτοῦ, ταῦτα εἶνε τὰναδείξαντα τὸν Δαρεῖον καὶ παρασχόντα εἰς αὐτὸν ἀξίαν λόγου θέσιν ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ.

Τὰ ὑποτελῆ κράτη μετεβλήθησαν εἰς ἐπαρχίας, αἱ δ' ἐπαρχίαι ἀπέβησαν μέλη τοῦ βασιλείου, συνενωθέντα πρὸς τὸ ὅλον διὰ πολιτεύματος κοινού. Μὴ λαμβάνομένης ὑπ' ὄψιν τῆς προνομιοῦχου θέσεως τῆς περσικῆς φυλῆς, ἔμελλον πάντες νὰ θεωρῶνται ἐξ ἴσου ὑπήκοοι τοῦ θρόνου, τὰ δὲ Σοῦσα ἔμελλον νὰ εἶνε οὐ μόνον ἡ πρώτη πόλις, ἀλλὰ καὶ αὐτόχροημα τὸ κέντρον τοῦ κράτους καὶ ἡ ἔδρα τῆς διοικήσεως αὐτοῦ. Παρὰ δὲ τὰς βασιλείους θύρας, ἐν τῇ αὐτῇ ἐγεννήθη νέα ἀριστοκρατία ὑπαλληλική, ἧς αἱ τάξεις καθωρίσθησαν κατ' ἀκριβῆ ἱεραρχίαν, ὅπως ὑποθάληται ἀκόμητος φιλοδοξία, ἧς ἢ πλήρωσις ἐξήρητο μόνον ἐκ τῆς θελήσεως

χοὺς διήρκεσε τριάκοντα καὶ ἐξ ἔτη κατὰ τὸν Κανόνα, τὸν *Ἡρόδοτον* καὶ τὸν *Μανέθωνα*. *Ide Clinton Fasti Hellenici* ἐκδ. Krüger σ. 320.

τοῦ μεγάλου βασιλείως· ἡ δὲ ὑψηλὴ πύλη ἀπέβη τὸ σχολεῖον τῆς μορφώσεως ἀπάντων τῶν θεραπόντων τοῦ κράτους ἐν τε πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ. Καὶ ἡ μὲν ἐσωτερικὴ συγκοινωνία προήχθη διὰ κατασκευῆς ὁδῶν καὶ διωρύγων, τὸ δὲ μεταξύ τῶν ξένων χωρῶν ἐμπόριον δι' ἐξερευνήσεως τῶν κατὰ θάλασσαν ὁδῶν· οὕτω δ' ἠυξήθη καταπληκτικῶς τὸ πλῆθος τῶν ἐγγυαίων πόρων. Ἡ δὲ αὐξάνουσα αὕτη εὐημερία ἔπρεπε νὰ χρησιμεύσῃ μόνον εἰς τοῦ κράτους τὴν εὐημερίαν, ἐπειδὴ ὁ Δαρείος εἶχε διδαχθῆ ἐν τῷ βασιλείῳ τῶν Φαραῶν ὅποιους πόρους ἠδύνατο νὰ παράσχη εἰς τὴν πολιτείαν χώρα τις καὶ πῶς ἅπασαι αἱ δυνάμεις αὐτῆς ἔπρεπε νὰ εἶνε γνωσταὶ εἰς τὴν βασιλείαν καὶ διατιθέσθαι ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν τοῦ κράτους. Πρὸς τοῦτον δὲ τὸν σκοπὸν κατεστρώθη γενικὸν κτηματολόγιον τοῦ ὅλου κράτους, κατεμετρήθη ἡ γῆ, ἐξετιμήθησαν τὰ προϊόντα, καὶ ἐπὶ τῇ βῆσει τῶν τοιούτων ἀναγραφῶν ἐπεβλήθη εἰς πάσας τὰς σατραπείας τακτὸς ἔγγειος φόρος. Ὁ δὲ φόρος οὗτος ἐπληρόνετο παρὰ μὲν τῆς Ἰνδικῆς εἰς χρυσόν, παρὰ δὲ τῶν λοιπῶν δεκαεννέα σατραπειῶν εἰς τάλαντα ἀργύρου· τὸ δὲ ὅλον ἀνήρχετο εἰς ποσὸν ἀντιστοιχοῦν πρὸς ὀγδοήκοντα καὶ ἐξ ἑκατομμύρια χρυσῶν φράγκων. [ὡν ἡ ἀξία πρέπει νὰ ὑπολογισθῇ ὡς ἀπλάσια τούλάχιστον ἕνεκα τῆς διαφορᾶς περὶ τὴν ἀξίαν τοῦ μετάλλου]. Πλὴν δὲ τῶν φόρων τούτων ἐξηκολούθησαν ὑφιστάμεναι μεγάλαι εἰσφοραὶ εἰς εἶδη, ἐκάστης χώρας ὑποχρεουμένης νὰ εἰσφέρει τὸ κυριώτατον τῶν προϊόντων αὐτῆς. Πρὸς τούτους δ' ὑπῆρχον πλείστοι ὄσοι ἄμεσοι φόροι καὶ τέλη, οἳα τάποτινόμενα πρὸς χρῆσιν τῶν βασιλικῶν ὑδραγωγείων, καὶ ἄλλαι προσοδοφόροι δωρεαί. Τέλος δ' ἤρχοντο μεγάλαι πρόσοδοι ἐκ τῶν ἀμέσων βασιλικῶν κτήσεων. Ταῦτα δὲ πάντα συναπετέλουν βασιλικὸν θησαυρὸν, οἱ δὲ σατράπαι ἦσαν ὑπεύθυνοι πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα περὶ τῆς τακτικῆς εἰς τὸ ταμεῖον παραδόσεως πάντων τῶν φόρων. Τοῦτο δὲ καὶ μόνον ἤρκει, ὅπως ἀναγκάζῃ αὐτοὺς νὰ μεριμνῶσι περὶ τάξεως καὶ πειθαρχίας ἐν ταῖς σατραπείαις αὐτῶν καὶ περὶ ἀσφαλείας τῆς συγκοινωνίας.

Ἐξαίρετον δὲ προσοχὴν κατέβαλεν ὁ βασιλεὺς περὶ τὸ ζήτημα τοῦ χρήματος, καὶ ἐπεδίωξε μετ' ἰδιαζούσης βασιλικῆς φιλοδοξίας τὴν χάραξιν νομίσματος ὅπερ διὰ τοῦ ἐπιμεμηλημένου κόμματος, τῆς καθαρότητος τοῦ μετάλλου καὶ τῆς ἀκριβοῦς σταθμῆσεως νὰ τιμᾷ διὰ παντὸς τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως¹. Ὡς πρὸς δὲ τὰς μονάδας τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου συνεμορφώθη τελείως πρὸς τὸ νομισματικὸν σύστημα τοῦ Κροίσου. Τὸ κυριώτατον τῶν χρυσοῦν νομισμάτων τοῦ βασιλείου, ὁ στατῆρ τοῦ Δαρείου, ὁ δαρεικός, ὡς ἐκάλεσαν αὐτὸν οἱ Ἕλληνες, εἶχε 8,40 γραμμάρια, τὸ ἡμισυ τοῦ στατῆρος τῆς Φωκαίας², καὶ εἶχεν ἀξίαν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς εικοσιεῖς περίπου χρυσᾶ φράγκα. Καὶ ἦτο μὲν ὁ δαρεικός τὸ ἐξηκοστὸν τῆς ἐλαφρῆς βαβυλωνιακῆς μνᾶς, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἠκολούθησαν οἱ Πέρσαι τὸ ἐλληνικὸν ἔθος, διαίρεσαντες τὴν μνᾶν ἀντὶ ἐξήκοντα μερῶν εἰς πενήκοντα οὕτως, ὥστε τὸ τάλαντον περιελάμβανεν οὐχὶ τρισχιλίους ἑξακοσίους, ἀλλὰ τρισχιλίους στατῆρας· ἀλλὰ τοιοῦτο τάλαντον ἦτο αὐτὸ τὸ εὐβοϊκόν, ὅπερ ἔκτοτε ἀπέβη ὁ σταθμὸς τοῦ περσικοῦ βασιλείου³.

Χαρακτηριστικῶς δ' ἀντικατοπτρίζονται ἐν τούτοις τοῖς θεσμοῖς αἱ ἀμοιβαῖαι σχέσεις τῶν ἀρχαίων πεπολιτισμένων λαῶν. Ἐκ τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπιχωριάζοντος συστήματος σταθμῶν εἶχε προέλθει παρὰ τοῖς ἐλληνικοῖς λαοῖς τοῖς οἰκοῦσι τὰς παραλίας τὸ νόμισμα. Τοῦτο δὲ ἀπὸ τῆς παραλίας μετεφυτεύθη εἰς τὴν μεσόγειαν, τὸ μὲν πρῶτον εἰς τὴν Λυδίαν, ὅπου ἀπέβη μὲν νόμισμα βασιλικόν, ἀλλὰ διετήρησε τὸν ἀστικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, ἀπὸ δὲ τῆς Λυδίας εἰς τὴν Περσίαν, ἔνθα οἱ Πέρσαι ἐμιμήθησαν

¹ Ἡροδότου IV 166· χρυσίον καθαρώτατον.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 353.

³ Ὁ μὲν ἀργυρὸς μηδικὸς σίγλος εἶχε 5, 57 γραμμάρια, ὁ δὲ χρυσοῦς δαρεικὸς ἦτο ἰσοδύναμος πρὸς δεκαπέντε ἀργυροῦς δαρεικοῦς. Ὁ δὲ δαρεικὸς στατῆρ εἶνε τὸ ἐξηκοστὸν τῆς ἀρχαίας βαβυλωνιακῆς ἐλαφροῦς μνᾶς. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐλληνικὸν σύστημα εἰς τὴν μνᾶν ὑπελογίζοντο οὐχὶ ἐξήκοντα, ἀλλὰ πενήκοντα μονάδες ἅρα τὸ τάλαντον εἶχε τρισχιλίους στατῆρας καὶ οὐχὶ τρισχιλίους ἑξακοσίους. Τοῦτο δὲ εἶνε τὸ εὐβοϊκόν τάλαντον. Ἀλλὰ τὴν διαίρεσιν ταύτην τοῦ τάλαντου καὶ τῆς μνᾶς ὁ Δαρῖος ὄν παρελαβε παρὰ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸν Brandis (Münzwissen σ. 55).

τὸ ἐλληνολυδικὸν νόμισμα. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἐκλείπει τὸ ἀστικὸν κόμμα, καὶ ἀντ' αὐτοῦ εἰσάγεται ὡς νομισματικὸν χάραγμα ἢ εἰκὼν τοῦ βασιλέως, τοῦ μονάρχου τοῦ διὰ τῆς ἰδίας θελήσεως πληροῦντος καὶ συγκρατοῦντος τὸ κράτος. Φέρων τὸ τόξον διὰ τῆς ἀριστερᾶς καὶ τὸ σκῆπτρον διὰ τῆς δεξιᾶς παρουσιάζεται διαμετρῶν βήματι ταχεὶ τὰς χώρας τοῦ βασιλείου¹, παριστάνων συμβολικῶς τὴν ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ἐρειδομένην πολιτικὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἀπανταχοῦ παρουσίαν κυριαρχικὴν ἐξουσίαν. Οὕτω τὸ νόμισμα² ἀπέδῃ βασιλικὸν καὶ κυβερνητικὸν καθ' ὅλην τὴν σημασίαν τῆς λέξεως· ὑπὸ τοῦτον δὲ τὸν τύπον συνετέλεσεν εἶπερ τι καὶ ἄλλο εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς γοητείας τοῦ βασιλευμένου κράτους ἐνώπιον τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἀπέδῃ τὸ κινδυνώδεστατον ὄπλον τῶν Ἀγαμενιδῶν³.

Ἄλλὰ, καίπερ ἀποδύντος τοῦ νομίσματος βασιλικοῦ, δὲν ἐξέλιπον τὰ τοπικὰ νομισματικὰ συστήματα καὶ χάραγματα, ἐξηκολούθησαν δὲ κοπτόμενα ὑπὸ τε τῶν παραθαλασσίων πόλεων καὶ τῶν σατραπῶν νομίσματα, ἐφ' ὧν εἴτε διετηρήθη τὸ σύμβολον τῶν πόλεων, οἷον ἐπὶ παραδείγματι τῆς Σινώπης καὶ τῆς Κυζίκου, ἢ καὶ ἐπεχάραχθη ἡ ἰδία σφραγὶς τῶν σατραπῶν³. Ἄλλὰ μόνον τὸ χρυσοῦν καὶ ἀργυροῦν νόμισμα τὸ φέρον τὸ ἐπίσημον χάραγμα τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐγένετο δεκτὸν εἰς τὰ βασιλικὰ ταμεῖα κατὰ τὴν δεδηλωμένην αὐτοῦ ἀξίαν, καὶ μόνον αὐτὸ ἦτο τὸ κατ' ἐξοχὴν νόμισμα. Ἄλλως δ' εἰς τοὺς σατράπας ἐπετρέπετο μόνον ἢ χάραξις κερμάτων, ἀπὸ τοῦ τετάρτου τοῦ δαρεικοῦ καὶ κάτω.

¹ Περὶ τῆς ἐπὶ τῶν δαρεικῶν παραστάσεως τοῦ βασιλέως τρέχοντος ἴδε Curtius Über die knieenden Figuren der altgriechischen Kunst. Berlin (Winkelmanns-Programm) 1869 σ. 7. Weil in [ἄρθρον Μνῆζkunde τῶν τοῦ] Baumeister Denkmäler des klassischen Alterthums [Τόμ. Β'] σ. 947.

² Ἡ χάραξις νομισμάτων κατὰ τὸ περσικὸν νομισματικὸν σύστημα διαθίσεται ὀσμείραι μάλλον ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Δαρείου. Ἴδε Brandis Münzwesen σ. 203. Hultsch Griechische und römische Metrologie ἐκδ. 5' σ. 484.

³ Περὶ νομισμάτων τῶν σατραπῶν ἴδε Brandis Münzwesen σ. 240.

Οὕτω μετερρυθμίσθη τὸ ἔλον κράτος ὀλοσχερῶς. Πάντα τὰ κατ' αὐτὸ συνεδέθησαν σφιγκτότερον, καὶ νέον πνεῦμα διοικήσεως ἀντικατέστησε τὰς ἀρχαίας συνηθείας. Δὲν ἔλειψαν δὲ κατὰ ταύτην τὴν μεταρρύθμισιν, ὡς εἰκός, αἱ κατὰ τὰς μεταβατικὰς περιόδους συνήθειαι δυσχέρειαί, αἵτινες ἐδίδον παντοίας ἀφορμὰς παραπόνων καὶ γογγυσμῶν. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πατριαρχικὴν διοίκησιν τῶν ἀρχαίων χρόνων, καθ' οὓς μόνον ὑπὸ τύπον δωρεῶν ἔκουσίων παρείχοντο φόροι εἰς τὸν μέγαν βασιλέα, ὁ νέος τοῦ βασιλείου ὀργανισμὸς ἐφαίνετο ὡς τις ἐμπορικὴ ἐπιχείρησις μεγάλου χρηματιστοῦ. Διὸ ἐφέρετο ἔκτοτε ἀνὰ τὰ στόματα τοῦ λαοῦ ἡ παροϊμιακὴ ἔκφρασις, ὅτι ὁ μὲν Κύρος εἶχε διοικήσει τὸ βασίλειον ὡς πατήρ, ὁ δὲ Καμβύσης ὡς δεσπότης, ὁ δὲ Δαρείος ὡς κάπηλος¹. Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς κατώρθωσε νὰ τιμωρήσῃ καὶ καταπνίξῃ πᾶσαν ἐκδήλωσιν δυσαρεσκείας, καὶ παρίστατο ἀπανταχοῦ ἀόρατως διὰ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ, μανθάνων τὰ πάντα καὶ συνέχων ἐν εὐλαβείᾳ καὶ φόβῳ μεγάλους τε καὶ μικροῦς.

Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον εἶχεν ὀργανωθῆ ἀντίπαλον τῶν Ἑλλήνων κράτος ὑπέρτερον ἀπάντων τῶν προγεγενημένων κατὰ τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν δύναμιν. Καὶ αἱ μὲν ἰωνικαὶ παράλιοι καὶ νησιωτικαὶ πόλεις, ὧν ἡ κτῆσις εἶχε συμπληρωθῆ ἐπ' ἐσχάτων διὰ τῆς προσαρτήσεως τῆς πλείστου λόγου ἀξίας Σάμου, ἀπετέλουν ὑπὸ τὸ ὄνομα Γιονῶν ἰδίαν σατραπείαν, ἐκτεινομένην ἀπὸ τῆς Λυκίας μέχρι τοῦ Ἑλληνισπόντου. Δευτέρα δὲ σατραπεία περιελάμβανε τὰς ἀκτὰς τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Βοσπόρου, ἔχουσα ἔδραν τοῦ σατράπου τὸ Δασκύλειον. Ἡ δὲ Μυσία εἶχε πρωτεύουσαν τὰς Σάρδεϊς, καὶ ἡ Κιλικία μετὰ τῶν κατὰ τὴν παραθαλασσίαν ἑλληνικῶν πόλεων ὑπέκειτο εἰς τὸν σατράπην τῆς Ταρσοῦ². Αἱ δὲ διά-

¹ [Ἡροδότου III, 89].

² Ἰδε παρ' Ἡροδότου (III, 90) τὸν κατάλογον τῶν περσικῶν σατραπειῶν ἢ νομῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Δημιούνοτο δ' οἱ νομοὶ οὗτοι τὸ ἕξῃς ὑπὸ σατραπῶν διοριζομένων ὑπὸ τοῦ βασιλέως [κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ πρότερον σύστημα, καθ' ὃ ἡ διοίκησις τῶν περσικῶν κτήσεων ἀφίετο εἰς τοὺς προτέρους ἐν αὐταῖς ἡγεμόνας].

φοροι πόλεις ἔμειναν μὲν αὐτόνομοι, ἀλλ' ἐπετηρεῖτο ὁ ἐν αὐταῖς πολιτικός βίος, καὶ ἐλαμβάνετο φροντίς, ὅπως ἐν ταῖς ἀξίαις λόγου πόλεσι κατέχῃσι τὴν ἀρχὴν ἄνδρες ἀξιοὶ ἐμπιστοσύνης, ἄνδρες ἀνυψωθέντες μὲν ὡς ἀρχηγοὶ πατριῶν μεταξὺ τῶν ἰδίων συμπολιτῶν, ἔπειτα δὲ διατηρήσαντες τὴν δύναμιν αὐτῶν τῇ βοήθειᾳ τῶν Περσῶν, καὶ διὰ ταῦτα εἰδότες ἄριστα, ὅτι ἡ κυριαρχία αὐτῶν ἔμελλε ταχέως νὰ λήξῃ εὐθύς ὡς οἱ ἡγούμενοι τῶν ἐν τῇ περιχώρῳ σταθμευουσῶν στρατιῶν τοῦ βασιλέως ἤθελον ἄρει τὴν ὑποστήριξιν αὐτῶν. Τοιοῦτοι δὲ τύραννοι τυγχάνοντες τῆς προστασίας τοῦ μεγάλου βασιλέως ἦσαν ὁ Ἰστιαῖος ἐν Μιλήτῳ, Αἰάκης ὁ διάδοχος τοῦ Συλοσῶντος ἐν Σάμῳ, ὁ Στράτις ἐν Χίῳ, ὁ Λαοδάμας ἐν Φωκαίᾳ, ὁ Ἀρισταγόρας ἐν Κύμῳ καὶ ἄλλος ὁμώνυμος ἐν Κυζίκῳ, ὁ Δάφνης ἐν Ἀδύδῳ, ὁ Ἴπποκλος ἐν Λαμφάκῳ καὶ ἄλλοι πολλοὶ, πάντες ἄνδρες ἀξιοὶ λόγου ἀναδεικνυόμενοι ὠφελιμώτατοι εἰς τὸν Δαρειὸν λόγῳ τε καὶ ἔργῳ. Καὶ πράγματι, ἐπειδὴ ἤλπίζον νὰ ἰδρῦσῃσι δυναστείας ἐν ταῖς πατρίσι πόλεσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ, ἐμερίμων μὲν ἐν τῷ ἰδίῳ ἑαυτῶν συμφέροντι περὶ τῆς διὰ παντὸς τρόπου συντηρήσεως τῆς τάξεως καὶ τῆς εἰρήνης ἐν ταῖς πόλεσιν ὧν ἤρχον, ἐπροθυμοῦντο δὲ καὶ ἄλλως νὰ παρέχῃσι παντοίας ὑπηρεσίας εἰς τὸ περσικὸν κράτος.

Καὶ ἦτο μὲν διαρκὲς μέλημα τοῦ Δαρείου ἡ διάταξις τῶν τῆς πολιτείας, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο ὁμοῦ νὰ περιορισθῇ εἰς μόνον τὰ κατ' αὐτήν. Ἦτο ἀναγκαῖον νὰ ἀναδειχθῇ διὰ πολεμικῶν ἔργων ἀξίος διάδοχος τοῦ Κύρου τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ὑπῆρχον οἱ φρονούντες, ὅτι ἡ ὅλη αὐτοῦ πολιτεία ἐστερεῖτο τόλμης καὶ πρωτοβουλίας. Ἄλλως δ' ἐξῆγεν αὐτὸν τοῦ ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἡρέμου βίου ἡ φιλοδοξία τῆς συζύγου Ἀτόσσης, τῆς θυγατρὸς τοῦ Κύρου, ἥτις ἐθεώρει ἑαυτὴν συνδέουσάν τὴν ἀρχαιοτέραν ἐπὶ τοῦ θρόνου δυναστείαν πρὸς τὴν νεωτέραν καὶ ἡσθάνετο ἐν ἑαυτῇ τὸν προορισμὸν νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ τὴν ἀπώλειαν τῆς ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἐν τῷ περσικῷ κράτει θεμελιωθείσης φιλοπολέμου ὁρμῆς¹.

¹ Ἡροδότου III, 134. VII, 3.

Ἄλλ' ὅμως αἱ στρατεῖαι τοῦ Δαρείου φέρουσιν ὅπως ἰδιάζοντα χαρακτήρα. Διδαχθεὶς ὑπὸ τῆς πείρας τῶν προκατόχων, ἐξήτησε νὰποφυγῇ οὐ μόνον κατακτήσεις ἀθρόας, ἀλλὰ καὶ στρατείας ἡπειρωτικάς. Πρόγραμμα δ' αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ κατὰ μικρὸν ἐπέκτασις τῶν ὄριων τοῦ κράτους καὶ ἡ διὰ τῆς ἀνακαλύψεως νέων κατὰ θάλασσαν ὁδῶν ἐπαύξησις τῆς διεθνούς αὐτοῦ ἐπικοινωνίας. Καὶ πρὸς μὲν ἀνατολάς τὸ σχέδιον αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ μέχρι τῶν ἰνδικῶν ὀρέων ἐπέκτασις τοῦ κράτους, ἡ εἰς αὐτὸ συμπερίληψις τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰνδοῦ διαρρεομένης χώρας μέχρι τῶν συνόρων τῆς ἐρήμου καὶ ἡ παράδοσις τῆς μὲν χώρας τοῦ Ἰνδοῦ εἰς τὸ μέγα ἐμπόριον τὸ δι' ἐμπορικῶν συνοδοῶν διεξαγόμενον, τοῦ δὲ ποταμοῦ εἰς τὴν ναυτιλίαν. Καὶ ὡς νότιον μὲν ὄριον τοῦ βασιλείου διεύγνω τὴν ἐρημον τῆς Ἀραβίας, ὡς βόρειον δὲ τὰς χέρσους τῶν Τουρανίων λαῶν. Ἄλλὰ πρὸς δυσμὰς δὲν ὑπῆρχε φυσικὸν ὄριον, ἐπειδὴ αἱ στενα θαλάσσαι κέλευθοι ἐφαινότο οἷονεὶ προκαλοῦσαι πρὸς διαπεραίωσιν εἰς τὴν ἀντιπέραν κειμένην ἡπειρον, ἧς ἡ καθυπέταξις ἀναγκαιῶς ἐμελλε νὰ θεωρηθῇ τὸ φυσικὸν συμπλήρωμα τῶν τέως γενομένων κτήσεων. Καὶ οἱ μὲν ἐν Ἀσίᾳ Θυράκιες εἶχον ἤδη ὑποταχθῆ εἰς τὸν Δαρείον, περὶ δὲ τῶν θησαυρῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς Θυράκης ἐμαρτύρουσι τὰργυρᾶ νομίσματα τῆς Θάσου. Ἄλλ' ἰδίως ἐδελέαζον αὐτὸν τὰγγέλιματα περὶ τοῦ χρυσοῦ τῶν Σκυθῶν¹, περὶ τῶν μεγάλων πλωτῶν ποταμῶν τῆς χώρας αὐτῶν, οἵτινες ἐλέγοντο ἐκβάλλοντες εἰς εὐρεῖαν θάλασσιάν λεκάνην. Ἐκεῖ ἤλπιζεν, ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰνοίξῃ νέας ἐμπορικὰς ὁδοὺς καὶ ὅτι, ἐκστρατεύων κατὰ μῆκος τῶν παραλίων καὶ κατὰ θάλασσαν ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ παρακολουθοῦντος στόλου, θὰ κατώρθωνε νὰ προσαρτήσῃ εἰς τὸ βασιλείον πλείστας ἕσας ἀξίας λόγου πόλεις. Στίφη δὲ Σκυθῶν, ὑπηρετούντων ἐν τῇ στρατιᾷ τοῦ Δαρείου, ὑπέσχοντο νὰ διευκολύνωσι τὴν στρατιάν. Μετὰ πρόχειρον δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀριαράμνου ἐξέτασιν τῶν ἀκτῶν ἀπεφάσισε νὰναλάβῃ αὐτὸς τὴν ἀρχηγίαν τῆς μεγάλης ἐκστρατείας, καθ' ἣν τὸ πρῶτον ἤγοντο αἱ στρατιαὶ τῆς

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 631.

προσθίας Ἀσίας εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἡπειρον. Ἐπεχειρήθη δ' ἡ ἐκστρατεία αὕτη περὶ τὸ 513 π. Χ. (Ὀλυμπ. 66,4).

Οἱ ἄγγελοι τοῦ βασιλέως ἐκάλεσαν τὸ πρῶτον εἰς τὰ ὄπλα πάσας τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις τοῦ ἀναδιοργανωθέντος βασιλείου· ἰδίως δ' ἐν τοῖς λιμέσι τῆς Ἰωνίας ἀνεπτύχθη ἀπίστευτος δραστηριότης. Ἐν αὐτῇ ὑπῆρχον οἱ πόροι ἐξ ὧν καὶ μόνων ἡδύνατο νὰ πεκοδέχεται ὁ Δαρεῖος ἐπιτυχίαν τῆς ἐκστρατείας· ἐξ αὐτῆς δὲ κυρίως εἶχεν ἀφορηθῆ ἡ πρὸς τὴν ἐπιχείρησιν ἐκείνην παρόρμησις. Καὶ δὴ οἱ μὲν τύραννοι τῶν ἰωνικῶν πόλεων ἤλπίζον νὰ τύχῃσι κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην εὐκαιρίας, ὅπως ἀνθ' ὑπηρεσιῶν παρεχομένων ἀξιοθῶσι τιμῶν καὶ ἀμοιβῶν, αἱ δὲ πόλεις αὐταὶ ἦσαν ἐπὶ τοσοῦτον συνδεδεμέναι πρὸς τὸν Πόντον, ὥστε ἄνευ τῆς ἀδιακόπου μετ' αὐτοῦ ἐπικοινωνίας δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρχωσιν. Ἡλπίζον δὲ, ὅτι διὰ τῆς στρατείας τοῦ Δαρείου ἔμελλον νὰ ποδῶσιν ἔτι μᾶλλον κύριαι τῆς χώρας καὶ ἀπαλλαγῶσι τῶν εἰς τοὺς ἡγεμόνας τῶν Σκυθῶν καταβάλλομένων φόρων καὶ τοῦ διαρκοῦς φόβου τῶν ἐπιδρομῶν αὐτῶν. Ἡλπίζον δὲ τέλος, ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπεκτείνωσι τὰς ἐμπορικὰς αὐτῶν σχέσεις πέραν τῆς στενῆς λωρίδος τῶν ἀκτῶν μετὰ πλείονος ἀσφαλείας. Ἐντεῦθεν ἡ καθολικὴ συμμετοχὴ συμπάσης τῆς Ἰωνίας εἰς τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην, ἣτις ἔλαβε σχεδὸν ὄψιν ἐπιχειρήσεως ἐθνικῆς τῶν Ἰώνων. Οἱ Ἴωνες δυνάσται ἀπετέλεσαν τὸ πολεμικὸν συμβούλιον τοῦ μεγάλου βασιλέως, πᾶσα δὲ ἡ ἐν Ἰωνίᾳ ἀναπτυχθεῖσα πρακτικὴ πείρα, καλλιτεχνία καὶ τεχνικὴ ἐμπειρία, ἄσκησις καὶ δεξιότης περὶ τὴν ναυτιλίαν ἐφαίνετο συγκομισθεῖσα καὶ προοδύσασα οἰονεὶ μόνον ὅπως ἐξυπηρετηθῆ δι' αὐτῆς ἐν τῇ μεγάλῃ ταύτῃ ἐπιχειρήσει ὁ μέγας βασιλεὺς. Οὐδέποτε δὲ μέχρις ἐκείνης τῆς ὥρας εἶχον ἐπιδειχθῆ οὕτω καταφανῶς καὶ τελείως αἱ ὅλαι δυνάμεις ἅς ἠδύνατο νὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν ἡ Ἰωνία.

Ἄλλ' αἱ ἐμπορικαὶ ἐκεῖναι πόλεις διὰ τῆς παρεχομένης εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν συνδρομῆς ἐκείνης ἐχρόνηγον συγχρόνως εἰς αὐτὸν τὰ μέσα τῆς καθυποτάξεως τῶν ἐν ταῖς ἀντιπέραν

ἀκταῖς τοῦ Αἰγαίου ἐλληνίδων πόλεων καὶ συνεπεκούρου εἰς τὴν ὁσημέραι μείζονα περιστολὴν καὶ τὸν περιορισμὸν τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος. Ἄλλὰ περὶ τούτων ἐφαίνοντο ἀδιαφοροῦντες οἱ Ἴωνες. Ἄπ' ἐναντίας δ' εἶνε ἀναμφήριστον, ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Ἰωνίας, καὶ ἰδίως οἱ Σάμιοι, οἵτινες ἄλλως εἶχον περιέλθει ἤδη πρότερον εἰς ῥῆξιν πρὸς τὰς δωρικὰς ἀποικίας¹, ἔβλεπον εὐχαρίστως, ὅτι πρῶται πόλεις, καθ' ὧν ἔμελλε νὰ κατευθυνθῆ ἡ ἐκστρατεία, ἦσαν αἱ δύο ἀποικίαι τῶν Μεγαρέων, ἡ Χαλκηδῶν καὶ τὸ Βυζάντιον. Οὕτως αἱ πρῶται ἐλληνίδες πόλεις τῆς δυτικῆς ἠπείρου παρεδόθησαν εἰς τοὺς βαρβάρους ὑπὸ Ἑλλήνων, καὶ ὁ Μανδροκλῆς, ὁ ἀρχηγὸς τῶν Σαμίων μηχανικῶν, τὴν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ πηχθεῖσαν ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου γέφυραν, δι' ἧς ὁ δεσπότης τῆς Ἀσίας ἐπέβαλλε τὰ πρῶτα δεσμὰ εἰς τὴν Εὐρώπην, δὲν ὠκνησε νὰ θεωρήσῃ μεγαλοῦργημα τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος καὶ ἀναθήσῃ εἰς τὸ ἐθνικὸν ἱερὸν τῶν Σαμίων ζωγραφίαν παριστάνουσαν τὴν ἐκ πλοίων γέφυραν καὶ τὴν διάβασιν τοῦ στρατεύματος πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ἐπὶ θρόνου καθημένου βασιλέως². Καὶ ὁ Δαρεῖος δ' αὐτὸς, ὅτε ἔστη κατὰ τὸ στόμιον τοῦ Βοσπόρου καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως, ἐν ἣ Ἕλληνες ναυτίλοι εἶχον ἰδρύσει βωμὸν εἰς τὸν Ὀδριν Δία³, ἐθεάσατο τὸ πρῶτον τὴν θάλασσαν καὶ τὰς πολυανθρώπους παραλίαις τοῦ Πόντου, ἔστησε πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἀξιωμαθμονεύτου ταύτης ὥρας δύο στήλας, ἐφ' ὧν ἐν σφηνοειδεῖ περσικῇ γραφῇ καὶ διὰ γραμμάτων ἐλληνικῶν καταριθμοῦντο τὰ ὑπ' αὐτὸν στρατεύσαντα ἔθνη. Ἡ διγλωσσία δὲ αὕτη τῶν ἐπιγραφῶν ἐμαρτύρει, ὅτι ὁ μέγας βασιλεὺς ἐθεώρει τὴν ἑλὴν ἐπιχείρησιν περσικὴν ἅμα καὶ ἐλληνικὴν.

Ἐτραπῆ δὲ τὸ πρῶτον ἐπὶ τὸν Ἴστρον. Τὰ πλοῖα τῶν Ἰώνων ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου διὰ κελεύθων γνωρίμων διεπεραιώθησαν εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἴστρον, ὅπως πῆξωσι γέφυραν ὑπερθεν τοῦ μέρους ἐνθα διχάζεται ὁ ποταμὸς. Ἐν τούτοις δ' ὁ κατὰ γῆν στρατὸς προ-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 201.

² Ἡροδότου IV, 87.

³ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 404.

εχώρησε διὰ τῆς χώρας τῶν Θρακῶν καὶ Γετῶν, αὐξανόμενος καὶ πληθυνόμενος ὑπὸ τῆς συρροῆς τῶν φύλων ἐκείνων ὧν οἱ ἀρχηγοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ συμμετάσχωσι τῆς στρατείας. Τῶν φύλων δὲ τούτων ὑπῆρξαν καὶ οἱ Δόλογχοι, οἵτινες ὑπὸ τοὺς ἐκ τοῦ ἄττικοῦ οἴκου τῶν Κυφελιδῶν ἡγεμόνας αὐτῶν ὤκουν ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἑλλήσποντου διαβρεχομένης Θρακικῆς χερσονήσου¹. Κατὰ δὲ τὸ στενότερον τοῦ ἰσθμοῦ αὐτῆς μέρος εἶχε κτίσει ὁ Μιλτιάδης ἐγκάρσιον τεῖχος, ὅπως προφυλάττῃ τὸ μικρὸν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς χερσονήσου κράτος ἀπὸ τῶν ἐπιθέσεων τῶν βαρβάρων τοῦ βορρᾶ. Εἶχε δὲ πειραθῆ νὰ ἐγκαταστῇ καὶ ἐπὶ τῆς ἀντιπέρας ἀκτῆς, καὶ εἶχεν οὕτω συνάψει σχέσεις πρὸς τὸν Κροῖσον, ὅστις ἐξετίμα προσηκόντως τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀθηναίου ἡγεμόνος. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οὕτω φιλικαὶ ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῶν δύο συμμάχων, ὥστε, ὅτε ποτὲ ὁ Μιλτιάδης ἐξωγρήθη ὑπὸ τῶν Λαμψακηνῶν, ὁ Κροῖσος ἠπειλήσεν, ὅτι θὰ καταστρέψῃ τὴν πόλιν αὐτῶν, ἂν δὲν ἀπολύσωσι πάραυτα τὸν αἰγμάλωτον². Τὸν δὲ ἄτεκνον Μιλτιάδην διεδέχθησαν οἱ ἀνεψιοὶ αὐτοῦ, οἱ υἱοὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου φονευθέντος Κίμωνος³, πρῶτος μὲν ὁ Στῆσαγόρας, ἔφ' οὗ ἐξηκολούθησαν οἱ πρὸς τὴν Λάμψακον ἀγῶνες, ἔπειτα δὲ Μιλτιάδης ὁ νεώτερος. Οὗτος περιστοιχίσθη μὲν ὑπὸ σωματοφυλάκων, ἐνεπορεύετο δὲ τοῦ τολμηροῦ σχεδίου νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τὰς περικειμένας ἀκτὰς καὶ νήσους, ὅτε προκατέλαβεν αὐτὸν ἡ ἐκστρατεία τοῦ Δαρείου καὶ ἠνάγκασεν ἄκοντα νὰ γείνη ὄργανον ξένων κατακτητικῶν σχεδίων.

Παρὰ τὸν Ἴστρον ἦλθον πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὰ δύο τμήματα τῆς στρατιᾶς τῶν Περσῶν, ὁ δὲ στόλος ἀνέπλευσε τὸν ποταμὸν εἰς διάστημα πλοῦ δύο ἡμερῶν. Εἶνε δὲ πιθανώτατον, ὅτι ὁ συνειτὸς Δαρεῖος οὐδὲν ἄλλο ἐσκόπει ἢ νὰ καταστήσῃ τὸν Ἴστρον ὄριον τοῦ βασιλείου ἐν ἐκείνῳ τῷ μέρει, ὡς ὄριον αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἦτο ὁ Ἰνδός. Ἡ δ' ἐκ πλοίων γέφυρα ἐμελλε νὰ χρησιμεύσῃ μό-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 535.

² Ἡροδότου VI, 37.

³ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 569.

νον πρὸς ἔνδειξιν τῆς ἐπὶ τοῦ μεγάλου ποταμοῦ κυριαρχίας τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ πρὸς διάδοσιν τοῦ τρόμου τῶν ὅπλων αὐτοῦ ἀνά τὰς παριστρίους χώρας. Ὅτι δὲ δὲν ἐσκόπει νὰ προβῆ πέραν τοῦ ποταμοῦ ἄνευ καταλογισμοῦ καὶ ἀσκόπως, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς προθεσμίας ἣν ἔταξεν, ὅρισας ὅπως ἀναμεινῶσι παρὰ τὴν γέφυραν τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ ἐπὶ δύο τὸ πολὺ μῆνας. Ὁ Δαρεῖος προετίθετο ἐξερευνησὶν τῶν πέραν τοῦ ποταμοῦ χωρῶν μᾶλλον ἢ κατάκτησιν αὐτῶν. Ἦθελε νὰ κατοπτεύσῃ τὴν χώραν, ἅμα δὲ νὰ ξικωθῆ τῆς δόξης, ὅτι ὡς ἐράμιλλος διάδοχος τοῦ Κύρου διέδωκεν ἔντιμον διὰ περσικῶν ὅπλων τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ τῶν Περσῶν ἐν ταῖς ἐρήμοις τοῦ Τουράν.

Ἀλλὰ μετὰ τὴν διαπεραίωσιν τοῦ ποταμοῦ ἀπεσφάλησαν τῆς ὁδοῦ αἱ στρατιαὶ καὶ περιεπλάκησαν εἰς χέρσους ἀδάτους, παραχθεῖσαι ὑπὸ τῶν περιπλανωμένων στιφῶν τῶν Σκυθῶν. Ὑπέστησαν δὲ μεγάλα θεινὰ, καὶ ὁ Δαρεῖος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιστρέψῃ ἐντὸς τῆς τεταγμένης διμήνου προθεσμίας. Ἐνεκα δὲ τῆς καθυστερήσεως ταύτης, εἰς τοὺς Ἴωνας τυράννους, οὓς εἶχεν ἀφήσει ὁ μέγας βασιλεὺς ἐντεθεὶν τοῦ ποταμοῦ πρὸς φύλαξιν τῆς γεφύρας, ὑπέβληθη ἡ πρότασις νὰ διαλύσῃ τὴν γέφυραν, νὰ προδώσῃ τὸν βασιλέα καὶ ἐπωφεληθῶσι τὴν εὐκαιρίαν, ὅπως ἄνευ ἰδίου κινδύνου ἐπιφέρωσι τὸν ὄλεθρον τῆς ὅλης στρατιᾶς τοῦ βασιλέως. Πασῶν τῶν συνωμοσιῶν ἐξ ὧν εἶχεν ἀπειληθῆ ἡ ἀρχὴ τοῦ Δαρείου αὕτη ἦτο ἡ κινδυνώδεστάτη. Καὶ προεκλήθη μὲν αὕτη ἐν μέσῳ τῶν φύλων ἅτινα τελευταία εἶχον ἐξαναγκασθῆ νὰ κολουθήσωσι τὸν μέγαν βασιλέα, εἰρηγητῆς δὲ τῆς προτάσεως ὑπῆρξεν ὁ Ἀθηναῖος Μιλτιάδης, ὅστις διὰ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν ἔβλεπε ματαιούμενα ἅπαντα αὐτοῦ τὰ σχέδια. Ἦθελε δὲ πάντως τὸ σχέδιον ἐκεῖνο ἐκτελεσθῆ, συνεπιφέρων ἅπαντα τὰ ἐξ αὐτοῦ προσδοκώμενα μέγιστ' ἀποτελέσματα, ἂν μὴ καὶ ἐνταῦθα ἴσταντο Ἕλληνες ἀντιμέτωποι Ἑλλήνων. Ὁ Ἰσθιαῖος ἠγόρευσε πρὸς τοὺς τυράννους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τοὺς διοικοῦντας τὰς ἐλληνίδας πόλεις ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Δαρείου. Ἐπεισε δ' αὐτοὺς εὐκό-

λως, ὅτι ἡ ἰδία αὐτοῦ ἀρχὴ ἐν Μιλήτῳ, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ τῶν λοιπῶν τυρράνων εὐρίσκειτο εἰς τοιοῦτον στενὸν σύνδεσμον πρὸς τὴν βασιλικὴν δύναμιν, ὥστε ὁ ὄλεθρος αὐτῆς ἐμελλε νὰ εἶνε ὄλεθρος καὶ ἑαυτῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἄλλως οἱ Ἴωνες ἐν ταύτῃ τῇ εἰς τὰς βορείους χώρας ἐκστρατεία οὐδὲν ἄλλο ἀπεξεδέγοντο πλὴν δόξης καὶ κέρδους καὶ πλὴν τούτου ἑκαπαδόκου ἐξ αὐτῆς μεγάλας ὠφελείας ὑπὲρ τοῦ ἐμπορίου αὐτῶν, διὰ ταῦτα ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη τοῦ Ἰστιαίου, ὁ δὲ Δαρεῖος, σωθεὶς δι' αὐτοῦ, ἐπέστρεψε μετὰ τῶν λειψάνων τῆς στρατιᾶς αἰσίως εἰς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Δουνάβεως.

Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τοὺς πολέμους τῶν Περσῶν οὐδὲ λόγου ἀξία ἦτο ἡ ἀπώλεια ἀνθρώπων, καίπερ πλείστων ὄσων ὑπαρξάντων τῶν θυμάτων, ἡ σκυθικὴ ἐκστρατεία τοῦ Δαρείου ἐξυμνήθη, ὡς εἰκὸς, ὡς ἀριστεία τοῦ βασιλέως. Πράγματι δὲ τὸ βασίλειον τῶν Ἀγαμενιδῶν εἶχε μεγάλως εὐρυνθῆ δι' αὐτῆς, καὶ ὁ μὲν Ἑλλήσποντος καὶ ὁ Βόσπορος εἶχαν παύσει ἀπατελοῦντες πολιτικὰ σύνορα, ὁ δὲ Ἴστρος ἐθεωρήθη τὸ σύνορον τοῦ περσικοῦ κράτους.

Ἄλλ' ἐπεδύλλετο ἀκόμη μεγάλη ἐργασία πρὸς διάταξιν τῶν μεγάλων χωρῶν τῶν περιλαμβανομένων ἐντεῦθεν τοῦ ὄριου ἐκείνου καὶ διαρρύθμισιν αὐτοῦ ὡς σατραπείας περσικῆς καὶ πρὸς ἐπιβολὴν τοῦ ἀξιώματος τοῦ μεγάλου βασιλέως. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἀφῆκεν ὁ Δαρεῖος ἐν τῇ χώρᾳ μετὰ στρατιᾶς ὀδοηκοντακιςχιλίων ἀνδρῶν τὸν Μεγάβαζον, ὃν ὁ βασιλεὺς ἤξιον ἰδίας ἐμπιστοσύνης καὶ ἐτίμα ὑπερόχως ὡς ἓνα τῶν ἰκανωτάτων πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ στρατηγῶν αὐτοῦ. Αὐτὸς δ' ὁ βασιλεὺς διεπεραιώθη τὸν Ἑλλήσποντον ἐν Σηστῷ, καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἄνω Ἀσίαν, ἀπ' οὗ πρῶτον ἐφρόντισε διὰ παντὸς τρόπου περὶ ἐξασφαλίσεως τῆς ἀσιατικῆς ἀκτῆς τοῦ πορθμοῦ δι' ἐνδεχομένην περίπτωσιν ἐπιθέσεως τῶν Σκυθῶν κατὰ τῆς Ἀσίας ἐνεκα λόγων ἐκδικήσεως. Καὶ πράγματι μακρὸν ἔτι χρόνον μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Περσῶν ἐξηκολούθησεν ὁ παροξυσμὸς τῶν Σκυθῶν, οἵτινες οὐδαμῶς ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ποδεχθῶσιν ὡς σύνορον τὸν Ἴστρον· ἀπ' ἐναντίας δὲ κατὰ τὰ προσεχῆ ἔτη σκυθικὰ στίφη ἐπεχειροῦν ἐπιδρομὰς μέχρι

τοῦ Αἰγαίου οὕτως, ὥστε ὁ Μιλτιάδης ἠναγκάσθη ἕνεκεν αὐτῶν νὰ φύγῃ ἐγκαταλείπων τὸ κράτος αὐτοῦ.

Τοῦ δε Μεγαβάζου διπλοῦν ὑπῆρξε τὸ πολεμικὸν ἔργον, ἀναγκασθέντος νὰναλάβῃ ἀγῶνας τοῦτο μὲν πρὸς τὰ ἰθαγενῆ ἔθνη, τοῦτο δὲ πρὸς τὰς ἑλληνίδας πόλεις τῶν παραλίων ¹. Ἄλλὰ μόνον αὐται ἀντέταξαν εἰς αὐτὸν ἀντίστασιν σθεναρὰν, ἰδίως δὲ ἡ ἀποικία τῶν Σαμίων Πέρινθος ², ἥτις, ἐκτισμένη ἀνδροειδῶς ἐπὶ τινος χερσονήσου τῆς Προποντίδος, ἔκειτο ἐν χώρῳ ἀρίστῳ πρὸς ἄμυναν. Ἄλλ' ἦτο ἤδη ἐξησθενημένη ἕνεκεν ἐπιδρομῶν τῶν Παιόνων, καὶ ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς ὑπερτέρας δυνάμεις τοῦ Μεγαβάζου. Οὕτω δ' ἔχων οὗτος ἀσφαλῆ τὰ νῦντα εἰσώρμησε πρὸς δυσμὰς εἰς τὴν καθ' αὐτὸ Θράκην, ἥς οἱ κάτοικοι ἦσαν διηρημένοι εἰς οὕτω πολλὰ φύλα, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῆ ἀντίστασις κρατερὰ. Ἰσχυρότατος δὲ τῶν λαῶν τούτων ἦτο ὁ τῶν παρὰ τὸν Στρυμόνα οἰκούντων Παιόνων, οἵτινες ἦσαν συγγενεῖς πρὸς τοὺς Φρύγας καὶ Τρῶας. Καὶ αὐτοὶ δὲ, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ πόλεμοι αὐτῶν πρὸς τοὺς Περινθίους, ἠγωνίζοντο ἐν τῷ τότε χρόνῳ περὶ ἐπαυξήσεως τῆς δυνάμεως αὐτῶν καὶ περὶ θαλασσοκρατίας. Ἄλλ' ἡ ἀνάπτυξις αὐτῶν ἀνεκόπη βιαίως, διότι οὐ μόνον ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποταγῶσιν, ἀλλὰ καὶ πλεῖστοι ὅσοι αὐτῶν κατὰ χέλευσμα τοῦ Δαρείου μετωκίσθησαν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ³.

Οὕτως ἡ στρατιὰ τοῦ Μεγαβάζου προεχώρησε μέχρι τοῦ Στρυμόνος, ὅστις διὰ τοῦ πληθοῦς τῶν ὑδάτων, τῆς εὐρείας καλαμώδους λίμνης ἣν διαρρέει καὶ τοῦ βαθέος κόλπου, εἰς ὃν ἐκβάλλει κάτωθεν τοῦ Παγγαίου, ἀποτελεῖ εὐδιάκριτον ὄριον ἐν τῇ θρακικῇ παραλίῳ χώρῳ. Καὶ δὲν κατώρθωσε μὲν ὁ Μεγαβάζος νὰ ὑποτάξῃ οὔτε τὰ ὄρεινά φύλα τοῦ Παγγαίου, οὔτε τὰ ἐν τῇ Πρασιάδι λίμνῃ ἐπὶ ἰκρίων ἐκτισμένα χωρία. Ἄλλ' ὅμως ἔστειλεν ἀγγέλους καὶ εἰς τοὺς ἀπωτέρους λαοὺς, ὅπως διενεργήσῃ τὴν καὶ ὑπὸ τῶν οἰ-

¹ Περὶ τῆς πολεμικῆς ἐνεργείας τοῦ Μεγαβάζου ἴδε **Ἡροδότου** V, 1 κ. ἑ.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 197.

³ **Ἡροδότου** V, 13 κ. ἑ.

κούντων πέραν τοῦ Στρυμόνος καθυπόταξιν εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν. Τῶν δὲ χωρῶν τῶν πέραν τοῦ ποταμοῦ κυριωτάτη ἦτο τὸ βασιλεῖον τῶν Μακεδόνων, οὗ ἤρχεν ὁ Ἀμύντας¹.

Κατήγετο δὲ τὸ γένος τοῦ Ἀμύντου ἀπὸ τῶν ἐν τῷ πελοποννησιακῷ Ἄργει Τημενιδῶν. Ἐκεῖθεν εἶχεν ἔλθει εἰς τὴν Μακεδονίαν ὁ Κάρανος, πιθανῶς καθ' ὃν χρόνον ἢ κατὰ νόμον διαδοχῆ τῶν βασιλέων τοῦ Ἄργους εἶχε διακοπῆ², ἧτοι περὶ τὰ μέσα τοῦ ἐνάτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος, καὶ ἰδρυσε μεταξὺ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ οἰκούντων ὄρεινῶν λαῶν βασιλικὴν δύναμιν κληροδοτηθεῖσαν εἰς τοὺς διαδόχους αὐτοῦ. Ἡ δὲ καθιδρυθεῖσα ἐξουσία δὲν ὑπῆρξε δεσποτική, ἀλλὰ βασιλεία ρυθμιζομένη ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ νόμων καὶ συνθηκῶν. Ἡ ἔλη δ' ἱστορία τοῦ βασιλείου συνάπτεται πρὸς τὸ γένος τῶν Τημενιδῶν, καὶ ἄρχεται διὰ τοῦ Περδίκκου, ὅστις ἐκ τῆς ὄρεινῆς καὶ ἄχυρᾶς πόλεως Αἰγῶν προεχώρησεν εἰς τὴν κάτω Μακεδονίαν, τὴν ἀρχαίαν Ἡμαθίαν, ἧς ἡ κατάκτησις εἶνε ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς βασιλικῆς δυνάμεως τῶν Τημενιδῶν. Ἄλλ' ἐν τούτοις παρήλθεν εἰς ὄλιγος αἶων ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Περδίκκου, καὶ αἱ περαιτέρω πρόοδοι τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἀνεγκαιτίζοντο ὑπὸ ἀπαύστου πολέμων πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς. Ἐνεκείντο δ' οἱ Ἰλλυριοὶ ἀπειλητικοὶ περὶ τὰ σύνορα τοῦ βασιλείου, οὐ μὴν ἄλλ' ἀπετέλουν καὶ ἐντὸς αὐτοῦ μέγα μέρος τῶν κατοίκων, ἀνθιστάμενον μετ' ἐπιμονῆς εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Πρῶτος δὲ Ἀμύντας ὁ πέμπτος μετὰ τὸν Περδίκκον βασιλεὺς ἠδυνήθη νὰ κινηθῆ ἑλευθερώτερον καὶ ἀσχοληθῆ περὶ τὰς ἐξωτερικὰς ὑποθέσεις τοῦ κράτους. Ἐκεῖνος ὑπῆρξεν ὁ συνδέσας σχέσεις πρὸς τοὺς Πεισιστρατίδας καὶ δωρήσας εἰς τὸν ἔκπτωτον Ἰππῖαν τὴν περὶ τὸν Ἀνθεμοῦντα χώραν ἐν τῷ θερματικῷ κόλπῳ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς δι' αὐτοῦ ἐπεκτάσεως εἰς τὴν παραθαλασσίαν, καθ' ἣ εἶχε πράξει ὁ Γύγης διὰ τῆς βοήθειας τῶν Μιλησίων. Ἐν

¹ Περὶ Μακεδονίας ἴδε κατωτέρω τὸ πρῶτον κεφάλαιον τοῦ ἰσθμοῦ βιβλίου τῆς μετὰ χεῖρας ἱστορίας.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 360.

τῷ οἴκῳ τοῦ Ἀμύντου ἐδέσποζεν ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς, ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἐνστερνισθῆ αὐτὸν ἐξ ἄλλης ψυχῆς, καὶ ἐφρόνει, ὅτι τὸ μέλλον τῆς Μακεδονίας ἐνέκειτο εἰς τὸν σύνδεσμον αὐτῆς πρὸς τὰς ἐλληνίδας πόλεις. Διὸ, ἐν ᾧ ὁ γηραιὸς βασιλεὺς ἐπὶ τῇ προσεγγίσει τῆς περσικῆς δυνάμεως ἐπίστευεν, ὅτι ὤφειλε νὰ ὑποταχθῆ εἰς τὴν ἀναπόφευκτον ἀνάγκην, ὁ φλογερὸς νεανίας διεπνέετο ὑπὸ αἰσθημάτων ἄλλως διαφόρων. Καὶ δὴ ὁ Ἀλέξανδρος κατελήφθη ἐπὶ ταῖς ἀξιώσεις τῶν Ἀχαιμενιδῶν, οἵτινες ἤθελον νὰ ἐξαρτήσωσι τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἀπὸ τῶν τυχῶν βασιλείου ἀσιατικοῦ, καὶ ἐπὶ τῇ ἀνατολικῇ ὑπερπροσύνῃ τῶν πρέσβειων αὐτῶν ὑπὸ ἀγανακτῆσεως τοιαύτης, ὥστε προεκάλεσε τὸν φόνον αὐτῶν ἐν τῷ γυναικωνίτῃ τοῦ πατρὸς. Ἄπαντες δ' οἱ θεράποντες αὐτῶν καὶ ἡ πομπώδης παρασκευὴ περιήλθον εἰς τοὺς Μακεδόνας. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα ἐπηκολούθησεν εἰρηνικὴ συνεννόησις πρὸς τοὺς Πέρσας, οἵτινες δὲν εἶχον τότε νῦν ἔχον τὴν δύναμιν νὰ μεταχειρισθῶσι βίαν. Ὁ Ἀμύντας ἔδωκε γῆν καὶ ὕδωρ εἰς τὸν Δαρεῖον, τὸ δὲ βασίλειον τῶν Περσῶν ἐπέξετάθη κατ' ὄνομα μέχρι τῶν συνόρων τῆς Θεσσαλίας. Ὅλα τὰ βόρεια τῆς ἐλληνικῆς ὀρεινῆς χώρας ἦσαν ὑποτελῆ εἰς τοὺς Ἀχαιμενίδας· ὡς δὲ ποτε οἱ Δωριεῖς εἶχον προχωρήσει ἐκ τῆς Μακεδονίας πρὸς νότον, οὕτως ἤθελον καὶ τώρα οἱ βάρβαροι νὰ κατέλθωσιν ἐν καταλλήλῳ ὄρῳ πρὸς τὰ κάτω, ὅπως περὶζώσωσι τὸ Αἰγαῖον καὶ ἐκ δυσμῶν διὰ τῆς δυνάμεως αὐτῶν.

Οἱ δὲ φιλόδοξοι τύραννοι τῶν ἐλληνίδων πόλεων ἐνεθάρρουν ταῦτα τὰ σχέδια, ἰδίως δὲ ὁ τύραννος τῆς Μιλήτου Ἰστιάϊος, ὅστις ὡς ἀμοιβὴν ἐπὶ τῇ διασώσει τοῦ βασιλέως καὶ τῆς στρατιᾶς αὐτοῦ εἶχε ζητήσει καὶ λάβει τὴν περὶ τὴν Μύρκιον παρὰ τὸν Στρυμόνα χώραν, ἧς ἡ κατοχὴ παρεῖχεν εἰς τὸν πονηρὸν ἠγεμόνα ἐλπίδας κερδῶν πλουσιωτάτων. Καὶ δὴ ἐνταῦθα εἶχε χρυσορυχεῖα καὶ ἀργυρεῖα, εἶχε δὲ καὶ ἀνεξάντλητον πηγὴν ξυλείας καὶ ἀκτὴν πολυλίμενον. Ἐνταῦθα ἐπίστευεν, ὅτι ἦτο ἰκανῶς μακρὰν τῶν Σούτων· ἄρα ἡδύνατο νὰ ὀρᾷ ἐλευθέρως, μὴ βλέπων ταρασσομένους

τοὺς κύκλους αὐτοῦ. Ἐπεχείρησε δὲ τὸ ἔργον ταχέως, καὶ ἤσχυλεῖτο μετὰ σπουδῆς περὶ τὴν οἰκοδομὴν περιβάλου τειχῶν καὶ τὴν κτίσιν πόλεως μεγάλης, ἣτις ἔμελλε νὰ γείνη νέα Μίλητος, ἐντευκτήριον τῶν περιοίκων φύλων, πρωτεύουσα τοῦ θρακικοῦ πελάγους. Ἐξ αὐτῆς δὲ, βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἐτησίων ἀνέμων τοῦ βορρᾶ, ὧν ἡ σημασία διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Αἰγαίου πάντως δὲν διελάνθανεν αὐτὸν, ἤθελε νὰ κατακτήσῃ τὰς νοτίους πόλεις. Ἀλλὰ τότε ἐπέστρεψεν ὁ Μεγάβαζος εἰς τὸν Ἑλλήσποντον ἐκ τῆς ἐπὶ τοὺς Παίονας στρατείας. Ἰδὼν δὲ τὰς μεγαλοπρεπεῖς παρασκευὰς τοῦ Ἰστιάου καὶ διαγνοὺς τὰ σχέδια τοῦ φιλοδόξου ἀνδρός, ὅστις ἦτο μισητὸς εἰς αὐτὸν ὡς Ἕλληνα, κατώρθωσεν ἄνευ δυσκολίας νὰ ὑποκινήσῃ τὰς ὑπονοίας τοῦ βασιλέως Δαρείου. Κατ' ἀκολουθίαν δ' ὁ Ἰστιάος μετεκλήθη εἰς τὰ Σούσα, καὶ ἐπὶ τῇ προφάσει, ὅτι ὁ μέγας βασιλεὺς δὲν ἠδύνατο νὰ στερηθῇ τῆς ἀμέσου αὐτοῦ παρουσίας, ἐκρατήθη ἐν τῇ αὐλῇ.

Τοῦ δὲ Μεγάβαζου διάδοχος ἐν τῇ ἀρχηγίᾳ τῶν βασιλικῶν στρατιῶν τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν περαιτέρω ἐπέκτασιν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς περσικῆς δυνάμεως ἐν τῷ ἑλληνικῷ πελάγει ὑπῆρξεν ὁ Ὀτάνης. Οὗτος ἐκυρίευσε τὰς δύο παρὰ τὸν Βόσπορον πόλεις, τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Καλχηδόνα, ἐπήνεγκε δὲ διὰ τῆς βίας τὴν καθυπόταξιν τῶν ἔτι ἐν τῇ Αἰολίδι ἀνεξαρτήτων πόλεων, καὶ ἔπειτα συνεμάχησε πρὸς τὸν Κῶν, εἰς ὃν ὁ Δαρείος, εὐγνωμονῶν ἐπὶ τῇ παρὰ τὴν γέφυραν τοῦ Ἰστροῦ διατρανωθείσῃ πίστει, εἶχε δωρήσει τὴν Λέσβον. Σκοπὸς δὲ τῆς συμμαχίας ταύτης ἦτο ἡ κοινὴ ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Λήμνου καὶ Ἰμβρου, ὧν ἡ Λήμνος μετὰ γενναίαν ἀντίστασιν παρεδόθη εἰς Λυκάρητον, τὸν ἀδελφὸν τοῦ Σαμίου Μαιανδρίου. Οὕτως οἱ Πέρσαι ἦσαν κύριοι τῆς τε Προποντίδος καὶ τοῦ πρὸς βορρᾶν αὐτῆς πορθμοῦ ὡς καὶ τῶν κυριωτάτων τῶν βορείων νήσων· κατεῖχον ἄρα τὰ σπουδαιότατα τῶν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ὀρμητηρίων. Ἡ δὲ φιλοδοξία τῶν Περσῶν διοικητῶν καὶ ἡ πολιτεία τοῦ μεγάλου βασιλέως, ὅστις ἠτένιζε πρὸς τὴν Δύσιν ἀπεριστρόφως, ἠγγυῶντο ὅτι οἱ Πέρσαι δὲν ἔμελλον νὰ περιορι-

σθῶσιν εἰς ἐκείνας μόνον τὰς κτήσεις. Εἰς δὲ τὴν περαιτέρω αὐτῶν ἐπέκτασιν συνετέλεσεν ὁ παράδοξος συνδυασμὸς μεγάλων καὶ μικρῶν γεγονότων.

Τῶν ἀκολουθησάντων τὸν τύραννον Πολυκράτην κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ἀποδημίαν, καθ' ἣν ἔτυχε τοῦ θανάτου, ἦτο καὶ ὁ ἰατρός αὐτοῦ Δημοκλήδης. Τοῦτον κατεκράτησεν ὁ Ὀροίτης ὡς δούλον. Ὅτε δ' ὁ σατράπης ἐκεῖνος, ὅστις ἐφέρετο μετ' ἀχαλίνου ὕβρεως πρὸς τε φίλους καὶ ἐχθροὺς καὶ τέλος ἀπεστάτησε κατ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου κυρίου, ἐφρονεῦθη κατὰ διαταγὴν τοῦ Δαρείου, ὁ Κροτωνιάτης ἰατρός, οὗ τὴν κτῆσιν εἶχον διαμφισθητήσαι αἱ πρῶται πόλεις τῆς Ἑλλάδος, ἐλησμονήθη δέσμιος ἐν ρυπαρᾷ φυλακῇ τῶν Σάρδεων, ἀναπολῶν τὴν πατρίδα μετὰ βαρείας δυσθυμίας.

Ἄλλ' αἰφνης ἔνεκεν ἐξαθρώσεως τοῦ ποδός, ἣν ὁ Δαρεῖος ὑπέστη κατὰ τὴν θήραν, ἔγεινεν ἀνά πᾶν τὸ βασιλεῖον ζήτησις ἀνδρῶν ἐμπείρων τῆς ἰατρικῆς, καὶ ταῦτα, ἐπειδὴ οἱ Αἰγύπτιοι ἰατροὶ οἱ ἐν Σούσις θεωρούμενοι οἱ ἀριστοί, εἶχον διὰ μέσων βιβαίων συντελέσει εἰς αὐτὴν τὴν ἐπιδείνωσιν τοῦ παθήματος, καὶ ὁ βασιλεὺς ἐκυλινδοεῖτο ἄυπνος ἐπὶ τῆς κλίνης. Ἐν τῇ τοιαύτῃ δ' ἀνάγκῃ ἐνεθυμηθησαν τὸν Κροτωνιάτην, ὅστις καὶ ἐξήχθη ἐκ τῆς ἐν Σάρδεσιν εἰρκτῆς. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἠθέλησέ νάποκρύψῃ τὴν τέχνην αὐτοῦ, ἐπειδὴ οὐδεμία προσδοκία τιμῶν καὶ κέρδους ἠδύνατο νά παραμυθήσῃ αὐτὸν διὰ τὴν στέρησιν τῆς πατρίδος. Ἄλλ' ἡ ὑπόκρισις αὐτοῦ δὲν ἐπέτυχε. Γενόμενος δ' ἰατρός τοῦ βασιλέως, ἀπέβη ἀνὴρ πλούσιος, ἐπιφανῆς καὶ ἐπίζηλος, ἰδίως ἀρ' οὐ χρόνου κατώρθωσε νά θεραπεύσῃ καὶ τὴν θυγατέρα τοῦ Κύρου πάσχουσαν ἐκ φύματος ἐπὶ τοῦ μαστοῦ. Ἄλλὰ καὶ ταύτην τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἰατρικῆς αὐτοῦ τέχνης ἐπωφελήθη μόνον, ὅπως κατορθώσῃ τὴν εἰς τὴν πατρίδα ἐπιστροφὴν. Δὲν ἔπαυεν ἐλκύνων τὴν προσοχὴν τῆς Ἀτόσσης ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ὅσα δὲ πλείοτερα ἤκουεν ἢ ἀνασσα περὶ τῆς τέχνης καὶ τῆς δεξιότητος τῶν Ἑλλήνων, τόσῃ μᾶλλον ἐσαγήνευεν αὐτὴν ἢ σκίψις νά ἴδῃ ἑαυτὴν ὑπερηρετουμένην ὑπὸ θεραπευιῶν ἐκ τῆς Λακωνικῆς, τῆς Ἀττικῆς καὶ

τῆς Κορίνθου. Εἶχε δ' ἀποκομίσει ἰκανὴν γνῶσιν περὶ τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων, ὥστε νὰ πείσῃ τὸν Δαρείον, ὅτι ἐπιχειρῶν ἐκστρατεῖαν κατὰ τῶν μικρῶν πόλεων τῆς ἐντεῦθεν Ἑλλάδος, ἐλαχίστους μὲν κινδύνους ἤθελε διατρέξει, ἡδύνατο δὲ νὰ προσδοκᾷ μέγιστα κέρδη. Ὁ δὲ Δαρεῖος συνήνεσε τάποστειλῆ εἰς τὴν ἐντεῦθεν Ἑλλάδα κατασκόπους ὑπὸ τὸν Δημοκῆδην ὡς ἡγέτην· οὕτω δ' ἐξετελέσθη τὸ σχέδιον, ὅπερ εἶχεν ἐπινοήσει ὁ πανοῦργος ἱατρός.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους, καθ' οὓς ὁ μὲν Ἴππαρχος ἐδολοφονεῖτο ἐν τῷ Κεραμεικῷ, ὁ δὲ Μανδρόκλης ἐπήγγυε τὴν γέφυραν ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου, ἐξέπλεον ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Σιδόνας δύο βασιλικαὶ τριήρεις λαμπρῶς παρεσκευασμέναι, ὧν σκοπὸς ἦτο ἢ εἰς τὰς ἐλληνικὰς θαλάσσας μετὰ τιμῆς ἐπίδειξις τῆς περσικῆς σημαίας. Ἐπέβαινον δὲ τούτων τῶν τριήρων δεκαπέντε τῶν δοκιμωτάτων ἐν τοῖς Πέρσαις ἀνδρῶν, καὶ ἠκολουθοῦντο ὑπὸ φορηγίδος φερούσης πρὸς τοῖς ἄλλοις πλείστα ὅσα θῶρα διὰ τὸν οἶκον τοῦ ἱατροῦ. Οὗτος δὲ, ὅστις ἦτο ἅμα ἔτε αἰχμάλωτος καὶ ὁ ὁδηγὸς τῶν συμπλωτήρων, ἤγαγε μετὰ δεξιότητος τὸν στολίσκον διὰ τῆς βραχυτάτης ὁδοῦ εἰς τὸ τέρμα τῶν πύθων αὐτοῦ, εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Καὶ αἱ μὲν τριήρεις μετὰ τῶν ἐπιβαινόντων αὐτῶν Περσῶν κατεκρατήθησαν ἐν Τάραντι, ὁ δὲ Δημοκῆδης φυγῶν ἐξ ἐκείνης τῆς πόλεως ἔσπευσεν εἰς Κρότωνα. Ἐν δὲ τῇ ἀγορᾷ τῆς πατρῴου αὐτοῦ πόλεως ἠκούσθη ἔτι ἅπαξ ἡ φωνὴ τῶν Περσῶν, ἀξιούντων τὴν παράδοσιν τοῦ θεράποντος τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ἐπαπειλούντων διὰ τῆς ἐκδικήσεως αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ Δημοκῆδης δὲν ἐξεδόθη ὑπὸ τῶν Κροτωνιατῶν. Ἐγῆμε δ' ἐν Κρότωνι τὴν θυγατέρα τοῦ Μίλωνος, οὗ τὸ ὄνομα εἶχεν ἤδη γείνει δι' αὐτοῦ γνωστὴν ἐν Σούσοις. Οἱ δὲ Πέρσαι, μείναντες ἄνευ ὁδηγοῦ, περιπλανῶντο ἐν τῷ Ἰονίῳ πελάγει, ἕως τέλος μετὰ πολλὰς περιπετείας κατέπλευσαν εἰς τὴν πατρίδα, τυχόντες τῆς ὁδηγίας ἀνδρὸς Ταραντίνου ¹.

Οὕτως ὁ Δαρεῖος ἤδη πρὸ τῆς ἐπὶ τοὺς Σκύθας στρατείας εἶχε

¹ Ἡροδότου III, 135 [-138].

περιέλθει εἰς ῥῆξιν καὶ πρὸς τὰς ἐλληνικὰς πόλεις τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Ἀλλὰ διὰ τὴν ἐντεῦθεν Ἑλλάδα ἐξηκολούθησαν αἱ Σάρδεις οὐσαὶ τὸ κέντρον τῶν σχέσεων μεταξύ Περσῶν καὶ Ἑλλήνων. Καὶ ἐν Σάρδεισι μὲν εἶχε καταστήσει ὁ Δαρείος σατράπην τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἀδελφὸν Ἀρταφέρνην ἢ Ἀρταφρένην¹, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Μεγαβάζου Οἰδάρης εἶχε τὴν ἐδρὰν αὐτοῦ ἐν Δασκυλείῳ. Πρὸς δὲ τὸν Ἀρταφέρνην ἐστράπη ὁ φυγὰς Ἰππίας γινώσκων, ὅτι ὁ σατράπης εἶχεν ἐντολὴν νὰ παρακολουθῇ ἀγρόπνως πάντα τὰ κατὰ τοὺς Ἑλληνας. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἔλθει πρὸς τὸν Ἀρταφέρνην δι' ἀποστολῆς πρέσβων εἰς διαπραγματεύσεις ἀποληξάσας πάραυτα εἰς ἔγθραν καὶ τέλος εἰς ῥῆξιν². Ἡ δὲ Σπάρτη εἶχεν ἐξερευνηθῆ ἐναντίον τῆς Περσίας ὑπὸ ἀποστόλων Σκυθῶν, οἵτινες εἶχον κατορθώσει νὰ πείσωσι τὸν βασιλέα Κλεομένην, παραχθέντα μετ' αὐτῶν εἰς ἀκροτοποσίαν³. Παρεσκευάσθησαν δὲ μεγάλα πολεμικὰ σχέδια, καθ' ἃ οἱ μὲν Σκύθαι ἔμελλον νὰ εἰσρομήσωσιν εἰς τὴν Μηδίαν ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου πόντου, οἱ δὲ Πελοποννήσιοι νὰ ἐπιδράμωσιν ἐκ τῆς Ἐρέσου τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας. Ἄπασαι αἱ πολιτεῖαι καὶ ἅπαντα τὰ ἔθνη εὐρίσκοντο ἐν ταραχῇ. Ἄπαντες ἠσθάνοντο, ὅτι ἐπέκειντο γεγονότα μεγάλα, καὶ ὅτι ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Δαρείου αἱ ἀντικείμεναι ἀκταὶ τοῦ Αἰγαίου περιεπλέκοντο εἰς τύχας κοινὰς, ὧν ἡ ἐξέλιξις μόνον δι' αἰματηρῶν διεθνῶν πολέμων ἠδύνατο νὰ τελεσθῇ.

Ἄλλ' ἐν τούτοις μετὰ τὴν εἰς Σοῦσα ἐπιστροφὴν τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπηκολούθησε καθολικὴ γαλήνη, διακοπεῖσα μόνον μετὰ πολλὰ ἔτη δι' ἔλωσ νέας καὶ ἀπροσδοκῆτου περιπλοκῆς.

¹ Περὶ τῶν τύπων τοῦ ὀνόματος ἴδε Stein Vindiciarum Herodotearum specimen s. 8.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 609.

³ Ἡροδότου VI, 84.

Τῶν μικρῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου τῶν καλουμένων Κυκλάδων ἅτε περιστοιχιζουσῶν οἰοεὶ ἐν σεμνῷ κύκλῳ τὴν ἱερὰν νῆσον Δῆλον αἰ κυριώταται εἶνε ἢ Πάρος καὶ ἢ Νάξος¹, χωριζόμεναι ἀλλήλων μόνον διὰ στενοῦ πορθμοῦ καὶ συνανήκουσαι ἀλλήλαις καθ' ἅπαντας τοὺς χρόνους. Διὰ τοῦτο καὶ σήμερον ἀκόμη φέρουσιν ἀμφοτέραι ὁμοῦ τὸ κοινὸν ὄνομα Παροναξία. Τούτων ἢ Πάρος διακρίνεται ἤδη μακρόθεν ἐκ τῶν ὀρέων αὐτῆς, ἅτινα ὑφούνται διαπρεπέστατα ὡς εἰ ἤθελον νὰ κηρύξωσιν αὐτὰ τὸν πολύτιμον θησαυρὸν, ὃν ἐγκρύπτουσι, τάνεξάντλητα λατομεῖα μαρμάρων ὠραισιότατων. Εἶνε δὲ πρὸς τούτοις σπουδαιοτάτη ἢ Πάρος καὶ διὰ τὰς παραθαλασσίους αὐτῆς πηγὰς καὶ τοὺς βαθεῖς καὶ εὐλιμένους κόλπους. Ὑπὸ τὴν ἔσφιν δὲ ταύτην εἶνε ἢ Πάρος τὸ φυσικὸν συμπλήρωμα τῆς μεγαλειτέρας γείτονος νήσου. Πράγματι δ' ἢ Νάξος ἀναδύεται ἐκ τῆς θαλάσσης στρογγύλη καθ' ἅπαντα τὰ μέρη ἄνευ βαθειῶν ἐντομῶν, τὸ δὲ μέγεθος αὐτῆς καὶ τὸ ἐρυμνὸν ἀναδεικνύουσιν αὐτὴν πρωτεύουσαν τῶν γειτόνων νήσων. Ἄλλως δ' ἢ φύσις ἐπροίκισεν αὐτὴν δι' ἀγαθῶν ποικιλωτάτων οὕτως, ὥστε οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλεσαν αὐτὴν εὐλόγως μικρὰν Σικελίαν. Καὶ ἀπὸ μὲν τῆς εὐρείας κορυφῆς τοῦ στεφανοῦντος τὴν Νάξον ὄρους εἶνε ὄραταὶ εἰκοσι νῆσοι καὶ ὑπερέκεινα, πρὸς δ' ἀνατολὰς ἐκτείνεται τὸ βλέμμα μέχρι τῶν ὄγκηρῶν ὀρέων τῆς Ἀσίας.

Μετὰ τὴν πρῶτην χαλάρωσιν τῆς περὶ τὴν Δῆλον ἀμφοικτυονίας ἔζων αἱ νῆσοι καθ' ὁμάδας χωριστάς, αὐτῶν δ' ἢ Πάρος καὶ ἢ Νάξος ἐτύγχανον εὐδοκιμήσεως ἰδιαζούσης. Καὶ οἱ μὲν Πάριοι κατώρθωσαν τὴν μετὰ συνέσεως συντήρησιν τῆς πολιτικῆς τάξεως ἐν τῇ νήσῳ αὐτῶν², ἐν ἣ ἐνδιαφερόντως ἐλατρεύετο ἢ Θεσμοφόρος Δήμητρα. Οἱ δὲ Νάξιοι ἕνεκα τοῦ μεγέθους καὶ τῶν πόρων τῆς πατρίου νήσου ἤξιώθησαν ποιᾶς τινος ἡγεμονίας, καὶ μετέσχον ζωηρῶς τῆς ἐπιδόσεως εἰς ἣν ἀνήλθεν ἢ καλλιτεχνικῆ βιομηχανία ἢ κατὰ τὸν ἑβδόμον καὶ ἕκτον αἰῶνα ἀκμάσασα ἐν ταῖς νήσοις.

¹ Grueter De Naxo insula. 1833. Curtius Naxos. Berlin 1846.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 624.

Πλὴν δὲ τοῦ πλήθους τῶν μαρμάρων εἶχον ἐν τοῖς ἐν τῇ νήσῳ ὄρυχειοῖς σμύριδος ἐκλεκτὴν ὕλην πρὸς ἀκόνησιν τῶν σιδηρῶν ἐργαλείων¹. Ἐπειτα δ' ἐνταῦθα ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ Βύζου ἐπειροήθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλυάττου² ἡ τέχνη τῆς πρίσεως τοῦ μαρμάρου καὶ τῆς ἐκ μαρμάρου κατεργασίας τῶν κεράμων τῶν ναῶν, αἵτινες τέως κατεσκευάζοντο συνήθως ἐξ ὀπτῆς γῆς³. Οὕτω δὲ συμμετέσχε μὲν ἡ Νάξος τῶν ἐφευρέσεων τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὸν ἡρεμώτερον βίον, ὃν ἠδύναντο νὰ ζήσωσιν αὐταὶ οἱ νῆσοι, δὲν ἔμεινεν ἀπηλλαγμένη φατριαστικῶν ἀγῶνων καὶ πολιτικῶν μεταβολῶν.

Διόκουν δὲ τὰ τῆς πολιτείας ἐν Νάξῳ τὸ κατ' ἀρχὰς τὰ γένη ὧν οἱ πρόγονοι εἶχον ὑπάρξει οἱ κτίσται τῆς πόλεως ἐν τοῖς χρόνοις τῆς μεταναστάσεως τῶν Ἰωάνων. Ὡκοῦν δ' ἐν τῇ πόλει ἑμοῦ καὶ ἐκέκτηντο περὶ αὐτὴν τοὺς ἀρίστους ἀγροὺς καὶ ἀμπελῶνας. Οἱ δὲ ἄνδρες τοῦ δήμου ἠνείχοντο τὴν προνομιοῦχον θέσιν τῶν ἐν τῷ ἄστει εὐπατριδῶν ἐφ' ὅσον χρόνον ἔζων ἐν ἐνδοίᾳ. Ἄλλ' ἅμα τῇ διὰ τῆς ἐμπορίας τοῦ οἴνου καὶ τῶν ἐν τῇ νήσῳ εὐδοκίμουσῶν ὀπωρῶν, ὡς καὶ διὰ τῆς τέχνης καὶ τῆς βιομηχανίας ἐπιγινομένη διαδόσει μείζονος εὐπορίας ὁ δῆμος φρονηματοισθεῖς ἐθεώρησεν ἀφόρητον τὴν ὑπερηφάνειαν καὶ τὰς ἀξιώσεις τῶν εὐπατριδῶν. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀγροτῶν εἶχεν ἀποκτήσει ἰδιόζουσαν γοητείαν ἀνὴρ καλούμενος Τελεσταγόρας, ὅστις ἠγαπᾶτο διαφερόντως ὑπὸ τοῦ δήμου, καὶ ἦτο μὲν εὐπορος καὶ ἐλευθέριος, εἶχε δ' ἀνοικτὴν εἰς ἅπαντας τὴν οἰκίαν. Τούτου τὸ ἀξίωμα ἐκίνησε τὴν ὀργὴν τῶν εὐπατριδῶν. Τῆς δ' ἀντιδράσεως ὀξυνομένης ὁσημέραι, ἐπῆλθον συγκρούσεις ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἰδίως δ' ἐν τοῖς πρατηρίοις τῶν ἰχθύων, τῷ ζωηρῷ τούτῳ κέντρῳ πάσης πόλεως ἰωνικῆς. Ὅτε δὲ νεανίσκοι εὐποροὶ, θέλοντες νὰγοράσωσι σπάνιον τὸ μέγεθος ἰχθύων προκκα-

¹ Πινίου Nat. Hist. XXXVI, 9. Naxiae cotes. Πινδάρου Ἰσθμ. V, 75. Πρὸς Ross Inselreisen Τόμ. Α' σ. 41.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 160.

³ Πανσαρίου V, 10, 3.

λοῦντα τὴν ὄρεξιν αὐτῶν, ἤθελον νὰ καταβιβάσωσι τὴν ζητουμένην τιμὴν, συνειθίζον οἱ πωληταὶ νὰ λέγωσιν εἰς αὐτοὺς, ὅτι προετίμων νὰ δωρῆσωσιν αὐτὸν εἰς τὸν Τελεσταγόραν ἢ νὰ διαμικρολογῶνται περὶ τῆς τιμῆς μετ' αὐτῶν. Τέλος δ' οἱ εὐποροὶ, ἐρεθισθέντες ἐκ τῆς συγχῆς ἐπαναλήψεως τούτων τῶν λόγων, ἐμνησικακήσαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὑπὸ παροιρίας καὶ ἀλαζονείας ἠτίμασαν τὸν φιλόξενον οἶκον τοῦ Τελεσταγόρου καὶ ὕβρισαν τὰς δύο αὐτοῦ θυγατέρας¹. Ἡ δὲ βιαιοπραγία αὕτη ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ ἐμφυλίων ἀγώνων, δι' ὧν ἡ περικαλλῆς νῆσος τοῦ Διονύσου ἀπέβαλε μὲν διὰ παντός τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην, συμπαραεσύρθη δὲ εἰς τὸν εὐρύτερον κύκλον ἐξωτερικῶν περιπλοκῶν. Αἱ δὲ πολιτειακαὶ αὐτῆς ταραχαὶ ὑπῆρξαν τὸ ἔναυσμα, ἐξ οὗ ἐξερράγησαν αἱ φλόγες τοῦ ἐπὶ μακρὸν ἀπειλούμενου πολέμου μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης.

Ὅτε ὁ Πεισιστράτος εἰσῆλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ τρίτον, ἔπνευε παρ' αὐτῶ ὁ Νάξιος Λύγαδαις, ὅστις ἐν τῷ ἀγῶνι κατὰ τῶν εὐπόρων εὐπατριῶν εἶχεν ἀναδειχθῆ ἰσχυρὸς στασιαρχος, ἔπειτα δ' εἶχεν ἐξωσθῆ καὶ τέλος εἶχεν ἐπιβληθῆ πάλιν εἰς τοὺς Νάξιους ὡς τύραννος ἐξ Ἀθηνῶν². Συνέπραττε δὲ μετὰ τε τοῦ Πεισιστράτου καὶ τοῦ Πολυκράτους, ἀλλ' ἐξεβλήθη καὶ πάλιν ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους καθ' οὓς ἐπολέμου ἐναντίον τοῦ Πολυκράτους. Ἀλλὰ τοιαῦται βίαιαι ἀντιδράσεις οὐκ ἠδύνατο νὰ ἔχωσιν ἐπιτυχίαν διαρκῆ. Ὁ μὲν ἐναντίον ἀλλήλων παροξυσμὸς τῶν δύο τάξεων ἦτο ὑπὲρ μέτρον μέγας, οἱ δὲ διὰ τῶν ὅπλων βιαίως εἰς τὴν πόλιν κατελθόντες εὐπατρίδαι, οὓς ὁ δῆμος συνειθίζε νάποκαλῆ παγεῖς, ἐμισήθησαν διπλῶς, καὶ πρὶν ἢ παρέλθῃ χρόνος πολὺς ἐπλανῶντο καὶ πάλιν ἀπάτριδες, ἐστερημένοι τῆς ἐστίας καὶ τῆς οὐσίας. Τὴν φορὰν δὲ ταύτην ἐζήτησαν προστασίαν ἐγγυτέραν καὶ τελεσφορωτέραν, πλεύσαντες εἰς

¹ Ἀριστοτέλης παρ' Ἀθηναίῳ VIII, σ. 348. Ἡ μὲν κοινὴ γραφὴ τοῦ ὀνόματος εἶνε Τελεσταγόρας, ἀλλὰ γραπτίον Τελεσαγόρας.

² [Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 542, 547 καὶ Τόμ. Β' σ. 202.]

τὴν Μίλητον, ἔνθα τινὲς τῶν ἐπιφανεστέρων οἰκῶν τῆς Νάξου εὐρίσκοντο εἰς σχέσεις φιλίας καὶ ξενίας πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Ἰστιαίου. Ἄλλως δὲ οἱ Μιλήσιοι εὐρίσκοντο ἀπὸ μακρῶν ἤδη ἐτῶν συνδεδεμένοι πρὸς τὴν Πάρον.

Ἡ δὲ Μίλητος ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ἐξαδέλφου καὶ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβροῦ τοῦ Ἰστιαίου, τοῦ Ἀρισταγόρου, ἐτύγχανε νέας ἀκμῆς, καὶ ὁ φιλόδοξος τύραννος διεκαίετο ὑπὸ τοῦ πόθου νὰ ἐπιτελέσῃ τι μέγα. Διὸ ἀπεδέχθη μετὰ φαιδρῶν ἐλπίδων τὰς παρακλήσεις τῶν Ναξίων φυγάδων· ἔβλεπε δ' ἤδη ἐν ὄνειροις τὴν Νάξον νέαν πρωτεύουσαν τῶν Κυκλάδων καὶ ἑαυτὸν στεφανούμενον ὑπὸ τιμῶν καὶ δόξης. Ἄλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ χάριν ἑαυτοῦ καὶ μόνου, ἐπιστράτευσις δὲ τῶν δυνάμεων τῆς Ἰωνίας ἦτα δυνατὴ μόνον ἐν συνεννοήσει πρὸς τὸν σατράπην τῶν Σάρδεων. Διὸ σπεύδει πρὸς τὸν Ἀρταφέρνην· παριστάνει εἰς αὐτὸν τὸ ἐξαιρέτως πρόσφορον τῆς παρεχομένης εὐκαιρίας, τὴν εὐφορίαν καὶ τὸ μέγεθος τῆς νήσου, τὴν σπουδαιότητα τῆς θέσεως αὐτῆς, τὴν ἐν αὐτῇ πληθυσμονικὴν δούλων καὶ ποιμνίων, πλοίων ἐρессομένων καὶ λαμπρῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων· ἐξαιρεῖ τὸ ἀσφαλὲς τῆς ἐπιτυχίας, καὶ ὑποδεικνύει τέλος τὴν λαμπρὰν ἐπέκτασιν τοῦ περσικοῦ κράτους, ἐπειδὴ μετὰ τῆς νήσου Νάξου ἔμελλον πάντως ἀνευ ἀντιστάσεως νὰ περιπέσωσιν εἰς τοὺς Πέρσας καὶ αἱ περικείμεναι νῆσοι, ἰδίως ἡ Πάρος καὶ ἡ Ἄνδρος. Ἐξ αὐτῶν δὲ θὰ ἦτο εὐχερὴς ἡ μετάβασις εἰς Εὐβοίαν, νῆσον ἔχουσαν τὸ μέγεθος καὶ τὸν πλοῦτον τῆς Κύπρου καὶ κειμένην λίαν ἐπικαίρως πρὸς ἐκπολέμωσιν τῶν Ἀθηνῶν.

Ὁ δὲ Ἀρταφέρνης, ὁ ἐχθρὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἀπεδέχθη προθύμως ταύτας τὰς προφάσεις· συνέστησε δὲ τὸ σχέδιον τοῦτο εἰς τὰ Σοῦσα, καὶ ἀντὶ τῶν αἰτηθέντων ἑκατὸν πλοίων ὑπεσχέθη εἰς τὸν Ἀρισταγόραν τὰ διπλᾶ. Ἄλλ' ὅμως ὁ Ἀρταφέρνης δὲν ἐσκέπτετο νὰ φήσῃ εἰς τὸν φιλόδοξον Ἕλληνα, ὅν ἐνδομύχως ἐμίσει καὶ περιεφρόνει, τὴν δόξαν τῆς ἐκστρατείας. Διενήργησε δὲ τὸν ὑπὸ τοῦ βασιλέως διορισμὸν τοῦ ἐξαδέλφου αὐτοῦ Μεγαβάτου ὡς ναυάρχου, ἔχοντος τὴν ἐντολὴν τῆς ἐκτελέσεως τῶν σχεδίων τοῦ Ἀρι-

σταγόρου. Τὰ πάντα δ' ἐπεδιώχθησαν μετὰ πολλῆς δραστηριότητος καὶ μετὰ μυστικότητος μεγίστης. Ὁ στόλος ἐξέπλευσε τὸ ἕαρ εἰς Χίον, ὡς εἰ ἐπεχειρεῖ τινὰ τῶν συνήθων πρὸς ἄσκησιν πλόων, καθ' οὓς οἱ Πέρσαι ἐπεδιώκον τὴν κατὰ μικρὸν ἐπικράτησιν ἐν τῷ Αἰγαίῳ. Ἐκ δὲ τῆς Χίου ἔμελλον ἔπειτα βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ βορείου ἀνέμου νὰ πλεύσωσι πρὸς τὸ ποθούμενον τέρμα. Ἦτο δ' ὁ στόλος ἐν ἀρίστη καταστάσει, καὶ ὁ Μεγαβάτης ἐμερίμνησε προφρόνως περὶ τηρήσεως τάξεως αὐστηρᾶς, ὅπως ἡ πρώτη αὐτῆ ἐν τῷ ἑλληνικῷ πελάγει ἐκστρατεία τιμῆσθαι τὰ περσικὰ ὄπλα.

Ἄλλ' ὅμως ἐπῆλθεν ἔρις μεταξὺ τῶν δύο ἀρχηγῶν τοῦ στόλου, καθ' ὅτι ἡ ἀσφαρῆς διάκρισις τῆς ἐξουσίας αὐτῶν ὑπῆρξε τὸ κυριώτατον σφάλμα τῆς ἐκστρατείας. Ὁ Ἀρισταγόρας κατελήφθη ὑπὸ σφοδρᾶς ὀργῆς, ἰδὼν τιμωρηθέντα κατὰ τρόπον λίαν ἀτιμωτικὸν τινὰ τῶν ἑαυτοῦ φίλων, πλοίαρχον Μύνδιον, ἕνεκεν ἀμελείας περὶ τὴν ὑπηρεσίαν. Ὁ δὲ ὑπερήφανος Ἀγαϊμενίδης δὲν ᾔθελε νὰ ὑπερευδοκιμηθῆ ὑπὸ τοῦ Ἴωνος, καί, ὅπως ἐκόικηθῆ αὐτὸν, ἐγνώρισε κρύφα εἰς τοὺς Ναξίους τὰ τεκταινόμενα κατ' αὐτῶν. Τὸ δὲ μήνυμα ἔφθασεν ἐγκαίρως, καὶ ὁ ἀπειλῶν τοὺς Ναξίους κίνδυνος, οὐ οὐδεμίαν εἶχον τέως γνῶσιν, ἐξήγειρεν ἐν Νάξῳ τὸν ζῆλον ἀπάντων τῶν πολιτῶν. Ποίμνια καὶ ἐπιτήδεια εἰσεκομίσθησαν εἰς τὴν πόλιν, τὰ τείχη ἐπεσκευάσθησαν, ὁ λιμὴν ἐνεφράχθη, διερρυθμίσθησαν τὰ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, καὶ ὁ στόλος τῶν Ἴωνων καὶ τῶν Περσῶν ἠναγκάσθη νὰ ἐπιχειρήσῃ πολιορκίαν τῆς νήσου.

Τέσσαρας ὅλους μῆνας ἐστάθμευσεν ὁ στόλος ἐκεῖνος πρὸ τῶν ἀπορρώγων βραχυδῶν παραλίων τῆς νήσου. Ἀλλὰ τὰ ἐπιτήδεια αὐτοῦ ἐξηντλήθησαν, τὰ δ' ἑλληνικὰ καταδρομικὰ ἔδραπτον ἀπαύστως τὸν στόλον· τέλος δ' οἱ ἐπ' αὐτοῦ περιορίσθησαν ἐξ ἀνάγκης νὰ οἰκοδομήσωσιν ἐπὶ ἀποκέντρον μέρους τῆς νήσου τειχίσματα τινὰ χάριν τῶν συμπλεόντων Ναξίων φυγάδων. Ἐπειτα δ' ὁ ὑπερήφανος στόλος ἀπέπλευσεν ἐκ τῆς νήσου, καὶ ἡ ἐκστρατεία μεθ' ἧς πλεῖσταί συνήπτοντο προσδοκίαι ἐναυάγησε τελείως¹.

¹ Ἡρ. οὐδίου V, 32 κ. εἰ.

Ἄπασα δ' ἡ ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ κατασιχύνῃ ἔπεσε, καθ' ἃ προετίθετο ὁ Μεγαβάτης, ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἀρισταγόρου. Ἐκεῖνος ἔπρεπε νὰ δώσῃ εὐθύνας εἰς τὸν μέγαν βασιλέα, ἐκεῖνος νὰ πληρώσῃ τὰ ἔξοδα τοῦ πολέμου. Τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ἡ τιμὴ, ἡ ζωὴ εὐρίσκοντο ἐν κινδύνῳ· ἐν δὲ τῇ ἀμηχανίᾳ εἰς ἣν περιέστη μίαν καὶ μόνην εὕρισκε διέξοδον. Ἐν Ἰωνίᾳ δὲν ἔλειπον σπέρματα στάσεως καὶ δυσκρεσκείας, ἡ δὲ σχέσις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Περσῶν ἦτο λίαν τεταμένη, ὡς ἐμαρτύρει αὐτὴ ἡ μεταξὺ Μεγαβάτου καὶ Ἀρισταγόρου διάστασις, ἣτις οὐδαμῶς εἶχε προσωπικὸν χαρακτῆρα, οὐδ' ἦτο γεγονός μεμονωμένον.

Ἀπὸ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας ἦτο φανερά ἡ σφοδρὰ ἀντιπάθεια τῶν Περσῶν ἐναντίον τῆς ἐπιδράσεως τῶν Ἑλλήνων. Πολλὰ δὲ συνέβησαν προσκρούματα οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ στόλου, ἐφ' οὗ οἱ Πέρσαι ἤθελον νὰ ἐφαρμόσωσιν αὐστηρότητα πειθαρχίας ἀφόρητον εἰς τοὺς Ἴωνας, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς πόλεσιν, αἵτινες ἔφερον διπλοὺν ζυγόν, τὸν τῆς τυραννίδος καὶ τὸν τῆς περσικῆς ἐπικουριαρχίας. Ἡ δὲ κοινὴ κατὰ τῶν Περσῶν ἀντίθεσις εἶχε συμπλησιάσει πρὸς ἀλλήλους τοὺς διαφόρους παραθαλασσίους λαοὺς, ἰδίως δὲ τοὺς Κᾶρας καὶ τοὺς Ἴωνας, οἵτινες ἐπὶ τῶν Μερμαδῶν ἐχωρίζοντο ἀκόμη ὑπὸ μεγάλης ἔχθρας¹. Οὕτως ἐν περιπτώσει ἀποστασίας οἱ Ἴωνες ἠδύνατο νὰ προσδοκῶσιν ἐπικουρίαν παρὰ τῶν Καρῶν. Τὴν δ' αὖξουσιν δυσκρέσκεϊαν ὑπέτρεφον φιλόδοξοι στασίχαργοι, μάλιστα δὲ πάντων ὁ Ἰστιάϊος, ὅστις ἀπὸ μακροῦ ἐμίσει τὰ χρυσᾶ δεσμὰ, ἅτινα ἔφερον ἐν Σούσις. Ἐπόθει θαλάσσιον ἀέρα καὶ τὴν ἐν Ἰωνίᾳ ἐλευθερίαν. Εἶχε θελήσει τὴν καθυπόταξιν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, καὶ τῶρα ἦτο ἠναγκασμένος νὰ διέρχεται τὰς ἡμέρας ἀδόξως καὶ ἐν ἀργίᾳ συμφώνως πρὸς τὰς ἀνιάρκας διατυπώσεις τῆς αὐλικῆς ἐθιμοταξίας καὶ κατοπτευόμενος ὑπὸ τῶν βλεμμάτων φθονερῶν κατασκόπων περιστοιχιζόντων αὐτόν. Διὸ παρῶρμησε τὸν γαμβρὸν νὰ κινήσῃ ἀμελλητί εἰς ἀποστασίαν τὰς ἰωνίδας πόλεις· ἄλλως, καθ' ἃ ἐμήνυε, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκφύγῃ τὰς ἀπειλούσας αὐτὸν

¹ Ἴδιαι ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 154.

ταπεινώσεις. Περὶ αὐτοῦ δὲ ἠλιπίζεν ὁ Ἰστιαῖος, ὅτι ἐπανάστασις τῆς Ἰωνίας ἔμελλε νάναγκάσῃ τὸν βασιλέα νάφῃσῃ αὐτὸν ἐλεύθερον, ὅπως ἐπιστρέφῃ εἰς τὴν πατρίδα. Ἦθελεν ἀντὶ πάσης θυσίας νὰ ἐπανεῖλθῃ εἰς τὸ θέατρον τῆς ἱστορίας τῆς Ἰωνίας.

Ὁ Ἀρισταγόρας ἐκάλεσεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὴν ἰδίαν φατρίαν, καὶ εἰργάσθη ὑπὲρ τῶν σχεδίων αὐτοῦ παρὰ τῷ πάντοτε νεωτεροποιῶν πλήθει τῆς Μιλήτου. Ἀλλὰ δὲν ἔλειψαν συνετοὶ ἄνδρες διαγινώσκοντες σαφέστατα τὸ παράτολμον τῆς ἀποστασίας καὶ πειραθέντες νάναχαιτίσωσι τὴν κίνησιν τοῦ δήμου. Ἀρχηγὸς δ' αὐτῶν καὶ ἡγηγῶνος ἦτο Ἑκαταῖος ὁ Ἠγησάνδρου, Μιλήσιος ἀρχαίου γένους. Εἶχεν ἐξερευνήσει ἐπιμελῶς τὸν ὅλον κόσμον τὸν ἐν τοῖς τότε χρόνοις εὐρισκόμενον ἐν ἐπικοινωνίᾳ πρὸς τὰς παρὰ τὴν Μεσόγειον πολιτείας. Αἱ δ' εὐρύταται γνώσεις ἃς εἶχεν ἀποκομίσει εἶχον καταστήσει αὐτὸν ὄξυν παρατηρητὴν καὶ συνετὸν κριτὴν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων. Ἄφοβος προσῆλθεν εἰς τὴν πολυθόρυβον ἀγορὰν καὶ ἀνέπτυξε διὰ λόγου σθεναροῦ τὴν θέσιν τῶν πραγμάτων, πάντας τοὺς πόρους, οὓς διέθετεν ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν, καὶ τὰναπότρεπτα ἐπακόλουθα ἐπαναστάσεως ἀποτυγχανούσης. Τὸ βασίλειον, εἶπεν, εἶνε εἶπερ ποτὲ ἰσχυρὸν, ἐνιαῖον καὶ συνεταγμένον. Ὁ βασιλεὺς ἔχει ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτοῦ στρατηγούς δεξιούς, τοὺς δὲ δεξιωτάτους αὐτῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, μεστούς παροξυσμοῦ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων καὶ καραδοκῶντας μόνον εὐκαιρίαν κατάλληλον πρὸς ταπεινώσιν αὐτῶν. Καὶ εἶχον μὲν τυφλὴν πίστιν πρὸς τὸν πολέμαρχον αὐτῶν καὶ κύριον, ἦσαν δὲ συνδεδεμένοι πρὸς αὐτὸν ἢ δι' ἀγχιστείας, ὡς ὁ Ἀρταφέρνης καὶ ὁ Μεγαδάτης, ἢ διὰ κηδεστίας, ὡς ὁ Δαυρίσης, ὁ Ὀτάνης καὶ ὁ Μαρδόνιος. Ἐνεφοροῦντο δὲ πάντες φιλοδοξίας καὶ πόθου νάναδειχθῶσιν ἐρείσματα τοῦ θρόνου τοῦ Δαρείου. Καὶ ἐνεργὸν μὲν συμμυχίαν καὶ ἐπικουρίαν δὲν ἠδύναντο νὰ προσδοκῶσιν αἱ πόλεις οὔτ' ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ κράτους οὔτε παρὰ τῶν γειτόνων, οὔτε παρὰ τῶν Ἑλλήνων οὔτε παρὰ τῶν Σκυθῶν· ἀπ' ἐναντίας δ' ἠπειλοῦντο ὑπὸ πολὺ ὑπερέρων ἐχθρικῶν δυνάμεων περιστοιχίζουσῶν αὐτοὺς πάντοθεν καὶ ἐκ τοῦ

πλησίον, καὶ δὴ οὐ μόνον κατὰ γῆν, ἀλλὰ καὶ κατὰ θάλασσαν, ἅτε τῶν Φοινίκων μελλόντων νὰ δράξωσι προθύμως πᾶσαν εὐκαιρίαν ἐπιθέσεως ἐναντίον τῶν Ἰώνων. Τὸ δὲ πρὸς τοὺς Ἕλληνας μῖσος ἐκεῖνο τῶν Φοινίκων ἀπετέλει τὴν δύναμιν τῶν Περσῶν.

Ὅτε δὲ ὁ Ἑκαταῖος διέγνω, ὅτι ἡ φωνὴ τῆς συνέσεως ἦτο ἀνίσχυρος νὰ κατευνάσῃ τὴν παραφορὰν τοῦ δήμου, ἀπίστη πάσης ἀντιρρήσεως. Ἀλλὰ δὲν ἀπεχώρησεν ἀχθόμενος οὐδ' ἀναμένων μετὰ χαιρεκακίας τὴν ἐπαλήθευσιν τῶν ἀποτρεπτικῶν αὐτοῦ ὑποθηκῶν· ἀντὶ δὲ τούτου ἐμόχθησε διὰ παντὸς τρόπου, ὅπως οἱ συμπολίται αὐτοῦ ἐκτελέσωσι τὴν ληρθεῖσαν ἀπόφασιν μετὰ τοῦ ζήλου ἐκείνου ὅστις μόνος ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν ἐπιτυχίαν.

«Θέλετε πόλεμον;» εἶπεν· «ἔστω. Ἀλλὰ τοῦλάχιστον ἐργάσθητε ὡς ἄνδρες καὶ πράξατε ὅ τι πράττετε μετὰ πάσης τῆς δυνατῆς δραστηριότητος. Ὅ τι χρειάζεσθε εἶνε χρῆμα, χρῆμα διὰ πλοῖα καὶ μισθοφόρους· διότι μόνον ἐν τῇ θαλάσῃ δύνασθε νὰ συκρατηθῆτε. Ἀλλὰ δὲν ἀρκουσι θυσίαι τῶν πολιτῶν· χρειάζονται ποσὰ μεγάλα. Πρὸς εὔρεσιν δ' αὐτῶν εἰς καὶ μόνος τρόπος ὑπάρχει. Πλήθη χρυσοῦ κείνται ἀργὰ ἐν τῷ θησαυρῷ τοῦ Ἀπόλλωνος, πρὸ πάντων δὲ τἀναθήματα τοῦ Κροίσου. Ὀκνεῖτε νὰ ἐπιθέσθητε χεῖρα ἐπ' αὐτῶν; Ἀλλὰ μὴ εἶνε μικροτέρα ἀσέβεια τὸ νάφῃσθε νὰ συλησῶσιν αὐτὰ οἱ Πέρσαι, οἱ ἐχθροὶ τοῦ θεοῦ, ἢ τὸ νὰ μεταχειρισθῆτε αὐτὰ πρὸς τιμὴν τοῦ ἐθνικοῦ ὕμνων θεοῦ; Ἐχετε μόνον νὰ ἐκλέξητε μεταξὺ τῆς δι' αὐτῶν νίκης ἢ τῆς δι' αὐτῶν ἧττης»¹.

Καὶ ἠκροάσθησαν μὲν προσηκόντως τοῦ περιληψμένου Ἑκαταίου οἱ Ἴωνες, καὶ ἐθαύμαζαν αὐτὸν, ἀλλὰ περιορίσθησαν εἰς μέτρα ἡμιτελῆ. Καὶ ἐπῆλθε μὲν ἡ πρὸς τὸν μέγαν βασιλεῖα ῥῆξις, καὶ δὴ διὰ τρόπου θρασυτάτου, ἀλλὰ πάντοτε ἡ ἐνέργεια ἀπέβλεπεν εἰς

¹ Ἡροδότου V, 36. [Ἐν τῷ κεμένῳ τὰ ῥηθέντα ὑπὸ τοῦ Ἑκαταίου δὲν εἶνε ἀπλῆ μεταφράσις τῶν λεγομένων παρὰ τοῦ Ἡροδότου, ἀλλ' ἐλευθεριώτερα ἐπίστασις αὐτῶν. Ἴδε τὸ αὐτὸ περὶ τοῦ λόγου τοῦ Βιαντος ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 190].

μόνον τὸ πρὸ ποδῶν, περὶ δὲ στηρίζεως καὶ παρατάσεως τῆς ἀποστασίας οὐδεὶς ὑπῆρχεν ὁ μεριμνῶν. Ἐπηκολούθησαν δὲ τὰ γεγονότα βαγδαῖα. Καὶ δὴ, πρὶν ἢ ἀκόμη διαλυθῆ ὁ ἐκ Νάξου ἐπιστρέψας στόλος, ἐστάλη εἰς αὐτὸν ἐκ Μιλήτου ὁ Ἱατραγόρας, ἕπως μεταδώσῃ εἰς τὸν στόλον τὴν ἀποστασίαν. Ἐκεῖ δὲ κατωρθώθη ἡ διὰ μιᾶς ἀνύψωσις τοῦ ἐγχειρήματος τῆς πόλεως Μιλήτου εἰς ἀγῶνα ἔθνικόν· ἐπετεύχθη δὲ καὶ ἡ διὰ τολμήματος σύλληψις τῶν τυράννων πρὸ τῆς εἰς τὰς πατρίδας ἐπιστροφῆς αὐτῶν. Ἐπειτα δὲ ἀνεκηρύχθη ἡ ἐλευθερία συγχρόνως ἐν τε αὐτῇ τῇ Μιλήτῳ καὶ ἀνὰ τὰς ὑμέρους πόλεις¹. Ἡ πυρκαϊὰ τῆς ἐπαναστάσεως μετεδόθη ταχέως ἀπὸ ἀγορᾶς εἰς ἀγορὰν· μετ' οὐ πολὺ δὲ ἅπασαι αἱ πόλεις τῆς Ἰωνίας καὶ Λιαιίδος εὐρίσκοντο ἐν ἀποστασίᾳ κεκηρυγμένη καὶ νικηφόρῳ, ἐπειδὴ ἡ περσικὴ πατρία εἶχε παραλυθῆ ἀπανταχοῦ διὰ τῆς συλλήψεως τῶν ἀρχηγῶν αὐτῆς. Πρὸς δὲ νότον ἐπεξετάθη ἡ ἐπανάστασις μέχρι τῆς Καρίας, τῆς Λυκίας καὶ τῆς Κύπρου. Συνέβησαν δὲ ταῦτα ἤδη περὶ τὰ τέλη τοῦ θέρους τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου ἔτους καθ' ὃ εἶχε πολιορκηθῆ ἡ Νάξος, τοῦ 499 π. Χ. (Ὀλυμπ. 70, 1). Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔαρ ἐμελλεν ἀναγκαίως νὰ κριθῆ, ἂν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ συντήρησις τῆς ἐν παρατόλμῳ ὁρμῇ εὐκόλως κτηθείσης ἐλευθερίας.

Ὁ δὲ Ἀρισταγόρας εἶχεν ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ τὴν προσήκουσαν σύνεσιν νὰ φροντίσῃ περὶ συμμάχων καὶ ἐπικούρων. Καὶ ἐν μὲν τῇ μεσογαίᾳ ἐν καὶ μόνον κητώρθωσε, νὰ κινήσῃ εἰς ἀποστασίαν καὶ ἀνάξευξιν τοὺς εἰς Φρυγίαν μετακισθέντας Παίονας, πρὸς οὓς εὐρίσκετο εἰς ἐπικοινωνίαν διὰ τοῦ πενθεροῦ. Αὐτὸς δὲ διεπεραιώθη ἔπειτα εἰς Γύθειον, καὶ, ἀνελθὼν διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Εὐρώτα, ἔφθασεν εἰς τὴν Σπάρτην. Ἐν αὐτῇ δ' ἐβασίλευεν ὁ Κλεομένης, ἀνὴρ ἄλλως μὴ ὀκνῶν νὰ ἀλάβῃ σχέδια μεγάλα. Καὶ παρέστησε μὲν ὁ Ἀναξαγόρας μετὰ πολλῆς εὐγλωττίας τὰ ἐκ τοῦ ἀγῶνος ἀγαθὰ καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἔθνικῆς τιμῆς, δὲν ὤκνησε δὲ καταψευδόμενος τῆς ἀληθείας νὰ ὑποβιάσῃ τὴν περσικὴν ἀν-

¹ Ἡροδότου V, 37 [-88].

δρεϊάν καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ περσικοῦ κράτους· βοηθούμενος δὲ ὑπὸ πίνακος χαλκοῦ, ἐφ' οὗ οἱ Σπαρτιᾶται ἔβλεπον τὸ πρῶτον παριστανομένας τὰς γνωστὰς χώρας καὶ θαλάσσας, ἐπειράθη νὰ παράσχη ἐποπτεῖαν τοῦ θεάτρου τοῦ πολέμου. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα δὲν κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν βασιλέα¹. Ἡ ἀτυχὴς ἐναντίον τῆς Σάμου ἐκστρατεία ἦτο ἔτι ζωηρὰ ἐν τῇ μνήμῃ, κατ' αὐτὴν δ' εἶχε γίνοι αἰσθητότατος ὁ κίνδυνος τῆς παρὰ τῶν Ἰώνων διαφθορᾶς. Βεβαίως δ' ἡ ἀντίστασις προήρχετο ἐκ τῶν ἐφόρων. Ἄλλως δ' ὁ Ἀρισταγόρας δὲν ἦτο ἀνὴρ δυνάμενος νὰ ἐμπνεύσῃ ἐμπιστοσύνην, καὶ μάλιστα ἐν Σπάρτῃ. Ἡ πομπώδης αὐτοῦ ἐμφάνισις καὶ ἡ μεγαληγόρος ἐπίδειξις τῶν θησαυρῶν ὑπῆρξεν τὰ μάλιστα βλάψαντ' αὐτόν. Τέλος δὲ λέγεται, ὅτι εἶπερ τι καὶ ἄλλο συνετέλεσεν εἰς τὴν παντελεῆ ἀποτυχίαν ἢ μετὰ τὰ πολλὰ ψευδῆ τὰ ῥηθέντα πρὸς τοὺς Σπαρτιᾶτας ἰσύνετος μετ' ἀληθείας ἀπόκρισις αὐτοῦ εἰς μόνον τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀποστάσεως τῶν Σούσων. Καὶ δὴ, ὅτε οἱ Σπαρτιᾶται ἤκουσαν, ὅτι ἡ πορεία ἦτο τριῶν μηνῶν, τότε καὶ οἱ θαρραλεώτατοι αὐτῶν ἐθεώρησαν ἀλόγιστον θράσος τὴν πρόκλησιν πολέμου πρὸς ἡπειρωτικὸν κράτος ἔχον μέγεθος τοσοῦτον.

Εὐτυχέστερος δ' ὑπῆρξεν ὁ Ἀρισταγόρας ἐν Ἀθήναις καὶ Ἐρετρία. Καὶ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι εὐρίσκοντο ἤδη εἰς σχέσεις ἐχθρικός πρὸς τὴν Περσίαν· εἶχον δὲ ἤδη ὡς ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας αὐτῶν πρὸς τὴν θρακικὴν χερσόνησον ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς ὅλης τῶν πραγμάτων καταστάσεως καὶ διεγίνωσκον τὸ ἀναπόφευκτον τοῦ πολέμου. Ἐνεκὰ δὲ τοῦ διαπνέοντος τοὺς πολίτας φρονήματος καὶ τῆς τόλμης αὐτῶν ἐπεκράτει ἡ γνώμη τῆς ἐπιθέσεως μᾶλλον ἢ ἡ τῆς ἀναβολῆς. Τότε δὲ ἀνεκλήθησαν ἐκ τῆς λήθης αἱ ἀρχαῖαι παραδόσεις περὶ τῆς εἰς τὴν Ἰωνίαν μεταναστάσεως, καὶ ὁ Ἀρισταγόρας δὲν ἠμέλησε νὰ κολακεύσῃ τὴν ὑπερηφάνειαν τῶν πολιτῶν, παριστάνων τὰς Ἀθήνας ὡς τὴν μητέρα τῶν πλουσιῶν πόλεων τῆς Ἰωνίας καὶ τὴν ἐστὶν τῆς ἀστικῆς ἐλευθερίας, εἰς ἣν ἀπέβλεπον

¹ Ἡροδότου V, 49 [-52].

αἱ ὑπὸ τῶν βαρβάρων πιεζόμεναι ἀποικίδες, παραδοκοῦσαι τὴν βοήθειαν αὐτῆς μετὰ χρηστῶν ἐλπίδων καὶ ἐμπιστοσύνης¹. Ἡ δ' Ἐρετρία ἦτο ἡ πρώτη τῶν ἐν Εὐβοίᾳ πόλεων μετὰ τὴν ἦτταν τῶν Χαλκιδέων², καὶ ἠσθάνετο ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ περὶ τοῦ Ἀηλαντίου πεδίου πολέμου τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως ἀνταποδώσῃ τὰς ὀφειλομένας χάριτας εἰς τοὺς συμμάχους Μιλησίους. Διὰ ταῦτα ἐξηρτύθησαν ἀμελλητί ἐν μὲν Ἀθήναις εἴκοσι τριήρεις, ἐν δὲ Ἐρετρίᾳ πέντε, ὅπως ἀκολουθήσωσι τὸν Ἀρισταγόραν.

Ἄλλὰ καὶ οἱ Πέρσαι δὲν εἶχον μείνει ἄπρακτοι ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ. Ἦδη δὲ κατὰ μὲν τὸν διάπλουον τὰ πλοῖα τῶν Ἐρετριέων ἠναγκάσθησαν νὰ ναυμαχήσωσι πρὸς τὸν φοινικικὸν στόλον τὸν κληθέντα ἐναντίον τῆς ἀποστάσης Ἰωνίας, καὶ κατὰ γῆν δὲ ὁ στρατὸς τῶν Περσῶν εἶχε προχωρήσει κατὰ τῆς Μιλήτου, ὅπως ἐν τάχει καταβάλλῃ αὐτὴν τὴν ἐστίαν τῆς ἀποστασίας. Ἄλλ' οἱ ἀποστάται ἔκριναν, ὅτι πρὸς λύσιν τῆς πολιτορκίας τῆς πόλεως καὶ ἀναμόχλευσιν τῶν Ἀσιατῶν πάσης ἄλλης ἐνεργείας προκριτωτέρα ἦτο ἡ ἄμεσος ἐπιθεσις ἐναντίον τῶν Σάρδεων, δι' ἧς ἐμελλε νὰ δειχθῆ εἰς ἅπαντας τοὺς ἔτι μετεωριζομένους φίλους τοῦ ἰωνικοῦ ἀγῶνος, ἐπόσον σοβαραὶ ἦσαν αἱ ἀποφάσεις τῶν ἐπαναστατῶν. Εἰς τοῦτο δὲ τὸ διάδημα φαίνεται ὅτι παρώρμησαν ἰδίως οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν ὁ στόλος ἐφθασεν εἰς τὴν Ἐρεσον τελευτῶντος τοῦ θέρους. Οἱ δ' Ἐρέσιοι ἔμειναν μὲν ἐν πᾶσι συνόλῳ οὐδέτεροι, ἀλλ' εὐρέθησαν ὅμως ἄνδρες ἐξ Ἐρέσου πρόθυμοι νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ὀδηγοί· οὕτω δ' οἱ στρατεύσαντες κατέβησαν ἀπὸ τοῦ Τρωῶλου ἀπροςδοκῆτως πρὶν ἢ ἐν Σάρδεσι γεῖναι σκέψιν περὶ ἀμύνης. Καὶ ἡ μὲν κάτω πόλις ἐκυριεύθη εὐκόλως, ὁ δ' Ἀρταφέρνης ἐνεκλείσθη εἰς τὴν ἀκρόπολιν (498 π. Χ. Ὀλυμπ. 70,2)³.

¹ Ἡροδότου V, 55, [97].

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 603.

³ Περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς Ἐρέσου ἴδε Curtius Beiträge zur Topographie und Geschichte von Kleinasien σ. 20.

Ἡ δὲ ἄλωσις τῶν Σάρδεων ὑπῆρξε γεγονός κρίσιμον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολέμου, ἀλλ' ἡ ἐπελθούσα μεταβολὴ δὲν ἀπέβη πρὸς ἀγαθὸν τῶν Ἑλλήνων. Καὶ δὴ προσεχώρησαν μὲν εἰς τοὺς ἀποστάτας φυλά τινα ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι τῆς φαινομένης λαμπρᾶς ἐκείνης ἐπιτυχίας, ἀλλ' ἡ ἀνωφελὴς πυρπόλησις τῶν Σάρδεων καὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ ναοῦ τῆς Κυβέλης ὑπῆρξε φρυκτωρία κινήσασα εἰς ἀγανάκτησιν ἅπαντας τοὺς περιοικοῦντας. Αἱ πράξεις ἐκεῖναι προεκάλεσαν μέγιστον παροξυσμὸν παρὰ τοῖς Λυδοῖς καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν ταχύτεραν συνένωσιν πολεμίων στρατιῶν. Ἦδη ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς καιομένης πόλεως, παρὰ τὸν Πακτωλὸν, ἠγωνίζοντο οἱ Λυδοὶ μετὰ τῶν Περσῶν ἐν ἀπελπισμῷ ἐναντίον τῶν Ἰώνων, οἵτινες ἀπεκρούσθησαν μετὰ τσαύτης ταχύτητος, ὥστε ἠναγκάσθησαν νάναξεύξωσι πρὸς τὴν θάλασσαν ἀδόξως καὶ ἄνευ κἄν λαφύρων. Ἐν δὲ Σούσις ἡ καταστροφὴ τῶν Σάρδεων ἐνεποίησεν, ὡς εἶκος, τοιαύτην αἰσθήσιν, ὥστ' ἔκτοτε οἱ Πέρσαι ἐπετάχυναν καὶ ἐπέτειναν τὰς ἐνεργείας αὐτῶν, ἐν ᾗ ἄλλως ἡ ἀποστασία ἔμελλε νὰ τύχῃ ἥττονος προσοχῆς καὶ ἀμεληθῇ ἐπὶ μακρότερον χρόνον.

Ἐν τούτοις δ' οἱ ἀποστάται κατ' αὐτὴν αὐτῶν τὴν ὑποχώρησιν κατερθάσθησαν ὑπὸ τῶν ἐκ τῆς περιχώρου σπευσάντων στρατευμάτων παρὰ τὴν Ἐρεσον καὶ ὑπέστησαν ἥτταν, μεθ' ἣν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπέστρεψαν διὰ Μιλήτου εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἡ δὲ ὄλη αὐτῶν κατὰ τὸν πόλεμον συμμετοχὴ μόνον ἐπακόλουθον ἔσχεν, ὅτι ἐξηρέθισαν εἰς μεγίστην ἀγανάκτησιν τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν καὶ προεκάλεσαν τὴν εὐλογον αὐτοῦ ὀργήν. Οἱ δὲ Ἴωνες περιωρίσθησαν εἰς τὸν ἴδιον αὐτῶν στόλον· ἐπωφελοῦμενοι δὲ τὴν αἰσθησίν ἣν ἐνεποίησεν ἡ εἰς τὰς Σάρδεις στρατεία, ἥς τὸ οἰκτρὸν τέλος δὲν ἠδύνατο νὰ κατανοηθῇ ἀμέσως ἐν ταῖς ἀπώτερον κειμέναις χώραις, κατώρθωσαν νὰ προσελκύσωσιν εἰς τὸν κοινὸν ἀγῶνα ἅπαντας τοὺς ἐν τοῖς παραλίοις ἑλληνικοῦς λαοὺς ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου μέχρι τοῦ Κυπρίου πελάγους. Ὁ δ' ἀριθμὸς τῶν τῆς ἀποστασίας μετεχουσῶν πόλεων ἠυξήθη ἐπαισθητῶς. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ

Καύνιοι¹, οἵτινες πρότερον εἶχον ἀρνηθῆ τὴν συμμετοχὴν αὐτῶν, προσεχώρησαν τῶρα εἰς τὴν ἀποστασίαν².

Μετὰ δὲ τὴν ἀποτυχοῦσαν ἀπόπειραν τῆς ἀναλήψεως τῆς ἐπιθέσεως καὶ τοῦ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀποστατῶν καθορισμοῦ τοῦ θεάτρον τοῦ πολέμου οἱ Ἕλληγες ἦταν ἠναγκασμένοι νάντεπεξέλωσιν εἰς τὰς προσβολὰς τῶν Περσῶν, οἵτινες προσχώρουσιν ἤδη ἐναντίον τῶν παραλίων καὶ τῶν νήσων. Ὁ δὲ τοιοῦτος ἀγὼν ἦτο τόσῳ μᾶλλον δυσχερής, καθ' ὅσον οἱ Πέρσαι προέβαινον συγχρόνως διηρημένοι εἰς στρατιάς χωριστὰς καὶ κατὰ διευθύνσεις διαφόρους.

Πρῶτον δὲ θεάτρον τοῦ πολέμου ὑπῆρξεν ἡ Κύπρος, ἐν ἣ τὰ πράγματα ἦσαν ἀνάλογα πρὸς τὰ ἐν τῇ Ἰωνίᾳ. Πράγματι ἡ νῆσος συνέκειτο ἐξ ὁμάδος πόλεων, ἐν αἷς ἤρχον τύραννοι ἀναγνωρίζοντες τὴν περσικὴν ἐπικυριαρχίαν. Εἶχε δὲ καὶ τῶν Κυπρίων ἡ ἀποστασία, ὡς ἡ τῶν Μιλησίων, ἀφορμὴν προσωπικὴν. Καὶ ἐκεῖ ἡ ἐξέγερσις δὲν προῆλθεν ἐκ τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἐξ ἀνδρὸς φιλοδόξου, τοῦ Ὀνησίλου, τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Γόργου, ὅστις ἦτο τύραννος τῆς Σαλαμίνας, τῆς ἐπιφανεστάτης ἀπασῶν τῶν πόλεων τῆς νήσου. Οὗτος, γενόμενος κύριος τῆς Σαλαμίνας, ἐκίνησεν εἰς ἀποστασίαν τοὺς κατοικοῦς τῆς νήσου, οἵτινες προσεχώρησαν εἰς αὐτὸν προθύμως πλὴν τῶν τοῦ Ἀμαθοῦντος³. Πολιορκήσας δὲ τὴν πόλιν ἐκείνην⁴, ἥτις ἦτο τὸ μόνον κώλυμα τῆς ἐπεκτάσεως τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον, ἐκάλεισεν εἰς βοήθειαν τοὺς Ἴωνας εὐρισκομένους ἔτι ἐν Καρίᾳ. Ἀλλὰ, πρὶν ἢ φθάσωσιν οὗτοι, εἶχον ἤδη διαβιβάσει οἱ Πέρσαι στρατίαν ἐκ Κιλικίας, καὶ στόλος φοινικικὸς ὤρμει ἐν Σαλαμῖνι.

Ὅτε δὲ ἦλθον οἱ Ἴωνες, προέτεινεν εἰς αὐτοὺς ὁ Ὀνήσιλος νάλλάζωσι τὸ πεδῖον τῆς μάχης καὶ οἱ μὲν Ἴωνες νάντιπαρατα-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 79.

² Ἡροδότου V, 103.

³ Περὶ τῆς ἀποστασίας τῆς Κύπρου ἴδε Ἡροδότου V, 104.

⁴ Ἡροδότου V, 108. Ἡ πολιορκία τοῦ Ἀμαθοῦντος ἤρξατο καθ' ὃν χρόνον εὐρισκτο καθ' ὅδον πρὸς τὰ Σουσα τὸ ἄγγελμα τῆς πυρκαϊᾶς τῶν Σάρδεων. Ἴδε Weissenborn Hellen σ. 106.

χθῶσι πρὸς τὸν πεζικὸν στρατὸν, οἱ δὲ Κύπριοι νὰ ἐπιβῶσι τῶν πλοίων. Προέτεινε δὲ ταῦτα ὁ Ὀνήσιλος, ἅτε πιθανῶς δυσπιστῶν πρὸς τοὺς ἰδίους ἑαυτοῦ συμπολίτας, οἵτινες μαχόμενοι κατὰ γῆν θὰ εἶχον εὐκολωτέραν τὴν εὐκαιρίαν προδοσίας. Ἄλλ' οἱ Ἴωνες δὲν ᾔθελον νὰ παραδώσωσι τὰ πλοῖα αὐτῶν. Ἄντεκπλεύσαντες δὲ κατὰ τῶν Φοινίκων, ὅτε οὗτοι παρέκαμπτον τὸ βορειοανατολικὸν ἀκρωτήριον τῆς νήσου, ἐνίκησαν αὐτούς, ἀλλ' ἡ νίκη αὕτη ἀπέβη ἀνωφελής. Καὶ ταῦτα, ἐπειδὴ κατὰ γῆν συνέβη ὅ τι ἐφοβείτο ὁ Ὀνήσιλος. Στησήνωρ ὁ τύραννος τοῦ Κουρίου ἠτόμοβλησε, διαρκούσης τῆς μάχης, πρὸς τοὺς πολεμίους, αὐτὸν δ' ἠκολούθησαν καὶ τὰ πολεμιστήρια ἄρματα τῶν Σαλαμινίων¹, ὧν ἐπέβαιναν ἀναμφιδόλως οἱ εὐπατρίδαι τῆς πόλεως, οἵτινες ἀνθίσταντο εἰς ἐξέγερσιν τοῦ δήμου, ἥτις μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν Περσῶν ἐμελλε νὰ καταλύσῃ καὶ τῶν εὐπατριδῶν τὰ πρόνομια. Ὁ Ὀνήσιλος ἐφρονεύθη ἐν τῇ μάχῃ, ἡ δὲ Σαλαμίς παρεδόθη, καὶ ἐδέχθη πάλιν κατελθόντα τὸν Γόργον. Πασῶν δὲ τῶν πόλεων μόνον ἐνέμειναν εἰς τὸν ἀγῶνα οἱ Σόλοι κατὰ τὰ βόρεια παράλια τῆς νήσου. Τῶν Σόλων οἱ ἐθνικοῦ φρονήματος ἐμφορούμενοι πολῖται ἀντέταξαν ἐπὶ μῆνας ὅλους εἰς τοὺς Πέρσας ἀντίστασιν κρατεράν, εἰ καὶ ὁ βασιλεύων ἐν τῇ πόλει Ἀριστόκυπρος, ὁ υἱὸς τοῦ Φιλοκύπρου², εἶχε πέσει συμμαχόμενος μετὰ τοῦ Ὀνησίλου. Ἐν ταύτῃ τῇ πόλει εἶγον ἐγκατασταθῆ ἄποικοι ἐξ Ἀθηναίων ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται τὸ φρόνημα καὶ τὸ θάρρος, μεθ' οὗ μόνη τῶν πόλεων αὕτη ἡγωνίσθη πρὸς τὸν ἐθνικὸν ἐχθρόν.

Ἄλλ' ἡ πόλις αὕτη ἦτο ἀπομεμονωμένος πρόσκοπος τῆς ἐλευθερίας ἐν τῇ ἀπωτάτῃ Ἀνατολῇ. Μετὰ δὲ ἀγῶνας ἐνὸς ἔτους (498 π. Χ. Ὀλυμπ. 70, 2) τὸ σχέδιον τῆς μετατροπῆς τῆς νήσου εἰς βασιλείον ἐλληνικὸν διεσπάσθη, καὶ ἡ ὅλη νῆσος ὑπήχθη

¹ Εἶχον πολεμιστήρια ἄρματα μαχόμενοι κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἡρωικῶν χρόνων καθ' ἃ καὶ οἱ Θηβαῖοι. Ἴδε Wesseling εἰς *Διόδωρον Σικελιώτην* (XII, 70). Bähr εἰς *Ἡρόδοτον* (V, 113).

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 521.

καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, τὸ Κύπριον πέλαγος εἰρήνευσε, καὶ ἀποκατεστάθη πάλιν ἡ ἀσφαλὴς πρὸς τὴν Φοινίκην σχέσις οὕτως, ὥστε οἱ Πέρσαι ἠδύναντο τὸ ἐξῆς νὰ στρέψωσι τὰς δυνάμεις αὐτῶν ἀπάσας ἐναντίον τῆς Ἰωνίας.

Ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀπέβησαν αἱ Σάρδεις ὑπὸ τὴν δραστηρίαν διεύθυνσιν τοῦ Ἀρταφέρνους γενικὸν στρατόπεδον. Διηρέθη δ' ἡ στρατιὰ εἰς τρία μέρη. Καὶ ἐν μὲν αὐτῶν ἐκράτησεν ὁ Ἀρταφέρνης παρ' ἑαυτῷ πρὸς ἄμυναν τῶν Σάρδεων καὶ ὅπως δι' αὐτοῦ ἐκτελέσῃ ἐν καταλλήλῳ ὄρα τὰς ὑστάτας καὶ κρισίμους ἐπιθέσεις ἐναντίον τῶν κυριωτέρων πόλεων. Δύο δὲ μικρότεραι μοῖραι ὑπὸ τὸν Δαυρίσῃν καὶ Ὑμέαν προωρίσθησαν πρὸς ἀποστολὴν ταχείας βοηθείας εἰς τὰς μάλιστ' ἀπειλουμένας τῶν παραθαλασσίων πόλεων τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τὸ τρωτότατον μέρος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἦτο τὸ βορειοδυτικόν, ἐπειδὴ ἐκεῖνο ἠπειλείτο ὑπὸ τοῦ κινδύνου τῆς μετὰ τῶν Ἰώνων συμπράξεως τῶν Σκυθῶν. Διὸ μετὰ καταπληκτικῆς ταχύτητος ἔφθασεν ὁ Δαυρίσης εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἐκυριεύθησαν ἡ Δάρδανος, ἡ Ἄβυδος, ἡ Ἀμίμνακος· συμφώνως δὲ πρὸς κέλευσμα τοῦ βασιλέως αἱ μὲν πόλεις κατεστράφησαν, οἱ δὲ πολῖται ἐξηνδραποδίσθησαν, τὰ δὲ πλοῖα αὐτῶν ἐξωλοθρεύθησαν, ἡ ὅλη δ' ἄσιατικὴ παραλία τοῦ Ἑλλήσποντου ἐκαλύφθη ὑπὸ καπνίζόντων ἐρείπιων.

Ἐν ᾧ δ' ὁ Ὑμέας ἐκ τῆς Πρόποντιδος εἰσώρμα εἰς τὴν Αἰολίδα, ὅπως καθυποτάξῃ τὴν χερσόνησον τῆς Τρωάδος, ὁ Δαυρίσης ἔσπευδε πρὸς νότον, ἔνθα εἶχον ἀποστατήσῃ οἱ ὄρειοι λαοὶ τῆς Καρίας. Οἱ Κᾶρες ἠττήθησαν παρὰ τὴν συμβολὴν τοῦ Μαρσίου καὶ τοῦ Μαιάνδρου· ἀλλ' ἀποσυρθέντες ἐκ τῆς κοιλάδος τοῦ Μαρσίου εἰς τὸ ὄρος Λάτιμον, συνηθροίσθησαν παρὰ τὰς νοτίους αὐτοῦ ὑπωρείας, περὶ τὸ ἐν Λαβράνδοις ἔθνικόν αὐτῶν ἱερὸν τοῦ Στρατίου Διὸς, καὶ κατώρθωσαν νὰ ἐπιπέσωσιν ἐν τῇ ὄρεινῇ χώρᾳ κατὰ τοῦ Δαυρίσου καὶ νικήσωσιν αὐτὸν καὶ ὅλην αὐτοῦ τὴν στρατιάν. Ὁ ἀγὼν δ' ἐκεῖνος ὑπῆρξεν ὁ δεινότατος τῶν καθ' ὅλην τὴν ἀπο-

στασίαν πολεμηθέντων. Ἄλλ' ὅμως ἡ ἐπιτυχία αὕτη καὶ ἄλλαι τινὲς τοιαῦται ἔμειναν μοναδικαὶ καὶ ἄνευ συναφείας πρὸς ἀλλήλας, ἐν ᾗ οἱ Πέρσαι ἐξέχεον διηνεκῶς νέας πολεμικὰς δυνάμεις ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς χώρας. Πράγματι μετὰ τὴν ἐν τοῖς βορείοις καὶ τοῖς νοτίοις τῆς χερσονήσου ἐκνίκησιν τῆς ἀποστασίας ἐξώρμησεν ἐκ τῶν Σάρδεων ἡ κυρία στρατιὰ τοῦ μέσου ὑπὸ τὸν Ἄρταφέρην καὶ τὸν Ὀτάνην. Αἱ Κλαζομεναὶ καὶ ἡ Κύμη περιεκλείσθησαν, ἐπειδὴ ἤθελον κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον νὰ περικυκλώσωσιν ὅσον ἔνεστι στενότερον τὴν ἐστίαν τῆς ἀποστασίας καὶ ἀποκόψωσι πᾶσαν αὐτῆς ἐπικοινωνίαν κατὰ γῆν. Ἄλλ' αἱ πολιορκίαι παρὰ τὴν δεξιότητα ἣν εἶχον οἱ Πέρσαι περὶ τὸ τεichoμαχεῖν¹ παρτάθησαν ἐπὶ μῆνας πολλοὺς, καὶ ὁ Ἄρταφέρνης ἐπέστρεφεν εἰς τὰς Σάρδεις ἄθυμος ἐπὶ τῇ βραδύτητι τῆς ἐκβάσεως, ὅτε παρέστη πρὸ αὐτοῦ ὁ Ἰστιάιος φέρων τὰς νεωτάτας διαταγὰς τοῦ μεγάλου βασιλέως.

Ὁ Ἰστιάιος εἶχε τέλος ἐπιτύχει τὸ ποθοῦμενον κατὰ τὸ τρίτον ἔτος τοῦ πολέμου. Κατώρθωσε ὄηλα δὴ νὰ πείσῃ τὸν Δαρείον, ὅτι αὐτὸς μόνος ἦτο ὁ κατάλληλος ἀνὴρ ὁ δυνάμενος νὰ κατευνάσῃ ταχέως τὴν ἀποστασίαν. Κατὰ τὰς προτάσεις δ' αὐτοῦ ἦτο ἀναγκαῖον νὰ ἐπιχειρηθῇ κρίσιμος ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Μιλήτου, πρὶν ἀφιχθῆ νέα ἐπικουρία ἐκ τῆς ἀντιπέραν Ἑλλάδος. Ἰδίως δ' εἶχε στρέψει τὴν ὀργὴν τοῦ Δαρείου κατὰ τῶν ὑπερποντίων Ἑλλήνων. Ἄλλ' ὁ Ἄρταφέρνης ἐμίσει τὸν Ἰστιάιον εἴπερ τινὰ καὶ ἄλλον ὅσον δὲ ἄκακον ὄψιν καὶ ἂν ὑπεκρίνετο οὗτος, ὅτε συνεζήτησε μετὰ τοῦ σατράπου ἐν τῷ στρατηγεῖῳ τῶν Σάρδεων τὰ τῆς θέσεως τῶν πραγμάτων καὶ τὰ αἷτια τῆς ἀποστασίας, ὁ Ἄρταφέρνης εἰσέδυσεν εἰς τὰ μύχια αὐτοῦ διανοήματα, καὶ εἶπεν εἰς αὐτὸν κατὰ πρόσωπον « τοῦτο τὸ ὑπόδημα ἔρραψας μὲν σὺ, ὑπέδησατο δὲ Ἀρισταγόρας »².

Ἄλλ' ὁ Ἰστιάιος δὲν ἠδύνατο νὰ περιβάλληται τὸ προσωπεῖον

¹ Ἡροδότου I, 162, 169. Ἴδε καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 185.

² Ἡροδότου VI, 1 κ. ε.

ἐπὶ μακρὸν καὶ ἐξακολουθῆ ἐπαμφοτερίζων· εἶχε δὲ τὴν ἀπόφασιν νὰ γείνη πάλιν τέλειος Ἴων καὶ συναγάγη περὶ ἑαυτὸν τὸν ἐν ἀποστασίᾳ εὐρισκόμενον λαόν. Διὸ ἔφυγε λαθραίως εἰς τὴν Χίον, ἐν ἣ ὑπῆρχον οἱ πλεῖστοι πόροι καὶ ἐπεκράτει ὁ μέγιστος ζῆλος ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος. Ἐκεῖ δὲ διὰ παντοίων ψευδῶν περὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως ὡς προτιθεμένου δῆθεν τὴν ἔξωσιν ἀπάντων τῶν Ἰωῶνων ἐκ τῶν ἰδίων οἰκήσεων καὶ τὴν μετοικεσίαν αὐτῶν εἰς τὴν μεσόγειαν ἐπειράθη νὰ παροξύνῃ ἔτι μᾶλλον τὰ πνεύματα, καὶ ἔπειτα ἔπλευσεν ἐκ τῆς Χίου εἰς τὴν Μίλητον, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν ἡγεσίαν τῆς ἀποστασίας.

Οὕτως ἔμελλε νὰρχίσῃ νέα πρᾶξις τοῦ δράματος. Ἄλλ' ἐν τοσοῦτῳ τὰ πάντα εἶχον μεταβληθῆ ἐν Μιλήτῳ. Ὁ Ἀρισταγόρας εἶχεν ἤδη ἀπὸ μακροῦ ἀποβάλει τὴν διοίκησιν τῶν πραγμάτων· εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ συνίδῃ, ὅτι ἦτο πολλῶν εὐχερεστέρα ἢ εἰς στάσιν ἐξέγερσις ἀστικοῦ ὄχλου ἢ ἡ διὰ διαρκούς ἀγῶνος πρὸς κολοσσιαῖον καὶ ἰσχυρότατον κράτος ἄμυνα τῆς χώρας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Παρέστη καὶ πάλιν πρὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἀλλ' ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων ἦτο τῶρα πλεῖστον ὅσον διάφορος τῆς πρὸ τριῶν ἐτῶν, ὅτε ὁ υἱὸς τοῦ Ἠγησάνδρου εἶχε καταγελασθῆ ὡς ἀπαισιόδοξος γέρον¹. Τώρα τὸ πρόγραμμα τῆς ἡμέρας ἦτο ἐν καὶ μόνον· ποῦ θὰ στραφῶμεν, ὅταν ἡ ἠνωμένη στρατιὰ ἐδρεύσῃ ἐναντίον τῆς Μιλήτου; Εἰς τὴν Σαρδόνα, ἣν εἶχεν ἤδη προτείνει ἄλλοτε ὁ Βίας, ἢ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰστιαίου ὀχυρωθεῖσαν Μύρκινον²; Ὁ δ' Ἐκαταῖος δὲν εἶχεν ἐγκαταλίπει τοὺς συμπολίτας. Ἐξηκολούθει νὰ εἶνε πάντοτε ὁ συνετώτατος τῶν πολιτῶν, καὶ ἀντεπεξῆλθε τῶρα εἰς τὸν ἀπελπισμὸν, ὡς τότε εἰς τὸν πρόωρον ἀλλαγμὸν τῆς ἐλευθερίας. Ἄντεστρατεύετο εἰς τὴν γνώμην τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς πόλεως τῶν πατέρων· συνεβούλευε δὲ νὰ τρέψωσι τὸν νοῦν πρὸς τὴν γείτονα νῆσον Λέρον καὶ νὰ παρασκευάσωσι τὴν ἐγκατοίκησιν αὐτῆς. Εἰς αὐτὴν ἔπρεπε νὰ μετοικήσωσιν ἐν ἐσχάτῃ

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 245.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 234.

ανάγκη, ὅπως δυνηθῶσιν ἐξ αὐτῆς νὰ ἐπιστρέψωσι καὶ πάλιν ἐν εὐνοϊκῷ καιρῷ εἰς τὴν Μίλητον, βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν ὑπερποντίων Ἑλλήνων. Ἄλλ' ὁ Ἀρισταγόρας ἐγκατέλιπε τὸν ἀγῶνα, περὶ ἑαυτοῦ μόνον μεριμνῶν καὶ κατὰ τὰ τέλη τῆς ἀποστασίας ὡς ἐν ἀρχῇ αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ περὶ πάντα ἦτο μιμητὴς τοῦ πενθεροῦ, ἠθέλησε καὶ τώρα νὰναλάβῃ καὶ πάλιν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὰρχαία σχέδια τοῦ Ἰστιαίου ἐν Θράκῃ. Καταπροδοὺς δὲ τὴν Ἰωνίαν, ἣν εἶχε φέρει εἰς τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων, ἔπλευσεν εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Στρυμόνος, ὅπως ἐγκαθιδρυθῇ ἐν Μυρκίνῳ ὡς δυνάστης. Ἄλλ' ἐκεῖ ἐφρονεῦθη ἀδόξως, ἀγωνιζόμενος πρὸς τοὺς Θράκας¹.

Μετὰ δὲ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Ἀρισταγόρου προέστατο ὁ Πυθαγόρας τῆς πόλεως, ἥτις ὠμοιάζει πρὸς στρατόπεδον πολυτάραχον καὶ μόνον νόμον εἶχε τὸν τῶν ὅπλων. Τότε δ' ἦλθεν ὁ Ἰστιαῖος, πῶθων νὰ εἰσελάσῃ εἰς τὴν πόλιν διὰ τῆς βίας, ὡς εἰ εἶχεν ἀκόμη δικαίωμα νάπαιτήσῃ ὑποταγὴν ἐν Μιλήτῳ. Ἄλλ' οὐδεὶς ἠνείχετο τὸν τραχὺν καὶ βίαιον ἄνδρα¹ καὶ ἐμίσουν μὲν αὐτὸν οἱ Πέρσαι ὡς προδότην, ὑπώπτευον δ' οἱ Ἕλληνες ὡς ἔμπιστον τοῦ βασιλέως. Διὸ ἐξεδιώχθη διὰ τῆς βίας ἐξ αὐτῶν τῶν πυλῶν τῆς πόλεως, ἐν ἣ ἠλπιζε τέλος νὰ ῥάσῃ κατὰ τρόπον ἀνταποκρινόμενος εἰς τὴν φιλοδοξίαν αὐτοῦ. Κατεχόμενος δ' αὐτόχρημα ὑπὸ λύσσης, ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Χίον, ἀλλὰ καὶ οἱ Χῖοι ἀπέκρουσαν αὐτόν. Ἐν δὲ Λέσθῳ κατώρθωσε διὰ ψευδῶν ἐπαγγελιῶν νὰ λάβῃ πλοῖα, δι' ὧν ἔπλευσεν εἰς τὸ Βυζάντιον. Τέλος δὲ στερούμενος πλέον καὶ φατρίας καὶ πατρίδος ἔγεινε πειρατῆς καὶ ἐλαφυραγωγεὶ κατὰ τὸν εἰσπλουν τοῦ Πόντου τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα ἐν ᾧ χρόνῳ οἱ Ἴωνες κατέβαλλον τὰς ὑστάτας προσπαθείας πρὸς διάσασιν τῆς ἑαυτῶν ἐλευθερίας.

Πράγματι αἱ στρατιωτικαὶ δυνάμεις τῆς προσθίας Ἀσίας ἤρχιζον ἤδη νὰ περιζωνύωσι βραδέως τὴν Μίλητον. Καὶ τὰ μὲν ἐκ Κύπρου στρατεύματα κατέβαινον ἀπὸ νότου εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Μαιάνδρου, τὰ δὲ λοιπὰ στίφη ἤρχοντο ἐκ τῶν Σάρδεων καὶ τῆς

¹ Ἡροδότου V, 126.

Λισιλίδος, συγχρόνως δὲ συνηθροίζετο ἅπας ὁ ἐξ Αἰγύπτου, Κιλικίας καὶ Φοινίκης στόλος ὁσημέραι πυκνότερος περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Μαιάνδρου, κατεχόμενος ὑπὸ δίψης λαφύρων καὶ ἐκδικήσεως καὶ καταδοκῶν ἀνυπομόνως τὴν πτώσιν τῆς μεγάλης ναυτικῆς πόλεως, ἐν ἧ εἶχον σωρευθῆ ἀπὸ αἰώνων οἱ θησαυροὶ πασῶν τῶν χωρῶν τοῦ κόσμου.

Ἐν τῷ εὐρεῖ κόλπῳ τῆς Μιλήτου ὑψοῦτο ἀπέναντι τῆς πόλεως νησίς καλουμένη Λάδη. Περὶ αὐτὴν δ' ἠθροίζοντο τὰ ναυτικὰ πλήθη τὰ στρατολογηθέντα πρὸς τὸν κρίσιμον ἀγῶνα ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ Πανιωνίῳ ἐδρεύοντος συνεδρίου τῶν συμμάχων. Ἐτι ἅπαξ συνήγαγον πᾶσαι αἱ πόλεις, ὅσαι εἶχον μείνει πισταί, τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ὅπως διατηρήσωσιν ἐλευθέραν τὴν ἐκ θαλάσσης ἐπικοινωνίαν τῆς Μιλήτου καὶ ὑπεραμυνθῶσι τοῦ κοινοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Αὐτὴ ἡ Μιλήτος παρέσχεν ὀγδοήκοντα τριήρεις, αἵτινες ἐτάχθησαν κατὰ τὰ δεξιὸν κέρασ, αἱ δὲ Χιοὶ κατέλαβον τὸ μέσον μετ' ἑκατὸν τριήρων· πρὸς δὲ τᾶριστερὰ ἐτάχθησαν οἱ Σάμιοι μετ' ἐξήκοντα νηῶν· ἡ Λέσβος ἐχορήγησεν ἑβδομήκοντα, ἡ Τέως δεκαεπτὰ, ἡ Πριήνη δώδεκα, αἱ Ἐρυθραὶ ὀκτώ, ἡ Φώκαια καὶ ἡ Μυοῦς ἀνά τρεῖς. Ἦτο ναυτικὸν πλῆθος· λίαν ἀνάμικτον ἅπαντες ἔμπειροὶ τῆς θαλάσσης, δεξιώτατοι πρὸς χωριστὰ τολμήματα, ἀλλ' ἄνευ ἀληθοῦς συνοχῆς, ἄνευ πειθαρχίας καὶ ἀσκήσεως, ἐπειδὴ ἡ ἀνακήρυξις τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἰωνίας εἶχεν ὑπάρξει διὰ τοὺς ναυτίλους ἐκείνους ἀπλῶς τὸ σημεῖον πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν Περσῶν δεσποτῶν. Αἰσθητοτάτῃ δὲ ἦτο μάλιστα ἡ ἀπουσία δραστηρίου ἀρχηγοῦ. Ἄλλ' ὅμως εὐρέθη ἐν τῇ ἐσχάτῃ ὥρᾳ ὁ προσήκων ἀνὴρ, Διονύσιος ὁ Φωκαεὺς. Οὗτος εἶχεν ὄλον τὸν ἄμετρον ἐκείνον ἥρωισμὸν καὶ τὸ θάρρος δι' ὧν ἡ πάτριος αὐτοῦ πόλις διεκρίνετο ὑπὲρ ἀπάσας τὰς ἡμέρους· εἶχε δὲ πλήρη συνείδησιν τοῦ δέοντος γενέσθαι. Διὸ, ὅτε ὁ ἄλλως ἀλόγιστος ναυτικὸς ἐκεῖνος ὄχλος ἤρχισεν ἐπὶ τῇ προσεγγίσει τοῦ πλήθους τῶν πολεμίων πλοίων νὰ καταλαμβάνηται ὑπὸ ἀμηχανίας, ἐκεῖνος ὑπεσχέθη νὰ ἀναλάβῃ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν, ἂν ἤθελον νὰ ὑπακούσωσιν εἰς

αὐτόν. Εὗρε δ' αὐτοὺς προθύμους, καὶ διέταξε καθημερινὰς ἀσκήσεις περὶ τὸ ἐρρυθμῶς κωπηλατεῖν, τὸ ἐπιχειρεῖν ταχεῖς διέκπλους καὶ τὸ ἐπιτίθεσθαι ἐξαπίνης. Ἐπὶ ἑπτὰ δὲ ἡμέρας ἡ Λάδη ἦτο τὸ κέντρον μεγάλων ναυτικῶν γυμνασίων, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐβδόμην ἡμέραν ἐξέλιπεν ἡ περὶ τὸ πονεῖν καρτερία. « Εἰς τίνα τῶν θεῶν ἀμαρτόντες, ἔλεγον παραπονούμενοι οἱ ἐπιβάται τῶν νηῶν, τιμωρούμεθα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἀνεχόμενοι τὴν ἀλαζονείαν καὶ τὰς ιδιοτροπίας τοῦ Φωκαέως πλοιάρχου, ὅστις προσῆλθεν εἰς ἡμᾶς φέρων τρεῖς νῆας καὶ παραλαβὼν ἡμᾶς τώρα λυμαινεται οὕτως, ὥστε περιπίπτομεν εἰς ἀνήκεστα δεινὰ καὶ νόσους; Πᾶν τι ἄλλο θὰ ἦτο προτιμότερον τῶν τοιούτων κακῶν ». Πᾶσα νοθεσία ἀπέβη ματαία. Οἱ ναῦται ἐξηπλώθησαν καὶ πάλιν ἀργοὶ παρὰ τὴν παραλίαν, καὶ ἡ ἡμέρα τοῦ ὀλέθρου ἐπλησίαζεν.

Τότε ἦλθον ἄγγελοι ἐκ τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, ἐξ οὗ οἱ ἄλλοτε τύραννοι εἰργάζοντο ὅπως ἔλθωσιν εἰς λόγους πρὸς τὰ ἐπὶ τοῦ ἰωνικοῦ στόλου πληρώματα τῶν οἰκειῶν πόλεων, ἐπαγγελόμενοι μεγάλα εἰς αὐτὰ ἐν περιπτώσει ἀπόπλου εἰς τὰς πατρίδας. Αἱ ἐνέργειαι δὲ αὐταὶ ἐπήνεγκον τὴν διάλυσιν τῆς τελευταίας δυνάμεως τῆς ἀντιστάσεως τῆς Ἰωνίας. Καὶ πρῶτοι μὲν ἀπεχώρησαν οἱ Σάμιοι, πεισθέντες εἰς τὰς ἐπαγγελίας τοῦ Αἰάκου, καὶ ἐγκατέλιπον τὰς θέσεις αὐτῶν πλὴν ἑνδεκα πλοίων. Τὸ παράδειγμα δ' αὐτῶν ἠκολούθησαν οἱ Λέσβιοι καὶ τῶν λοιπῶν πόλεων αἱ πλείσται. Εἶχον δὲ ἤδη διαλυθῆ τὰ δύο τρίτα τοῦ στόλου, ὅτε τέλος ἤρχισεν ἡ μάχη. Ἄλλὰ τόσῳ ἥρωικώτερος ὑπῆρξεν ὁ ἀγὼν τῶν ἐμμεϊνάντων παρὰ τὴν Λάδην. Λαμπρότατα δὲ πάντων ἠγωνίσθησαν οἱ πολῖται τῆς Χίου, οἵτινες πολλὰ τῶν πολεμίων πλοίων ἐβύθισαν εἰς τὸν κόλπον τῆς Μιλήτου, καὶ μόνον ὅτε αἱ ἴδιαι αὐτῶν τριήρεις ἐκινδύνεον νὰ βυθισθῶσιν ἔπλευσαν εἰς τὴν Μυκάλην, ὅπως ἐξ αὐτῆς διὰ τῶν ἀκτῶν ἐπιστρέψωσι πεζῆ εἰς τὴν πατρίδα. Ἄλλὰ νέα συμφορὰ ἀνέμενεν αὐτούς. Καὶ δὴ ἐν τῇ Ἐρεσίᾳ, ἧς οἱ κάτοικοι οὐδαμῶς μετέχον τοῦ περὶ ἐλευθερίας ἀγῶνος, ἔγεινε κατ' αὐτῶν ἔφοδος ὡς πειρατῶν, καὶ ἐφρονεύθησαν ἐν νυκτὶ μάχη. Ἄλλ' ὁ

Διονύσιος, ὁ τολμηρὸς ναυτικὸς ἥρωα, ἠύξησε τὸν ἐκ τριῶν πλοίων στολίσκον αὐτοῦ διὰ τῆς ζωγρήσεως ἐτέρων τριῶν, καὶ παραλαβὼν τὰ ἐξ ταῦτα πλοῖα ἔπλευσεν εἰς τὸ δυτικὸν πέλαγος, ὅπως πολεμήσῃ ἐν αὐτῷ κατὰ Καρχηδονίων καὶ Τυρρηγῶν¹.

Τὴν αὐτὴν δ' ὁδὸν ἐτράπησαν καὶ τὰ ἑνδεκα πλοῖα τῶν Σαμίων ἐπὶ τῇ προσκλήσει τοῦ Σκύθου, ὅστις, μοναρχήσας τῆς Ζάγκλης τῆς κειμένης παρὰ τὸν σικελικὸν πορθμῶν², ἐζήτηι Ἑλληνας ἐμπείρους τῆς ναυτιλίας, ὅπως διὰ τῆς βοηθείας αὐτῶν κτίσῃ νέας πόλεις ἐπὶ τῶν βορείων ἀκτῶν τῆς Σικελίας. Ἀπειθιάσθησαν δ' οἱ Σάμιοι εἰς τοὺς Λοκροὺς, ἐν οἷς ἤρχεν ὁ Ἀναξίλαος, ὁ δολερὸς ἀντίπαλος τοῦ Σκύθου. Οὗτος δ' ἔπεισεν αὐτοὺς, ὅπως, ἀντὶ νὰ ὑποβληθῶσιν ὡς ὄργανα τοῦ τυράννου εἰς τὸ ἐπιμοχθῶν ἔργον τῆς κτίσεως νέων ἀποικιῶν, καταλάβωσιν αὐτὴν τὴν Ζάγκλην, ἅτε τοῦ Σκύθου κατ' ἐκείνῳ ἀκριβῶς τὸν χρόνον ἀπόντος ἐν ἐκστρατεία κατὰ τῶν Σικελῶν. Ὁ δὲ Σκύθης, προδοθεὶς ὑφ' ἀπάντων τῶν συμμάχων, ἔμεινεν ἀπροόπτως ἄπατρις καὶ ἀνέστιος, καὶ φυγὼν ἐσώθη πρὸς τὸν Δαρεῖον, ὅστις θεόντως ἐξετίμησε τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἐδώρησεν εἰς αὐτὸν τὴν νῆσον Κῶν.

Οὕτω καὶ πρὸ τῆς ναυμαχίας καὶ μετ' αὐτὴν ὁ τελευταῖος στόλος ὃν ἠδυνήθη νὰ ἐξαρτύσῃ ἡ Ἰωνία διεσκεδάσθη εἰς τοὺς τέσσαρας ἀνέμους. Ἡ Μίλητος ἀπέμεινεν ἀνυπεράσπιστος, ἀλλὰ δὲν παρεδόθη, ἐπειδὴ οἱ Μιλήσιοι ἐγίνωσκον, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἔλεος διὰ τὴν πόλιν. Οἱ Πέρσαι περιέζωσαν αὐτὴν διὰ μεγίστων δυνάμεων ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἀπὸ θαλάσσης. Καὶ τὸν μὲν περίβολον τῶν τειχῶν ἠνάγκασθησαν νὰ καταρρίψωσι διὰ μηχανῶν πολιορκητικῶν, τὴν δὲ πόλιν νὰ κυριεύσωσιν ἐξ ἐφόδου. Τότε δὲ πλέον εἶχον οἱ Πέρσαι εὐκαιρίαν νὰ ἐκδικηθῶσι τελείως τοὺς Ἴωνας. Καὶ ἡ μὲν πόλις ἀπετεφρώθη πρὸς ἐκδίκησιν τῆς πυρπολήσεως τῶν Σάρδεων, οἱ δὲ μάχιμοι τῶν πολιτῶν ἐρονεύθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ ἀπήχθησαν εἰς τὰ

¹ Περὶ τῆς ἐν Αἰθῆσι ναυμαχίας ἴδε Weissenborn Der Aufstand der Ionier (Hellen σ. 128).

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 666.

Σοῦσα, ἔπειτα δὲ κατωκίσθησαν κατὰ διαταγὴν τοῦ βασιλέως ἐν Ἄμψη παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Τίγριδος¹. Τὸ δ' ἐρημωθὲν ἔδαφος τῆς πόλεως ἔμεινεν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν καὶ τὴν ἄμεσον ἐπιτήρησιν τῶν Περσῶν, καὶ ἡ ὄρεινὴ χώρα παρεδόθη εἰς τοὺς Κᾶρας, ἀφ' ὧν ποτε οἱ πρόγονοι τῶν Μιλησίων εἶχον ἀφαιρέσει τὴν γῆν. Τὸ δὲ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τὸ ἐν Διδύμοις ἐπυρπολήθη, ἀφ' οὗ πρῶτον οἱ Πέρσαι ἐσύλησαν τοὺς ἐν αὐτῷ θησαυρούς, καθ' ᾧ εἶχε προείπει ὁ Ἐκατατος².

Ἡ ὅλη χώρα μετεβλήθη ἔκτοτε. Ὁ Μαϊάνδρος κατέκλυσε κατὰ μικρὸν ἐξ ὀλοκλήρου τὸν ἐρημωθέντα λιμένα, καὶ ἀντὶ τῆς θαλάσσης, ἐν ἣ ποτε συνωθοῦντο τὰ πλοῖα τὰ φέροντα τὴν ἐμπολὴν τοῦ Νεῖλου, τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ τῆς Ἰταλίας, ἐκτείνονται νῦν μονότονοι βόσκαί, ὧν ἐν τῷ μέσῳ ὑψοῦται λόφος χθαμαλός. Ὁ λόφος δ' ἐκεῖνος εἶνε ἡ ἄλλοτε νησίς Λάδη. Μεταξὺ δὲ τοῦ λόφου καὶ τοῦ χώρου ἐφ' οὗ ἔκειτό ποτε ἡ Μίλητος κυλεῖται τὰ νάματά του νωθρὸς ὁ Μαϊάνδρος πρὸς τὸ πέλαγος.

Μετὰ δὲ τὴν καταστροφὴν τῆς Μιλήτου συνεπλήρωσεν ὁ πεζὸς στρατὸς τὴν καθυπόταξιν τῆς Καρίας. Οἱ Φοίνικες ἐπεσκευάσαν τὰ πλοῖα αὐτῶν καὶ διέπλευσαν ἐν θριάμβῳ τὴν παντὸς στόλου ἐσπερημένην θάλασσαν τῆς Ἰωνίας, ἐξ ἧς εἶχον ἐξωσθῆ ἐπὶ αἰῶνας ἔλους.

Ἐν δὲ τῷ βορρᾷ διέτριβεν ἀκούῃ ὁ Ἰστιαῖος, δηῶν τὰς χώρας

¹ Ἡροδότου VI, 20. [Πρὸς δὲ τὰ λεγόμενα παρ' αὐτῷ (VI, 22)] Μίλητος μὲν νῦν Μιλησίων ἤρ ἡμεῶτο δὲν εὐρηται εἰς ἀντίθεσιν ἢ ἔπειτα ὑπ' αὐτοῦ γινομένη μνεία Μιλησίων ἐν τῇ στρατιᾷ τῶν Περσῶν. Κατὰ τὸν Brun n (Die Kunst bei Homer ἐν ταῖς Abhandlungen der bayerischen Akademie Τόμ. IX, μέρ. γ') ἐννοεῖται μόνον ἀπαράληψις τῆς διοικήσεως διὰ κατὰ τὴν φύσιν καὶ ἐγκαταστάσεως Περσῶν ἀρχόντων. «Ὁμοίως ἀντιλαμβάνεται τῶν πραγμάτων ὁ Overbeck (ἐν τοῖς Berichte der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. 1868 σ. 72) καὶ ὁ Gelzer (De Branchidibus σ. 17). Ἄλλ' ἡμεῖς ἐν τοῖς περὶ τούτων μόνον τὸν Ἡρόδοτον δυνάμεθα νάκολουθήσωμεν.

² Τότε μετεφέρθη ὁ Ἀπόλλων τοῦ Κανάχου εἰς Ἐκβάτανα. Ἴδε Πανσανίου VIII, 46, 3. Perol. Ulrichs (ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. X, σ. 1). Συμφωνοῦσι δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Fränkel (ἐν τῇ Archäologische Zeitung. Τόμ. XXXVII σ. 90 καὶ ὁ Overbeck Geschichte der griechischen Plastik. Τόμ. Α' ἐκδ. δ' σ. 143).

δικὴν πειρατοῦ. Καὶ ἐπετέθη μὲν κατὰ τῶν Χίων, ἐκδικούμενος αὐτοὺς, ἔπειτα δ' ἐπολιόρησε τὴν Θάσον, ἀναλαμβάνων καὶ πάλιν τὸ σχέδιον τῆς ἐν Θράκῃ κυριαρχίας αὐτοῦ. Τέλος δ' ἐξωγήθη κατὰ τινα τῶν ἐπιδρομῶν αὐτοῦ καὶ ἤχθη πρὸς τὸν ἀσπονδότατον τῶν ἐχθρῶν ὡς πρὸς δικαστήν. Ὁ δὲ Ἀρταφέρνης διέταξεν ἀμελλητὶ τὴν ἀνασταύρωσιν τοῦ Ἰστιαίου, καὶ ἀπέστειλε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ εἰς τὸν Δαρεῖον, ὅστις μετ' αἰσθήματος ἀγάπης καὶ πίστεως συγκινοῦντος ἐπέδειξε φιλοτίμως πρὸς αὐτὴν εὐγνωμοσύνην καὶ τιμὴν¹.

Ἡ δὲ τιμωρία δὲν περιωρίσθη εἰς μόνον τὴν Μίλητον. Ἡ πολυπαθὴς νῆσος Χίος, ἧς ὁ παρὰ τὴν Λαδὴν ἥρωισμὸς εἶχεν ἐξαλείψει τὰς προγενεστέρας τοῦ βίου αὐτῆς κηλίδας, ἢ λαμπρὰ νῆσος Λέσβος ὡς καὶ ἡ Γένεδος οὐ μόνον ὑπετάχθησαν, ἀλλὰ καὶ ἐκακώθησαν καὶ ἠρημώθησαν δι' αὐτόχρομα κυνηγεσίου ἀνθρώπων². Οἱ εὐμορφότατοι τῶν παιδῶν ἀπεστάλησαν ἀγεληδόν εἰς τὰ Σοῦσα, ὅπως προορισθῶσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν εὐνούχων, αἱ δὲ περικαλλέσταται τῶν παρθένων ἀπήχθησαν εἰς τὴν γυναικωνίτιν τοῦ βασιλέως καὶ τῶν μεγιστάνων αὐτοῦ. Οὕτως ἡ Ἰωνία ὑπέπεσε τὸ τρίτον ἤδη εἰς δουλείαν. Αἱ χῶραι ἀνεμετρήθησαν καὶ πάλιν, καὶ οἱ φόροι ἐτάχθησαν καὶ πάλιν³. Καθηρέθησαν δ' οἱ τύραννοι ὧν ἡ φιλοδοξία καὶ ἡ προδοσία εἶχε προκαλέσει δεινὰ ἀνήκεστα· αἱ δὲ διάφοροι πόλεις ἀρέθησαν αὐτόνομοι ἐν τῇ διοικήσει τῶν ἀστικῶν πραγμάτων. Καὶ συνήργησε μὲν ὁ πρῶτος οὐρανὸς τῆς Ἰωνίας εἰς τὴν ἐπούλωσιν τῶν πληγῶν· αἱ δ' ἐρημωθείσαι οἰκίσεις ἀνεκτίσθησαν καὶ πάλιν κατὰ μικρὸν, πόλεις δὲ τινες ὡς ἡ Ἐφέσος ἐξηκολούθησαν τυγχάνουσαι ἀταράχου εὐημερίας. Ἄλλ' ἡ ἱστορία τῆς Ἰωνίας εἶχεν ἤδη περατωθῆ εἰς αἶψιν.

¹ *Ἡροδότου* VI, 28. Εἰς τὸν Ἰστιαῖον καθ' ὃν χρόνον ἐτυράννει ἀκόμη ἐν Μίλῃτῃ ἀναφέρει ὁ Kirchhoff (*Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets* [ἐκδ. δ' σ. 18]) τὴν ἐνεπίγραφον βάσιν ἐν τῷ Διδυμαίῳ τῆς Μιλήτου.

² Περὶ τῆς τοιαύτης σαγήνης ἴδε *Ἡροδότου* VI, 31.

³ *Ἡροδότου* VI, 42.

Ὁ Ἀρταφέρνης εἶχε παράσχει εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ μεγάλας ὑπηρεσίας ἔν τε πολέμῳ καὶ ἔν εἰρήνῃ. Πᾶσ' ἀντίστασις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ εἶχε καταπινηθῆ, αἱ δὲ ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθεῖσαι οἰκονομικαὶ διατάξεις ἦσαν οὕτω τελεσφόροι, ὥστ' ἐξηκολούθησαν ἰσχύουσαι καθ' ἅπαντας τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους.

Ἄλλ' ὁμοῦς οὐδεμίαν ἀπεκόμισεν εὐγνωμοσύνην. Ἐχθρική φатρία ἐστέρησεν αὐτὸν τῆς εὐνοίας τοῦ ἀδελφοῦ καὶ βασιλέως. Ἐλεγον, ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ὑπῆρξε παρὰ τὸ προσήκον βραδεῖα, ὅτι τὰ ἐπιτευχθέντα παρ' αὐτοῦ ὑπῆρξαν πάνυ ὀλίγα. Ἡ ὄλη διεξαγωγή τοῦ πολέμου ἐθεωρεῖτο ἀξία μομφῆς. Ἀποτέλεσμα δὲ τῶν παντοίων τούτων ἐπιθέσεων ὑπῆρξεν ἡ ἀνάκλησις ἀπάντων τῶν κατὰ τὰς παραθαλασσίας σατραπειῶν στρατηγῶν καὶ ἡ πρὸς ταπεινώσιν τοῦ δεδοκιμασμένου πολεμιστοῦ καὶ διοικητοῦ ἀντικατάστασις αὐτοῦ δι' ἀνδρὸς νεωτάτου, Μαρδονίου τοῦ υἱοῦ τοῦ Γωδρούου, εἰς ὃν πρὸ μικροῦ ὁ βασιλεὺς εἶχε ὀώσει γυναῖκα τὴν θυγατέρα Ἀρτοζώστραν. Ἐκεῖνον λοιπὸν διώρισεν αὐτοκράτορα στρατηγὸν τῶν τε πεζικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων, παραδοκῶν ἐκ τῆς νεανικῆς αὐτοῦ δραστηριότητος τὰς μεγίστας ἐπιτυχίας.

Ὁ δὲ Μαρδόκιος διεφώνει περὶ πάντα πρὸς τὰς γνώμας τοῦ προκατόχου. Δὲν ἤθελε τὸν περιορισμὸν τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου εἰς μόνην τὴν Ἀσίαν, οὐδ' ἀπεδέχετο τὴν ἑδαφικὴν ἐπέκτασιν τοῦ βασιλείου ἐκ μόνων εὐνοϊκῶν περιστάσεων. Κατ' ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τὸν μισελληνισμὸν τοῦ Ἀρταφέρνου ἤθελε διὰ προσελκύσεως εἰς τὰ ἥθη καὶ τοὺς θεσμούς τῶν Ἑλλήνων νὰ προσελκύσῃ τοὺς ἑλληνικοὺς λαοὺς καὶ παράσχει εἰς αὐτοὺς ἐντὸς τοῦ περσικοῦ κράτους θέσιν ἀνταποκρινομένην πρὸς τὴν ἰδιοφυίαν αὐτῶν. Διὸ, ὅτε τὸ ἔαρ τοῦ 493 (Ὀλυμπ. 71,3) ἐπέβη τοῦ μεγάλου στόλου ἐν Κιλικίᾳ καὶ παρέπλεε τὰς ἀκτὰς τῆς Ἰωνίας, εὗρε παρ' ὄλην τὴν φιλοπόλεμον αὐτοῦ ἀνυπομονησίαν χρόνον νάνατρέψῃ τὰς μεθ' ὤριμον σκέψιν εἰσαχθεῖσας διατάξεις τοῦ Ἀρταφέρνου. Καὶ ἀφῆκε μὲν ὕφισταμέναι τὰς φορολογικὰς περιφερείας, ἀλλ' οἱ τύραννοι, εἰς οὓς ὁ Ἀρταφέρνης εἶχεν ἐπιτρέψει

τὰς πόλεις ἐκάστας, κατελύθησαν ἄγου ἀναβολῆς καὶ ἡ διοίκησις τῶν κοινῶν πραγμάτων ἀπεδόθη εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Ὁ Μαρδόνιος ἤθελε νὰ παρουσιάσῃται ὡς φίλος καὶ προστάτης τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἀποβῆ δημοτικὸς ἐν ταῖς παραθαλασσίαις ἐπαρχίαις. Ἀνῆκε δ' εἰς φατρίαν ἣν δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν φιλελληνικὴν ἠκολούθου δ' αὐτὸν κατὰ τὰς στρατείας Ἑλληνας μάντις, καὶ ἐπέδιωκε φιλοτίμως νὰ ἐπιδεικνύηται ἀνὴρ φιλελευθέρων γνωμῶν καὶ προγράμματος εὐρέος¹. Καθ' ἑλοῦ δὲ ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως τῶν Ἀχαιμενιδῶν εἶχον ἀρχίσει εἰσαγόμεναι πολιτικαὶ ἀντιλήψεις ἀνήκουστοι μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου. Τοῦτο δ' εἶχε καταδειχθῆ ἤδη μετὰ τὴν κατάλυσιν τῶν Μάγων κατὰ τὴν σύσκεψιν τῶν παρὰ τοῖς Πέρσας δυνατῶν. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος ρητῶς παραβάλλει τὰς φιλελευθέρας πολιτικὰς ἰδέας τοῦ Ὀσίου πρὸς τὰ δημοκρατικὰ θέσμια τὰ εἰσαχθέντα ὑπὸ τοῦ Μαρδονίου².

Μετὰ δὲ τὰς τοιαύτας ἐν Ἰωνίᾳ προεργασίας ὁ Μαρδόνιος, παραλαβὼν τὴν περὶ τὴν στρατιάν καὶ τὸν στόλον, ἀνέβη εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ἔπεις ἐπὶ τῆς ἤδη εἰς τοὺς Πέρσας γνωστῆς ὁδοῦ διὰ τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας εἰσορμήσωσι πρὸς δυσμάς. Καὶ αἱ μὲν ὑπὸ εἰρηλικῶν αἰσθημάτων κατεχόμεναι ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι ἔμελλον νὰ προσαρτηθῶσιν εἰς τὸ μέγα περσικὸν κράτος, τηροῦσαι τοὺς πατρίους θεσμούς, οἱ δὲ ἀνθιστάμενοι ἔμελλον νὰ ὑπαχθῶσι διὰ τῆς βίας, πρὸ πάντων δ' αἱ δύο πόλεις αἱ συμματασχοῦσαι τῆς ἐναγοῦς πυρπολήσεως τῶν Σάρδεων, αἱ Ἀθηναὶ καὶ ἡ Ἐρέτρια. Διὰ τῆς τιμωρίας τῶν δύο τούτων πόλεων ἐφάνετο, ὅτι ἡδύνατο νὰ ἐπέλθῃ πραγματικὴ λήξις τοῦ ἰωνικοῦ πολέμου.

¹ Τὴν πολιτείαν τοῦ Μαρδονίου ἐπιγράθην νὰ διασαφίσω ἐν τῇ πραγματείᾳ μου Über die Dariusvase ἐν τῇ Archäologische Zeitung 1857 σ. 111. [Περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου ἴδε Welcker die grosse Dariusvase in Neapel ἐν τῇ Archäologische Zeitung 1857 σ. 49 κ. ἑ. καὶ Forchhammer Darius in der Unterwelt αὐτ. σ. 107 κ. ἑ.]

² [Ἡρόδοτου VI, 43].

Ἄλλὰ τότε ἔσωσε τοὺς Ἕλληνας τῆς Δύσεως ὁ Ἄθως. Φθινοπωριναὶ θύελλαι καὶ χειμερινὰ ψύχη, ἐπελθόντα ἐν ἔτει 492 π. Χ. (Ὀλυμπ. 71, 4) εἶπερ ποτὲ πρῶιμα καὶ βίαια, ἐπέθησαν τέλος εἰς τὴν ἐν Θράκῃ ἐκστρατείαν τοῦ Μαρδονίου¹. Καὶ δὴ, ὅτε ἤθελε νὰ συνεχίσῃ τὴν κατάκτησιν τῶν χωρῶν ἐκεῖθεν ὅπου εἶχε παύσει πρὸ δεκαοκτῶ ἐτῶν ὁ Μεγάβαζος, καὶ πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν ἔστειλε τὸν στόλον αὐτοῦ νὰ περιπλεύσῃ τὸ ὄρος τὸν Ἄθω, οὗτος ὑπέστη ναυάγιον φοβερὸν, καθ' ὃ κατεδύθησαν μὲν τριακόσια πλοῖα, αἱ δὲ ἄκται τοῦ στρυμονικοῦ κόλπου ἐκαλύφθησαν ὑπὸ ἀπείρων νεκρῶν Περσῶν. Ἐπειδὴ δὲ συγχρόνως καὶ ὁ πεζικὸς στρατὸς ὕφιστατο μεγάλα θείνα ὑπὸ τῶν ἐχθρικῶν προσβολῶν τῶν Θρακῶν καὶ τῆς ἐπηρείας τῆς ἀτμοσφαιρας ἐν τῇ χειμερίῳ χώρᾳ, ὁ Μαρδόνιος δὲν ἐτόλμησε νὰ προβῇ περαιτέρω, καὶ αἱ Ἀθηναὶ ἐσώθησαν τό γε νῦν ἔχον.

Ἄλλ' ἡ πυρπόλησις τῆς Μιλήτου ἦτο καὶ διὰ τὰς Ἀθήνας προμήνυμ' ἀπειλητικόν· οὐκ ἀλόγως ὁ οἱ πολῖται ἐτιμώρησαν τὸν ποιητὴν Φρύνιχον, ὅτε ἐν ἔτος μετὰ τὴν ἐν Λάδῃ ναυμαχίαν ἐδίδαξε πρὸ αὐτῶν κατὰ τὰ Διονύσια τὴν Μιλήτου ἄλωσιν². Καὶ ἀντέκειτο μὲν εἰς τὰς παραδόσεις τῆς ἐλληνικῆς τέχνης ἢ ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐπίδειξις τῶν συμφορῶν τοῦ παρόντος. Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον τοῦ αἰσθητικοῦ πταίσματος προσέχρουεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἢ φωνὴ τοῦ ἰοῦτο αὐτῶν συνειδότος, μεμφομένη αὐτῶν, ὅτι δὲν ὑπῆρξαν παντελῶς ἀναίτιοι τοῦ ὀλέθρου τῆς ἀποικίδος αὐτῶν ἐκείνης, τῆς βασιλείσης τῶν θαλασσῶν. Ἡ τύχη τῆς Μιλήτου ἠπειλεῖ τῶρα αὐτοὺς, καὶ εἶχον γείνει ἄμεσοι γείτονες τῶν Περσῶν. Οἱ δὲ Πέρσαι ἦσαν ὁ μόνος λαὸς τῆς Ἀνατολῆς ὁ κατακτη-

¹ Τὴν ὄραν τοῦ ἔτους, καθ' ἣν συνῆσαν αἱ παρὰ τὸν Ἄθω τρικυμῖαι, ἐξάγομεν ἐκ τῆς ἐπιθέσεως τοῦ **Ἡροδότου** (VI, 44), καθ' ἣν οἱ μὲν ὑπὸ τῶν θερίων διεφθειρόντο ἀρπαζόμενοι... οἱ δὲ **εἶγει**. Πρὸβλ. Weissenborn Hellen σ. 135. [Περὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μαρδονίου ἴδε καὶ Welzhofer Zur Geschichte der Perserkriege ἐν τοῖς Neue Jahrbücher für Philologie Τόμ. CXLIH (1891) σ. 145 κ. ἑ.]

² **Ἡροδότου** VI, 21. Ἴδε καὶ Bergk Griechische Literaturgeschichte Τόμ. I' σ. 264.

σας τὰς παραλίας καὶ καθυποτάξας τοὺς Ἕλληνας ἄνευ ἀπολείας τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ιδιοφυίας καὶ τοῦ μαχίμου αὐτοῦ χαρακτῆρος, τοῦθ' ὅπερ εἶχον πάθει οἱ Αἰγύπτιοι καὶ οἱ Λυδοί. Ἡ δὲ περαιτέρω ἀνάπτυξις τῆς ἐπικοινωνίας τῶν παρὰ τὴν Μεσόγειον λαῶν ἐξήρητο τὸ ἐξῆς καθ' ὁλοκληρίαν ἀπὸ τῶν σχέσεων μεταξύ Περσίας καὶ Ἑλλάδος.

Καὶ τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς οἱ Πέρσαι εἶχον θεωρήσει τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ὡς ἓνα τῶν πολλῶν ἐκείνων λαῶν τῶν ὑπὸ τῆς τύχης προωρισμένων νὰ προσαρτηθῶσιν εἰς τὸ νέον παγκόσμιον κράτος. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἠναγκάσθησαν νὰ συνιδῶσιν, ὅτι πρὸς τοῦτο ἀπῆρτετο ἐργασία ἕως νῆα καὶ ἰδιόρρυθμος, ἣς αἱ δυσχέρειαὶ ἐπενήργησαν πάραυτα εἰς τὸ περσικὸν κράτος καὶ συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ κλονήσωσι τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς πολιτείας αὐτοῦ, ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ συμφωνήσωσι περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἔπρεπε νὰ ἐπιληφθῶσι τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ἕλληνες ἦσαν τὸ πρῶτον ἔθνος περὶ οὗ διεγίνωσκον, ὅτι μόνον δι' ἑαυτοῦ ἠδύνατο νὰ νικηθῆ. Διὰ τοῦτο δὲ τινὲς μὲν ἤθελον ὅπως πρὸς τοὺς ὑποτεταγμένους Ἕλληνας φέρωνται μετ' ἀνασκόπῃς, εὐλαβοῦμενοι τὸν ἰδιάζοντ' αὐτῶν χαρακτῆρα καὶ τοὺς θεσμούς· ἄλλοι δὲ, ἐμπνεόμενοι μόνον ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου μίσους, ὅπερ οἱ Πέρσαι ἤσθάνοντο πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Κύρου, ἤθελον νὰ χρησιμεύσωσι καὶ οἱ Ἕλληνες, ὡς καὶ ἅπαντες οἱ λοιποὶ λαοί, μόνον ὡς ὕλικὸν πρὸς οἰκοδόμησιν τοῦ κράτους. Τὸ δὲ ἀρχαῖον ἐθνικὸν μῖσος ἠὺξήθη ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς ἀποστασίας τῶν Ἰώνων, καθ' ἃ ἀποδεικνύει ἡ οἰκτρὰ τύχη τῆς Μιλήτου, τῆς Χίου καὶ ἄλλων πόλεων. Προσεπῆλθε δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ παντελής ἔλλειψις ἐνιαίας δυνάμεως καὶ καρτερίας ἢ ἐπιδειχθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἰώνων τῆς Ἀσίας ἐκραταίωσε τὴν γνώμην, ὅτι ἦσαν ἀνίκανοι νὰ διοικήσωσιν αὐτοὶ ἑαυτοὺς ἐν τε πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ μέτρον ἐπίστευον, ὡς εἰκός, ὅτι ἔπρεπε νὰ κρίνωσι καὶ τοὺς πέραν τοῦ Αἰγαίου οἰκοῦντας ὁμοφύλους αὐτῶν. Περὶ τοῦτο λοιπὸν συνεφώνουν ἀμφότεραι αἱ φατρίαί, ὅτι ἔπρεπε διὰ παντὸς τρόπου νὰ φροντίσωσιν, ὅπως ὑπο-

δουλώσωσι τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ καταστήσωσιν αὐτὸν ὑποτελῆ εἰς τοὺς Ἀχαιμενίδας.

Οὕτω δὲ καὶ ὁ Δαρεῖος αὐτὸς παρὰ τὸ εἰρηνικὸν τοῦ χαρ-
κτῆρος αὐτοῦ καὶ τὴν ἀπαραγνώριστον παρ' αὐτοῦ κατανόησιν τοῦ
ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ συμπαρεσύρθη εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἑλλήνων
ἀγῶνα, ὅστις εἶχε τὸ ἐξῆς ἀποβῆ πολιτικὸν πρόγραμμα τῶν Ἀ-
χαιμενιδῶν.

Διεξήχθη δ' ὁ ἀγὼν οὗτος ἐν διαφόροις χώραις. Καὶ ἀπὸ μὲν
τῆς Αἰγύπτου ἐπολεμήθησαν οἱ ἐν Λιβύῃ Ἕλληνες, μικρὸν δὲ
μετὰ τὴν σκυθικὴν ἐκστρατεῖαν μετῴκισθησαν οἱ κάτοικοι τῆς Βάρ-
κης¹ εἰς τὴν Βακτριανήν². Ἦρξαντο δὲ ἤδη διαπραγματεύσεις
καὶ πρὸς τοὺς Καρχηδονίους, ὅπως διὰ τοῦ στόλου αὐτῶν προς-
βληθῶσιν οἱ Ἕλληνες τῆς Σικελίας καὶ κάτω Ἰταλίας, ἐνθα εἶχε
καθυδρισθῆ ἡ περσικὴ σημαία³. Ἀλλὰ πρῶτον καὶ πρὸ πάντων
ἡ δικαία ὄργη τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐστράφη κατὰ τῶν συμμετα-
σχόντων τῆς ἐπανάστασεως τῶν Ἰωνῶν, οὐδ' ἀνέκραξε ματαίως
πρὸς αὐτὸν καθ' ἑκάστην ἐστίασιν ὁ δούλος αὐτοῦ τρεῖς Δέσποτα,
μέμνενο τῶν Ἀθηναίων⁴.

Ὁ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν πόλεμος οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ ἡ συνέχεια τοῦ
ἀρξαμένου ἐν Ἰωνίᾳ. Ἀλλ' ἐντεθθεν τοῦ Αἰγαίου προσέλαβε χαρ-
κτῆρα οὕτω διάφορον, ὥστε ὁ εἰς τὸ εὐρωπαϊκὸν ἔδαφος μεταφυτευ-
θεὶς ἰωνικὸς πόλεμος ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ περιπλοκῶν ὅλων νέων καὶ
ἀπέβη γεγονός χρισιμώτατον καὶ ἀφειτηρία νέου βίου διὰ τε τὴν
Περσίαν καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν
πάντων τῶν παρὰ τὴν Μεσόγειον κρατῶν.

Καὶ εἰς μὲν τὸ βασιλειον τῶν Ἀχαιμενιδῶν ἐδόθη διὰ τοῦ πο-
λέμου τούτου ἡ εὐκαιρία τῆς μεγίστης ἀναπτύξεως τῆς δραστη-
ριότητος αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἠναγκάσθη τὸ πρῶτον ἤδη νὰ διαγνώσῃ,

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 699.

² Ἡροδότου III, 13.

³ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 287.

⁴ Ἡροδότου V, 105.

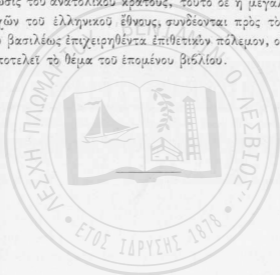
ὅτι ὑπῆρχον ὄρια ἀνυπέβλητα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Εὐρέθη δ' ἐξ ἀνάγκης εἰς θέσιν γὰ μάρθη, ὅτι ὑπῆρχεν ἐλαχίστη ὁμάς μικρῶν πολιτειῶν κεκτημένη δυνάμεις ἠθικὰς πρὸς ἃς δὲν ἠδύνατο νάντιπαλαίση δι' ὄλου αὐτοῦ τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν στρατιῶν. Ἐν τῷ τοιοῦτῳ δ' ἀγῶνι ἀπέβαλε τὴν ἐφ' ἑαυτὸ πεποιθήσιν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ παγιότητα καὶ ὑπέστη ἤττας, ἀφ' ὧν οὐδέποτε ἀνέλαβε πλέον.

Ἐν δ' Ἑλλάδι συνέβησαν τὰ ἐναντία τούτων. Ἐν αὐτῇ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν Ἀχαιμενιδῶν ἐπῆλθεν ἡ πρώτη τελεία ἀνάπτυξις τῆς ἐμφύτου δυνάμεως τοῦ λαοῦ, ἡ πλήρης ἀναζωπύρσις τῆς πρὸς τὴν πατρίδ' ἀγάπης, ἡ πρώτη ἐξέγερσις τῆς συνειδήσεως τῆς διακρίσεως μεταξύ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, τῆς πλησμονῆς ἰδίων ἐθνικῶν δυνάμεων, τῆς ἀξίας τῶν ἐλευθέρων πολιτικῶν θεσμῶν, τοῦ ὄλου πλοῦτου τῆς ἐθνικῆς ὑπάρξεως. Ἀλλὰ συγχρόνως ἠυρόνθη τὸ βλέμμα πρὸς ἀπάσας τὰς διευθύνσεις, ἡ δύναμις αὐτῶν ἐπερρώσθη, ἀνεπτύχθη πολιτισμὸς πολυμερέστατος, καὶ ἠυξήθη ἡ ἐφ' ἑαυτοὺς πεποιθήσις τῶν Ἑλλήνων μέχρι τὸλης καὶ ἡρωισμοῦ, ἐξ οὗ ἐξέπήγασαν τὰ εὐγενέστατα ἄνθη καθ' ἀπάσας τὰς ἐκράσεις τοῦ πνευματικοῦ βίου.

Ἀλλὰ διὰ τῶν ἀγῶνων τούτων δὲν ἐκρίθη μόνον ἡ ἀμοιβαία θέσις Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, οὐδὲ ἤχθη διὰ μιᾶς εἰς πλήρη τελείωσιν καὶ σαφήνειαν ἡ, καθ' ἃ εἶδομεν, κατὰ μικρὸν ἀναπτυθεῖσα ἀντίθεσις τοῦ ἀσιατικοῦ καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Οὐχ ἤττον δὲ διερρυθμίσθη ὄρισμένως κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλας σχέσις τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν. Καὶ πρῶτον μὲν κατέστη νῦν σαφῆς ἡ ἀντίθεσις μεταξύ μητροπόλεων καὶ ἀποικιῶν, καὶ ἡ Ἑλλάς ἡ ὑπὸ τῶν ὑπερποντιῶν αὐτῆς κτισμάτων ἐν πολλοῖς ὑπερευδοκιμηθεῖσα ἀπέβη καὶ πάλιν ἐν τῷ ἀγῶνι πρὸς τοὺς βαρβάρους τὸ κέντρον τῆς ἐλληνικῆς ιστορίας. Ἐπειτα δ' ἐν τῇ κατ' ἐξοχὴν Ἑλλάδι τῶν μητροπόλεων διὰ τοῦ ἀγῶνος ἀνῆλθον εἰς τὴν πρώτην θέσιν αἱ πόλεις ἐκεῖναι αἵτινες εἶχον ἀναπτύξει εἰς μεγίστην τελειότητα τὰς ἀρετὰς τοῦ ἐλ-

ληνικοῦ λαοῦ. Τὸ δ' ἐν ἡσυχίᾳ ώριμάσαν πνεῦμα τῶν Ἀθηναίων ἀπέβη ἡ κινητήριος δύναμις τῆς ἱστορίας τοῦ ὅλου ἔθνους. Δι' αὐτῶν τὸ πρῶτον προῆλθεν εἰς τὸ μέσον ἔθνικόν ἑλληνικόν πρόγραμμα, πρόγραμμα ὅπερ ἦτο ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἀνεξάρτητον ἀπὸ πάσης ἱερατικῆς ἐπιδράσεως, σαφές καὶ μεστὸν φρονήματος, ἐπειδὴ οἱ Δελφοὶ διὰ τῆς στάσεως αὐτῶν κατὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους ἀπέβαλον τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ παρὰ τοῖς Ἑλλήσι μεγάλου ἀξιώματος τοῦ μαντείου.

Κατὰ ταῦτα τὰ δύο ἐκεῖνα μεγάλα φαινόμενα, τοῦτο μὲν ἡ κατάπτωσης τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, τοῦτο δὲ ἡ μεγάλη ἐπίδοσις τῶν τυχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, συνδέονται πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπιχειρηθέντα ἐπιθετικὸν πόλεμον, οὗ ἡ ἐξιστόρησις ἀποτελεῖ τὸ θέμα τοῦ ἐπομένου βιβλίου.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Α΄

ΟΙ ΥΠΕΡ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΠΟΛΕΜΟΙ

Τὸ παρὰ τὸν Ἄθω ναυάγιον μόνον βραχεῖαν ἀναστολὴν τοῦ μεγάλου διεθνoῦς ἀγῶνος ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρει. Ὁ στόλος εἶχε πέσει θῦμα τῆς τρικυμίας ἂν δὲ ἄπωςδῆποτέ τις ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ συμμέτοχος τῆς συμφορᾶς, ἢ εὐθύνῃ ἐβάρυνε τὸν Μαρδόνιον. Μετ' ἐμπιστοσύνης ἀπεριορίστου εἶχεν ὁ μέγας βασιλεὺς προστήσει τῶν ναυτικῶν αὐτοῦ δυνάμεων τὸν νεαρὸν καὶ ἀπειροπόλεμον ἄνδρα, καταπαύσας συγχρόνως ἅπαντας τοὺς πρότερον ἔχοντας τὴν ὑπερτάτην ἀρχηγίαν ἐν ταῖς παρὰ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος παραλίαις χώραις ¹. Ὁ δὲ Μαρδόνιος ἤρξατο τοῦ ἔργου αὐτοῦ διὰ παρατόλμων νεωτερισμῶν, ἀνατρέψας μὲν τὰς διατάξεις τοῦ Ἀρταφέρνους, ἀπομακρύνας δὲ τοὺς τυράννους τοὺς διοικοῦντας τὰς πόλεις ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν καὶ ἀποδοὺς εἰς τὰς ἐκκλησίας τῶν δήμων τὴν μέριμναν περὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων. Ἐν αὐτῷ διαγινώσκομεν ἄνδρα μετὰ θάρρους καὶ πεποιθήσεως ἐφ' ἑαυτὸν ὑπερορῶντα τὰς πατροπαράδοτους ἀρχὰς τῆς περσικῆς πολιτείας καὶ θέλοντα νὰ ἐπιδείξῃ ἐν τῇ διοικήσει τῶν δημοσίων πραγμάτων κρίσιν ἐλευθερωτέραν καὶ πολιτικὸν πρόγραμμα εὐρύτερον. Ἐπ' ἴσης δ' ἐν τῇ περαιτέρῳ διεξαγωγῇ τοῦ πολέμου οὐδαμῶς ἀπεδέχετο τὴν τιμωρίαν χωριστῶν πόλεων,

¹ Ἴδε ἄνωτέρω. Τόμ. Β' σ. 262.

τὴν κάθοδον ὀλίγων οἰκων ἐξορίστων, ἀλλ' ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἑλλην δουτικὴν χώραν, εἰς τὴν ἑλλην Εὐρώπην καὶ τὰς ἀνθηρὰς αὐτῆς πόλεις. Διακαιόμενος δὲ ὑπὸ τῆς φλογὸς νεαρᾶς φιλοδοξίας, ἐπεδίωκε τὴν σκέψιν νὰ κυριαρχήσῃ ἑλληνικὸῦ βασιλείου ἀντιπέραν τοῦ Αἰγαίου ὡς τοποτηρητῆς τῶν Ἀχαιμενιδῶν. Διὰ ταῦτα εἶχε προχωρήσει μετὰ τοιαύτης ἀνυπομονησίας, σκοπῶν νὰ διαχειμάσῃ κατὰ τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο ἔτος, καθ' ὃ εἶχεν ἐξορμήσει ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας, ἐν τῇ βορείῳ Ἑλλάδι καὶ δυνηθῆ νὰ γηγείλῃ εἰς τὸν πενθερὸν τὴν κατὰκτησιν νέων ὑπερποντίων χωρῶν¹.

Μετὰ δὲ τὸ παρὰ τὸν Ἄθω ναυάγιον τούτων τῶν σχεδίων ἐστράφη καὶ πάλιν ἡ εὐνοία τοῦ βασιλέως πρὸς τοὺς ἀνδρας ἐκείνους οἵτινες ἔχον ἀντιστῆ εἰς τοιοῦτον τρόπον πολέμου ὀρυμητικοῦ καὶ εὐρύτατον ἔχοντος τὸν σκοπόν. Ἐπιδρώντων δὲ τῶν Πεισιστρατιδῶν, οἵτινες, περιστοιχιζόμενοι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων αὐτῶν αὐλικῶν, ἐνήργουν ἀπαύστως ἐν τε Σάρδεσι καὶ ἐν Σούσοις, διωργανώθη νέον πολεμικὸν σχέδιον, οὗ σκοπὸς ἦτο τὸ πρῶτον μόνον ἡ μέση Ἑλλάς. Πρῶτον ἀναπότρεπτον πρόβλημα, ἔλεγον, εἶνε ἡ τιμωρία τῆς Ἐρετριᾶς καὶ τῶν Ἀθηνῶν, ἧς ἡ ἐκτέλεσις διευκολύνεται ὑπὸ παντοίων περιστάσεων. Ἡ μέση Ἑλλάς διασπᾶται εἰς πολλὰς μικρὰς πόλεις, ἐν αἷς δὲν δύναται νὰ γείνη λόγος περὶ ἀντιστάσεως τελεσφόρου. Τὰ πάντα εἶνε ἐν συγχύσει, αἱ κυριώταται τῶν πόλεων εἶνε πολέμια πρὸς ἀλλήλας, αἱ Ἀθηναὶ πρὸς τὴν Σπάρτην, ἡ Αἴγινα καὶ αἱ Θῆβαι πρὸς τὰς Ἀθήνας· ἐπειδὴ δὲ αἱ πόλεις ἐρατρίαζον, ἠδύνατο νὰ προσδοκῶσιν, ὅτι ἐν ἐκάστη αὐτῶν θὰ εὕρισκον ὀπαδοὺς. Πρὸς δὲ στρατείαν ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν εἶχον ἄριστον ὁδηγὸν τὸν Ἴππιαν· ἔχοντες δ' αὐτὸν ἐκέκτηντο καὶ τὸ ἄξιον λόγου κέρδος, ὅτι ἠδύνατο νὰ προσεταιρισθῶσι τὴν

¹ Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Μαρδονίου ἴδε *Ἡροδότου* VI, 43, ἐνθα συζητιέονται αἱ ἐλευθέρου πολιτικὰ ἰδέαι τοῦ Ὀτάνου πρὸς τοὺς νεωτερισμοὺς τοῦ Μαρδονίου. Ἐπ' ἱσθὸς δὲ παρὰ τῇ *Ἡροδότῳ* (VII, 6) λέγονται περὶ τοῦ Μαρδονίου τάδε· οἷα νεωτέρων ἔργων ἐπιθυμητῆς ζῶν καὶ ἐθέλων αὐτὸς τῆς Ἑλλάδος ἑπαρχος εἶναι. Ἴδε καὶ τὰς ἡμᾶς παρατηρήσεις περὶ τοῦ καταγράφου ἀγγείου τοῦ φέροντος τὴν παράστασιν τοῦ Δαρείου ἐν τῇ τοῦ Gerhard *Archäologische Zeitung* 1857 σ. 111.

ἀρχαίαν αὐτοῦ φατρίαν. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Σπαρτιῆται οἵτινες εἶχον ἀποτύχει πειραθέντες τὴν κἀθοδὸν τοῦ Ἰππίου, θά ἠϋχοντο τὴν διὰ περσικῆς δυνάμεως ἐγκατάστασιν αὐτοῦ, ἕπως δαμάσῃ ὡς τύραννος τὴν δυσήνιον πόλιν, ἧς τὸ φρόνημα καὶ ἡ ἐπιμονὴ ἠϋξάνον ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος. Ἄλλως δὲ, προσέθετον, δύνανται, πλέοντες διὰ τῶν ἀνυπερασπίστων νήσων, νὰ προχωρήσωσιν ἀκινδύνως εἰς αὐτὴν τὴν καρδίαν τῆς Ἑλλάδος, αὐταὶ δ' αἱ Ἀθηναὶ αἱ ἔχουσαι στόλον ἐκ πεντήκοντα μόνον πολεμικῶν πλοίων εἶνε ἀνίσχυροὶ νάποκρούσωσι τὴν ἀπόβασιν τῶν Περσῶν.

Μετὰ δὲ τὸ ἀτύχημα τοῦ Μαρδονίου δὲν ἦτο δυσχερὴς ἡ ἐπιτευξίς τῆς ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐγκρίσεως τοῦ νέου τούτου πολεμικοῦ σχεδίου, ἕπερ, ἀφιστάμενον πάσης ἀμέτρου ἐπιχειρήσεως, περικυρῖζετο εἰς μὴν τἀναποφεύκτως ἀναγκαῖα. Ἐμελετᾶτο κατὰ ταῦτα ἐστρατεία κυρίως διευθυνομένη κατὰ μόνων τῶν Ἀθηνῶν, οἷαν ἀπήτουν ἡ τιμὴ τῶν Ἀχαιμενιδῶν καὶ αἱ ἐπαγγελίαι αὐτοῦ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Οὕτω διετάχθησαν ἀμελλητί νεαὶ στρατολογίαι καὶ ἐτέθησαν εἰς ἐνέργειαν τὰ νεώρια καθ' ἅπασαν τὴν παραλίαν χώραν. Ἰδίως δὲ διετάχθη ἡ κατασκευὴ πλοίων ἱππαγωγῶν. Καὶ τοῦτο, διότι ἐγίνωσκον παρὰ τοῦ Ἰππίου, ποῦ ἐνέκειτο ἡ ἀδυναμία τῶν ἄττικῶν ὅπλων, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Πεισιστρατίδαι εἶχον στηρίξει τὴν ἰδίαν τυραννίδα ἐπερείδόμενοι εἰς ξένον ἱππικόν.

Συγχρόνως δὲ εἶχον ἐστραμμένην τὴν προσοχὴν ἀγρύπνως εἰς τὰς παρὰ τὰ σύνορα τοῦ βασιλείου χώρας ἐπωφελοῦμενοι δὲ τὴν πρὸς ἀλλήλας ζηλοτυπίαν τῶν γειτόνων ἐλληνικῶν πόλεων, ἦσαν ἐν γνώσει πάσης ἐπικινδύνου κινήσεως, ἣν ἡδύναντο νὰ προσδοκῶσι μετὰ τὴν συμφορὰν ἣν εἶχον ὑποστῆ.

Ἡ δὲ πρόνοια αὕτη δὲν ὑπῆρξεν ἀνωφελής. Καὶ δὴ κατὰ τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο ἔτος ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπιόντος κατηγγέλθησαν οἱ κάτοικοι τῆς Θάσου, οὓς ἀπὸ μακροῦ ἤδη ἐπωφθαλμίων καὶ ἐφθόνου αἱ περικείμεναι πόλεις. Ἐν τῇ νήσῳ ἐκεῖνη εἶχον κατοικήσει ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Γύγου (720 π. Χ.

Ὀλυμπ. 15) ἔποικοι ἐκ Πάρου, ἰδρύσαντες μετὰ πολλὰς κακουχίας καὶ δεινοὺς ἀγῶνας πολιτείαν ἐκτεινομένην μὲν καὶ εἰς τὴν γείτονα ἤπειρον, καθυποτάξασαν δὲ ἢ ἀποκρούσασαν τάγρια θρακικὰ φύλα καὶ εὐροῦσαν ἐν τοῖς ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων παρὰ τῶν Φοινίκων ἐξευθεῖσιν ἀργυρείοις καὶ χρυσαυρούχοις πηγὰς πλοῦτου ἀνεξαντλήτου. Τὰ δὲ μέταλλα τῆς Θράκης καὶ τὰ τῆς νήσου αὐτῆς ἀπέφερον τσσαῦτα κέρδη, ὥστε ἢ μικρὰ πόλις ἄνευ ἐπιβολῆς φόρου ἐπὶ τῶν κτήσεων τῶν πολιτῶν, συμπεριλαμβανομένων δὲ καὶ τῶν τελῶν καὶ ἄλλων εἰσπράξεων, εἶχεν ἐσοδὸν ἀνερχόμενον κατὰ πλοῦσια ἔτη μέχρι τριακοσίων ταλάντων, ἧτοι ἐνὸς ἑκατομμυρίου καὶ ἑπτακοσίων ἑβδομήκοντα χιλιάδων χρυσῶν φράγκων¹, [ὧν τὴν πραγματικὴν τιμὴν ἕνεκα τῆς διαφοροῦς ἀξίας τοῦ μετάλλου ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις πρέπει νὰ ὑπολογίσωμεν τοῦλάχιστον ὀκταπλασίαν]. Ἐπι δὲ καὶ τὴν σήμερον τὸ πλῆθος τῶν ἀρχαίων ἀργυρῶν νομισμάτων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν νῆσον καὶ τὰς ἀποικίους αὐτῆς παρέχει ἀπὴν μαρτυρίαν περὶ τοῦ ἐν τοῖς τότε χρόνοις πλοῦτου τῶν Θασίων καὶ περὶ τῆς ἐν τῇ θρακικῇ γῇ ἐκτάσεως τῶν χωρῶν εἰς ἃς ἐξικνεῖτο τὸ ἐμπόριον αὐτῶν².

Τοιοῦτον δὲ κεκτημένοι πλοῦτον οἱ Θάσιοι οὐκ ἔστεροῦντο καὶ τῆς ἀναγκαίας δραστηριότητος καὶ τῆς προσηκούσης φιλοπατρίας ὅπως ποιῶνται χρῆσιν τῶν μεγάλων αὐτῶν πόρων πρὸς σκοποὺς ἀξίους λόγου. Ἦδη ὅτε ἐπολιόρχησε τὴν νῆσον ὁ Ἰστιαῖος³ εἶχον ναυπηγήσει στόλον, καὶ νῦν μετὰ τὴν ἐκ τοῦ πλησίον θεῶν τῆς συμφορᾶς ἣν ὑπέστη ὁ μέγας τῶν Περσῶν στόλος προέβησαν εἰς τὴν τολμηρὰν ἀπόφασιν νάποτινάξωσι τὴν ζυγὸν τῶν Περσῶν, εἰς οὓς εἶχεν ὑποτάξει αὐτοὺς ὁ Μαρδόσιος, καὶ ἰδρύσωσι πάλιν πολιτείαν ἐλευθέραν.

Ἄλλ' ἢ δυσμένεια τῶν γειτόνων ἐματαιώσε τὰς προσπάθειάς

¹ Ἡροδότου VI, 46.

² Περὶ τῶν νομισμάτων τῆς Θάσου καὶ τῆς διαδόσεως αὐτῶν ἐν τῇ ἡπείρῳ ἴδε Perrot Mémoire sur l'île de Thasos σ 21 κ. ἑ.

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 261.

αὐτῶν. Πιθανῶς δὲ ὑπῆρξαν πόλεις ἐκ τῶν κατὰ τὰ παράλια τῆς Θράκης αἱ ἐξ ἀντιζηλίας καὶ ἀνησυχίας περὶ τῆς ἰδίας ἑαυτῶν ἀνεξαρτησίας προδοῦσαι τὰς προθέσεις τῶν Θασιῶν καὶ καλέσασαι τοὺς Πέρσας, ὧν ἡ κατὰ θάλασσαν δύναμις ἦτο ἀκόμη ἀρκούντως ἰσχυρά, ὅπως, ἐπιπεσοῦσα ἐξαπίνης, ἀροπλίση ἀκόπως τοὺς νησιώτας. Οἱ Θασιῶι ἠττηθέντες ἠναγκάσθησαν νὰ κηρμίνισωσι νὰ τεῖχη τῆς πόλεως καὶ παραδώσωσι τὰ πλοῖα, ἅτινα ἤχθησαν εἰς Ἄβδηρα¹. Ἀπέβη δὲ ἡ πόλις αὕτη τὸ ὀρμητήριον τῆς περσικῆς δυνάμεως ἐν τοῖς βορείοις τοῦ Αἰγαίου. Ὡς ἐκ τῆς ἐπικαιροτάτης θέσεως τῶν Ἄβδηρων, ἐξ αὐτῶν καὶ τῶν ὀχυρῶν παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον πόλεων ἠσφαλίζετο μὲν ἄριστα ἡ κατοχὴ τῶν θρακικῶν καὶ μακεδονικῶν χωρῶν, ἃς εἶχεν ἐκ νέου καθυποτάξει ὁ Μαροδόσιος, διεξήγετο δὲ ἡ κάρπωσις τῆς παρὰ τὸν ποταμὸν Νέστον πλουσίας μετᾶλλων χώρας, καὶ ἐπετηροῦντο αἱ περικείμεναι παράλια ἐν ᾧ χρόνῳ κατὰ τὰ νότια πέρατα τοῦ Αἰγαίου, παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Ταύρου παρεσκευάζετο ἡ νέα ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος.

Τῆς δὲ πολεμικῆς προσβολῆς προηγήθησαν μέτρα εἰρηνικᾶ. Δεξιῶι ἄνδρες κεκτημένοι τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ βασιλέως καὶ ἀκολουθούμενοι ὑπὸ ἐρμητέων ἐστάλησαν εἰς τὰς ἑλληνίδας πόλεις. Εἶχον δὲ τὴν ἐντολὴν ὑποδεικνύοντες τὸν μέλλοντα νὰ ἐμπλεύσῃ στόλον νάπαιτήσωσι γῆν καὶ ὕδωρ, τὰ σημεῖα τῆς ὑποταγῆς. Εὖρον δ' ἅπανταχοῦ σχεδὸν ἀκρόασι παρὰ τοῖς νησιώταις, ἐπειδὴ αἱ μικραὶ πόλεις τοῦ Αἰγαίου αὐδεμίαν ἠδύναντο ἀντιτάξωσιν ἀντίστασι, ἅτ' ἐκτεθειμένοι ἀνυπεράσπιστοι εἰς τὰς ὑπερτέρας δυνάμεις τῶν πολεμίων· ἰδίως δὲ προσοχῆς ἠξίωσαν τὴν Αἰγίναν, ἧς τὴν σημασίαν ἐγίνωσκον παρὰ τῶν Πεισιστρατιδῶν. Καὶ δὴ ἡ νῆσος αὕτη, κειμένη πλησιέστατα καὶ ἀπέναντι τῶν Ἀθηνῶν, ἠδύνατο νὰ προαγάγῃ ἐξαίρετως τὰ σχέδια τῶν Περσῶν. Διὸ ἐν ταύτῃ τῇ νήσῳ πρὸς τὴν ἀποστολὴν τῶν ἀγγέλων τοῦ βασιλέως συνεδέθησαν γεγονότα ὧν σπουδαιότατα ὑπῆρξαν τὰ ἐπακόλουθα.

Οἱ Αἰγινῆται εὕρισκοντο εἰς τὸ κορυφωμα τῆς δυνάμεως καὶ

¹ Ἡροδότου VI, 47.

τῆς εὐημερίας μετὰ τὴν ἐν ἔτει 519 π. Χ. (Ὀλυμπ. 65,2) ἐκ-
νίκησιν τῶν Σαμίων πειρατῶν¹ καὶ τὴν κατάληψιν τῆς Κυδωνίας,
ὅτ' ἐπέστρεψαν κατάφορτοι λαφύρων ἐκ τοῦ κρητικοῦ πελάγους.
Ἐκτοτε ἡ Αἶγινα ἦτο ἡ πρώτη θαλασσία δύναμις ἐν τῷ Αἰγαίῳ.
Εἶχον ἐμπόρια ἐν τε τῇ Ὀμβρική καὶ κατὰ τὸν Εὐξείνιον Πόντον.
Ἐν δ' Αἰγύπτῳ εἶχον ἐγκαταστῆ ἤδη πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀμά-
σιος, καὶ οἱ Αἰγινήται ναύκληροι, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ὁ Σώ-
στρατος, ἐθεωροῦντο οἱ πλουσιώτατοι μεγαλέμποροι ἀνά τὴν Ἑλ-
λάδα. Οὐδεὶς τρόπος κέρδους περιεφρονεῖτο. Ἀπανταχοῦ εὐρί-
σκοντο πλανόδιοι Αἰγινήται ἔμποροι, πωλοῦντες χαλκᾶ σκεύη,
ἀγγεῖα ἐξ ὀπτῆς γῆς, μύρα καὶ ἄλλην ἐμπολὴν, προϊόντα τῶν
μεγάλων ἐργαστασίων τῆς πατρίου νήσου. Ἐν δὲ τοῖς πολέμοις
ἠκολούθουν τοὺς στρατοὺς, ὅπως καὶ κατ' αὐτοὺς μετέρχωνται τὸ
ἐμπόριον καὶ ἀγοράζωσι πολύτιμα λάφυρα παρὰ τῶν ἀγνοούντων
τὴν ἀξίαν αὐτῶν μαχητῶν². Κυριώδης δὲ βᾶσις τῆς εὐημερίας
αὐτῶν ἦτο ἡ ἐλευθερία τῆς ἐπικοινωνίας. Διὸ ἡ νῆσος αὐτῶν ἐρη-
μίζετο καὶ διὰ τὴν φιλοξενίαν αὐτῆς καὶ ἦτο ἀνοικτὴ εἰς ἅπαντας
τοὺς ξένους. Ἄλλ' ἡ περὶ τὴν ἐμπορίαν ἀσχολία δὲν ἐξέκρουε τὰς
ὕψηλότερας ὁρμὰς τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἐν τῇ νήσῳ τῶν
Αἰακιδῶν ἤμαζεν ὁ χαρακτηρίζων τοὺς Ἀχαιοὺς ἔρωσ τοῦ ἄδειν³
ἡ δὲ γυμναστικὴ ἔφθασε παρὰ τοῖς εὐπατρίδοις τῆς νήσου εἰς τε-
λειότητα κληροδοτούμενη ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, καὶ ἐκαλλιερ-
γεῖτο μετὰ φρονήματος μεγάλου, ὅπερ ἐξύμνησεν ἐν ταῖς ᾠδαῖς
αὐτοῦ ὁ Πίνδαρος, ὁ ἐνθους φίλος τῆς Αἰγίνης. Οὐδαμοῦ ἀλλαγῶν
ἦσαν οἱ χαλκοτύποι δεξιώτεροι περὶ τὴν μετὰ ζωῆς καὶ ἀληθείας
παράστασιν τῶν νικητῶν. Ἄξιον δὲ λόγου μνημεῖον τῆς αἰγιναιᾶς
ἀρχιτεκτονικῆς εἶνε ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, οὗ τὰ λείψανα ὑψοῦνται
μέχρι καὶ τῆς σήμερον ἐπὶ τινος τῶν ὑψωμάτων τῶν ἀντιμετωπι-
ζόντων τὴν Ἀττικὴν. Εἶνε δ' ἀναμφιβόλως ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος ναὸς,

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 211.

² Ἡροδότου IX, 80. Ὁ ἱστορικὸς προσγράφει εἰς τὴν τοιαύτην ἐμπορίαν τὸν πλοῦ-
τον τῶν Αἰγινήτων.

ἐφ' οὗ οἱ Αἰγινῆται ἐπεκρέμασαν τὰ ἔμβολα τῶν νηῶν, ἐπαναπλεύσαντες ἐκ τοῦ κρητικῆς πελάγους εἰς τὴν πατρίδα μετὰ τὴν ἐκνίκησιν τῶν Σαμίων¹.

Ἐκτοτε δὲ διέπλεον τὸν Σαρωνικὸν ὁσημέραι θρασύτεροι, καὶ ὁσημέραι ἀκροσφαλέστεραι ἀπέβαινον αἱ σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους. Αἱ δὲ πρῶται συγκρούσεις ὧν περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς ἢ γνῶσις ἀνέρχονται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Πεισιστράτου, ὅτε θυγάτηρ τις τοῦ τυράννου συνελήφθη ὑπὸ αἰγινητικοῦ ληστικῆς σκάφους². Ἡ δ' ἐπίθεσις ἐκείνη δὲν διηυθύνετο κατὰ τοῦ οἴκου τοῦ τυράννου, ἀλλὰ κατὰ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, ἐπειδὴ ἔβλεπον ὑπόπτως τὴν αὐξοῦσαν ναυπηγίαν ἐν Φαλήρῳ καὶ τὰς μετὰ τῆς Δήλου, τῆς Νάξου καὶ τοῦ Σιγείου ὑπερποντίους συμμαχίας. Ὅτε λοιπὸν κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἐν Ἑλλάδι καταλύσεως τῶν τυραννίδων αἱ ἑλληνίδες πόλεις διεσπάρσθησαν εἰς δύο στρατόπεδα, ἡ Αἰγίνα καὶ αἱ Θῆβαι ὠμολόγησαν στενήν φιλίαν καὶ συμμαχίαν, ἣν ὑπέθαλπεν ἡ εὐνοία τῶν Δελφῶν. Ἄλλως δ' οἱ εὐπατρίδαι τῆς Αἰγίνης εἶχον πολὺ μείζονα λόγον νὰ εἶνε διατεθειμένοι ἐχθρικῶς πρὸς τὸν ὄμιον τῶν Ἀθηναίων, ἐπειδὴ ὑφίστατο καὶ ἐν αὐτῇ αὐτῶν τῇ νήσῳ φατρία δημοκρατικῆ, ἣτις ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Νικοδρόμου εὕρισκετο εἰς κρυφίας συνεννοήσεις πρὸς τοὺς Ἀθηναίους καὶ κατεπαλέμει τὰ προνόμια τῶν γενῶν. Καὶ ἀπὸ μὲν τῶν Θηβαίων ἠδύνατο νὰ προφυλάξωσι τοὺς Ἀθηναίους τὰ στενὰ τῶν ἀττικῶν ὁρέων, ἀλλ' ἢ ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν νησιωτῶν ἄμυνα τῆς μέγα ἐχούσης μῆκος ἀκτῆς ἦτο δυσχερестаτή. Διὸ ἐπεμηχύνετο ὁ ἀγὼν, ἅτε οὐδετέρου τῶν πολεμίων κεκτημένου τὰ μέσα πρὸς περάτωσιν αὐτοῦ διὰ κρισίμου μάχης.

Οὕτως αἱ πόλεις τῆς μέσης Ἑλλάδος ἴσταντο ἀντιμέτωποι ἀλλήλων ἐν ἀγρόπνῳ ἐρεθισμῷ καρδοκοῦσαι, ὅτε ἤλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ ἄγγελοι τοῦ βασιλέως Δαρείου. Ἐντεῦθεν οὐδὲν ἄπο-

¹ Ἡροδότου III, 59. Ἡ κοινὴ γραφὴ τοῦ χωρίου τούτου ἀνεῖ ἐπαρκῶν λόγων ἀμερεδότηθ ἐν τῷ Neues Schweizerisches Museum III (1863) σ. 96.

² Πολυαίου Στρατηγήματα V, 14.

ρον, ὅτι ἡ διχοστασία τῶν πρὸς ἀλλήλας ἀντιμαχομένων πόλεων ὑπερίσχυσε τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων. Ἡ τε Αἴγινα καὶ αἱ Θῆβαι ἐζήτησαν βοήθειαν κατὰ τῶν Ἀθηναίων, αἵτινες συνέπραττον μετὰ τῶν Πλαταιῶν καὶ τῆς Κορίνθου. Ἐν δὲ τῇ ἐπικαίρῳ ἐκείνῃ ὥρα παρουσιάζετο ἀπροσδοκῆτως ὡς σύμμαχος ὁ ἀσπονδότητος καὶ ἰσχυρότατος ἐχθρὸς τῶν Ἀθηναίων, αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ βασιλεὺς, οὗ τὴν βοήθειαν εἶχον ἐπικαλεσθῆ κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν πρὸ χρόνου οὐ μακροῦ αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι¹, σύμμαχος πολῦτιμος, ἅτε παρέχων τὰς μεγίστας τῶν ὠφελειῶν ἄνευ ἀπαιτήσεως ἀνταλλαγμάτων καὶ θυσιῶν. Ὁ φοινικὸς καὶ περσικὸς στόλος ἐκράτει τῆς θαλάσσης. Ἄν λοιπὸν οἱ Αἰγινῆται ἤθελον θεωρηθῆ ἐχθροί, τὰ πλοῖα αὐτῶν ἤθελον ἀποκλεισθῆ ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ Πόντου, τῆς Τύρου καὶ τῆς Αἰγύπτου, καὶ ἡ ἔχουσα πληθῶραν κατοίκων νῆσος ἤθελε διατρέξει τὸν κίνδυνον νὰ ἰδῆ καταρρέουσιν τὴν εὐημερίαν, πρὶν ἢ κἄν ἐπέλθωσι τὰ δεινὰ αὐτοῦ τοῦ πολέμου. Αἱ σκέψεις δὲ αὗται ὑπερίσχυσαν, καὶ οἱ Αἰγινῆται ἔδωκαν γῆν καὶ ὕδωρ εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν, καίπερ σέβοντες ἐν τῇ νήσῳ τὸν Πανελλήνιον Δία, καίπερ ἔχοντες ἐνδόξους ἀναμνήσεις ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, καθ' οὓς ἤρωες ἐκ τοῦ γένους τοῦ Αἰακοῦ, ὁ Τελαμών καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς, εἶχον ἀναλάβει ὡς πρόμαχοι τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνα κατὰ τῶν βαρβάρων, ὃν εἶχον παραστήσει Αἰγινῆται καλλιτέχναι ἐν τοῖς ἀετώμασι τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς.

Μόλις δ' ἔμαθον οἱ Ἀθηναῖοι βεβαίως τὰ περὶ ταύτης τῆς ἀποράσεως τῶν Αἰγινητῶν, καὶ ἔστειλαν ἐν σπουδῇ πρέσβεις εἰς τὴν Σπάρτην, ὅπως ἀγγεῖλωσι μὲν τὰ γενόμενα, παρακινήσωσι δὲ κατ' ἀκολουθίαν αὐτῶν τοὺς Σπαρτιάτας νὰ προβῶσιν εἰς τὴν προσήκουσαν μετὰ τῶν Ἀθηναίων σύμπραξιν. Τὸ διάδημα δὲ τοῦτο τῶν Ἀθηναίων ἦτο σπουδαιότατον. Ἀληθῶς ἀφ' οὗ χρόνου αἱ Ἀθηναῖοι εἶχον μὲν ἀποκρούσει νικηφόροι πᾶσαν ἀνάμιξιν τῆς Σπάρτης εἰς τὰ τῆς ἰδίας ἑαυτῶν πολιτείας, ἐν δὲ τῷ ἀγῶνι

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 599.

τῶν Ἴωνων εἶχον πολιτευθῆ κατὰ τρόπον ὅπως ἴδιον καὶ ἀνεξαρτήτως, ὑπῆρχον ἐν Ἑλλάδι δύο μεγάλαι δυνάμεις, ὧν ἡ ἀμοιβαία σχέσις ὑπ' οὐδεμιᾶς ἐρρυθμίζετο συμφωνίας ἢ συνθηκολογίας. Ἀλλὰ τότε διέγνωσαν αἱ Ἀθηναίαι τὴν ἀνάγκην νὰ προσεγγίσωσι πρὸς τὴν Σπάρτην καὶ διαπράξωσι συμμαχίαν ἰκανὴν νὰ προσλάβῃ σημασίαν ἐθνικὴν. Διὸ αἱ Ἀθηναίαι προέβησαν εἰς παραχωρήσεις χάριν τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ. Καὶ δὴ ἀπεδέχθησαν ἀνεπιφυλάκτως τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης ὅπως δὲ μὴ προβάλωσιν ὡς μόνον λόγον τῆς συμμαχίας καὶ τῆς ἐπικουρίας τὸν ἴδιον κίνδυνον, ὑπέμνησαν τοὺς παναρχαίους ἀδελφικούς δεσμούς τοὺς συνεννοήσας ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας καὶ τὰς ἐξ αὐτῶν πηγαζούσας ὑποχρεώσεις. Διὸ οἱ Ἀθηναῖοι κατήγγειλαν τοὺς Αἰγινήτας ὡς προδότας τῆς πατρίδος, καὶ ἤξιώσαν παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν ἐν ὀνόματι σύμπαντος τοῦ Ἑλληνικοῦ νὰ τιμωρήσωσι πάραυτα τοὺς ἀποστάτας, ὅπως προλάβωσι τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν τάξεων ἀποσκιρτήσεως. Ἦτο κατὰ ταῦτα ἡ πρεσβεία ἐκείνη ἢ ἔναρξις ἐθνικῆς συνεννόησεως ἐναντίον τῶν Περσῶν καὶ πάντων τῶν ἐν Ἑλλάδι μηδισάντων.

Ἐβασίλευε δ' ἐτι ἐν Σπάρτῃ ὁ Κλεομένης, βασιλεὺς δεστικὸς παρὰ τὰ πολλὰ αὐτοῦ πταίσματα καὶ τὰς ἀτυχίας διετῆρει ἀκόμη αὐτοβουλίαν καὶ ἀτομικὴν δύναμιν μείζονα τῆς συνήθως παραχωρουμένης εἰς τοὺς Ἡρακλείδας. Ὁ φιλόδοξος ἀνὴρ εὐλόγως ἀνελογίζετο, ὅτι πόλεμος ἐναντίον τῶν Περσῶν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν βασιλέως Σπαρτιατοῦ παρεῖχε λαμπρὰς προσδοκίας δόξης. Καὶ πράγματι, ὅτε οἱ πρέσβεις τῶν Σκυθῶν εἶχον ζητήσει παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν βοήθειαν ἐναντίον τοῦ Δαρείου, ὁ Κλεομένης συμποσιάζων μετ' αὐτῶν εἶχε προβῆ εἰς συνεννόησιν περὶ τολημηροτάτων πολεμικῶν σχεδίων¹. Ἄλλως δὲ ἡ ἐπέκτασις τῆς σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας εἰς τὴν μέσσην Ἑλλάδα εἶχεν ὑπάρξει ἀπὸ μακροῦ διάπυρος τοῦ ἀνδρὸς πόθος. Ἄλλ' ἰδοὺ ὅτι νῦν αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἔτεινον τὴν δεξιάν εἰς τοὺς Σπαρτιατάς. Διὸ εἶνε ἀναμφίβολον, ὅτι ὁ Κλεο-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 238.

μένης ύπεστήριξε διὰ παντός τρόπους τοὺς πρέσβεις. Ἡ δὲ σθεναρὰ αὐτοῦ ἐπέμβασις διηκόλυνεν αὐτοὺς πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ ὃν κυρίως προετίθεντο οἱ Ἀθηναῖοι, ἐπιδιώκοντες νὰ ἐξωθήσωσι τοὺς Σπαρτιάτας, ὅπως κηρυχθῶσιν ὠρισμένως ὑπὲρ τῆς ἐτέρας τῶν φατριῶν και ἐκθέσωσιν αὐτοὺς οὕτως, ὥστε νὰ μὴ εἶνε δυνατὴ ἡ ὑποχώρησις. Ἐν τε Σπάρτῃ και ἐν Ἀθήναις οἱ κήρυκες τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐφρονέθησαν, οὐδὲ δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ τόλμημα τοῦτο ἄλλως ἢ ἀποδεχόμενοι, ὅτι ἐφωράθησαν πειρώμενοι δεκάμυρ τῶν πολιτῶν¹. Τοιούτων δὲ οὐσῶν τῶν διαθέσεων, προθύμως εἰσῆκουσαν οἱ Σπαρτιᾶται και τῆς ἐναντίον τῶν Αἰγινητῶν καταγγελίας τῶν Ἀθηναίων. Καὶ ἀντέστησαν μὲν ἐρωμένως οἱ μετριοπαθεῖς, ὧν ἡγεῖτο Δημάρατος ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρίστωνος, εἰς τὰ τόλμηρὰ σχέδια τοῦ Κλεομένου, ἀλλ' αὐτος ὁμοῦς κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ, ἐπειροδόμενος εἰς φατρίαν ἰσχυράν. Εἶχεν ἀξιωθῆ νέας πολεμικῆς δόξης ἐν Ἀργεῖ², εἶχε καταβάλλει ἐπιτυχῶς πάσας τὰς μετὰ τὴν στρατείαν ἐκείνην ἐπακολουθησάσας ἐναντίον αὐτοῦ ἐπιθέσεις, τὴν δὲ ταπεινῶσιν τῶν Αἰγινητῶν, ὅτινες εἶχον μὲν συμμετάσχει τοῦ ἐναντίον τοῦ Ἀργούς πολέμου, ἀλλὰ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτῶν, ἐθεώρει, ὡς εἰκόσ τὴν τελείωσιν τῶν τελευταίων αὐτοῦ πολεμικῶν κατορθωμάτων.

Διέβη ὁ εἰς τὴν Αἰγιναν αὐτὸς, πεποιθὼς ἐπὶ τὴν αἰσθησιν ἣν ἐμελλε νὰ ἐμπούσῃ ἢ κατὰ πρόσωπον ἐμφάνισις και τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ. Ἀλλ' οἱ Αἰγινῆται εἶχον ἰκανὴν πανουργίαν νὰ μὴ ἐπιληθῶσι κἂν τῶν αἰτημάτων τοῦ βασιλέως. Καὶ δὴ διημισθῆτησαν τὴν παρ' αὐτοῦ πλήρη ἀντιπροσώπευσιν τοῦ κοινου τῶν Σπαρτιατῶν γινώσκοντες ὁ ἄριστα τὴν ἐν Σπάρτῃ κρατοῦσαν διχόνοιαν, ἠξίωσαν πρὸς ἐκτέλεσιν ἐντολῆς οὕτω σπουδαίας τὴν παρουσίαν ἀμφοτέρων τῶν βασιλέων. Ὁ δὲ Κλεομένης δὲν εἶχεν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν δύναμιν νὰ λάβῃ σύντονα μέτρα. Διὸ ἐπέ-

¹ Ἡροδότου VII, 133 κατὰ παράδοσιν τῶν Λακεδαιμονίων. Πρὸς Kirchhoff Über die Abfassungszeit des Herodoteischen Geschichtswerks. 1878 σ. 24.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 575.

στρεψεν οἰκαδε, ἀλλ' ἔχων στερρὰν ἀπόφασιν νὰ ἐπιβάλῃ τὴν θέλησιν αὐτοῦ διὰ πάσης θυσίας· πρὸς τοῦτο δὲ συνθήκη τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ἦτο ἡ κατάλυσις τοῦ συμβασιλείως. Συνεμάχησε λοιπὸν πρὸς τὸν Λεωτυχίδην, τὸν συγγενῆ καὶ ἀσπονδότατον ἐχθρὸν τοῦ Δημάρατου· ἀμφότεροι δὲ συμπράττοντες κατώρθωσαν νὰ παραστήσωσιν ὡς ἀμφίβολον τὸ ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαίωμα αὐτοῦ. Οἱ ἱερεῖς τῶν Δελφῶν ἐδεκάσθησαν διὰ τοῦ χρήματος τοῦ Κλεομένου, καὶ ἡ Πυθία ἐκήρυξε τὸν Δημάρατον νόθον υἱὸν τοῦ Ἀρίστωνος. Διὸ ἐπαύθη τῆς ἀρχῆς¹ καὶ ἔμεινε μὲν πιστὸς εἰς αὐτὸν ὁ δῆμος, ὅστις καὶ περιέβαλεν αὐτὸν δι' αἰρετῆς ἀρχῆς², ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ, ὄνειδισθεὶς χαλεπῶς ὑπὸ τοῦ διαδεχθέντος αὐτὸν, ἐγκατέλιπε κρυφίως τὴν πατρίδα, καὶ ἔφυγε, διωκόμενος ὑπὸ τῶν ἀρχῶν, διὰ τῆς Ἡλίδος εἰς Ζάκυνθον, ἐκ δὲ τῆς Ζακύνθου εἰς τὴν Ἀσίαν, εὐρών ἄσυλον ἐν τῷ ἐχθρικῷ στρατοπέδῳ (492-491 π.Χ. Ὀλυμπ. 72, 1). Ἐν δὲ Σπάρτῃ διεδέχθη αὐτὸν ὁ Λεωτυχίδης, ὁ ἡγήτης τοῦ νεωτέρου κλάδου τῶν Προκλειδῶν³.

Ὁ Κλεομένης ἐπίστευσεν, ὅτι ἔφθασεν εἰς τὸ τέρμα τοῦ ποθουμένου σκοποῦ, ἅτε τοῦ νέου συμβασιλείως ἐκτελοῦντος, ὡς εἰκός, πάσας αὐτοῦ τὰς διαθέσεις. Διὸ ἐπέστρεψεν ἐν θριάμβῳ μετὰ τοῦ Λεωτυχίδου πρὸς τοὺς Αἰγινήτας, ὅπως τιμωρήσῃ αὐτοὺς ἐπὶ τῇ ἀποστασίᾳ ἐπ' ὀνόματι τῆς πόλεως τῆς ἐχούσης τὴν ἡγεμονίαν τῆς Πελοποννήσου. Δέκα ἄνδρες τῶν πλουσιωτάτων καὶ εὐγενεστάτων οἰκῶν ἐλήφθησαν ὡς ὄμηροι· καὶ δὲν ἀπήχθησαν μὲν εἰς τὴν Σπάρτην, ἀλλὰ παρεδόθησαν πρὸς φύλαξιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους⁴. Ὑπῆρξε δὲ τοῦτο νέα βιαιοπραγία τοῦ βασιλείως καὶ ἡ ὕβριστικωτάτη τῶν ἐκδικήσεων δι' ἧς ἐτιμῶρει τοὺς Αἰγινήτας ἐπὶ τῇ προσβολῇ ἣν εἶχεν ὑποστῆ παρ' αὐτῶν. Ἀλλ' ὅμως βραχεῖα μόνον ὑπῆρξεν ἡ χαρὰ αὐτοῦ ἐπὶ τῇ γενομένῃ ἐκδικήσει.

¹ Ἡροδότου VI, 61-66.

² Ἡροδότου VI, 67 μετὰ τῆς βασιλείης τὴν κατάπαυσιν ὁ Δημάρτος ἔρχε αἰρεθεὶς ἀρχήν.

³ Ἡροδότου VI, 70.

⁴ Ἡροδότου VI, 73.

Καὶ ὁῦν, γνωσθέντων τῶν μέσων ὧν εἶχε κάμει χρῆσιν πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν φιλαύτων αὐτοῦ σχεδίων, ἠναγκάσθη νὰ φύγη. Μετέβη δ' εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ὅπως ὑποκινήσῃ ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ παραχᾶς, ἐν αἷς ἐξήτει τὸν κορεσμόν τῆς διακαιούσης αὐτὸν φιλοδοξίας. Ἐπειτα δ' εὐρίσκομεν αὐτὸν ἐν μέσῃ τῇ Ἀρκαδίᾳ. Ἐπὶ τῶν Ἀροανίων ὄρέων, ἔνθα καταστᾶζει ἀπὸ ἀπορρωῶτος ὀρθίου βράχου τὸ ὕδωρ τῆς Ψτυγῆς, παρὰ τὴν Νώνακριν, πόλιν ἱερὰν, ἐν ᾗ ἐτελοῦντο αἱ συναθροίσεις τῶν Ἀρκαδῶν συμμάχων, ἐκάλεσε τοὺς προεστῶτας τῶν περιούκων πόλεων, παρέστησεν εἰς αὐτοὺς τὴν ταπεινωτικὴν αὐτῶν θέσιν πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, καὶ ἐπεδίωξε νὰ ἰδρῦσῃ ἐνταῦθα ἰδίαν δύναμιν, ὅπως ἐκδικηθῇ τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα. Ἄλλ' ἐν Σπάρτῃ αἱ βασιουργίαι αὐταὶ ἐξήγειραν μεγίστην ἀνησυχίαν, ἐπειδὴ μετὰ τὴν φανεράν πρὸς τὴν Περσίαν ῥῆξιν εἶπερ τις καὶ ἄλλη κινδυνωδεστάτῃ ἔμελλε νὰ εἶνε ἀποστασία τῶν ἀρκαδικῶν πόλεων. Διὸ ἀνεκλήθη ὁ Κλεομένης, καὶ ἀπεδόθησαν εἰς αὐτὸν πᾶσαι αἱ βασιλικαὶ τιμαί. Ἄλλ' ὁποῖος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίδα; Ἀποθηριωθείς ὑπὸ τοῦ πλάνητος αὐτοῦ βίου, σπαρασόμενος ὑπὸ ἀγρίου πάθους καὶ τῶν βασάνων φιλοδοξίας μὴ κορεσθείσης, βεβάρημένος ὑπὸ χρεῶν, τεταραγμένος τό τε σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα ὑπὸ ἡδυπαθείας καὶ ἀκολασίας. Ἡ δὲ τοιαύτη κατάστασις μετέπεσεν εἰς μανίαν. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης ἐδέησε νὰ δεθῇ καὶ φρουρηθῆται ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν εἰλώτων, τέλος δὲ κατέληξε τὸν βίον αὐτοκτονήσας διὰ τοῦ φρικωδεστάτου τῶν θανάτων¹.

Ὅτω διηγείται ὁ Ἡρόδοτος τὰ κατὰ τὸ οἰκτρὸν τέλος τοῦ παραδόξου τούτου ἀνδρός, οὗ ἡ μεγαλοφυΐα ἐξέκλινεν εἰς ἀνοσιουργὸν φιλαυτίαν καὶ ἀχαλίνωτον ἀγριότητα. Αἱ δὲ περιπέτεια τοῦ θανάτου αὐτοῦ δὲν διημιρσιβητήθησαν, καὶ ἅπαντες διεγίνωσκον ἐν αὐταῖς θεῖαν δίκην. Τὸν δὲ λόγον αὐτῆς εὐρισκον οἱ μὲν Ἀθηναῖοι ἐν τῇ δηῶσει τοῦ τεμένου τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνος, ἦν ἐτόλμησε νὰ διαπράξῃ κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰς τὴν Ἀττικὴν στρατείας, οἱ δὲ Ἀργεῖοι ἐν τῇ σφαγῇ τῶν ἰδίων συμπολιτῶν

¹ Ἡρόδοτου VI, 74-76.

τῶν καταφυγόντων ὡς εἰς ἄσυλον εἰς τὸ Ἑραῖον. Ἄλλ' οἱ πλείστοι τῶν Ἑλλήνων τὸν δεκάσμῶν τῆς Πυθίας ἐθεώρουν τὸ μέγιστον αὐτοῦ ἀνοσιούργημα καὶ τὴν κυριωτάτην αἰτίαν τῆς θείας δίκης, ἧτις ἐνέπλησε φρίκης ὅλον τὸν ἑλληνικὸν κόσμον.

Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Κλεομένους ἡ Σπάρτη ἐπειράθη, ἀνακρουομένη πρῶμην, νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν βιαίαν αὐτῆς διαγωγὴν διὰ συνδιαλλακτικῶν τρόπων. Οἱ Σπαρτιᾶται ὠμολόγησαν φανερῶς τὴν εἰς τοὺς Αἰγινήτας γενομένην ἀδικίαν. Αὐτὸς δ' ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Λεωτυχίδης παρεδόθη εἰς αὐτοὺς ὡς συνένοχος τοῦ Κλεομένους. Οἱ δ' Αἰγινήται ἔστειλαν αὐτὸν εἰς Ἀθήνας, ὅπως δι' αὐτοῦ κατορθώσῃ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὀμῶρων. Ἄλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέφυγον νὰ ποδεχθῶσι τὰς προτάσεις αὐτῶν καὶ θυσιάσωσι προθύμως τὴν ὠφέλειαν ἣν εἶχον καρπωθῆ ἐκ σπανίως ἀγαθῆς συγκυρίας. Ἐφ' ὅσον ἐρύλαστον ἀσφαλῶς τοὺς πολίτας τῆς Αἰγίνης ἐκείνους, οἵτινες ἦσαν αὐτοὶ οἱ ἡγέται τῆς ἐν τῇ νήτῳ μηδικῆς φαρτρίας, οἱ Αἰγινήται ἔμελλον νὰ βλέπωσι παρακωλυομένην κατ' ἀνάγκην τὴν κατορθώσιν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν σχεδίων, καὶ θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ παρ' αὐτῶν φανερὰ καὶ σύντομος ὑποστήριξις τῶν ἐχθρῶν τῶν Ἀθηνῶν, καθ' ἃ οὗτοι ἀναμνηρίστως προσεδόκων ¹.

¹ Ὁ Ἡρόδοτος διηγείται ἐν συνεχείᾳ μὴ διακεκομμένη ἅπαντα τὰ συμβάντα ἀπὸ τῆς ὑποδοχῆς τῶν πρεσβευτῶν τῶν Μήδων ἐν Αἰγίνῃ (VI, 49) μέχρι τῶν ναυμαχιῶν τῶν Αἰγινήτων καὶ Ἀθηναίων (VI, 92 κ. ἑ.), μόνον τῶν πειρατικῶν πράξεων τῶν ἐν Σουνίῳ ἐγκαταστημένων Αἰγινήτων μετμονιθῶν βητικῶς εἰς μεταγενεστέρον γεγονόςτος (VI 90), ἐπεισοδιακῶς συναναγραφομένου. Κατὰ ταῦτα δὲ ὁ Clinton, ὁ O. Müller καὶ ὁ K. Fr. Hermann ὄρισαν τὸν θάνατον τοῦ Κλεομένους ὡς συμβάντα ἤδη τῷ 491 π.Χ. ('Όλυμπ. 72, 2), ὁ δὲ Müller (Aeginetica σ. 118) ἀποδέχεται, ὅτι οἱ ἄγωνες οὓς διηγείται ὁ Ἡρόδοτος (VI, 92 κ. ἑ.) διεκόπησαν ὑπὸ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Δατίδος καὶ τοῦ Ἀρταφέρνης, καὶ ταῦτα διότι κατ' αὐτὸν εἰς τοὺς πολέμους τούτους ἀναφέρεται καὶ ὁ Ἀθηναίων τάφος, οἱ πρὶν ἢ στρατεῦσαι τὸν Μῆδον ἐπολέμησαν πρὸς Αἰγινήτας (*Παυσανίου* I, 29, 5), καὶ ἔχει τὴν γνώμην, ὅτι οἱ ὄμηροι τῶν Αἰγινήτων ἰδούθησαν εἰς ἀντάλλαγμα τοῦ πληρώματος τοῦ ἱεροῦ πλοίου Ἄλλ' ὅμως τὸ πλῆθος τῶν γεγονότων ὅσ' ἀφηγείται ὁ Ἡρόδοτος εἶνε δύσκολον νὰ συσσωρευθῆ εἰς τὸν βραχὺν χρόνον τὸν μεταξὺ τῆς μηδικῆς πρεσβείας καὶ τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος· εἶνε δὲ καὶ φανερόν, ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἐψηρίσθη ὁ περὶ μεταλλείων νόμος, περὶ οὗ ἴδε κατωτέρω σ. 321, ἐξηκολούθουν ἔτι οἱ μεταξὺ Αἰγινήτων καὶ Ἀθηναίων ἄγωνες. Ἀλλὰ κατανομῆ ἀσφαλῆς τῶν διαφόρων γεγονότων εἰς τοὺς χρόνους τοὺς πρὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης καὶ εἰς τοὺς μετ' αὐτὴν εἶνε

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξύ συνεπληρώθησαν αἱ παρασκευαὶ τῶν Περσῶν, αἵτινες διεξήχθησαν μετὰ μεγάλης δραστηριότητος δι-
 ακροῦντος τοῦ ἔτους 491 π. Χ. (Ὀλυμπ. 72, 2). Ἐξακόσια τρι-
 ἄρεις ἠθροίσθησαν κατὰ τὰ παράλια τῆς Κιλικίας, καὶ τὰ μεγάλα
 μεταγωγικὰ πλοῖα ἦσαν ἕτοιμα νὰ εἰσδεχθῶσι τοὺς ἵππους καὶ τοὺς
 ἵππεις. Ἀρταφέρνης δὲ ὁ υἱὸς τοῦ σατράπου τῶν Σάρδεων, ὅστις
 εἶχε στρατολογήσει πολυπληθῆ στρατιὰν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, καὶ Δᾶ-
 τισ ὁ Μῆδος, ὅστις εἶχε πράξει τὸ αὐτὸ ἐν ταῖς ἐνδοτέραις χώραις
 τῆς Ἀσίας, ἀνέλαβον κοινῶς τὴν ἀρχιστρατηγίαν. Τούτων δὲ ὁ
 Δᾶτις ἦτο ὁ πρεσβύτερος καὶ δοκιμώτερος. Ἀρ' οὐ δ' ἔλαβον ἐν Σού-
 σοις τὰς τελευταίας ἐντολάς τοῦ μεγάλου βασιλέως, ὅστις παρήγ-
 γειλεν εἰς αὐτοὺς πρὸ παντός τὴν τιμωρίαν τῆς Ἐρετρίας καὶ
 τῶν Ἀθηνῶν ἕνεκα τῆς συμμετοχῆς αὐτῶν εἰς τὴν ἀποστασίαν
 τῶν Ἰώνων, τὴν καθυπόταξιν τῶν νησιωτικῶν ἐκείνων πόλεων
 ὅσαι δὲν εἶχον στείλει γῆν καὶ ὕδωρ καὶ τὴν ἐν Ἀθήναις ἐγκατά-
 στασιν τῶν Πεισιστρατιδῶν, ἀνήχθησαν εἰς τὸ πέλαγος τὸ ἕαρ τοῦ

ἀδύνατος. Τὸ μόνον δὲ γεγονός τῶν ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἀναγραφόμενων τὸ δυνατόν νὰ
 ὀρισθῆ καὶ ἐξ ἄλλων μαρτυριῶν εἶνε ἡ ἀνάφρησις τοῦ Λεωτυγίδου, ἧστις ἦρε εἰκοσι καὶ δύο
 ἔτη (*Διοδώρου Σικελιώτου* IX, 48), οὗ διάδογος ὑπῆρξεν ὁ Ἀρχίδαμος, βασιλεύσας
 ἔτη τεσσαράκοντα καὶ δύο (*Διοδώρου Σικελιώτου* IX, 48; XII, 35). Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀρ-
 χίδαμος ἔτι τῷ 428 π. Χ. ἤγεται τῆς στρατιᾶς (*Θουκυδίδου* III, 1), τῷ δὲ 426 π. Χ.
 εἶχε διαδεχθῆ αὐτὸν ὁ Ἄγις (*Θουκυδίδου* III, 89), τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Ἀρχιδά-
 μου εἶνε ἀναγκαστικὸν τὸ 427 π. Χ. ἢ τὸ 426 π. Χ. ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ. Ἄρα ἀνήλθε τὸν
 θρόνον τῷ 469 ἢ 468 π. Χ., καὶ ἡ ἀνάφρησις τοῦ Λεωτυγίδου συνῆθη τῷ 491 ἢ 490 π. Χ.
 Κατὰ ταῦτα ἡ ἀρχὴ τοῦ αἰγνητικῆς πολέμου συμπίπτει πάντως πρὸ τῆς μάχης τοῦ Μα-
 ραθῶνος, ἐν ᾗ ὁ Grote, [*A history of Greece* ἐκδ. 1869 Τόμ. Δ' σ. 393] Γερμ. μετα-
 φρ. Τόμ. Γ' ἐκδ. 6' σ. 40, τὸν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Αἰγίνης ἀγῶνα παριστάνει ἀρχόμε-
 νον μόλις τῷ 488 π. Χ., καὶ ὁ Duncker [*Geschichte des Alterthums* [ἐκδ. 1882
 Τόμ. Ζ' σ. 166]] ἀποδέχεται τὸν θάνατον τοῦ Κλεομένης ὡς γενόμενον τὸ αὐτὸ ἔτος. Ἡ
 δὲ στήριξις τῆς χρονολογίας ταύτης ὡς καὶ τῆς γνώμης, ὅτι ὁ Κλεομένης δὲν ἀπέθανε ρω-
 σικὸν θάνατον, δὲν μοι φαίνεται ἱπαρκής. Κατὰ τὸν Kaegi [*Jahrbücher für Philologie*
Supplement VI, σ. 471], ὅστις συμφωνεῖ μετὰ τῆς χρονολογίας τοῦ Grote, ἡ
 Σπάρτη ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης εἶχε μόνον ἓνα βασίλειον, τὸν Λεωτυγίδην.
 Ἄλλὰ κατὰ τὸν Ἡροδότον (VI, 75) ὁ Κλεομένης διετήρησε τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα μέχρι
 τοῦ θανάτου. Ὁ αὐτὸς δὲ Kaegi (ἐνθ' ἂν. σ. 469) ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν ἀποδοχὴν
 δύο κατὰ τοῦ Ἄργους ἐστρατιῶν τοῦ Κλεομένης. Ἐν τῷ χρονολογικῷ καθορισμῷ τοῦ
 μεταξὺ Αἰγνητικῶν καὶ Ἀθηναίων πολέμου συμφωνεῖ μετ' ἑμοῦ ὁ Franz Rühl (*Die*
Quellen Plutarchs im Leben des Kimon. 1867 σ. 42).

490 π. X. (Ὀλυμπ. 72, 2). Ὁ δὲ ὄλος ἀριθμὸς τοῦ στρατοῦ τοῦ ἐπιβιθασθέντος εἰς τὰ πλοῖα ἀνήρχετο κατὰ τὴν μετριωτάτην τῶν μαρτυριῶν εἰς ἑκατοντακισχιλίους πεζοὺς καὶ μυρίους ἵππους. Οἱ δ' ἐρέται καὶ οἱ ναῦται ἠδύναντο νὰ ὑπηρετῶσιν ὡς ψιλοὶ στρατιῶται¹.

Ὁ στόλος ἐπλευσεν ἀπὸ τοῦ κόλπου τῆς Ἰσοῦ πρὸς δυσμὰς, καὶ ἔπειτα, παραπλεύσας τὰς ἀκτὰς τῆς Καρίας, ἀνῆλθε πρὸς τὴν Ἰωνίαν, ὡσεὶ ἤθελε πάλιν νὰ τραπῆ ἐπὶ τὸν Ἑλλήσποντον. Ἄλλ' ὅτ' ἔφθασε μέχρι τῆς Σάμου, ἐστράφη καὶ ἰστιοδόμησε πρὸς τὴν Νάξον, τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἐκδικήσεως. Πράγματι οἱ τολμηροὶ νησιῶται εἶχον ἀπαξιώσει νὰ ὑποταχθῶσι καὶ ἐκφύγῃσι τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου. Ἡ πόλις ἐπυρπολήθη μετὰ πάντων αὐτῆς τῶν ἱερῶν, καὶ πάντες οἱ μὴ καταφυγόντες εἰς τὰ ὄρη ἐξηνδραποδίσθησαν. Μετὰ δὲ τὴν ἐκ τῆς νήσου ἀποστολὴν εἰς τὰ Σοῦσα τοῦ πρώτου νικητηρίου ἀγγέλματος, ἐπλευσεν ὁ στόλος περαιτέρω, καὶ ἠγκυροβόλησεν ἐν Δήλῳ. Ἄλλ' εἰς τὴν νῆσον ταύτην δὲν ἐπεφάνησαν οἱ Πέρσαι ὡς πολέμιοι, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐπέδειξαν μεγαλοπρεπῶς τὴν εὐλάβειαν αὐτῶν πρὸς τοὺς ἐν αὐτῇ λατρευομένους θεοὺς διὰ λαμπρᾶς θυσίας. Ἄπαντες ἔπρεπε νὰ ἰδῶσιν, ὅτι δὲν ἐπῆρχετο εἰς τὸν νοῦν τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν νὰ στερήσῃ τοὺς ἐθνικοὺς θεοὺς τῶν Ἑλλήνων τῆς εἰς αὐτοὺς προσηκούσης τιμῆς, αἱ δὲ ἀρχαῖαι ἑορταὶ αἱ συνενοῦσαι τὰς ἀπέναντι ἀλλήλων κειμένας παραλίας ἔδει νάποκατασταθῶσι πάλιν μετὰ νέας αἰγλης. Οὕτως οἱ Πέρσαι ἐνεδεικνυον διὰ δύο ἐναργῶν παραδειγμάτων αὐστηρότητος ἅμα καὶ πραότητος τὸν εἰςπλουν αὐτῶν εἰς τὸ πέλταγος τῶν Κυκλάδων, ἐν ᾧ συγγρόνως παρελάμβανον ἀπὸ πασῶν τῶν γειτόνων νήσων πλοῖα, ἄνδρας, ὀμήρους καὶ τροφάς. Ἐπειτα δὲ κατηυθύνθησαν πρὸς τὴν δικόρυφον ὑψηλὴν Ὀχην τῆς Εὐβοίας. Ἀναπλέοντες δὲ

¹ Ὁ Πρόδοτος εἶνε ἱκανῶς ἐπιφυλακτικὸς περὶ τὴν μινίαν ἀριθμῶν. Ἡ δὲ μεγάλη διαφορὰ περὶ τὰς μαρτυρίας τῶν λοιπῶν συγγραφεῶν δεικνύει, ὅτι δὲν ὑπῆρχε σταθερὰ παράδοσις. Οἱ ἐν τῷ κειμένῳ ἀναφερόμενοι ἀριθμοὶ εἶνε οἱ τοῦ Κορηγίου Νέκωτος (ἐν βίῳ Μελιτιάδου 5), ὅστις φαίνεται ἀκολουθεῖν τὸν Ἐφορον.

ἐκυρίευσαν διὰ τῆς βίας τὴν Κάρυστον, κειμένην παρ' αὐτοὺς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους, καὶ τοὺς ὑπὸ ἀπορρώγων σκεπομένους αὐτῆς λιμένας. Ταύτης ἡ κατάληψις ἦτο ἀναγκαία¹, ὅπως ὁ στόλος εἰσπλεύσῃ εἰς τὸν Εὐριπον καὶ δυνηθῆ νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὸ κυριώτατον αὐτοῦ τέρμα χωρὶς νάρησιν κατὰ τὰ νῶτα ἐχθρῶν.

Ἡ Ἐρέτρια καὶ αἱ Ἀθῆναι εἶχον συνομολογήσει πρὸς ἀλλήλας συνθήκην συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας. Οἱ δ' Ἐρετριεῖς εἶχον παραδώσει τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν πρὸς φύλαξιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται οἱ οἰκοῦντες ἐν Χαλκίδι² συνέπραττον πρὸς τοὺς τῆς Ἐρετρίας. Ἄλλ' ὅτε ἡ δύναμις τῆς περσικῆς στρατιᾶς ἀνεπύχθη ἐν τῇ παραλίᾳ πεδιάδι, πᾶς ἀντίστασις ἐν ἀναπεπταμένῳ πεδίῳ ἐφάνη ἀδύνατος. Καὶ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι σύμμαχοι ἀπεχώρησαν, οἱ δὲ πολῖται ἀπεχώρησαν ὀπισθεν τῶν ὄχυρῶν αὐτῶν τειχῶν. Ἐπὶ ἐξ δὲ ἡμέρας οἱ Πέρσαι ἐπεχείρουν ματαίας ἐφοδούς, καὶ πλῆθος πτωμάτων περιέβαλλε τὴν ἀνδρείαν πόλιν, ὅτε εὐρέθη εὐκολώτερος τρόπος πρὸς ἄλωσιν τῆς Ἐρετρίας. Εὐρον δῆλα ὅη οἱ Πέρσαι φίλους μεταξὺ τῶν ἀριστοκρατικῶν πολιτῶν. Ἡ δὲ προδοσία ἀνέωξε τὰς πύλας· οὕτω δὲ καὶ ἡ δευτέρα πόλις ἧς ἡ τιμωρία εἶχε παραγγελθῆ εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ στόλου μετεβλήθη ἐν βραχεῖ χρόνῳ εἰς ἐρείπια, καὶ οἱ πολῖται αὐτῆς ἐξηνδραποδίσθησαν³. Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἀζιωθῶσι τῆς αὐτῆς ἐπιτυχίας καὶ ἐν τῇ τρίτῃ πόλει, ἧς αἱ ἄκται ἔκειντο ἐν μικρᾷ ἀποστάσει;

Ὡς εἰκὸς δ' οἱ Πέρσαι ἐπεζήτησαν τὸ πλησιέστατον ἀγκυροβόλιον, καὶ εἶχον ἤκιστα τὴν διάθεσιν νὰ περιπλεύσωσι μετὰ τῶν βαρῶν φερόντων φόρτον πλοίων αὐτῶν τὰς ἐπιμήκεις εἰς μέγα μῆκος ἐκτεινομένας καὶ μεστὰς σκοπέλων ἄκτας τῆς ἀττικῆς χερσονήσου. Ἀντιπέραν δὲ τῆς Ἐρετρίας ἦτο ἡ προσόρμισις εὐχερῆς καὶ ἀκίνδυνος ἰδίως διὰ τὴν ἀποβίβασιν τοῦ ἵππικου. Ἄλλως δ'

¹ Ἡροδότου VI, 99.

² Ἡδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 604.

³ Ἡροδότου VI, 100 κ. ἑ.

ἐκεῖ τέλος ἔδλεπον πάλιν γλοερούς λειμῶνας, ἐν οἷς ἠδύνατο νὰ βοσκῆσασιν οἱ ἵπποι αὐτῶν. Καὶ ἠδύνατο μὲν νὰ ὑποστηριχθῆ ἡ γνώμη, ὅτι ἦτο συνετώτερος ὁ ἄμεσος πρὸς τὰς Ἀθήνας πλοῦς, ὅπως δι' αὐτῆς τῆς πρώτης μάχης κριθῆ ὁ ἀγών. Ἄλλ' ὅμως πάντως οὐδεὶς ἐφραντάζετο, ὅτι ἔμελλε νὰ συγκροτηθῆ μάχη ἐκ τοῦ συστάδην μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ ταῦτα διότι ἐπίστευον, ὅτι πάντως οἱ Ἀθηναῖοι ἔμελλον νὰ συγκρατηθῶσιν ὑπὸ φόβου καὶ περιορισθῶσιν εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Πᾶς δὲ ἄλλος δισταγμὸς ἐξέλιπεν, ὅτε ἤκουσαν παρὰ τοῦ Ἴππιῦ, ὅτι ἡ ἀντικειμένη εἰς τὴν Εὐβοίαν παραθαλασσία πεδιάς ἦτο εἴπερ τις καὶ ἄλλη ἐν Ἀττικῇ ἀρίστη πρὸς χρῆσιν τοῦ ἵππικου. Ἐκεῖθεν δ' ἠδύνατο μὲν, καθ' ἃ ἔμαθον, νὰ προχωρήσῃ ἡ στρατιὰ κατὰ τῆς πόλεως δι' ἀνέτου ὁδοῦ, παραπορευομένη τὴν παραλίαν, ἦτο δ' εὐχερῆς ἡ πορεία εἰς μέσσην τὴν χώραν τῶν Διακρίων, οἵτινες ἀπ' ἀρχαίων ἤδη χρόνων ἦσαν πιστοὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Πεισιστράτου¹. Ἄλλως δ' ἐκεῖ ἔμελλον νὰ μὴ ἐπιλίπωσι τοὺς Πέρσας παντοῖαι ἐνισχύσεις καὶ ὑποστηρίξεις, ἐν ᾧ αὐτοὶ, καταλαμβάνοντες τὴν πεδιάδα ἐκείνην, ἔμελλον νὰ τοκόψωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν ἐξ Εὐβοίας προσκομιδὴν ἐπιτηδείων. Αἱ σκέψεις αὗται ὑπῆρξαν πειστικαί. Οἱ Πέρσαι ἐγκατέλιπον τὰ καπνίζοντα ἑρείπια τῆς Ἐρετρίας, καὶ, κωπηλατοῦντες διὰ τῶν γαληνίων ὁδῶν τοῦ πορθμοῦ, κατέπλευσαν ἐντὸς ὀλίγων ὥρων εἰς τὴν ἀντιπέραν ἀκτὴν, ἐν ἣ ἐξετείνετο πρὸ αὐτῶν ἡ εὐρεία, γλοερὰ πεδιάς τοῦ Μαραθῶνος, ἣτις ὑπεδέχθη αὐτοὺς ἐν τῷ στοργύλῳ αὐτῆς κόλπῳ².

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 530, 541.

² Τοὺς λόγους τῆς εἰς τὸν Μαραθῶνα ἀποδοῦσας ἐζήτησε μετὰ τὸν Leake καὶ τὸν Finlay ὁ Victor Campe (De pugna Marathonica. 1867 σ. 23). Περὶ δὲ τοῦ τόπου ἴδε Lolling Mittheilungen des Deutschen Archäologischen Instituts in Athen Τόμ. Α' σ. 67 κ. ἑ. von Eschenburg Topographische, archäologische und militärische Betrachtungen auf dem Schlachtfelde von Marathon [Vortrag, gehalten am 4 December 1886 in der archäologischen Gesellschaft zu Berlin]. Ἴδε καὶ τὴν σημείωσιν κατωτέρω ἐν σ. 306 κ. ἑ. [Πρὸς τὰς εἰς τὴν πραγματείαν ταύτην τοῦ ν ο η

Καὶ ἡ μὲν χώρα καὶ αἱ παραλῖαι εἶχον μείνει αἱ αὐταὶ οἷας ἀφῆκεν αὐτὰς ὁ Ἰππίας, ἀλλ' αἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ τελείως μεταβληθῆ. Δὲν ὑπῆρχον πλέον Παράλιοι καὶ Διάκριοι, καθ' ἃ ἐφρανόζετο ὁ υἱὸς τοῦ Πεισιστράτου. Ἐν τοῖς χρόνοις τῶν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνων καὶ τῆς θερμῆς πάλης ἐναντίον τῆς δυσμενεῖας τῶν γειτόνων πόλεων ἄστῳ καὶ ὑπαιθρὸς χώρα εἶχον ἐνωθῆ εἰς ἓν ὄλον, οὐδ' ἀνεγνωρίζετο ἄλλο κέντρον πλην τῆς ἀγορᾶς καὶ τῆς βουλῆς τῶν Ἀθηναίων. Καὶ δὲν ἔλειπον μὲν φατρίαί, ἀλλὰ δὲν ἐπετρέπετο πλέον νὰ ἐκφρασθῆ ἡ σκέψις περὶ προδοσίας τῆς χώρας, ἐπειδὴ αἱ διαθέσεις ἀπάντων τῶν ἀγαθῶν πολιτῶν συνηγοῦντο εἰς κοινὴν εὐγενῆ φιλοπατρίαν. Πρὸ παντὸς ἦτο ἄριστα γνωστὸν τὶ δὲν ἦθελον. Οὐδεὶς ἠνείχετο τὴν ὀπισθοδρομήσιν, τὸν ξενικὸν ζυγόν, τὴν ἀναξιοπρεπεῖ ὑποχώρησιν. Ἦσαν πάντες ἔτοιμοι πρὸς θυσίας καὶ μόχθους ἠσθάνοντο, ὅτι νῦν εἶπερ ποτὲ ἦτο ἀνάγκη δράσεως ἐνιαίας, καὶ ἦσαν διὰ τοῦτο πρόθυμοι νὰ περιβάλλωσι διὰ τελείας ἐμπιστοσύνης τοὺς ἀνδρας ὅσοι εἶχον ἀναδειχθῆ ἄριστοι ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ. Πρὸς εὐτυχίαν δὲ τῶν Ἀθηναίων δὲν ἔλειπον τοιοῦτοι πολῖται, οἵτινες ἐν τῇ ὥρᾳ τῶν ἐπικειμένων κινδύνων ἠξιοῦντο τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ δήμου.

Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς τυραννίδος εἶχον κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Πλούταρχου ἀυξήθῆ ἐν τῇ πόλει πλησίον ἀλλήλων δύο παῖδες, οἱ υἱοὶ τοῦ Λυσιμάχου καὶ τοῦ Νεοκλέους, οἵτινες ἀμφοτέροι ἐπέιλκυσαν ἐφ' ἑαυτοὺς διὰ τῶν πολλὰς ἐλπίδας παρεχόντων φυσικῶν αὐτῶν χαρισμάτων τὴν προσοχὴν ἀπάντων τῶν πολιτῶν, ἧτις ἠυξήθῆ ἔτι μᾶλλον, ὅτε παρετηρήθῆ ἡ ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος αὐξανομένη μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰ.

Καὶ υἱὸς μὲν τοῦ Λυσιμάχου ἦτο ὁ Ἀριστείδης¹. Διεκρίνετο

Eschenburg παρατηρήσεις Σπυρ. II. Λάμπρον ἐν τῷ τοῦ Λονδίνου Athenaeum τῆς 12 Ἰουλίου 1890, ἀρ. 3272, σ. 70 κ. εἰ.

¹ Κατὰ τὰς μαρτυρίας, εἰς ἃς ἀναφέρεται ὁ Πλούταρχος (ἐν βίῳ Ἀριστείδου 2), ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνετράφησαν καὶ ἐπαιδεύθησαν ὁμοῦ. Κατὰ δὲ τὸν Αἰλιανὸν

δὲ οὗτος ἐπὶ ζωῆρα συναισθήσει τῆς τάξεως καὶ τοῦ δικαίου, ἐπὶ λεπτῇ εὐσυνειδήσει, ἐπὶ βαθύως ἐν τῇ ψυχῇ ἐρριζωμένῳ φόβῳ ἀπὸ πάσης ἀνομίας, ἐπὶ ἐμφύτῳ μίσει κατὰ παντός ψεύδους καὶ πάσης κακοπιστίας. Συνηυξήθη μετὰ τῶν ὠραίων νεανικῶν χρόνων τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀττικοῦ δήμου, ὡς φίλος δὲ τοῦ Κλεισθέους συμμετέσχεν ἤδη δραστηρίως τῆς θεμελιώσεως αὐτῆς, οὐδεὶς δὲ ζωρότερον καὶ βαθύτερον ἐκείνου ἀντελήφθη τοῦ προορισμοῦ τῶν Ἀθηναίων, ὅστις ἦτο ὁ σύνδεσμος τῆς ἐλευθερίας κινήσεως τῶν πνευμάτων πρὸς τὴν ἔννομον τάξιν. Ὦν ἀρελῆς, προσηγῆς καὶ εἰλικρινῆς, ἀπέκτησεν ἑνωρὶς, χωρὶς νὰ ἐπιδιώκῃ τοῦτο, ἐμπιστοσύνην καὶ δύναμιν. Ἐν αὐτῷ ἔβλεπον μετ' ἀγάπης οἱ συμπολίται τὸ πρότυπον νεαροῦ Ἀθηναίου, καὶ ἐγίνωσκον, ὅτι οὐδὲν ἐπεθύμει χάριν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὰ πάντα χάριν τῆς πατρίδος.

Ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς, τοῦ Νεοκλέους ὁ υἱός, ἦτο κατὰ τινα ἔτη νεώτερος τοῦ Ἀριστείδου. Εἶχε δὲ φύσιν παράφορον καὶ ἐμπαθῆ, καθιστῶσαν ἀδύνατον τὴν εἰρηνικὴν καὶ ἁρμονικὴν ἀνάπτυξιν· βίαιος ὢν καὶ ἀυθαίρετος, ἀντίστατο εἰς πᾶσαν παρ' ἄλλου διέυθυνσιν, αἱ δὲ διαθέσεις αὐτοῦ ἐξερρήγγυντο ἀχαλίνωτοι, οὐδ' ἐγίνωσκέ τις ἂν ἔπρεπε νὰ φοβῆται κακὰ παρ' αὐτοῦ μᾶλλον ἢ νὰ προσδοκᾷ ἀγαθὰ. Πατρόθεν ἀνῆκεν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀττικὸν γένος

(Ποικ. Ἱστορ. III, 21) ἠενήθη ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅτι ἔροισα εἰς τὸ σχολίον, προσόντος τοῦ Πεισιπράτου, νὰ ἐκχωρήσῃ τῆς ἔδου· κατὰ ταῦτα ὁ Θεμιστοκλῆς ἐγενήθη ἀναγκαῖος ὄχι μετὰ τὸ 535 π. X (Ὀλυμπ. 61, 2). Ἄλλ' ἂν εἴνε ἀληθές, ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ἐβασίεν εἰς ἡλικίαν ἐξήκοντα καὶ πέντε ἐτῶν (Πλουτάρχου ὁ Θεμιστοκλείους 31) καὶ ἂν τὸ ἔτος τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὡς ἀποδεικνύεται ἐνταῦθα κατωτέρω, πρέπει νὰ τεθῆ πρὸ τοῦ 465 π. X. (Ὀλυμπ. 79, 1), αἱ χρονολογίαι αὗται συνδυάζονται μόνον ἂν τὴν ἐκ τῶν παιδικῶν αὐτοῦ χρόνων διήγησιν ἀναφέρωμεν ὄχι εἰς αὐτὸν τὸν Πεισιπράτον, ἀλλὰ κατὰ σύγκρισιν συνῆθη μετὰ τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ τυραννικοῦ οἴκου εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ τυράννου. Τότε δὲ τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Θεμιστοκλείους θὰ συνέπιπτε περίπου πρὸς τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Πεισιπράτου [527 π. X.]. Περί δὲ τοῦ Ἀριστείδου γινώσκωμεν τοῦτο μόνον, ὅτι περὶ τοὺς χρόνους τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Κλεισθέους ἦτο ἤδη νεανίας μὴ τελῶν ὑπὸ κηδεμονίαν. Οὐδεὶς λοιπὸν ὑπάρχει λόγος νὰναδιώσωμεν τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως αὐτοῦ πολὺ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Πεισιπράτου. *Pröl. Kleinert* ἐν τοῖς *Beiträge zu den theologischen Wissenschaften von den Professoren der Theologie zu Dorpat*. Τόμ. I· Hamburg. 1866 σ. 213.

τῶν Λυκομιδῶν, ἀλλὰ δὲν ἦτο τέλειος πολίτης, διότι ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἦτο ξένη, Θραῦσσα ἢ Κάειρα, καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ συμμετέχη τῶν ἀσκήσεων τῶν νέων ἐν ταῖς παλαίστραις τῆς Ἀκαδημίας καὶ τοῦ Λυκείου¹. Ἡ δὲ κηλὶς αὕτη τῆς γενετῆς συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τὸν παῖδα ἔτι μᾶλλον δυσήνιον, ἅτε θέλοντα νὰ χρεωστῆ τὰ πάντα εἰς μόνην τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ εὐδοκίμησιν. Πρὸς τοῦτο δὲ εἶχε προικίσει αὐτὸν ἡ φύσις διὰ σπανίων δῶρων, ἐπειδὴ ἦτο ὑπέρτερος ἀπάντων τῶν ὀμηλικῶν κατὰ τε τὴν διαύγειαν τοῦ πνεύματος, τὴν ὀξύνοϊαν καὶ τὴν ταχύτητα καὶ εὐστοχίαν τῆς κρίσεως. Ἡδὴ παῖς ὢν εἶχεν ὠριμότητα καὶ φρόνημα ὑπέρτερα τῆς ἡλικίας αὐτοῦ καὶ ἀπέκτησεν ἐνωρίς τὴν ἐξὶν νὰ κατευθύνῃ πάσας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ πρὸς ἐπιτέλεσιν ὠρισμένων σκοπῶν· καθ' ὃν δὲ χρόνον οἱ ἄλλοι περιωρίζοντο εἰς τὸ παίξιν, ἐκεῖνος ἐζήτει εὐκαιρίαν, ὅπως πραγματεύηται παρουσιαζόμενος ἀμφισβητήματα μετὰ τῆς σοβαρότητος συνηγόρου καὶ ῥήτορος. Ἐν δὲ τῇ διδασκαλίᾳ ἐδείκνυεν ὀλίγον ζῆλον πρὸς τὴν ποίησιν καὶ τὴν μουσικὴν, πολὺ δὲ πλείονα πρὸς πάσας τὰς τέχνας τὰς ὑπισχνουμένας εἰς αὐτὸν εὐδοκίμησιν παρὰ τοῖς συμπολίταις. Ἐχῶν δὲ πλήρη συναίσθησιν τῆς ὑπεροχῆς ἑαυτοῦ, συνείθισεν ἐνωρίς εἰς τὴν μετὰ θράσους καὶ φρονήματος ἐμφάνισιν πρὸ τῶν πολιτῶν, ἐπιχειρήσεις δὲ ὢν ἡ δυσχέρεια ἤθελε καταπλήξῃ πάντ' ἄλλον ἐφλυσὼν ἔτι μᾶλλον τὸ ἐφευρετικώτατον καὶ προνοητικώτατον ἐκείνου πνεῦμα².

¹ Περὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Θεμιστοκλέους λίγη ὁ Κορνήλιος Νέπωσ [ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους I, 2]: pater ejus Neocles generosus fuit. Πρὸς Corp. Inscriptionum Atticarum ἀριθ. 181 δ. Löschke De titulis quibusdam Atticis σ. 27. [Περὶ τοῦ γένους τῶν Λυκομιδῶν ἴδε Töpffer Attische Genealogie. Berlin 1889 σ. 208 κ. ἑ.] Ἡ δὲ μήτηρ τοῦ Θεμιστοκλέους ἦτο Θραῦσσα, κατὰ δὲ τὸν Φανίαν Κάειρα, [καὶ εἴ] ἐξ Ἀλικαρνασσοῦ κατὰ τὸν Νεάνθην. Ἴδε Πλούταρχον ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους I. Ἐφοῖτα δ' εἰς τὸ Κυνόσαργες, τὸ γυμνάσιον Ἡρακλέους, ἔστις ἦτο ὁ νόθος μεταξὺ τῶν θεῶν (Πλούταρχος, αὐτόθι).

² Τὰ θευλούμενα ἐν τῇ πόλει περὶ νεανευμάτων τοῦ Θεμιστοκλέους, ἐν οἷς καὶ τὸ περιβόητον τίθριππον ἐταιρίδων, ἴδε παρ' Ἀθηναίῳ [XII, σ.] 533 c, [XIII σ.] 576 c. Τὰς δὲ πηγὰς περὶ τοῦ βίου τοῦ Θεμιστοκλέους πραγματεύεται ὁ Bauer (Themistokles. 1881).

Ἡ ἄττικὴ νεολαία, μεθ' ἧς συνηύξανον ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς, ἔβλεπεν ἀνοιγόμενον πρὸ αὐτῆς μέγα στάδιον, εὐρὸν πεδῖον ὀράσεως κοινωφελούς. Πράγματι δέ, ἀπ' οὗ χρόνου δὲν ὑπῆρχον πλέον οἴκοι ἔχοντες κληρονομικὸν προνόμιον κυριαρχίας καὶ πολιτικῆς δυνάμεως, προήρχοντο ἀναγκαίως ἐξ αὐτῶν τῶν τάξεων τῶν πολιτῶν οἱ ἄνδρες ὧν εἶχον χρεῖαν αἱ Ἀθηναίαι πρὸς ἐπίλυσιν τῆς ὑψηλῆς αὐτῶν καὶ δυσχεροῦς ἀποστολῆς. Ἡ πόλις εἶχεν ἀνάγκην ἀνδρῶν διαγιγνωσκόντων μετὰ νοημοσύνης ὑπερτέρας τὴν θέσιν τῶν πραγμάτων καὶ καθορίζοντων τοὺς ὁρθοὺς κανόνας πρὸς διοίκησιν τῶν κοινῶν χάριν τελειώσεως μὲν τῆς διαρρυθμίσεως τῶν τοῦ πολιτεύματος ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, ἐξασφαλίσεως δὲ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς δυνάμεως τῆς πόλεως ἐν τῷ ἐξωτερικῷ. Δὲν ἔλειπον δ' εὐκαιρίαι πρὸς ἀριστείαν. Ὁ λόγος ἦτο ἐλεύθερος. Ἐκαστος Ἀθηναῖος ἠρόνατο γὰρ παρέλθῃ πρὸ τῶν ἐκκλησιαζόντων πολιτῶν, ὅπως ἐπιβάλῃ τὴν γνώμην αὐτοῦ καὶ ἀποκτήσῃ δύναμιν καὶ ἀξίωμα. Ἀλλὰ τοῦτο ἦτο ἀδύνατον, τοῦλάχιστον ἐπὶ χρόνον μακρὸν, καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς εὐφρεστάτους καὶ εὐγλωττοτάτους ἐφ' ὅσον ἦσαν μεμονωμένοι. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ συνδυασθῶσι μετ' ἄλλων, οὓς εὕρισκόν ἀποδεχομένους τὰς ἰδέας αὐτῶν. Οὕτω δ' ἐσχηματίσθησαν ἑταιρεῖαι, κύκλοι τὸ μὲν πρῶτον στενωτέροι, ἔπειτα δ' εὐρύτεροι, ὧν οἱ ἑταῖροι ὑπεχρεοῦντο νάντιπροσωπεύουσι πολιτικόν τι πρόγραμμα, ὑποστηρίζοντες ἅμα ἀλλήλους πρὸς ἐκτέλεσιν κοινῷ σχεδίου καὶ πρὸς διεύθυνσιν τῶν ἀποφάσεων τῶν πολιτῶν. Τοιαῦται ἦσαν αἱ πολιτικαὶ ἑταιρεῖαι, ὧν ἡ ἐνέργεια ἐπέδρα ἀπὸ τοῦ νῦν οὐσιωδῶς ἐπὶ τὰς τύχας τῆς πόλεως μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς δυνάμεως τῶν ἀρχαίων φατριῶν, ὧν βᾶσις ἦτο ἡ διαφορὰ τῶν οἰκήσεων καὶ τῆς διαίτης¹. Καὶ ὁ μὲν Ἀριστείδης

¹ Περὶ τῆς δυνάμεως τῶν ἑταιρειῶν ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ τῶν Ἀθηναίων ἴδε καὶ ἀνοτιόω Τόμ. Α' σ. 501, 570. Πρὸλ. H. Büttner Geschichte der politischen Hetären in Athen. σ. 21 [Vischer Die oligarchische Partei und die Hetären in Athen von Kleisthenes bis ans Ende des peloponnesischen Krieges ἐν ταῖς Kleine Schriften Τόμ. Α' σ. 153-204. Ἰω. Πανταζίδου Περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις πολιτικῶν ἑταιρειῶν. Ἐν Ἀθήναις. 1892].

ἀπέστεργεν ἐκ φύσεως τὰς τοιαύτας ἑταιρείας, ἐπειδὴ ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ ἠσθάνετο μεγίστην ἀνάγκην νὰ ἐνεργῇ ἐκαστοτε ἀγῶς καὶ ἐλευθέρως, ἀγόμενος ὑπὸ μόνης τῆς ἰδίας κρίσεως· ἐφοβείτο δὲ τὴν διαφωνίαν ἧτις ἠδύνατο νὰ γεννηθῇ μεταξύ τῶν πρὸς τοὺς φίλους ὑποχρεώσεων καὶ τῆς φωνῆς τῆς ἰδίας συνειδήσεως. Ἄλλ' ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν περιήρχετο εἰς τοιαύτην ἀμηχανίαν, ἐθεώρει δὲ καλὸν πᾶν μέσον χάριν ἀποκτήσεως δυνάμεως. Ἦτο ἡ ψυχὴ τῆς φατρίας ἧς σύνθημα ἦτο ὁ πρὸς τὴν Περσίαν πόλεμος, τῆς αὐτῆς ἐκείνης φατρίας ἧτις εἶχε κατορθώσει τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Ἀρισταγόρου καὶ ἐθεώρει ἐπαίσχυντον τὴν ἐπελθοῦσαν ἐγκατάλειψιν τῆς Μιλήτου. Ἄλλως δὲ διεγίνωσκε σαφέστερον παντὸς ἄλλου, ὅτι αἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἀκόμη ὑπὲρ τὸ θεῖον ἀνίσχυροι, ὅπως ἀναλάβωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐπιβεβλημένης εἰς αὐτὰς ἀποστολῆς, καὶ ὅτι πρὸ παντὸς ἡ πόλις ἐστερεῖτο δύο τινῶν, στόλου καὶ λιμένος.

Κατὰ παράδοσιν ἀρχαίαν οἱ Ἀθηναῖοι ἐθεώρουν τὸν κόλπον τοῦ Φαλήρου, ἔνθα ἡ θάλασσα βαθυτέρον ἢ ἀλλαγῶ εἰςχωρεῖ εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν πεδῖον, τὸν φυσικὸν λιμένα τῆς χώρας. Ἠδύνατο μὲν ἀνέτως νὰ ἐποπτεύωσιν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὕψωμάτων τῆς πόλεως, ὁ δ' εὐρύς ἕρμος ἦτο ἐπιτηδειότατος πρὸς εἰρηνικὴν ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν. Ἄλλ' ἂν αἱ Ἀθηναῖοι ἤθελον νὰ γείνωσι δύνამις, ἔστω καὶ μόνον τοῦ ἰδίου ἑαυτῆς πελάγους καὶ τῶν ἰδίων ἀκτῶν κρατοῦσα, ὁ ἀνοιχτὸς ἐκεῖνος ἕρμος δὲν ἤρκει. Ἐπρεπε νὰ ἔχωσι ναύσταθμα, ἐν οἷς, ἐν ἀσφαλεῖ ἀπὸ πάσης ἐπιθέσεως πολεμίων, ἠδύνατο νὰ ναυπηγῶσι καὶ ἀνασύρωσι πλοῖα, καὶ λιμένας δυναμένους νὰ κλείωνται πρὸς τὴν θάλασσαν. Ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς ἔδειξεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους πῶς ἡ φύσις αὐτῆ εἶχε προνοήσει περὶ ταύτης τῆς ἀνάγκης.

Καὶ δὴ πρὸς δυσμὰς τοῦ Φαλήρου προεκβάλλει εἰς τὴν θάλασσαν χερσόνησος συνδεομένη πρὸς τὴν ξηρὰν δι' ἀλιπέδου ποταμοχώστου. Τὸν πυρῆνα δὲ ταύτης τῆς χερσονήσου ἀποτελεῖ ἡ ἀπανταχόθεν δύσβατος Μουνιχία, ὕψωμα οὗ τὴν κορυφὴν ἐπέστεφεν ἀρχαῖον τῆς Ἀρτέμιδος ἱερόν. Ἀπ' αὐτῆς ἀποσπῶνται ἐν σχή-

ματι μεγάλου πριονωτοῦ φύλλου βραχυῶδεις ὄγκοι προεκτεινόμενοι εἰς τὴν θάλατταν καὶ ἀποτελοῦντες τρεῖς φυσικοὺς λιμένας, προσιτοὺς ἐξῶθεν μόνον ἀπὸ στενωῶν στομιῶν. Κατὰ ταῦτα ὅτι οἱ Κορίνθιοι, οἱ Σάμιοι, οἱ Αἰγινῆται εἶχον ἀναγκασθῆναι νὰ κατασκευάσωσι τεχνητῶς μετὰ μεγάλων μόχθων καὶ πολλῶν δαπανῶν, ὑποχρεούμενοι εἰς νέας πάντοτ' ἐπισκευάς, τοῦτο εἶχε παράσχει εἰς τοὺς Ἀθηναίους, καὶ δὴ ἀπείρως ἐντελέστερον, αὐτῇ ἢ φύσει. Ἦτο δὲ τοῦτο σύνολον τριῶν κλειστῶν πολεμικῶν λιμένων παρὰ τοὺς πρόποδας ὑψώματος δεσπύζοντος αὐτῶν καὶ παρέχοντος ἀπρόσκοπτον ἐπισκόπησιν τῆς θαλάσσης. Ἐκαλεῖτο δὲ ἡ ὅλη χερσόνησος Πειραιεύς¹.

Καὶ ἦτο μὲν καθ' ἡμέραν προσιτός εἰς ἀπάντας τοὺς ὀφθαλμοὺς ὁ σχηματισμὸς ἐκεῖνος τοῦ ἐδάφους, ἀλλ' εἰς τὸν Θεμιστοκλέα προσήκει ἡ τιμὴ τῆς ἀνακαλύψεως αὐτοῦ, ἦτοι τῆς διαγνώσεως τῆς σημασίας αὐτοῦ διὰ τὰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἤρκει. Ἡ χερσόνησος ἐκεῖνη, ἂν ἐμελλε νὰ τεθῆ ἡ βᾶσις ναυτικῆς δυνάμεως, ἔπρεπε νὰ περιτειχισθῆ. Καὶ μάλιστα μὲν θὰ ἤθελεν ὁ Θεμιστοκλῆς νὰ μεταθέσῃ ὅλας τὰς Ἀθήνας εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴν Ἀκρόπολιν εἰς τὴν Μουνιχίαν· ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο ἦτο ἀδύνατον, ἔπρεπε νὰ δημιουργηθῆ νέα πόλις, νέα παράλιος

¹ Εἰς τὸ πολυβρόλητον χωρίον τοῦ **Θουκυδίδου** (I, 93) περὶ τῶν λιμένων τῶν Ἀθηνῶν ἰδιόειδος πρότερον παρὰ πάντων ἡ ἔννοια, ὅτι οἱ τρεῖς λιμένες ἦσαν τρεῖς ἐσωτερικαὶ ὑποδιαίρεσις τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς. Παρεγνώριζον ὅλα δὴ, ὅτι Πειραιεύς ὑπὸ εὐρύτεραν ἔνοιαν ἐσημαίνει καὶ τὴν ὅλην χερσόνησον, ὡς τοῦτο γίνεται σαφὲς ἐκ τοῦ **Πανουσαίου** (I, 1, 2) καὶ τοῦ **Στραβῶνος** (I), σ. 58. Ἄρ' οὐ δὲ πρῶτος ἀπέδειξα τοῦτο ἐν τῇ συγγραφῇ μου *De portibus Athenarum* σ. 44, ἔθην εἰς πλήρη τάξιν τὰ τῆς τοπογραφίας τῶν ἄρκτων λιμένων ὁ Ulrichs ([*Topographie der Häfen von Athen* ἐν ταῖς *Abhandlungen der Bayrischen Akademie* τόμ. III, σ. 647 κ. ἑ. καὶ οἱ λιμένες καὶ τὰ μακρὰ τεῖχη τῶν Ἀθηνῶν ἐν τῷ Ἐρανιστῇ 1842 σ. 426 κ. ἑ. καὶ ἐν ἰδίῳ φυλλαδίῳ]. *Reisen und Forschungen* τόμ. B' σ. 156), καταστρέψας τὴν φευδῆ γνώμην περὶ τῆς τριῆς διαίρεσως αὐτοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς. [Ἴδε καὶ *Milchhöfer Erläuternder Text* τῶν τοῦ Curtius καὶ Kaupert Karten von Attika, Heft 1 Peiräus] σ. 35 κ. ἑ. · **Ἠλία Ἀγγελουπόλου** Περὶ Πειραιῶς καὶ τῶν λιμένων αὐτοῦ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Ἐν Ἀθήναις, 1898].

Ἀθῆναι. Ἡ ἐπιχείρησις δὲ αὕτη ἦτο τεραστία μὲν, ἀλλὰ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ, ἂν αἱ Ἀθῆναι ἔμελλον νὰ γείνωσι δύναμις ναυτική.

Ἀφ' οὗ δ' ὁ Θεμιστοκλῆς κατώρθωσε τὴν παρὰ τῶν πολιτῶν ἀποδοχὴν τῆς γνώμης αὐτοῦ, ἐπελήφθη τοῦ ἔργου παρὰ πάσας τὰς ὑφισταμένας δυσχερείας. Ἐπιζητήσας δὲ διὰ τὸ ἔτος 493 π. X. (Ὀλυμπ. 74, 4) τὴν ἀρχὴν τοῦ πρώτου ἄρχοντος καὶ εὐνοηθεὶς ὑπὸ τοῦ κλήρου, ἐπωφελήθη τὸ ἀξίωμα πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων αὐτοῦ. Ἐπὶ τῇ προτάσει δ' αὐτοῦ ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἡ κτίσις τοῦ ἐπινείου Πειραιῶς. Ἐψηφίσθη δὲ αὕτη κατὰ τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο ἔτος καθ' ὃ ὁ τολμηρὸς τοῦ Θεμιστοκλέους φίλος καὶ πολιτικὸς ἐπαῖρος, ὁ ποιητὴς Φρύνιχος, ἐδίδαξεν ἐπὶ τῆς ἀθηναϊκῆς σκηνῆς τὴν Μιλήτου ἄλωσιν¹, θέλων νὰ ὑπομνήσῃ τοὺς συμπολίτας τὰ κακὰ ὧν εἶχον γείνει παραίτιοι ἔνεκα δειλίας καὶ ἀτολμίας. Διαρκούντος δὲ τοῦ αὐτοῦ ἔτους, παρεσκευάσθησαν τὰ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ τεραστίου ἔργου, ἐτελέσθησαν αἱ προσήκουσαι καταμετρήσεις, συνερορήθη ὕλικὸν καὶ εὐρέθησαν οἱ ἀναγκαῖοι ἐργάται.

Περὶ δὲ τῆς ἀρχῆς τῆς κτίσεως ταύτης διεσώθη μέχρις ἡμῶν τὸ κείμενον ἀξιόμνημονεύτου ἐπιγραφῆς ἀναθηματικῆς. Εἶνε δὲ αὕτη γεγραμμένη ἐπὶ Ἐρμοῦ, ἐν οἷ ἐννέα ἄρχοντες μετὰ τὴν κατὰ τὸ ψήφισμα τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἐναρξίν τῆς περιτειχίσεως τοῦ Πειραιῶς ἰδρυσαν κοινῇ πρὸς ἀνάμνησιν τούτου τοῦ γεγονότος. Ἰστατο δ' ὁ Ἐρμῆς ἐκεῖνος παρὰ τινα πύλην τοῦ ἐπινείου, καὶ δὴ κατὰ τὴν πλευρὰν αὐτῆς πιθανῶς τὴν ἐστραμμένην πρὸς τὰς Ἀθήνας. Ἡ δὲ ἀνάθεσις αὕτη Ἐρμοῦ ὑπεδείκνυεν, ὅτι ἡ τειχοδομία δὲν ἀπεσκόπει εἰς μόνην τὴν πολεμικὴν δρᾶσιν τῶν Ἀθη-

¹ Ἡδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 264. Πρὸλ. Bernhardt [Grundriss der griechischen Litteratur] Τόμ. Β' 2 σ. 17 ἐκδ. τοῦ 1857. Περὶ δὲ τοῦ πίνακος τῆς νίκης ἐν ἀφύρωσιν ὁ Θεμιστοκλῆς μετὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Φοινισσῶν ἴδε *Πλούταρχον* ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 5. O Müller De Phrynichi Phoenissis. 1835. Welcker ἐν τῇ Allgemeine Litteraturzeitung 1863 σ. 229. Bergk Griechische Litteraturgeschichte Τόμ. Γ' σ. 265.

νῶν, ἀλλ' ἐσήμαινε καὶ τὴν ἑναρξίν νέου σταδίου διὰ τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ἐπικοινωνίαν¹.

Τοιοῦτο τεράστιον ἔργον, οἷον ἡ κατασκευὴ περιβάλλου τειχῶν ἐξήκοντα σταδίων ἢ περίπου ἑνδεκα χιλιομέτρων², δὲν θὰ ἐπεχειρήθη, ὡς εἰκός, ἄνευ τοῦ καθορισμοῦ τῆς χρήσεως τῶν διαφόρων ὁρμῶν πρὸς πολ.εμικούς καὶ ἐμπορικούς σκοποὺς καὶ ἄνευ τῆς διατάξεως τῶν κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ἀναγκαίων νεωρίων. Πρὸς τὸν τειχισμὸν λοιπὸν ἐκεῖνον συνδέετο ἀμέσως νέα ὠθησις δοθεῖσα εἰς τὴν ἀττικὴν ναυπηγίαν. Διὸ εὐρίσκομεν ἐντὸς αὐτῶν τῶν ἀμέσως ἐπομένων τριῶν ἐτῶν τὸν ἀριθμὸν τῶν πολεμικῶν πλοίων ἠϋξιγμένον ἀπὸ πεντήκοντα εἰς ἐβδόμηκοντα. Δὲν εἶνε δὲ καὶ ἀπίθανον, ὅτι ἤδη τότε προετάθησαν εἰς τὸν δῆμον τὰ οἰκονομικὰ ἐκεῖνα μέτρα ἀναγκαῖα πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς μεγίστης ἐκεῖνης ἐπιχειρήσεως, ἧτοι τῆς ἰδρύσεως μονίμου ἐπιπέδου καὶ πολεμικοῦ στόλου. Ἄλλ' ἡ ἐκτέλεσις τῶν ψηφισθέντων κατὰ τὸ ἔτος τῆς ἀρχῆς τοῦ Θεμιστοκλέους διεκόπη αἰφνιδίως, ὅτε ἤρχισαν αἱ νεαὶ περσικαὶ παρασκευαὶ καὶ πάντων ὁ νοὺς ἐστράφη εἰς τὸν ἐκ τοῦ παραχρῆμα κίνδυνον.

Καὶ ἐν τούτῳ δ' ἔσχεν ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπίδρασιν κρίσιμον.

¹ Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Φιλοχόρου παρ' Ἀρποκρατίωνι ἐν λ. Ἐρμῆς ὁ πρὸς τῆ πύλιναι. Ὁ Ἐρμῆς οὗτος θεωρεῖται πρότερον ὡς ὁ αὐτὸς καὶ ὁ [Ἀγοραῖος] Ἐρμῆς τοῦ Κιθιῶδος ἐν τῷ Κεραματεῖν. Κατὰ τῆς γνώμης δὲ ταύτης ἀντιπεξήλθε πρῶτος μὲν ὁ Schömann ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἰσουλίου, σ. 334, ἔπειτα δὲ ὁ Wachsmuth (Die Stadt Athen σ. 208 καὶ 519). Ὁ Wachsmuth τοποθετεῖ τὸν πρὸς τῆ πύλιναι Ἐρμῆν κατὰ τὸ κράσπεδον τῆς πειραϊκῆς παραλίας, ὁ δὲ Milchhöfer (Karten von Attica ἐνθ' ἀν. σ. 39) κατὰ τὸ πρὸς τὴν γῆν μέρος ἐνθεν ἤρχισον αἱ πρὸς τὸ ἄστυ ὁδοί. Τοῦτο δεκνέουσι καὶ αἱ λέξεις [τοῦ Ἀρποκρατίωνος] πύλωνα τὸν ἀστικόν, ὡς ἔγραφε τὸ πρῶτον ὁ Leake (Topographie von Athen σ. 85 σημ. 10 γερμαν. μεταφρ.) ἀντὶ τοῦ ἀττικόν. Ὁ δὲ Bergk ἐν τῷ Rheinische Museum τόμ. XXXIX, σ. 618) διορθώνει τὰ τοῦ Ἀρποκρατίωνος [ἐνθ' ἀν. σ. 1] ἄρχοντας ταῖς φυλαῖς ἀνέθεσαν) εἰς σὺν ταῖς φυλαῖς, ἀποδεγόμενος συμματοχὴν καὶ θυμῶν τῶν φυλῶν περὶ τὴν οἰκοδομήν.

² Οἷκ ὀρθῶς διαμνησθεῖ ὁ Müller-Strübing (Jahrbücher für klassische Philologie σ. 289) τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θουκυδίδου περὶ τοῦ πάχους τοῦ τείχους. Ἴδε καὶ Wachsmuth Ein antiker Seeplatz (ἐν τοῖς τοῦ Conrad Jahrbücher für National-Oekonomie und Statistik. 1886 σ. 83 κ. ἰ.).

Ἐκεῖνος ὑπῆρξεν εἴπερ τις καὶ ἄλλος ὁ ἐξεγείρας τὸ ἔθνικόν αἰσθημα καὶ ἐπιζητήσας νὰ προσδώσῃ εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ κινδύνου, ὅστις τὸ γε νῦν ἔχον ἠπειλεῖ μόνας τὰς Ἀθήνας, χροιάν ἀγῶνος ἔθνικου ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων.

Διὰ ταῦτα προέτεινε τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τοῦ ἐρμηνέως τοῦ ἀκολουθήσαντος τοὺς πρέσβεις τοῦ Δαρείου, ἅτε τολμήσαντος νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν πρὸς σκοπὸν προδοτικόν¹. Διὰ ταῦτα δὲ διενήργησε καὶ τὴν προσέγγισιν τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Βεβαίως δὲ ἡ μεταβολὴ ἐκείνη τῶν Αἰγινήτων, οἵτινες καθ' ἣν στιγμὴν ἦσαν ἐτοιμοὶ νὰ μεταστῶσι μετὰ τῶν πλοίων εἰς τὰς ἑθρικός τάξεις εἶδον ἑαυτοὺς δεδεδεσμευμένους ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις κρατουμένων ὁμήρων αὐτῶν², ἦτο κατόρθωμα τῶν πονηρῶν αὐτοῦ διαπραγματεύσεων. Πράγματι δ' ἐκ τῆς ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ Θεμιστοκλέους ἀναγκαστικῆς τῶν εἰς Ἀθήνας ἀχθέντων ὁμήρων ἐξάγεται ἐπαρκῶς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐκεῖνος πάντως ὑπῆρξεν ὁ εἰσηγητὴς τῆς ἐναντίον τῆς πατρίδος αὐτῶν καταγγελίας. Δι' αὐτοῦ δὲ καὶ τῆς φαρτρίας αὐτοῦ ἀπέβησαν αἱ Ἀθηναὶ τὸ γενικὸν στρατόπεδον τῆς ἔθνικῆς ἀντιστάσεως· ὅσω δὲ μᾶλλον αἱ Πέρραι προχωροῦντες ἐξετείνοντο πρὸς τὴν Εὐρώπην, τόσω πυκνότεροι προσήρχοντο ἐκ τῶν ἀπειλούμενων χωρῶν οἱ γενναϊότατοι καὶ μάλιστα φιλελεύθεροι τῶν ἀνδρῶν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ συνετέλουν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν δυνάμεων τῆς πόλεως.

Τούτων δὲ πάντων εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἀξιολογώτατος ἦτο Μιλτιάδης ὁ υἱὸς τοῦ Κίμωνος, ὅστις μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Ἰωνίας εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ φύγῃ ἐκ τῆς θρακικῆς χερσονήσου³. Ἀλλὰ

¹ [Πλούταχος ἐν βίῃ Θεμιστοκλέους 6. 3].

² Ὁ Ἡρόδοτος (VIII, 92) διηγείται, ὅτι ἐν τῇ μάχῃ τῆς Σαλαμῖνος Πολύκριτος ὁ υἱὸς τοῦ Κρίου, ὅστις εἶχε παραδοθῆ εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὡς ὄμηρος (VI, 73), βέωσας τὸν Θεμιστοκλέα ἐπεκερτόμησε ἐς τῶν Αἰγινήτων τὸν μητισμὸν ὀνειδίξων.

³ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 232. [Ἦτο δὲ ὁ Μιλτιάδης Λακιάδης τὸν δῆμον. Ἴδε Ἀριστοτέλους Ἀθην. πολιτ. ἐκδ. Blass σ. 38. 15. Ἡρβλ. A. Philippi Miltiades Laikiades ἐν τοῖς Jahrbücher für klassische Philologie. 1883 σ. 808.]

δὲν ἦτο εὐκόλος εἰς αὐτὸν ἡ ἐπίτευξις ἀξιωματος ἐν Ἀθήναις. Εἶχε καταλίπει τὴν πάτριον πόλιν ἐν τοῖς χρόνοις τῶν τυράννων, καὶ κατὰ ταῦτα δὲν εἶχε συμμετάσχει τῆς δράσεως τῶν ἐτῶν τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς ἀναπτύξεως, καθ' ἃ εἶχον ἀυξήθη εἰς ἄνδρας ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς· προβεβηκῶς δὲ ἤδη τὴν ἡλικίαν, ἐπέστρεψεν οἰοῦναι ξένος εἰς τὴν μεταβεβλημένην πόλιν. Ἀδάμαστος δ' ἔζη ἐν αὐτῷ ἡ ἀρχαία οἰκογενειακὴ ἀγερωχία τῶν Φιλαιδῶν· δίκην ἡγεμόνος εἶχε καταπλεύσει ἐπὶ ἰδίων πολεμικῶν πλοίων, ἄγων ἰδίους πολεμιστὰς, φέρων πλουσίους θησαυροὺς, ὡς σύζυγος Θράσσης βασιλόπαιδος. Ἀλλ' ὁ ἀυθαίρετος καὶ αὐστηρὸς χαρακτήρ ἀνδρὸς ὅστις ἐπὶ εἴκοσιν ὅλα ἔτη εἶχεν ἐθισθῆ εἰς τὸ ἄρχειν δυναστικῶς προσέκρουεν, ὡς εἰκός, εἰς τὴν εὐπάθειαν καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν. Προσεπῆλθον δὲ εἰς ταῦτα ποικίλαι δυσάρεστοι φῆμαι διαδιδόμεναι περὶ αὐτοῦ παρ' Ἑλλήνων ζησάντων ἐν τῇ Χερσονήσῳ καὶ κινήσασαι μεγάλην κατ' αὐτοῦ δυσἀρέσκειαν. Καὶ ἡγωνίσθη μὲν νὰ προσαρμόσῃ τὰ καθ' ἑαυτὸν πρὸς τὸν νέον βίον καὶ ζῆσῃ ὡς πολίτης μεταξὺ πολιτῶν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκφύγῃ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ, οἵτινες δὲν ἤθελον νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν νέαν ἀνάδειξιν τοῦ γένους τῶν Φιλαιδῶν. Οὕτω, κείμερον μετὰ πολλῶν μόχθων διασώσας τὴν ζωὴν τὸ μὲν πρῶτον ἀπὸ τῶν Σκυθῶν, ἔπειτα δὲ ἀπὸ τῶν Φοινίκων, ἔβλεπεν ἑαυτὸν ἀπειλούμενον ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι ὑπὸ νέων κινδύνων, ἅτε καταγγεληθεὶς ἕνεκα τῆς ἐν τῇ Θράκῃ τυραννίδος καὶ κληθεὶς εἰς ἀπολογίαν ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τοῦ δήμου.

Ὁ Μιλτιάδης παρέστησε τὰ ἐν τῇ θρακικῇ Χερσονήσῳ πρὸς δικαιολογίαν τῆς πολιτείας αὐτοῦ καὶ ἐξέθηκε τὰς ἐν αὐτῇ ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων ὑπηρεσίας. Καὶ δὴ τὴν εὐφορον καὶ ὑπὸ ἀκμαζουσῶν πόλεων οἰκουμένην ἐκείνην χερσονήσον παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον, ἐν ᾗ ὁ θεὸς καὶ ὁ πατήρ εἶχον ἰδρύσει ἰδίαν ἀνεξάρτητον ἀρχὴν, αὐτὸς μετέβαλεν ἀπὸ κτήσεως οἰκογενειακῆς εἰς κτῆμα τοῦ δήμου. Ἐκεῖθεν εἶχεν ἤδη κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀποστασίας τῶν Ἰώνων κυριεύσει χάριν τῶν Ἀθηναίων τὴν μεγάλην

καὶ ἀξίαν λόγου νῆσον Λῆμινον. Πρὸς δὲ τούτοις ἠδύνατο νὰ ὑπομνήσῃ, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων ἐκηρύχθη φανερώς πολέμιος τοῦ βασιλέως Δαρείου καὶ ὅτι ἤδη παρὰ τὸν Ἴστρον εἶχεν ἀγάγει εἰς τὸ χεῖλος τοῦ κρημοῦ τὸν ἐθνικὸν ἐχθρὸν τῶν Ἑλλήνων. Τὰ ἔργα τοῦ Μιλτιάδου ἦσαν ἀληθῶς μεγαλόφωνοι κήρυκες ὑπὲρ αὐτοῦ, ὁ δὲ δῆμος ἠσθάνθη τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνδρός. Ἔτι ἔτρεμον ἅπαντες ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐπὶ μόνῳ τῷ ἀκούσματι τοῦ ὀνόματος τῶν Περσῶν. Πῶς λοιπὸν νὰ στερηθῶσι τῶρ ἄνδρος, ὅστις ἦτο στρατηγὸς δεδοκιμασμένος, ὅστις ἐγίνωσκεν ἄριστα τὸν περσικὸν στρατὸν, οὐ ἔλον τὸ παρελθὸν ἦτο ἐγγύησις, ὅτι οὐδέποτε θὰ ἐσκέπετο κἂν περὶ διαπραγματεύσεων εἴτε πρὸς τοὺς Πεισιστρατίδας εἴτε πρὸς τοὺς Πέρσας; Ὁ Μιλτιάδης ἠθωώθη, οἱ δ' ἐχθροὶ αὐτοῦ ἀπεσύρθησαν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἶδον κατησχυμένοι τὸν δῆμον ἐκλέγοντα τὸν Μιλτιάδην μετὰ καὶ τοῦ Ἀριστείδου ἐν τοῖς δέκα στρατηγοῖς τοῦ τρίτου ἔτους τῆς ἐβδόμηκοστῆς δευτέρας Ὀλυμπιάδος τοῦ ἀρχομένου κατὰ τὴν νέαν σελήνην μετὰ τὰς θερινὰς τροπὰς τὴν 27 Ἰουλίου τοῦ 490 π. Χ.

Μόλις δ' εἶχον ἀναλάβει οἱ νέοι στρατηγοὶ τὸ ἀξίωμα, καὶ διεπεραιώθησαν ἤδη ἐκ Χαλκίδος φεύγοντες οἱ ἐν αὐτῇ Ἀθηναῖοι πολῖται. Ὅπισθεν αὐτῶν ἐσπινθηράκιζον αἱ φλόγες τῆς πυρποληθείσης Ἐρετρίας. Οἱ καιροὶ ἔσπευδον. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέστειλαν μὲν εἰς Σπάρτην ἄγγελον, ἐξαιτούμενοι τὴν ταχεῖαν ἀποστολὴν βοθείας, ἀλλὰ δὲν ἀνέμειναν τὴν ἀπάντησιν. Καὶ δὴ ἤδη κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ ἐπομένου μηνός, ἦτοι τελευτώντος τοῦ Αὐγούστου καθ' ἡμᾶς, ἐψήφισεν ὁ δῆμος ἐπὶ τῇ προτάσει τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ τὴν ἐκ τῆς πόλεως ἐκκίνησιν τῶν μαχίμων πολιτῶν. Ὡς εἰκὸς δὲ, ἡ πόλις αὐτῇ δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἔρημος ὑπερασπιστῶν ἐν ἡμέραις τοιαύταις. Διὸ μόνον ἑννεακισχίλιοι πάνοπλοι πολῖται ὑπῆρξαν οἱ ταχθέντες ὑπὸ τοὺς στρατηγοὺς ἠκολουθοῦντο δὲ παρὰ τῶν δούλων αὐτῶν, ὅτινες ὑπηρέτου ὡς ὑπασπισταί, ἠδύνατο δὲ νὰ συμπολεμήσωσι καὶ ὡς φίλοι¹.

¹ Κατὰ τὴν φαινομένην ἀκριβεστάτην τῶν μαρτυριῶν ἦσαν ἑννεακόσιοι ἕξ ἐκάστης φυ-

Ἄνευ προδιαγεγραμμένου πολεμικοῦ σχεδίου ἔσπευσαν πρὸς τὸ ἀπειλούμενον μέρος τῆς χώρας· ἐν αὐτῷ δὲ τῷ στρατοπέδῳ ἔμελλε νάπορασισθῆ ἢ περαιτέρω ἐνέργεια καὶ νά τελεσθῶσι τὰ προσήκοντα συνωδὰ πρὸς τὰς περιστάσεις. Ἄλλ' ἐκεῖ διεφώνησαν οἱ στρατηγοί. Καὶ ὁ μὲν Μιλτιάδης ἐξερχόμενος εἶχε κατὰ νοῦν

λῆς. Ἴδε **Σουίδαν** ἐν λ. Ἰππίας· Ὁ δὲ **Πανσανίας** (IV, 25, 5) ποιεῖται λόγον περὶ ἀνθρώπων οὐδὲ ἐς μυρίους ἀριθμῶν. Ὁ αὐτὸς δὲ ἀλλαγῶ (X, 20, 2) λέγει· ἐς Μαραθῶνα γὰρ Ἀθηναῖοι σὺν ἡλικία τε τῆ ἀγρείῳ καὶ δούλοις ἐνακισχιλίων ἀφίκοντο οὐ πλείους. Ὁ **Κορνήλιος Νέπωσ** (ἐν βίῳ Μιλτιάδου [5, 1] ἀναφέρει δεκακισχιλίους μετὰ καὶ τῶν Πλαταιῶν, Ὁ δὲ Ἰουστίνος (II, 9) ὑπολογίζει δεκακισχιλίους πλὴν τῶν Πλαταιῶν. Ἠρβλ. B o c k h Staatsbaushaltung der Athenerer Tόμ. A' ἐκδ. γ' σ. 324. [Ὁ **Beloch** (Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt σ. 60. Griechische Geschichte Tόμ. A' σ. 357) ἀποδέχεται, ὅτι αἱ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Μαραθῶνος μαρτυρίαι τῶν μετὰ τὸν Ἡρόδοτον ἀρχαίων συγγραφέων, καίπερ στηριζόμεναι εἰς ὑπολογισμὸς ἐκ τοῦ περιπτου, τυγχάνουσι κατὰ τὸ μέλλον καὶ ἤττον τοῦ ἠρθοῦ]. Περὶ δὲ τῆς συμμετοχῆς τῶν δούλων εἰς τὴν στρατείαν Ἴδε Herbst (Die Schlacht bei den Arginusen 1885 σ. 20), ἀλλ' οὗτος ἀσερκῶς δύναται νάποδείξῃ καὶ ἐκ τοῦ **Πανσανίου** (VII, 10, 7), ὅτι μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν συνεπολέμησαν καὶ δούλοι ἀπελευθερωθέντες. Ἴδε B o c k h ἐνδ. ἀν. Tόμ. A' σ. 329. [Τῶν δὲ Περσῶν ὁ μὲν **Ἡρόδοτος** δὲν παρέχει ἀριθμῶν, ἀναφέρει μόνον ἰσχυροῦς νῆας ἄνευ νηϊαῖς ἀριθμῶν καὶ τὴν εἰς Ἰσκιρίας τρέψεις ἐπιπέδωσαν τοῦ περὶ τοῦ στρατοῦ (VI, 95). Τῶν δὲ μεταγενεστέρων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφέων οἱ ἀριθμοὶ εἶνε ὑπερβολικοί. Οὕτως ὁ μὲν **Ἰουστίνος** (II, 9) τὸ μὲν σύνολον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ ἀναριθμᾷ εἰς 600000, τούτων δὲ λέγει πεσόντας 200000. Ὁ δὲ **Πλάτων** (Μενίξηνος σ. 240) καὶ ὁ **Ανσίαις** (Ἐπιταφ. 7) ποιεῖνται λόγον περὶ 500000. Ὁ **Βαλέριος Μάξιμος** (V, 3), ὁ **Πανσανίας** (IV, 25) καὶ ὁ **Πλούταρχος** (Συναγωγῇ ἱστοριῶν παραλλήλων 1) ἀναφέρουσι 300000. Ὁ δὲ μετριώτατος τῶν παρ' ἀρχαίοις ἀριθμῶν εἶνε ὁ τοῦ **Κορνήλιου Νέπωτος** (ἐν βίῳ Μιλτιάδου 5), ἀναριθμῶντος τὴν ὅλην στρατίαν τῶν συμμετασχόντων τῆς μάχης Περσῶν εἰς 100000 πεζοῦς καὶ 10000 ἵππεῖς. Ἀλλὰ πρῶτοι τῶν νεωτέρων ὁ **Leake** (Transactions of the Royal Society of Literature Tόμ. B' σ. 160 κ. ἑ.) καὶ ὁ **Finlay** (αὐτόθι· Tόμ. Γ' σ. 360 κ. ἑ.) κατέδειξαν, ὅτι ἡ χωρητικότης τοῦ πεδίου τοῦ Μαραθῶνος δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὰς ὑπερβολικὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων. Ὁ **Duncker** (Geschichte des Alterthums ἐκδ. ε' Tόμ. Z' σ. 114) ἀποδέχεται 70000 πεζοῦ στρατοῦ καὶ 90000 ἐπιπέδας τοῦ στόλου, ὁ **Busolt** (Griechische Geschichte Tόμ. B' ἐκδ. α' σ. 64, σημ. 4) 60000 ἐν ὅλῳ, ὁ δὲ **Delbrück** (Die Perserkriege und die Burgunderkriege. Berlin 1887. σ. 161) ὅσα μέρη δεκαπέντε χιλιάδων πεζῶν καὶ χιλίους ἵππεῖς. Τοὺς ἀριθμοὺς τούτους τοῦ **Delbrück** εὐρίσκει λίαν μικροῦ· ὁ **Holm** (Geschichte Griechenlands Tόμ. B' σ. 28, σημ. 6)· ὁ δὲ **Beloch** (Griechische Geschichte Tόμ. A' σ. 357 σημ. 3) τὸν μὲν ἀριθμὸν τῶν πεζῶν ἀποδέχεται κατώτερον τοῦ ὀριζομένου ὑπὸ τοῦ **Delbrück**, τοὺς δὲ ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερομένους ἵππεῖς θεωρεῖ ἄλλοιους].

νάντεπεξέληθ' πρὸς τοὺς πολεμίους, ἐπιτιθέμενος ἐναντίον αὐτῶν, κινδυνωδεστάτην δ' ἐθεώρει πᾶσαν ὑποχώρησιν πρὸς τὴν πόλιν. Τὸ μὲν στράτευμα ἐνεφορεῖτο φρονήματος ἀρίστου, οἱ δὲ ἄνδρες τῶν δέκα φυλῶν διεπνεέοντο ὑπὸ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος. Ἄλλ' οὐχ οὕτω καὶ ἐν τῷ ἄστει ὑπῆρχε δὲ φόβος, μὴ τὰ δεινὰ ἐνδεχομένης πολιορκίας τῶν Ἀθηῶν ἤθελον παράσχει, καθ' ἃ καὶ ἐν Ἐρετρίᾳ, εἰς προδοτικὴν φατρίαν τὴν εὐκαιρίαν ἐνισχύσεως. Διὰ τούτους τοὺς λόγους ὁ Μιλτιάδης συνηγόρει ὑπὲρ μάχης ἐν Μαραθῶνι. Ἄλλὰ καὶ ἐν τῷ στρατηγίῳ μετεωρίζοντο ἐν δισταγμῷ αἱ γνώμαι. Καὶ τέσσαρες μὲν τῶν στρατηγῶν ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τοῦ Μιλτιάδου, πέντε δὲ κατ' αὐτοῦ. Ἐλείπε δ' ἀκόμη ἡ κρίσιμος ψῆφος, ἡ τοῦ πολέμαρχου, ἧτοι τοῦ τρίτου τῶν ἐννέα ἀρχόντων, ὅστις ἐν μὲν ἀρχαιότεροις χρόνοις ἦτο πράγματι ὁ ἀρχιστράτηγος, ἀλλὰ τῶρα εἶχε μόνον ψῆφον ἐν τῷ συμβουλίῳ τῶν στρατηγῶν μετὰ καὶ τῶν αἰρετῶν στρατηγῶν καὶ τὸ τιμητικὸν προνόμιον νὰ ἡγῆται τοῦ δεξιοῦ κέρατος, ἐνθα ποτὲ ἐτάσσετο ὁ βασιλεὺς. Πολέμαρχος δ' ἐν ἐκείνῳ τῷ ἔτει ἦτο Καλλιμάχος ὁ Ἀφιδναῖος, ἀνὴρ γενναῖος καὶ μεγάλθυμος. Τέλος δὲ συνετάχθη καὶ ἐκεῖνος ἡ ψῆφος μετὰ τῶν ἀποδεχομένων τὴν συγκρότησιν μάχης, πάντες δὲ τότε διέγνωσαν τὸν Μιλτιάδην ὡς τὸν μόνον ἄνδρα τὸν δυνάμενον νάντεπεξέληθ' πρὸς τὰς περιστάσεις. Διὸ κατὰ πρότασιν τοῦ Ἀριστείδου οἱ συστράτηγοι παρεχώρησαν ὑπὲρ αὐτοῦ ὅπερ εἶχον ἕκαστος δικαίωμα συμμετοχῆς τῆς ἀρχιστρατηγίας, ἧτις συνήθως περιήρχετο ἐκ περιτροπῆς εἰς ἄλλον καθ' ἑκάστην. Ἀπ' ἐκείνης δὲ τῆς ὥρας ὁ Μιλτιάδης, ὅστις ἦτο εἰθισμένος περὶ τὸ δεσπόζειν, εὐρίσκετο εἰς τὴν προσήκουσαν θέσιν, καὶ ἡ στρατιὰ διωκεῖτο ὑπὸ μιᾶς καὶ μόνης κραταιᾶς θελήσεως. Ἐπειδὴ δὲ ὀλίγας εἶχον προσδοκίας ἐπικουρίας ἕξωθεν, λίαν εὐφρόσυνος ὑπῆρξεν ἡ ἀπροσδόκητος ἄφιξις χιλίων Πλαταιέων, οἵτινες, προσελθόντες ἐκουσίως ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, ἤθελον νὰ φανῶσιν ἀντάξει τῆς μετὰ τῶν Ἀθηῶν κοινοπραγίας αὐτῶν¹.

¹ Ἴδε καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 598.

Ὅτε δ' ὁ Μιλτιάδης ἐπεσκόπησε τὸ πεδῖον, συνεῖδεν εὐκόλως, ὅτι δὲν παρεῖχεν εἰς τοὺς Πέρσας, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τοὺς εὐνοϊκοὺς ἐκείνους ὄρους οὓς ἐφαίνετο παρέχον ἐκ πρώτης ἀπόψεως. Καὶ εἶνε μὲν μεγάλη ἡ ἔκτασις τῆς πεδιάδος, ἐκτεινομένης μὲν παρά τὴν παραλίαν εἰς μῆκος δύο ὠρῶν καὶ ὑπερέκεινα ἄνευ διακοπῆς ἀπὸ νότου πρὸς τὰ βορειοανατολικά, χωριζομένης δὲ εἰς δύο μέρη ὑπὸ χειμάρρου καταρρέοντος ἀπὸ τοῦ Πεντελικοῦ ὄρους. Καὶ τὸ μὲν νότιον μέρος ὀρίζεται ὑπὸ τῶν παρωρεϊῶν τοῦ Βριλησσοῦ, αἵτινες προεκβάλλουσι μέχρις αὐτῆς σχεδὸν τῆς θαλάσσης, μεταξὺ δὲ τῆς θαλάσσης καὶ τῆς ἄκρας, εἰς ἣν ἀπολήγει τὸ ὄρος, ἄγει εὐρεῖα ὁδὸς ἀπὸ νότου πρὸς τὰς Ἀθήνας. Αὕτη δὲ ἦτο ἡ ὁδὸς δι' ἧς ὁ Ἴππίας ἤθελε νῆγάγει τοὺς Πέρσας. Τὸ δ' ἕτερον ἡμισυ τῆς πεδιάδος, τὸ κείμενον ἀπώτερον τῶν Ἀθηνῶν, περιβάλλεται ὑπὸ τῶν ἀποτόμων ὄρεων τῆς Διακρίας, ἅτινα ἐξικουῦνται μέχρι τῆς παραλίας καὶ κλείουσι τὸν κυκλοτερῆ κόλπον δι' ἐπιμήκους ἀκρωτηρίου φέροντος τὸ ὄνομα Κυνόσουρα. Ἀλλὰ παρ' ὅλην ταύτην τὴν ἔκτασιν τὸ πεδῖον, οὐ τὸ εὖρος εἶχεν ἐλύσει τοὺς Πέρσας, μόνον κατὰ μέρος εἶχε στερεὸν τὸ ἔδαφος, ἐπειδὴ κατὰ τὰκρα αὐτοῦ, λιμναζόντων τῶν ὑδάτων, ἰδίως δ' ἐν τοῖς βορειοανατολικοῖς, ἐκτείνονται μεγάλα ἔλη, ὧν ἡ χλοερά ἐπιφάνεια παραπλανᾷ τὸν ὀφθαλμόν.

Περὶ δ' ἐκλογῆς τῆς πρὸς στρατοπεδείαν καταλλήλου θέσεως δὲν ἐπετρέπετο διαταγμὸς εἰς τὸν Μιλτιάδην, καθ' ὅτι ἐπεβάλλετο εἰς αὐτὸν νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν ἄγουσαν πρὸς τὰς Ἀθήνας κυρίαν ὁδόν. Διὸ κατέλαβε τὰ ὑψώματα τοῦ Πεντελικοῦ ἄνωθεν τοῦ Ἡρακλείου, οὗ ἐφύλαττε τὸ ἱερὸν τέμενος, ἐπισκοπῶν μὲν τὴν ὅλην πεδιάδα κατὰ μῆκος, ἐπιτηρῶν δὲ πᾶσαν κίνησιν τῶν πολεμίων καὶ προφυλασσόμενος μὲν ἀπὸ τῶν ἐπιθέσεων αὐτῶν ὑπὸ τῶν δυσβάτων προπόδων τῶν βραχυδῶν λόφων καὶ ὑπὸ χαρακωμάτων ἐκ χώματος, ποριζόμενος δὲ τὸ ἀναγκαῖον ὕδωρ ἐκ γειτόνων πηγῶν ἐκχυνομένων εἰς τὰ πλησίον τοῦ Ἡρακλείου ἔλη.

Ἐπί τινας ἡμέρας ἔμειναν αἱ ἀντίπαλοι στρατιαὶ ἡσυχοὶ ἀπ-

νέαντι ἀλλήλων. Καὶ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι εἰθίσθησαν εἰς τὴν θέα τῶν Περσῶν, τούτων δ' ἐνισχύθη ἡ γνώμη, ὅτι ἡ ἀθηναϊκὴ στρατιὰ ἐσκόπει μόνον τὴν ἄμυναν τῶν παραθαλασσιῶν στενωῶν. Διὸ οἱ Πέρσαι ἐθεώρησαν ἑαυτοὺς ἀσφαλεῖς, κυριαρχοῦντες τῆς τε πεδιάδος καὶ τῆς παραλίας¹.

Τὴν δὲ πρωΐαν τῆς δεκάτης ἐβδόμης Μεταγειτνιῶνος (12 Σεπτεμβρίου), ὅτε ἡ ἀρχιστρατηγία συμφώνως πρὸς τὴν ἀνέκαθεν σειράν τῆς διαδοχῆς περιῆλθεν εἰς τὸν Μιλτιάδην, διέταξεν οὗτος τὴν κατὰ τὰς δέκα φυλάς παράταξιν τοῦ στρατοῦ. Καὶ τὴν μὲν πρώτην θέσιν, ἧτοι τὴν ἄκραν τοῦ δεξιοῦ κέρατος, ὅπερ ἴστατο

¹ [Ἡ μάχη συνεκροτήθη τὸ ἔτος τῆς ἀρχῆς τοῦ Φαινίου, ὅστις ἦρε τῷ 490-489 π. Χ. Ἰδε Ἀριστοτέλους Ἀθηναίων πολιτείαν ἐκδ. Blass σ. 31, 12. Πάριον μάγμαρον σ. 48 καὶ Πλούταρχον ἐν βίῳ Ἀριστείδου 5. Πρόβ. Töpffer Quaestiones Pisisistrateae σ. 135 κ. ἑ.] Ὁ δὲ καθορισμὸς τῆς ἡμέρας τῆς μάχης στηρίζεται εἰς τοὺς χρονολογικοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Böckh (Zur Geschichte der Mondcyclen der Hellenen σ. 65 [καὶ De signae Marathoniae tempore ἐν ταῖς Kleine Schriften Τόμ. Δ' σ. 85 κ. ἑ.]), οὗ τὰ πορίσματα παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Grote (A history of Greece ἐκδ. 1869 Τόμ. Δ' σ. 285 σημ. 2. Μεταφρ. γερμ. ἐκδ. 6' Τόμ. Β' σ. 589 σημ. 88 καὶ τοῦ Busolt Griechische Geschichte Τόμ. Β' σ. 69, σημ. 2 καὶ σ. 83, σημ. 4] μόνον περί τινα δευτερογενῆ ζητήματα δύνανται νὰ εἶνε ἀμφισβητήσιμα τὸ ἕξῃ. Ἡ παρὰ τοῦ Πλουτάρχου μνεία τῆς ἑκτης Βοηδρομιῶνος ὡς ἡμέρας τῆς μάχης ἐξηγεῖται ἐκ τῆς πολλῆς ἀπαντομιᾶς συγχύσεως τῆς ἑπταήμερης ἑορτῆς πρὸς τὴν ἡμέραν τῆς μάχης· ἀλλ' ἡ ἑορτὴ ἐτελεύτησεν ἐν πλήρει ἡσυχίᾳ μόνον μετὰ τὴν σύγκλησιν πολλῶν ἐκκλησιῶν τοῦ δήμου. Ἡ μάχη συνεκροτήθη αἰσίως μετὰ τὴν πανσέληνον τὴν αἰσίως προηγήθεισαν τῆς ἑκτης Βοηδρομιῶνος, ἀρα κατὰ τὴν Μεταγειτνιῶνα ὅστις ἤρχετο μετὰ τῆς νείας σελήνης τῆς 26 Αὐγούστου. Τὴν ἐνάτην δ' ἡμέραν τῆς σελήνης ἦλθεν ὁ Φειδιππίδης εἰς τὴν Σπάρτην (Ἡροδότου VI, 105)· οἱ δὲ Σπαρτιάται ἐκκινούσιν ἐκ τῆς Σπάρτης μετὰ τὴν πανσέληνον τοῦ ἱσταμένου μηνός, τοῦ παρ' αὐτοῖς Καρνείου. Ἡ δὲ κατὰ τὴν πανσέληνον ἑορτὴ τῶν Σπαρτιατῶν συμπίπτει τὴν 9 Σεπτεμβρίου. Ἐκκινούσι λοιπὸν τὴν δεκάτην, καὶ εὐθόρως εἰς Ἀθήνας τὴν δεκάτην τρίτην, τὴν ὕστεραίαν τῆς μάχης (Πλάτωνος Νόμοι σ. 698). Κατὰ ταῦτα ἡ μάχη συνεκροτήθη τῇ 12 Σεπτεμβρίου, ἧτοι τῇ δεκάτῃ ἐβδόμῃ τοῦ Μεταγειτνιῶνος. Δυνατὸν ἔσκεν ἀσμφαμίαν τοῦ ἡμερολογίου παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις καὶ τοῖς Σπαρτιατικοῖς νὰ μετατεθῇ ἡ μάχη κατὰ τινὰς ἡμέρας, ἀλλὰ διαφορὰ ἀξία λόγου δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ γείνη δεκάτῃ. [Ὁ Busolt Griechische Geschichte Τόμ. Β' σ. 69, σημ. 2 δὲν ἀποδέχεται τὴν γνώμη, ὅτι παρ' Ἡροδότου πρόκειται περὶ τῶν Καρνείων, ἀτινα ἐτελοῦντο κατὰ τὸν ἀντίστοιχον τοῦ σπαρτιατικοῦ Καρνείου μῆνα Μεταγειτνιῶνα τῶν Ἀθηναίων. Κατὰ ταῦτα δὲ ἡ μάχη μεταγεται εἰς τὴν πανσέληνον τοῦ προτέρου μηνός, ἧτοι εἰς τὴν 12 ἢ 13 Αὐγούστου. Ἄλλ' ἴδε τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Haunette Hérodote historien des guerres médiques. Paris. 1894 σ. 269].

παρὰ τὴν θάλασσαν, ἐπεῖχεν ἡ Αἰαντὶς φυλὴ, εἰς ἣν ἀνῆκεν ὁ Καλλιμάχος· ἔπειτα δ' ἐπηκολούθουν αἱ λοιπαὶ ἑννέα φυλαὶ κατὰ τάξιν ὀρισθεῖσαν διὰ κλήρου· κατὰ δὲ τὸ πέρασ τοῦ ἀριστεροῦ κέρατος ἐτάχθησαν οἱ Πλαταιεῖς, οἵτινες, ἐλθόντες διὰ Κηφισίας, εἶχον ἐνωθῆ μετὰ τοῦ ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος¹. Εἰς δὲ τὸ μέτωπον ἐδόθη τοιαύτη ἀνάπτυξις, ὥστε τὸ εὖρος αὐτοῦ ἦτο ἴσον πρὸς τὸ τῆς ἐχθρικῆς παρατάξεως χάριν ἀποφυγῆς τοῦ κινδύνου τῆς ὑπὸ τῶν Περσῶν κυκλώσεως καὶ ὅπως ἡ ἄττικὴ στρατιὰ ἐπιδειχθῆ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν Περσῶν ὅσον ἕνεστι μεγαλειτέρα. Ἐνίσχυσε δ' ὁ Μιλτιάδης τὰ δύο κέρατα, ἀφ' ὧν κυρίως ἐξήρτα τὴν κρίσιν τοῦ ἀγῶνος, ἐν ᾧ τὸ μέσον, εἰς ὃ ἀνῆκον αἱ φυλαὶ Λεοντίς καὶ Ἀντισχίς, πιθανῶς δὲν εἶχε βάρους παρατάξεως μείζον τριῶν ἀνδρῶν· οἱ δὲ δοῦλοι ἀνεπλήρουν πῶς τὰς λειπούσας στρατιωτικὰς δυνάμεις.

Ἐν πλήρει ἡρεμίᾳ προέβησαν τὰ στρατεύματα, ὑπερπηδῶντα τὰς τάφρους καὶ τοὺς χάρακας τοῦ στρατοπέδου αὐτῶν, ὡς τοῦτο ἀναμφισβόλως εἶχεν ἤδη πολλάκις συμβῆ. Ἄλλ' ὡς ἐπλησίασαν πρὸς τὸν ἐχθρὸν εἰς ἀπόστασιν πεντακισχιλίων ποδῶν, ἤρξαντο τρέχοντες ὁρομαῖοι· βαθυμῶδον δ' ὁ δρόμος ἐκεῖνος ἐπεταχύνθη εἰς ὀρμητικὴν ἐπίθεσιν τῆς μετὰ διατόρου ἀλαλαγμοῦ προχωρούσης στρατιᾶς. Οἱ Πέρσαι ἐνόμισαν, ὅτι ἔχουσι πρὸ αὐτῶν καινομένους, ὅτε εἶδον τοὺς ἄνδρας ἐξορμῶντας ἀπὸ τῶν ὑψωμάτων καὶ καταφερομένους βιαίως ἐπὶ τὴν πεδιάδα, παρετάχθησαν δὲ ταχέως εἰς τάξιν μάχης· ἀλλὰ πρὶν ἢ προφθάσῃ νὰ κάμωσιν ἀρχὴν τελεσφόρου τοξείας, ἔφθασαν οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ, διακαιόμενοι ὑπὸ θάρρους,

¹ Ἡ θέσις τῶν φυλῶν δὲν ἐξηριτίτο ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Μαραθῶν ἀνῆκεν εἰς τὴν Αἰαντίαν φυλὴν, ὡς ἀποδέχεται ὁ Grote [A history of Greece ἐκδ. 1869 τόμ. Δ' σ. 286 ἐν σημ.] Γερμ. μεταφρ. [ἐκδ. 5' Τόμ. Β' σ. 590 ἐν σημ.], ἀλλ' ἐκ τῆς καταγωγῆς τοῦ Καλλιμάχου, ὡς ὁ Grote ἤδη εἰκάζει ὀρθῶς (αὐτόθι). Ὅπου ἴστατο ὁ πολέμαρχος, ἐκεῖ ἴστατο καὶ ἡ φυλὴ αὐτοῦ. Ὁ δὲ πολέμαρχος ἤγετο τοῦ δεξιοῦ κέρατος. Οὕτω κρίνει καὶ ὁ Sauppe [De creatione arch. atticorum. Göttingen. 1864 σ. 26]. Ἡ δὲ τάξις τῶν ἑννέα λοιπῶν φυλῶν ὀρίσθη διὰ κλήρου· οὕτω δ' ἡ Λεοντίς καὶ ἡ Ἀντισχίς συνέπεσον ἅμω εἰς τὸ μέσον. [Περὶ τοῦ ζητήματος τῆς παρατάξεως ἴδε καὶ τὸν Busolt ἐν τῇ Griechische Geschichte Τόμ. Β' σ. 71, σημ. 2].

κατήρξαντο τοῦ ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνος. Ἀνὴρ ἀντηγωνίζετο πρὸς ἄνδρα ἐν πυκνῇ συμπλοκῇ, καθ' ἣν ὁ ἀγὼν ἐκρίνετο ὑπὸ τοῦ ἀτομικοῦ θάρρους καὶ τῆς γυμναστικῆς δεξιότητος, ὑπὸ τῆς ὀρμῆς τῶν φερόντων τὰς πανοπλίας, ὑπὸ τῆς φορᾶς τῶν δοράτων καὶ τοῦ ξίφους. Οὕτω δὲ διὰ δεξιᾶς καὶ τολμηρᾶς ἐπιθέσεως ἐπετεύχθη ἡ λυσιτελής χρῆσις τῆς συμπάσης νικηφόρου δυνάμεως ἣν ἐκέκτηντο οἱ Ἀθηναῖοι.

Ἄλλ' ὅμως ἡ ἐπιτυχία δὲν ἦτο καθολικῆ. Τὸ κέντρον τῆς στρατιᾶς τῶν πολεμίων ἀντειχεν. Ἐκεῖ δ' εὐρίσκοντο συνηνωμένοι οἱ λογάδες τοῦ ἐχθρικοῦ στρατεύματος, οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι, καὶ ἐκεῖ ὁ μὲν ἀγὼν ἦτο εἶπερ που ἀλλαγῶν αἱματηρὸς, ὁ δὲ κίνδυνος εἶπερ που ἀλλαγῶν μέγας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ ἀδαθεῖς στοῖχοι τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν, μεθ' ὧν συνηγωνίζοντο ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς, μετὰ τῆς οὐραγίας τῶν δούλων ἐξωθοῦντο ἀδιακόπως ὑπὸ τῆς καθυπερτέρας στρατιᾶς τῶν πολεμίων, διωκόμενοι ἀπὸ τῶν παραλίων πρὸς τὰ μεσογειότερα τῆς πεδιάδος. Ἄλλ' ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ τὰ δύο κέρατα εἶχον καταβάλλει τὸν ἐχθρὸν. Μετὰ δὲ τὴν πρὸς τὴν παραλίαν νικηφόρον αὐτῶν προέλασιν τοῦτο μὲν πρὸς τὴν ἄγουσαν εἰς Ῥαμνοῦντα, τοῦτο δὲ πρὸς τὴν παρακτίαν ὁδὸν, ὁ Μιλτιάδης, ὅστις εἶχε μείνει ἐντελῶς κύριος τῆς διοικήσεως τῶν κατὰ τὴν μάχην, ἐκέλευσε κατὰ τὴν προσήκουσαν ὥραν τὴν ἀπὸ τῆς διώξεως ἐπιστροφὴν τῶν τοῦς πολεμίους διωκόντων κερμάτων καὶ τὴν παρ' αὐτῶν συνηνωμένων κατὰ νῶτον ἐπιθεσιν ἐναντίον τῶν Περσῶν τοῦ κέντρου. Τότε δ' ἡ φυγὴ ἀπέβη μετ' ὀλίγον καθολικῆ, ἐν δὲ τῇ φυγῇ ηὔξηθη ὁ ὄλεθρος τῶν Περσῶν, ἐπειδὴ ἔστεροῦντο, καθ' ἃ εἶχε προῖδει ὁ Μιλτιάδης, πάσης γραμμῆς ὑποχωρήσεως, ἐν ἣ νὰ καταστῆ δυνατὴ ἢ ἐν νέᾳ τάξει συνάθροισις αὐτῶν· συνωστίσθησαν δ' εἰς τὰ ἔλη, καὶ ἐν αὐτοῖς ἐφρονεύθησαν ἄθροοι. Εὐτυχέστεροι δ' ὑπῆρξαν οἱ φθάσαντες εἰς τὴν παραλίαν καὶ δυνηθέντες νὰ ἐπιβιβασθῶσιν εἰς τὰ πλοῖα διὰ τῶν ἀποβαθρῶν. Καὶ τὰ μὲν ἐν μακροτέρᾳ ἀποστάσει ὀρμούντα εἶχον ἤδη ἀποπλεύσει διαρκούσης τῆς συμπλοκῆς· ἀλλὰ

καὶ τὰ ἐγγύτερον κείμενα πλοῖα μετὰ τοιαύτης ταχύτητος ἀνήχθησαν, καὶ ἔτυχον παρὰ τῶν τοξοτῶν ἀμύνης οὕτω καρτερικῆς, ὥστε οἱ ἐφορμῶντες Ἕλληνες μόνον ἐπτά πλοῖα ἠδυνήθησαν νὰ συλλάβωσι καὶ λαφυραγωγῆσωσι παρὰ τὴν ἀκτὴν. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ παραθαλασσίῳ ἀγῶνι, ὅστις διεξήχθη τοῦτο μὲν κατὰ γῆν, τοῦτο δὲ κατὰ θάλασσαν διὰ πυρσῶν, διὰ ξίφους καὶ διὰ τῆς πυγμῆς, ἔπεσον πρωταγωνιστοῦντες οἱ γενναϊότατοι τῶν ἀνδρῶν. Μεταξὺ δὲ τούτων ἦσαν ὁ Καλλιμάχος, ὅστις ἔτυχε τῆς ἀθανάτου δόξης, ὅτι διὰ τῆς ψήφου αὐτοῦ εἶχε δοθῆ τὸ σύνθημα τῆς μάχης, καὶ ὁ Κυνέγειρος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Αἰσχύλου, ὅστις καθ' ἦν στιγμὴν ἐπειράτο νὰ νάρρηχθῆ ἐπὶ τοῦ σκάφους πολεμίου πλοίου κατεδύθη εἰς τὴν θάλασσαν, ἀποκοπέσης τῆς χειρὸς αὐτοῦ¹.

Ἐπισκοποῦντας τὰς ἀνεπαρκεῖς παραστάσεις τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος τὰς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων μέχρις ἡμῶν παραδοθείσας ξενίζουσιν ἡμᾶς πρὸ πάντων δύο τινὰ ἀπορήματα. Ποῦ ἦτο λοιπὸν τὸ ἰππικόν, ἐρωτῶμεν, ἐφ' οὗ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῶν παρασκευῶν ἐστηρίζετο ἢ περὶ νίκης προσδοκία τῶν Περσῶν, οὗ χάριν εἶχε γείνει ἡ ἀπόβασις εἰς Μαραθῶνα, τὸ ἰππικόν, ὅπερ μόνον θὰ ἠδύνατο νὰ ματαιώσῃ τὸ ὅλον στρατηγικὸν σχέδιον τοῦ Μιλτιάδου; Οὐδεμία ἔκθεσις ποιεῖται λόγον περὶ τοῦ ἰππικοῦ τούτου· ἀπ' ἐναντίας δὲ λέγεται ῥητῶς, ὅτι τοῦτο ἀπουσίαζε κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς μάχης. Δεύτερον δὲ ξενίζει ἡμᾶς ἡ ταχύτης τῆς ἐπιδιβάσεως τῶν περσικῶν στρατευμάτων. Εἶνε δὲ ὅλως ἀκατανόητον πῶς αὕτη ἠδύνατο νὰρχίσῃ μὲν ἤδη πολεμουμένης τῆς μάχης, νὰ ἐκτελεσθῆ δὲ μετ' αὐτὴν ἄνευ ἀναβολῆς μετὰ τοιαύτης ἐπιτυχίας καὶ ἀπαρκαλύτως, ἂν μὴ τὰ πολεμικὰ πλοῖα καὶ τὰ φορτηγὰ ἦσαν προπαρασκευασμένα ἤδη πρὸ τῆς μάχης πρὸς ἀπόπλουν. Κατὰ ταῦτα εἶνε λίαν πιθανόν, ὅτι οἱ Πέρσαι ἐνεκα τῆς ἐν ὄχυρῳ στρατοπέδειας καὶ χαρακώσεως τῶν Ἀθηναίων παρήτησαν τὸ σχέδιον τῆς διὰ τοῦ μαραθωνίου στενοῦ προχωρήσεως ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν.

¹ Περὶ παραστάσεων τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος ἐν τῇ τήχῃ τοῦ Otto Jahn ἐν τῇ τοῦ Gerhard Archäologische Zeitung 1866 σ. 222.

Μὴ ἄλλως ἢ ἀπόβασις αὐτῶν εἰς Μαραθῶνα δὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς προϋποθέσεως, ὅτι θὰ ἠδύναντο νὰ προελάσωσιν εἰς τὸ πεδίου τοῦ ἄστεως ἄνευ ἐμποδίου; Διὸ οὐδαμῶς συνεφώνει πρὸς τὰς προθέσεις αὐτῶν ἢ διὰ χύσεως αἵματος ἐκβίαισι στενοῦ τυγγάνοντος γενναίας ἀμύνης. Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἦτο πολὺ τελεσφορωτέρα ἢ μετὰ τὴν ἀναγκαίαν ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Μαραθῶνος ἀνάπαυσιν τοῦ ἵππικοῦ καθ' οἰονδήποτε μέρος αὐτοῦ τοῦ ἀθηναϊκοῦ πεδίου ἀπόβασις, ἔνθα δὲν ὑπῆρχον στενὰ ἐπιπροσθούντα καὶ ἔνθα θὰ ἠδύναντο νὰ τύχωσιν εὐκολωτέρας ἐπικουρίας παρὰ τῶν ἐν τῷ ἄστει μηδίζόντων. Πιστεύω λοιπὸν, ὅτι τὴν πρωίαν τῆς μάχης ὁ στόλος εἶχεν ἤδη τὰ πληρώματα αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἰδίως τὸ ἵππικὸν εἶχεν ἤδη ἐπιβιβάσθῃ εἰς τὰ πλοῖα. Κατὰ ταῦτα ὁ Μιλτιάδης ἐπεχείρησεν τὴν ἔφοδον ὅτε ἡ περσικὴ στρατιὰ ἦτο ἤδη διηρημένη καὶ εἶχεν ἀπομακρυνθῆ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τὸ κινδυνωδέστατον αὐτῆς σῶμα, προσέβαλε δὲ τὸ ὑπόλοιπον τῶν στρατευμάτων τὸ εὐρισκόμενον ἀκόμη κατὰ γῆν καὶ ὑπεραμυνόμενον τῆς ἐπιβίβασεως. Διὰ τοιαύτης δ' ἐκδοχῆς ἐννοεῖται καὶ ὁ λόγος δι' ὃν ὁ Μιλτιάδης δὲν ἐξετέλεσε τὴν ἐπίθεσιν οὐτ' ἐνωρίτερον, ἀλλ' οὔτε ἀργότερον. Πράγματι δὲν ὑπῆρχεν ἄλλος λόγος νάναμμένη τὴν ἀρχῆθεν τεταγμένην ἡμέραν τῆς ἀρχιστρατηγίας μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν συστρατῆγων παραίτησιν τοῦ δικαίωματος τῆς ἐκ περιτροπῆς ἀρχηγίας. Εὐνόητον δὲ εἶνε, ὅτι ἐν τῇ παραστάσει τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος, οἷα διεμορφώθη βαθμηδὸν παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις, ἐπεσκιάσθη ἢ ἀληθῆς ἔκθεσις πάντων ἐκείνων τῶν γεγονότων ὅσα ἐφαίνοντο μειοῦντα τὴν δόξαν τῶν Ἀθηῶν¹.

¹ Ἐπιμένω καὶ τὴν ἀκόμη εἰς τὴν γνώμην, ὅτι μόνον κατὰ τὰνωτέρω ἐκτεθέντα δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσι τὰ κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, ὡς ἐπεγράθη ἐν ἀποδείξει τοῦτο ἐν ταῖς *Göttinger gelehrte Anzeigen* (1859, s. 1013) Περὶ δὲ τῆς οὐ συμμετοχῆς τοῦ ἵππικοῦ εἰς τὴν μάχην παράδοσις φαίνεται διασωθεῖσα παρὰ τῷ *Σουΐδα* ἐν λ. Χωρὶς ἵππεῖς, [ἔνθα λέγονται τάδε: Δάτιδος ἐμβολόντος εἰς τὴν Ἀττικὴν τοῦς Ἰωνᾶς φασιν ἀναχωρησαντος αὐτοῦ ἀνελθόντας ἐπὶ τὰ δένδρα σημαίνειν τοῖς Ἀθηναίοις ὡς εἶεν χωρὶς οἱ ἵππεῖς, καὶ Μιλτιάδην συνιέντα τὴν ἀποχώρησιν αὐτῶν συμβαλεῖν οὕτως καὶ νικῆσαι ὅθεν καὶ τὴν παροιμίαν λεχθῆναι ἐπὶ τῶν τῆν ταξίν διαλυόντων].

Ὁ στόλος παρέπλευσε τὰ παράλια κατευθυνόμενος πρὸς τὸ Σού-
νιον. Λέγεται δ' ὅτι συνωδᾷ πρὸς προτέραν συμφωνίαν ὑψώθη ἐπὶ

Ὁ Finlay (Transactions of the Royal Society of Litterature Τόμ. Γ' σ. 375, 385)
φρονεῖ, ὅτι τὸ ἱππικὸν ὑπῆρξεν οὕτως ὀλίγον. ὥστε δὲν θὰ ἤδυνάτο νὰ δράσῃ χρησίμως.
'Ἀλλὰ τότε διὰ τί ἤγαγον αὐτὸ οἱ Πέρσαι μεθ' ἑαυτῶν; Προσθίεται δὲ ὁ Finlay καὶ ὅτι τὸ
ἱππικὸν τοῦτο ἐτύγγανεν ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς μάχης ἀπὸν πρὸς νομὴν κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον
τοῦ πεδίου. Ἀλλὰ πῶς ἐπεδοξάσθη ἔκαστα εἰς τὰ πλοῖα; Ὅτι δὲ ὑπῆρχε περὶ τῶν κατὰ
τὴν μάχην καὶ ἄλλῃ ἀντιλήψις, καθ' ἣν αὕτη ὑπῆρξεν ἤττον περιφανής, μαρτυρεῖται ὑπὸ
τοῦ **Θεοπόμου** (Müller Fragmenta Historicorum Graecorum Τόμ. Α' σ. 306).
Πρὸλ. νῦν καὶ Wecklein [Über die Tradition der Perserkriege. Separatdruck
aus den Sitzungsberichten der Bairischen Akademie der Wissenschaften 1876
σ. 35 κ. ἑ.]. Περὶ τῆς ἀνωρῆς ἐπιληθούσης ἐπισκοποιίας τῆς ἀκρωτίας ἴδε Von Campe
De pugna Marathonia 1867 σ. 7. Ὁμολογεῖ δὲ ὁ Campe, ὅτι διὰ τῆς ἐμῆς ὑποθέσεως
ἐκλείπουσιν αἱ κυριώταται τῶν δυσχερειῶν. Ἀλλὰ μεγάλη ἀκαρίτῃς εἶνε τὸ νὰ θελωσὶν νὰ
ἐξηγηθῇ καὶ ἡ βραδύτης καὶ τὸ ἀμείροτον τῶν Περσῶν. Ἡ ἀλαζονεία τῶν Περσῶν δὲν ἐπί-
τρεπεν εἰς αὐτοὺς νὰ κρούοντες ἐπισθεν ἰλῶν ἄλλως δὲ τὰ ἔλα δὲν εἶγον τότε ἦν σήμερον
ἔκασαν. Περὶ δὲ τοῦ πλῆθους τῶν λαφύρων δὲν ὑπάρχει παράδοσις ἀσφαλής· τὸ δὲ γεγονός,
ὅτι θησαυροὶ τινες ὑπῆρχον ἀκόμη κατὰ γῆν δὲν μοι φαίνεται ἄξιον λόγου. Τὸ ἄλλο δὲ ἀμ-
πισθητοῦσι μὲν ζήτημα εἰς ἄλλοις εἰς νῦν στάσιον ἐπ' ἔσχάτον διὰ τῆς τοπογραφικῆς κατα-
μετρήσεως τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ τῆς ὑπὸ στρατιωτικῆν ἐποψίν ἰζητάσεως αὐτοῦ. Ὁ λο-
γαγὸς von Eschenburg (Wochenschrift für klassische Philologie. 1887 σ. 152
καὶ ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ ἐν σ. 287 σημ. 2 μνημονιοθεσίῃ πραγματικῇ) ἀποδέχεται μετ' ἑμοῦ τὴν
ἐπιπέδωσιν τοῦ ἱππικοῦ πρὸ τῆς μάχης « Ἀπίστευτον εἶνε, λέγει, πῶς λαὸς ἐμπειροπό-
λεμος, οὗ ἤγουντο ἀνδρᾶς φιλόδοφοι καὶ δεδοκμασμένοι ἐν ταῖς μάχασι, καθ' ἣν ὥραν ἦτο
δυνατόν καὶ εὐκόλον νὰ ἐπιφέρουσι τὴν κρίσιν τοῦ ἀγώνος διὰ ταχίας ἐπιλάσεως τοῦ ἱππικοῦ
μετὰ τὴν προσδοκῆσιν ἀνίσχυσιν τῶν ἰππῶν διὰ μακρᾶς ἀναπαύσεως καὶ καλῆς τροφῆς,
ἤθελον ἀποσύρει αὐτὸ ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ ἐπιδοῦσαι ἐν μίᾳ μεγάλῳν
δυσχερειῶν. Κατὰ δὲ τὸν Casanrandi (La battaglia di Maratona. Genova. 1883)
ἡ περσικὴ στρατιὰ ἰδεχάσθη. Καὶ τὸ μὲν ἔτερον ἡμῶν ὑπὸ τὸν Ἀρταφέρνην, ἀναχθὲν εἰς τὸ
πλάγος, ἀνέμενε τὸ διὰ τῆς ἀπίδος σημεῖον, τὸ δὲ ἄλλο ἡμῶν ὑπὸ τὸν Δάτιν ἔμενε ἐπὶ
τοῦ πεδίου, καὶ ἐκεῖνο εἶνε τὸ ἠττηθῆν. Τὸ δὲ ἄλλο ἱππικὸν εὐστάκετο ἐπὶ τῶν πλοίων. Πρὸλ.
τὸν Duncker ([Strategie und] Taktik des Miltiades ἐν τοῖς Sitzungsberichte der
Berliner Akademie. 1886 σ. 393), ὅστις τοὺς παρ' **Ἐφορῶν** (κατὰ **Κορνηλίον Νέπωτα**
ἐν βίῳ Μιλτιάδου 5, 1) δεκακιχλίους ἱππῆς περιορίζει εἰς ὀλίγας χιλιάδας. Φρονεῖ
δὲ ὁ Duncker, ὅτι ἔνεκα τῆς δρομῆς ἐπιπέσεως τῶν Ἀθηναίων ἐκαλύθησαν οἱ Πέρσαι καὶ
θέσωσαν εἰς ἐνέργειαν τὸ ἱππικὸν αὐτῶν, ὅπερ ἀπεκρούσθη πρὸς τὰ ὀπίσω ἐν τῇ γενικῇ φυγῇ
τῶν Περσῶν. Πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τῆς παρουσίας τοῦ ἱππικοῦ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ποιεί-
ται χρῆσιν τοῦ χειρίου τοῦ **Κορνηλίου Νέπωτος** (ἐν βίῳ Μιλτιάδου 5, 1). Ἀλλ' ἐν
αὐτῷ λέγεται μόνον, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέλιξαν τὴν θέσιν τοῦ στρατοπέδου αὐτῶν οὕτως,
ὥστε νὰ μὴ προσβάλλωνται ὑπὸ τῶν ἰππῶν. Ἡ δὲ ταχύτες τῆς ἐπιστροφῆς τῶν νικηθῶν εἰς
τὰς Ἀθήνας ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ τῆς μάχης εἶνε κατὰ τὸν Duncker τῶν καταρατῶν ἱππο-
σιμῆσεων τῆς παραδόσεως. Ὁ Milch h offer, ὅστις ἐξήτασε τελευταῖον ἀκριθῶς τὸ πεδῖον

τοῦ Πεντελικοῦ ὄρους ἄσπις, δι' ἧς ἐγνωρίζετο εἰς τοὺς Πέρσας, ὅτι ἤτο πλέον καιρὸς νὰ τραπῶσιν ἐπὶ τὰς Ἀθήνας. Ἦτο δὲ τοῦτο

τοῦ Μαραθῶνος, συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὸν von Eschenburg, διαφωνῶν μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι ὀρίζει τὴν θέσιν τοῦ δήμου Μαραθῶνος μετὰ καὶ τοῦ Leake ἐν τῷ σημεριῶν Βρανῆ. [Πολλὰ εἶνε τὰ ζητήματα τὰ συνδεόμενα πρὸς τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος, ὧν τινα πραγματευόμενος ὁ **Κ. Παπαρηγόπουλος** ἐν τῇ Ἔστει 1887 Τόμ. 6' σ. 785 ἐπέγραψε τὸ ἄρθρον «Ἡ περὶ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης ἀτελεύτητος συζήτησις». Τὰ ζητήματα δὲ ταῦτα συνοψίζει διὰ βραχείων, ἀλλὰ σαφῶς ὁ Holm (Geschichte Griechenlands Τόμ. Β' σ. 28 σημ. 8) ὡς ἔξῃ: «Ἐπ' ἐσχάτων ἡ μάχην τοῦ Μαραθῶνος ἔγινε θέμα πολλῶν μελετῶν, κυρίως ἀπὸ τεσσαρῶν ἀπόψεων, τῆς τῆς κριτικῆς τῶν πηγῶν, τῆς τῆς ἰστορικῆς πιθανότητος τῶν διὰ τῆς παραδόσεως μεταδοθέντων, τρίτον τῆς τοπογραφικῆς καὶ τέλος τῆς στρατιωτικῆς. Τὰ κυριώτατα δὲ τῶν ἔργων εἶνε Curtius Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος Τόμ. Β'. — Campe De pugna Marathonica. 1867. — P. Devaux Mémoire sur les guerres médiques ἐν ταῖς Mémoires de l'Académie royale de Belgique. Τόμ. ΧLI. Ἐν Βρυξέλλαις. 1875. — Wecklein [Über die] Tradition der Perserkriege. 1876. — Lolling Topographie von Marathon ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts. 1876. — Noethe De pugna Marathonica. Susat. 1881. — Casagrandi ἐνθ. ἀν. — Fleischmann Die Schlacht bei Marathon ἐν ταῖς Blätter für Bayerisches Gymnasialwesen. Τόμ. XIX. — Lühr Jahrbücher für klassische Philologie Τόμ. CXXVII. — Dancker Griechische Geschichte Τόμ. Ζ' καὶ τοῦ αὐτοῦ Strategie und Taktik des Miltiades. — von Eschenburg ἐνθ' ἀν. — H. Delbrück ἐνθ. ἀν. Τὰ δὲ σπουδαιώτατα τῶν ἐν ταῖς ἔργοις ταύταις ἐξιστορούμενων προβλημάτων, πλὴν τοῦ ζητήματος περὶ τῶν πηγῶν, εἶνε τὰ ἔξῃ: α') Διὰ τί δὲν ἔδρασαν ἐν τῇ μάχῃ τὸ περσικὸν ἱππικόν, οὗ χάριν ἐξελέγη ὡς τόπος ἀποδοσεως τὸ πεδίον τοῦ Μαραθῶνος κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (VI, 102 [ὁ Μαραθῶν ἐπιτηδεώτατον χωρίον τῆς Ἀττικῆς ἐνεπεύσατο]); Τὸ ζήτημα τοῦτο πρῶτος ὑπεκίνησεν ὁ Κοόρτιος, ὅστις ἀποδέχεται, ὅτι ἡ μάχην συνεκροτήθη ἅμα τῇ καὶ πάλιν ἐπιδοθεῖσι τοῦ ἱππικοῦ εἰς τὰ πλεῖστα. Ὁ δὲ Deauv, ἀναφερόμενος εἰς τὰ τοῦ **Ἰσοκράτους** (Παναγγορ. [87]) πρὸς κρωμα βραχί) τοῖς βραδύροις ἀποδοσεσιν, ἐξήρασε τὴν γνώμην, ὅτι τὸ ἱππικόν ἂν εἶχαν ἀκόμη ἀποδοσεσθῆ. Ἦεν καὶ Delbrück ἐνθ. ἀν. σ. 67. β') Ποῦ κυρίως συνεκροτήθη ἡ μάχην; Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἴδε ἰδίως Lolling καὶ von Eschenburg. [Πρὸς **Σπυρ. II. Λάμπρον** ἐν τῷ Athenaeum τῆς 12 Ἰουλίου 1890 ἀρ. 3272 σ. 70 κ. ε. γ') Εἶνε πράγματι στρατιωτικῶς ἀξιωματικώτερα ἢ κατὰ **Ἔφορον** ἐκτελεσθεῖς τοῦ **Κορηθίου Νέκωτος**, ὡς ἀποδέχεται ὁ Delbrück (ἐνθ' ἀν. σ. 68), καθ' ἣν οἱ ἐπιτεθῆναι ἦσαν οἱ Πέρσαι, πρὸς οὓς ἀντεμετρήθησαν οἱ Ἕλληνας τὴν τελευταίαν ὄραν; Πλὴν δὲ τούτων ὑπάρχουσι καὶ πλεῖστα ἕσα ἄλλα ζητήματα θεωρεθέντα, ὧν π. χ. τὸ πῶς καὶ πότε συνεκροτήθη τὸ συνέθρον τῶν στρατηγῶν καὶ ὅποια ὑπέβησαν αἱ συσκέψεις αὐτῶν (Πρὸς Busolt Griechische Geschichte Τόμ. Β' σ. 75) πῶς ἦσαν τεταγμέναι αἱ φυλαί (Πρὸς Busolt ἐνθ' ἀν. Τόμ. Β' σ. 71 καὶ 77 καὶ **Διοχόλον** παρὰ **Πλουτάρχου** ἐν Συμποσιακῶς προβλήμασιν 1, 10, 3). ὅπως ἦτο ὁ σκοπὸς τοῦ διὰ τῆς ἄσπιδος σημείου (Πρὸς Cox Greek Statesmen Τόμ. Β' σ. 106 κ. ε. ι.) πότε ἐξέκριναν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπιστρέφοντες εἰς Ἀθήνας (Πρὸς Müller-Strä-

σύνθημα τῶν μηδίζοντων ἐν Ἀθήναις, οἵτινες μετὰ τὴν ἐκ τῆς πόλεως ἐξοδὸν τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν μαχίμων εἶχον μεγαλύτεραν ἐλευθερίαν κινήσεως. Ἄλλ' ἡ ἀλήθεια περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου οὐδέποτε διηυκρινήθη. Εἶπερ δέ τινας καὶ ἄλλους ἐθάρυνε τοὺς Ἀλκμαιωνίδας ἡ μομφή, ὅτι ἐκεῖνοι ὑπῆρξαν οἱ δῆθεν εὐρισκόμενοι ἐν κρυφίᾳ συνεννοήσει πρὸς τὸν ἐθνικὸν ἐχθρόν. Ἄλλ' οἰοῖσθε ποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν οἱ δόντες τὸ διὰ τῆς ἀσπίδος σύνθημα, δυσχερὲς εἶνε νάποδεχθῶμεν, ὅτι τὸ σημεῖον τοῦτο ἔγεινε διαρκούσης τῆς μάχης, ἥτις ἤρξατο μὲν ὅλως ἀπροσδοκῆτως, διήρκεσε δὲ βραχύτατον χρόνον, καὶ καθ' ὃν χρόνον ἐτελεῖτο ἡ φυγὴ τῶν Περσῶν, ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ σύνθημα ἐδόθη πρότερον πρὸ τοῦ κρισίμου ἀγῶνος. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει δυνάμεθα τὴν ὑψωσιν ἐκείνην τῆς ἀσπίδος νὰ ἐκλάβωμεν ὡς τὴν ἀφορμὴν τὴν παρακινήσαντα τοὺς Πέρσας εἰς ἐπιβίβασιν. Τότε δ' οἱ προδότες ἐβοήθησαν ἀκουσίως τὸν Μιλτιάδην, ὅπως ἐπιχειρήσῃ τὴν αἰσίως ἀποβῆσαν ἐπίθεσιν αὐτοῦ¹.

«bing ἐν τοῖς Jahrbücher für klassische Philologie Τόμ. CXIX σ. 441 κ. ἑ.»
 «Ὅπως δ' ἐλλάκωτος εἶνε ἡ νεοτάτη γνώμη τοῦ Welzhofer Der Kriegszug des Datis und die Schlacht bei Marathon (Historisches Taschenbuch. Folge VI, Τόμ. XI (1892 σ. 77 κ. ἑ.), καθ' ἣν αὐτός, ἐπικρίνων τὴν περὶ τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος διήγησιν τοῦ Ἡρόdotου, ἀποδέχεται, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Δατίδος ἔπαυτο μετὰ τὴν ἄλυσιν τῆς Ἑρετρίας, οἱ δὲ εἰς Μαραθῶν ἀποβιβάσθηντες οὐκ ἔσαν ποσειδικὰ στρατὰ, ἀλλ' ἀπετελοῦντο ὑπὸ στρατιωτῶν παρασχεθέντων ὑπὸ τοῦ Ἰππίου μετ' ἀσθενοῦς περσικῆς ἑπικουρίας, ὅτι δ' ἡ μεταγενεστέρα παράδοσις ἐπεκάλυψε καὶ ἐξώγκωσε τὴν περὶ τῆς νίκης διήγησιν. Ἄλλ' ὀρθῶς ἀντιπεξήλθε πρὸς τὴν γνώμην ταύτην ὁ Eysenhardt Die Schlacht bei Marathon (Grenzboten Τόμ. LI, ἀρ. 12). Πρὸς περὶ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης καὶ τὰς μονογραφίας τοῦ W. W. Lloyd The battle of Marathon (Journal of Hellenic Studies. Τόμ. II σ. 380 κ. ἑ. Ἰωάννου Σούτσου Ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη (Ποικιλία Στοδ. "Ετ. Ζ' (1887) σ. 85 κ. ἑ. Ἰωάννου Τυπάλδου Ὅλιγα περὶ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης (Παρνασσός Τόμ. IA'. 1887 σ. 1 κ. ἑ.) H. Schaner Die Schlacht bei Marathon (Programm des Gymnasiums Weissenkirchen. 1894). Bury The battle of Marathon (Classical Review. Τόμ. X (1896) σ. 95 κ. ἑ.). Κ. Παπαμαχαλοπούλου Οἱ γίλιος Πλαταῖς ἐν Μαραθῶνι. 1894).

¹ Τὸ σημεῖον τῆς ἀσπίδος ἐπὶ τοῦ Πεντελικοῦ εἶνε γεγονός· ἀναμφέριστον. Τὴν δὲ κατὰ τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν κατηγορίαν ἀποκρούει ὡς συκοφαντίαν ὁ Ἡρόdotos (VI, 123). Πρὸς Kirchoff (Abhandlungen der Berliner Akademie. 1871 σ. 57 κ. ἑ.) καὶ Nitzsch (Rheinisches Museum Τόμ. XXVI σ. 243 κ. ἑ. [Τὴν γνώμην τοῦ Κορυττίου, ὅτι τὴν

Οἱ νικηταὶ τοῦ Μαραθῶνος δὲν ἠξιώθησαν ἀναπαύσεως μετὰ τὴν δεινὴν ἐκείνην μάχην. Καὶ ὁ μὲν Ἀριστείδης, οὗ ἀναμνησθέντος ἦτο ἡ χρηστότης, ἀρέθη μετὰ τῶν φυλετῶν αὐτοῦ, οἵτινες ἦσαν οἱ μάλιστα παθόντες ἐν τῷ ἀγῶνι, ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ὅπως φυλάξωσι τὰ λάφυρα καὶ ἀναλάβωσι τὴν φροντίδα περὶ τῶν νεκρῶν. Ὁ δὲ λοιπὸς στρατὸς ἀπήχθη ἐκ Μαραθῶνος μετὰ βραχεῖαν ἀνάπαυαν, τὴν δ' αὐτὴν ἐσπέραν τῆς μάχης εὐρίσκετο ἤδη ἐστρατοπεδευμένους ἐγγὺς τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ τὰ βορειοανατολικά τῆς πόλεως πλησίον τοῦ ἐπ' ὕψηλῳ κειμένου γυμνασίου Κυνοσάργους¹. Ὅτε δὲ οἱ Πέρσαι ἔβησαν μετὰ ταχὺν πλοῦν εἰς τὸν φαληρικὸν κόλπον, εἶδον ἅμα τῇ ἡμέρᾳ τοὺς ἦρωας τοῦ Μαραθῶνος παρατεταγμένους ἀπέναντι αὐτῶν καὶ ἐτοιμοὺς πρὸς νέον ἀγῶνα. Ἀλλὰ τί ὑπῆρξε τὸ παρακινῆσαν τοὺς Πέρσας νάποστῶσι πάσης ἀποπειρας πρὸς ἀπόδασιν εἶνε θυσερμηγνευτον. Ἴσως δὲ κυριώτατος λόγος τοῦ τοιοῦτου διαβήματος ὑπῆρξεν ἡ στάσις τοῦ Ἴππιου.

Ὁ Ἴππιος εἶχε πατήσει καὶ πάλιν τὸ ἔδαφος τῆς πατριδος ἐσχατόγηρος ὧν ἦδη. Καὶ μέχρι μὲν ἐκείνης τῆς ὥρας εἶχετο στερ-

ἀσιδία ἀνορίζαι οἱ ἐν Ἀθήναις μηδίζοντες ἀποδέχεται καὶ ὁ Wecklein Über die Tradition der Perserkriege σ. 34 κ. ἑ. Ὁ δὲ Delbrück Perserkriege σ. 52 κ. ἑ. φρονεῖ, ὅτι ἡ διήγησις περὶ τῆς ἀσιδίας ἦτο ἀπλοῦν κλάσμα τῶν Ἀθηναίων, ὅτι δ' ἐν Ἀθήναις οὐδὲ σικὰ περικεῖς φατρίαι ὑπῆρχε. Τοῦ Casagrandi (La battaglia di Maratona σ. 22 κ. ἑ.), διὰ μακρῶν πραγματευομένου τὸ ζήτημα τῆς ἀσιδίας, ἡ γνώμη εἶνε, ὅτι αὕτη ὑπόθεσις ὑπὸ τῶν μηδίζοντων, καὶ ἀπὸ τὸ τέλος τῆς μάχης, ἀλλ' ἀπέτυχε καὶ ὑπῆρξε τῶν ἀναγκαιῶν αἰτίων τῶν συναπαγορευτικῶν τὴν νίκην τῶν Ἀθηναίων. Ὁ δὲ Hauvette (Hérodote historien des guerres médiques σ. 267) φρονεῖ, ὅτι τὸ σημεῖον ὑπόθεσις ὑπό τινας τῶν περὶ τὸν Ἴππιον κατασκόπων, καὶ δὴ ὅτι οἱ Πέρσαι ἦσαν ἤδη ἐπὶ τῶν πλοίων].

¹ [Ἐν στίσει πρὸς τὴν ἀμνησθηθεῖσαν ταύτην πορείαν τῶν Ἀθηναίων ἴδε Müller-Strübing (Jahrbücher für klassische Philologie Τόμ. CXIX σ. 444 κ. ἑ.) καὶ Σπυρ. Π. Δάμπρου. «Θαυμασταὶ πορεῖαι ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις». Εἶνε δὲ τοῦτο τὸ τελευταῖον ἄρθρον σειράς ὄλης φερούσης τὴν ἐπιγραφὴν Ὁ Μακροθύμιος ἔρμος ἐν τῇ Ἑστίᾳ τῆς 8, 9, 20, 21, 22 καὶ 27 Μαρτίου 1896. Ἐν αὐτοῖς γίνεται διὰ μακρῶν λόγος περὶ τῆς εἰς τὸν ἀγγελὸν τῆς νίκης ἀναπνευστικῆς ἀρχαίας παραδόσεως, περὶ τοῦ ἐπιθήματος βάρου τοῦ ἔτους 239 π. Χ. μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς χαίρετε καὶ χαίρομε καὶ περὶ τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Ἀριστίωνος, τοῦ ἔργου Ἀριστοκλείους, ψευδῶς νομιζομένου συνήθως ὡς παριστάνοντος τὸν Μαραθωνοδρόμον, περὶ τῶν ἐν Μαραθῶνι τελομένων Ἡρακλείων καὶ τοῦ θύλου αὐτῶν, τῆς ἀργυρᾶς φιάλης].

ρῶς τῆς σκέψεως περὶ ἀνιδρύσεως τῆς δυναστείας αὐτοῦ, ἀλλὰ μετὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος ἀπέβαλε πᾶσαν προδοκίαν καὶ τὸ θάρρος αὐτοῦ εἶχεν ἐκλίπει. Σὺν δὲ τῇ ἀπογνώσει τοῦ Ἴππίου ἔμμενον οἱ στρατηγοὶ τοῦ Δαρείου ἄνευ περαιτέρω ὁδηγιῶν ἐξ ἰδίας δὲ πρωτοβουλίας δὲν εἶχον θάρρος νὰ ἐνεργήσωσι τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ φατρία ἐφ' ἧς τὴν ὑποστήριξιν εἶχον στηριχθῆ εἶχεν ἀποθαρρυνθῆ μετὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος. Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, εἶνε εὐεξήγητος ἡ ἀπόφασις τῶν στρατηγῶν τῶν Περσῶν, οἵτινες καὶ χωρὶς νὰ ὑποστῶσιν ἀξίαν λόγου ἀπώλειαν ἀνδρῶν, ἅτε κατὰ τὰ λεγόμενα ἀποβαλόντες μόνον ἑξακισχιλίους καὶ τετρακοσίους, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιστρέψωσιν οἴκοι πρὶν ἢ ἐπέλθωσιν αἱ χειμέριοι ἡμέραι τοῦ φθινοπώρου, ἀρκούμενοι τό γε νῦν ἔχον εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν τιμωρίαν τῆς Νάξου καὶ τῆς Ἐβρετρίας καὶ τὴν καθυπόταξιν τῶν Κυκλάδων. Ἡ ὁδὸς πρὸς τὰς Ἀθήνας ἦτο οὕτως ἀνοικτὴ διὸ ἠδύνατο πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἀρξαμένου ἔργου νὰ ἐπανέλθωσι κατὰ τὸ ἕαρ οἰουδήποτε ἔτους.

Οἱ δὲ Σπαρτιᾶται, οἵτινες εἶχον ὑποσχεθῆ βοήθειαν ἅμα τῇ παρελεύσει τῆς πανσελήνου, καθ' ἣν ἅπαντες οἱ πολῖται ὄφειλον νὰ παρίστανται εἰς τὴν θυσίαν τοῦ Ἀπόλλωνος Καρνείου, ἔφθασαν εἰς τὰς Ἀθήνας τὴν ὑστεραίαν τῆς μάχης. Οὕτω δὲ ἀντὶ νὰ παραστῶσιν εἰς τὸ θέαμα πόλεως ἀπειλουμένης καὶ ἀγωνιώσης, εὐρον ἐνώπιον αὐτῶν πολίτας χαιρόντας ἐπὶ τῇ νίκῃ καὶ ζωογονουμένους ὑπὸ εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ φρονήματος εὐγενούς. Οἱ Σπαρτιᾶται ἐξῆλθον εἰς τὸν Μαραθῶνα, ἐθαύμασαν κατὰ χώραν τὸ κατόρθωμα τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἐπέστρεψαν οἴκοι. Καὶ ὁ μὲν θαυμασμὸς ἐν ἐξεδήλωσαν οἱ πολεμισταὶ τῆς Σπάρτης ἴσως προήρχετο ἐξ ἀληθοῦς διαθέσεως καὶ ὑπῆρξεν εἰλικρινής· ἀλλ' ἡ πολιτεία τῆς Σπάρτης δὲν ἦτο τοιαύτη. Ἡ ἀρχαία ζηλοτυπία δὲν εἶχεν ἐξαλειφθῆ διὰ τῆς νέας συμμαχίας. Πράγματι, ἂν οἱ Σπαρτιᾶται ἤθελον ἀντιληφθῆ τοῦ κινδύνου τῆς ὁμοφύλου πόλεως ἐξ ἀγνῆς προαιρέσεως καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἐθνικῆς, δὲν ἤθελον ἐπωφεληθῆ τὴν ἐορτὴν τῶν Καρνείων ὡς πρόφασιν

τῆς καθυστερήσεως αὐτῶν, καθ' ἃ καὶ ἐν ὄρα ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς ἰδίας αὐτῶν χώρας δὲν ᾔθελον ἀμελήσει νάναλάδωσι κραταιότατα τὴν ἄμυναν χάριν οἰαζομένης ἑορτῆς¹. Ἄλλως δ' ἤλθον μόνον διςχίλιοι πολῖται, οὐδ' ἤγειτο αὐτῶν ὁ ἕτερος τῶν βασιλέων. Κατὰ ταῦτα ἐτιμωρήθησαν δεόντως ἐπὶ τῇ κακοπιστίᾳ αὐτῶν, μὴ προφθάσαντες νά συμμετάσχωσι τῆς τιμωριότητος τῶν μαχῶν διὰ τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα· οὕτω δ' ἀναγκάως τὴν δόξαν τοῦ πρώτου πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμου ἀρῆκαν εἰς αἰεὶ οἱ Σπαρτιῶται εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οἱ Δωριεῖς εἰς τοὺς Ἴωνας.

Ἄμα δὲ τῇ παρελεύσει τοῦ κινδύνου οἱ Ἀθηναῖοι ἐφρόντισαν πρὸ παντὸς περὶ ἐκτελέσεως τῆς εὐχῆς αὐτῶν καὶ περὶ τιμῆς τῶν ἰδίων νεκρῶν. Τεταγμένοι κατὰ φυλάς οἱ νεκροὶ, ἀνερχόμενοι εἰς ἑκατὸν ἐνενήκοντα καὶ δύο, ἐτάφησαν ἐν αὐτῷ ἐκείνῳ τῷ χώρῳ ἔνθα εἶχον πέσει ὑπὲρ πατρίδος. Ἐπὶ δὲ τῶν τάφων τῶν πεσόντων ἰδρύθησαν αἱ στήλαι, ἐφ' ὧν ἐπεγράφησαν τὰ ὀνόματ' αὐτῶν². Δεύτερον δὲ χῶμα γῆς ἐκάλυψε τοὺς ἐν πιστῇ σύμμαχίᾳ πεσόντας Πλαταιεῖς καὶ τοὺς δούλους τοὺς συναγωνισθέντας καὶ διὰ τῆς

¹ Τὰ ὑπὸ τοῦ Kaegi (Jahrbücher für Philologie. Supplement. Τόμ. XI, σ. 57) μνημονευόμενα παραδείγματα δὲν ἀποδεικνύουσιν, ὅτι τοὺς Σπαρτιῶτας ἐκόλυσε νά ἐκστρατεύσων ἡ ἑορτὴ τῶν Κερναίων, ἀλλὰ μόνον, ὅτι ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐγρησμέυσεν, ὡς εἰκόσ, πολλάκις ὡς πρόφασις ἀδρανούς διεξαγωγῆς πολέμων.

² [Κατὰ τὸν λόγον τοῦ Μαραθωνίου περὶ τὸν κοινῶς λεγόμενον Σωρὸν (Σωρόν);, ἐγένεον ἀποπερατήριος σκαφὴ τῷ 1884 ὑπὸ τοῦ Schliemann, μεθ' ἣν ἐνομήσθη, ὅτι οὗτος ἀνήγχετο εἰς προϊστορικοῦς χρόνους, τῷ καὶ ὁ Leake πρώτος ἐξήνεγκε τὴν γνώμην, ὅτι ἦτο ὁ τύμβος τῶν Μαραθωνομάχων. Ἐρχίνοντο δὲ εἰς τινὰς ὑποστηρίζοντα τὴν γνώμην περὶ προϊστορικῶν χρόνων εὐρήματα ἀκίδων ἐκ περιτύου ἢ ὄφρανοῦ λίθου ἐπὶ τοῦ χώματος ἐκείνου γῆς, εἰ καὶ ἄλλοι ἀντίτεινον εἰς τὸ τακμήριον τοῦτο. Ἴδε **Σπυρ. II. Λάμπρου** Ἱστορικὰ μελετήματα σ. 18 κ. ἑ. Ἄλλὰ μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1890 καὶ ἄλλας κατόπιν θεωρεῖται σήμερον βέβαιον, ὅτι ἐν τῷ Σωρῷ ἔχομεν τὸν τύμβον τῶν Μαραθωνομάχων. Περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τούτων καὶ τῶν κατ' αὐτὰς γενομένων εὐρημάτων, ἅτινα ἀπόκρινται ἐν τῷ Κεντρικῷ μουσίῳ τῆς ὁδοῦ Πατησίων, ἴδε **Bal. Στάγγ** (Ὁ τύμβος τῶν Μαραθωνομάχων ἐν Ἀρχαιολογικῷ δελτίῳ 1890 σ. 123 κ. ἑ. καὶ ἐν Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. XVIII τοῦ 1893 σ. 46 κ. ἑ.) **Σπυρ II Λάμπρου** ἐν τῷ Athenaeum τοῦ Λονδίνου τῆς 1^{ης} Ἰουλίου 1890, ἀριθ. 3272 σ. 70 κ. ἑ. **Hauvette** (Rapports sur les fouilles récentes pratiquées sur le tumulus de Marathon ἐν τοῖς πρακτικῶς τῆς Académie des Inscriptions et belles lettres 20 Νοεμβρίου 1891 καὶ Rapport sur une mission scientifique en Grèce σ. 8-17)].

θυσίας τῆς ἰδίας ζωῆς ἀξιοθέντας τῆς τιμῆς συμπολιτῶν. Ὁ δὲ τόπος τῆς ταρῆς θεωρεῖτο ἱερὸν τῆς χώρας, καὶ εἰς τοὺς πεσόντας καθιερώθη ἐτησία θυσία ὡς εἰς ἤρωας¹. Τῶν δὲ πλουσιῶν λαφύρων ἡ δεκάτη ἀνετέθη εἰς τοὺς ἐπικούρους θεοὺς, τὴν Ἀθηνᾶν, τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἄρτεμιν. Καὶ εἰς τοὺς Δελφοὺς δ' ἐστάλη ἀνάθημα, καὶ εἰς τὸν θεὸν Πᾶνα, ὅστις εἶχεν ἐπιφανῆ εἰς τὸν ἄγγελον τῶν Ἀθηναίων, πορευόμενον εἰς τὴν Σπάρτην, ἀφιερῶθη ἐξ εὐγνωμοσύνης ἐπὶ τῇ ἐπιδειχθείσῃ εὐνοίᾳ ἄντρον ἐπὶ τῶν κλιτύων τῆς Ἀκροπόλεως, ἅμα δὲ ἰδρύθη πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἐτησία ἑορτὴ μετὰ λαμπαδηδρομίας. Ἄλλ' ἡ μεγάλη ἐπινίκιος ἑορτὴ ἐπανηγυρίσθη δεκαοκτῶ ἡμέρας μετὰ τὴν μάχην ἐν Ἄγραϊς παρὰ τὸν Ἰλισσὸν ἐν ἡμέρᾳ ἀφιερωμένη εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἀρτέμιδος, τῇ ἕκτῃ τοῦ μηνὸς Βοηδρομιῶνος, ὅστις συγχρόνως ἦτο ἱερὸς εἰς τὸν Ἀπόλλωνα². Καὶ αὐτὸς μὲν ἐκεῖνος ἀπὸ τῆς πολεμικῆς βοῆς ἐν τῇ ἐπιθέσει ἔφερε τὸ ὄνομα Βοηδρόμιος, μιμούμενοι δὲ τὸν θεὸν αὐτῶν οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἐπιτεθῆ κατὰ τῶν τάξεων τῶν πολεμίων ἐν ὁρῶν καὶ μετὰ βοῆς.

Ὁ Μιλτιάδης ἦτο πρὸς ὧραν πανίσχυρος. Αἰσθανόμενος δὲ τὴν δύναμιν ταύτην, ὑπερετίμα αὐτήν, καὶ ἐφαντάζετο τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος μόνον ὡς ἀρχὴν σειρᾶς ὅλης λαμπρῶν πολεμικῶν ἄθλων. Ἠξίου δὲ τὴν ἀπόλυτον ἀρχιστρατηγίαν, ἧς εἶχεν ἀξιοθῆ, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο ἥκιστα πρόθυμος νάκουῃ συζητουμένης τὰς προτάσεις αὐτοῦ ἐν δημοσίᾳ συνεδρίᾳ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἤθελε νὰ τεθῶσιν ἄνευ συζητήσεως ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ πολεμικὰ πλοῖα καὶ χρηματικοὶ πόροι, ὅπως δυνηθῆ νὰ ἐπωφεληθῆ ἀμελλητὶ πρὸς νέας νίκας τὴν αἰσθησιν ἣν εἶχεν ἐμποιήσει ἡ νίκη τοῦ Μαραθῶνος εἰς τε τοὺς

¹ Ὑπῆρχεν ἐκεῖ τρύπασιον λίθου λευκοῦ (*Πανσανίου* I, 32, 5), ἀλλ' ἐξ ἀγνώστων χρόνων. [Πρβλ. Studnicka Ein Denkmal des Sieges bei Marathon (Jahrbücher des Deutschen archaologischen Instituts Tom. VI (1892) σ. 239 κ.έ.). Πρόκειται περὶ εὐρήματος γενομένου κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀκροπόλεως καὶ περιστάλλοντος Ἀρταφέρνην τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Δαρείου ἦτο δὲ τὸ ἀνάθημα μέρος συστάδος ὅλης ἀγαλμάτων].

² Hermann Gottesdienstliche Alterthümer § 56, 3.

Ἀθηναίους καὶ εἰς τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν. Ἰσχυρίζετο δὲ, ὅτι πλουσιώτατα λάφυρα ἔμελλον νὰ ἐξελέγξωσι δικαίαν τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ. Καὶ ἀντέκειτο μὲν τοιαύτη μυστικὴ δρᾶσις ὅλως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀττικῆς πολιτείας. Ἄλλ' εἶχον πρὸ μικροῦ ἤδη λάβει πείραν τῶν σωτηρίων ἀποτελεσμάτων αὐτοκράτορος στρατηγίας· εἶχον τυφλὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν τύχην τοῦ Μιλτιάδου, καὶ διὰ ταῦτα παρέβλεψαν, καὶ εἶδον μετὰ μεγάλης ὑπερηφανείας καὶ χρηστῶν προσδοκιῶν τὸν ἐξ ἑβδομήκοντα πλοίων στόλον ἀναγόμενον ὑπὸ τὴν στρατηγίαν αὐτοῦ. Ἦτο δὲ αὕτη, μὴ συνυπολογιζομένης τῆς παρατόλμου εἰς τὰς Σάρδεϊς στρατείας, ἡ πρώτη πολεμικὴ ἐπίθεσις τῆς Ἑλλάδος ἐναντίον τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Μιλτιάδης ἤδη παρὰ τὴν γέφυραν τοῦ Ἰστρου εἶχε κηρύξει τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἰωνίας ὡς τὸν ἀναγκαῖον σκοπὸν εἰς ὃν ἔπρεπε νὰ τείνωσι τὰ ὄπλα τῶν Ἑλλήνων, προσεδόκων νὰ κούσωσι διὰ βραχείων περὶ λαμπρῶν νικῶν καὶ ἰδοῦσι τὸν στόλον ἐπιστρέφοντα κατὰφορτον πλουσιῶν λαφύρων.

Ἄλλ' ἀντὶ τούτων πάντων ἦλθε τὸ ἄγγελμα, ὅτι ὁ στόλος ὤρμει ἄπρακτος πρὸ τῆς Πάρου. Ἦθελε δὴλα δὴ ὁ Μιλτιάδης νάργυρολογησθαι τοὺς συμμάχους τοῦ μεγάλου βασιλέως· πρῶτοι δ' ἔμελλον νὰ τιμωρηθῶσιν οἱ πλούσιοι Πάριοι, ἅτε παρασχόντες εἰς τοὺς Πέρσας μίαν τριῆρη καὶ ἀγωνισθέντες ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν· διὸ ἔπρεπε νὰ ὑποταχθῶσι καὶ πληρῶσωσι μεγάλην πολεμικὴν ἀποζημίωσιν. Ἄλλ' οἱ Πάριοι, ἔχοντες πεποιθήσιν ἐπὶ τὸ ὄχυρον αὐτῶν τεῖχος, ἐτόλμησαν ἀπροσδοκῆτως νάρνηθῶσιν ἀμφοτέρωτα ταῦτα. Ἐντεθεν δ' ὁ Μιλτιάδης περιέστη εἰς θέσιν δεινοτάτην, ἅτε μη παρεσκευασμένος μὲν πρὸς πολιορκίαν, μὴ δυνάμενος δ' ἀφ' ἑτέρου νὰποφασίσῃ ὅπως ἀπέλθῃ ἄπρακτος. Οὕτως ἀπωλίσθη ματαίως χρόνος καὶ χρῆμα, διὰ δὲ τῶν ἀποβάσεων αὐτοῦ καὶ δηώσεων τῆς νήσου οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ κατορθώσῃ. Τέλος δ' ἔνεκα τῆς ἀπελπίσεως αὐτοῦ καὶ ἀνυπομονησίας κατέφυγεν εἰς μαγγανείας. Καὶ δὴ ἐπειράθη, καθ' ἃ διηγοῦντο ἐν Πάρῳ, νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος, τῆς πολιοῦχου τῶν Παρίων, ὅπως διὰ κρυφίων θυσιῶν

ἐν αὐτῷ ἢ δι' ἀπαγωγῆς τοῦ ἀγάλματος τῆς θεᾶς προπαρασκευάσει
κατὰ τὰς ὑποδείξεις γυναικός τινος ὑποδιακόνου τοῦ ναοῦ τὰ τῆς
νίκης¹. Ἄλλ' ἢ ἐπιχειρήσει ἐκεῖνη ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, ὁ δὲ Μιλ-
τιάδης, ἐξερχόμενος ἐκ τοῦ τεμένου, ἐτραυματίσθη πηδῆσας ἐκ
τοῦ τοίχου· διὸ ὁ μέγαλαυχος ἀνὴρ μετὰ εἴκοσι καὶ ἕξ ἡμέρας ἠνα-
γκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰς Ἀθήνας
νοσῶν, ἄδοξος, φέρων τὰ πλοῖα κενὰ λαφύρων.

Τότε δὲ ἠγέρθη κατ' αὐτοῦ θύελλα δυσμενείας. Οἱ ἀρχαῖοι
αὐτοῦ ἀντίπαλοι, ὧν ἡ ἔχθρα εἶχεν αὐξηθῆ ὑπὸ τῶν πρωτοφανῶν
ἐπινικίων τιμῶν ὧν εἶχεν ἄξιωθῆ ὁ Μιλτιάδης, συνησπίσθησαν ἐκ
νέου. Ἐπρωτοστάτουν δὲ μετὰ τῶν ὀπαδῶν αὐτῶν οἱ Ἀλκμαιω-
νίδαι, οἵτινες μετὰ τὴν μάχης τοῦ Μαραθῶνος εἶχον διαβληθῆ δει-
νῶς, καὶ τότε ἐδράττοντο προθύμως τῆς εὐκαιρίας νὰ παραστῶσιν
ὡς πρόμαχοι τῶν δικαίων τοῦ δήμου. Ἀρχηγὸς δ' αὐτῶν ἦτο ὁ
Ἐάνθιππος, ὅστις εἶχε γυναῖκα ἀνεψιὰν τοῦ Κλεισθένης, τὴν Ἀγα-
ρίστην. Εὐρον δ' οἱ Ἀλκμαιωνίδαι τοὺς πολίτας εὐνοῦσάτα δια-
καιμένους πρὸς ἑαυτούς. Πράγματι πᾶς ὁ πρότερος ὑπὲρ τοῦ νι-
κητοῦ τοῦ Μαραθῶνος ἐνθουσιασμὸς εἶχε μεταβληθῆ εἰς τὸ ἐναν-
τίον, θεώρου δ' αὐτὸν τώρα μόνον φίλαυτον καὶ βίαιον ἄνδρα
περιφρονοῦντα τοὺς νόμους τῆς πόλεως. Ἡ δ' ἀγανάκτησις ἠύξη-
σεν, ὅτ' ἐγνώσθη, ὅτι ὁ Μιλτιάδης εἶχεν ἐπιχειρήσει τὴν ὅλην
ἀτυχῆ κατὰ τῆς Πάρου στρατείας ἰμόναν ἕνεκα προσωπικῶν λό-
γων, ὅπως ἐκδικηθῆ ἴδιον αὐτοῦ ἔχθρον ὃν εἶχεν ἐν τῇ νήσῳ, τὸν
Λυσαγόραν, ὅστις εἶχεν ποτε διαβάλλει αὐτὸν εἰς τοὺς Πέρσας.

Ἡ ἡμέρα τῆς δίκης ἔφθασεν. Ὁ Ἐάνθιππος κατήγγειλε τὸν

¹ Συμφωνῶν μετὰ τοῦ Grote [A history of Greece ἐκδ. 1869 Τόμ. Δ' σ. 290]
Γερμ. μεταφρ. [ἐκδ. δ' Τόμ. Β' σ. 593], προσέτιμησα τὴν διήγησιν τοῦ Ἡροδότου τῆς ἐν
τούτῳ δὴ λίαν ὑπόπτου ἐκθέσεως τοῦ Ἐφόρου παρὰ Στεφάνῳ τῷ Βυζαντίῳ ἐν
λ. Π ἄ ρ ο ς καὶ τοῦ Κορνηλίου Νέπωτος (ἐν τῇ Βίῳ τοῦ Μιλτιάδου 7). Ἡ ἀπόπειρα
τοῦ Μιλτιάδου, θελοντος νὰ ἐπωφεληθῆ τὴν προδοσίαν τῆς διακόνου τοῦ θεοῦ, ὅπως ἐκ-
κίσθῃ τὴν εὐνοίαν τῆς πολιούχου θεοῦ τῆς νήσου, δὲν εἶνε ἀπίθανος, καὶ δύναται νὰ ὑποστη-
ριθῆ διὰ πολλῶν ἀναλόγων γεγονότων. Ἰδε Bötticher Die Tektonik der Hellenes.
Βελ. Δ' σ. 142.

Μιλτιάδην ἐπὶ ἐξαπατήσει τοῦ δήμου καὶ καταχρήσει τῆς δημοσίας ἐμπιστοσύνης. Αὐτὸς ὁ δῆμος παρίστατο ὡς δικαστῆς, καὶ ὁ Μιλτιάδης ἤχθη πρὸ τῆς ἡλικίας. Κληθήρης ἐκομίσθη πρὸ τῶν δικαστῶν, ἀδύνατῶν αὐτὸς καὶ λέξιν νὰ προφέρῃ. Ἄλλ' οὔτε τὸ συγκλητικὸν θέαμα τοῦ νοσοῦντος ἤρωος, οὔτε ἡ ἀνάμνησις τῆς νίκης δι' ἧς εἶχεν ἀναβιβάσει τοὺς Ἀθηναίους εἰς ὑπέροχον θέσιν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, οὔτε οἱ λόγοι τῶν φίλων, οἵτινες ὑπέμνησαν καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἄλωσιν τῆς Δήμου, ἠδυνήθησαν νὰ κινήσωσιν εἰς εὖνοιαν τὸν δῆμον. Ὁ Μιλτιάδης ἐκρίθη ἔνοχος, διὰ δὲ δευτέρας ψήφου ἐμελλε νὰ ἰρισθῆ ἢ ποιῆ. Καὶ ἡ μὲν πρότασις τοῦ κατηγοροῦ ὠρίζε ποινὴν τὸν θάνατον, ὁ δὲ Μιλτιάδης ἐμελλε νὰ φονευθῆ ὑπὸ τοῦ δήμου, ἂν ὁ βουλευτῆς ὁ ἔχων τὴν προεδρίαν δὲν ἤθελε κατορθώσῃ διὰ τῆς ἐπιόρασεως αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ψηφοφορίας νὰπάμυνη ἀπὸ τοῦ καταδίκου τὴν βαρυτάτην ἐκείνην τῶν ποινῶν¹. Ἄντι δὲ τοῦ θανάτου ὁ κατηγορούμενος κατεδικάσθη εἰς χρηματικὴν ζημίαν πεντήκοντα ταλάντων, ἀντιστοιχοῦντων πρὸς διακοσίας ἐνενήκοντα χιλιάδας χρυσῶν φράγκων. Ἄλλὰ τὰ ἐν Χερσονήσῳ κτήματα τοῦ Μιλτιάδου μετὰ καὶ μεγάλου μέρους τοῦ πλοῦτου αὐτοῦ εἶχον περιέλθει εἰς τοὺς Πέρσας. Διὸ ἦτο ἀδύνατον εἰς αὐτὸν νὰ ποτίσῃ τὴν ποινὴν. Οὕτω δ' ἐθεωρήθη κατὰ τὰς αὐστηράς ἀπαιτήσεις τῶν ἄττικῶν νόμων ὀφειλέτης τοῦ δημοσίου, ἐκηρύχθη ἄτιμος, καὶ ἐπεβλήθη εἰς αὐτὸν ὡς ἐπιβαρυντικὴ ποινὴ ἡ εἰρκτή. Ἐν τούτοις δὲ τὸ τραῦμα αὐτοῦ ἐσφακέλισε, καὶ οὕτως ἀπέθανε, καταβεβλημένος τό τε σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν, καὶ κατέλιπεν εἰς τὸν υἱὸν ὡς μόνην κληρονομίαν πάμμεγα χρηματικὸν χρέος, οὗ ἡ ἀπότισις ἦτο τῶν ὧν οὐκ ἄνευ πρὸς ἀνάληψιν τῶν πολιτικῶν δικαιοματῶν τοῦ οἴκου.

¹ Δὲν δύναμαι νὰπορίθω, καθ' ἃ ποιεῖ ὁ Duncker (Geschichte des Alterthums (ἐκδ. ε' Τόμ. VII, σ. 158)), τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλάτωνος (Γοργ. σ. 516) (λέγοντος Μιλτιάδην δὲ τὸν ἐν Μαραθῶνι εἰς τὸ βάραθρον ἐμβαλεῖν ἐψηφίσαντο, καὶ εἰ μὴ διὰ τὸν πρύτανιν, ἐπέπεσον ἂν, εἰ καὶ ὁ **Ἡρόδοτος** (VI, 136) ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερομένῃ διπλῇ ἐπιφρήσει οὐδεμίαν ποιεῖται τοῦ πρυτάνεως μνείαν.

Τοῦ Μιλτιάδου ὁ θάνατος εἶνε ὀξεῖα παραφρωνία ἐν ταῖς ἐορτασίμοις ἡμέραις τῶν πρώτων ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγώνων τῶν Ἀθηναίων. Ἄλλ' ἔπως μὴ κρίνωμεν ἀδίκως, πρέπει νάναλογοισθῶμεν, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι πᾶσαν θρασύτητα καὶ αὐθαιρεσίαν ἐθεώρουν δικαίως τὸν χειρίστον ἐχθρὸν τῆς πολιτείας, ἐν ἧ ἕκαστος πολίτης εἶχε καθήκον νὰ ὑποτάσῃ ἑαυτὸν εἰς τὸ σύνολον. Ὁ δὲ Μιλτιάδης δὲν συγκατετίθετο νὰ εἶνε πολίτης ἐν τοιοῦτῳ πνεύματι. Ἡ ἐνοχὴ αὐτοῦ ἦτο ἀναμφήριστος. Προσεπῆλθε δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ἐν τῇ δίκῃ αὐτοῦ αὐτὸς ὁ δῆμος ἦτο ἅμα ὅ τε ἡδίκημένος καὶ ὁ δικαστής. Ἀνώτερον δὲ δικαστήριον ἐφετῶν δὲν ὑφίστατο, καὶ δὲν ὑπῆρχε νόμιμος διεξοδὸς πρὸς ὑπακατάστασιν τῆς χάριτος εἰς τὸ δίκαιον.

Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ὅστις συνήπτετο μὲν ἀμέσως πρὸς τὰ δυναστικά γένη τῶν παρελθόντων χρόνων, εἶχε δὲ καὶ αὐτὸς ὑπάρξει τύραννος, παρουσιάζονται πρωτοστατοῦντες ἐν τῇ πολιτείᾳ ἄνδρες οἵτινες εἶχον συγκατασκευάσει ἐν Ἀθήναις τὸ ἐλεύθερον πολίτευμα καὶ ἀνῆκον εἰς τοὺς νέους χρόνους. Τούτων δὲ ἦτο καὶ Ξάνθιππος ὁ Ἀρίφρονος, ὁ κύριος κατήγορος τοῦ Μιλτιάδου, ὅστις ἔδαινεν ἐπὶ τὰ ἔγχη τοῦ θεοῦ τῆς συζύγου, τοῦ Κλεισθένου, ὡς πρόμαχος τῆς ἰσότητος καὶ ἐλευθερίας τῶν πολιτῶν. Ἄλλ' ὁ δυνατώτατος τῶν πολιτῶν ἦτο ὁ Ἀριστείδης, ἅτε μετὰ τὸν νικηφόρον στρατηγὸν εἶπερ τις καὶ ἄλλος συμμετασχὼν τῆς δόξης ἐπὶ τῇ νίκῃ τοῦ Μαραθῶνος. Καὶ δὴ τὸ ἐπιὸν μετὰ τὴν μάχην ἔτος περιεβλήθη τὴν ἀρχὴν τοῦ πρώτου ἄρχοντος, ἀρχὴν, ἧς ἡξιώθη εἰς ἔνδειξιν ὑπερόχου τιμῆς διὰ τῆς ὑποχωρήσεως ἀπάντων τῶν ὑποψηφίων¹. Οὕτω δὲ ἡ εἰκαία διὰ κληρώσεως ἀφχαιρεσία μετεβλήθη εἰς ἐκλογὴν παρέχουσαν μεγίστην τιμὴν. Πρῶτος δὲ καὶ σοβαρὸς, ἀδιατάρακτον ἔχων τὴν γνώμην καὶ τὴν ἀπάθειαν

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 589.

τῆς ψυχῆς ἴστατο ἐν μέσῳ τοῦ εὐπαθοῦς πλήθους, ἀποβλέποντος εἰς αὐτὸν μετὰ πλήρους ἐμπιστοσύνης.

Παρ' αὐτῷ δ' ἔσπευδεν ὀρμητικὸς καὶ ἀνυπόμονος ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις δὲν εἶχεν ἀναδειχθῆ μετὰ τῶν πρωταγωνιστησάντων κατὰ τὰ προηγηθέντα γεγονότα. Τὸ τρίταιον τοῦ Μιλτιάδου εἶχεν ἐπαυξήσει τὴν φιλοδοξίαν αὐτοῦ· ἤθελε δὲ τώρα ἀντὶ πάσης θυσίας νὰ συνεχίσῃ καὶ συντελέσῃ τὸ διακοπὴν ἐκείνου ἔργον. Πράγματι ἡ αἰσία ἀπόκρουσις τοῦ πρώτου πολεμικοῦ κινδύνου δὲν εἶχε κλονήσει τὰς ἐδραίας αὐτοῦ πεποιθήσεις, οὐδὲ διαβουολήσῃ αὐτόν. Ἐν ᾧ δὲ τὰ πλήθη ἐτρύφων ἀκόμη καθηδυπαθοῦντα ἐπὶ τῇ εὐτυχεὶ διασώσει, ἐκεῖνος εἶχεν ἤδη πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ πεδία μελλουσῶν μαχῶν, προβλέπων, ὅτι οἱ Πέρσαι ἔμελλον νὰ ἐπανέλθωσι καὶ πάλιν, καὶ ἤ μετὰ τοιούτων δυνάμεων, ὥστε θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ ἀντίστασις ἐν ἀναπεπταμένῳ πεδίῳ. Καὶ αὐτὰ τὰ τεῖχη θὰ ἦσαν ἀνωφελῆ, ἂν ὅλη ἡ χώρα ἤθελε καταμεστωθῆ πολεμίων. Διὸ ἐπρόνοι, ὅτι τὸ θέατρον ἐπ' οὗ καὶ μόνου ἔμελλε νὰ κριθῆ προσηκόντως ὁ ἀγὼν ἦτο ἡ θάλασσα, αἱ δὲ παρὰ τὴν Πάρον ἀτυχίαι εἶχον δείξει σαφῶς, πόσον ἀνεπαρκεῖς ἦσαν αἱ κατὰ θάλασσαν δυνάμεις τῆς πόλεως.

Προήγαγε δὲ τὰ σχέδια αὐτοῦ ἡ συνεχὴς ἔλλειψις ἀσφαλείας ἐν τοῖς παραλίαις τῆς Ἀττικῆς.

Ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος ἐξεργάγη καὶ πάλιν ὁ ἀρχαῖος ἀγὼν πρὸς τὴν Αἰγίναν. Καὶ δὴ οἱ Αἰγινῆται, μὴ δυνηθέντες, καθ' ἃ γινώσκομεν ἤδη, νάπολάθωσι τοὺς ὀμίρους αὐτῶν εἰρηνικῶς, εὐρέθησαν ἠναγκασμένοι νὰ πειραθῶσιν, ὅπως κατορθώσωσι τοῦτο δι' ἄλλου τρόπου. Ἐπιβάντες δὲ τῶν καταδρομικῶν αὐτῶν πλοίων, ἐνήδρευον συμπερούσαν λείαν· εἰς τοῦτο δὲ παρεῖχον εὐκαιρίαν αἱ δημῶδεις ἑορταὶ αἱ τελούμεναι παρὰ τὰς ἀττικὰς παραλίας. Οὕτω κατώρθωσαν κατὰ τὴν ἐν Σουνίῳ ἑορτῇ τοῦ Ποσειδῶνος νάπαγαῶσι τὴν ἱερὰν νῆα τῶν Ἀθηναίων καὶ συλλάθωσι πολλοὺς τῶν ἐπιφανεστάτων πολιτῶν. Καὶ ἐπέτυχον μὲν οὕτω τὸν κυριώτατον τῶν σκοπῶν αὐτῶν, τὴν ἀπόδοσιν τῶν

ὁμήρων. Ἄλλ' ὅμως αὐτὴ ἡ ἔρις δὲν ἔπαυσε καὶ μετὰ ταῦτα, ἀπ' ἐναντίας δ' ἐξερράγη βιασιότερα, καὶ ἀπέβη πολὺ μᾶλλον γαλεπὴ καὶ αἰματηρά. Καὶ δὴ οἱ Ἀθηναῖοι, συνεννοηθέντες μετὰ τῆς ἐν Αἰγίνῃ δημοτικῆς φατρίας, ἐπεχείρησαν τὴν κατάληψιν τῆς νήσου διὰ προδοσίας, συγχρόνως δ' ἐπειράθησαν τῆς ὑπὸ τῶν Κορινθίων ἐνισχύσεως τοῦ ἀσθενοῦς αὐτῶν στόλου. Ἄλλ' οἱ Κορινθιοὶ δὲν ἠθελον νὰ συμμετάσχῃσι τοῦ ἀγῶνος ὡς ἐμπόλεμοι· διὸ ἐμίσθωσαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους εἴκοσι πολεμικὰ πλοῖα, ἕκαστον πρὸς πέντε δραχμάς¹. Οὕτως οἱ Ἀθηναῖοι ἔσπευσαν μὲν μετὰ ἐβδομήκοντα πολεμικῶν πλοίων ἐναντίον τῆς Αἰγίνης, ἀλλὰ κατέπλευσαν οὐχ ἥττον βραδύτερον τοῦ δέοντος, ὥστε δὲν προέφθασαν μὲν νὰ καταλάβωσι τὴν πόλιν ἐξ ἐφόδου κατὰ τὰ συμπεφωνημένα, δὲν προέφθασαν δὲ καὶ νὰ σώσωσι τοὺς ἐν τῇ νήσῳ συστασιώτας, οἵτινες, πεποιθότες ἐπὶ τὴν ἔγκαιρον ἄφιξιν τῶν Ἀθηναίων, εἶχον στασιάζει ἐναντίον τῶν κρατούντων ὀλιγαρχικῶν καὶ καταλάβει τὴν ἀκρόπολιν. Ἐπτακόσιοι δὲ τῶν ἀτυχῶν τούτων ἀπήχθησαν εἰς θάνατον ὡς προδοταί. Ἐπειτα δὲ ἠττήθη μὲν ὁ στόλος τῆς νήσου, ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι δὲν κατώρθωσαν νὰ παραφυλαχθῶσιν ἀπὸ νέων ἀπωλειῶν, καὶ ἠναγκάσθησαν νάρκεσθῶσιν εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις διάσωσιν τῶν Αἰγινήτων ἐκείνων ὅσοι εἶχον ἐκφύγει τὴν σφαγὴν, ἐν οἷς καὶ ὁ Νικόδρομος, ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀττικῆς φατρίας. Κατωκίσθησαν δὲ οὗτοι ἐν Σουνίῳ.

Κατελιημμένοι δὲ ὑπὸ διηνεκοῦς φόβου περὶ τῶν ἐγγυτάτων παραλίων καὶ τῆς καθημερινῆς θαλασσοπλοίας, φόβου μεγάλα κωλύματα παρεμβάλλοντος εἰς τὴν εὐπορίαν τῶν περὶ τὴν ἐμπορίαν διατριβόντων κατοίκων, ἐξ ἀνάγκης διέγνωσαν οἱ πολῖται τὴν αὐξησιν τοῦ στόλου ὡς ὄρον τῶν ὧν οὐκ ἄνευ τῆς κοινῆς εὐημερίας. Ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς εἰργάζετο ἀδιαλείπτως, ὅπως ὁσημέραι μᾶλλον καταδιβάσῃ τὴν πόλιν πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ αὐξήσῃ τὸν στόλον αὐτῆς. Ἐπὶ δὲ τῇ προτάσει αὐτοῦ ἐναυπηγοῦντο καθ' ἕκα-

¹ Ἦε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 281.

στον ἔτος εἴκοσι πλοῖα ¹. Ἀλλὰ πρὸς παρασκευὴν στόλου οἷον ἐθεώρει ἀναγκαῖον πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων αὐτοῦ δὲν ἤρκουν οἱ τέως ὑπάρχοντες πόροι. Ὡς δ' αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ διὰ τοῦ παρατηρητικοῦ αὐτοῦ βλέμματος πρῶτος ἀνακαλύψας τοὺς λιμένας τῶν Ἀθηνῶν, οὕτως αὐτὸς ὑπῆρξε καὶ ὁ διαγνοὺς τοὺς ἀναγκαῖους πόρους, δι' ὧν ἀπέβη δυνατὴ ἡ κατασκευὴ πολεμικοῦ στόλου μέλλοντος νάναδείξῃ ἀκατανίκητον τὴν πατρίδα ἐν τῷ νέῳ περσικῷ πολέμῳ.

Τὸ στενὸν μέρος τῆς ἀττικῆς χερσονήσου τὸ προεκβαλλόμενον εἶπερ τι καὶ ἄλλο εἰς τὸ νησιωτικὸν πέλαγος εἶνε ἡ ὀρεινὴ χώρα τοῦ Λαυρίου. Ἀποτελεῖται δ' ὄχι ἐξ ὄρεων οἷα τὰ περιβάλλοντα τὸν ὄριζοντα τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλ' ἐκ χθθαμαλῶν πετρωδῶν βράχειων, κατατεινομένων μὲν πρὸς τὴν θάλασσαν ἐν γραμμαῖς παραλλήλοις, ἀκάρπων δὲ καὶ καλυπτομένων μόνον ὑπὸ ἀραιῶν συστάδων πιτύων. Ἡ λοφώδης δ' αὕτη χώρα ἔκρυπτεν ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς πλουσίας φλέβας ἀργύρου, ἐκτεινομένης ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς ἐπὶ ὀγδοήκοντα καὶ δύο τετραγωνικὰ χιλιόμετρα, διαπεραιουμένας δὲ καὶ εἰς τὰς περικειμένας νήσους, ἐν αἷς διακλαδοῦνται. Ἡ δὲ μεταλλεῖα αὐτῶν, ἥτις πιθανώτατα ἤρχισεν ἐν χρόνοις λίαν ἀρχαίοις, ἤμαζε τότε μεγάλως. Διὰ φρεάτων καὶ ὑπονόμων εἶχον εἰσδύσει εἰς τὰ ἔγκατα τῶν ὄρεων, καὶ ἐπίσταντο τὸν διὰ ψυχαστογίων ἀερισμῶν τῶν ἐν τῷ βάθει κειμένων ὀρυγμάτων, ἐν οἷς εἰργάζοντο χιλιάδες ὄλοι δούλων. Καὶ ἀνήκον μὲν τὰ μεταλλεῖα εἰς τὴν πολιτείαν, ἀλλὰ δὲν εἰργάζετο ταῦτα αὕτη, ἐπώλει δ' ἐπὶ τακτῶν χρόνων τὰς διαφόρους μερίδας τῶν ἐργασίμων, ἥτοι τῶν ὑπὸ ἐκμετάλλευσιν, καὶ τῶν ἀνασαξίμων, ἥτοι τῶν ἐξηνητλημένων καὶ ἐγκαταλελειμμένων μετάλλων, εἰς εὐπόρους μισθω-

¹ Ἡροδότου VI 89· οἱ δὲ Κορίνθιοι.. Ἀθηναίοισι διδοῦσι δεομένοισι εἴκοσι νέας, διδοῦσι δὲ πενταδράχμοις ἀποδόμενοι· δωτήνην γάρ ἐν τῷ νόμῳ οὐκ ἐξῆν δοῦναι. Τὸ δὲ πρὸς τήρησιν τοῦ νόμου συμφωνηθὲν πενταδράχμον μίσθημα πρέπει πιθανῶς νὰ νοήσωμεν ἡμερῆσιον. (Die Willisch Beiträge zur inneren Geschichte des alten Korinth. Programm. Zittau. 1887.

τὰς ἀναλαμβάνοντας τὴν ἐκμετάλλευσιν καὶ καταβάλλοντας εἰς τὴν πόλιν ἐκ τοῦ ἐτησίου κέρδους τὴν εἰκοστὴν τετάρτην τοῦ μεταλλοῦ, ἤτοι τέσσαρα περίπου ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν, ἀντὶ τέλους¹. Ἄλλ' αἱ κτήσεις τῆς πολιτείας μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τυραννίδος ἐθεωροῦντο πάλιν κτήσεις τῶν πολιτῶν² κατὰ ταῦτα δὲ οἱ πολῖται ἤξισον, ὅπως τὸ καθαρὸν κέρδος τῶν μετάλλων περιέρχεται εἰς αὐτοὺς ὡς τοὺς κυρίους τῶν δημοσίων κτήσεων. Τοῦτο δ' ἐγένετο κατὰ τοιοῦτόν τινα τρόπον. Ἄν μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἐτησίων ἀναγκῶν τῆς πολιτείας ὑπελείπετο ἐν τῷ δημοσίῳ ταμείῳ ἄξιον λόγου χρηματικὸν περίσσευμα καὶ δὲν προετίετο ἄλλη τις χρῆσις αὐτοῦ πρὸς σκοποὺς δημοσίου, τὸ πλεόνασμα τοῦτο διενέμετο εἰς τοὺς πολίτας.

Ἐίχε δ' ἐπιστῆ ἀκριβῶς ἡ ὥρα τῆς διανομῆς ἄξιου λόγου χρηματος οὕτως, ὥστε ἀνελόγουν δέκα δραχμαὶ κατ' ἄνδρα, ὅτε, παραστὰς ὁ Θεμιστοκλῆς, προέτεινε τὴν εἰς αἶε διὰ ψηφίσματος τοῦ δήμου κατάργησιν τῆς διανομῆς τῶν ἐκ μετάλλων προερχομένων χρημάτων. Τοιαύτην διανομὴν ἐχαρακτήριζεν ὡς ἀσύνητον καὶ ἀδι-

¹ Αἱ Ἀθηναῖοι εἶχον πεντήκοντα μὲν τριήρεις ἐν τῷ αἰγυνητικῷ πολέμῳ (*Ἡροδότου* VI, 89), ἑξομῆκοντα δ' ἐν τῷ ἔτει τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος (*Ἡροδότου* VI, 132). Ἄν λοιπὸν ἡ τακτικὴ κατασκευὴ εἴκοσι τριήρων κατ' ἔτος ἐκ τῶν συνήθων πόρων ἐψηφίσθη τῷ 487 π. Χ. (Ὀλυμπ. 73, 2), ἐν νόμῳ *Διόδωρος ὁ Σικελιώτης* λέγει ψηφισθέντα μάλιστα τῷ 477 π. Χ. (Πρόβλ. Böckh Staatshaushaltung der Athener Τόμ. Α' ἐκδ. γ' σ. 316), τότε ἤδυνάτο μέχρι τοῦ εθνοπολέμου τοῦ 481 π. Χ. νὰ ὑπάρχῃ στόλος διακοσίων τριήρων (Duncker Geschichte des Alterthums Τόμ. Ζ' ἐκδ. ε' σ. 175). Stein εἰς *Ἡροδότου* VII, 144. Ἴδε καὶ Gitschmann-De Aristidis cum Themistocle contentione. Breslau. 1874 σ. 16 κ. ἑ. Κατὰ ταῦτα οὕτε διακόσιοι τριήρεις, ὡς ἠδυνάμεθα νὰ συναγάγομεν ἐκ τοῦ *Ἡροδότου* [VII, 144], οὕτε ἑκατὸν, ὡς ἐκ τοῦ *Πλουτάρχου* (ἐν βίῳ Θεμιστοκλείου 4) [καὶ *Πολυαίου* Στρατηγ. I. 30, 6], ἐναυπηγήθησαν διὰ μιᾶς. Ὁ Θεμιστοκλῆς εἰργάσθη πονηρῶς κατὰ μικρὸν ὑπάγων καὶ καταβιβάζων τὴν πᾶσιν πρὸς τὴν θάλασσαν [*Πλουτάρχος* ἐν β' ἀν.]. Ἄλλ' οὐχ ἦπτον ὁ Ἀριστοίτης διέγων λίαν ὀρθῶς, ὅτι πρόκειτο περὶ μεγάλης μεταβολῆς ἐν τῷ βίῳ τῶν Ἀθηναίων, ἐπειδὴ, ἐπερχομένης τοιαύτης ἀναπτύξεως τοῦ στόλου, δὲν ἤδυνάτο νὰ μείνῃ ἀδιατάρακτος ἡ κατὰ γῆν δύναμις τῆς πόλεως [Ἴδε περὶ τῶν εἰς τὴν ναυπήγησιν τοῦ στόλου ἀναφερομένων μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς Ἀθηναίων πολιτείας τοῦ *Ἀριστοτέλους* τὰ τοῦ Hauvette Hérodote historien des guerres médiques σ. 317 κ. ἑ. καὶ τὸ ἐπιμέτρον τοῦ μεταφραστοῦ ἐν τῷ τελευταίῳ τόμῳ τῆς ἀνὰ χεῖρας μεταφράσεως].

καιολόγητον διασπάθησιν τῶν δημοσίων πόρων, ἥμιστα ἀρμόζουσας εἰς πόλιν περιστοιχιζομένην ἐγγύθεν τε καὶ ἀποθεν ὑπὸ ἐχθρῶν. Ἄπ' ἐναντίας δ' ἔπρεπε νὰ ἰδρυθῆ ἐκ τῶν ἐτησίων πλεονασμάτων πολεμικῶν ταμεῖον καὶ νὰ ποιῶνται χρῆσιν τῶν χρημάτων μόνον πρὸς ναυπήγησιν πολεμικῶν πλοίων.

Ἄλλὰ πολεμικὸς στόλος δὲν ἠδύνατο νὰ κατασκευασθῆ ἄνευ τακτικῶν καὶ εἰδικῶν πόρων τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον τὰ ἐκ ναυπῶν ξύλων ναυπηγούμενα πλοῖα ὡς τὸ πλεῖστον μόνον ἐπὶ δέκα ἔτη ἠδύνατο νὰ πλεύσωσι. Τὰς δ' ἀληθεῖς αὐτοῦ προθέσεις οὐδὲ τώρα ἠδύνατο νὰ ποκαλύψῃ ὁ Θεμιστοκλῆς, ἀλλ' οἱ πρὸς τοὺς Αἰγινήτας ἀγῶνες καθίστανον τοὺς πολίτας προθύμους νὰ ποστῶσι παντὸς ἰδίου κέρδους χάριν τῆς εὐημερίας τῆς πολιτείας.

Ἡ δ' ἔξαρσις τοῦ φρονήματος ὠφέλησεν αὐτόν. Ἡσθάνοντο πάντες, ὅτι εἶχον ἀνατεῖλει νέοι χρόνοι, ὅτι αἱ Ἀθηναὶ ἔπρεπε νὰ γείνωσι δύναμις ναυτικὴ καὶ ὅτι τοῦτο ἦτο ἀδύνατον ἄνευ ἐθελουσίας τῶν πολιτῶν. Προσεπῆλθε δὲ καὶ ἡ πρὸ μικροῦ διανομῆ ἀπροσδοκῆτων λαφύρων καὶ ἡ διὰ τῆς προτάσεως τοῦ Θεμιστοκλέους παρεχομένη εἰς τοὺς ἀπορωτέρους προσδοκία ἀφθόνων κερδῶν.

Ἡ μεταλλεία ἤρχισε λειτουργοῦσα μετὰ νέου ζήλου ἐν τε Λαυριῷ καὶ ἐν Μαρωνείᾳ· ἦτο δὲ ἄλλως νῦν ἔργον φιλόπατρι ἢ κτῆσις μετάλλων ἀφ' οὗ χρόνου πρὸς τὸν ἐκ τῆς γῆς ἐξαγόμενον ἄργυρον συνεδέετο ἡ αὐξήσις τῆς δυνάμεως τῆς πατρίδος. Ἡδύνατο νὰ στηριχθῶσιν ἐπὶ τῆς φιλοτιμίας τῶν πλουσίων, οἵτινες, ἂν ἡ πόλις παρεῖχεν ὡς ἀποζημίωσιν τοῦ κύτους ἐνὸς πλοίου ἐν τάλαντον, ἰσοφαρίζον πρὸς ἑξακισχιλίαις ἀρχαίας δραχμάς, ἠδύνατο νὰ προσθέσωσιν ἐκ τῶν ἰδίων, ὅπως παράσχωσι πλοῖον κατὰ τὸ ἐνὸν καταλληλότεατον πρὸς πλοῦν.

Ἄν ἀναλογισθῶμεν, ὅποια ἔμελλεν ἀναγκαίως νὰ εἶνε ἡ ἐπὶ τὸν ἔλον βίον ἐπιδράσις τῶν ἀποφάσεων τούτων καὶ μέτρων, ἐννοοῦμεν εὐκόλως τὸν λόγον δι' ὃν ἅπαντες οἱ πολῖται δὲν συνήγουν εἰς αὐτά. Ἡ διὰ μιᾶς πλείστων ὄσων τριῆρων κατασκευὴ ἀπῆτει τὴν

σύγχρονον διάθεσιν πολλῶν ἐργατῶν οὕτως, ὥστε δὲν ἐπῆρκον οἱ ἐγγχώριοι. Ἀπανταχόθεν λοιπὸν συνέρρεον οἱ ξένοι τεχνῖται, καὶ τῶν ἐγγχωρίων δὲ πολλοὶ ἔνεκα τοῦ μεγαλειτέρου κέρδους ἐγκατέλιπον τὰ συνήθη αὐτῶν ἔργα. Τὸ ἡμερομίσιον ἠϋξήσεν, ὁ βίος ἀπέβη δαπανηρότερος, ἔγεινε δ' αἰσθητὴ γενικὴ τις ἀνησυχία, καὶ πολλοὶ συνετοὶ ἄνδρες ἐκίνουν περιφρόντιδες τὴν κεφαλὴν, βλέποντες τὴν μεταβολὴν τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὸν ἔλον βίον τῶν πολιτῶν. Οἱ δὲ τοιοῦτοι ἀπέβλεπον πρὸς τὸν Ἀριστείδην.

Εἶπερ τις καὶ ἄλλος ἐπεθύμει ἐκεῖνος ζωηρῶς τῆς πατρίδος τὸ μεγαλεῖον, ἀλλὰ διεπνέετο ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι τοῦτο ἔπρεπε νὰ εἴνε ἰδρυμένον ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως ἐφ' ἣς εἶχεν αὐξήσει ἡ πόλις ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν θεῶν. Ἡ βᾶσις δὲ αὕτη, ἣτις δὲν ἠδύνατο νὰ διασαλευθῆ ἀποινεῖ, ἦτο πρὸ πάντων ἡ περὶ τὴν γεωργίαν εὐδοκίμησις τοῦ λαοῦ καὶ ὁ πρὸς τὸ πάτριον ἔδαφος ἔρωσ. Ἡ δὲ ναυπήγησις στόλου, οἷον ἤθελε νὰ κατασκευάσῃ ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅπως ἐν περιπτώσει κινδύνου σώσῃ τὴν πόλιν ἐπὶ τῶν πλοίων, ἐφαίνετο εἰς αὐτὸν οἰονεῖ τις ἀπόγνωσις περὶ τῆς προστασίας τῶν θεῶν τῆς ἀττικῆς χθονός, οἰονεῖ τις ἐγκατάλειψις τοῦ ἱεροῦ ἔδαφους, οἰονεῖ τις ἡμιφυγία.

Τὸν Ἀριστείδην ἐφόβει τὸ παράδειγμα τῶν Ἰωνίων πόλεων. Καὶ δὴ οἱ Ἴωνες οὐδέποτε ἔσχον πλειότερα πλοῖα ἢ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Κύρου, καὶ ὅμως εἶχον ἠττηθῆ ἑπονειδίστως ἢ εἶχον ἐγκαταλίπει τὰς πατρίδας. Τί εἶχον γείνει οἱ ὑπερήφανοι στόλοι τῆς Μιλήτου καὶ τῆς Χίου, τίνα βοήθειαν εἶχον παράσχει εἰς τοὺς Θασίους οἱ θησαυροὶ καὶ τὰ πλοῖα αὐτῶν; Δὲν εἶχε δὲ ὑπάρξει ἐφήμερος ἡ ἀκμὴ τῆς θαλασσοκρατίας τῶν Σαμίων;

Ὁ Ἀριστείδης ἐφοβεῖτο τὴν μονομερῆ τροπὴν ἐπὶ τὸν ναυτικὸν βίον καὶ τὴν κατὰ θάλασσαν δύναμιν καὶ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς ἐπὶ τὰ ἔθνη τοῦ λαοῦ. Ἐφοβεῖτο, ὅτι ἡ ἀνδρεία τῶν πανόπλων καὶ ἐχόντων ἐγγειον κτήσιν πολιτῶν, ἣτις εἶχε δοκιμασθῆ λαμπρῶς ἐν Μαραθῶνι, ἔμελλε νὰποβάλλῃ τὴν τιμὴν αὐτῆς καὶ σημασίαν ὑπὸ τῆς δουλοπρεποῦς ἐργασίας τῶν ἑρετῶν. Ἄπ' αὐτῶν ἔμελλε

τὸ ἐξῆς νὰ ἐξαρτᾶται τῆς πόλεως ἢ σωτηρίας· ἕνεκα δὲ τῆς συρροῆς ξένων τυχοδιωκτῶν ἔμελλον ἡσήμεραι μᾶλλον νὰ διαφραγῆ καὶ μεταβληθῆ ὁ πυρὴν τῶν ἐντίμων καὶ λογάδων πολιτῶν. Ἄν αἱ Ἀθηναὶ ἀπέβαινον ναυτική δύναμις κατ' ἐξοχὴν, ἔμελλον νὰ ποβάλωσι πᾶν στερεὸν ἔδαφος καὶ νὰ παρασυσθῶσιν εἰς ἐπιχειρήσεις ἀσκόπους καὶ ἀμέτρους αἵτινες δὲν θὰ συνεβάδιζον πρὸς σώφρονα οἰκονομικὴν διοίκησιν καὶ συνετὴν διεύθυνσιν τῶν τῆς πολιτείας.

Τοιαῦται ἦσαν περίπου αἱ σκέψεις τοῦ Ἀριστείδου. Ἡ φυσικὴ διαφορὰ τῶν δύο χαρακτήρων αὐτοῦ καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους, ἧτις εἶχεν ἐκδηλωθῆ παρ' αὐτοῖς ἤδη ἐν παιδικῇ ἡλικίᾳ, εἶχε σὺν τῷ χρόνῳ ἀναπτυχθῆ εἰς τέλειον ἀνταγωνισμόν. Ἦτο ἀγὼν ἀρχῶν ἀδιαλλάκτων πρὸς ἀλλήλας, ἀγὼν τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νέων Ἀθηνῶν, τῆς συντηρητικῆς φατρίας καὶ τῆς φατρίας τῶν προοδευτικῶν.

Ὁ Ἀριστείδης εἶχεν ἀποβῆ, χωρὶς νὰ σκοπῆ τοῦτο, ὁ ἀρχηγὸς τῶν συνετῶν πολιτῶν. Ἐπεδεικνύετο δὲ καὶ νῦν ὅλος ἄλλοτε, ἄμοιρος πάσης φιλοδοξίας καὶ πλεονεξίας. Διετράνου δὲ τὴν ἄδολον αὐτοῦ φιλοπατρίαν ἀποσύρων τὰς ἰδίας αὐτοῦ προτάσεις εὐθὺς ὡς αἱ δημόσιαι συζητήσεις ἀπεδείκνυσον, ὅτι αἱ ἀντιρρήσεις τῶν ἀντιπάλων ἦσαν δεδικοιολογημέναι. Καὶ ἐπειράθη μὲν μετὰ μεγίστης εὐσυνειδησίας νὰ μείνῃ ἀπηλλαγμένος παντὸς φατριασμοῦ, ἀλλ' ἢ ἀντίθεσις προσέλαβεν ἡσήμεραι μᾶλλον χαρακτῆρα ἰδιωτικῆς ἔχθρας. Ἀφ' οὗ ὁ Ἀριστείδης ἐθεώρει τὴν δύναμιν τοῦ ἀνταγωνιστοῦ κινδυνώδη, ἐξ ἀνάγκης ἔμελλε νὰ πειραθῆ, ὅπως ἀντιπαλαίση κατ' αὐτῆς διὰ πάσης μηχανῆς. Διὸ περιέστη εἰς τὴν ἀνάγκην νάντιθῆται καὶ εἰς προτάσεις τοῦ Θεμιστοκλέους ἀκινδύνους καὶ ἀναμφισβητήτως σωτηρίου· τὰς δὲ ἰδίας αὐτοῦ προτάσεις εἰςῆγεν εἰς τὸν δῆμον δι' ἄλλων, ὅπως μὴ τὸ ὄνομα αὐτοῦ προκαλῆ τὴν ἀντίρρησιν τοῦ ἀντιθέτου. Ὅμοίως δὲ λέγεται, ὅτι ἐπῆλθον ἀνάλογοι ῥήξεις ἐν ζητήμασιν ἀναφερομένοις εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν, ἐπειδὴ ὁ Ἀριστείδης, αἰρεθείς ἐπιμελητῆς τῶν δημοσίων προσδῶν, ἐκόλαζε μετ' ἀπαρακλήτου αὐστηρότητος καὶ αὐτὰς

τὰς μικροτάτας τῶν ἀρχόντων καταχρήσεις· δὲν ὤκνησε δὲ νὰ ζητήσῃ εὐθύνας παρὰ τῶν προκατόχων καὶ δὴ καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ Θεμιστοκλέους¹.

Ἔνεκα δὲ τούτων πάντων οὗτος, καίπερ ἔχων ὑπὲρ ἑαυτοῦ τοὺς πλείστους τῶν πολιτῶν καὶ δεσπόζων τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου διὰ τοῦ λόγου, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ ὅπως ἠγῆται ἀσφαλῶς τῶν πολιτῶν ἐφ' ὅσον ὁ Ἀριστείδης, ἰστάμενος ἀντιμέτωπος αὐτοῦ, ὑπερηυδοκίμει διὰ τοῦ ὄγκου τῆς γοητείας ἣν ἐξήσκει. Ἄπαντες εἶχον συνειθίσει νὰκούωσιν αὐτὸν καὶ πείθωνται εἰς τὴν γνώμην αὐτοῦ· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοσοῦτον καθολικῆ εἶχεν ἀποβῆ ἢ πρὸς αὐτὸν ἐμπιστοσύνη τοῦ δήμου, ὥστε, ὡς διέβαλλον αὐτὸν μετὰ πικρίας οἱ ἀντιπαλοὶ, καθίστανε περιττὰ τὰ δημόσια δικαστήρια, ἅτε συνήθως καλούμενος εἰς δικαιοσύνην ὑπὸ τῶν διαμαχομένων καὶ διαλύων τὰς ἐριδας εἰρηνικῶς ὡς διαλλακτής.

Οὕτως οἱ πολῖται ἐν χρόνοις καθ' οὓς προσήγγιζεν ὁ ἀπειλητικώτατος τῶν κινδύνων, ἀπαιτῶν εἴπερ ποτὲ τελείαν σύμπνοϊαν, ἐφέροντο μετέωροι μεταξὺ δύο ἀντιπάλων φατριῶν. Ἐπειδὴ δ' ἡ τοιαύτη κατάστασις ἀπέβαινε ἀφόρητος, εἰσηγουμένων τῶν περὶ τὸν Θεμιστοκλέα, ἀπήτησαν τέλος οἱ πολῖται τὴν δίκην τοῦ ὄστρακισμοῦ κρίσιν τῆς διαφορᾶς. Καὶ πρότερον μὲν εἶχε χρησιμεύσει ὁ ὄστρακισμὸς πρὸς ἐξώσιν τῶν φίλων τῶν τυράννων, τῶρα δὲ πρῶτον, καθ' ὅσον γινώσκομεν, ἔχεινε χρήσις αὐτοῦ, ὅπως προκληθῆ ἡ ὀριστικὴ γνώμη τοῦ δήμου περὶ τῶν ἀρχηγῶν πολιτικῶν φατριῶν ἀνταγωνιζομένων περὶ τῆς διοικήσεως τῶν κοινῶν καὶ κριθῆ ἢ ἀμφισβήτησις περὶ δύο πρὸς ἀλλήλ' ἀδιαλλάκτων πολιτικῶν προγραμμάτων. Τὰ ἱκρία διὰ τὰς δέκα φυλάς ἐστήθησαν ἐν τῇ ἀγορᾷ· μετὰ ζήλου δὲ μεγαλειτέρου τοῦ συνήθους συνέρρευσαν τὰ πλήθη ἐκ πάντων τῶν δήμων· κατὰ δὲ τὴν γενομένην ὄστρακοφορίαν ἔκριναν οἱ πολῖται ὀνηγηθέντες ὑπὸ αἰσθημάτων ἀναμφιλέκτως δικαίου.

¹ [Μικρῶν τινῶν μεταβολῶν τοῦ πρωτοτύπου καὶ προσθηκῶν εἰς αὐτὸ ἐν τοῖς ἀνωτέρω τὴν δικαιολογίαν ἢ εὐρὴν ὁ ἀναγνώστης ἐν τῇ ἐπιμέτρῳ τοῦ μεταφραστοῦ τῆ συναφθεσομένης εἰς τὸν τελευταῖον τόμον τῆς ἀπὸ χείρας μεταφράσεως].

Καὶ δὴ διέγνωσαν τὸν Θεμιστοκλέα ὡς τὸν πολιτικὸν ἐκείνον ἄνδρα οὐ εἶχεν ἀνάγκην ἢ πόλις, τὸν ἄνδρα ἕστις μόνος ἡδύνατο νάντιμετωπίσῃ τὰς περιστάσεις καὶ μόνος ἡδύνατο νὰ συντελέσῃ, ὅτι αὐτὸς εἶχεν ἀρχίσει. Ἠσθάνθησαν δὲ τὴν ἀνάγκην νὰ περιβάλλωσιν αὐτὸν διὰ τῆς πλήρους αὐτῶν ἐμπιστοσύνης. Ἠξιώθη δ' ὁ Θεμιστοκλῆς τῆς νέας ταύτης ἐπιτυχίας δέκα ἔτη μετὰ τὴν παρ' αὐτοῦ κτίσιν τοῦ Πειραιῶς ὡς ἐπινείου, καὶ ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ παρέδωκεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐπὶ μακρὸν διαμρισητήθηϊσαν διεύθυνσιν τῶν κοινῶν. Ὁ Ἀριστείδης ἐξεχώρησε τῆς Ἀττικῆς ἐξόριστος πιθανῶς τῷ 483 π. Χ. (Ὀλυμπ. 74, 2), καὶ ἤρχισεν ἢ πλήρης ἰσχὺς τοῦ περὶ τῶν μεταλλείων νόμου. Οὕτως ὁ Θεμιστοκλῆς μετὰ προσδοκίαν μακρὰν καὶ ἀόκνους ἀγῶνας ἡδύνατο νὰ προβῇ ἀκωλύτως εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Καὶ οἱ μὲν δυσμενῶς ἔχοντες ἀπεσύρθησαν, οἱ δ' ἀντίπαλοι ἔμειναν ἐστερημένοι ἀρχηγοῦ, καὶ τὸ μέγα πλῆθος τῶν πολιτῶν ὑπετάχθη ἐπὶ γρηστοαῖς προσδοκίαις εἰς τὴν ἡγεσίαν τοῦ δαιμονίου ἀνδρός, ἕστις ἡδύνατο πλέον νὰ δεῖξῃ, ὅτι δὲν εἶχε μὲν ἰδιάζουσαν εὐφυίαν περὶ τὰς τέχνας τῶν Μουσῶν, ἀλλ' εἶχε τὴν τέχνην πολιτείαν μικρὰν νάναδείξῃ μεγάλην¹.

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Ἀριστείδου 4.

² Ἐν τῷ χρονολογικῷ προσδιορισμῷ τῆς πολιτικῆς δράσεως τοῦ Θεμιστοκλέους ἠκολούθησα τὴν γνώμην τοῦ Böckh 'De archontibus [Atticis] pseudonymis [Abhandlungen der k. preussischen Akademie der Wissenschaften 1827 σ. 129 κ. ἑ. καὶ Kleine Schriften Τόμ. Δ' σ. 266 κ. ἑ.]. Πράγματι ὃ ἔπαυθ' καὶ ἐξ ἑλλων λόγων (ἴδε ἀνωτέρω σ. 292 κ. ἑ.) ἐξάγεται, ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς πρὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης ἦτο ἀνὴρ κεντημένος ἢ ἡδὲ μεγάλην βλάβην ἐπὶ τὰ τῆς πολιτείας, δὲν ὑπάρχει λόγος νάποδεγθῶμεν, ὅτι ὁ παρὰ Διονυσίου τῷ Ἀλικαρνασεί (Ῥωμ. ἀρχ. VI, σ. 367) ἀρχὸν τοῦ ἔτους 494-493 π. Χ. (Ὀλυμπ. 71, 4) εἶνε ἄλλος ὁμόνομος Θεμιστοκλῆς καὶ ἀναζητήσομεν ἄλλο ἔτος ὡς τὸ τῆς ἀρχῆς ἢ σ' κατ' ἐνιαυτὸν ἤρξεν ὁ Θεμιστοκλῆς συνοδῶς τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ Θουκυδίδου (I, 93). Αἱ δὲ παρατηρήσεις τοῦ Droysen (Kieler Studien σ. 79) ἐπικυροῦσι τὴν γνώμην τοῦ Böckh. ἴδε καὶ Wachsmuth Die Stadt Athen Τόμ. Α' σ. 513. Μάλλον δ' ἀμφίβολα εἶνε τὰ κατὰ τὸν χρόνον τοῦ περὶ μεταλλίων νόμου. Βιβάταις πολλάκις ἐφηρσίθησαν ὅμοιοι νόμοι, οἷος ὁ μνημονευόμενος παρὰ Διοδώρῳ τῷ Σικελιώτῃ (XI 43), καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου (ἴδε καὶ ἀνωτέρω σ. 321 ἐν σημ.) καθίσταται πιθανόν, ὅτι ἦδη τῷ 491 π. Χ. ἐφηρσίθη ὁ πρῶτος κρίσιμος νόμος (Gitschmann De Aristidis cum Themistocle contentione σ. 20 κ. ἑ.). Ἀλλὰ δὲν βλέπω λόγον, ὅπως ἀμφισβῶμεν, ὅτι πρὸ τοῦ πρώτου νόμου διενέμετο τὸ ἐκ τῶν μεταλλείων πλεονάσμα καὶ ὡς τακτικῶς κατ'

Ἄπαντες δ' ἠσθάνοντο τῶρα ἐπερχομένην γοργῶς τὴν αὔξησιν τῆς πολιτείας. Πρὸς μὲν ἀναπλήρωσιν τῶν ἀμεληθέντων ἐν πολυτίμῳ χρόνῳ ἀνωφελῆτως διαρρέυσαντι ἐδιπλασίασαν τὸν ζῆλον, καὶ αἱ τριήρεις καθελκύοντο ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην ἐτοιμοπόλεμοι ἐκ τῶν νεωρίων. Πρὸς ὄφελος δὲ τῶν Ἀθηνῶν ἐγίνετο χρῆσις τοῦ ἐν ταῖς ἀρχαιοτέροις τῶν ναυτικῶν πόλεων γενομένων ἐφευρέσεων, δι' ὧν εἶχε τελειοποιηθῆ ἡ ναυπηγία. Πρὸς τοῦτο καθίστανον εὐχερεστέραν διὰ παντοίων παροχῶν τὴν εἰς Ἀθήνας συρροὴν ξένων ναυπηγῶν, τεχνιτῶν καὶ χειρωνάκτων. Καίτοι δὲ δὲν ἐπήρκουν οἱ πόροι πρὸς σύγχρονον ἐξακολούθησιν τῆς κτίσεως τῶν τειχῶν, οὐχ ἤττον ἠβροίσθη ἤδη ἐντὸς τοῦ ἀρξασμένου περιβάλου τοῦ ἐπιλείου πληθὸς φιλεργῶν κατοίκων, οὔτινες ἔζων ἐν αὐτῷ ὡς μέτοικοι καὶ εἶδον νέαν ὄψιν εἰς πάντα τὰ πρὸς τὴν ναυτιλίαν συνεχό-

εῖτος καὶ μεταξὺ ἀπάντων τῶν πολιτῶν, καθ' ἃ λίγαι βῆται ὁ Ἡρόδοτος. Πράγματι τοῦτο ἦτο ἐσοδὸν ἐκ κτίσεως τῆς πόλεως καὶ ὄχι θεωρεῖα, οἷα αἱ σποδοσῖαι, ὧν δὲν μετείχον οἱ εὐποροί. Διὰ τοῦτον δὲ τῶν λόγων ἐν ἀνήρχετο ταῦτο, τὸ ἐσοδὸν καθ' ἑκατὸν ἔτος εἰς δραχμὰς δέκα κατ' ἄνδρα, ἀλλὰ τοῦτο ἦτό τι ὅλιον [ἐκτακτὸν ἀναμφιβόλως ἔνεκα τῆς εἰς τὴν συνῆθη πρόσδοτον προσθήκης ἀξίων λόγου ποσῶν ἐξ ἄλλων ἐπιπλ. Οὗτως ἡ πρόσδοτος εἶχεν ἀνέλθει ἐν ἔλει εἰς δεκάκις 30000 δραχμὰς, ἦτοι εἰς πεντήκοντα τάλαντα], ἀντιστοιχοῦντα [μετὰ τὴν ἀναγωγὴν εἰς τὴν σημερινὴν ἀξίαν τοῦ μετάλλου πρὸς περίπου δύο ἑκατομμύρια καὶ τετρακοσίας χιλιάδας σημερινῶν δραχμῶν]. Τὴν δ' εὐνοικίην τούτην περίστασιν ἐπισημῶν ὁ Θεμιστοκλῆς χάριν τῶν σκοπῶν αὐτοῦ. Κατὰ τὸν *Πολύαινον* (Στρατιγ. I, [30.5]) οἱ Ἀθηναῖοι ἐμελλον τότε δὴ νὰ διανεμηθῶσιν ἑκατὸν τάλαντα, ἦτοι τὴν ἐκ τῶν μεταλλείων πρόσδοτον πολλῶν ἐτών, καὶ ἀπεφάσιζαν νὰ διώσωσιν αὐτῶν ἀνὰ ἑν τάλαντον εἰς ἑκατὸν πολιτὰς πρὸς ναυπήγησιν τριήρων. Ἡ παράδοσις δὲ αὕτη ἐν εἶνε ἀναξία πίστεως, ἂν ἀποδεχθῶμεν, ὅτι διὰ τοῦ ἐνὸς τάλαντος ἀναυπηγεῖτο μόνον τὸ σκάφος τοῦ πλοίου (Böckh Staatshaushaltung der Athener Τόμ. Α' ἐκδ. γ' σ. 141). Ἄν δὲ οἱ ἀναλαμβάνοντες τὴν τριηραρχίαν προσέθετον κατὰ τὴν ναυπήγησιν καὶ χρήματα ἐξ ἴδιων, οἱ ἀπορώτεροι τῶν πολιτῶν ἠδύναντο νὰ περισθῶσιν ἐπι εὐκολώτερον, ὅπως ἀποσπῶσι τοῦ εἰς αὐτοὺς ἀνήκοντος μέρους τῆς διανεμηθείας προσόδου. Ἐν τοῖς κυρίοις δὲ συμφωνεῖ πρὸς ταῦτα καὶ τὸ [ἤδη κατὰ τὸν γράνον τῆς ἐκτοπίσεως τῆς τελευταίας ἐκδόσεως τοῦ πρωτοτύπου γνωστὸν] ἀπόσπασμα ἐκ τῆς *Ἀγιστοκλέους* Ἀθηναίων πολιτείας [Ἰδε Diels Berliner Fragmente der Ἀθηναίων πολιτεία des Aristoteles ἐν ταῖς Abhandlungen der Berliner Akademie, 1885 [καὶ ἐν ἴδιῳ τῷ βίβλ.] σ. 32 Ἐν αὐτῷ οἱ ἐκμισθωταὶ τῶν μεταλλείων γαλοῦνται οἱ τὰ μέταλλα τὰ ἐν Μαργονείῃ καὶ Λαυρεΐῃ κεκτημένῃ, ἢ δὲ πλήρως ἐφαρμογῇ τοῦ νόμου συμπίπτει πρὸς τὸν ἐξοστρακισμὸν τοῦ Ἀριστείδου. [Ἰδε καὶ Theodor Frantz Themistokles und die attische Marine. Mannheim 1898 καὶ τὸ ἐν τῇ τελευταίῃ τῷ μῦθῳ τῆς παρούσης μεταφράσεως ἐπιμέτρον τοῦ μεταφραστοῦ].

μενα ἔργα. Πλούσιοι πολῖται, οἷος ὁ Κλεινίας, ἡμιλλῶντο νὰ ναυπηγῶσι καὶ ἐξαρτύωσιν ἰδίαις δαπάναις πολεμικὰ πλοῖα χάριν τῆς πόλεως. Ἄπαντες οἱ νεανῖαι ἤσχοοντο περὶ τὴν κωπηλασίαν καὶ τὴν ἰστιοδρομίαν. Ἐφαίνετο ὡς εἰ οἱ Ἀθηναῖοι τότε πρῶτον εἶχον ἀντιληφθῆ τὸ φυσικοῦ αὐτῶν προορισμοῦ ἀπ' οὗ χρόνου ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχεν ἀποδείξει τὴν ἀληθῆ σημασίαν οὐ μόνον τῶν ἐν τοῖς ἐγκάτοις τῶν ὁρέων κατακεκρυμμένων θησαυρῶν τῆς γῶρας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀναπεπταμένων ὄρων τῆς ἐγγυτάτης παραλίας, ὅπως πείσῃ τοὺς Ἀθηναίους, ὅτι αὐτὴ ἡ γῆ εἶχε προορίσει αὐτοὺς ὡς λαὸν ναυτικὸν καὶ ὄν θαλασσοκράτορα. Καὶ αὐταὶ δ' αἱ ταλαιπωρίαι τῆς πόλεως ἐν τῷ αἰγυπιακῷ πολέμῳ εἶχον ἀγάγει διὰ τοῦ Θεμιστοκλέους εἰς ἀγαθόν, καὶ εἶχον χρησιμεύσει ὡς ἡ κρηπίς τῆς ἀναπτύξεως νέας δυνάμεως. Ἴσως δ' ἤδη τότε, ὅτε ὁ Θεμιστοκλῆς ἐβλεπεν ἀναθάλλοντα τὸν Πειραιᾶ, ὠρῖμαζεν ἐν αὐτῷ ἡ σκέψις, ὅτι τὸ ἄστυ καὶ τὸ ἐπίγειον ἔπρεπε νὰ ἐνωθῶσι διὰ καταλλήλων ὀχυρώσεων εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν διπλὴν πόλιν, ὅπως αἱ Ἀθηναὶ καταστῶσι δίκην ἄλλης νήσου ἀπρόσβατοι εἰς πᾶσαν κατὰ γῆν στρατιάν. Ἀλλὰ τοῦτο ἦτο ἔργον ἀπαιτοῦν μόχθους μακρῶν ἐτῶν. Διὰ δὲ τῆς ἀξίας θαυμασμοῦ δραστηριότητος, μεθ' ἧς προήγαγε τὸ ἔργον τοῦ βίου αὐτοῦ, εἶχε συντελεσθῆ τὸ πρῶτον καὶ σπουδαιότατον· εἶχε συμπηχθῆ στόλος διακοσίων τριήρων, ὅτ' ἐξερράγη ἡ θύελλα τοῦ νέου πολέμου, οὗ τὸν ἀναπότρεπτον κίνδυνον εἶχε διίδει ὁ Θεμιστοκλῆς ἤδη ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Μαραθῶνος.

Ὁ Δᾶτις καὶ ὁ Ἀρταφέρνης ἐπιστρέφοντες εἰς τὰ Σούσα οὐδενὸς εἶχον βεβαίως ἀμελήσει, ὅπως παραστήσωσιν ὅπωςδὴποτε ἀξίαν λόγου τὴν ἐπιτυχίαν τῆς στρατείας αὐτῶν. Καὶ εἶχον μὲν ἐπαναγάγει τὸν στόλον ἐν τῷ συνόλῳ ἀβλαβῆ ἐκ τῶν τὸ πρῶτον πλευσθειῶν θαλασσῶν. Ἠδύναντο δὲ νὰ παρηθιμῶσι πλείστας νήσους καὶ πόλεις ὑποτελεῖς εἰς τὸν Ἀχαιμενίδην. Ἡ ἀντίστασις τῶν Ναξίων καὶ τῶν Καρυστίων εἶχε τιμωρηθῆ· οἱ πολῖται τῆς Ἐρε-

τρίας ἤχθησαν αἰχμάλωτοι πρὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Οἱ νησιῶται ἀνεγνώριζον τὸν Δαρεῖον ὡς κύριον τοῦ Αἰγαίου, καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτοῦ, οἷον οἱ Πάριοι, ἀντέτασσον εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἀντίστασιν ἐπιτυχῆ.

Ἄλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα ὁ Δαρεῖος δὲν ἠδύνατο νὰ πλανηθῆ καὶ μὴ διαγνώσῃ, ὅτι ἐν τοῖς κυρίοις ἢ ἐπιχειρήσις εἶχεν ἀποτύχει, καὶ δὴ ὄχι, ὡς πρότερον, ἔνεκεν ἀνέμων καὶ χειμῶνος, ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἀνδρείας τῶν πολιτῶν αὐτῆς ἐκείνης τῆς μικρᾶς πόλεως, ἧς ἡ τιμωρία εἶχεν ὑπάρξει τὸ κύριον αὐτοῦ μέλημα, καὶ ἔνεκα τῆς τόλμης στρατηγοῦ ὅστις εἶχε χρηματίσει ὑπήκοος αὐτοῦ καὶ πρὸ ἐτῶν ὀλίγων μόλις μετὰ μόχθου εἶχεν ἐκφύγει τὴν ἐκδίκησιν αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα ἤτο ἐπιβεβλημένον εἰς τὴν τιμὴν αὐτοῦ ὡς βασιλέως νὰ μὴ ἀποστῆ τοῦ σχεδίου τοῦ πολέμου καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰππίου, οὐδ' ἠδύνατο νὰ φήσῃ ἐκτεθειμένως εἰς τὴν κατακτητικὴν ὁρμὴν τῶν Ἀθηναίων τὰς νησιωτικὰς πόλεις τὰς προσελθούσας εἰς τὸ βασιλείον αὐτοῦ. Καὶ ἂν δὲ αὐτὸς ἤθελέ νὰ καθησυχάσῃ, παρ' αὐτῷ ἴστατο ἡ Ἄτοσσα, τοῦ Κύρου ἢ θυγάτηρ, καὶ ὑπέτρεφεν ἀπαύστως τὸ αἶσθημα τῆς ἀνανακτῆσεως καὶ τῆς ἐκδίκησεως τὸν πόθον.

Τὸ φυσικώτατον δὲ καὶ συνετώτατον τῶν μέτρων ἦτο ἡ διὰ νέας στρατολογίας συμπλήρωσις τοῦ στρατοῦ, ἢ συντήρησις τῶν κτηθέντων κατὰ θάλασσαν καὶ ἡ δι' ἐπιθέσεων ἀπὸ ἐγγύς κειμένων ὀρμητηρίων καταπόνησις τοῦ ἐχθροῦ, πρὶν ἢ οὗτος δυναθῆ νὰ παρασκευασθῆ πρὸς νέαν εὐελπιν ἀντίστασιν. Ἄλλ' οὐδὲν τούτων συμβαίνει. Ὁ μὲν περσικὸς στόλος ἐξαφανίζεται ἐκ τοῦ Αἰγαίου, ἐπέρχεται δὲ τελεία ἡσυχία. Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ γεγονότος τούτου πρέπει νὰ ποδεχθῶμεν, ὅτι ἡ δυσαρέσκεια τοῦ βασιλέως δὲν ἐστράφη μόνον κατὰ τῶν ἀρχηγῶν τῆς τελευταίας ἐκστρατείας, ἀλλ' ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὸ πολεμικὸν σχέδιον οὗ ἐκεῖνοι εἶχον ὑπάρξει εἰσηγηταί. Ἄντ' ἐκείνου δὲ προετιμῆθη πάλιν τὸ ἀρχαιότερον σχέδιον, ὅπερ εἶχε ναυαγήσει ἔνεκα τῆς μεγάλης ὀρμῆς τοῦ Μαρδοβίου. Ἐφάνη ἀξιοπρεπέστερον εἰς τοὺς Ἀχαιμενίδας νὰ μὴ ἀρκε-

σθῶσιν εἰς ἐκστρατείαν ἐκδικήσεως ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων, καθ' ἣν τὸ πλῆθος τοῦ στρατοῦ περιωρίζετο ὑπὸ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ μεγέθους τῶν πλοίων. Ἐκρίθη δὲ πρέπον νὰ στρατολογηθῶσι πᾶσαι αἱ δυνάμεις τοῦ βασιλείου, ὅπως διὰ τοῦ συνηνωμένου κατὰ γῆν στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου καθυποταχθῆ ἡ ὅλη Δύσις ἀπὸ βορρᾶ μέχρι νότου. Ἐπιδιώκοντες δὲ τὸ πολεμικὸν τοῦτο σχέδιον μετὰ μεγίστου ζήλου, περιεπρόνησαν τὴν ἐξασφάλισιν ἢ περαιτέρω προαγωγῆν τῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ τελευταίου πολέμου. Διὸ ἀφῆκαν τοὺς ὑπερπόντιους Ἑλληνας ἡσύχους, παραδεδομένους εἰς τὴν τύχην αὐτῶν, τρέφοντες στερεὰν πεποιθήσιν, ὅτι πᾶσαι αἱ παρασκευαί, εἰς ἃς θὰ ἠδύναντο νὰ προβῶσιν ἐν τῷ μεταξῦ χρόνῳ, ἔμελλον νὰ εἶνε οὐδαμιναι καὶ οὐδὲ ἄποθεν θὰ ἠδύναντο νὰ παραβληθῶσι πρὸς τοὺς περσικοὺς ἐξοπλισμούς. Πᾶσαι δ' αἱ ἀπογοητεύσεις τοῦ παρελθόντος ἐλησημονήθησαν καὶ ἐμεθύσκοντο τελείως ὑπὸ τῆς συναισθησεως τῆς παντοδυναμίας αὐτῶν. Καὶ ὅμως ἡ ἀνακολουθία ἐκείνη, αἱ ταλαντώσεις ἐκεῖναι μεταξῦ πολεμικῶν σχεδίων ὅπως ἀντιθέτων πρὸς ἄλληλα ἐδείκνυσον προφανῶς τῆς περσικῆς κυβερνήσεως τὴν ἀδυναμίαν. Τὴν δὲ τοιαύτην πολιτείαν ἐξηγεῖ μόνον ἡ διαμάχη ἐχθρικών πρὸς ἄλληλας αὐλικῶν φατριῶν, ὧν ἡ μὲν ἠγωνίζετο νὰ καταστρέψῃ τῆς ἐτέρας τὸ ἔργον.

Ἐν τούτοις δὲ σύμπασα ἡ Ἀσία ἐκινεῖτο. Αἱ ἐπίλεκτοι στρατιαὶ πάντων τῶν ὑποτεταγμένων λαῶν ἔμελλον νὰ συνενωθῶσιν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀμύνην καὶ μᾶλλον καθιστῶσαν ἀδύνατον πᾶσαν ἀντίστασιν. Τρία δὲ ὅλα ἔτη διήρκεσαν αἱ παρασκευαί, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰωνίας μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ ἀντήχει τῶν ὅπλων ὁ κρότος.

Ἦδη δ' ἐξεκίνουν τὰ πλήθη τῶν μαχίμων, ὅπως συνενωθῶσιν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, καὶ, πρὶν ἢ καὶ αἱ Ἀθηναὶ ἀρξῶνται ἀξίας λόγου ναυπηγίας τριήρων, ἐπέκειτο ἡ παρὰ τῆς στρατιᾶς τοῦ ἀσιατικοῦ βασιλείου διάβασις τοῦ Ἑλλησπόντου, τῷ 487 π. Χ. (Ὀλυμπ. 73, 2). Ἀλλὰ πρὸς εὐτυχίαν τῶν Ἑλλήνων αἴφνης ἡ προσοχὴ τοῦ βασιλέως ἐστράφη πρὸς ὅπως διάφορον διεύθυνσιν. Καὶ δὴ ἔφθασεν ἐξαπίνης εἰς τὰ Σοῦσα τὸ ἄγγελμα, ὅτι εἶχεν ἀποστατήσῃ ἡ Αἴγυ-

πος. Ἦτο δὲ τὸ γεγονός τοῦτο τόσῳ μᾶλλον ἀπροσδόκητον, καθ' ὅσον ἡ κυβέρνησις τοῦ Δαρείου εἶχεν ἐπιδείξει πραότητα πρὸς τὴν ὑποταχθεῖσαν χώραν. Τότε λοιπὸν ἐδέησε νὰ γείνη χρήσις μέρους τῆς συγκεκροτημένης στρατιᾶς χάριν τοῦ πολέμου ἐκείνου. Ἄλλ' οὐχ ἦττον ἢ κατὰ τῆς Ἑλλάδος στρατεία δὲν ἐμέλλε νάνασταλῆ ἕνεκα τούτου τοῦ λόγου. Ἀπ' ἐναντίας δὲ μετὰ πολλῶν μείζονος ζήλου ἀνέλαβον τὴν διεξαγωγὴν ἀμφοτέρων τῶν πολέμων, καὶ ὁ Δαρεῖος ἀπεράσισε νὰ στρατεύσῃ αὐτός. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἦτο ἀνάγκη ἀντιπροσώπου αὐτοῦ ἐν τῷ βασιλείῳ· ἡ δὲ περίστασις αὕτη προεκάλεσεν ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἔριν παρασκευάσασαν δεινὰς ὁδύνας εἰς τὸν γηραιὸν βασιλέα καὶ ἐπενεγκούσαν νέαν ἀναβολὴν τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ σχεδίων.

Αἰτία δὲ τῶν ἐρίων τούτων ἦτο ὁ διπλοῦς τοῦ βασιλέως γάμος. Καὶ ἀπὸ μὲν τῆς θυγατρὸς τοῦ Γωδρούου, εἰς ἣν εἶπερ τινὰ καὶ ἄλλον ἐχρεώσται τὸ βασιλεῖον αὐτοῦ, εἶχε γεννήσει τὸν Ἄρτοβαζάνην καὶ δύο ἄλλους υἱούς, ἀπὸ δὲ τῆς Ἀτόσσης, τῆς θυγατρὸς τοῦ Κύρου, εἶχεν υἱούς τέσσαρας, ὧν πρεσβύτατος ἦτο ὁ Ξέρξης. Κατὰ δὲ τὸ μῆροπερσικὸν δημόσιον δίκαιον ἡ ἀρχὴ περιήρχετο εἰς τὸν πρωτότοκον υἱὸν τοῦ βασιλέως. Ἄλλ' ἡ Ἀτοσσα ἰσχυρίζετο, ὅτι μόνον αὐτῆς τὰ τέκνα ἦσαν βασιλικῶν γένους, τὰ δ' ἐκ τοῦ πρώτου γάμου τέκνα οὐδὲν εἶχον δικαίωμα ἐπὶ τοῦ θρόνου. Αἱ δὲ ἀξιώσεις τῆς βασιλίσσης, καθ' ἃς δι' αὐτῆς τὸ πρῶτον ἡ νεωτέρα δυναστεία ἀνεδείχθη ἰσότημος πρὸς τὴν ἀρχαιοτέραν, ἐξήγειραν διαπάλην ὑπὲρ αὐτῆς καὶ κατ' αὐτῆς.

Μετὰ δὲ τὴν τέλος ἐπελθοῦσαν λύσιν τοῦ ζητήματος τῆς διαδοχῆς τοῦ θρόνου κατὰ τὴν θέλησιν τῆς Ἀτόσσης, ἐν ᾗ ἐμέλλε νὰ ἐπιχειρηθῆ ἡ ἐκστρατεία, ἀπέθανεν ὁ βασιλεὺς ἐν ἡλικίᾳ ἑτῶν ἐξήκοντα καὶ τεσσάρων τὸ τριακοστὸν ἕκτον ἔτος τῆς ἀρχῆς. Ὁ Δαρεῖος εἶχεν ἀνορθώσει τὸ περσικὸν βασιλεῖον ἐκ τῆς βαθυτάτης πτώσεως· εἶχεν ἐπεκτείνει τὰ ὅρια αὐτοῦ μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ καὶ τοῦ Ἰαζάρτου· εἶχεν ἀγάγει τὰ ὅπλα αὐτοῦ ἐν μὲν τῷ βορρᾷ μέχρι τοῦ Καυκάσου, ἐν δὲ τῇ Λιβύῃ μέχρι τῶν Σύρτειων, πέραν δὲ

τοῦ Ἑλλησπόντου μέχρι τοῦ Ἰστροῦ, καὶ μικροῦ δεῖν μετέβαλε τὸν Πόντον εἰς λεκάνην τοῦ περσικοῦ βασιλείου. Τὸ δὲ οὕτως ἐπεκταθὲν κράτος πρῶτος αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ βασιλεὺς εἶχε διαρρυθμίσει ὡς μέγα ὄλον, οἷον οὐδὲν τῶν βασιλείων τῆς Ἀσίας εἶχεν ὑπάρξει πρὸ αὐτοῦ. Καὶ τὰ μὲν πλοῖα αὐτοῦ εἶχον ἐξερευνήσει τὰς ἀπωτάτας τῶν θαλασσῶν. Διέθετε δὲ τὸν πλοῦτον τριῶν ἡπείρων, τὴν ἀνδρείαν τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας, τὰς ναυτικάς γνώσεις τῶν Φοινίκων, τὴν δεξιότητα καὶ ἀγχινοῖαν τῶν Βαβυλωνίων, τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Ἰώνων. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα δὲν ἠτύχησε νὰ πολαύσῃ τῆς δόξης ἣν ἀπέκτησεν ἐπαξίως, ἀλλ' ἀπέθανε μοιραίως πρὶν ἢ δαμάσῃ τὴν Αἴγυπτον καὶ τιμωρήσῃ τὴν Ἑλλάδα. Ἐβασάνιζε δ' αὐτὸν μέχρι τοῦ θανάτου ἡ δυσθυμία ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ πάντων τῶν προκρίτων αὐτοῦ σχεδίων, ἐπὶ τῇ σκαιᾷ ἀχαριστίᾳ τῶν ὑπ' αὐτοῦ εὐνοηθέντων, ἐπὶ τῷ ἀνταγωνισμῷ τῶν αὐλικῶν φατριῶν καὶ ἐπὶ τῇ ἀχαλινώτῃ φιλαρχίᾳ τῆς συζύγου.

Τὸν ὄλον βίον τοῦ Δαρείου διαπνέει ὀξεῖά τις ἀντίθεσις. Καὶ δὴ, ἐν ᾧ ἐκ φύσεως ἦτο ἤμιστα διατεθειμένος πρὸς ἐπιχείρησιν κατακτήσεων, ἔβλεπεν ἑαυτὸν ἀκουσίως περιπλεκόμενον ὀσημέραι εἰς νέας καὶ μακρυνὰς ἐκστρατείας· εἰς αὐτὸν δ' ἐπεφυλάσσετο νὰ ἀρχίσῃ τοὺς πρὸς τοὺς Ἕλληνας πολέμους, ἐξ ὧν ἔμελλε νὰ ἐπέλθῃ ὁ ὀλεθρος τῆς περσικῆς μοναρχίας, εἰ καὶ οὐδεὶς τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἀνατολῆς ἐπέδειξε πλείονα στοργὴν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν καὶ πλείονα ἐκτίμησιν τῆς ἀληθοῦς παιδεύσεως. Ἕλληνες τεχνίται, οἷος ὁ Φωκεὺς Τηλεφάνης, εἰργάσθησαν ἐν τοῖς ἀνακτόροις αὐτοῦ¹. λέγεται δ' ὅτι εἰς τὴν αὐλὴν αὐτοῦ ἐκλήθη ὁ Ἐφέσιος Ἡράκλειτος, ἀνὴρ ὄστις, περιελθὼν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι δημοκρατικὴν φατριάν, ἦτο, ὡς εἰκὸς, ἐπωφελέ-

¹ Κατὰ τὸν *Πλάτων* [Nat. Hist. XXXIV, 68] ὁ Τηλεφάνης se regum Xerxis atque Darii officinis dedit. Ἴδε καὶ K. Otrfr. Müller Kleine Deutsche Schriften Τόμ. Β' σ. 637. (Πρὸς H. Heuzey [ἐν τῇ Revue politique τῆς 20 Νοεμβρίου 1886. Perrot-Chipiez Histoire de l'art. Τόμ. Ε' σ. 889]. Ἐν τοῖς ἑραπίσις τῶν Πασσαργαδῶν διαγινώσκειται τελειῶς διαφθορὰ τῶν ἑλληνικῶν τύπων τῆς Ἰωνίας. Ἴδε Bötticher Die Tektonik der Hellenen Τόμ. Α' ἰκθ. 6' σ. 27.

στατος εἰς τὸν Δαρείον ὡς ἔμπειρος γνώστης τῶν κατὰ τὴν Ἰωνίαν¹. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ ἀκλόνητος αὐτοῦ ἀφοσίωσις πρὸς τὸν Ἰστιάειον καὶ τὸν Δημοκίδην², ἡ μεγαλοφροσύνη ἣν ἐπέδειξε πρὸς Μητίσχον τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ Μιλτιάδου, εἰς ὃν ἐδώρησεν οἶκον καὶ κτήσιν³, ἡ πραότης πρὸς τοὺς Ἐρετριεῖς, οὓς μετώκισεν εἰς τὰ Ἀρδέρικκα ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Κισσίων⁴, ταῦτα πάντα μαρτυροῦσιν εὐγένειαν αἰσθημάτων ἐπισπωμένην πᾶσαν ἡμῶν τιμῆν.

Διεδέχθη δ' αὐτὸν Ξέρξης ὁ πορφυρογέννητος, ἀνὴρ ἐξαιρετὸν ἔχων τὸ κάλλος καὶ σύμφυτον τὸ μεγαλοπρεπὲς τῆς ὄψεως. Δὲν εἶχεν ὑποστῆ τὰς δοκιμασίας τοῦ πατρὸς, ὅστις εἶχεν αὐτὸς γεῖνει κύριος τοῦ θρόνου· ἀλλ' εἶχεν ἀυξήθη ἐν τῇ χλιδῇ τῶν ἀνακτόρων, οὐδὲ παρώρμα αὐτὸν ἴδιος πολεμικὸς ζήλος πρὸς ἐγκατάλειψιν τῶν κήπων τῶν Σούσων. Ἀλλ' εἶχεν ὁμως μεγάλην συναίσθησιν τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ κράτους καὶ δὲν ἦτο διατεθειμένος νάνεχθῆ οἰανδῆποτε μείωσιν αὐτῆς. Ἄλλως δ' ἐξώθει αὐτὸν ἡ μήτηρ, ἣτις εἶπερ ποτὲ ἐδέσποζεν ἐν τοῖς ἀνακτόροις. Ἐξώθει δ' αὐτὸν τέλος καὶ ἡ φιλοδοξία τινῶν στρατηγῶν, ἰδίως δὲ τοῦ Μαρδονίου, ὅστις οὐδαμῶς εἶχεν ἀποστῆ τοῦ ποθητοῦ ὄνειρου τῶν νεαρῶν αὐτοῦ χρόνων, τῆς ἰδρύσεως ὑπερποντίου περσικῆς σατραπείας ἐν Ἑλλάδι.

Ἀλλὰ δὲν ἔλειπεν ὁμως καὶ τώρα ἰσχυρὰ ἀντίθετος φατρία ἐνεργοῦσα φανερώς καὶ μετὰ θάρρους. Προΐστατο δὲ αὐτῆς ὁ Ἀρτάβανος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δαρείου, ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος ὅστις ἤδη εἶχεν ἐναντιωθῆ εἰς τὴν ἐπὶ τοὺς Σκύθας ἐκστρατείαν καὶ εἶχεν ἀποτρέψει ἀπ' αὐτῆς. Ἐκεῖνος ἦτο καὶ τώρα ἐν τῇ αὐλῇ ὁ ἀρχηγὸς τῶν

¹ Περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Ἡρακλείτου πρὸς τὴν περσικὴν αὐλὴν ἴδε Zeller Die Philosophie der Griechen Τόμ. Α' ἐκδ. δ' σ. 567 Bernays (Die heraklitischen Briefe σ 13 κ. ἑ.), ὅστις ὑπεραμύνεται τῆς γνησιότητος τῶν ἐπιστολῶν, δι' ὧν ὁ βασιλεὺς μεταπέμπεται τὸν φιλόσοφον, ἦν γνώμην ἀπακροῦε ὁ Diels (Rheinisches Museum Τόμ. XXXI, σ. 33).

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 236.

³ Ἡροδότου VI, 41.

⁴ Ἡροδότου VI 119. Περὶ. H. Heinze De rebus Eretriensium. Ἐν Γουττιγγ. 1869 σ. 34.

σωφρόνων, οἵτινες οὐδὲν ἀγαθὸν προσεδόκων ἐκ τῆς ἐπὶ τοὺς Ἑλληνας ἐκστρατείας. Μακρὸν δὲ χρόνον ἐταλαντεύετο ὁ μέγας βασιλεὺς, μετέωρον ἔχων τὴν γνώμην. Πολεμικαὶ διαταγαὶ ἐδίδοντο καὶ ἀνεκαλοῦντο, ἀλλὰ τέλος ὑπερίσχυεν ἡ πολεμικὴ φατρία, ἡ φατρία τῶν φιλοδόξων, οἵτινες τὴν ἐν εἰρήνῃ ἀπραξίαν ἀπεκάλουν ἀφόρητον ὄνειδος καὶ κατώρθωσαν νὰ ἐλκύσωσι τὸν βασιλεῖα φευκίζοντες αὐτὸν διὰ τῆς ἐπαγγελίας εὐκόλων καὶ λαμπρῶν ἐπιτυχιῶν. Προσετίθεντο δὲ προκλήσεις προερχόμεναι ἐξ αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος, ἣν ἀντεπρόσώπευον ἐν Σούσοις ἄνδρες ἐπιφανεῖς, οἱ ἀπόγονοι τοῦ Πεισιστράτου καὶ ὁ ἐν τῇ αὐτῇ αὐτοῦ διαπρέψας λόγιος Ὀνομάκριτος¹, ὅστις ἀνεγίνωσκεν εἰς ἐπήκοον τοῦ Δαρείου χρησμούς προαγγέλλοντας τὴν γεφύρωσιν τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοὺς ἄθλους τοῦ βασιλέως, ὁ ἔκπτωτος βασιλεὺς Δημάρατος, ὅστις εἶχεν ἤδη λάβει μέρος ἐνεργὸν κατὰ τὴν μεταξὺ τῶν υἱῶν τοῦ Δαρείου ἔριν περὶ διαδόχης καὶ λέγεται συναργήσας εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ Ξέρξου λύσιν τῆς διαφορᾶς, τέλος δὲ πρέσβεις τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ Ἀλευαδῶν. Καὶ ἐξ ἄλλων δὲ πόλεων εἶχον καταρύγει Ἑλληνας ἐξόριστοι εἰς τὸ περσικὸν στρατόπεδον, οἵτινες ἔπειτα ἠδυνήθησαν νὰνακοινώσωσιν εἰς τὸν Ἡρόδοτον πολλὰς εἰδήσεις περὶ τῆς στρατείας. Τούτων δ' ἀναφέρεται ὁ Ἀθηναῖος Δικαῖος, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοκύδους², τιμώμενος μέγालως παρὰ τῶν Περσῶν, οἵτινες πάντοτ' ἐπίσταντο τὴν τέχνην νὰ προσλαμβάνωσιν Ἑλληνας στασιώτας ἐν τῷ ἀγῶνι καθ' Ἑλλήνων.

Οἱ δὲ Ἀλευάδαι ἦσαν πλούσιος οἶκος ἡγεμόνων, οἵτινες, καθ' ἃ καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Σπάρτης, ἀνήγον τὸ γένος εἰς τὸν Ἡρακλῆα καὶ ἠδρευσον παρὰ τὸν Πηγεῖον. Ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν αὐτῶν ἡ Θεσσαλία εἶχε τύχει κοινῶν θεσμῶν, ἰδίως δὲ κοινοῦ στρατιωτικοῦ οργανισμοῦ. Ἡδύναντο δὲ νὰ θεωρῶσιν ἑαυτοὺς ἡγέτας τοῦ θεσσαλικοῦ ἔθνους, καὶ εἶχον ἐπεκτείνει τὴν ἀρχὴν αὐτῶν μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος καλεῖ αὐτοὺς αὐτόχρημα βασιλεῖς τῆς

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 567.

² Ἡροδότου VIII, 65.

χώρας. Διετήρουν δ' ἐν Λαρίσῃ ἐκπρεπῆ αὐλήν, καὶ ἔλαμπον διὰ τοῦ πλήθους τῶν δούλων, διὰ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ νικηφόρων ἐν τοῖς ἀγῶσιν ἵππων, διὰ τῆς ἀπειρίας τῶν ποιμανίων. Ἄλλὰ συγχρόνως ἐσπούδαζον περὶ τὴν ἐν τῇ αὐλῇ αὐτῶν συνάθροισιν τῶν εὐφρευστάτων ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος, οἵτινες διεκήρυσσον εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας τὴν δόξαν τοῦ οἴκου. Οὕτως ἰδίως Σιμωνίδης ὁ Κεῖος ἐξύμνησε τὴν φιλοξενίαν τῶν Ἀλευαδῶν Ἀντιόχου καὶ Ἀλεῦα.

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη εὐτυχία δὲν ἤρκει εἰς τοὺς Ἀλευάδας. Τοῦτο μὲν παρὰ πάντα ταῦτα ἦσαν γένος εὐπατριῶν, οἷα πολλὰ ἄλλα ἐν Ἑλλάδι θεωροῦντα ἑαυτὰ ἰσότημα ἐκείνων. Τοῦτο δ' ἐξεδηλώθησαν καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ κινήσεις τοῦ δήμου καταπολεμοῦντος τὴν μέχρι ἐκείνου τοῦ χρόνου δύναμιν τῶν δυναστευόντων οἴκων. Οἱ κίνδουνοι δ' ἐκεῖνοι παρώρμησαν τοὺς Ἀλευάδας νὰ μετέλθωσιν ἄλλην πολιτείαν, ἐπιδιώκοντες ἀπόλυτον καὶ κληρονομικὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς χώρας. Διὰ τοῦτο δὲ προσεπέλασαν πρὸς τοὺς Πέρσας, ὅπως ἐκτελέσωσι τὰ σχέδια αὐτῶν διὰ περσικῆς βοήθειας. Οὕτω δὲ Θωράξ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλεῦα, ὁ φίλος τοῦ Πινδάρου, ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων ὁ ἐκουσίως προσχωρήσας εἰς τὸν Ξέρξην, καὶ ἃ ἔπραξε τοῦτο ἀυθαιρέτως ἐπ' ὀνόματι τοῦ Θεσσαλικοῦ λαοῦ. Ὑπεσχέθη δ' εἰς τὸν μέγαν βασιλέα πᾶσαν ὑποστήριξιν, ἂν ἤθελε νὰ ἐκτελέσῃ τὰ σχέδια τοῦ Μαρδονίου, καὶ οὕτως ὁ Ξέρξης, πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ ἐν κἂν βῆμα, ἐβλεπεν ὑποτασσομένην εἰς ἑαυτὸν τὴν μεγίστην τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος.

Μετὰ δὲ τὴν κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος τῆς ἀρχῆς τοῦ Ξέρξου νείαν καθυπόταξιν τῆς Αἰγύπτου ἐπελήρθη ὁ βασιλεὺς σοβαρῶς τῶν κατὰ τὴν στρατείαν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος· ἐπανελήφθησαν δὲ καὶ πάλιν αἱ παρὰ τοῦ Δαρείου ἐπιχειρηθεῖσαι παρασκευαὶ ἐν μείζονι μέτρῳ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν ὅλῳ νέῳ πνεύματι. Καὶ δὴ ἔμελλεν ἢ ἐπιχειρήσῃ νὰ μὴ ἀποβῇ συνήθης τις ἐκστρατεία, ἀλλὰ πορεία θριαμβευτικὴ, ἐπίδειξις τῶν ἀνεξαντλήτων δυνάμεων τῆς Ἀσίας. Μάτην ἀπέτρεπον οἱ σωφρονέστεροι, καὶ παρετήρουν, ὅτι μέχρι

τινὸς καὶ μόνον αὐξάνει σὺν τῷ πλήθει τῆς στρατιᾶς καὶ ἡ ἰσχὺς αὐτῆς καὶ ὅτι τεράστιοι ἐξοπλισμοὶ καθιστάνουσιν ἐπὶ τέλους ἐπισηφελῆ τὴν ἐπιτυχίαν. Ἀλλὰ τὸ τεράστιον αὐτὸ τοῦτο ἦτο ἐφ' ᾧ ἔχαιρε τὸ πνεῦμα τοῦ Ξέρξου. Ἐπιλοδοῖει δὲ νὰ συγκροτήσῃ στρατιάν οἷαν οὐδέποτε εἶχον ἰδεῖ οἱ ἐπὶ τῆς γῆς. Ἄλλως δὲ τὰ σχέδια αὐτοῦ μετεωρίζοντο καὶ πολὺ ὑπερέκεινα τῆς Ἑλλάδος. Ἡ δὲ συναίσθησις, ὅτι ἔμελλε νὰ εἶνε αὐτὸς ὁ ὠραιότατος καὶ εὐγενέστατος ἐν μέσῳ τῶν ἀπειροπληθῶν ἐκείνων στρατιῶν, ἦτο τὸ μέγιστον θέλγητρον τοῦ κενοδόξου ἡγεμόνος.

Οὕτω λοιπὸν οἱ ἄγγελοι τοῦ βασιλέως ἐτράπησαν ἐκ τῶν Σούσων πρὸς πάσας τὰς διευθύνσεις, πρὸς τε τὸν Ἰστρον καὶ πρὸς τὸν Ἰνδόν, πρὸς τε τὸν Ἰαξάρτην καὶ πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ ἄνω Νείλου, πρὸς τὰς ἀκτὰς τοῦ Αἰγαίου, τοῦ Πόντου, τοῦ ἀραβικοῦ καὶ περσικοῦ κόλπου, τοῦ συριακοῦ καὶ τοῦ λιθουκοῦ πελάγους. Τὰ ὀπλοστάσια καὶ τὰ νεώρια ἤρχισαν ὁραστηρίως λειτουργοῦντα· κατεσκευάζοντο γέφυραι, ὁδοὶ καὶ ἀποκατεστάθησαν πάντα τὰ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ κράτους μέσα τῆς ἐπικοινωνίας· ἐν πάσῃ δὲ χώρᾳ τοῦ εὐρέως βασιλείου ἐνηργεῖτο στρατολογία. Δύο δὲ ἔλαβον οὐκ ἐλάττω ἀπὸ τῶν παρασκευαίων· κατὰ δὲ τὸ τρίτον ἤρχισε μετανάστασις λαῶν συρρεόντων ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν ὁρίων τῆς οἰκουμένης, φύλων παμπληθῶν καὶ συμφύρτων διαφορωτάτης λαλούντων γλώσσας καὶ ποικιλώτατα ἡμφιεσμένων.

Φέροντες ἐνδύματα ἐξ ἐρίων καὶ ἔχοντες ὀιστοὺς καλαμίνοις ἦλθον οἱ οἰκόντες παρὰ τὸν Ἰνδόν καὶ εἰσώρμησαν εἰς τὰς χώρας τῶν Ἰρανίων λαῶν. Ὅλον τὸ Ἰράν ἐν τῇ εὐρυτάτῃ σημασίᾳ τοῦ γεωγραφικοῦ τούτου ὅρου προσῆλθεν ὑπὸ τὰ ὄπλα. ἤρχισε δ' ἡ κίνησις πρῶτον ἀπὸ τῶν κατὰ τὰ βορειοανατολικά χωρῶν, τῶν δι' ἐκτεταμένων ἐρήμων ἀποχωριζομένων ἀπωτάτων τοῦ βασιλείου μερῶν. Ἐκεῖ κατέβησαν ἀπὸ τῶν κλιτύων τοῦ Ἰνδικοῦ Καυκάσου οἱ Βάκτριοι, καὶ ἠνώθησαν ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ὠξου μετὰ τῶν Σακῶν, οἰκούντων πέραν τοῦ Ἰαξάρτου, εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν στρατιάν, ἧς ἠγεῖτο Ἰστάσπης ὁ υἱὸς τοῦ Δαρείου καὶ τῆς Ἀτόσ-

σης. Ἐκ δὲ τῶν κατωτέρων λεκανοπεδίων τοῦ Ὠξου καὶ τοῦ Ἰαξάρτου, ἀπὸ τῶν ὄχθων τῆς λίμνης τῆς νῦν καλουμένης τοῦ Ἀράλ ἦλθον οἱ Χοράσμιοι καὶ οἱ Σόγδοι, ὧν ἐν τῇ χώρᾳ ὁ Κύρος εἶχε κτίσει τὸ ἀκρότατον φρούριον τοῦ βασιλείου.

Ἐπειτα δὲ προσῆλθον οἱ λαοὶ οἱ ἐγγύτερον ἀπὸ νότου καὶ ἀπὸ βορρᾶ οἰκοῦντες περὶ τὸ κέντρον τῆς προσθίας Ἀσίας, τὴν χώραν τῶν Μήδων· καὶ ἀπὸ μὲν τοῦ βορρᾶ ἦλθον οἱ ῥωμαλέοι ὄρειοὶ λαοὶ τῆς Κασπίας θαλάσσης, οἱ Ὑρκάνιοι καὶ οἱ γείτονες αὐτῶν Πάρθοι, ὧν τὰς ὄρεινὰς διόδους διέρχεται ἡ ἐξ ἀνατολῶν διήκουσα ὁδός. Ἀπὸ δὲ τοῦ νότου προσέρρευσαν οἱ λαοὶ οἱ οἰκοῦντες παρὰ τὰς ἐσχατίας τοῦ Ἰράν τὰς ἐπικλινεῖς πρὸς τὴν Μεσοποταμίαν καὶ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν. Ἦσαν δὲ οὗτοι νῦν εἶπερ ποτὲ φιλοπόλεμοι ἄτε προϊστάμενοι τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας καὶ ἀποτελοῦντες τοὺς λογάδας τῆς ὑπερμεγέθους στρατιᾶς, οἱ Κίσσιοι καὶ οἱ Πέρσαι οἵτινες εἶχον σκευὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν Μήδων, ἦτοι τόξα, ὀστῶδες καὶ βραχέα ἐγχειρίδια, ἐξηρητημένα παρὰ τὸν δεξιὸν μηρὸν ἐκ τῆς ζώνης, ἔφερον δὲ ἀσπίδας πλεκτάς, χιτῶνας χειριδωτοὺς καὶ τιάρας ἀπαγεῖς. Διεκρίνοντο δὲ οἱ Πέρσαι τῶν ἄλλων στρατευομένων ἄτε ὄντες ὁ κυριαρχῶν λαός· καὶ ἔλαμπον μὲν ὑπὸ τοῦ χρυσοῦ, ἦγον δὲ μεθ' ἑαυτῶν ἀμάξας, γυναίκας καὶ πολλοὺς θεράποντας, καὶ εἶχον ἰδίους σκευοφόρους. Ἐπίκαιρον δὲ κέντρον τῆς ὅλης παρασκευῆς ἦσαν τὰ Σούσα, κείμενα ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Κισσιῶν ἐν τῇ αὐτῇ ἀποστάσει ἀπὸ τε τοῦ Ἑλληνισπόντου, τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἰνδοῦ καὶ τῆς βορειοτάτης τῶν καμπῶν τοῦ Ἰαξάρτου. Μετὰ δὲ τῶν Περσῶν ἠνώθησαν ἐξ ἀνατολῶν ἐλθόντες οἱ λαοὶ οἱ ἀποτελοῦντες τὸν μέσον κρίκον μεταξὺ τῆς Λιβύης καὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἀσίας, τὰ μελάγχροα φύλα τῆς Γεδρώσας, οἱ νησιῶται τῆς περσικῆς θαλάσσης, οἱ Ἀσιᾶται Αἰθίοπες, φέροντες σκευὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν γειτόνων Ἰνδῶν· καὶ ὁμῶς εἶχον προμετωπίδια ἵππων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ὧν αἱ χαίται προεξεῖχον δίκην λοφίως.

Τὰ δὲ ἠνωμένα φύλα τοῦ Ἰράν, τοῦ Τουράν καὶ τῆς Ἰνδικῆς

ἅμα τῇ καταβάσει ἀπὸ τῶν πυλῶν τοῦ Ζάγγρου ὄρους εὗρον τὰς παραποταμίας χώρας τοῦ Τίγριδος καὶ τοῦ Εὐφράτου πανόπλους. Τούτων αἱ στρατιαὶ τῆς ἀρχαίας Νινευὶ ἀνεγνώριζοντο ἀπὸ τῶν περιτέγων χαλκῶν κρανῶν καὶ τῶν διὰ σιδήρου τετυλωμένων ξυλίνων ροπάλων. Ἀπὸ δὲ τοῦ νότου ἤλθον εἰς τὴν Μεσοποταμίαν οἱ ἐπίκουροι λαοὶ τῆς Ἀραβίας, ἧτις, καίπερ μὴ οὔσα φόρου ὑποτελής, ἀπέστειλεν ἐκ τῶν ἐρήμων αὐτῆς πικρὰ στίφη τοξοτῶν. Ἐκ δὲ τῆς φοινικοτρόφου Ἀφρικῆς ἤλθον οἱ Αἰθίοπες φέροντες δορὰς παρδάλεων καὶ λεόντων καὶ κραδαίνοντες ἀκόντια φέροντα ἀντὶ λόγγης κέρας δορκάδος. Ἀπὸ δὲ τῆς ἀπωτάτης Δύσεως ἔφθασαν οἱ Λίβυες ἔχοντες ἄσκηθρον σκυτίνην καὶ κρατοῦντες ἀκόντια ἐπισκεκαυμένα διὰ πυρὸς χάριν αὐξήσεως τῆς σκληρότητος αὐτῶν.

Ἀπὸ δὲ τοῦ Εὐφράτου ἀνέβησαν τὰ πλήθη τῶν στρατιῶν πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ εἰς τὰ πετρώδη ὄρη τῆς Καππαδοκίας. Ἐκεῖ δὲ προσεπῆλθον ἐξ ἑνὸς μὲν οἱ λαοὶ τῆς Ἀρμενίας καὶ τὰ γρία φύλα τοῦ Καυκάσου, ἐξ ἑτέρου δὲ οἱ ποικίλοι λαοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὧν τινες, ὡς οἱ Παρλαγόνες, οἱ Καππαδόκαι καὶ ἰδίως οἱ Φρύγες, ἔφερον ὅπλισμὲν ὅμοιον πρὸς τὸν τῆς ἀρμενικῆς στρατιᾶς, ἐν ᾧ οἱ ἄλλοι, οἱ δυτικώτεροι, πρὸ πάντων δὲ οἱ Λυδοὶ, ὁμοιάζον σχεδὸν πρὸς Ἕλληνας στρατιώτας.

Τὰ καππαδοκικὰ Κρίταλλα ὑπῆρξαν ἡ πόλις ἐν ἣ ἠθροίσθησαν ἅπασαι αἱ πολυπληθεῖς στρατιαί. Ἐκεῖ δ' ἐπεφάνη αὐτὸς ὁ Ξέρξης, ὅπως μετὰ τῶν ἐκ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ καὶ τῶν ἐπιλέκτων στρατιωτῶν προηγηθῆ τῆς λοιπῆς στρατιᾶς, καὶ ἤγαγεν αὐτὴν διὰ τῆς Φρυγίας καὶ τῆς Λυδίας εἰς τὰς Σάρδεϊς, ἐνθα ἔφθασε τὸ φθινόπωρον τοῦ 481 π. X. (Ὀλυμπ., 74, 4), μέλλων νὰ παραχειμάσῃ. Ἐκεῖ δ' εὕρισκετο κατὰ τὰ ὄρια τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, καὶ ἐκεῖθεν ἔμελλε νὰ γνωσθῆ εἰς τοὺς ὑπερποντίους λαοὺς τὸ μέγεθος τῶν δυνάμεων αὐτοῦ· ἐκεῖθεν δ' ἀπεστάλησαν οἱ κήρυκες οἱ ζητοῦντες γῆν καὶ ὕδωρ. Τὸν δὲ ἔλον ἀριθμὸν τῆς ἀσιατικῆς στρατιᾶς τῆς ἐνταῦθα ἀθροισθείσης δυνάμεθα νὰ ὑπο-

λογίσωμεν κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ Κτησιῦ εἰς ὀκτακοσίας περίπου χιλιάδας ἀνδρῶν. Εἰς τὸν ἀριθμὸν δὲ τοῦτον πρέπει νὰ προσθέσωμεν ὀγδοήκοντα χιλιάδας ἰππέων ἐκ Περσίας, Μηδίας, Κισσίας, Ἰνδικῆς, Βακτριανῆς καὶ Λιδύης, πλῆθος πολεμικῶν ἀρμάτων συρομένων τοῦτο μὲν ὑπὸ ἑππων, τοῦτο δὲ ὑπὸ ἀγρίων ὄνων ἐκ τῆς Ἰνδικῆς, τέλος δὲ καμήλους μετ' ἀναβατῶν¹.

Ἀνάλογον δὲ πρὸς τὴν παρασκευὴν τοῦ κατὰ γῆν στρατοῦ

¹ [Ὁ ἠπειρωτικὸς στρατὸς τῶν Περσῶν ἀνήγγετο κατὰ τὸν **Ἡρόδοτον** (VII, 60) εἰς 1700000 ἀνδρῶν. Εἰς τοῦτους πρέπει νὰ προστεθῶσι τὰ πληρώματα καὶ οἱ ἐν Ἐθρώπῃ στρατολογηθέντες ἄνδρες, μεθ' ὧν ὁ ἀριθμὸς ἀναβιβάζεται εἰς 2641610 (**Ἡροδότου** VII, 185). Ἄλλ' ὁ **Ἡρόδοτος** (VII, 186) θεωρεῖ ἰσάριθμον τὴν εἰς τὸν στρατὸν ἱπομένην θεραπείαν καὶ τοὺς ἐν ταῖς συναγωγαῖς πλοῖους, καὶ ἐπιφέρει τοὺς πόρους τῶν μαχιμῶν ἀνδρῶν οὐ δοκίμῃ εἶναι ἰλλάσσοντας, ἀλλὰ πλεῦνας καὶ ἄσφρας ποιῆω ἴσους ἑκαίνοισι εἶναι, καὶ αὐτὰ πλεῦνας οὔτε ἰλλάσσοντας οὐδὲν ἐξισούμενοι δὲ οὗτοι τῷ μαχιμῷ ἀκκληροσσι τὰς ἴσας μυριάδας ἑκαίνοισι. Οὕτω πεντακοσίας τε μυριάδας καὶ εἴκοσι καὶ ὀκτὼ καὶ χιλιάδας τρεῖς καὶ ἑκατοντάδας δύο καὶ βεκάδας δύο ἀνδρῶν ἤγαγε Ξέρξης ὁ Δαρείων· μετρητὴ Σηπιάδος καὶ Θιρμπουλίων. (= 5283220). Πολὺ κατώτεροι εἶνε οἱ ἀριθμοὶ οὗς παράγουσι ὁ **Κτησιῦς** (Περσ. 23 : 800000), ὁ **Ἐφορος** (παρὰ **Διοδώρῳ** τῷ **Σικελιώτῃ** XI, 3, 7 : 800000 ἢ **Ἰσοκράτης** ('**Ἀρχιθ.** 100. Παναθ. 49 : 700000), ὁ **Κορνήλιος Νέπος** (Thémist. 2 : 700000 παζῶν καὶ 400000 ἰππέων), ὁ **Ιουστίνος** (II, 10, 8 : 700000 de regno καὶ 300000 de auxiliis). Οὐδέτις δὲ τῶν νεώτερον ἀποδέχεται τοὺς ὑπερβολικῶς ἀριθμούς τοῦ **Ἡροδότου**, οἱ δὲ πλείστοι συμφωνοῦσι πρὸς τοὺς μετριοτέρους ἀριθμούς τῶν λοιπῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ἴδε Grote (A history of Greece ἐκδ. 1869 Τόμ. Δ' σ. 380 κ. ἑ. Γερμ. μεταφρ. ἐκδ. 6' Τόμ. Γ' σ. 50 κ. ἑ.), Wecklein Über die Tradition der Perserkriege σ. 43 κ. ἑ. Ὁ Dunc ker (Geschichte des Alterthums ἐκδ. 1882 Τόμ. Ζ' σ. 206 σημ. 1) ἀποδέχεται παζῶν μὲν καὶ ἰππέας ὁμοῦ 800000, θεραπείαν δὲ τὸ πολὺ 200000 καὶ πληρώματα 250000, εἰς αὐς προσθεῖται 30000 ἱπικούρους ἐκ Θράκης καὶ Μακεδονίας· ὁ Bus old (Griechische Geschichte Τόμ. Α' σ. 143) 700-800000, ὁ Be lo ch (Griechische Geschichte Τόμ. Α' σ. 368 σημ. 3) εὐρίσκει ὑπερβολικὸν καὶ αὐτὸν τὸν ὑπὸ τοῦ Κτησιῦ παρεγγόμενον ἀριθμὸν 800000 ἀνδρῶν. Ὁ δὲ Delbrück (Perserkriege und Burgunderkriege σ. 164), ἐξετάζων τὰς δυσχερεῖας τῆς διατροφῆς καὶ τὴν ἔκτασιν ἣν καταλαμβάνουσιν ἐν πορείᾳ μεγάλαι στρατιάι, ὑποβιβάζει τὸ ἕλρον τῶν μαχιμῶν εἰς 45-55000, τὴν δὲ θεραπείαν εἰς 100-200000, οὗς ἀριθμούς εὐρίσκουσιν ὑπερέγαν μικροὺς ὅτι Hol m (Geschichte Griechenlands Τόμ. Β' σ. 68 σημ. 2) καὶ ὁ Be lo ch (ἐνθ. ἀν. σ. 369, σημ. 1). Τίλος ὁ Welz ho fer (οὗ τὰς περὶ τῶν περσικῶν πολέμων μονογραφίας ἴδε ἐν Neue Jahrbücher für Philologie. Τόμ. CXLV σ. 145 κ. ἑ. 657 κ. ἑ. 729 κ. ἑ.) τὴν μὲν ἑλληνικὴν στρατιάν ἀποδέχεται συνισταμένην ἐξ 150000, τὰ δὲ πλοῖα ὑπὲρ τὰ τετρακάσια].

ἦτο καὶ τῶν πλοίων τὸ πλῆθος. Τὸν δὲ πυρῆνα τοῦ στόλου ἀπετέλουν οἱ Φοίνικες καὶ οἱ Σύροι, ἔπειτα δ' οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ Κύπριοι, οἱ παραθαλάσσιοι λαοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τῆς Κιλικίας μέχρι τῆς Αἰολίδος, οἱ παρὰ τὸν Πόντον οἰκοῦντες καὶ οἱ νησιῶται. Ἀπετελεῖτο δὲ ὁ ὅλος στόλος ἐκ χιλίων διακοσίων [ἑπτὰ] τριῶν. Συμπεριλαμβανομένων δὲ τῶν φορτηγίων καὶ μικροτέρων πλοίων, ἀνήρχετο τὸ ὅλον πλῆθος εἰς τρισχίλια μέχρι τετρακισχιλίων σκάφη, ἅτινα συνηθροίσθησαν παρὰ τὴν Κύμην καὶ τὴν Φώκαιαν. Ἐκάστη δὲ τριῆρης εἶχεν ἑκατὸν πενήκοντα ἐρέτας· πλὴν δὲ τοῦ ἰδίου πληρώματος χάριν μείζονος ἀσφαλείας ἐπέβαινον καὶ Πέρσαι ἐπιβάται.

Καθ' ὃν δὲ χρόνον συνετελοῦντο ἐν τῇ ἀσιατικῇ ἠπειρῷ αἱ παρασκευαὶ αὗται καὶ πορεῖαι, ἐκτὸς αὐτῆς ἐλαμβάνετο φροντίς περὶ τριῶν τινῶν πραγμάτων μεγάλου λόγου. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἦτο ἡ κατασκευὴ ἀποθηκῶν ἀναγκαιοτάτων εἰς τὸ στράτευμα, ὅπως ἐξασφαλισθῆ ἢ εἰς αὐτὸ καθ' ὄδον παροχὴ ἐπαρκῶν ἐπιτηδείων. Αἰσθητοτάτη δὲ ἦτο ἡ ἀνάγκη τοιαύτης μερίμνης μάλιστα κατὰ τὰ παράλια τῆς Θράκης, ἐν οἷς ἤκιστα ἠδύναντο νὰ ἐλπίζωσιν ἀπὸ τῶν πόρων αὐτῆς τῆς χώρας καὶ τῆς ἀγαθῆς θελήσεως τῶν ἐγκατοίκων. Πρὸς τοῦτον δὲ τὸν σκοπὸν διετάχθησαν παμπληθεῖς Φοίνικες καὶ Αἰγύπτιοι ναύκληροι, ὅπως μεταγάγωσιν εἰς τὴν Θράκην μεγίστας προμηθείας σιτίων καὶ χόρτου διὰ τὰ ὑποζύγια, συλλεγέντων κατὰ πρόσταγμα τοῦ βασιλέως ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Νεῖλου καὶ ἐν Ἀσίᾳ. Καὶ ἡ μὲν μεγίστη ἀποθήκη ἰδρύθη κατὰ τὴν Λευκὴν ἀκτὴν παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον, πλὴν δ' αὐτῆς ὁμοίαι ἀποθήκαι κατασκευάσθησαν ἐν Τυροδίξῃ παρὰ τὴν Προποντιδα, παρὰ τὸν Δορίσκον πλησίον τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἑβρου, παρὰ τὴν Ἡϊόνα ἐγγὺς τῶν ἐκβολῶν τοῦ Στρυμόνος καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, πιθανῶς παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν.

Τὸ δεύτερον δὲ τῶν ληφθέντων μέτρων ἦτο ἡ γεφύρωσις τοῦ Ἑλλήσποντου, ὅπως διαβιθασθῆ μὲν ἡ στρατιὰ εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἠπειρὸν ἀβρόχοις ποσὶν ἐν πλήρει ἀσφαλείᾳ, χωρὶς νὰ εἶνε

ἐκτεθειμένη εἰς τὸν ἔλεον τῶν ἀνέμων καὶ τῶν χειμώνων, οἰοῦντι δὲ δεσμευθῆναι ἢ ἀντιπέραν γῆν πρὸς τὴν κυριαρχοῦσαν ἤπειρον δίκην προθύρου τινὸς τῆς Ἀσίας. Ἡ δὲ γέφυρα δὲν ἐπήχθη παρὰ τὰ φρούρια τῶν Δαρδανελλίων, ἔνθα νῦν γίνεται συνήθως ὁ ἀπὸ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην διάπλους, ἀλλ' ἐνδότερον πρὸς τὴν Προποντιδα ἐκεῖ ἔνθα τὰ ὑψώματα τῆς Ἀβύδου ἀπέτρεχον ἀπὸ τῆς θινὸς τῆς Σηστοῦ ἐπτά μόνον στάδια¹, καὶ ἔνθα ἐξ ἑκατέρου μέρους, καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ μᾶλλον ἀποκρήμνου ἄκρου τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς, ὑπάρχουσι κοιλάδες πρόσφοροι πρὸς διευκόλυνσιν τῆς πορείας τῆς στρατιᾶς. Κατεσκευάσθη δὲ ἡ ἐκ πλοίων γέφυρα διπλῆ, ὅπως αἱ στρατιαὶ διαβῶσι ταχύτερον καὶ ἄνευ κωλύματος.

Συγχρόνως δὲ πρὸς τὰ δύο ἐκεῖνα μέτρα διωρύχθη ὁ ἰσθμὸς ὁ συνενῶν τὴν χερσόνησον τοῦ Ἄθω πρὸς τὴν ἤπειρον, ὅπως προφυλαχθῆναι ὁ στόλος ἀπὸ συμφορᾶς ὁμοίας πρὸς τὴν πλήξασαν τὸν Μαρδόνιον πρὸ δώδεκα ἐτῶν².

Ὅτε δὲ ἀνηγγέλθη εἰς τὸ γενικὸν ἀρχηγεῖον ἡ ἀποπεράτωσις

¹ Σήμερον τὸ εὖρος τοῦ πορθμοῦ εἶναι ἀπανταχοῦ μεγαλύτερον.

² [Ἡροδότου VII, 21, 123]. Κατὰ τὸν Στράβωνα (VII, σ. 331) Δημήτριος δ' ὁ Σκῆψιος οὐκ οἶσται πλευσθῆναι τὴν διώρυγα ταύτην μέχρι μὲν γὰρ δέκα σταδίων εὐγείων καὶ ὀρυκτῆν εἶναι, διωρύχθαι δ' ἐπὶ πλάτος πλεθραίων, εἶθ' ὀψηλὸν εἶναι πλαταμῶνα σταδίων σχεδόν τι τὸ μήκος, ὅσον οὐκ ἐνδὸν ἐκλατομηθῆναι δι' ὄλου μέχρι θαλάσσης· εἰ δὲ καὶ μέχρι δεῦρο, οὐ γὰρ κατὰ βυθοῦ ὥστε πόρον γενέσθαι πλοίων. Τὸ διώρυγμα ἀναφέρει ἔλλως καὶ ὁ Θουκυδίδης (IV, 109). Πάντως δὲ ὁ πόρος περιέπεσαν εἰς ἀχρηστίαν βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν διόρυξιν. [τὴν ἐκτέλεσιν τῆς διόρυξης ἢ τοῦ λαγματοῦ τῶν διαπλοῶν αὐτῆς θεωρεῖ μὲν πλάσμα τῶν φιλοφειδῶν Ἑλλήνων ὁ **Γουθενάλιος** (Satir. X, 173), διαμυσθητοῦσι δὲ πολλοὶ τῶν νεωτέρων, ἐν οἷς ὁ Niebuhr (Vorträge über alte Geschichte Τόμ. Α' σ. 403), ὁ Stein (ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἡροδότου VII, 24) καὶ ὁ Wecklein (Über die Tradition der Perserkriege σ. 20), πρὸς οὓς ἀντιπεῖρχεται ὁ Hauvette (Hérodote historien des guerres médiques σ. 291 κ. ἔ.), ἀναφερόμενος εἰς τὰ καὶ σήμερον) συζύγματα λείψανα τῆς διώρυγος, περὶ ὧν ἴδε [Choiseul-Gouffier Voyage en Grèce Τόμ. Β' σ. 138 κ. ἔ.] Cousinory (Voyage en Macédoine) Τόμ. Β' σ. 153, [Leake Travels in Northern Greece Τόμ. I' σ. 24, 125 καὶ London Geographical Journal Τόμ. VIII, σ. 61 κ. ἔ.]. Καλοῦσι δ' εἶτι καὶ σήμερον τὸν ἰσθμὸν οἱ περίοικοι Πρόβλακα (προβάλακα)]. Τὴν δ' ἐπιστάσιαν τῶν ἔργων τῆς διόρυξης εἶχε καθ' Ἡροδότου (VII, 117) ὁ Ἀρταχάης. Πρὸς Diels (Hermes Τόμ. XXII, σ. 424).

τῶν τριῶν ἐκείνων μεγάλων ἔργων, ἔδωκεν ὁ μέγας βασιλεὺς τὴν διαταγὴν τῆς ἐκ τῶν Σάρδεων ἐκκινήσεως. Ἐφαίνεται δὲ, ὅτι εἶχον ἤδη παρακάμψει τὰς μεγίστας τῶν δυσχερειῶν. Ἀλλὰ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκκινήσεως ἔφθασεν ἄγγελμα δυσάρεστον διαψεύσαν τὰς χρηστὰς ἐκεῖνας προσδοκίας. Χειμῶν αἰφνιδίως ἐπιγενόμενος εἶχεν ἀναταράξει τὸν Ἑλλήσποντον καὶ καταστρέψει ἐντὸς ὀλίγων ὥρων τὰς μετ' ἄρρητων μόχθων συντελεσθείσας γεφύρας. Ἡ δὲ ἀγγελία αὕτη κατέστησεν ἐξαλλοὺν ὑπ' ὀργῆς τὸν βασιλεῖα· οὐδ' ἤθελε κἄν νὰ φαντασθῆ, ὅτι ἡδύνατο νὰ ὑπάρξῃ τι ἐπὶ τῆς γῆς τὸ ἀντιτιθέμενον εἰς τὰ σχέδια αὐτοῦ· πᾶσαν δ' ἀποτυχίαν ἰθεώρει ἀνίερρον ἀντίστασιν κατὰ τῆς βασιλικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ἔγκλημα ἄξιον φρικτῆς τιμωρίας. Διὸ τῶν μὲν ἐπιστατησάντων εἰς τὴν Κεῦξιν τῶν γεφυρῶν ἀπετηρήθησαν αἱ κεφαλαί, καὶ αὐτὰ δὲ τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως ἐδέησε νὰ τιμωρηθῶσιν ἐπὶ τῷ ἀπαυθαδισμῷ αὐτῶν. Τούλάχιστον οἱ Ἕλληνες ἐθρύλουν ἀπανταχοῦ, ὅτι ὁ Ξέρξης διέταξε νὰ μαστιγώσῃ τὸν Ἑλλήσποντον καὶ καταδύσῃσιν εἰς τὸ πέλαγος ἀλύσεις πρὸς ἐνδοεῖξιν, ὅτι καὶ ὁ Ἑλλήσποντος ἦτο δούλος τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ὤφειλε καὶ αὐτὸς νὰ ὑπηρετῇ αὐτὸν ἀκουσίως, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐναγῶς ἐνετείλατο νὰ τοξευθῶσιν ἀραιὰ κατὰ τοῦ πικροῦ ὕδατος¹.

¹ Ἡ αὐθεῖα τῆς ὑπερβολῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ παραδόσει (Ἡροδότου VII, 35) ἀπὸ τῆς μαστιγώσεως τοῦ Ἑλλήσποντου μέχρι τῆς ὑπὸ σιγῆων διὰ πεπυρακτωμένου σιδήρου τιμωρίας καθιστάται τὴν ἄληθιν διήγησιν λίαν ὑπερτον. Αἶ δὲ ὑπὸ τοῦ Grote [A history of Greece ἐκδ. 1869 Τόμ. Δ'] σ. 360 Γερμ. μεταφρ. [ἐκδ. 5'. Τόμ. Γ' σ. 15] ἐπαγόμενα ἀναλογίαι ἐξηγοῦσι κυρίως μόνον τὴν γενεσιν τοιοῦτων διηγήσεων, ἀλλὰ οὐκ ἔστιν ἀναγκαῖον εἰς στήθεσιν τῆς ἀληθείας αὐτῶν. Οἱ Ἕλληνες, ὅτε θεωροῦντες ἤδη αὐτὴν τὴν Κεῦξιν τῆς γεφύρας καθ' ἑαυτὴν ὡς δειμύσιον, ἠδύνατο εὐκόλως νὰ ἐπιδεινώσῃσιν διὰ τῆς φαντασίας αὐτῶν ἢτι μᾶλλον τὴν εἰς τὰ αἰσθήματα αὐτῶν ἀντιστρατευομένην δεσποτικὴν βίαν τὴν ἐπιβλήθεισαν εἰς τὴν φύσιν. Πρὸς Κ. Otf. Müller Kleine Deutsche Schriften Τόμ. Β', σ. 77. [O Spiegel Eranische Alterthumskunde Τόμ. Β' σ. 191, σημ. 1 θεωρεῖ τὴν μὲν διὰ τῶν σιγῶν τιμωρίαν πλάσμα ἑλληνικὸν κατ' ἀναλογίαν τῆς διὰ πεπυρακτωμένου σιδήρου στήσεως τῶν δούλων, περὶ δὲ τῆς μαστιγώσεως φρονεῖ, ὅτι ὑπὸ τύπον ἀνακριθεῖ διασώζει· εἰς ἡμᾶς ἡ παράδοσις γεγονὸς ἀληθὴς, ἦτοι τὰς ἱερὰς τελετὰς τῶν μάγων, φερόντων τὴν βλάβην αὐτῶν καὶ κατευναζόντων τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον.] Ἴδε καὶ Wecklein Über die Tradition der Perserkriege σ. 19 κ. ἑ. Hauvette Hérodote σ. 298.

Ἐπειτα δὲ ἀνετίθη ἡ ἀνανέωσις τῶν γεφυρῶν εἰς ἄλλους ἀρχιτέκτονας. Ἐπειδὴ δὲ οἱ κάλῳ οὓς εἶχον ἐντείνειν ἀπὸ ἀκτῆς εἰς ἀκτὴν εἶχον ὑπάρξει, ὡς ἐφρόνου, πολὺ ἀδύνατοι, συνέπλεξαν ἀμφοτέρω τὰ εἶδη τῶν σχοινίων, τὰ τε ἐκ παπύρου τὰ ποιηθέντα ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων καὶ τὰ ἰσχυρότερα ἐκ βύβλου, ἔργον Φοινίκων ἐργατῶν. Διὰ δὲ μεγάλων ξυλίνων μηχανημάτων [καλουμένων ὄνων ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου], στηθέντων κατ' ἀμφοτέρας τὰς ἀκτὰς, κατέτειναν τοὺς κάλως ἀνωθεν τῶν πλοίων, ἅτινα, στερεοούμενα ὑπὸ ἀγκυρῶν περιμήκων, ἦσαν συνθεθειμένα καὶ ἀπετέλου διπλῆν γραμμὴν. Καὶ ἡ μὲν ἐτέρα αὐτῶν ἔκειτο πρὸς τὴν Προποντιδα καὶ συνίστατο ἐκ πλοίων τριακοσίων ἐξήκοντα, ἡ δ' ἐτέρα, ἡ πρὸς δυσμὰς καιμένη, ἐκ πλοίων τριακοσίων δέκα καὶ τεσσαρῶν. Ὑπερθεν δὲ τῶν πλοίων ἐτέθησαν ἰκρία σανίδων, ἅτινα μετεβλήθησαν σίονεῖ εἰς λεωφόρον, ἐπιφορηθέντος χρώματος ὅπερ ἐστοιβάχθη. Τέλος δὲ ὠρθώθησαν ἀμφοτέρωθεν τῆς ὁδοῦ ξύλινοι φραγμοὶ, ἵνα μὴ φοβῶνται τὰ ὑποζύγια καὶ οἱ ἵπποι ὑπερορῶντες τὴν θάλασσαν κατὰ τὴν διάβασιν. Εἶχον δ' αἱ γέφυραι καὶ διέκπλου οὕτως, ὥστε νὰ εἶνε δυνατὴ ἡ δι' αὐτῶν διάβασις μικροτέρων τουλάχιστον πλοίων. Ἦτο δὲ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον ἀναγκαῖον καθ' ἔσον ὑπῆρχεν ἡ πρόθεσις νὰ διατηρηθῶσιν αἱ γέφυραι ἐν ἐνεργείᾳ ἐπὶ μακρόν¹.

Οὕτω τὸ γιγάντειον ἔργον καταρθώθη τὸ δεύτερον ἤδη ἀσφαλέστερον καὶ διαρκέστερον ἢ τὸ πρῶτον. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ὁ μέγας βασιλεὺς καταλίπη τὴν Ἀσίαν, ἐπῆλθον θεομηνίαι ἐρ' αἰς παρ' οὐδενὸς θνητοῦ ἠδύναντο νὰ ζητηθῶσιν εὐθύναι. Κεραυνοὶ μὲν ἐπεισέπεσον ἀπὸ τῆς Ἰδης, ἐν ᾧ ἡ στρατιὰ διήρχετο διὰ τῆς τρωικῆς χώρας, τοῦ δὲ Σκαμάνδρου ἐπέλιπε τὸ ρεῖθρον, τοῦθ' ὅπερ ἦτο ὑπόμνησις καὶ κακὸν προμήνυμα τῆς λειψυδρίας ὑφ' ἧς ἔμελλε νὰ ταλαιπωρηθῇ ὁ στρατὸς ἐν χώραις ἀνύδροις. Τέλος δ' ἔφθασαν εἰς

¹ Ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐγένεον ἡ ζεύξις τῆς γεφύρας εἶνε [παρὰ τὴν λεπτομερῆ περιγραφὴν τοῦ Ἡροδότου VII 36] αἰνιγματώδης. [Διὰ μακρῶν πραγματεύεται τὰ κατὰ τὴν γεφύρωσιν τοῦ Ἑλλησπόντου ὁ Hauvette ἐνθ' ἀν. σ. 293 κ. ἑ.]

τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ συγχρόνως εἶδον τὸν στόλον προσπλέοντα ἐκ τῆς Ἰωνίας καὶ καλύπτοντα διὰ τῶν ἰστιῶν αὐτοῦ τὸν πορθμὸν.

Καὶ πρῶτον μὲν ὁ Ξέρξης παρέστη ἐν Ἀβύδῳ ἀπὸ προεξέδρας λίθου λευκοῦ, κατασκευασθείσης ἐπίτηδες ἐπὶ κολωνοῦ, εἰς τὸ θέαμα ἀμίλλης καὶ πλαστῆς μάχης τῶν πλοίων. Ἐπειτα δ' ἐξέπεμψεν οἴκoi τὸν θεῖον Ἀρτάβανον, ὃν κατέστησε διοικητὴν τοῦ οἴκου αὐτοῦ καὶ κυβερνήτην τοῦ βασιλείου, καὶ ἤρξατο ἡ πορεία, δι' ἣς ἐν ἑπτὰ ἡμέραις διεβιάσθησαν οἱ λαοὶ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὁ δὲ στόλος κατέπλευσε τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ συνητήθη μετὰ τῆς ἠπειρωτικῆς στρατιᾶς πάλιν παρὰ τὸν Δορίσκον ἐν τῇ εὐρείᾳ κοιλάδι τοῦ Ἐβροῦ, ἔνθα ἔκειτο τείχος μετὰ περσικῆς φρουρᾶς. Ἐκεῖ δ' ἐν τοῖς συνόροις τῶν χωρῶν ὧν ἐκυριάρχει ἐπῆλθεν εἰς τὸν Ξέρξην ἡ ὄρεξις νὰ ἐπιδείξῃ ὄλην αὐτοῦ τὴν λαμπρότητα, λαμβάνων καὶ αὐτὸς ἔνοιαν αὐτῆς. Καὶ τὰ μὲν πλοῖα ἀπεσύρθησαν εἰς τὴν γῆν, ἐπεχειρήθη δὲ ἀρίθμησις τῆς ὄλης στρατιᾶς. Ἐπειτα στρατὸς τε καὶ στόλος προεχώρησαν πλησίον ἀλλήλων μέχρι τοῦ ὄρους Ἄθω. Καὶ τὰ μὲν πλοῖα διεπεραιώθησαν βραδέως ἐρέσσοντα διὰ τοῦ πορθμοῦ, καὶ περιέπλευσαν ἔπειτα τὰς δύο ἄλλας χειρσονησοειδεῖς γλώσσας τῆς Χαλκιδικῆς· ὁ δὲ πεζικὸς στρατὸς ἐπορεύθη κατ' εὐθείαν διὰ τῶν ῥάχων τῆς Χαλκιδικῆς πρὸς τὸ ἄκρον τοῦ θερμαϊκοῦ κόλπου. Ἐν τῇ γωνίᾳ δὲ αὐτῆς συνητήθησαν τὰ δύο τμήματα τῆς στρατιᾶς.

Ἦδη εἶχον διαβῆ τὸ κινδυνωδέστατον μέρος τῆς ὁδοῦ χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ ἐχθρική ἐπιδρομή παρὰ τῶν ὀρεσιδίων λαῶν. Τὰς δὲ παμμεγίστας δαπάνας τῆς συντηρήσεως τῆς στρατιᾶς εἶχον ἐκουσίως ἀναλάβει αἱ παράλιοι πόλεις· ἐν δὲ τοῖς ὀρισμένοις τόποις ἔνθα κατηυλίζοντο εὐρισκον παρσκευασμένα σιτία καὶ ἄλριτα, σιτευτὰ κτήνη καὶ πτηνὰ, καταγώγια καὶ σκηνάς. Τέλος δὲ ἡ μὲν ἠπειρωτικὴ στρατιὰ ἐνισχύθη διὰ τῆς προσελεύσεως τῶν Παιόνων καὶ τῶν Θρακῶν, ὁ δὲ στόλος διὰ πλοίων τῶν παραλίων πόλεων τῆς Θράκης συμπαρακολουθησάντων.

Ἀπὸ τοῦ κόλπου τῆς Θέρμης ὁ θεατῆς ἐποπτεύει τὰ ὄρη τῆς

Ἑλλάδος. Ἐκεῖθεν δὲ εἶδε καὶ ὁ Ξέρξης τὸ πρῶτον τὴν ἐχθρικὴν χώραν ἐνώπιον αὐτοῦ δίκην περιφράγματος ὑπὸ φυσικῶν προτειχισμάτων πάντοθεν ἀποκλειομένου καὶ προστατευομένου. Εἶδε τὴν μεγαλοπρεπῆ κάτοψιν τοῦ Ὀλύμπου προεκβάλλοντος πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ κλείοντος τὴν πρόσοδον πρὸς τὰς νοτίους χώρας. Ἐν ᾧ δ' ἐν τοῖς ὄρεσι βορειότερον ἠσχολοῦντο ἀνοίγοντες τὰς ὁδοὺς δι' ὧν ἔμελλε νὰ διέλθῃ ἡ στρατιὰ, ἐκεῖνος ἔσπευσε μετὰ περιεργείας πρὸ τῶν ἄλλων ἐπὶ σιδονίας ταχυπλοῦσης νηὸς, ὅπως ἐπισκεφθῇ τὴν περιώνυμον κοιλάδα τῶν Τεμπῶν, ἐν ἣ μεταξὺ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Ὀσσης, ὑπὸ ὄρθιων βράχων περικλειόμενος, ῥέει ἐλικοειδῶς ὁ Πηνειὸς, ὁ μόνος ποταμὸς δι' οὗ ἐκρέουσιν εἰς τὴν θάλασσαν τὰ ὕδατα τῆς μεγάλης θησαυλικῆς μεσογαίας. Ἐκεῖ ἴστατο ἤδη πρὸ τοῦ πύλωνος τῆς Ἑλλάδος. Ἐκεῖ ἤδη πρὸ ἐλίγων ἐβδομαδῶν εἶχον στρατοπεδεύσει δεκακισχίλιοι πάγχυλοι ἄνδρες ἐλθόντες, ὅπως παρὰ τὰ πρόθυρα τῆς χώρας τῶν Ἀμφικτυόνων ἀντιμετρηθῶσι πρὸς τοὺς πολεμίους ἐπιδρομεῖς. Ἀλλὰ τῶρα ἔλος ὁ χώρος ἦτο κενός, αἱ πύλαι ἀνοικταί, τὰ χωρία ἐγκαταλελειμμένα, τὰ ποιμνία εἶχον φυγαδευθῆ. Πᾶς ἦταν οἱ Ἕλληνας; Πῶς εἶχον παρασκευασθῆ νὰ ὑποδεχθῶσι τὰπειροπληθῆ στῖφῃ τὰ ἐφορμῶντα κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, τὴν ὅλην δύναμιν τῆς Ἀσίας, ἧτις ἐκ περισσοῦ, καθ' ὅσον προεχώρει ἐγγύτερον, προσελάμβανεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς δυνάμεις ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅπως καθυποτάξῃ τὴν Ἑλλάδα; Καὶ πράγματι αὕτη ἡ ἐκστρατεία δὲν κατηυθύνετο κατὰ μόνον τῶν Ἀθηναίων, ὡς ἡ πρὸ δέκα ἐτῶν γενομένη, ἀλλὰ κατὰ πάντων τῶν φύλων καὶ κατὰ πασῶν τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος.

Ἵπὸ πολλὰς ἐπόψεις δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἦτο εἴπερ ποτὲ ἰκανὴ νάντιστῆ εἰς ἐχθρικὴν ἐπίθεσιν, ἐπειδὴ βεβαίως οὐδέποτε μᾶλλον ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος ἢ μὲν χώρα ὑπῆρξε πολυανθρωποτέρα, ὁ δὲ λαὸς αὐτὸς εὐ-

τονώτερος, ἀνδρειότερος καὶ ὑγιέστερος. Ἡ ἕκτακος καὶ δραστηρία κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας κτίσις ἀποικιῶν οὐδαμῶς εἶχεν ἐξασθενήσει τὰς μητροπόλεις· ἀπ' ἐναντίας δ' εἶχε προκαλέσει εὐημερίαν καὶ πλοῦτον. Πράγματι δι' αὐτῶν εἶχεν αὐξηθῆ μεγάλως τὸ φρόνημα τοῦ ἔθνους, καὶ ἤσθάνετο ἑαυτὸ σωματικῶς τε καὶ πνευματικῶς ὑπέρτερον ἀπάντων τῶν ἄλλων λαῶν, οὐδαμῶς δ' εἶχεν εὖρει ἀντίπαλον ἰσότημον. Καὶ πᾶσαι μὲν αἱ δυνάμεις καὶ αἱ δεξιότητες εὐρίσκοντο ἐν τελείᾳ ἀναπτύξει, τὸ δὲ θάρρος καὶ ἡ ἀγχίνοια εἶχον ἐξασκηθῆ διὰ τῆς ἐκτελέσεως ποικίλων νέων καὶ δυσχερῶν ἔργων. Ἡ δ' ἐπικοινωνία μετὰ τῶν ἀθηραίων ἀποικιδίων εἶχεν ἀνουφώσει ἀπανταχοῦ τὴν μέσσην τάξιν καὶ ἀνοίξει εἰς τὴν ἐμπορίαν καὶ τὰς τέγγας μέγα πλῆθος νέων πόρων. Ἐνεκα δὲ τῆς καθολικῆς εὐημερίας οἱ μετοικήσαντες εἶχον ταχέως ἀναπληρωθῆ ὑπὸ νέων γενεῶν, πολυπληθῶν καὶ ῥωμαλέων. Δὲν ἠδύνατο δὲ τὸ ἐξῆς αἱ μητροπόλεις νὰ ὑφίστανται ἄνευ τῶν ἀποικιῶν, ἐπειδὴ μόνον διὰ τῆς εἰσαγωγῆς σίτου ἐκ τῶν περὶ τὸν Πόντον χωρῶν, ἐκ τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Σικελίας καὶ τῆς Ἰταλίας ἦτο δυνατὴ ἡ ἐν ταῖς πόλεσι καὶ τοῖς ἀγροῖς τῆς Ἑλλάδος ἐνοικήσις πληθυσμοῦ πυκνοτάτου.

Ἡ δὲ μόνη χώρα ἧς οἱ κάτοικοι εἶχον ἐλαττωθῆ ἦτο ἡ Ἀργολίς. Διαρκούντος τοῦ πολέμου πρὸς τὴν Σπάρτην¹ ὁ Κλεισθένης εἶχεν ἀποβιβάσθῃ εἰς τὴν Ἀργολίδα μετὰ πλοίων αἰγινήτικῶν καὶ σικωνίων, εἶχεν ἐπιτεθῆ κατὰ τῶν Ἀργείων καὶ ἐξολοθρεύσει διὰ τοῦ πυρὸς τοὺς ἐξ αὐτῶν καταρυγόντας εἰς τὸ ἱερὸν ἄλσος τοῦ Ἄργου. Ἐξακόσιοι πολῖται λέγονται κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον θανόντες. Ἦτο ὁ φρικτότατος ὄλεθρος ὃν εἶχε ποτε ὑποστῆ πόλις τῆς ἐντεῦθεν Ἑλλάδος ἀπὸ χρόνων ἀμνημονεύτων².

Ἐξαιρουμένης δὲ ταύτης τῆς περιστάσεως, ἀπανταχοῦ ἤχημαζον ἀβλαβεῖς αἱ τε χώραι καὶ οἱ λαοί. Ἐν τῇ Λακωνικῇ ἤρισμοῦντο ὀκτακισχίλιοι Σπαρτιάται· ἕκαστος δ' αὐτῶν ἠδύνατο νὰ

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 280.

² [Ἡροδότου VI, 78 κ. ἔ. Μιχαήλ Ἀποστόλη III, 75. Διογενεῖανου III, 10].

συμπαράλαβη μεθ' ἑαυτοῦ ἐπτά εἰλωτας. Πλὴν δ' αὐτῶν ὑπῆρχον ἐν Λακεδαιμόνι ῥωμαλία καὶ πολυάριθμος τάξις ἐλευθέρων περιοικῶν οὕτως, ὥστε, χωρὶς νὰ γυμνωθῆ ἀμυντόρων ἢ χώρα, ἡδύναντο νὰ στρατεύσασι πεντηκοντακισχιλίοι ἄνδρες¹. Ἡ δὲ Ἀρκαδία ἦτο χώρα ἐξαιρετικῶς πολυάνθρωπος, ἧς τὸν ἔδον ἀριθμὸν τῶν μαχίμων δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν εἰς τριακοντακισχιλίους². Τῆς δὲ ὅλης Πελοποννήσου οἱ κάτοικοι ἀνῆρχοντο πιθανῶς εἰς δύο ἑκατομμύρια περίπου³. Αἱ δὲ Ἀθηναὶ εἶχον τότε κατὰ τὴν ἀνύποπτον μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου τριακοντακισχιλίους πολίτας⁴. ἐν δὲ τῷ διαστήματι τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου αἰῶνος, οὐ ἡ ἔναρξις συμ-

¹ Εἰς τοὺς πεντηκοντακισχιλίους ἐκ Λακωνικῆς μαχίμοις ὑπολογίζονται κατὰ τὸν *Ἡροδότου* (IX, 28. Πρὸλ. VII, 234) μόνον πεντακισχιλίοι Σπαρτιῶται μετὰ τριάκοντα κέντε γιλιῶδων εἰλωτων, πρὸς ᾗ τῶν πεντακισχιλίοι ὀπλίται Λακεδαιμόνιοι μετ' ἰσριθμὸν φιλοῶν. [Περὶ τῶν στρατιωτικῶν θυγμένων τῆς Σπάρτης ἴδε καὶ Steffen De Spartanorum re militari. Greifswald. 1882. Beloch Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt. Leipzig. 1886 σ. 131 κ. ἑ. Πρὸλ. *Καστόρχη* Περὶ τοῦ πληθους τῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος κατοίκων ἐν Ἀθηναίῃ Τόμ. Δ' (1875) σ. 441 κ. ἑ.]

² [Τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν τῶν μαχίμων πολιτῶν τῆς Ἀρκαδίας ἐν τοῖς χρόνοις τῶν μηδικῶν πολέμων ἀποδείχεται ὁ *Καστόρχης* ἐνθ' ἀν. Τόμ. Ε' σ. 116, ἀναθεῖζων τὸν ἔδον ἀριθμὸν τῶν κατοίκων τῆς χώρας εἰς 250-260000, οἷον ἐκτίθεισος περὶ τοὺς χρόνους τῆς κτίσεως τῆς Μεγάλης πόλεως εἰς 200000. Κατὰ δὲ τὸν Beloch, ἐνθ' ἀν. σ. 125, ὁ ἔδλος πληθυσμὸς τῆς Ἀρκαδίας ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἀκμῆς ἀνῆρχετο εἰς 140-190000, κατὰ μέσον ἔρον εἰς 165000.]

³ Περὶ τοῦ ἔδλου ἀριθμοῦ τῶν Πελοποννησίων ἴδε Curtius Peloponnesos Τόμ. Α' σ. 175, ἐνθα ὁ ἀριθμὸς τῶν Μαντινέων 1440 ἀρελαί νὰ διορθωθῆ εἰς 3000. [ἴδε καὶ Beloch ἐνθ' ἀν. σ. 109 κ. ἑ. *Καστόρχη* ἐνθ' ἀν. Τόμ. Ε' σ. 180 κ. ἑ.]

⁴ Ὁ ἀριθμὸς τριάκοντα γιλιῶδων πολιτῶν ἐν Ἀθήναις δὲν πρέπει νὰ μνημονεῖται, καθ' ὃ παρατηρεῖ λίαν ὀρθῶς ὁ B ä h r ἐν ἐκδ. *Ἡροδότου* V, 97. Ἡ ἀπογραφή τοῦ 441 π. X. (Ὀλυμπ. 83, 4) ἀναφέρεται εἰς τοὺς ἀξιούοντας νὰ μετασχεύσῃ τῆς θεωρεῖν σιτοδοσίας (Böckh Staatshaushaltung Τόμ. Α' ἐκδ. γ' σ. 45. [Πρὸς τὴν γνώμην ταύτην ἀντιστρατεύεται ὁ Fränkel (Attische Geschworenengerichte σ. 3 Πρὸλ. Beloch ἐνθ' ἀν. σ. 58 κ. ἑ. K a s t o r c h η Περὶ τοῦ πληθους τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων ἐν Ἀθηναίῃ Τόμ. Γ' σ. 91 κ. ἑ.]. Πρὸς συνείδησιν πασῶν τῶν δυνάμεων τῆς πόλεως χάριν τῆς ἀμύνης ἐψηφίσθη καθολικὴ ἀμνηστία (*Ἀνδοκίδου* Περὶ μυστηρίων 107). Πρὸλ. Scheibe ἐν τῇ Zeitschrift für die Alterthumswissenschaft. 1842 σ. 210. Μετὰ τοῦ ψηφίσματος δὲ τούτου συνδέεται πιθανῶς καὶ ἡ κάθοδος τοῦ Ἀριστοίδου. ἴδε *Πλούταρχον* ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 11. [Πρὸλ. *Ἀριστοτέλους* Ἀθηναίων πολιτείαν ἐκδ. Blass σ. 32, 23· τρίτῳ δ' εἶτε: κατεδείξαντο πάντας τοὺς ἀστρακισμένους, ἀρχοντας Ὑψιχίδου, διὰ τὴν Ξέρξου στρατείαν].

πίπτει πρὸς τοὺς περσικοὺς πολέμους, ἠδύναντο μεμαρτυρημένως πλήν τῶν πληρωμάτων τοῦ στόλου καὶ τῶν ἰππέων νὰ παρατάξωσι δεκατρεῖς χιλιάδας ὀπλιτῶν καὶ δεκαεξακισχιλίους ἄνδρας τῶν φρουρούντων τὴν χώραν [ἐκ τῶν ἐχόντων ἡλικίαν μεταξὺ δεκαοκτώ καὶ εἰκοσιν ἐτῶν ἢ πρεσβυτέρων τῶν πεντήκοντα] ¹. Τὴν δὲ δύναμιν τῶν πόλεων τῆς Βοιωτίας μαρτυρεῖ ἡ γενναία ἀντίστασις ἣν ἠδυνήθησαν νάντιτάξωσι πρὸς τὰς Θήβας ². Περὶ δὲ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν οἰκητόρων τῶν νήσων δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μέτρον ἡ Νάξος ³ καὶ τῶν μικροτέρων νήσων ἡ Κέως, νησίς ἐπὶ ἐδάφους ὅλως ὄρειου, ἔχοντος ἕκτασιν μῶλις ἑκατὸν δέκα τετραγωνικῶν χιλιομέτρων, ἔχουσα τέσσαρας ὅλας πόλεις, ὧν ἐκάστη εἶχεν ἴδιον λιμένα, ἰδίους νόμους καὶ ἴδιον νόμισμα.

Εἰς τοὺς χρόνους δ' ἐκείνους τῆς ἀθηροτάτης ἀκμῆς τοῦ πληθυσμοῦ ἐν Ἑλλάδι ἀνέρχονται τὰ ἐπιμελῆ ἐκεῖνα γεωργικὰ ἔργα καὶ αἱ κατασκευαί, ὧν τὰ ἔχνη κινουσι καὶ σήμερον ἀκόμη τὸν θαυμασμόν τοῦ ὁδοιπόρου, βλέποντας μεθ' ὁποίας μερίμνης ἐπωφελούντο καὶ τὸ μικρότατον τῶν γηδίων, πῶς ὑπερενίκων πᾶσαν δυσχέρειαν περὶ τὴν κατοικίσι καὶ τὴν ἐπικοινωνίαν, πῶς ἡ ὅλη χώρα ἦτο ἀνάπλευς ἀνθρώπων ζώντων καὶ ἐγκαταλιπόντων ἔχνη τῆς ἀπαύστου αὐτῶν ἐργασίας. Ἐπὶ πέτρων βραχυδῶν, ἐφ' ὧν σήμερον μόνον αἰγῶν ἀγέλαι εὐρίσκουσι χόρτον ἀνεπαρκῆ, συναντῶμεν τὰ λείψανα πόλεων εὐτειχίστων, αἵτινες εἶχον δεξαμενάς καὶ ὕδραγωγεία, ἐν αἷ τα περικείμενα ὑψώματα ἦσαν κατατετμη-

¹ Θουκυδίδου II, 13, 6].

² [Διοδώρου Σικελιώτου XV, 26· τὸ γὰρ ἔθνος τοῦτο (τὸ τῶν Βοιωτῶν) καὶ πλήθει τῶν ἀνδρῶν καὶ ἀνδρείᾳ κατὰ πόλεμον οὐδεὶς τῶν ἑλλήνων κ' ὦν ἐδόκει λείπεσθαι. Πρὸλ. Ἰσοκράτους Πανηγυρ. 64. Περὶ τοῦ πλήθους τῶν κατοίκων τῆς Βοιωτίας ἴδε *Καστόρχην* ἐνθ' ἀν. Τόμ. Δ' σ. 425 κ. ἑ. καὶ *Beloch* ἐνθ' ἀν. σ. 162 κ. ἑ. καὶ ὁ μὲν *Καστόρχης* ἀναδίδδει τοὺς κατοίκους τὸν τέταρτον π. X εἰς 150-200000, ὁ δὲ *Beloch* ἀποδίδδει ἐν εἴτει 424 π. X. διὰ μόνους τοὺς ἐλευθέρους τὸν ἀριθμὸν 100000. Κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο οἱ Βοιωτοὶ μάχιστοί πολεῖται ἐν Δηλῶν ἦσαν 18500].

³ ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 239.

μένα κλιμακῆδόν εἰς τεχνητὰ ἀναλήμματα μέχρι τῆς κορυφῆς, ὅπως παρασκευασθῆ κατάλληλος χώρος πρὸς καλλιέργειαν σιτηρῶν καὶ ὀπωροφόρων δένδρων.

Δὲν ἦσαν δὲ τὰ ἄσθη τῶν Ἑλλήνων πόλεις μεγάλαι ὡς αἱ πρωτεύουσαι καὶ τὰ ἐμπόρια τῆς Ἀνατολῆς. Ὡς ἐκ τούτου δ' ἔμεινον ἀπηλλαγμένοι πλείστων ὄσων κακῶν, ἅτινα ἐπιπολάζουσιν ἀναγκαιῶς ἐν πόλεσι πολυανθρώποις. Δὲν ἐγενωνῶντο ἐν αὐταῖς αἱ μεγάλαι ἐκεῖναι ἀντιθέσεις ἀπόρων καὶ πλουσίων, τρυφῆς καὶ ἐνδοείας, ὧν ἐκάστη εἶνε κατ' ἴδιον τρόπον αἰτία ἐξασθενήσεως τῶν ἐνοικούντων. Ἡ μὲν πενία δὲν ἐξικνεῖτο μέχρι πτωχείας καὶ ἐπαιτείας, τὸ δὲ πλῆθος δὲν ἦτο ὄχλος. Καὶ μεταξὺ δὲ τοῦ ἀστικοῦ βίου καὶ τοῦ κατ' ἀγροὺς δὲν ὑφίστατο χάσμα καὶ ἀπόστασις τραχεῖα, ἐπειδὴ τὸ ἑλληνικὸν ἄσθη δὲν ἀπετέλει ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ὑπαίθρον χώραν. Τὸ δὲ σύνολον τῶν πολιτῶν ἀπετέλει κοινὸν εὐσύνοπτον, ἐν ᾧ πᾶσα παραλλαγὴ καὶ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῶν πατριῶν ἡθῶν παρετηρεῖτο εὐκόλως καὶ εὐχερῶς ἐτιμωρεῖτο. Κοινοὶ δὲ νόμοι συνεκράτουν τοὺς πολίτας, ἀλλ' οἱ νόμοι ἐκεῖνοι ἐθεωροῦντο ζωηρὰ ἐκδήλωσις τῆς κοινῆς θελήσεως ἀπάντων· διὰ τοῦτο δὲ ἡ εἰς αὐτοὺς ὑποταγὴ οὐδὲν εἶχε τὸ ἀνελεύθερον, πᾶς δὲ πολίτης ἡσθάνετο ἑαυτὸν ὡς μέλος τοῦ ὄλου, ἡ δὲ δημοσία συμβίωσις ἐν τῇ κοινῇ ἐκείνῃ πολιτεῖᾳ ἦτο ἀῆρ ζωογόνος συντελῶν εἰς τὴν ἐπίδοσιν καὶ αὐξήσιν τῶν πολιτῶν. Ἐν πάσαις δὲ ταῖς πόλεσιν ὑπῆρχον ἀκόμη γένη ἀρχαῖα μετὰ δραστηριότητος καὶ προσόντων, ἐν οἷς εἶχον ἐνσαρκωθῆ αἱ παραδόσεις τῶν προγόνων· περὶ δὲ τοὺς ἀρχαίους ἐκεῖνους οἴκους ἠῦξανον ἄνδρες τῆς τάξεως τῶν χειρωνακτῶν, ἔτοιμοι νὰ διεκδικήσωσι συμμετοχὴν εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν.

Πλὴν δὲ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν ὑφίσταντο καὶ δοῦλοι, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἐν πόλεσιν ἐμπορικαῖς καὶ βιομηχανικαῖς, οἷαι ἦσαν ἡ Κόρινθος καὶ ἡ Αἰγίνα, ἦτο πολὺ μέγας. Ἐν ταῖς πόλεσιν ταύταις τὸ πλῆθος αὐτῶν ἦτο πιθανώτατα σχεδὸν δεκαπλάσιον τοῦ τῶν ἐλευ-

θέρων. Καὶ ἐν Ἀττικῇ δὲ πρέπει νὰ ποδεχθῶμεν τέσσαρας τοῦλάχιστον δούλους ἀντιστοιχοῦντας πρὸς ἓνα ἐλεύθερον¹.

Ἐκαστος δὲ θὰ ἐφρανόζετο, ὅτι τοσοῦτον πλῆθος ἀνδραπόδων ἔμελλε νὰ παράσχη μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τὸν ἐθνικὸν ἐχθρὸν, ἰδίως ἔταν οἱ δοῦλοι εὑρισκον μεταξὺ τῶν πολεμίων στρατιῶν συμπολίτας αὐτῶν, ὡς τοῦτο συνέβαινεν εἰς τοὺς Φρύγας, τοὺς Σύρους καὶ ἄλλους δούλους Ἀσιάτας τὸ γένος. Ἄλλ' ὅμως ἐν τοῖς περσικοῖς πολέμοις δὲν εὑρίσκομεν παραδείγματα προδοσίας καὶ αὐτομολίας. Καὶ ταῦτα διότι οἱ δοῦλοι ἦσαν συνδεδεμένοι στενότερα πρὸς τοὺς πολίτας, μεταξὺ δ' αὐτῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν ὑρίστατο σχέσις οἰκειότητος, ἣν ὑπέερερον ἢ θρησκεία καὶ τὰ ἄλλα. Οἱ δοῦλοι ἀνήκον εἰς φύλα πολὺ ὑποδεέστερα τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἰδίως στερούμενα πάσης ἄρμης καὶ δεξιότητος πρὸς κοινὴν πολιτικὸν βίον. Διὰ ταῦτα δὲ τὴν ὑποδεέστεραν αὐτῶν μοῖραν δὲν ἐθεώρουν καταδούλωσιν, ἢ δ' ἐνάλληλος σχέσις πρὸς τοὺς κυρίους ἐθεωρεῖτο εἰς ἀμοτέρους λυσιτελῆς καὶ φυσικῆ. Ἄλλως δ' ἡ ἑλληνικὴ πόλις δὲν ἠδύνατο νὰ νοηθῇ ἄνευ τῆς τοιαύτης βάζεως².

¹ Οἱ 460000 δοῦλοι τῶν Κορινθίων καὶ οἱ 470000 τῶν Ἀθηναίων βεβαιοῦνται ὑπὸ μαρτυριῶν ἀξίων λόγου. *Die B. u. c. k. Staatshaushaltung* Τόμ. Α' ἐκδ. γ' σ. 51. Μόνον δὲ δὲν πρέπει νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι τοιαῦτα πλῆθη δούλων συνιστοῦντο ἐν ταῖς πόλεσιν, ἀλλ' ἦσαν ἐπὶ τῶν πλοίων καὶ ἐν τοῖς ὑπερπόντιοις ἐμπορίοις. Περὶ δὲ τῶν διαφόρων ὑπολογισμῶν τοῦ πλῆθους τῶν δούλων ἐν ταῖς ἀρχαίαις πόλεσιν *Die B. u. c. k. Besitzt und Erwerb im griechischen Alterthum* σ. 141. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐν τῇ κοινῇ θήσει τῶν δούλων αὕτη ἦτο διάφορος κατὰ τὰ τόπους καὶ χρόνους. Ἐκ τοῦ νόμου τῆς Γόρτυνος βλεπόμεν κοινονικὴν κατάστασιν, ἐν ἣ ἡ διαφορά μεταξὺ ἐλευθέρων καὶ δούλων ἦτο πολὺ ἐλιγώτερον ἀπότομος, ἀφ' οὗ ἐπερίπετο ἐν τισὶ περιστάσειν εἰς δούλους νὰ μεταγίωσι τοῦ οἴκου ὡς μίλη ἀξιόμικτα κληρονομίας. *Die Rheinische Museum, Neue Folge* Τόμ. XI. Ergänzungsheft 1885 σ. 64. καὶ ἐν μὲν ἀριστοκρατικῶς διοικουμέναις πόλεσιν ἐπυροῦντο πάντοτε αὐστηρώς αἱ διαφοραὶ τῶν τάξεων, ἐκ δὲ τοῦ δημοκρατικοῦ πνεύματος τῶν Ἀθηναίων ὠφελοῦντο καὶ οἱ δοῦλοι, τυγχάνοντες παρὰ τῶν κυρίων οἰκειότητος καὶ μεταχειρίσεως φιλανθρώπου πρὸς δυσχερέσιαν τῶν ἀριστοκρατικῶν (**Ψευδο-ξενοφῶντος** Πολιτ. Ἀθην. 1).

² Περὶ τῆς οἰκίας ἔλεγον δ' **Ἀριστοτέλης** (Πολιτ. 1, 2) οἰκία δὲ τέλειος ἐκ δούλων καὶ ἐλευθέρων. Μὴ λησμονῶμεν δ' ὅτι ἀπεφεύγετο ἡ συμπίεσις πολλῶν δούλων ἐκ τῆς αὐτῆς χώρας. *Schömann Griechische Alterthümer* Τόμ. Α' σ. 372, σημ. 1.]

Ἐπετέλουν δ' οἱ δοῦλοι πάσας τὰς ὑποδεστέρας ἐργασίας, καλλιεργοῦντες μὲν τοὺς ἀγροὺς, φροντίζοντες δὲ περὶ τῆς μαγειρικῆς καὶ ἐπιμελούμενοι τῶν κτηνῶν. Ἐδιακόνουν δ' εἰς τοὺς κυρίους αὐτῶν ὡς χειροτέχναι καὶ ἐργάται καὶ διηκόλουν τὸν βίον αὐτῶν ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ γίνωνται οἱ πολῖται νωθροὶ, ἀνειμένοι καὶ τρυφηλοὶ.

Ἀπὸ τοιαύτης τινὸς βλαβερᾶς ἐπιδράσεως τῶν παρ' αὐτοῖς δούλων προεφύλαξε τοὺς Ἕλληνας ἡ ἔμφυτος αὐτῶν δραστηριότης, ἡ ἰσχὺς τῆς ἔξεως καὶ ὁ νόμος, ἐπειδὴ τὴν ῥαθυμίαν καὶ τὴν ἀεργίαν ἐτιμῶρουν ὡς κακίαν αἰ εὐνομούμεναι τῶν πόλεων. Ἄλλως δ' οἱ πολῖται ἔνεκα τῆς διαφορᾶς τῆς φύσεως καὶ τῆς παιδείσεως, ἦν ἔβλεπον ὀφθαλμοφανῶς καθ' ἑκάστην, εἶχον τὴν συναίσθησιν, ὅτι ἀπετέλουν λαὸν ἔκκριτον καὶ προωρισμένον εἰς τὸ ἄρχεῖν. Ἡ δὲ συνείδησις αὕτη συνετέλεσεν εἴπερ τι καὶ ἄλλο εἰς τὸ νὰ παράσχη εἰς αὐτοὺς καὶ ἐν τῷ ἀγῶνι πρὸς τοὺς ξένους φρόνημα καὶ θάρρος, ἐπειδὴ πάντες οἱ βάρβαροι ἐφαίνοντο φύσει καὶ ἐκ γενετῆς δοῦλοι. Ἀπὸ δὲ τοῦ χρόνου τῆς πρὸς τὴν θάλασσαν καταβάσεως τῶν Περσῶν ἐθεώρουν τὴν πέραν τοῦ Αἰγαίου ἡπειρον ὡς χώραν βαρβαρικήν, καὶ συνείησαν νὰ ἐκλαμβάνωσι τὸν τρωικὸν πόλεμον ὡς τὴν ἀρχὴν διεθνούς πολέμου μεταξύ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, οὗ ἡ ἐξακολούθησις προωρίζετο καὶ ἐπεβάλλετο εἰς τὴν ζῶσαν γενεάν. Ἐφ' ᾧ ἤρχισαν ἀναξίζοντα ἐν ἀπάσαις ταῖς καρδίαις τὰ ἐν Ἀθήναις συλλεχθέντα ὁμηρικὰ ποιήματα, καὶ ἡ συνείδησις τοῦ ὄλου θησαυροῦ τῆς ἐπιχωρίου παιδείσεως, ὡς οὐδεὶς ἄλλος λαὸς ἠδύνατο νὰ ἐπιδείξη, ἐπλήρωσε πάντας ἀξούσης ὑπερηφανείας.

Συγχρόνως δ' ἔνεκα τῶν δούλων ἐπεφυλάσσετο εἰς τοὺς ἐλευθέρους πολίτας τῆς Ἑλλάδος ἡ διατριβὴ περὶ ἔργα ὑψηλότερα καὶ ἐλευθεριώτερα οὕτως, ὥστε δὲν εὐρίσκετο εὐκόλως ἠναγκασμένος πολίτης τις νὰ παρέχη εἰς τὸν ἄλλον διακονίας ἀναξιοπρεπεῖς, ἠδύνατο δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ ἄποροι νὰ εὕρωσι σχολήν, ὅπως ἐπιδοθῶσι συμφώνως πρὸς τὴν ἔμφυτον αὐτῶν κλίσιν εἰς τὰ τοῦ δημοσίου

βίου καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν παιδείουσιν. Πράγματι δὲ θέσις ἀνεξάρτητος καὶ βίος εὐκολος καὶ ἄνετος ἐφαίνετο εἰς τοὺς ἀρχαίους ὄρος τῶν ὧν οὐκ ἄνευ πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς, ἥτις ἦτο ὅλως διάφορος τῆς ἀρετῆς ἐκείνης, ἣν ἠδύνατο νὰ προϋποθέσωσιν ἐνυπάρχουσαν καὶ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ δούλου καὶ τοῦ ἀποχειροβιῶτου. Καὶ αὐτὴ ἡ διὰ τῆς γυμναστικῆς ἐξάσκησης τοῦ σώματος ἦτο προνόμιον τῶν ἐλευθέρων, οὐδ' ἐδικαιοῦντο οἱ δούλοι νὰ συμμετάσχουσιν αὐτῆς. Καὶ ταῦτα διότι ἡ γυμναστικὴ προϋπέθετεν ἐπιφανῆ θέσιν ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ, ἐν δὲ τισι πόλεσιν ὑπῆρχε καὶ νόμος, καθ' ὃν οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἐγγραφῇ εἰς τοὺς πολίτας ὃ μὴ διεξελθὼν κατὰ τὰ νενομισμένα ἀπάσας τὰ ἀσκήσεις ἐν ταῖς παλαισταῖς. Ἡ δὲ μεθοδικὴ ἐξάσκησης εἶχεν ἀποβῆ οἰονεὶ δευτέρα φύσις τῶν νέων, διδασκομένων νὰ διπλασιάζωσιν ἐν ὥρᾳ ἀνάγκης τὴν φυσικὴν αὐτῶν βώμην καὶ νὰ φοβῶνται εἰπερ τι καὶ ἄλλο τὸ νὰ γεννώσιν ὑπονοίας ἐπὶ δειλίᾳ.

Κατὰ ταῦτα ἡ εἰρήνη καὶ ἡ εὐημερία δὲν εἶχον δυνηθῆ νὰ προκαλέσωσιν ἀτονίαν καὶ ἐκλυσιν ὡς ἐν Ἰωνίᾳ. Ἡ μὲν παλαιστρα εἶχεν ὑπάρξει ἡ προάσκησις πρὸς τὸν σοβαρὸν ἀγῶνα, ἐν δὲ τοῖς ἱεροῖς ἄλσεσι τῆς Ὀλυμπίας καὶ τῶν Δελφῶν ἐδιδάχθησαν οἱ Ἕλληνες νὰ πολαύωσι τὴν ἠδονὴν τῆς διὰ μόχθων καὶ ἰδρώτων ἐξαγοραζομένης νίκης. Κατ' αὐτὴν δὲ τὴν ἐσπέραν τῆς νίκης ὁ νικητῆς ἐξυμνεῖτο δι' ἁσμάτων, ἔπειτα δ' ἐποιούντο ἴδιοι ἐπινίκιοι ὕμνοι, οἵτινες ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Σιμωνίδου κατεῖχον ἀξίαν λόγου θέσιν ἐν τῇ ἐθνικῇ γραμματείᾳ τῶν Ἑλλήνων.

Σιμωνίδης ὁ Κεῖος καὶ Πίνδαρος ὁ Θηβαῖος, οἵτινες ἀμφοτέροι ἤκμαζον τελείως περὶ τοὺς χρόνους τῶν περσικῶν πολέμων, δὲν μαρτυροῦσι μόνον τὴν ὑψίστην ἀνθησιν τῶν ἐλληνικῶν ἀγῶνων καὶ τῆς εἰς αὐτοὺς ἀφιερωμένης τέχνης, ἀλλὰ καὶ τὴν ἡρωικὴν βώμην τὴν ζωογονοῦσαν τοὺς συγχρόνους αὐτῶν, τὴν πνευματικὴν καὶ σωματικὴν δεξιότητα τὴν κληρονομικῶς μεταδιδόμενην ἐν τοῖς μεγάλοις οἴκοις καὶ τὸ ὄψος καὶ τὸν πανηγυρικὸν χαρακτῆρα μεθ' οὗ ἐτελοῦντο οἱ ἐθνικοὶ ἀγῶνες.

Ἰπὸ πάντων τιμώμενοι καὶ πλουσίως ἀμειβόμενοι ὡς ἀριστεῖς τῆς ποιήσεως περιέτρεχον οἱ αἰοῖδοι ἐκεῖνοι τὴν χώραν, ἐξασκοῦντες τὴν τέχνην αὐτῶν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ λαοῦ καὶ συνεργοῦντες εἰς τὴν αὐξήσιν τῶν δεσμῶν τῶν συνενοῦντων τὰς πόλεις καὶ τὰ γένη πρὸς ἄλληλα, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ ἕλον ἔθνος. Ἔργον αὐτῶν ἦτο τὸ ὑπομιμνήσκειν τὰς κοινὰς παραδόσεις τῶν ἀποικομένων χρόνων, τὸ λαμπρύνειν τὰς κοινὰς ἐορτὰς τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸ ἐξυμνεῖν ἐν τοῖς ᾄσμασιν αὐτῶν τὴν δόξαν τῶν νικητῶν, οἵτινες ἀνήκον εἰς τὴν ἑλλην πατρίδα καὶ ἦσαν οἰονεὶ ἢ ἐνσάρκωσις τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Οὕτω δὴ εὐρίσκομεν τὸν Σιμωνίδην ἐν ταῖς μητροπόλεσι καὶ ἐν ταῖς ἀποικίαις ὡς δυνατώτατον ἄνδρα, φέροντα εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς ἀλλήλους τοὺς διαφορωτάτους τῶν ἀνδρῶν, συνάπτοντα φιλίας καὶ συνδιαλλάσσοντα ἐριδας ἐπερχομένας.

Ἡ δὲ διαλλακτικὴ αὕτη δρᾶσις ἔπι ἐμφανεστέρα παρουσιάζεται παρὰ τῷ Πινδάρῳ. Ὁν Θηβαῖος τὸ γένος καὶ ἀφρωσιωμένος ὀλοφύχως εἰς τὴν γενέτειραν, εἶχεν ἔπειτα ἐμάθει τὰ τῆς ὑψηλοτέρας τέχνης παρὰ τοῦ Λάσου¹. Καὶ ἐμυθήθη μὲν τὰ ἐλευσίνια μυστήρια, μετὰ ἰδιαζούσης δ' ἀρεσκείας παρίστατο ἐν τοῖς μεγάλῳ ἔθνικοῖς ἀγῶσι καὶ ἀνεστρέφετο ἐν Δελφοῖς, τῷ θρησκευτικῷ κέντρῳ τῆς χώρας, ὡς ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ. Ἄτε δὲ καταγόμενος ἀπὸ τῶν Αἰγιδῶν, ὧν τὸ πολύκλαδον γένος εἶχε συμμετάσχει δραστηρίως τῆς τε διαρρυθμίσεως τῶν κατὰ τὴν σπαρτιατικὴν πολιτείαν καὶ τῆς κτίσεως τῆς Θήρας καὶ τῆς Κυρήνης², ἦτο προωρισμένος νὰ ἐπισκοπήσῃ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ὡς ἀπὸ ὑψηλοτέρας καὶ εὐρυτέρας σκοπιᾶς.

Ὁν φιλαπόδημος, καθ' ἃ καὶ οἱ πρόγονοι αὐτοῦ, περιήρχετο τὰς ἑλληνίδας πόλεις, καὶ ἐθεώρει ἐντολήν αὐτοῦ τὸ ἐξεγείρειν παρὰ τοῖς κατοίκους χωρῶν ἀπώτατα κεχωρισμένων ἀπ' ἀλλήλων τὴν συνειδήσιν τοῦ ἁμοεθνοῦς καὶ τῶν κοινῶν ἡθῶν. Ὁλβία Λα-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 566.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 257 καὶ 697.

κεδαῖμον, ἔψαλλε νεαρός ἔτι ὢν, πρὶν ἢ ἡ ἀποστασία τῶν Ἰώνων προκαλέσῃ τὸν μέγαν πόλεμον μεταξύ Περσίας καὶ Ἑλλάδος, Ὀλβία Λακεδαῖμον, μάκαιρα Θεσσαλία· πατρός δ' ἀμφοτέραις ἐξ ἐνός ἀριστομάχου γένος Ἡρακλέος βασιλεύει¹. Οὕτως ἐπωφελεῖτο τὸν πλοῦτον τῶν ἀρχαίων μύθων, καὶ εἶχε τὴν τέχνην νὰ μεταχειρίζηται αὐτοὺς εὐστόχως, ὅπως συνενόη εἰς μίαν μεγάλην ἐνότητα ἐθνικὴν τὴν Σπάρτην καὶ τοὺς δυνάστας τῆς Θεσσαλίας, ὁμοίως δὲ καὶ τὰς Θήβας, τὴν Αἰγίναν καὶ τὰς ἀρκαδικὰς πόλεις.

Ἄλλ' ἐξαιρουμένης τῆς ιδεώδους ἐκείνης ἐνότητος, ἧς ἡ συνειδήσις ἐξεδήλοῦτο μὲν διὰ τοῦ στόματος τῶν ποιητῶν τοῦ λαοῦ, ἐθέρμαινε δὲ τὰς καρδίας εὐγενῶν τὸ φρόνημα Ἑλλήνων, δὲν ὑπῆρχε σύνδεσμος ἐθνικὸς δυνάμενος νὰ ἐγγυηθῇ ὅπωςδὴποτε διαρκῆ ἀντίστασιν πρὸς τὰς ἐπιθέσεις ἐχθρικῆς δυνάμεως στρατηγούμενης ὑπὸ μονάρχου ἄρχοντος δεσποτικῶς.

Ἀπὸ τῆς τελευταίας γενεᾶς εἶχεν ἐκπέσει ἡ δύναμις τῶν Δελφῶν². Ἄνευ ἀγῶνος οἱ ἱερεῖς αὐτῶν εἶχον ἀποβάλλει τὴν κυριαρχίαν, ἅτε στηριζομένην ἐπὶ θεησκευτικῶν μέσων ἅτινα εἶχον κατὰ μικρὸν φθαρῆ. Ὁ ἀποκαλῶν τοὺς Δελφοὺς ὀμραλὸν τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔλεγε πλέον ἀλήθειαν. Ἐν δὲ τούτῳ τῷ μεταξὺ δὲν εἶχεν ἀντικαταστήσει τοὺς Δελφοὺς νέον τι κέντρον, ἀλλὰ καθ' ὅσον ἐξέλειπον οἱ κοῖνοι θεσμοὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων εἶχον αἱ πόλεις ἀναπτυχθῆ καθ' ἑαυτὰς, προσλαμβάνουσαι ἀνεξαρτησίαν αὐξουσαν ὁσημέραι. Πᾶσα πολιτεία ἦτο τελειῶς χωριστὴ ἀπὸ τῶν ἄλλων, ἀποτελοῦσα οἰοῦναι οἰκογένειαν διαβιοῦσαν καθ' ἑαυτήν. Οἱ δὲ πολῖται τῆς γείτονος πόλεως ἦσαν ἀλλότριαι, ἦσαν ξένοι. Γάμοι μεταξὺ οἰκῶν ἀνηκόντων εἰς διαφόρους πόλεις ἦσαν ἄκυροι, ἂν αὐταὶ δὲν εἶχον ὁμολογήσει ἰδίας συνθήκας ἐπιγαμίας. Εἰς ταῦτα δὲ προσετίθεντο αἱ ἀπανταχοῦ ἐπισυμβαίνουσαι ῥήξεις τῶν γειτόνων πόλεων, ἔριδες περὶ συνόρων, περὶ τῆς ἐκτάσεως ἱερῶν

¹ Πινδάρου Πόν. X, [1-3].

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ 140.

τεμενῶν, περὶ τῆς εἰσδοχῆς αὐτομολούντων δούλων. Σπανίως δ' οἱ οὕτω διαμαχόμενοι ἤσθάνοντο τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐπιζητήσωσι τὴν εἰρηνικὴν λύσιν τῆς διαφορᾶς διὰ διαιτησίας. Ἀμφικτυονικὸν δικαστήριον, οὐ αἱ ἀποφάσεις νὰ τυγχάνωσι κοινῆς ἀποδοχῆς, οὐδαμοῦ ὑφίστατο. Διὰ ταῦτα δὲ ὁ Ἡρόδοτος, περιγράφων τὰς συσκέψεις τῶν Περσῶν μεγιστάνων, οὐς συνεκάλεσεν ὁ Ξέρξης πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου, παριστάνει τὸν Μαρδόνιον ἐρωτῶντα πῶς ἦτο δυνατόν ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν νὰ φοβῆται ἔθνος, οὐ αἱ πόλεις ἀντὶ νὰ διαλύωσι τὰς διαφορὰς διὰ κηρύκων καὶ ἀγγέλων, ὡς προσήκει εἰς ὁμογλώσσους, σπεύδουσι μετὰ μωρᾶς ὀρμῆς εἰς τὰ ὄπλα καὶ λυμκίνονται ἀλλήλους¹.

Αὗται δ' αἱ πολιτεῖαι ἀνήκον εἰς δύο κατηγορίας. Ἡ ἦσαν ὀῦλα δὴ μικραὶ πολιτικαὶ κοινωνίαι, ἀγροτικοὶ συνοικισμοὶ, ὧν ὁ βίος ἦτο ἡρεμὸς καὶ διήρχετο ἀπαρατήρητος, οἷος ὁ τῶν ἀραδικῶν κωμῶν, ἐπόμενοι εἰς ἰσχυρὸν τινα γείτονα καὶ μὴ ἀξιοῦντες νὰ μετέρχωνται ἰδίαν πολιτείαν ἢ ἦσαν πολιτεῖαι μεγαλείτεραι, δραστηριώτεραι, μετέρχουσαι τῶν καθ' ἑλοῦ ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ συγκρουόμεναι πρὸς ἀλλήλας ἕνεκα τῶν ἀξιώσεων αὐτῶν καὶ τῶν συμφερόντων.

Τοιαύτη ἦτο ἰδίως ἡ ἀμοιβαία σχέσηις τῶν δύο κυρίων πολιτειῶν. Τούτων ἡ Σπάρτη διετήρει ἀκόμη τὴν πρωτεύουσαν θέσιν. Οἱ πολῖται αὐτῆς ἐθεωροῦντο οἱ πρῶτοι τῶν Ἑλλήνων λόγῳ κάλλους καὶ γενναιότητος, φυσικοὶ ἠγέται τῶν ἄλλων, ἀριστεῖς τῆς πολεμικῆς τέχνης, οἵτινες μετὰ δικαίας ὑπερηφανείας ἠδύναντο νὰ ἐλλαμβάνωσιν ἑαυτοὺς καθυπερτέρους τῶν Ἑλλήνων τῆς ἰωνικῆς φυλῆς. Καὶ ἡ μὲν ἀτυχῆς καὶ ἀναξιοπρεπῆς πολιτεία, ἣν εἶχε μετέλθει ἡ Σπάρτη κατὰ τὰ τελευταῖα εἴκοσιν ἔτη, εἶχεν ἤκιστα χαρακτῆρα τοιοῦτον, ὥστε νὰ ἐμπνεύσῃ τὰ αἰσθηματὰ τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ τῆς τιμῆς, ἀλλ' αἱ περιστάσεις ὁμοῦς ἦσαν εὐμενεῖς εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἀξιώματος αὐτῆς. Πράγματι ἕνεκα τοῦ φόβου ὃν εἶχε προκαλέσει παρὰ πᾶσι τοῖς Ἑλλη-

¹ Ἡροδότου VII, 9.

σιν ἡ ἐπέκτασις τῆς περσικῆς δυνάμεως καὶ ἔνεκα τῆς αὐξανούσης συναισθήσεως καθολικῆς ἐλλείψεως ἀσφαλείας ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ ἡ Πελοπόννησος, ὡς εἰκόσ, ἐθεωρεῖτο διὰ τὴν φυσικὴν αὐτῆς ὀχυρότητα εἴπερ ποτὲ ἡ ἀκρόπολις τῆς Ἑλλάδος. Ἐξ ἄλλου δὲ τὸ πολίτευμα τῆς Σπάρτης καὶ ἡ πελοποννησιακὴ συμμαχία εἶχον ἀποδειχθῆ ὑπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων οἱ διαρκέστατοι πάντων τῶν πολιτικῶν θεσμῶν τῶν ἀναπτυχθέντων ἐν Ἑλλάδι. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἤξιοτο τιμῆς ἡ Σπάρτη ὡς πολιτεία ἰσχυρὰ καὶ εὐνομούμενη¹ ὅτε δὲ μετὰ τὴν πτῶσιν τῶν Σάρδεων ἀπέβαιναν ὁσημέραι κρισιμωτέρα ἡ θέσις τῶν μικρασιατικῶν πραγμάτων, εἶχον πολλοὶ μεταναστεύσει ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅπως ἐκφύγῃσι τὰ ἐπακόλουθα βιαιὰς ἀνατροπῆς. Οὕτως εἶχε μεταναστεύσει εἰς τὴν Σπάρτην ἐκ Μαγνησίας ὁ Βαθυκλῆς μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν τεχνιτῶν¹, καὶ Ἴωνες ἔμποροι κατέθετον τότε τὰ χρήματα αὐτῶν ἐν Σπάρτῃ, ποῦθ' ὅπερ διηγεῖται ὁ Ἡρόδοτος περὶ τοῦ πλουσίου Μιλησίου, ὅστις ἐνεπίστεύθη τὸ ἡμισυ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἰς τὸν Σπαρτιάτην Γλαύκον, ἀναλογιζόμενος ὅποσον ἀσταθῆς καὶ ἐπισηφαλῆς ἦτο ἡ κατάστασις ἐν Ἴωνίᾳ καὶ ὅτι μόνῃ ἡ Πελοπόννησος ἐφαίνετο τὸ ἐξῆς παρέχουσα ἀσφάλειαν².

Ἄλλ' ὅμως ἡ Σπάρτη οὔτε τὸ θάρρος οὔτε τὴν δύναμιν εἶχε νὰ ἐπωφεληθῇ τὰς περιστάσεις καὶ παρουσιασθῇ ὡς πρωτεύουσα τῶν Ἑλλήνων ἀναλαμβάνουσα τὴν διεύθυνσιν τῶν κοινῶν πραγμάτων καθ' ὃν χρόνον ἠῤῥξανεν ὁσημέραι τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἡ στενοχωρία καὶ ταλαιπωρία. Καὶ δὲν ἔλειπον μὲν φιλόδοξοι διαθέσεις, εἶδομεν δὲ, ὅτι ἤδη πρὸ τῆς ἐνισχύσεως τῆς περσικῆς δυνάμεως οἱ Σπαρτιάται ἤθελον νὰ βοηθήσωσι καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν. Ἄλλ' ἀργότερον δὲν εἶχον κἂν τὸ θάρρος νὰ προστατεύσωσι τοὺς ἰδίους ὁμοφύλους, καὶ ἀπέκρουσαν δις τοὺς Ἴωνας ἐξαιτησαμένους τὴν ἐπικουρίαν αὐτῶν³.

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 186.

² Ἡρόδοτον VI, 86.

³ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 181, 248.

Ἐν δὲ αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι ἐνέμενον οἱ Σπαρτιῶται στερρῶς καὶ μετ' ἐπιμονῆς εἰς τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν, ἀλλ' ἤρκοοντο νεμόμενοι ἤδη τὰ κεκτημένα καὶ οὐδὲν ἔπραττον, ὅπως ἐπαυξήσωσι τὰ ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας δικαιώματα. Καὶ τὰς μὲν Πλαταιὰς δὲν ἐτόλμησαν νὰ εἰσδεχθῶσιν εἰς τὴν συμμαχίαν αὐτῶν, ἀλλ' εἶχον ὅμως ἐπωφεληθῆ τὴν περὶ τούτου αἴτησιν τῶν Πλαταιέων ὡς καὶ πᾶσαν ἄλλην εὐκαιρίαν, ὅπως ταράττωσι τὰ πράγματα πρὸς βορρᾶν τοῦ ἰσθμοῦ¹. Ὅ τι λοιπὸν δὲν ἠδύναντο νὰ κατορθώσωσι διὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἰσχῦος ἔπρεπε νὰ ἐπιτευχθῆ διὰ τῆς ἐξασθενήσεως τῶν ἄλλων. Οὕτω μικρὰ ἦτο ἡ ἰκανότης καὶ ἡ θέλησις τῆς Σπάρτης πρὸς συνένωσιν τῶν δυνάμεων τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Καὶ ἀπετέλουν μὲν οἱ πολῖται αὐτῆς στρατιῶν ἀπαράμιλλον, ἀλλ' ἔλειπε τὸ ζωογονοῦν πνεῦμα καὶ ἡ συναίσθησις τῆς ἐπιδιώξεως ὑψηλῶν σκοπῶν. Ἡ πολιτεία δὲν εἶχε τὴν τέχνην νὰ ποιῆται τὴν προσήκουσαν χρῆσιν τῶν ἰδίων αὐτῆς μέσων, νωθῆς δὲ καὶ βραδεία ἐσύρετο πάντοτε ἐπὶ ὁδοῦ πεπατημένης. Καὶ ἀνεφλέγοντο μὲν ἐνίοτε οἱ Ἡρακλεῖδαι αὐτῆς ὑπὸ σπινθήρων τινῶν τοῦ πυρὸς Ἀχαιῶν ἡρώων, καὶ ἐξεδήλουτο ἐν αὐτοῖς ἀκόμη πνεῦμα τολμηρᾶς μεγαλοπραγίας, ἀλλ' ἔπειτα ἡ αὐτὴ ἐκείνη μεγαλοπροσύνη ἐστρέφετο ἐν ἀγρίᾳ φιλαυτίᾳ κατ' αὐτῆς τῆς ἰδίας πολιτείας, ὡς δεικνύει τὸ παράδειγμα τοῦ Κλεομένου, ἢ μετέπιπτεν εἰς ἀσκόπους τυχοδιωκτικὰς ἐπιχειρήσεις. Τοιοῦτον εἶνε τὸ παράδειγμα Δωριέως τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ τοῦ Κλεομένου, εἰς ὃν ὁ ἐν τῇ γενετῆρᾳ βίος ἀπέβη οὕτως ἀφόρητος, ὥστε ἀπῆλθεν εἰς τὴν ξένην καὶ ἐπεχείρησε νὰ ἰδρύσῃ διὰ κατακτήσεως νέον βασιλεῖον τὸ μὲν πρῶτον ἐν Λιβύῃ, ἔπειτα δ' ἐν Σικελίᾳ².

Οὕτως ἡ ἡρωικὴ δύναμις ἡ ἀκόμη διασωζομένη καταναλίσκεται ἀνωφελῶς· ἐν ᾧ δὲ οἱ Πέρσαι προεχώρουν ὀσημέραι ἐγγύτερον, ἡ Σπάρτη κατὰ τρόπον τὰ μάλιστ' ἀνελεύθερον ἡμερίμνα μόνον περὶ τῶν ἰδίων τοπικῶν συμφερόντων. Καὶ ἐπετίθετο μὲν

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 597.

² Ἡροδότου V, 41 κ. ἑ.

κατὰ τοῦ Ἄργου, πολεμοῦσα τοὺς Ἀργεῖους καὶ δηροῦσα τὴν χώ-
ραν, ἐξηκολούθει δὲ περιθάλπουσα πᾶσαν διαίρεσιν τῶν λοιπῶν πό-
λεων ἐπαγγελλομένην εἰς αὐτὴν ὄφελος¹ καὶ ὅτε δὲ συνωμολόγησεν
ἐπιμαχίαν μετὰ τῶν Ἀθηναίων, ἀπέστειλεν ἐξεπίτηδες εἰς τὸν Μα-
ραθῶνα βραδέως ἐπίκουρον στρατιάν. Καὶ ταῦτα διότι ἡ Σπάρτη,
στερουμένη αὐτὴ ἰδίων σκέψεων καὶ σχεδίων, εἰς ἓν τι καὶ μόνον
προσεῖχεν ἰδιαζόντως, εἰς τὸ νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ τὴν αὔξησιν τῶν πρὸς
τὰ πρόσω βαινουσῶν Ἀθηναίων. Ἄλλ' αἰ Ἀθηναίαι διὰ τε τῆς ἐσω-
τερικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως καὶ διὰ τῆς ἐξωτερικῆς δράσεως εἶχον
προαχθῆ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποχωρήσωσιν ἀπὸ
τῆς περιωπῆς, εἰς ἣν εἶχον ἀνέλθει. Ἡ πόλις ἐκείνη, ἀποβάσα με-
γάλη δύναμις, ἥ ἔπρεπε νὰ προβῆ πρὸς τὰ πρόσω ἐν τιμῇ ἢ νὰ
ὀπισθοχωρήσῃ μετὰ καταισχύνῃς.

Πρὸς τοῦτοις δ' ὕφίσταντο μετὰ τῶν πόλεων ἐκάστων ῥήξεις
παντοδαίαι. Ὅτε ὁ Κροῖσος ἐπολιορκεῖτο ἐν Σάρδεσι, τὸ μὲν Ἄργος
καὶ ἡ Σπάρτη διεξήγον αἰματηρὸν ἀγῶνα περὶ τῆς Θυραετιδος,¹
ἣν οἱ Ἀργεῖοι εἶχον ἀποβάλλει μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Φειδωνος,¹
ἢ δ' Αἰγίνα καὶ ἡ Κόρινθος διεμάχοντο πρὸς ἀλλήλας μετ' ἀμοι-
βαίας ἀντιζηλίας, ἐν μιᾷ δὲ καὶ τῇ αὐτῇ χώρᾳ ἤριζον αἱ μικρότε-
ραι πόλεις πρὸς τὰς μεγαλειτέρας ὅσαι ἠθελον νὰ ἡγεμονεύωσι τῶν
ἄλλων, ὡς αἱ Θῆβαι τῶν Θεσπιῶν καὶ Πλαταιῶν. Πολλάκις δ' αἱ
μεταξὺ πόλεις ἐκείναι διαμάχαι εἶχον μᾶλλον τὸν χαρακτῆρα
ἀγώνων, καὶ ἦσαν οἰονεὶ τις παρεκτροπὴ τοῦ ἐμφύτου ἔρωτος τῶν
Ἑλλήνων πρὸς τὴν ἀγωνιστικὴν. Στίφη ἔκκριτα ἀντεμετροῦντο
πρὸς ἀλλήλα, ἢ δὲ ἰδρυσις τοῦ τροπαίου ἦτο ὁ κυριώτατος τοῦ
ἀγῶνος ἐκείνου σκοπός. Διὸ συνέβαιnen ἐνίοτε καὶ μετὰ τὴν αἰμα-
τηροτάτην συμπλοκὴν νὰ μὲνῃ ἄκριτος ὁ ἀγών. Οὕτως ἐν Θυραε-
τιδος διεξεδίχουν οἱ Λακεδαιμόνιοι τὴν νίκην, ἐπειδὴ ὁ τελευταῖος τῶν
τριακοσίων Σπαρτιατῶν, ὁ Ὄθρυάδης, εἶχε διαγάγει τὴν νύκτα ἐπὶ
τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ ἐγείρει τρόπαιον ἀπὸ τῶν ὄπλων τῶν

¹ [Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 575].

πολεμίων, ἐν ᾧ οἱ τελευταῖοι τῶν ἐπιζησάντων Ἀργείων μαχητῶν εἶχον σπεύσει εἰς τὸ Ἄργος ὡς νικηταί¹.

Διὰ ταῦτα δὲ καὶ κατὰ τὰς πολλὰς μεταξὺ τῶν πόλεων διαμάχας δὲν ἐφρόντιζον οἱ πολέμοι νὰ καταλάβωσιν ὅσον τὸ δυνατὸν ἀσφαλεῖς θέσεις, ἀλλ' οἱ πολῖται ἀντεπεξήρχοντο κατ' ἀλλήλων ὡς ἐν μονομαχίᾳ εἰς ἀναπεπταμένον πεδίου, ὅπως ἐπιδείξωσι τὴν ἰδίαν ἀνδρείαν ἀνταγωνιζόμενοι πρὸς ἀλλήλους². Ἄλλ' ὁ τρόπος τῶν τοιούτων μᾶλλον ἀκάκων πολέμων ἐξέλειπεν ὅσημέραι μᾶλλον σὺν τῇ αὐξήσει τῶν πολιτικῶν παθῶν, προκαλούντων σφοδρὰς ἀντιθέσεις τῶν πατριῶν.

Ἐχώριζε δὲ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν εἰς δύο πατρίδας σφοδρὸς ἀνταγωνισμὸς, ἐπειδὴ ὑπῆρχον ἀκόμη ἐν ἀπάσαις ταῖς πόλεσιν ἱποτικά γένη ἔχοντα πατροπαράδοτον πλοῦτον καὶ ἀρχαίαν δόξαν, ἅτινα ἐπίστευον, ὅτι εἶχον πατρόθεν τὴν ἐντολήν νὰ προϊστάνται τοῦ δήμου καὶ ἡγῶνται τῶν πολιτῶν. Ἀπανταχοῦ δ' ἐνθα τὰ κοινὰ διεθυβύνοντο ἀκόμη ὑπὸ τοιούτων εὐπατριδῶν αἱ Ἀθηναὶ ἐμισοῦντο ὡς ἡ ἐστία τῆς δημοκρατίας, ἣν ἐθεώρουν οἰκὴν κακοποιῶν ἀλητηρίου, ὅσημέραι βαθύτερον εἰσχωροῦντος, σθεῖρουσαν τοὺς ὕμεις θεσμούς τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Οὐδ' ἠδύνατο νὰ συγχωρήσῃ τοὺς Ἀθηναίους ἐπὶ τῇ συμπράξει αὐτῶν μετὰ τῶν Ἰώνων, ἐξ ἧς εἶχον προέλθει πάντα τὰ κακὰ.

Ἄλλὰ καὶ ἐντὸς τῶν τειχῶν μίξ καὶ τῆς αὐτῆς πόλεως ἐκ τῶν μεγαλειτέρων ἴσταντο ἀντιμέτωποι ἀλλήλων αἱ πατρίαι, ὧν ἡ ἀντίθεσις παρουσιαζέτο τόσῳ τραχυτέρα ὅσῳ ζωηροτέρα ἦτο ἡ

¹ Ἡροδότου I, 82. Πανσανίου II, 20, 7. Πρὸς Kohlmann Othryades (Rheinisches Museum Τόμ. XXIX σ. 462 κ. ἑ. [Ἴδε καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ 575].

² Ὁ Ἡρόδοτος (VII, 9) παριστάνει τὸν Μαρδόνιον χαρακτηρίζοντα ὀρθότατα τὰς μεταξὺ ἀλλήλων μάχας τῶν Ἑλλήνων ὡς ἀμιλλαν ἐν οἷς λέγει· ἐξευρώντες τὸ κάλλιστον χωρίον καὶ λειότατον, ἐς τοῦτο κατιόντες μάχονται, ὥστε οὐν κακῶ μεγάλῳ οἱ νικίοντες ἀπαλλάσσονται. Ἐνταῦθα δὲν ὑπονοοῦνται περὶ ἐπιμάχητα, ὅταν τὸ Ἀηλάντιον, καθ' ἃ φρονεῖ ὁ Stein, ἀλλ' ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου εἶναι, ὅτι τὸ πεδίου τῆς μάχης θεώρουν ὡς παλαιστραν, ἐν ᾧ αἱ ὁμοιοὶ πόλεις ἵπερῶντο τῶν δυνάμεων αὐτῶν χωρὶς νὰ ἐπιζητῶσι τὰ οικεῖα ὄφελι ἐκ στρατηγικῆς θέσεως ἐπιτηδεῖας ἐκλεγομένης.

διαπνέουσα τοὺς χρόνους ἐκείνους κινήσις. Καὶ ἡ μὲν ἐτέρα τῶν φατριῶν συμμετεῖχε τῆς κινήσεως ἐκείνης μετ' ἐνθουσιασμοῦ, οἱ δὲ λοιποὶ ἀντετάσσοντο εἰς αὐτὴν μετὰ δυσπιστίας ἢ καὶ φανερᾶς ἀντιρρήσεως. Διὰ ταῦτα δὲ, ὡς εἰκὸς, ἢ λαμπρὰ ἄνθησις τῶν νέων Ἀθηνῶν δὲν ἐκίνει τὸν φθόνον μόνων τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν Θηβαίων, ἀλλὰ καὶ πάντων ἐκείνων ὅσοι προσέβλεπον τὴν σωτηρίαν τῆς πολιτείας ἐν τῇ σῶφρονι διοικήσει τῶν κοινῶν ὑπὸ μελῶν τῶν ἀρχαίων οἴκων. Οὗτοι δὲ εἶπερ τι καὶ ἄλλο ἐμίσουν τὴν μεταβολὴν ἐκείνην τῶν πραγμάτων, δι' ἧς ἡ ἀρχὴ περιῆλθεν εἰς τὰ πλήθη, ἀναλαβόντα τὴν κρίσιν τῶν τυγῶν τῶν πόλεων ἐν πολυθούροις ἀγοραῖς καὶ ἐκκλησίαις. Ἐν τῷ νέῳ δ' ἐκείνῳ κόσμῳ, ὅστις ἀνέπτυσσε τὰς δυνάμεις αὐτοῦ μετὰ ταχύτητος καὶ δραστηριότητος ἀπιστεύτου, οὐδεὶς ἤθελε νᾶκούσῃ πλέον περὶ τάξεων προνομιούχων, ἀλλὰ τὰ πάντα ἔπρεπε νὰ εἶνε βατὰ εἰς πάντας. Ἄλλ' ἐκ τῆς ἐλευθέρως ταύτης ἀμίλλης πασῶν τῶν δυνάμεων οἱ ἀρχαῖοι ἀστικοὶ οἴκοι ἠσθάνοντο ὅτι διεκινδυνεύετο ὅλον αὐτῶν τὸ ἀξίωμα, ἢ δὲ πτώσις αὐτῶν ἐθεωρεῖτο παρὰ τῶν θιασωτῶν τῶν ἀρχαίων χρόνων παρακμὴ τῆς καθεστῶσης ἐν Ἑλλάδι τάξεως καὶ ἐκλυσις τῶν εὐγενῶν ἡθῶν. Ἡ δὲ στιγμιαία ἔξαρσις ἐφαίνετο εἰς αὐτοὺς ὡς τις μέθη παροδική.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἀπειλητικὴ ἐπέκειτο ἡ ἔκρηξις τῶν περσικῶν πολέμων. Ἡ δ' αἰσία καταπάλαισις τοῦ ἐξ αὐτῶν κινδύνου ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ μόνον διὰ τῆς ἐπιδείξεως γενικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἧτοι διὰ μεγάλης ἐξεγέρσεως τοῦ λαοῦ. Τοῦτο ὤφειλον νὰ συνιδῶσι πάντες. Πᾶσα λοιπὸν ἐπιτυχία ἔμελλεν, ὡς εἰκὸς, νὰ εἶνε καὶ νίκη τῆς φατρίας τοῦ δήμου, πρόδος τῆς δημοκρατίας, καὶ τοῦτο ἦτο ὁ λόγος, δι' ὃν οἱ ἀρχαῖοι οἴκοι καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτῶν οὐδεμίαν ἠσθάνοντο συμπάθειαν πρὸς τοὺς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνας. Εἰς ἐκείνους ἤδη αὐτὴ ἡ κυριαρχία τοῦ δήμου ἐν ταῖς πόλεσι τῆς Ἰωνίας εἶχεν ἐμπνεύσει αἰσθημα φρίκης ὡς δὲ βεβαίως ἠσθάνοντο ἐνδόμυχον εὐγνωμοσύνην πρὸς τοὺς Πέρσας ἐπὶ τῇ καταλύσει τῆς ἐν Ἰωνίᾳ καταστάσεως, ἣν ἐκεῖ-

νοι ἐθεώρουσαν στασιαστικὴν, οὕτως ἤθελον καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρᾳ τὴν νίκην στέφουσαν τοὺς Πέρσας μᾶλλον ἢ τὸν δῆμον.

Διὰ ταῦτα καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα οἱ ἀριστοκρατικοὶ ἐμῆδιζον, καὶ ἡ διοίκουσα πάντα τὰ τῆς πολιτείας ὑπὸ τοιοῦτον πνεῦμα, ὡς τοῦτο συνέβαινεν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Θήβαις, ἡ ἔνθα δὲν ἦτο δυνατὸν τοιοῦτό τι, προῆγον τὰ τῆς φατρίας αὐτῶν διὰ κρυφίων ἀντενεργειῶν, ὡς ἐν Ἐρετρῖχί καὶ ἐν Ἀθήναις. Ἐζήτουν μάλιστα νάποδειξῶσι καὶ παντοίας σχέσεις συγγενείας μεταξὺ Περσῶν καὶ Ἑλλήνων, ὅπως περικαλύψῶσι δι' εὐσχήμων λόγων τὴν κρυφίαν αὐτῶν συμπάθειαν πρὸς τὸν ἀγῶνα τοῦ ἐθνικοῦ ἐχθροῦ. Ἐν Ἀργεὶ ἠρέσκοντο ἀποδεχόμενοι, ὅτι ὁ Περσεύς ἦτο ὁ κοινὸς γενάρχηρ τῶν Ἀχαιμενιδῶν καὶ τῶν Ἀργείων. Ἕλληνες δὲ λογογράφοι μυθολογούντες τὰ περὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων ἠσχολοῦντο νάποδειξῶσι διὰ τῆς παρεξαγωγῆς τοῦ Φρυγῆς Πέλοπος κυριαρχικὰ δικαιώματα τῶν Ἀχαιμενιδῶν ἐπὶ τοῦ λαχόντος εἰς τοὺς Πελοπίδας κλήρου, καὶ ὁμοίως διηγούντο εἰς τὸν Δᾶτιν, ὅτι ὡς ἀπόγονος τοῦ Μῆδου, τοῦ υἱοῦ τῆς Μηδείας καὶ τοῦ Αἰγέως, ἠδύνατο νά ἔχῃ ἀξιώσεις περὶ τῆς Ἀττικῆς¹.

Ἐνεκα δὲ τῶν τοιούτων σκέψεων καὶ αὐτὸ τὸ δελφικὸν μαντεῖον ἤκιστ' ἀντεπροσώπευε τὴν ἰδέαν τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος ἐναντίον τῶν Περσῶν. Πᾶσα δ' ἐγγὺς ἢ μακρὰν ἐμφαινομένη κίνησις ἐλληνικῆς φιλοπατρίας κατεστῆλετο παρά τῶν Δελφῶν. Οἱ Κνίδιοι, οἵτινες ἀνήκον εἰς τὴν ἀμφικτυονίαν ἢς κέντρον ἦτο τὸ ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Τριοπίου ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἤθελον νάποτειχίσωσιν ἡ διορύξωσι τὸν ἰσθμὸν αὐτῶν πρὸς ἄμυναν ἀπὸ τῶν Περσῶν². Ἀλλὰ τὸ χρηστήριον ἀπέτρεψεν αὐτοὺς, προβαλὼν τὴν ἀντίρρησην, ὅτι δὲν ἤρμοζεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους νά μεταβάλλωσιν αὐθαίρετως τὴν ὑπὸ τῆς φύσεως τεταγμένην κατασκευὴν τοῦ ἐδάφους. Χρησμὸς δὲ τῆς Πυθίας δοθεὶς εἰς αὐτοὺς ἔλεγεν:

¹ Ἡροδότου VII, 61, 150. Σχόλ. εἰς Ἀριστοφάνους Εἰρήν. 289, ἔνθα ὁ ἀγολιαστὴς παρίχει περιέργους μαρτυρίας περὶ τοῦ φιλελληνισμοῦ τοῦ Δακτύδος.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 191.

*Ἰοθμόν δὲ μὴ πυργοῦτε μηδ' ὀρούσατε
Ζεὺς γάρ κ' ἔθηκε νῆσον, εἴ γ' ἐβούλετο ¹.*

“Ὅτε δ' αἱ πόλεις τῆς Κρήτης ἀμφύβαλλον περὶ τοῦ πρακτέου, παρεκινήθησαν ὑπὸ τῶν Δελφῶν νὰ μείνωσιν οὐδέτεροι ἐν τῷ διεθνεί ἄγωνι ². Ὅμοίως δ' ἔλαβον καὶ οἱ Ἀργεῖοι τὴν συμβουλήν περὶ μόνων ἑαυτῶν νὰ φροντίζωσι καὶ, μένοντες ἤσυχοι καὶ ἀμετοχοὶ πάσης συμπράξεως, νὰ ἐπανορθώσωσι τὰ οἴκοι κακῶς ἔχοντα ³.

Τῶν ἐπιφανῶν ἐλληνικῶν ἱερῶν τὸ ἀξίωμα ἦτο διεθνές. Εἶχον δὲ ταῦτα μέγιστον συμφέρον νὰ τιμῶνται καὶ λαμβάνωσι δῶρα οὐ μόνον παρὰ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῶν πλουσιῶν βαρβάρων βασιλέων. Ἦτο λοιπὸν φυσικὸν νὰ εὐχωνται τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων παραλίῶν τοῦ Αἰγαίου· εἶπερ τι δὲ καὶ ἄλλο ἀντέκειτο εἰς τὰ συμφέροντα αὐτῶν ἡ ὀξυνομένη ἀντίθεσις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων. Διὰ ταῦτα οὐδεμίαν ἠσθάνοντο συμπάθειαν πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἐξέγερσιν. Καὶ τὰ μὲν πλοῦσια καὶ ἰσχυρὰ ἱερατικὰ γένη τῆς Μιλήτου καὶ τῆς Ἐφέσου ἦσαν κεκρηυγμένα ἐναντίον τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος· τὸ δὲ δελφικὸν μαντεῖον εἶχε καὶ τὸν πρόσθετον λόγον, ὅτι ἔβλεπεν ἀποβαλλόμενα καὶ τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ διὰ τῆς ἐν ταῖς πόλεσι μεζιζονος ἐπικρατήσεως τῶν δήμων. Ἄλλως δ' ἡ δημοκρατία ἦτο τὸ ἀντίθετον τῆς πολιτικῆς καταστάσεως ἐκείνης, ἦν οἱ Δελφοὶ ἀνέκαθεν εἶχον κηρύξει συμφέρουσαν καὶ πρόσήκουσαν.

Πρὸς τὰς διαθέσεις δὲ ταύτας τῶν Δελφῶν συνεφέρουν καὶ ἐκεῖνοι τῶν Ἑλλήνων, ὅσοι εἶχον στενάς πρὸς τοὺς Δελφοὺς σχέσεις καὶ ἀντεπροσώπευον ἐν τῷ λαῷ τὰς δελφικὰς γνώμας. Ἀνὴρ οἷος ὁ Πίνδαρος, ὅστις, ἅτε αὐτὸς ὦν εὐπατρίδης, ἠγωνίζετο ὀλοψύχως νὰ αναπαριστάνῃ διὰ τῶν ἀσμάτων αὐτοῦ τὴν δόξιν τῶν

¹ [*Ἡροδότου* I, 174].

² [*Ἡροδότου* I, 169 κ. ἑ.].

³ [*Ἡροδότου* I, 148].

ἀρχαίων γενῶν, περὶ ἧς ἔψαλλεν

αὐξεται δ' ἀρετὰ, χλωραῖς ἐέροιαι ὡς δτε δένδρον ἄσσει¹,

ὁ Πίνδαρος, ὅστις ἐν ταῖς ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν κληρονομικῶς μεταδιδόμεναις ἀρεταῖς διεγίνωσκεν ἐγγύησιν περὶ τῆς διατηρήσεως τοῦ εὐγενοῦς καὶ τοῦ ὠραίου, καὶ ἀπέστεργε τὴν τε κυριαρχίαν τοῦ δήμου καὶ τὴν τυραννίδα, ὁ Πίνδαρος ἐκεῖνος δὲν ἠδυνήθη νὰ συμμετάσχη τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγώνων. Οὕτω δὲν ὠκνησε νὰ ὑμνήσῃ βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος Ἀθηναίων Πυθιονίκην χωρὶς νὰ μνημονεύσῃ ἔστω καὶ διὰ λέξεως μιᾶς τὴν μεγάλην μάχην².

Ἄλλὰ δὲν ἦσαν διατεθειμένοι ἐναντίον τοῦ πολέμου μόνοι οἱ ἀριστοκρατικοί. Ὑπῆρχον πλὴν αὐτῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἄλλοι ἱκανοὶ οἱ συμβουλευόντες τὴν καθυπόταξιν καὶ μηδίζοντες, ἰθαγενεῖς τε καὶ ξένοι, ἰδίως δ' ἐξ ἐκείνων εἰς οὓς συνέφερον ἡ μὴ διατάραξις τῆς ἀνέσεως καὶ τῶν ἀπολαύσεων τοῦ βίου καὶ τῆς ἐλευθέρως ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν δύο ἀντικειμένων παραλίων. Οὕτω τῶν τοιούτων ξένων ἰδίαν ἐπίδρασιν εἶχον αἱ ἑταῖραι αἱ μετοικήσασαι ἐκ τῶν πόλεων τῆς Ἰωνίας, αἵτινες διὰ τῶν ἐρωτικῶν αὐτῶν θελήγητρων καὶ τῶν σχέσεων μετ' ἐπιφανῶν ἀνδρῶν ἀπέκτων δύναμιν καὶ εἶχον οὐ σπανίως εὐκαιρίαν νὰ διαδίδωσιν αἰσθηήματα εἰρηνικὰ ὑπὲρ τῶν Περσῶν. Εἰς ταύτας δ' ἀνήκειν ἡ ὠραία Μιλησία Θαρρηλία, ἣτις, περιελθοῦσα εἰς σχέσεις πρὸς δεκατέσσαρας ἐπαλλήλους ἐραστὰς, ἐξήσκησε μεγίστην ἐπίδρασιν εἰς τὰ τῆς πολιτείας. Οὕτω κατώρθωσε νὰ σαγηνεύσῃ ἐν Θεσσαλίᾳ ἓνα τῶν ἰσχυροτά-

¹ [Πινδάρου Νημ. VIII, 40].

² Ἴδε τὴν ἐξόμνην πυθικὴν ᾠδὴν τοῦ Πινδάρου τὴν εἰς τὸν Ἀλκαμαντιδῆν Μεγακλίαν νικήσαντα τεθρίππω. Πρβλ. Tychō Mommsen Pindaros σ. 40 κ. ἑ. Ὁ δὲ Βόεκη ἀναφέρει τὸ ἐγκώμιον τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν νίκην τοῦ Μαραθῶνος. Τὰ Πύθια συμπέπτουσι πρὸς τὸν Μεταγεντιῶνα, τὸν μῆνα τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης (Monatsbericht der Berliner Akademie 1861 σ. 129). Διὸ δὲν εἶνε μὲν ἀδύνακτον νὰ ποιεῖται ἡ εἰρημὴ μεταξὺ τῆς δαλφικῆς ἰσορῆς καὶ τῆς μάχης (L. Schmidt Pindars Leben σ. 85), ἀλλ' εἶνε ἄνωγος λίαν ἀπίθανον.

των ἐπιχωρίων ἡγεμόνων, Ἀντίοχον τὸν συγγενῆ τῶν Ἀλευαδῶν, καὶ μετὰ τὸν θάνατον δ' αὐτοῦ διετήρησε δύναμιν βασιλικήν. Ὑπῆρξε δ' αὕτη ἡ γνωστωτάτη τῶν γυναικῶν ἐκείνων τῶν ἐργαζομένων ὑπὲρ τῶν Περσῶν¹.

Τοιαῦται ἦσαν καθ' ὅλου αἱ διαθέσεις καὶ ἡ κατάστασις ἐν Ἑλλάδι. Ἄν δ' εἰς πάντα ταῦτα προσθέσωμεν τὴν δύναμιν τοῦ χρήματος, ἣν διέθετον οἱ Πέρσαι, ἂν ἀναλογισθῶμεν πόσον σπανία ἦτο παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀδεκάστου καὶ ὅποσον ποικίλοι ἦσαν οἱ τρόποι τῆς ὑπ' αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων ὑποστηρίξεως τῶν Περσῶν, φανερώς καὶ κρύφα, δι' ἐκουσίας προσχωρήσεως, δι' αὐτοκόλων καὶ προδοτῶν, τότε ἐννοοῦμεν τοὺς λόγους, δι' οὓς ὁ Ξέρξης ἠδύνατο νὰ θεωρῆ παράφρονα τὸν ὑπ' αὐτοῦ φιλίως ξενιζόμενον Δημάρατον, ὅτε οὗτος προέλεγεν εἰς τοὺς Πέρσας, ὅτι ὁ πόλεμος ἐμελλε νὰ ὑπάρξῃ σοβαρός.

Πρὸ πάντων δὲ ἡ ἔκθεσις ἐξηρτάτο ἀπὸ τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τὰς δύο ἐκείνας πόλεις ὁ Ξέρξης δὲν εἶχεν ἀποστείλει κήρυκας. Μετὰ τὰ πρότερον ἦδη συμβάντα ἐθεωροῦντο πόλεις πολέμιαί, ὧν ἐπεβάλλετο ἡ τιμωρία. Ἦσαν λοιπὸν ἀμφοτέραι ἠναγκασμέναι ὁμοίως νὰ συμπράξωσιν. Ἄλλ' ἡ φιλιωτέρα σχέσις ἡ μεταξὺ αὐτῶν ἀρξάμενη πρὸ δεκαετίας εἶχε πάλιν χαλαρωθῆ. Αἱ Ἀθηναί, ἀγωνισθεῖσαι καὶ νικήσασαι μόναι, εἶχον περιορισθῆ εἰς ἑαυτὰς καὶ ἐπιζητήσῃ ἄνευ περαιτέρας συνεννοήσεως μετὰ τῆς Σπάρτης τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἰδίων δυνάμεων. Ἡ δὲ μεταβολὴ τῶν πολεμικῶν σχεδίων τῶν Περσῶν καὶ ἔπειτα τὰ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα, ἡ ἀποστασία τῆς Αἰγύπτου, ἡ περὶ τοῦ θρόνου ἔρις ἐν Σούσοις, ὁ θάνατος τοῦ Δαρείου, οἱ διασταγμαὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ καὶ τέλος αἱ πολλὴν χρονοτριβὴν ἀπαιτήσασαι νέαι παρασκευαί, πάντα ταῦτα εἶχον βοηθήσει εἰς

¹ Πλούταχος ἐν βίῳ Περιελίου 24. Ἀθηναίου [XIII], σ. 608. Πρὸ Buttman Mythologus Τόμ. Β' σ. 281.

τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων τοῦ Θεμιστοκλέους¹. Αἱ δὲ Ἀθηναί, ὑπ' οὐδενὸς ἀνησυχοῦμεναι καὶ ταραττόμεναι, εἶχον ἀποδῆ δύναμεις πρωτεύουσα· κεκτημένα δὲ διακοσίας καλῶς ἐξηρτυμένας τριήρεις καὶ πολεμικὸν λιμένα ἀσφαλῆ ἡσθάνοντο ἑαυτὰς προωρισμένας εἰς ἐπιδίωξιν γενναίας καὶ ἀνεξαρτήτου πολιτείας.

Ἄλλὰ καὶ τοιαῦται οὔσαι αἱ Ἀθηναί οὔτε ἠδύναντο οὔτε ἔπρεπε νὰ μείνωσι μόναι. Ἄφ' οὗ λοιπὸν ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπὶ ἔτη μακρὰ εἰργάσθη ὑπὲρ μόνων τῶν Ἀθηναίων, ἀνέλαβε τῶρα πλεόν τὸ δυσχερὲς ἔργον νὰ περισυναγάγῃ τὰς ἐκτὸς τῶν Ἀθηναίων ὑπαρχούσας δυνάμεις ἀντιστάσεως καὶ νὰ συνενώσῃ πρὸς κοινὴν ἐνεργεῖαν τὰς πόλεις ὅσαι εἶχον ἀπόφασι νὰποκρούσωσι τοὺς πολεμίους. Ἄλλὰ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ σκοποῦ τούτου δὲν ἠδύνατο νὰ γείνη ἔναρξις πρὶν ἢ ὁ κίνδυνος προσεγγίσῃ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ οἱ μάλιστα μύωπες νὰ ἰδῶσιν αὐτὸν, ὁ δὲ κοινὸς φόβος νὰ καταπιῆξῃ πᾶν ἄλλο αἰσθημα. Φυσικὸν δὲ κέντρον τῆς ἐθνικῆς φατρίας ἦτο ἡ Σπάρτη, ἡ πόλις ἣ ἔχουσα τὴν ἡγεμονίαν τῆς χερσονήσου, ἡ ἀκρόπολις τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλ' ἡ ἐν τῇ ἀπομεμακρυσμένη κοιλίᾳ τοῦ Εὐρώτα κειμένη πόλις δὲν ἦτο κατὰ τὰς προκειμένας περιστάσεις κατάλληλος πρὸς σύνοδον συμμηχικοῦ συνεδρίου. Τοιοῦτο συνέδριον, ὅπως μὴ καθυστερῇ πάντοτε τῶν γεγονότων, ἦτο ἀνάγκη νὰ ἔχῃ τὴν ἑδρὰν αὐτοῦ ἐν τῷ μέσῳ τῆς Ἑλλάδος καὶ παρὰ τὰς ἀκτᾶς. Τοιοῦτο δὲ χωρίον ὑπὲρ πάντα ἄλλα ἐπικαίρως κείμενον ἦτο ὁ ἰσθμὸς τῆς Κορίνθου, καθ' ὃν διεσταυροῦντο ἅπασαι αἱ κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν ὁδοί, ἐντευκτῆριον ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων μεστὸν παραδόσεων ἀρχαιοτάτων, καθιερωμένον ὑπὸ τῶν τάφων τῶν ἡρώων Σισύφου καὶ Νηλέως ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τοῦ ἀδύτου τοῦ Παλαίμονος, οὗ πλησίον ὤμνουσιν οἱ Ἕλληνες τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν ὄρκων². Διὰ δὲ τῆς μεταθέσεως ταύτης εἰς τὸν ἰσθμὸν παρείχετο εἰς τὸ συνέδριον τῶν Ἑλλήνων μείζων ἐλευθερία ἐνεργείας, καὶ ἠυρύνετο ὁ ὄριζων αὐτοῦ.

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β. σ. 318. 322 κ. ἑ.

² Ἴδε Curtius Peloponnesos Τόμ. Β' σ. 541.

Ἵπῆρξε δὲ ἡμέρα πλείστου λόγου ἀξία διὰ τὴν Ἑλλάδα ἐκείνη, καθ' ἣν τὸ φθινόπωρον τοῦ 481 π. Χ. (Ὀλυμπ. 74, 4) συνῆλθον ἐν τῷ ἰσθμῷ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἡμέρα ἐκείνη ἤρχε νέας συνενώσεως τῶν πόλεων ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης. Ἄλλ' ἢ Σπάρτη ἐξηλέγχετο ἐστερημένη καὶ νῦν ὡς καὶ πρότερον πρωτοβουλίας, καὶ παρεσύρετο πρὸς τὰ πρόσω ἀντὶ νὰ πρωτοστατῇ. Αἱ δὲ καθ' αὐτὸ γόνιμοι καὶ παρορμητικαὶ ἰδέαι προήρχοντο ἐκ τῶν Ἀθηναίων. Μεταξὺ δὲ τῶν Πελοποννησίων εἰς μόνον Ἀρκάς, ὁ Τεγεάτης Χείλεος, κατενόει τὴν σημασίαν τῶν περιστάσεων καὶ κατώρθωσε διὰ τῆς ἐπιβολῆς αὐτοῦ νὰ ἐξασκήσῃ ἀξίαν λόγου ἐπιδρασίαν καὶ ἐν Σπάρτῃ. Ὁ Θεμιστοκλῆς λοιπὸν καὶ ὁ Χείλεος ὑπῆρξαν οἱ κατ' ἐξοχὴν ἰδρυταὶ τῆς νέας συμμαχίας, ἐν ᾗ ἀνέζησαν αἱ ἰδέαι τῶν ἀρχαίων ἀμφικτυονίων. Ἄλλ' ἢ νέα αὕτη ἑλληνικὴ συμμαχία ἦτο ἀνεξάρτητος πάσης ἱερατικῆς ἐπιδράσεως, ἐλευθέρα συνένωσις ἀπασῶν τῶν πόλεων τῶν ἐχουσῶν τὴν ἀπόρασιν νὰ ὑπερασπίσωσι διὰ θυσίας χρήματος καὶ αἵματος τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς πατρίδος¹.

Καὶ ἐν ταύτῃ δὲ τῇ περιστάσει ἐπεδείχθη ὁ Θεμιστοκλῆς πολιτευτὴς δυνάμενος νὰ συνενώσῃ ἐν τῷ προσήκοντι χρόνῳ δραστηριότητα σύντονον πρὸς ὑποχώρησιν συνετήν. Πράγματι δὲ, ὅτε ἤλθε τὸ ζήτημα τῆς ἡγεμονίας τῆς συμμαχίας, παρώρμησεν ὁ Θεμιστοκλῆς τοὺς συμπολίτας νὰ παραιτήσωσι πρὸς ὥραν τὰς δικαίας αὐτῶν ἀξιώσεις. Δὲν ἦτο ὥρα πρὸς ἐριδας περὶ τύπων. Διὸ διετήρησεν ἡ Σπάρτη ἀμέριστον τὴν ἡγεμονίαν· ἀλλὰ κατ' ἀλήθειαν αἱ Ἀθηναὶ ἐτάχθησαν παρὰ τὴν Σπάρτην· διὰ ταῦτα δὲ αἱ ἐκ τοῦ ἰσθμοῦ ἐξαποσταλεῖσαι πρεσβείαι ἀπετελοῦντο ἐκ τε Σπαρτιατῶν καὶ ἐξ Ἀθηναίων.

¹ **Θουκυδίδου** I, 102· ἡ γενομένη ἐπὶ τῷ Μήδῳ ἐϋμμαχία. **Ἡροδότου** VII, 145· δμαιοχμίνην συνθησομένους πρὸς τὸν Πέρσην. [VIII, 140· δμαιοχμίνην συνθέμενοι ἀνευ δόλου καὶ ἀπάτης]. Πρβλ. Ullrich *Hellenische Kriege* σ. 30 [Ἦτο ἄρα ὁ μαιοχμία ὁ ὄρος πρὸς δῆλωσιν τῆς συμμαχίας; Ἄλλὰ σημειωτὸν, ὅτι παρ' **Ἡροδότῳ** (VII, 148) οἱ σύμμαχοι λέγονται καὶ ἄλλως οἱ συνωμώται Ἑλλήνων ἐπὶ τῷ Πέρσῃ].

Πρώτη δὲ τῶν ἀποφάσεων τοῦ ἐν τῷ ἰσθμῷ συνελθόντος συνεδρίου ὑπῆρξεν, ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι ἐν ὀνόματι τῶν πόλεων αὐτῶν ὑπέσχοντο τὴν παῦσιν ἀπασῶν τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων, ὅπως ἀντιταχθῶσιν ἐν πλήρει ὁμονοίᾳ πρὸς τοὺς ἐχθρούς. Σπουδαιότατον δ' ἐπακόλουθον τοῦ ἔρου τούτου ὑπῆρξεν ἡ συνδιαλλαγή τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς Αἰγίνης. Δεύτερον δ' ἀπερασίσθη ἡ ἀποστολή πρέσβειων, οἵτινες εἶχον τὴν ἐντολὴν νὰ καλέσωσιν εἰς συμμετοχὴν τοῦ ἀγῶνος τὰς ἔτι ἀμφιρρεπούσας πόλεις καὶ τοὺς ἀπώτερον οἰκοῦντας ὁμοφύλους. Διὰ τῆς ἀποφάσεως δὲ ταύτης ἤθελον νὰ διευκολύνωσι τὴν θέσιν τοῦ Ἄργους καὶ προσελκύσωσι τὴν ἐπικουρίαν τῆς Κρήτης καὶ Σικελίας. Τρίτη δ' ἀπόφασις ὑπῆρξε τέλος ἡ συνεννόησις περὶ τοῦ πολεμικοῦ σχεδίου. Καὶ δὴ καθ' ἐν χρόνον ἐξετελοῦντο αἱ ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου οἱ ἀντιπρόσωποι ἐξηκολούθησαν μένοντες ἐν τῷ ἰσθμῷ ὡς μόνιμον πολεμικὸν συμβούλιον. Ἐνταῦθα ἦτο τὸ γενικὸν στρατήγιον τῶν τὴν κοινὴν ἀμυναν τῆς χώρας ἀναλαβόντων Ἑλλήνων· ἐνταῦθα δ' ἐνισχύετο καὶ ἐξήρτετο ἐν κοινῷ ἐνθουσιασμῷ τὸ ἔθνικόν αἶσθημα, καὶ ὁ ἐπικείμενος κίνδυνος ἐπηύξανε τὸν ἔρωτα τῆς ἐλευθερίας καὶ τὸν ζῆλον πρὸς τὸν ἀγῶνα.

Διὸ δὲν κατεπτόρησαν τοὺς Ἕλληνας οὔτε οἱ οἰκαδ' ἐπιστρέφοντες κήρυκες, οὓς ὁ Ξέρξης εἶχε διατάξει νὰ περιαγάγωσιν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν Σάρδεων, οὔτε ἡ ὀδυρομένη Πυθία, ἣτις ἀντὶ νὰ ἐκκαίῃ τὸν ζῆλον ἐνέπνεε μόνον ἀποθάρρυνσιν, οὐδ' ἡ ἀρνητικὴ ἀπάντησις τῶν Ἀργείων, δικαιολογούντων τὴν δειλὴν αὐτῶν οὐδετερότητα διὰ χρησιμοῦ τῆς Πυθίας¹, ἀλλ' οὐδὲ οἱ πρέσβεις οἱ ἐπιστρέφοντες ἄπρακτοι ἐκ Κρήτης καὶ Σικελίας. Δὲν ἠρίθμουν οὔτε τοὺς ἐχθρούς οὔτε τοὺς φίλους, ἀλλ' ἦσαν ἠνωμένοι ἐν τῇ συναίσθησει, ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν ἄλλως. Εἶχον δὲ πληρέστατα δίκαιον θεωροῦντες ἑαυτοὺς τοὺς λογάδας τῶν ἐν ταῖς

¹ Ἡρόδοτου VII, 148.

μητροπόλεσιν Ἑλλήνων καὶ ἀποκαλούμενοι ἡ πατριωτικὴ φατρία, οἱ τὰ ἀμείνω φρονοῦντες¹.

Καὶ οἱ μὲν συμμαχήσαντες οὐδὲν ἄλλο ἔπραττον ἢ τὸ ἑαυτῶν καθῆκον, ἀλλ' οἱ ἄλλοι προεκάλουν τὴν μομφήν, ὅτι ἡμέλου τοῦ καθήκοντος ἑαυτῶν. Τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἐκφρασθῆ σαφῶς. Ἐκουσία προσχώρησις εἰς τοὺς Πέρσας ὡς καὶ πᾶσα ὑπηρεσία, ἦν Ἑλλην τις παρεῖχεν εἰς τοὺς Πέρσας λόγῳ ἢ ἔργῳ, ἦτο ἐσχάτη προδοσία. Τὸ δ' ἐν τῷ Ἰσθμῷ συμμαχικὸν συνέδριον ἦτο τὸ δικαστήριον τὸ προγράφων ἄνδρας οἷος Ἄρθμιος ὁ ἐκ Ζελείας, ὁ ξένος τῶν Ἀθηναίων, ὅστις εἶχε μεταγάγει εἰς τὴν Ἑλλάδα περσικὸν χρυσόν. Πάντες οἱ ἀνελεύθερα φρονοῦντες ἀπεκλείσθησαν τῶν κοινῶν ἀγώνων· μόνον δὲ οἱ ἐμπορούμενοι φιλοπατρίας προβαίνουσης μέχρις ἐθελουσίας ἐδικαιοῦντο νὰ τύχωσι τῆς τιμῆς νὰ θεωρῶνται Ἑλληνας γνήσιοι. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀνεγράφη εἰς τὰς ὑποχρεώσεις τῶν συμμάχων ῥητῶς καὶ ἡ καθορίζουσα τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἐθνικῶν θεῶν κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν καὶ προδοτῶν, ἡ μετὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἀπόκρουσιν τῶν πολεμίων κοινὴ καταπολέμησις τῶν μηδισάντων καὶ ἡ ἐκ τῶν λαφύρων κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθος τοῦ ἔθνους εἰς τὸν θελφικὸν θεὸν ἀνάθεσις τῆς δεκάτης. Ἡ δ' ἐκδήλωσις αὕτη βεβουλευμένης καὶ τολμηρᾶς πολιτείας ἦτο ἀξία πλείστου λόγου, ἅτ' ἐνθαρρύνουσα τοὺς συμμάχους καὶ εὐρύνουσα τὸν ὀρίζοντα αὐτῶν καὶ πέραν τοῦ προκειμένου κινδύνου. Πράγματι οὕτως ἐνεπνέετο φόβος εἰς τὰς δισταζούσας πόλεις, καὶ προεκα-

¹ Ὡς ἐπίσημος ὄρος συνάγεται ἐκ τοῦ Ἡροδότου (VII, 145), παρ' ἧ καλοῦνται οἱ περὶ τὴν Ἑλλάδα Ἑλληνας (ἦτοι οἱ ἐν ταῖς μητροπόλεσιν) οἱ τὰ ἀμείνω φρονιόντες. Τὸ δὲ τὰ ἀμείνω φρονεῖν ἦτο βεβαίως ἀρχαία ἔκφρασις, ἐκπηγάζουσα ἐκ τῶν εἰς τὰμικτυονικὰ πράγματα ἀναφερομένων θελφικῶν διατυπώσεων.

² Ἡροδότου VII, 132 Διοδώρου Σικελιώτου XI, 3. Λυκούργου Κατὰ Λεωκράτους 81. Ὁ ὄρκος, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ δεκάτευσεν, ἀνίρχεται εἰς ἀρχαίας ἀμικτυονικὰς παραδόσεις· καίπερ δὲ μὴ πιστωθεὶς διὰ τῆς ἀναγραφῆς ἐπὶ στήλης, δὲν πρέπει νὰπορηθῆ ἔνεκα τῆς διαφύσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοπόμπου (ἀποσπ. 167 [παρὰ Müller Fragmenta historicorum Graecorum Tόμ. Α' σ. 306]), καθ' ἃ φρονεῖ ὁ Wecklein (Über die Tradition der Perserkrieger σ. 69).

λεῖτο ἢ γόνιμος σκέψις, ὅτι, ὡς ἐτιμωροῦντο οἱ ἐκουσίως ἀριστά-
μενοι πάσης συμμετοχῆς, οὕτως ἔμελλον νάπελευθερῶνται οἱ
διὰ τῆς βίας δουλόμενοι ὑπὸ τῶν Περσῶν.

Οὕτω δ' ἐν χρόνοις δεινοτάτων κινδύνων, κινδύνων καθ' ὅσους
δὲν ἦτο γνωστὸν πῶς ἔμελλε νά κατορθωθῆ ἢ ἄμυνα τῶν πλη-
σιεστάτων συνόρων, ἐγεννᾶτο ἡ ἰδέα πατρίδος μεγάλης καὶ εὐρυ-
τέρας, ἥτις ἔμελλε νάντιταχθῆ εἰς τοὺς βαρβάρους μετὰ νέας
αἰγλῆς. Οὐδὲ καθυστέρησεν ἡ Ἑλληνίς Μούσα, ὑποθάλπουσα καὶ
αὐτῇ τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ λαοῦ. Ἰδίως δὲ διέπρεψεν ἐν τούτῳ
τῷ ἔργῳ Σιμωνίδης ὁ Κεῖος, τοῦ Θεμιστοκλέους ὁ ἰσχυρὸς φίλος.
Οὗτος, καίπερ ὢν ἡδὴ ἐβδομηκοντοῦτης, ἀντελήφθη τῶν νέων
μεγάλων χρόνων μετὰ θέρμης νεανικῆς· αὐτὸς δ' ἐκεῖνος, οὐ ἡ
Μούσα ὑπῆρξέ ποτε θεράπαινα τοῦ Ἰππάρχου καὶ ἔπειτα τῶν Σκο-
παδῶν ἐν Θεσσαλίᾳ, ἀπέβη νῦν ὑμνωδὸς τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας
πολέμων καὶ ἐνέπνεεν εἰς τὸν λαὸν ἐνθουσιασμὸν πρὸς τὸν ἀγῶνα
κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πατρίδος. Ἡσθάνοντο ἕκαστος τοὺς ἐπικει-
μένους κινδύνους, καὶ διὰ ταῦτα ἦσαν θερμότεροι καὶ εὐπαθέστε-
στεροι περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας τῶν ἀγαθῶν ὧν ἀπῆλαυον
ἐν Ἑλλάδι. Ἡ ἀρχαία ἀντίθεσις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβά-
ρων παρουσιάσθη εἰς τὴν συνείδησιν τῶν Ἑλλήνων εἴπερ ποτὲ
κραταιά. Πράγματι δὲ εἶνε ἀδύνατον νά φαντασθῶμεν στοιχεῖα
ἑτερογενέστερα τῶν δυνάμεων αἵτινες τότε παρεσκευάζοντο εἰς
ἀγῶνα ἐναντίον ἀλλήλων. Καὶ ἐξ ἑνὸς μὲν βασιλεὺς ἀπεριόρι-
στον ἔχων τὴν αὐθαιρεσίαν ἡγεῖται μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν μεγα-
στάνων τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῶν παμπληθῶν στρατιῶν τῆς
Ἀσίας, ἐπομένων τυφλῶς εἰς τὰ κελεύσματα αὐτοῦ καὶ δίκην
ἀγγελῶν διαβιβαζομένων διὰ μάστιγος πέραν τοῦ Ἑλληνισπόντου.
Ἐξ ἐτέρου δὲ παρίσταται πρὸ ἡμῶν μικρὰ ὄμας πολιτῶν πό-
λεων ἐλευθέρων, συνενωθεισῶν κατ' αὐτὴν τὴν τελευταίαν ὥραν
πρὸς ἄμυναν κοινήν. Ἄλλ' ὁ δεσμὸς ὁ συνενώσας αὐτὰς ὑπῆρξεν
ἢ συναίσθησις ἠθικῆς ὑποχρεώσεως, ὅπως θυσιάσωσι τὴν ζωὴν
αὐτῶν ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ τῶν θεῶν αὐτῆς καὶ συγχρόνως ἡ

συναίσθησις τῆς ἐθνικῆς ὑπερηφανείας, ἐπειδὴ ἀφόρητος ἦτο δι' αὐτὰς ἡ σκέψις τῆς ὑποδουλώσεως ὑπὸ λαῶν οὓς περιεφρόνουν ὡς λαοὺς δούλων.

Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, τὸ κυριώτατον ἦτο πρὸ παντὸς ἄλλου ἡ διάταξις τῶν δυνάμεων τῶν συμμάχων Ἑλλήνων καὶ ἡ ἀπόφασις περὶ ἀμύνης τῆς χώρας. Ἦσαν δ' αἱ ἐν τῷ ἰσθμῷ διὰ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῶν παριστάμεναι πόλεις πλὴν τῆς Σπάρτης αἱ τῆς Ἀρκαδίας, ἡ Ἥλις, ἡ Κόρινθος, ἡ Σικυῶν, ἡ Ἐπίδαυρος, ὁ Φλιεὺς, ἡ Τροιζήν, αἱ Μυκῆναι, ἡ Τίρυνς καὶ ἡ Ἐρμιόνη, πρὸς δὲ τούτοις αἱ Ἀθῆναι, ἴσως δὲ καὶ τὰ Μέγαρα, αἱ Πλαταιαὶ καὶ αἱ Θεσπιαί. Καὶ ἡ Αἴγινα δὲ συμμετεῖχε τώρα τοῦ κοινοῦ ἀγῶνος. Πᾶσαι δ' αἱ ἀπόπειραι πρὸς ἐπέκτασιν τῆς εἰς τὸν ἀγῶνα συμμετοχῆς εἶχον ναυαγήσει. Αἱ μὲν ἐξήκοντα τριήρεις ἅς εἶχον ὑποσχεθῆναι νὰ στείλωσιν οἱ Κερκυραῖοι ἐξηκολούθου καθυστεροῦσαι ἐν τῇ δυτικῇ θαλάσῃ ἐπὶ προφάσειν οὐδαμιναις¹, οἱ δὲ τύραννοι τῆς Σικελίας, οἵτινες θὰ ἠδύνατο νὰ γάγωσιν εἰς τοὺς συμμάχους τὴν μάλιστ' ἀξίαν λόγου ἐπικουρίαν, παρεκώλυθησαν ὑπὸ ὑπερμέτρου ἀλαζονείας νὰ συμμετάσχωσι πολέμου καθ' ὃν τὴν ἡγεμονίαν εἶχεν ἡ Σπάρτη². ἄλλως δ' ἐπεβάλλετο εἰς αὐτοὺς νὰ κρατῶσιν ἀδιασπάστους τὰς δυνάμεις αὐτῶν ἕνεκα τοῦ ἀπὸ τῶν Καρχηδονίων φόβου. Τῶν δὲ μητροπόλεων αὐτῶν εἶχον μείνει ἐκτὸς τῆς συμμαχίας τὸ Ἄργος καὶ αἱ Θῆβαι, τὸ μὲν Ἄργος καραδοκοῦν κρυφίως καὶ χαιρεκάκως τὴν ταπεινώσιν τῆς Σπάρτης, αἱ δὲ Θῆβαι ἐλλοχῶσαι τὴν πτῶσιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἐν ἀμφοτέραις δὲ ταύταις ταῖς πόλεσιν αἱ πρὸς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα ἐχθρικαὶ κυβερνήσεις ἠγωνίζοντο μετὰ ζήλου νὰ καταστῆλωσι πᾶσαν ἀντίθετον ἐθνικὴν κίνησιν.

Μάλιστα δ' ἦσαν διηρημένοι αἱ γνώμαι καὶ τὰ πράγματα τεταμένα ἐν Θεσσαλίᾳ. Οἱ Ἀλευάδαι ἐνήργουν ἐν αὐτῇ ὡς ἐξ ὀνόματος τῆς ὅλης χώρας, ἀλλ' ἦσαν ὅμως ἥκιστ' ἀληθῆ ὄργανα

¹ Ἡροδότου VII, 168.

² Ἡροδότου VII, 157.

τοῦ Θεσσαλικοῦ λαοῦ, ἀπ' ἐναντίας δὲ σκοπὸς αὐτῶν ἦτο ἢ διὰ τὰς βοηθείας τῶν Περσῶν κατάπνιξις τῆς δημοκρατικῆς κινήσεως, ἢ δὲν ἐδύναντο νὰ καταβάλωσι μόνοι. Διὰ ταῦτα οἱ ἐλευθερόφρονες τῶν Θεσσαλῶν εἶχον μέγιστον καὶ ἀμεσον συμφέρον ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος· καὶ ἔστειλαν μὲν ἀντιπροσώπους εἰς τὸ ἐν Κορίνθῳ συνέδριον τῶν συμμάχων, ἐδήλωσαν δὲ τὴν εἰς τὴν συμμαχίαν προσχώρησιν αὐτῶν καὶ ἐζήτησαν ἐπικουρίαν πρὸς ἄμυναν τῶν συνόρων τῆς ἰδίας χώρας.

Ἄδύνατος δ' ὑπῆρξεν ἡ ἀπόκρουσις τοῦ αἰτήματος τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων. Ἡ ὑπεράσπισις τοῦ πυλῶνος τῆς Ἑλλάδος ἦτο καθήκον ἱερὸν καὶ ἀμφικτυονικόν. Ἄλλως δὲ τὸ στενὸν τῶν Τεμπῶν ἦτο, ὡς εἶδος, τὸ καταλληλότερον τῶν χωρίων ἐν ᾧ ἡδύναντο νάντιταχθῶσιν ἐπιτυχῶς πρὸς ἐχθρικὴν δύναμιν καθυπερτέραν. Ἄλλ' ἡ διάβασις στρατιᾶς διὰ τῆς Βοιωτίας δὲν ἦτο ἀκίνδυνος. Διὸ τότε πρῶτον ἐγένετο χρῆσις τοῦ ἀπτικοῦ στόλου. Δεκακισχιλίοι ἄνδρες, ἤδη συνηθροισμένοι ἐν τῷ ἰσθμῷ, ἐπεβιβάσθησαν εἰς τὰ πλοῖα ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Σπαρτιάτου στρατηγοῦ Εὐαινέτου καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους, ἔπλευσαν διὰ τοῦ Εὐρίπου εἰς τὰ νότια τῆς Θεσσαλίας, καὶ, συνενωθέντες ἐν αὐτῇ μετὰ τῶν Θεσσαλῶν ἐπικούρων, ἐπαρεύθησαν καὶ ἔστρατοπέδευσαν ἐν τῇ κοιλάδι τῶν Τεμπῶν¹.

Ἄλλ' ὁ φαιδρὸς ζήλος, μεθ' οὗ κατέλαβε τὴν κοιλάδα ἡ γενναία στρατιὰ, καὶ ἡ προσδοκία, ὅτι θὰ δυναθῶσι νὰ ἐπεκτείνωσι πάλιν τὴν ἡνωμένην καὶ ἐλευθέραν Ἑλλάδα μέχρι τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀλύμπου, δὲν διετηρήθησαν ἐπὶ μακρόν. Ἔμαθον μὲν, ὅτι κατὰ τὸ θέρος ἦτο βατὴ ὑψηλότερα τις εἰσβολὴ διὰ τῶν ὄρεων, κρύφιον δὲ μήνυμα Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος² ἐγνώρισεν εἰς τοὺς στρατηγούς, ὅτι ἐν ἐκείνῃ τῇ παρόδῳ ἐγίνοντο ἤδη παρασκευαὶ πρὸς διέλασιν τῶν Περσῶν. Κατὰ ταῦτα ἡ κατάληψις

¹ Ἡροδότου VII, 173.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 234.

τῶν Τεμπῶν ἦτο ἀνωφελής. Ἐπέισθησαν δὲ καὶ ὅτι θὰ ἦτο εὐχερῆς εἰς τοὺς Πέρσας ἢ νοτιώτερον τῶν Τεμπῶν ἀποβίβασις στρατοῦ δεστικῶν θὰ κατελάμβανε τὰ νῶτα τῶν Ἑλλήνων. Τέλος δὲ καὶ αὐταὶ αἱ χώραι αἱ ὀπισθεν αὐτῶν κείμεναι ἦσαν ἐν ὄλῳ λίαν ἐπισηφαλεῖς. Ἡδὴ αἱ πόλεις τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος διεξήγον διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς Πέρσας, ἐν δὲ τῇ Θεσσαλίᾳ ἐνισχύετο ὁσημέραι καὶ ἐθρασύνετο ἡ δυναστική φατρία σὺν τῇ προσεγγίσει τῶν Περσῶν. Ὑπὸ τοιαύτας δὲ συνθήκας θὰ ἦτο αὐτόχρημα μαυρία ἢ ἐν τοῖς ἀπωτάτοις ἐκείνοις συνόροις χάριν συμμάχων ἐπισηφαλῶν θυφία τῆς ἐπιλέκτου ἐκείνης ἐλληνικῆς στρατιᾶς. Διὸ οἱ Ἕλληνες ἀπεχώρησαν εἰς τὸν ἰσθμὸν, ἐπιστρέψαντες διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ· ἅμα δὲ τῇ ἀποχώρησει αὐτῶν ἐπῆλθεν ἀμελλητί ἡ φανερά ἀποστασία συμπαθῆς τῆς Θεσσαλίας. Ἐπειτα δ' ἔστειλαν καὶ οἱ ὄρεινοί, οἱ Περραιβοί, οἱ Δόλοπες, οἱ Αἰνιᾶνες καὶ οἱ Μάγνητες ὡς καὶ οἱ Μαλιεῖς καὶ οἱ Φθιώται Ἀχαιοὶ καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἐντεῦθεν αὐτῶν οἰκοῦντες Λοκροὶ γῆν καὶ ὕδωρ εἰς τὸν μέγαν βασιλέα, στρατοπεδεύοντα τότε ἀκόμῃ ἐν τῇ νοτίῳ Μακεδονίᾳ.

Οὕτω περιωρίζοντο αἱ δυνάμεις τοῦ Ἑλληνικοῦ. Εἰς τὴν πρώτην ἔξοδον εἶχεν ἐπακολουθήσει ταχεῖα ἀποχώρησις, τὸ δὲ θάρρος ἐπέλιπε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐμμένοντας πιστούς. Ἄλλ' οὐχ ἦττον ἀκαταπόνητος εἰργάζετο μετὰ διπλοῦ ζήλου ὁ Θεμιστικλῆς ἐν τε Ἀθήναις καὶ ἐν τῷ ἰσθμῷ αὐτός τε καὶ διὰ τῶν ὁμοφρονούντων. Τούτων δὲ ἦτο καὶ ὁ Δελφὸς Τίμων. Ὅτε οἱ ἀπέλπιδες χρησμοὶ τῆς Πυθίας ἐπηύξανον τὴν γενικὴν πάντων ἀποθάρρυνσιν, ὁ Τίμων ἐκράτησε τοὺς θεοπρόπους τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ἐμελλον νὰ ἐπιστρέψωσιν ἐν ἀπογνώσει εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ κατώρθωτε νὰ δοθῇ εἰς αὐτοὺς νέος χρησμός λέγων·

*Τῶν ἄλλων γὰρ ἀλισκομένων, ὅσα Κέκροπος οὖρος
ἐντὸς ἔχει κευθμῶν τε Κιθαιρῶνος ζαθέιοιο,
τείχος Τριτογενεῖ ξύλινον διδοῖ εὐρύοπα Ζεὺς
μοῦνον ἀπόρθητον τελέθειν, τὸ σὲ τέκνα τ' ὀνήσει.*

Ἐν τῷ χρησμῷ τούτῳ ἐνουπήρχε τοῦλάχιστον ἀκτὶς ἐλπίδος¹. Ὅτε δὲ οἱ θεοπρόποι ἤνεγκον τὸν χρησμὸν τοῦτον εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐπωφελήθη αὐτὸν ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅπως δείξῃ εἰς τοὺς συμπολίτας, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ θεοὶ ἐπεδοκίμαζον τὰ σχέδια αὐτοῦ, ἐπειδὴ τὸ ἀπόρητον ξύλινον τεῖχος οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινεν ἢ τὸν στόλον αὐτῶν. Ἄλλ' ὅποια ἦσαν αἱ δυσχέρειαι, καθ' ὧν ἀντεπάλασε διηνεκῶς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἰδίᾳ πατρίδι, ἀποδεικνύεται ὑπὸ τοῦ ἐξῆς γεγονότος. Ἐν ταῖς ἀρχαιρεσίαις τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ τοῦ χρισίμου ἔτους τοῦ πολέμου ἐτόλμησε νὰ παραστῇ ὡς ὑποψήφιος παραλήλως πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα ὁ Ἐπικυδῆς, δημαγωγὸς δειλὸς καὶ μικρόψυχος, ὅστις ἀναμφιβόλως ἐστηρίζετο εἰς τὴν πατρίαν ἐκείνων οἵτινες ἔτι καὶ νῦν δὲν ἀπεδέχοντο τὸν μέχρις ἐσχάτων ἀγῶνα. Ἐν τοιαύτῃ περιστάσει ἀνὴρ οἷος ὁ Ἀριστείδης θάνεμενεν ἡσύχως τὴν ἔκβασιν ἐν τῇ συνειδήσει, ὅτι ἐξεπλήρωσε τὸ ἑαυτοῦ καθῆκον· ἀλλ' ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις ἔβλεπε διακινδυνευόμενα τὰ πάντα, δὲν ὠκνησε νὰ δεκάσῃ τὸν ἀντίπαλον, πείσας αὐτὸν διὰ χρημάτων νὰ ποχωρήσῃ ἐκουσίως².

Ἐν δὲ τῷ συνεδρίῳ κατώρθωσεν ὁ Θεμιστοκλῆς νὰ ἐπιτύχῃ δευτέραν ἔξοδον ἐναντίον τῶν πολεμίων, ὅπως ἀναχαρισθῇ ἢ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας προέλασις αὐτῶν. Ἡ δ' ἐκλογὴ τοῦ χώρου τῆς στρατοπεδείας δὲν ἠδύνατο νὰ εἶνε ἀμφίβολος, ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας μία μόνη ὁδὸς ἦγε πρὸς νότον, κατὰ μῆκος τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου. Ἄλλ' αἱ ἀκταὶ αὐτοῦ πρὸς νότον τοῦ Σπερχειοῦ ἀποστενοῦνται μᾶλλον ὑπὸ τῶν παρωρείων τῆς Οἴτης, ἰδίως δ' ὑπὸ τῶν ὄρεων τῆς Τραχινίας καὶ ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Καλλιδρόμου οὕτως, ὥστε τέλος μεταξύ τοῦ ὄρους καὶ τῆς θαλάσσης μένει μόνον στενὴ ὁδὸς ἀρκούσα μόνον εἰς διάβασιν μιᾶς ἀμάξης. Ἐκ δὲ τῶν προπόδιων τοῦ Καλλιδρόμου ἐκρέουσι θερμαὶ πηγαὶ ἀφθόνου ὕδατος,

¹ Ὁ χρησμὸς εὔρηται παρὰ τῷ **Ἡροδότῳ** VII, 141. Θεωρεῖ δὲ αὐτὸν πλαστὸν ὁ **Hendess Programm** ἐν Guben. 1883.

² **Πλούταρχος** ἐν βίῳ Θεμιστοκλείου 6.

αἵτινες ἐπεκάλυψαν τὸ πετρῶδες ἔδαφος διὰ θειώδους ἐπιπάγου. Αὗται δὲ εἶνε αἱ καλούμεναι Θερμαὶ πόλαι τῆς Ἑλλάδος, αἱ Θερμοπόλαι, πράγματι δίκην στενῶν πυλῶν ἄγουσαι ἐκ τῆς χώρας τῶν Μαλιέων εἰς τὴν τῶν Λοκρῶν καὶ περαιτέρω εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς συνεχοῦς Ἑλλάδος.

Τὰ στενὰ ἐκεῖνα δὲν ἠδύνατο νάπορύγωσιν οἱ πολέμιοι, ἂν ἡ κατὰ γῆν στρατιὰ ἔμελλε νά μείνη ἐγγὺς τοῦ στόλου. Πλησιέστατα δὲ τοῦ στενοῦ ἔκειτο τὸ ἀμφικτυονικὸν ἱερὸν τῆς Δήμητρος, ἐν ᾧ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Ἀμφικτυόνων προσέφερον δις τοῦ ἔτους πανηγυρικὰς θυσίας ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὄλου λαοῦ¹. Εἶχον λοιπὸν καὶ θρησκευτικὴν ὑποχρέωσιν νά ὑπεραμυνθῶσι τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου χώρου τῶν κοινῶν θυσιῶν. Ἄλλως δὲ τὸ χωρίον ἔκειτο ἐπικαιρότατα πρὸς ἀμυναν. Καὶ ἀριστερόθεν μὲν εἶχον ὡς ὑπέρισμα τὰς ἀθάτους κλιτύας, αἵτινες ἐκαλύπτοντο ὑπὸ πυκνῶν δασῶν δρυῶν καὶ ἐλατῶν, δεξιόθεν δὲ τὴν παραλίαν. Ἄλλὰ καὶ ἡ θάλασσα αὕτη δὲν εἶνέ τις ἀναπεπταμένη, ἀλλὰ στενὸς πορθμὸς μεταξὺ τῆς ἠπείρου καὶ τῆς Εὐβοίας, οἰοεὶ τις πελαγία διῶρυξ ἄγουσα πρὸς τὰ κατὰ νότον πελάγη. Ἐκεῖ λοιπὸν ἠδύνατο ὁ ἐλληνικὸς στόλος τοῦτο μὲν νά κλείη τὸν εἰσπλουν εἰς τὸν περσικόν, τοῦτο δὲ συγχρόνως νά προστατεύη τὰ πλευρὰ τῆς ἠπειρωτικῆς στρατιᾶς καὶ παρακωλύη πᾶσαν ἀπόβασιν τῶν πολεμίων. Τέλος δ' αἱ Θερμοπόλαι ἦσαν ὠχυρωμέναι καὶ διὰ τειχῶν, ἅτινα εἶχον κτίσει οἱ Φωκεῖς διὰ τῆς παρακτίας πεδιάδος. Κατέγοντες δὴλα δὴ οἱ Φωκεῖς τὸν Καλλιῶρομον, ἦσαν εἰθισμένοι νά προφυλάττωσι τὰ στενὰ ἐκεῖνα ἀπὸ τῶν ἀσπόνδων αὐτῶν ἐχθρῶν, τῶν Θεσσαλῶν². ἀπὸ δὲ τῆς φανερᾶς αὐτῶν ἀποστασίας ἔγειναν ἔτι ἐνζηλότεροι ὑπέρμαχοι τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος. Τὸν ζῆλον δὲ τοῦτον δὲν ἔπρεπεν οἱ λοιποὶ Ἕλληνες νά ψυχράνωσι καὶ ἀφήσωσι νά παρέλθῃ ἀνωφελῶς. Ἄν δ' αἱ Θερμοπόλαι ἔμενον ἀνυπεράσπιστοι,

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 157.

² Ἡροδότου VII, 175.

πᾶσα ἡ χώρα πρὸς βορρᾶν τοῦ ἰσθμοῦ ἐμέλλε νὰ ἐκτεθῆ εἰς τοὺς πολεμίους.

Εἶπερ ποτὲ δὲ εἶχεν ἐπιστῆ τῶρα ὁ κατάλληλος χρόνος, ὅπως ἀναλάβωσιν οἱ Σπαρτιᾶται μετὰ μεγίστης δραστηριότητος τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλ' ἦσαν καὶ τῶρα νωθοὶ καὶ ῥάθυμοι. Καὶ ἔστειλαν μὲν εἰς τὰς Θερμοπύλας τὸν Λεωνίδα, ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δωριεῶς εἶχε διαδεχθῆ τὸν Κλεομένην, ἀλλ' ἔδωκαν εἰς αὐτὸν μόνον τριακοσίους Σπαρτιάτας· τὸ δὲ μέγα πλῆθος τῆς στρατιᾶς ἔμεινεν οἰκοί. Ἐν ᾧ δὲ ἡ πατρώα θρησκεία ὡς ὕψιστον τῶν καθηκόντων ἐπέβαλλε τὴν ἄμυναν τῆς πατρίδος καὶ τῶν ἱερῶν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ ἐχθροῦ, ὠχυροῦντο καὶ πάλιν ὀπισθεν θρησκευτικῶν δισταγμῶν, καὶ ἐόηλουν, ὅτι δὲν ἐπετρέπετο εἰς αὐτοὺς νὰ ἐξαποστείλωσιν ἐκτὸς τῆς χώρας τὴν στρατιάν διαρκούσης τῆς ἐορτῆς τῶν Καρνείων. Οἱ δὲ Πελοποννήσιοι ἐπέδοκίμαζον τὴν ἀναβολὴν ταύτην, ἅτε κατὰ τὴν προεσχῆ πανσέληνον ἀρχομένης τῆς τελέσεως τῶν Ὀλυμπίων¹. Οὕτω δὴ προσετέθησαν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας μόνον χίλιοι ὀπλιται ἐκ Τεγέας καὶ Μαντινείας, ἰσάριθμοι δὲ ἦλθον ἐκ τῆς λοιπῆς Ἀρκαδίας πλὴν τοῦ Ὀρχομενοῦ, ὅπόθεν ἔσπευσεν ἰδίᾳ ἐπικουρία ἑκατὸν εἴκοσιν ἀνδρῶν. Συνετάχθησαν δὲ καὶ τετρακόσιοι μὲν ἄνδρες ἐκ Κορίνθου, διακόσιοι δ' ἐκ Φλίουντος καὶ ὀγδοήκοντα ἐκ Μυκηνῶν. Προσεπῆλθον δ' ἐπτακόσιοι Θεσπιεῖς καὶ τετρακόσιοι Θηβαῖοι. Τούτων οἱ Θηβαῖοι ἠκολούθησαν ὡς ὀμηροί, ληφθέντες παρὰ τῶν Θηβῶν πρὸς ἀσφάλειαν, ὅτι ἡ πόλις αὕτη, ἥς δὲν ἀπεκρύπτετο ἡ τάσις πρὸς ἀποστασίαν, δὲν ἐμέλλε νὰ ἐπιχειρήσῃ τι ἐχθρικὸν κατὰ τὰ νῶτα τῆς στρατιᾶς².

¹ Ἡροδότου VII, 206.

² Ὁ Cox (History of Greece Τόμ. Α' σ. 501) ἐκφέρει διαταγμοὺς περὶ τοῦ ἀξιόπιστου τῆς παρὰ τῷ Ἡροδότῳ παραδόσεως, ἐπειδὴ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῶν εἰς τὰς Θερμοπύλας στρατευσάντων δὲν μνημονεύονται καὶ Ἀθηναῖοι. Ἄλλ' ὅμως εὐρίσκονται κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον τὸ μὲν πρῶτον ἑκατὸν εἴκοσι καὶ ἑπτὰ, ἔπειτα δ' ἑκατὸν ὀγδοήκοντα τριήρεις παρὰ τὸ Ἀρτιμίσιον.

Ἡ πορεία τοῦ Λεωνίδου, ὁ χαρακτήρ' αὐτοῦ καὶ τὸ σθένος ἐνεποίησαν τὴν ἀρίστην αἰσθησιν. Οἱ μὲν Λοκροὶ ἔλαβον πάλιν θάρρος καὶ ἐμπιστοσύνην, οἱ δὲ Φωκεῖς παρέσχον ἐπικουρίας. Ἄνηγγέλθη δὲ, ὅτι οἱ εἰς τὰς Θερμοπύλας ἐλαύνοντες ἦσαν μόνον ἡ πρωτοπορεία τῆς πελοποννησιακῆς στρατιᾶς. Ἴδου λοιπὸν ὅτι παρίστατο πράγματι τέλος βασιλεὺς τῆς Λακεδαιμόνος προκινδυνεύων ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος πρὸς ἄμυναν τῆς ἱερᾶς φλιᾶς τῆς πατρίδος καὶ περικυκλούμενος ὑπὸ τῶν ἀριστείων τοῦ ἔθνους. Μετὰ μεγάλης δὲ περισκέψεως ἐμερίμνησεν ὁ Λεωνίδας περὶ πάντων. Καὶ κάτω μὲν ἐπισκευάσθη τὸ τεῖχος, τῆς δ' ὑψηλότερον κειμένης ὀρεινῆς στενωποῦ τῆς ἀγούσης διὰ τῆς καλουμένης Ἄνοπαιᾶς διέταξε τὴν κατάληψιν ὑπὸ τῶν Φωκέων. Οὕτω δ' ἐπίστευσε, ὅτι ἠδύνατο νὰ φράξῃ τὴν οἰοδον, καὶ ἀνέμενε μετὰ τελείας συνειδήσεως τῆς μεγάλης αὐτοῦ εὐθύνης ἐν πλήρει ἡσυχίᾳ τὴν ἀφίξιν τῶν Περσῶν, οἵτινες εἶχον διέλθει ἄνευ τινὸς ἀπευκταίου τὴν πλουσίαν ὑπὸ τοῦ Πηγνείου διαρρεομένην γῶραν καὶ εἶχον ἤδη ἐκκινήσει ἀπὸ τῶν Παγασῶν, καταβαίνοντες διὰ τῆς παραλίας πρὸς νότον.

Ὁ Ξέρξης, διαβάς τὸν Σπερχεῖον, προήλασε πρὸς τὸ στενὸν, καὶ ἐστρατοπέδευσε παρὰ τὴν ἀρχαίαν Τραχίνα ἐνθα ὁ Ἄσωπὸς ἐκρέει ἐκ τῶν βράχων τῆς Τραχινίας τῶν περιβαλλόντων μεγαλοπρεπῶς ἐν σχήματι ἡμικυκλίου τὰς νοτίους τοῦ κόλπου ἐσχατίας. Τὰ δύο στρατόπεδᾶ ἀπέχον ἀλλήλων μόνον μίαν ὥραν· μεταξὺ δὲ αὐτῶν ἔρρεον αἱ θερμαὶ πηγαί. Ὁ Ξέρξης ἀπέστεργε ματαίαν χύσιν αἵματος, καὶ ἀνέμενε, ὅπως οἱ Ἕλληνες ἀποχωρήσωσι καὶ ἐκ τῶν Θερμοπυλῶν ὡς καὶ ἐκ τῶν Τεμπῶν. Ἄλλ' ἐκεῖνοι ὅμως ἔμενον καὶ ἐξήρχοντο μάλιστα ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων, ἐνισχύοντες μὲν τὰ μέλη αὐτῶν διὰ γυμναστικῶν ἀσκήσεων, κοσμοῦντες δὲ τὴν μακρὰν κόμην ὡς πρὸς ἑορτὴν. Τέλος δὲ τὴν πέμπτην ἡμέραν ὁ μέγας βασιλεὺς διέταξε μέρος τῆς στρατιᾶς νὰ προελάσῃ, ὅπως τιμωρήσῃ τοὺς ἄνδρας διὰ τὸ αὐθαδὲς αὐτῶν θράσος. Ἐπὶ δύο δὲ ἡμέρας ἐξηκολούθησεν ὁ ἀγὼν ἐν τῇ μικρᾷ παραλίᾳ πεδιάδι ἀπὸ

πρωίας μέχρις ἑσπέρας. Ὡς ἐναντίον πύλης φρουρίου ἀπεστῆλ-
λοντο νέοι πάντοτε Μῆδοι εἰς τὸν ἀγῶνα, τῶν πρώτων γραμμῶν
ἐξωθουμένων πρὸς τὰ πρόσω ὑπὸ τῶν ἐπακολουθούντων στιφῶν,
ἄγοντες πρὸς βέβαιον θάνατον. Καὶ ταῦτα διότι οὐδὲν ἀπήμυεν
ἀπ' αὐτῶν τὰ ἑλληνικὰ δόρατα, ὧν οὐδὲν ἀπετύγγανε καταφερό-
μενον, ἐν ᾧ τὰ βέλη αὐτῶν ἀντεκρούοντο ἀποπαλλόμενα ἀπὸ τῶν
χαλκῶν πανοπλιῶν. Τὰ στρατεύματα' ἀπεκρούσθησαν ἐπανειλημ-
μένως, καὶ ὁ Ξέρξης, ὅστις ἐθεῖτο ἀπὸ ὑψηλῆς σκοπιᾶς, εἶλεπε τὸ
αἷμα τῶν ἀρίστων αὐτοῦ ἀνδρῶν χυνόμενον ποταμηδὸν διὰ τῆς
ὁδοῦ· διὰ δὲ τῆς ἀποστολῆς νέων στιφῶν οὐδὲν ἠδύνατο νὰ ἐπι-
τευχθῆ. Ἦτο ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ σκεφθῶσι περὶ παρακάμ-
ψεως τοῦ στενοῦ· πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τοῦ σκοποῦ τούτου ἔπρεπε νὰ
εὐρεθῆ ὁδηγὸς ἔχων ἐμπειρίαν τῶν τόπων.

Ὁ Ἐπιάλτης Μαλιεύς παρέσχε τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ὡς ὁδη-
γὸς διὰ τοῦ ὄρους τοῦ δεσπόζοντος τοῦ στενοῦ¹. Κατὰ δὲ τὴν
ἑσπέραν ἀπόσπασμα Περσῶν ἀνέβη ἀπὸ τῆς χαράδρας τοῦ Ἄσω-
ποῦ διὰ τῶν ὀρυμῶνων· ὅτε δ' ὑπέλαμπεν ἡ ἡμέρα, εἶχον φθάσει
εἰς τὰ ὑψώματα τῆς Ἀνοπαίας. Ἡ ἡρέμια τοῦ ἀέρος ἐν τῇ ἐωθινή
ᾠρᾷ ἐβοήθησε τὴν πορείαν. Οἱ Φωκεῖς ὑπνωττον· μόνον δὲ ὁ θροῦς
τῶν βημάτων τῶν προχωρούντων πολεμίων ἀφύπνισεν αὐτούς.
Μὴ δυνάμενοι δὲ νὰ ἀλάβωσι πάραυτ' ἀντίστασιν τελεσφόρον, ἀπε-
χώρησαν τῆς ὁδοῦ καὶ ἔφυγον εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Καλλιδρόμου,
νομίζοντες, ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἐβάδιζε κατ' αὐτῶν. Ἄλλ' οἱ Πέρσαι
οὐδ' ἐφραντάσθησαν νὰ βραδύνωσι τὴν πορείαν χάριν καταπολε-
μήσεως τῶν Φωκέων, καὶ ἔσπευσαν πρὸς τὰ κάτω, ὅπως ἐπιπέ-
σσωσι κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν ἐκ τῶν ὀπισθεν.

Οὗτοι ἔμαθον μετ' οὐ πολὺ τὰ συμβαίοντα. Ἡ θέσις ἦν
κατεῖχον εἶχεν ἀπολεσθῆ πλέον, καὶ δὴ ἐνεκὰ πταίσματος τῶν
Φωκέων, οἵτινες εἶχον παραμελήσει τὴν εἰς αὐτούς ἀνατεθεῖσαν
ὑπηρεσίαν τῆς φρουρᾶς. Καὶ εὐρίσκετο μὲν ὁ Ὑδάρνης ἀκόμη ἐπὶ

¹ Περὶ Ἐπιάλτου ἴδε Kirchhoff ἐν τοῖς Sitzungsberichte der Berliner Aka-
demie. 1885 σ. 313.

τοῦ ὄρους, ἦτο δὲ ἀκόμη δυνατὴ ἢ ὑποχώρησις τῶν φρουρούντων τὸ στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν. Ἄλλ' ὁ Λεωνίδας οὐδαμῶς ἐδίστασε περὶ τοῦ πρακτέου, ἐπειδὴ δὲν εἶχεν ἄλλως ἀποσταλῆ ὡς στρατηγός, ὅπως διεξαγάγῃ πόλεμον κατὰ τὴν ἰδίαν κρίσιν συνωδῶ πρὸς τὰς περιστάσεις, ἀλλ' ἀπλῶς ὅπως φυλάξῃ τὴν στενοπορίαν¹. Ὅσον λοιπὸν καὶ ἂν εἶχε δίκαιον λόγον νὰ εἶνε ὠργισμένος ἐναντίον τῶν Σπαρτιατῶν, οἵτινες εἶχον ἀφήσει αὐτὸν ἐκτεθειμένον, τὸ νὰ μείνῃ ἦτο δι' αὐτὸν ἀπλῶς ἢ ἐκπλήρωσις καθήκοντος πολιτου, τοῦθ' ὅπερ εἶχεν ἀποβῆ δευτέρα φύσις εἰς τὸν γνήσιον Σπαρτιάτην.

Πρὸς δ' ἀποφυγὴν ματαίως χύσεως αἵματος ἀπέλυσε τοὺς ἀνδρας τῶν λοιπῶν πόλεων. Ἐμείναν δὲ μόνοι οἱ Θεσπιοὶ καὶ οἱ Θηβαῖοι, ἐκεῖνοι μὲν ἐξ ἠρωισμοῦ ὁμοφώνως ἐκτιμηθέντος, ὅστις εἶνε τόσῳ μᾶλλον ἄξιος θαυμασμοῦ καθ' ὅσον οὐδεμίαν εἶχον ἐξωτερικὴν ὑποχρέωσιν δεσμεύουσιν αὐτοὺς ἐκ καθήκοντος πρὸς τὸν τόπον ἐκεῖνον, οἱ δὲ Θηβαῖοι κρατηθέντες ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Λεωνίδου κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου. Ὁ Λεωνίδας ἐγίνωσκεν, ὅτι, ἂν οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ἤθελον ἐπιζῆσαι τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἐμῆλλον νὰ χρησιμεύσωσι μόνον εἰς ἐνίσχυσιν τῶν τάξεων τῶν Περσῶν.

Ἄμα δὲ τῇ διαλύσει τῶν συμμάχων ἀπεκόπη ἢ ὑποχώρησις,

¹ Δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἀποστολὴν τοῦ Λεωνίδου ἄλλως ἢ ἀποδεχόμενοι, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπέμεινε νὰ ἐκστρατεύσῃ παρὰ τὴν θέλησιν τῶν τελῶν καὶ τίλος προηγῆθῃ μετὰ σίφους λογάδων δίκην πρωτοπορίας, ὅπως ἐξαναγκάσῃ οὕτω καὶ τοὺς λοιποὺς νὰ ἐξέλθωσιν εἰς τὸν ἀγῶνα. Ὅτι δὲ ἡ μικρὰ στρατιὰ τοῦ Λεωνίδου εἶχεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν πρόθυμον ἀπόφασιν νὰ ἐκτεθῆ εἰς τὴν θυσίαν τοῦ θανάτου, συνάγεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, ὅτι οἱ τριακῶσιαι ἐξελίχθησαν πάντες μεταξὺ τῶν ἔχοντων οἶκον παίδας ἄρρενας. (Ἡροδότου VII, 205· ἐπιλεξάμενος ἀνδρας τε τοὺς κατεστεῶτας τριακῶσιους, καὶ τοῖσι ἐτύχχανον παῖδες ἰόντες). Δὲν εἶνε λοιπὸν οὗτοι οἱ παρ' Ἡροδότῳ (VIII, 124) τριηκόσιοι Σπαρτιατικῶν λογάδες, οὗτοι οἱ περὶ ἑπταεὶς καλέονται, ἀλλ' οἱ κατεστεῶτες δὲν θύνανται νὰ σημαίνωσι τοὺς καθεστηκότας τὴν ηλικίαν (justae aetates viri), καθ' ἃ ἔρμηνευεὶ ὁ B ü h r. Πιθανῶς δὲ ὁ ἀριθμὸς τριακῶσιων ἀνδρῶν ἦτό τις καθεστὼς ἐν ἐπιχειρήσει τοιαύταις καὶ ἡ ἐπιλογὴ αὕτη ἐναπέκειτο εἰς τὸν βασιλέα, μὴ ἀποκρουομένων ἐθελοντῶν. Ἴδε τὰ λεγόμενα ἐν τῷ Litterarisches Centralblatt. 1867 σ. 1167.

καί ἐξ ἑκατέρου μέρους εἰσώρμησαν ἀπειλητικοί καὶ ἀπειροπληθεῖς οἱ Πέρσαι.

Περὶ δὲ τὴν δεκάτην πρωινήν ὥραν ἡ μικρὸν στίφος τῶν Ἑλλήνων παρετάθη, ὅπως ἀγωνισθῆ τὸν ἔσχατον ἀγῶνα. Καὶ πρῶτον μὲν ἤγαγεν αὐτοὺς ὁ Λεωνίδας εἰς μέσους τοὺς ἐχθρούς, ὅπως πωλήσωσι τὴν ζωὴν αὐτῶν ὅσον τὸ δυνατόν ἀντὶ μεγίστου τιμήματος· ἔπειτα δὲ, ὅτε ἀπέκαμον μαχόμενοι καὶ τὰ δόρατ' αὐτῶν κατὰ μικρὸν κατεάγησαν, ἀπεσύρθησαν εἰς μικρὸν κολωνόν, ὑψούμενον ἀμέσως πρὸς νότον τῶν πηγῶν περὶ τοὺς τριάκοντα πόδας. Ἐκεῖ δ' ἔπεσον, ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον, κοινῇ ὡς ἀδελφοὶ ὑπὸ τὰ βέλη τῶν Μήδων¹. Ἡ δ' ἐθελουσία αὐτῶν δὲν ἦτο ματαια, ἀλλ' ὑπῆρξεν εἰς μὲν τοὺς Ἑλληνας παράδειγμα, εἰς δὲ τοὺς Σπαρτιάτας παρόρμησις πρὸς ἐκδίκησιν, εἰς δὲ τοὺς Πέρσας ἐπίδειξις τῆς ἑλληνικῆς ἀνδρείας, ἧς ἀληθιμότητος ἀπέβη ἡ αἰσθησις. Ὁ τάφος αὐτῶν ὑπῆρξεν ἀθάνατον μνημεῖον ἠρωικῆς ἀρετῆς πολιτῶν ἐκτεθέντων εἰς βέβαιον θάνατον πρὸς τήρησιν τοῦ ὅρκου καὶ τοῦ καθήκοντος, χωρὸς ὁξείας διὰ τὴν Σπάρτην, ἀλλὰ συγχρόνως καυστικῆ ἐπιτίμησις τῶν τελῶν τῆς πόλεως, ἅτινα ἐγίνωσκον μὲν νάνατρέφωσι πολίτας, ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ ἐπωφελῶνται τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν πρὸς νίκην².

Ἐν τούτοις δὲ εἶχον ἐπέλθει κατὰ θάλασσαν αἱ πρῶται συγκρούσεις τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων. Καὶ δὴ ὁ περσικὸς στόλος ἑνδεκα ἡμέρας μετὰ τὴν ἐκ τοῦ θερμαϊκοῦ κόλπου ἐκκί-

1 [Ἡροδότου VII, 223· ἐς ἀγορῆς κοῦ μάλιστα πληθῶρην].

2 [Πρὸς Ἄριστοφάνην ἐν Λυσιστράτῃ 1254 κ. ἑ.]

ἀμὲ δ' αὖ Λεωνίδας
 ἄγεν ἔπερ τῶς κάπρους
 θάγοντας, οἶῶ, τὸν δόρατα·
 πολὺς δ' ἀμφὶ τὰς γύννας ἀφρός ἦροισι,
 πολὺς δ' ἀμὰ καρτῶν σκελῶν [ἀφρός] ἴστο
 ἦν γὰρ τῶνδρος οὐκ ἐλάσσοος
 τὰς ψάμμας, τοὶ Πέρσοι].

³ Περὶ τῶν ἐν Θερμοπύλαις μνημείων ἴδε Monatsbericht der Berliner Akademie. 1879 σ. 3.

νησιν τοῦ Ξέρξου εἶχεν ἐκπλεύσει πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἐπιχειρήσεων τῆς ἡπειρωτικῆς στρατιᾶς. Ἄλλ' ἢ προχώρησις τοῦ στόλου δὲν ἦτο ἐπ' ἴσης ἀκίνδυνος ὡς ἡ πορεία τῆς στρατιᾶς διὰ τῶν ὠραίων πεδίων τῆς Θεσσαλίας. Ἠναγκάσθη νὰ πλεύσῃ κατὰ μῆκος τῶν ἀποτόμων κλιτύων τοῦ Πηλίου τῶν ἐκτεινομένων πρὸς τὰ βορειοανατολικά, καὶ πρὶν ἢ δυνηθῆ νὰ κάμψῃ εἰς πλέων εἰς τὸν μαῖλλον γαλήνιον πορθμὸν τῆς Εὐβοίας, ὑπέστη δεινὴν προσβολὴν τῶν ἐλλησποντιῶν θυελλῶν. Οἱ μικροὶ πετρώδεις ὄρμοι τῆς χερσονήσου Μαγνησίας δὲν ἠδύνατο νὰ παράσχωσιν ἀσφάλειαν εἰς οὕτω μέγα πλῆθος νηῶν. Μετὰ μεγάλῃν δὲ ἀπώλειαν πλοίων καὶ ἀνδρῶν περιέπλευταν τέλος τὴν νότιον ἄκραν τῆς χερσονήσου, καὶ ἔφθασαν τὴν τετάρτην ἡμέραν εἰς τὸν εἰς πλοῦν τοῦ παγασητικοῦ κόλπου, τοῦ σήμερον καλουμένου κόλπου τοῦ Βόλου, τὸν ὄρμον τῶν Ἀρετῶν, ἔνθεν ἔβλεπον ἀπέναντι αὐτῶν τὰ εὐρέα βόρεια παράλια τῆς Εὐβοίας, τὸ ἀπὸ ἱεροῦ τινος τῆς Ἀρτέμιδος καλούμενον Ἀρτεμίσιον καὶ συγχρόνως τὰ πρῶτα πολεμικὰ πλοῖα τῶν Ἑλλήνων¹. Ἦσαν δὲ ταῦτα αἱ διακόσιαι ἐβδομήκοντα καὶ μία τριῆρεις, αἵτινες ὑπ' ἀρχηγὸν τὸν Σπαρτιάτην Εὐρυβιάδην ἐφύλασσον τὸ Ἀρτεμίσιον, τὴν προφυλακὴν ταύτην τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὸν πορθμὸν τοῦ Εὐρίπου. Πρὸς συντήρησιν δ' ἐπικοινωνίας μετὰ τῆς ἡπειρωτικῆς στρατιᾶς ὄρμουν παρὰ τὸ Ἀρτεμίσιον ὡς καὶ παρὰ τὰς Θερμοπύλας ἀνὰ μία φυλακίς. Τούτων δὲ τῶν κατασκόπων νηῶν τῆς παρὰ τὰς Θερμοπύλας ἐπιτηράρχει Ἀδρώνυχος ὁ ὀπαδὸς τοῦ Θεμιστοκλέους.

¹ Περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ἀρτεμίου [κατὰ τὸν σημερινὸν Ἅγιον Γεώργιον παρὰ τὸ χωρίον Κουρμπάτσι τοῦ δήμου Ἰστιαίου καὶ τῆς ἐπιγραφῆς ἐν ἣ ἀναφέρεται τὸ ἱερὸν τῆς Προνηίας Ἀρτέμιδος] ἴδε: [Ἐστίαν 27 Ἰουνίου 1882 ἐν Δελτίῳ ἀρ. 287. Πανασσὸν Τόμ. Γ', 1882 σ. 517 Γ. Δροσίνη Ἀγροτικὰς ἐπιστολάς (1882) σ. 8 κ. ἰ.]. Lolling ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. VIII [1883] σ. 7 [κ. ἰ. 200 κ. ἰ. Σπινγ. II. Λάμπρον ἐν τῷ Athenaeum τῆς 25 Αὐγούστου 1883 ἀρ. 2913 σ. 251]. Πρὸς τὸ ἐπίγραμμα παρὰ τῷ Kaibel [Epigrammata Graeca ex lapidibus collecta, ἀρ. 461, στ. 3-4].

τοὶ μὲν ὑπ' Εὐβοίης ἱερῶ πάφω, ἔνθα καλεῖται
ἀγνὰς Ἀρτέμιδος τοξοφόρου τέμενος.

Οἱ Ἕλληνες τριήραρχοι ἐφέροντο μετέωροι ὑπὸ ἐλεεινῶν διασταγμῶν, καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς ὑφίστατο ἀπείρους μόχθους, ὅπως συγκροτήσῃ τὸν ἐν τῷ Εὐρίπῳ στόλον. Καὶ ὅτε μὲν ἤρχετο εὐχάριστον ἄγγελμα ἀπὸ τῆς Θεσσαλικῆς παραλίας, ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐπεχειρεῖ παράτολμον ἔκπλου, ἀλλ' ἔπειτα ἅπαντες κατεκρύπτοντο πάλιν εἰς τὰ ἐσώτερα τοῦ πορθμοῦ καὶ συνωστίζοντο ἐν φόβῳ πρὸς ὑποχώρησιν. Πρὸ παντὸς δὲ ἠπειλεῖτο αὐτὴ ἡ Εὐβοία. Διὸ αἱ πόλεις τῆς νήσου ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τοῦ Θεμιστοκλέους, στείλασαι εἰς αὐτὸν τριάκοντα τάλαντα, διὰ δ' ἐπιτηδείας αὐτῶν χρήσεως κατώρθωσεν ὁ Ἀθηναῖος στρατηγὸς νὰ πείσῃ τοὺς Σπαρτιάτας καὶ Κορινθίους, οἵτινες ἦσαν οἱ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐπειγόμενοι νὰ ἐπανέλθωσιν οἴκοι, ὅπως μείνωσιν. Οὐ μὲν ἀλλὰ καὶ ἐπωφελέθη τὴν αἰσθησιν ἣν εἶχον ἐμποιήσῃ τὰγγέλματα περὶ τῆς ὑπὸ τῆς τρικυμίας βλάβης τῶν Περσῶν, ὅπως πείσῃ τὸν στόλον πρὸς ἔκπλου. Ἐμεινε δὲ οὗτος ἀκλόνητος, ὅτε οἱ Πέρσαι παρετάχθησαν ἀπέναντι αὐτοῦ εἰς ἀπόστασιν δεκαπέντε μόνον χιλιομέτρων. Τὸ δὲ θάρρος τῶν Ἑλλήνων τὸ ἐπιδειχθὲν κατὰ τὴν πρώτην ταύτην ἐμμονὴν εἰς τὰς οἰκείας θέσεις ἡμείφθη πάραυτα· καὶ δὴ μοῖρα δεκαπέντε πλοίων, ἐκδρασθέντων πρὸς νότον ὑπὸ τρικυμίας, συνελήφθη ὑπ' αὐτῶν ἀμαχητί. Οἱ δὲ πρῶτοι ἐκεῖνοι αἰχμάλωτοι ἀπήχθησαν εἰς τὸν ἰσθμὸν.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξύ ὁ περσικὸς στόλος εἶχεν ἐπανορθώσει τὰς ἐκ τῆς τρικυμίας ζημίας, καὶ παρεσκευάζετο συμφώνως πρὸς τὰς ἐντολάς ἃς εἶχεν, ὅπως ἐκβιάσῃ τὸν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατεχόμενον θαλάσσιον πυλῶνα μεταξύ Εὐβοίας καὶ τῆς ἠπείρου, τὸν πορθμὸν τοῦ Εὐρίπου, τὰς πελαγίας Θερμοπύλας τῆς Ἑλλάδος.

Καὶ ἐκεῖ δ' ἐφρόντιζον οἱ Πέρσαι, ὅπως, ἐπωφελοῦμενοι τὸν ὑπέριμετρον ἀριθμὸν τῶν πλοίων αὐτῶν, μετχειρισθῶσι μέρος τοῦ στόλου πρὸς κύκλωσιν τῶν πολεμίων. Διὸ ἀπεσπάσθη μοῖρα διακοσίων τριήρων, ὅπως περιπλεύσῃ ἔξωθεν τὴν Εὐβοίαν, καταλάβῃ τὸν πρὸς νότον ἔκπλου τοῦ πορθμοῦ καὶ οὕτω περικλείσῃ τοὺς Ἕλληνας ἐν τῷ Εὐρίπῳ. Πρὸς ἀπόκρυψιν δὲ τοῦ σκοποῦ τούτου

διετάχθησαν τὰ πλοῖα νὰ παρακάμψωσι τὴν Σκίαθον ἐκ μεγάλης ἀποστάσεως, ὡς εἰ ἤθελον νὰ πλεύσωσι πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον. Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες ἔμαθον τὰ διαδήματα ταῦτα τῶν Περσῶν, καὶ ἐπειδὴ ἐπίστευον, ὅτι εἶχον εὐκαιρίαν νὰ ἐπιχειρήσωσι τὸν ἀγῶνα πρὸς μοῖραν τοῦ πολεμίου στόλου μικρὸν μόνον καθυπερτέραν, ἀπεφάσισαν νάντεπεξέλθωσι τὴν προσεχῆ νύκτα κατὰ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων, πλέοντες πρὸς τὴν Σκίαθον. Ἄλλ' ἐπειδὴ καθ' ἑλλην τὴν ἡμέραν οὐδεμία ἐπῆλθεν ἔφοδος τῶν πολεμίων, ἀναλαβόντες αἰφνης θάρρος ἅμα τῷ λυκόφωτι ἐπέπεσον κατὰ τοῦ μεγάλου πλήθους τοῦ στόλου. Οἱ δὲ Πέρσαι ἀνήχθησαν εἰς τὸ πέλαγος, ὅπως περικυκλώσωσι τὴν παράτολμον μοῖραν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου· ἀλλὰ τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα κατώρθωσαν μετὰ τοιαύτης δεξιότητος τὸ μὲν πρῶτον νὰ συναγάγωσι κυκλικῶς τὰς πρύμνας εἰς τὸ μέσον, ἔπειτα δὲ νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐξαπίνης οὕτως, ὥστε συνέλαβον τριάκοντα βαρβαρικὰς τριήρεις. Καὶ Λυκομήδης μὲν ὁ Ἀθηναῖος ὑπῆρξεν ὁ συλλαβῶν τὸ πρῶτον περσικὸν πλοῖον, ἐν δὲ πλοῖον Λήμνιον ἠύτομολησε πρὸς τοὺς συμμάχους.

Καὶ οἱ θεοὶ δ' ἐφάνησαν εὐμενεῖς πρὸς τοὺς ἀνδρείους. Πράγματι ἐπῆλθε νύξ θεελλώδης καὶ υετώδης ἐκ τῶν σπανίων ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ τοῦ ἔτους. Καὶ ὁ μὲν στόλος ὁ ἐν Ἄρτεταις περιέπεσεν εἰς νέαν σύγχυσιν, τὰ δὲ διακόσια πλοῖα τὰ ἐκπλεύσαντα εἰς τὸ ἀναπεπταμένον πέλαγος κατεστράφησαν κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν νύκτα τελείως, ὅτε ἤδη παρέπλεον τὴν Εὐβοίαν. Ἀπ' ἐναντίας δ' ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐνισχύθη διὰ πεντήκοντα καὶ τριῶν ἀθηναϊκῶν τριήρων. Διὸ τὴν ὕστεραίαν ἐπετέθησαν οἱ Ἕλληνες ἐκ νέου, καὶ δὴ πάλιν περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ἐπειδὴ δὲν ἤθελον νὰ ἐπιχειρήσωσιν αὐτόχρομα μάχην. Κατὰ δὲ τὴν ἐπίθεσιν ταύτην συνεκρούσθησαν πρὸς τὰ κιλικικὰ πλοῖα, καὶ ἐπέστρεψαν μετὰ γενναῖον ἀγῶνα εἰς τὴν ἀκτὴν τοῦ Ἄρτεμισίου.

Οἱ δὲ Πέρσαι ἐνόησαν, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἐκ τρίτου προσβολήν. Διὸ ἐξώρμησαν περὶ τὴν μεσημβρίαν ἐν παρατάξει μνηοειδεῖ, ὅπως κυκλώσωσι τοὺς Ἕλλη-

νας πρὸ τῆς παραλίας. Ἄλλ' ἢ παράταξις ἐκείνη δὲν ἦτο ἐπιτυχής, ἐπειδὴ κατὰ τὸ μέσον αἱ τριήρεις ἐστενοχωροῦντο περὶ τὰς κινήσεις, παρακωλύουσαι καὶ βλάπτουσαι ἀλλήλας. Ἀπ' ἐναντίας δ' οἱ Ἕλληνες καὶ ἰδίως οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες πάντοτ' ἐπρωτοστάτου ἐν τῷ ἀγῶνι, ἐπροξένησαν εἰς τοὺς πολεμίους μεγάλην βλάβην διὰ προσβολῶν ἐπιφερομένων μεθ' ὀρμῆς. Μόλις δὲ ἡ νύξ ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν τρίτην ταύτην συμπλοκὴν, ἥτις ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῆ αὐτόχρομα ναυμαχία.

Οἱ Ἕλληνες εἶχον μὲν ἀντιστῆ γενναίως, ἀλλ' εἶχον πάθει μεγάλας ἀπωλείας. Δεκαεννέα ἀττικά νῆες εἶχον ἀποβῆ ἀπόμαχοι, πέντε δὲ ἄλλαι ἀσυνέτως προχωρήσασαι εἶχον συλληφθῆ ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων. Ἡδύνατο ὑπὸ τοιούτους ἔραους νὰ ἐξακολουθήσῃ ὁ ἀγῶν; Τοῦτο οὐδ' αὐτὸς ὁ Θεμιστοκλῆς ἐθεώρει συνετόν. Καὶ πράγματι ἐν τῷ ἀναπεπταμένῳ ἐκείνῳ πελάγει δὲν εἶχον οἱ Ἕλληνες ὑπὲρ αὐτῶν ἱκανὰς ἐλπίδας ἐπιτυχίας. Ἄλλ' αἱ τρεῖς ἡμέραι τῆς μάχης δὲν εἶχον ἀπολεσθῆ. Οἱ Ἕλληνες ἀπεκόμισαν διδάγματα ἀτιμήτου ἀξίας· εἶχον ὑπερνικήσει τὸν πρῶτον φόβον· εἶχον ἐκτελέσει ἐν ἀγῶνι σοβαρῶ καὶ μετὰ μεγίστης ἐπιτυχίας τὰς στρατηγικὰς ἐκείνας κινήσεις πρὸς ἃς ἤσκούντο ἀπὸ ἐτῶν μετὰ πάσης ἐπιμελείας· ὁ ἐθνικὸς στόλος εἶχεν ὑποστῆ τὸ βάπτισμα τοῦ αἵματος. Ταῦτα δὲ πάντα ἦσαν τὰ προεόρτια ἐλληνικῶν κατὰ θάλασσαν νικῶν.

Ἐν ᾧ δὲ οἱ στόλαρχοι συνεσκέπτοντο ἀκόμη περὶ τοῦ πρακτέου, ἔφθασε τὸ πένθιμον ἄγγελμα περὶ τῆς ἐν ταῖς ἀπέναντι Θερμοπύλαις συμφορᾶς. Τότε δ' ἔπαυσε πᾶς δισταγμός. Τώρα πλέον δὲν ἐπετρέπετο ἀναβολή· ἦτο ἀνάγκη νὰ προστατευθῶσιν αἱ παραλίας τῆς νοτιωτέρας Ἑλλάδος. Διὸ ἀπεχώρησαν τὰ πλοῖα, καταπλέοντα διὰ τοῦ Εὐρίπου, πρώτων μὲν τεταγμένων τῶν Κορινθίων, ὑστάτων δὲ τῶν Ἀθηναίων. Συμπαρέλαβον δὲ καὶ ὅσα τῶν ποιμνίων τῆς Εὐβοίας ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιβιβάσωσιν εἰς τὰ πλοῖα. Συνεξέπλευσαν δ' ἐπὶ τῶν πλοίων καὶ ὅσων τὸ δυνατόν πλείστοι τῶν ἀτυχῶν κατοίκων τῆς νήσου, οἵτινες ἔβλεπον τὰς

πατρίδας κινδυνεύουσας τὸ ἐξῆς παρὰ πάσας τὰς χρηματικὰς θυσίας ἃς εἶχον ὑποστῆ. Ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς ἐνέτεμνε περὶ τὰς πηγὰς ποτίμων ὑδάτων, ὅσαι ἦσαν κατὰ τὴν παραλίαν, ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς ἐπὶ τῶν λίθων, δι' ὧν οἱ ἐπὶ τοῦ ἐπακολουθοῦντος περσικοῦ στόλου εὐρισκόμενοι Ἕλληνες παρωρμῶντο νὰ συμμετάσχωσι τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος καὶ ὑπεμιμνήσκοντο τὰς πρὸς τὰς μητροπόλεις ὑποχρεώσεις¹.

Ὁ θάνατος τοῦ Λεωνίδου εἶχεν ἐπακόλουθα ἄξια πλείστου λόγου. Πράγματι δι' αὐτοῦ εἶχε μὲν ἀποτύχει καὶ τὸ δεύτερον πολεμικὸν σχέδιον, ἦσαν δ' ἐκτεθειμένοι εἰς τοὺς ἐχθροὺς οἱ ἱερώτατοι τῶν χώρων τῆς Ἑλλάδος, αἱ Θερμοπύλαι καὶ οἱ Δελφοί. Οἱ ἀμφίρροποι ὡς καὶ αἱ εἶτι πισταὶ εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα μένουσαι πόλεις τῆς Δωριδος, τῆς Φωκίδος, τῆς Λοκρίδος, τῆς Εὐβοίας εἶχον ἀπολεσθῆ καὶ αἱ Θῆβαι ἔμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰποδῶσι τὸ στρατήγιον τῶν βαρβάρων. Ἡ Ἀττικὴ ἦτο ἀνυπεράσπιστος, καὶ οἱ Σπαρτιάται ἐβλεπον τὸ τέρμα τῆς ἤμιστα χρηστῆς αὐτῶν διαγωγῆς, ἀφ' οὗ κατὰ βάθος εἶπερ τι καὶ ἄλλα ἐπεθύμουν διακαῶς νὰ θεωρηθῆ τὸ ἐξῆς ἡ Πελοπόννησος τέλος τὸ μόνον λείψανον τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος.

Εἰς δὲ τὸν Ξέρξην ὁ ἐν Θερμοπύλαις ἀγὼν οὐδεμίαν ἄλλην ἐνεποίησεν αἰσθησιν πλην ἧ ὅτι μετ' αὐτὸν, βαίνων ἤδη ἐγγύτατα πρὸς τὸ κύριον αὐτοῦ τέρμα, ἐπέσπευσε μετὰ μεγίστης ἀγανακτικῆς τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν τοῦ στρατοῦ. Αἱ δὲ ἀπώλειαι ἃς ὑπέστη ἀνεπληρώθησαν μετ' οὐ πολὺ πλέον ἢ ἐπαρκῶς διὰ τῶν προσφρευσάντων Ἑλλήνων ἐπικούρων. Οἱ Θεσσαλοὶ ἔχαιρον δυνάμενοι νὰ ἐκδικηθῶσι τοὺς μισητοὺς Φωκεῖς μετὰ τὴν ἐπιδειχθεῖσαν παρ' αὐτῶν εὐγενῆ ἀλαζονείαν, μὴ θελησάντων νὰ

¹ Περὶ τῶν παρὰ τὸ Ἀρτεμισίου μαχῶν ἴδε Ἡρόδοτον (VIII, 1-22) [G. B. Grundy Artemisium ἐν τῷ Journal of Hellenic Studies Τόμ. XVIII (1897) σ. 212 κ. ἑ.].

ἐξαγοράσωσι τὴν ὑπὲρ αὐτῶν παρὰ τοῖς Πέρσαις μεσιτείαν τῶν Θεσσαλῶν. Ὅτε δ' ἡ στρατιὰ τῶν πολεμίων διὰ τῶν στενῶν τῆς Ὑαμπόλιδος καὶ τῆς Ἐλατείας εἰσῆλθεν εἰς τὴν φωκικὴν χώραν, οἱ Φωκεῖς, παραλαβόντες τὴν οὐσίαν καὶ φυγόντες, ἀνέβησαν εἰς τὰς βραχῶδεις κορυφὰς καὶ τὰ ἄντρα τοῦ Παρνασσοῦ, ἐν ᾧ οἱ Πέρσαι ὀδηγούς ἔχοντες τοὺς Θεσσαλοὺς ἐδήρουν τὴν περὶ τὸν Κηφισὸν χώραν¹. Μοῖρα δὲ τῆς στρατιᾶς μετέβη εἰς Δελφοὺς· ἀλλὰ τὸ ἱερὸν οὔτε κατεστράφη, οὔτ' ἐδηλώθη. Λόγος δὲ τῆς διασώσεως αὐτοῦ ὑπῆρξε κατὰ τὴν διήγησιν τῶν ἱερέων ἢ προστασία αὐτῶν τῶν θεῶν, οἵτινες ἐρόδησαν τοὺς ἐχθροὺς διὰ κεραυνῶν καὶ κατακρημνίσεως βράχων ἐκ τῶν κορυφῶν τοῦ Παρνασσοῦ². Ἄλλ' εἶνε πιθανόν, ὅτι οἱ ἱερεῖς κατώρθωσαν νὰ σώσωσι τὸ ἱερὸν διὰ δεξιῶν διαπραγματεύσεων μετὰ τῶν Περσῶν. Αἱ δὲ μικραὶ βοιωτικαὶ πόλεις κατελήφθησαν κατ' ἐντολὴν τοῦ μεγάλου βασιλέως ὑπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνο³. Τοὺς πάντας δὲ κατέλαβεν ἀγωνία καὶ φρίκη πρὸ τῶν Περσῶν, οἵτινες παρὰ τὰ σύνορα τῆς Ἀττικῆς συνηρώθησαν καὶ πάλιν εἰς παμπληθῆ ἑνιαίαν στρατιάν.

Πρὸς τὴν κατάληψιν τῶν στενῶν τῶν ἀγόντων εἰς τὴν Ἀττικὴν δὲν ὑπῆρχε πλέον χρόνος· καὶ ἡ ἐπιχείρησις δὲ τῆς ὑπερασπίσεως τῆς Ἀκροπόλεως ἦτο σκέψις παιδική. Εἶχε λοιπὸν ἔλθει ἡ ὥρα πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου εἰς ὃ ἐνέμενον ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπὸ δέκα ἑτῶν. Ὁ μὲν στόλος ἔπρεπε νὰ εἰσδεχθῆ δίκην κιβωτοῦ σωτηρίας τοὺς πολίτας, ἡ δὲ πόλις καὶ ἡ χώρα ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλειφθῶσιν, ὅπως διασωθῆ ἡ πολιτεία.

¹ Ἡροδότου VIII, 27-32.

² Ἡροδότου VIII, 35-39. Κατὰ δὲ τὸν Ρομπού (ἐν τοῖς Jahrbücher für klassische Philologie. 1884 σ. 225) μόνον καταδρομικὰ στήρι Περσῶν ἐφθασαν μέχρι Δελφῶν. Ὁ Κτησίας (Περσ. 27) μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ εἰς τοὺς Δελφοὺς στρατιὰ ἐπέτυχε, τοῦθ' ὅπερ ἐξελέγχεται ψευδὲς ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἡροδότου (IX, 42). Ὁ δὲ Wecklein [Über die Tradition der Perserkriege σ. 29 ἀποδέχεται, ὅτι οἱ Πέρσαι ἐδήρουν τοὺς Δελφοὺς, ἐπόμενοι εἰς τοὺς ὀδηγοῦντας αὐτοὺς Θεσσαλοὺς, ἀγομένους ὑπὸ μίσους ἑναντίον τῶν Φωκίων].

³ Ἡροδότου VIII, 34.

Πρὸς ἐπιτέλεσιν δὲ τῶν τοιούτων μέτρων ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἀρχῆς περιβεβλημένης ἑκτακτον ἐξουσίαν, ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ γείνη τῶρα σκέψις περὶ ἐκκλησιῶν καὶ ψηφισμάτων τοῦ δήμου. Τοιαύτη δ' ἑκτακτος ἐξουσία ἀνετέθη εἰς τὸν Ἀρειὸν Πάγον. Ἐκεῖνος δὲ διέταξε καὶ διηύθυνε τὴν ἐκκένωσιν τῆς χώρας, τὴν εἰς τὰ πλοῖα ἐπιβίβασιν καὶ τὸν σιτισμὸν τοῦ λαοῦ. Καὶ δὴ, ὅπως μηδεὶς τῶν ἐν ἡλικίᾳ κατοίκων πειραθῆ νὰ ζητήσῃ σωτηρίαν ἀλλαγῶ, ἔδωκεν εἰς ἅπαντας τοὺς πενεστέρους τῶν πολιτῶν τοὺς ἐπιβαίνοντας τῶν τριήρων χρηματικὴν δωρεὰν ὀκτῶ δραχμῶν ἀρχαίων¹. Οἱ δὲ ἱερεῖς ἔπραξαν καὶ αὐτοὶ ὅ τι ἠδυνήθησαν, ὅπως πείσωσι τὸν δῆμον, ὅτι καὶ ἐκτὸς τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐγκατέλειπον αὐτὸν οἱ θεοὶ αὐτοῦ. Ἐκ συνεννοήσεως δὲ μετὰ τοῦ Θεμιστοκλέους διεκήρυξαν, ὅτι ὁ ἱερός ὄφις, ὁ φύλαξ τῆς Ἀκροπόλεως, εἶχεν ἀφανισθῆ ἐξ αὐτῆς, καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ Ἀθηναῖα μετὰ τοῦ Ἐριχθονίου, ὅστις ἦτο οἰονεὶ ἐνέχυρον τῆς θεϊκῆς αὐτῆς εὐλογίας, εἶχε μεταβιβασθῆ εἰς τὰ πλοῖα. Μετὰ θάρρους λοιπὸν ἠδύνατο νὰκολουθήσωσιν αὐτὴν οἱ πολῖται².

Ἄλλὰ καὶ παρὰ πάντα ταῦτα ἦτο ἡμέρα θρήνων καὶ φρίκης ἐκείνη, καθ' ἣν οἱ Ἀθηναῖοι, φέροντες τὸ ἄγχθος τῆς κινητῆς οὐσίας, ἐτράπησαν πρὸς τὸν αἰγιαλὸν, ὅτε ἀπεχωρίσθησαν τῶν ἐστιῶν αὐτῶν καὶ τῶν κτημάτων, ἀγνοοῦντες, ἂν ἔμελλον νὰ ἐπανίδωσι πάλιν τὴν πατρίδα. Καὶ πλεῖστοι μὲν ὅσοι μετέβησαν εἰς τὴν Σαλαμίνα, ἦτις συνεδέετο μετὰ τῆς Ἀττικῆς διὰ περάματος, ἄλλοι δ' ἐπλευσαν εἰς τὴν Αἰγίναν καὶ ἄλλοι εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἰδίως εἰς τὴν Τροιζῆνα. Ἡ Σαλαμίς ἦτο νῦν ἡ ἀκρόπολις τῆς Ἀττικῆς, καὶ αὕτη ἀπέβη ἡ ἔδρα τοῦ Ἀρειοῦ Πάγου. Ἐν αὐτῇ δ' ἐλήφθη καὶ ἡ ἀπόφασις, δι' ἧς ἐπετρέπετο ἡ κάθοδος πάντων τῶν ἐξορίστων, ἐπειδὴ οὐδεὶς Ἀθηναῖος ἐπετρέπετο νὰ παρακαλυθῆ ἀπὸ τῆς ἐν τῷ

¹ Ἀριστοτέλους Πολιτ. ἐκδ. Bekker σ. 201, 5. [Ἀθην. Πολιτ. ἐκδ. Blans σ. 33, 6 κ. ε.]. Πλούταρχος ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 10. Schöll εἰς Ἡροδότου IX, 5. Wachsmuth Die Stadt Athen Tόμ. Α' σ. 543.

² Ἡροδότου VIII, 41.

χρόνῳ ἐκείνῳ ἐπιδείξεως τῆς πίστεως αὐτοῦ πρὸς τὴν πατρίδα. Ἀνεφέρετο δ' ἡ ἀπόφασις ἐκείνη κυρίως εἰς τὸν Ἀριστείδην. Ἦθελον νὰ δεῖξωσιν, ὅτι νῦν δὲν ἠδύνατο νὰ γείνη λόγος περὶ πατριῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ. Καὶ ἐκτὸς δὲ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ἐν εὐρυτέροις κύκλοις διετρανοῦτο εἴπερ ποτὲ ζωηρὸν αἰσθημα ἐνόητος καὶ συναδελφώσεως. Οὕτως οἱ Τροϊζῆνιοι ἐξένισαν παρ' ἑαυτοῖς τοὺς γέροντας καὶ τὰς γυναῖκας τῶν Ἀθηῶν, παρέσχον εἰς ἅπαντας τοὺς ἀπόρους τροφήν δημοσίᾳ δαπάνῃ, ἔδωκαν εἰς τοὺς παῖδας τὴν ἄδειαν νὰ λαμβάνωσιν ὀπώρας ἐκ τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν κήπων καὶ ἐμίσθωσαν διδασκάλους χάριν αὐτῶν.

Ἡ θάλασσα τῆς Σαλαμῖνος ὑπῆρξε τὸ ὄρμηθῆριον, εἰς ὃ ἠθροίσθη τὸ πρῶτον ὁ στόλος ἂ παρὰ τὸ Ἀρτεμίσιον ἀντιταχθεὶς εἰς τοὺς πολεμίους μετὰ τὴν ἀποχώρησιν ἐκ τῆς Εὐβοίας. Ἐνταῦθα δ' ἐπλευσαν οἱ Ἀθηναῖοι, ὅπως προφυλάξωσι τὰ παράλια τῆς Ἀττικῆς, οἱ Αἰγινῆται, ὅπως εὐρίσκωνται πλησίον τῆς πατρίου νήσου, οἱ Πελοποννήσιοι, ὅπως ὑποστηρίξωσι τὴν ἄμυναν τῶν στενῶν τοῦ ἰσθμοῦ. Ἐν δὲ τῷ μεταξύ εἶχεν ἠθροισθῆ νέος στόλος ἐν τῷ ὄρμῳ τῆς Τροϊζῆνος. Ἀλλὰ καὶ οὗτος ἐσπευσε νὰ συνενωθῆ μετὰ τῶν ἐν Σαλαμῖνι. Οὕτω δ' ὁ ὅλος στόλος συνεκροτήθη κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ἐκ τριακασίων ἐβδομήκοντα καὶ ὀκτὼ πριήρων. Τὸν δὲ πυρῆνα τοῦ στόλου ἐκείνου ἀπετέλουν οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν τὰ πλοῖα ἦσαν ἰσάριθμα πρὸς τὰ τῶν ἄλλων ἀπάντων· ἄνευ δ' αὐτῶν δὲν θά ἦτο δυνατὴ ἡ συγκρότησις μάχης.

Οἱ δὲ Πέρσαι εἶχον ἀκολουθήσει τὰ ἐλληνικὰ πλοῖα διὰ τοῦ Εὐρίπου· ἅμα δὲ τῇ εἰς τὴν Ἀττικὴν εἰσελάσει τῆς ἡπειρωτικῆς στρατιᾶς ἠγκυροβόλησε καὶ ὁ στόλος αὐτῶν κατὰ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ Φαλήρου. Συνεκροτεῖτο δ' ὁ περσικὸς στόλος καὶ μετὰ τὰς ἀπωλείας, ἃς εἶχεν ὑποστῆ, ἐκ χιλίων πλοίων καὶ ὑπερέκεινα. Οὕτω δ' ἴσταντο τὸ δεύτερον ἤδη ἀντίπρωροι οἱ δύο στόλοι, καὶ τὸ πᾶν ἐξηρτάτο πλέον ἀπὸ τῶν ἀποφάσεων αἵτινες ἐμελλον νὰ ληφθῶσιν ἐν τοῖς δύο ἀρχηγείοις.

Παρὰ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ φαληρικοῦ κόλπου συνεκάλεσεν ὁ Ξέρ-

ξης εἰς ἐπίσημον συνέδριον τοὺς περὶ αὐτόν. Προεξείχε δ' ὁ βασιλεὺς τῆς Σιδόνης, ἔπειτα δ' ὁ τῆς Τύρου, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς κατ' αὐστηρὰν ἱεραρχικὴν τάξιν οἱ ἡγεμόνες τοῦ βασιλείου ὡς καὶ οἱ λοιποὶ στρατηγοὶ καὶ ταξίαρχοι τῶν νηῶν¹. Ὑπερήφανος δ' ἐπὶ τῇ δυνάμει αὐτοῦ, ἣν εἶχε συνενώσει νικηφόρον ἐν αὐτῷ τῷ μέσῳ τῆς ἐχθρικῆς χώρας, καὶ ἀναμένων ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν τὴν πτώσιν τῆς Ἀκροπόλεως, ὑπέβαλεν ὁ μέγας βασιλεὺς εἰς κοινὴν σύσκεψιν τὸ περαιτέρω πολεμικὸν σχέδιον, καὶ διέταξε τὸν Μαρδόνιον νὰ περιέλθῃ κύκλῳ καὶ συλλέξῃ τὰς ψήφους. Πάντες δ' ἐγίνωσκον τοῦ βασιλέως τὴν ἀκλόνητον πεποιθήσιν ἐπὶ τῇ νίκῃ, καὶ οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ ποτρέψῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς ναυμαχίας. Μόνη δ' ἡ Ἀρτεμισία, ἡ συνετὴ βασίλισσα τῆς Ἀλικαρνασοῦ, ἐδήλωσε μετὰ παρρησίας, ὅτι ἐν καὶ μόνον ὑπῆρχεν ἔλλογον πολεμικὸν σχέδιον, ἢ κατὰ γῆν προχωρήσας πρὸς τὸν Ἴσθμὸν, μεθ' ἣν ὁ ἐχθρικός στόλος ἔμελλε πάραυτα νὰ διαλυθῇ ἀμαχητὶ καὶ πᾶς ἀντίστασις ἤθελεν ἐκλίπει διὰ μιᾶς. Ἡ δὲ γνώμη αὐτῆς ἦτο οὕτως ὀρθὴ καὶ οὕτω πειστικὴ, ὥστε δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν τύφλωσιν τῶν Περσῶν, οἵτινες ἐκουσίως εἰσέπλευσαν μετὰ τοῦ δυσκινήτου αὐτῶν στόλου εἰς τὸν κινδυνωδέστατον τῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ πόρων. Ἄλλ' ὁ Ξέρξης δὲν ἐφαντάζετο κἄν, ὅτι ἔμελλε νὰ πολεμήσῃ πρὸς τὸν στόλον τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ὑπελόγιζεν ἀπλῶς νὰ ἐξολοθρεύσῃ αὐτόν· πρὸς δὲ διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὀφθαλμῶν ἀπόλαυσιν τοῦ θεάματος τοῦ ὀλέθρου ἐφαίνετο εἰς αὐτὸν κατὰ πιθανὸν λόγον καταλληλότερον τὸ στενὸν, περικλειστον καὶ εὐσύνοπτον θέατρον τῆς θαλάσσης τῆς Σαλαμίως.

Ἡ Σαλαμίς εἶνε πετρώδης νῆσος ἐπιμήκης καὶ ἔχουσα παραδόξους προεξοχὰς καὶ ἐντομὰς τῶν παραλίων. Καὶ τὸ μὲν νότιον μέρος τῆς νήσου προεξέχει εἰς τὴν θάλασσαν τῆς Αἰγίνης, τὸ δὲ βόρειον εἰσδύει οὕτω βαθέως μεταξὺ τῶν ἀττικῶν καὶ τῶν μεγαρικῶν παραλίων ὁρέων, ὥστε ὁ κόλπος τῆς Ἐλευσίως μεταβάλλεται οἰονεὶ εἰς κλειστὴν στομαλίμνην. Δύο δὲ στενοὶ πορθμοὶ ἄγου-

¹ Ἡροδότου VIII, 67.

σιν εἰς τὸν κόλπον τοῦτον, ὁ μὲν κατὰ μῆκος τῆς μεγαρικῆς ἀκτῆς, ὁ δὲ ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς, ἔνθα ὁ εἰσπλους δι' ἀκρωτηρίων, πετρωδῶν νησίδων καὶ χοιράδων ἀποστενοῦται εἰς περίπου ἑπτὰ μόνον στάδια. Ἄλλ' ἀσφαλέστατος εἶνε ὁ κλειστός ἐκεῖνος κόλπος ἀποτελῶν ἀξιόλογον ὄρμον βαθέων ὑδάτων. Ἐν αὐτῷ δ' ἔκειντο τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, ὀρμοῦντα παρὰ τὸν ἀβαθῆ ἀιγιαλὸν τῆς Σαλαμίνας, ἔνθα ἀπέναντι τῶν ἀττικῶν ὄρέων εἰσχωρεῖ εἰς τὴν νῆσον ὄρμος μνησοειδῆς κάτωθεν τῆς πόλεως Σαλαμίνας, ἐκτισμένης ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ συνενουόντος τὰ δύο ἡμίση τῆς νήσου. Ἐκεῖ δ' ἔπρεπε νὰ γείνη ἀναγκαίως ἡ ἀπόφασις περὶ τοῦ τόπου καὶ τοῦ τρόπου τῆς ὑπερασπίσεως τῆς ὑπολειπομένης ἐλευθέρας Ἑλλάδος. Τὰ πάντα δ' ἐξηρτῶντο ἀπὸ δράσεως βαρραλέας καὶ ὁμοφώνου, καὶ ὅμως τὸ πολεμικὸν συμβούλιον τῶν συμμάχων διεφώνει καὶ ἀμφέρρεπεν εἴπερ ποτέ.

Ἵπὲρ πάντας δὲ ὀυσχερεστάτη ἦτο ἡ θέσις Εὐρυβιάδου τοῦ ἀρχιστρατήγου τῶν συμμάχων. Οὗτος ἐστερεῖτο πάσης ὁδηγίας ἐκ Σπάρτης, πλην δὲ τούτου ἦτο καὶ αὐτὸς χαρακτηρὸς ἀδυνάτου καὶ ἐστερεῖτο αὐτοβούλου ἀντιλήψεως τῆς θέσεως τῶν πραγμάτων. Παρ' αὐτῷ δὲ ἴσταντο ἐξ ἑνὸς μὲν ὁ Θεμιστοκλῆς, οὗ προσώχθιζεν αὐτὸν τὸ ἐπιβλητικὸν μεγαλεῖον καὶ ἐστενοχώρει ἡ ἐπιμονὴ καὶ σπουδὴ, ἐξ ἑτέρου δὲ Ἀδείμαντος ὁ Κορίνθιος.

Καὶ ὁμῶς ἡ θέσις τῶν Κορινθίων πρὸς τὰς Ἀθήνας εἶχε μεταβληθῆ τελεείως. Πρὸ τῆς μάχης τῆς Μαραθῶνος εἶχον ὑπάρξει οἱ προθυμότατοι σύμμαχοι τῆς πόλεως, ἐπειδὴ ἐν αὐτῇ εὕρισκον ἀντιστήκωμα κατὰ τῆς Σπάρτης, ἐγγύησιν περὶ τῆς ἀνεξκρησίας τῶν δευτερευουσῶν πόλεων καὶ ἰσχυρὰν σύμπραξιν πρὸς ταπεινώσιν τῶν Αἰγινήτων¹. Ἄλλ' ἀπ' οὗ χρόνου αἱ Ἀθηναὶ ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν εἰσηγουμένου τοῦ Θεμιστοκλέους εἶχον ἀναδειχθῆ ἡ πρώτη ναυτικὴ δύναμις, μετεβλήθησαν τὰ πάντα. Ἐκτοτε οἱ Κορίνθιοι ἐθεώρουν τὰς Ἀθήνας τὴν κινδυνωδεστάτην τῶν πόλεων καὶ τὸν Θεμιστοκλέα τὸν μισητότατον τῶν ἀνδρῶν. Διὰ ταῦτα δὲ καὶ ὁ

¹ Ἱδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 319.

Ἀδείμαντος ἦτο κεκηρυγμένος αὐτοῦ ἀντίπαλος, καίτοι, ὡς εἰκός, κάλλιον πάντων τῶν λοιπῶν διεγίνωσκε τὰ προσδοκώμενα μεγάλα ἀγαθὰ ἐκ συγκροτήσεως ναυμαχίας ἐν Σαλαμῖνι, καὶ ἀρχηγὸς τῆς φατρίας τῆς διατεθειμένης ὑπὲρ τῆς ὑποχωρήσεως. Συνετέλου δ' ὑπὲρ τῶν σχεδίων αὐτοῦ ὁ ρόλος τῶν Πελοποννησίων καὶ ἡ μυωπία καὶ μικροψυχία τῆς Σπάρτης. Ἦρκει μόνον νὰ ὑπομνησθῆ ἡ περίστασις ναυμαχίας ἀτυχοῦς ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἰσχυρίζοντο, ὅτι ἤθελον ἀπολεσθῆ πάντες ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐλπίδος σωτηρίας καὶ θὰ εὕρισκοντο ἠναγκασμένοι νάναμίνωσι θάνατον βέβαιον καὶ δεινόν, περικεκλεισμένοι ἀπανταχόθεν ἐν τῷ ἀδιεξόδῳ στενῷ. Ἦδη, ἔλεγον, εἶχεν ἀθροισθῆ παρὰ τὸν ἰσθμὸν ἡ ὅλη στρατιὰ τῶν Πελοποννησίων, ἐκινήσασα ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι τοῦ θανάτου τοῦ Λεωνίδου· ἐκεῖ δὲ ἡσχολεῖτο ἡμέρας καὶ νυκτὸς περὶ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ τείχους, ἄλλη δὲ μοῖρα ἡσχολεῖτο περὶ τὴν σύγχωσιν τῶν Σκιρωνίδων πετρῶν¹. Ὁ ἰσθμὸς λοιπὸν ἦτο ὁ πυλὼν τῆς κυρίας Ἑλλάδος.

Διαρκούσης δὲ τῆς συσκέψεως ἔφθασε τὸ ἀγγέλιμα τῆς ἀλώσεως τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηναίων. Καὶ πρῶτον μὲν οἱ Πέρσαι εἶχον προσβάλει αὐτὴν ἀπὸ τοῦ Ἀρείου πάγου δι' οἰστῶν φερόντων πέριξ στυπεῖον εἰς ὁ ἐτέθη πῦρ, ἔπειτα δ' εἶχον ἀναρριχηθῆ εἰς αὐτὴν ἀπὸ τοῦ βορείου μέρους διὰ κρυφίας ἀνάδου. Τὸ δὲ στίφος τῶν ἀνδρείων, οἵτινες δὲν εἶχον θελήσει νὰ παραδώσωσι τὰ πατρώα ἱερά, κατεσφάγη παρὰ τοὺς βωμοὺς καὶ ἐν τοῖς ναοῖς, καὶ ἡ ὅλη Ἀκρόπολις ἐδηλώθη διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου². Προέβαινον οὕτως οἱ Πέρσαι εἰς βιαιοπραγίας ἀγρίου φανατισμοῦ, οἷας δὲν ἤθελεν ἐπιτρέψει ὁ εὐγενέστερος Δαρτεῖος.

Καὶ ἥμιστα μὲν ἠδύνατο ἡ ἀναπόφευκτος αὕτη συμφορὰ νὰ ἐπιφέρῃ κρίσιμον ῥοπήν ἐπὶ τὴν πορείαν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' οὐχ ἦττον ἢ ἐξ αὐτῆς αἰσθησις ὑπῆρξε μεγάλη. Τινὲς τῶν τριηράρχων ἔσπευσαν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸ συνέδριον, ὅπως παρασκευασθῶσιν

¹ Ἡροδότου VIII, 71.

² Ἡροδότου VIII, 53.

ἀμελλητί πρὸς τὸν ἀτόπλου, οἱ δὲ ἀπομείναντες συνετάχθησαν πρὸς τὴν γνώμην τῆς Κορίνθου. Οὕτω δ' ἐπελθούσης τῆς νυκτός, διελύθη τὸ συνέδριον, καὶ ὁ Θεμιστοκλής ἐπέστρεφεν εἰς τὴν στρατηγίδα αὐτοῦ δύσθυμος καὶ κατάκοπος ὑπὸ τῶν ματαίων προσπαθειῶν ἃς εἶχε καταβάλει¹. Τότε ἦλθε πρὸς αὐτὸν ὁ Μνησίφιλος, ὁ πατρικὸς αὐτοῦ φίλος, πρεσβύτης οὐ ἡ πολιτικὴ σύνεσις καὶ ἡ πεποίθησις περὶ τοῦ μεγάλου μέλλοντος τῶν Ἀθηνῶν εἶχον μορφωθῆ ἐξ ἀναστροφῆς μετὰ τοῦ Σόλωνος. Ἐμπορούμενος πνεύματος φιλοσοφικοῦ καὶ ἐλεύθερος πάσης φιλοδοξίας δὲν εἶχε, καθ' ἃ φαίνεται, ἐπιζητήσει ἐξαιρετὸν ἀξίωμα ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἀλλὰ διὰ τῶν συμβουλῶν αὐτοῦ καὶ τῆς διδασκαλίας εἶχε μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν νεότητα καὶ ἰδίως ἐπὶ τὸν Θεμιστοκλέα. Εἶχε διατηρήσει ζωηρῶς τὰς ἰδέας τοῦ Σόλωνος περὶ ἀναπτύξεως τῆς πατρίδος, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀπετέλει σπουδαῖον σύνδεσμον μετὰ τῆς ἀρχαιοτέρας καὶ τῆς νεωτέρας γενεᾶς τῶν Ἀθηνῶν.

Τώρα δὲ ἀνεμίγηται ἀμέσως εἰς τὴν πορείαν τῶν πραγμάτων, καὶ δὴ κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν. Πράγματι δὲ, ὅτε ἠρώτησε περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ πολεμικοῦ συμβουλίου, καὶ ἤκουσεν, ὅτι εἶχεν ἀποφασισθῆ ἡ ὑποχώρησις, εἶπε πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα: « ἂν μετακινήσωσι τὰς νῆας ἀπὸ τῆς Σαλαμῖνος, τότε δὲν θὰ ὑπάρχη πατρὶς ὑπὲρ ἧς νὰ ναυμαχήσῃς »².

Αἱ λέξεις ἐκεῖναι ἐχρησίμευσαν δίκην ἐναύσματος· ἡ ἀμετάκλητος σημασία τῆς παρουσίας ὥρας παρέστη εἴπερ ποτὲ σαφῆς πρὸ τῆς ψυχῆς τοῦ Θεμιστοκλέους, καὶ ἐστέρησεν αὐτὸν πάσης ἡσυχίας· ἀμελλητί εἰσεπήδησε πάλιν εἰς τὴν λέμβον καὶ διέταξε τοὺς ἐρέτας νὰ φέρωσιν αὐτὸν εἰς τὴν στρατηγίδα τῶν Σπαρτιατῶν. Ἐκεῖ εἶχε τὸν Εὐρυβιάδην μόνον πρὸ αὐτοῦ· εἰς αὐτὸν δὲ κατέδειξεν, ὅτι διὰ τῆς ἀποχωρήσεως ἀπὸ τῆς Σαλαμῖνος ἀποβάλλουσι τὴν εὐκαιρίαν πάσης οἰασθήποτε ναυμαχίας. Καὶ ταῦτα διότι οἱ Αἰγινῆται καὶ οἱ Μεγαρεῖς ἐμελλον οὐχ ἤττον τῶν Ἀθηναίων νὰ

¹ Ἰδὲ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 537.

² Ἡροδότου VIII, 57.

μὴ συμμετάσχωσι μάχης συγκροτουμένης μακρὰν τῆς Σαλαμίνος. Ἡδύνατο λοιπὸν ἐκεῖνος ὡς ἀρχιστράτηγος νάναλάδῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἀδόξου διαλύσεως τοῦ λαμπροῦ στόλου, ὃν εἶχεν ἐμπιστευθῆ εἰς αὐτὸν ἢ πατρίδι;

Ὁ Εὐρυβιάδης μετακαλεῖται ἐκ νέου τοὺς στρατηγούς, εἰς οὓς ὁ Θεμιστοκλῆς ὑποβάλλει τὴν γνώμην αὐτοῦ διὰ λέξεων προσηγῶν ἅμα καὶ ἐντόνων. Συμφωνοῦσι πρὸς τὰ λεχθέντα οἱ Μεγαρεῖς καὶ οἱ Αἰγινῆται. Ἀλλὰ μετὰ τραχύτητος αὐξανομένης ἀνθίσταται ὁ Ἀδείμαντος. Ὁ Θεμιστοκλῆς, λέγει μετὰ χλευασμοῦ, δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ λαλῇ, ἅτε μὴ ἔχων πατρίδα καὶ ὦν ἀπολις. « Ἐδῶ εἶνε αἱ Ἀθηναί, ἀπήνητῃσε δεικνύων τὰς διακοσίας τριῆρεις ὁ Θεμιστοκλῆς, καὶ εἶνε καὶ ἄνευ πόλεως καὶ χώρας ἰσχυρότεροι ἢ πάντες ὁμῆς οἱ λοιποί. » Βαρὺς δ' ἀποκαλύπτει ἔπειτα τὴν κακοβουλίαν τῆς Κορίνθου, τὴν ὑπουλον χαιρεκακίαν ἐπὶ τῇ καταστροφῇ πόλεως συμμάχου, καὶ στρέφεται τέλος διὰ βραχέων καὶ μετὰ τὸλμης πρὸς τὸν Εὐρυβιάδην. « Ἡμεῖς οἱ Ἀθηναῖοι, εἶπε τελευτῶν, δὲν ὑποχωροῦμεν εἰς τὸν ἰσθμὸν. Ἄν δὲν θέλετε νάγωνισθῆτε, ἔχει καλῶς ἡμεῖς ἀποπλέομεν μετὰ πάντων τῶν πλοίων, ὅπως ἰδρύσωμεν ἐν Ἰταλίᾳ νέας Ἀθήνας. Ὑμεῖς δὲ φροντίσατε πῶς θὰ ὑπεραμυνθῆτε τῆς ὑμετέρας χώρας ἄνευ ἡμῶν. »

Ἡ εὐθαρσῆς καρτερία τοῦ Θεμιστοκλέους ἐπήνεγκε τὸ προσδοκώμενον ἀποτελέσμα. Πράγματι, ἂν ἀπεχώρουν οἱ Ἀθηναῖοι, πᾶσ' ἀντίστασις καθίστατο ἀδύνατος. Οὕτω δὲ περὶ τὴν πρῶϊαν ἐλήφθη ἡ νέα ἀπόφασις, καθ' ἣν ἐμελλον νὰ διατηρήσωσι τὰς θέσεις αὐτῶν. Ὅτε δ' ὑπέφωσκεν ἡ ἡμέρα, εἶδον ἤδη ἐκ Φαλήρου προσπλέοντα τὸν ἐχθρικὸν στόλον, ὅπως παραταχθῆ παρὰ τὸν αἰγιαλὸν τῆς Ἐλευσίνοσ ἀντίπρωρος τῶν Ἑλλήνων. Συγχρόνως δὲ προήλασαν τὰ πεζικὰ στρατεύματα τῶν Περσῶν, οἱ ἰππεῖς καὶ τὰ ἄρματα πρὸς τὴν παραλίαν. Ἐνθα καὶ ἂν ἔστρεφέ τις τὸ βλέμμα, ἢ τε θάλασσα καὶ ἡ ἠπειρος ἦσαν κατελημμένα ὑπὸ ἐχθρῶν ἀπειροπληθῶν, περιστοιχιζόντων τὴν δράκα τῶν Ἑλλήνων δίκην νεφελῶν ἐγκυμονουσῶν καταιγίδα. Μετ' οὐ πολὺ δὲ οὐδεμία ὑπῆρχε

καταφυγή, οὐδεμία ὑποχώρησις πλὴν τῶν φαλακρῶν βράχων τῆς ἤδη προσφύγων ὄδυρομένων ὑπερεμπειλησμένης νήσου.

Τότε οἱ Ἕλληνες ἀπέβαλον καὶ πάλιν τὸ θάρρος. Οἱ Πελοποννήσιοι ἐφραντάζοντο, ὅτι οἱ πολέμιοι ἔβαινον ἤδη πρὸς τὸν ἰσθμὸν¹, ἔβλεπον ἀπειλουμένην τὴν ἐγκαταλειμμένην πατρίδα καὶ ἑαυτοὺς θυσιαζομένους ἀνωφελῶς καὶ δὴ χάριν τῶν ἤδη κατεστραμμένων Ἀθηναίων. Ἡ δὲ ἀπόγνωσις καὶ ἡ ἀποδειλίασις μετέστησαν εἰς γογγυσμοὺς καὶ φανεράν ἀντίστασιν, καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς εἶδε τέλος μίαν καὶ μόνην διέξοδον δυνατὴν, τὸν καταναγκασμὸν τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἀντίστασιν ἐναντίον τῶν πολεμίων. Διὸ ἀπεφάσισε νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν. Συνωδᾷ δὲ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐμήνυσε εἰς αὐτὸν, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐσκόπουν νὰ ποδάρσωσιν, ἀλλ' ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ μελήσῃ τὴν παρουσιαζομένην ἐξαιρέτον εὐκαιρίαν τῆς συλλήψεως τοῦ ὄλου στόλου, ἀλλὰ νὰ καταλάβῃ ἀμελλητί τοὺς ἐκκτέρωθεν εἰς τὸν κόλπον εἰς πλους. Ὁ δὲ Ξέρξης ἀπεδέχθη προθύμως τὰ προτεινόμενα, καὶ ταῦτα διότι κύκλωσις καὶ ἀποκλεισμός ἦσαν διαρκῶς τὸ πρόγραμμα τῆς ἤκιστα ἐπινοητικῆς στρατηγικῆς τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν. Καὶ δὴ ἅμα τῇ ἐπελεύσει τῆς νυκτὸς τὸ δυτικὸν κέρασ προεξεβλήθη πρὸς τὴν Σαλαμίνα, κατὰ δὲ τὸ ἀνατολικὸν μέρος ἀπεκλείσθη ἡ θάλασσα πρὸς τὴν Μουνιχίαν καὶ κατελήφθη ἡ Ψυττάλεια².

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα καθ' ὃν χρόνον ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν στρατηγῶν ἐξηκολούθουν αἱ συζητήσεις, ὡς εἰ ὑπῆρχεν ἀκόμη καιρὸς ἐκλογῆς μεταξὺ ἀγῶνος καὶ ὑποχωρήσεως, καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς μάτην ἐπέμενε νὰ πείσῃ τοὺς στρατηγούς, ὅπως παρασκευασθῶσι πρὸς μάχην. Τότε ἐκλήθη αἶφνης ἐκτὸς τοῦ συμβουλίου. Πρὸ αὐτοῦ ἴστατο ὁ Ἀριστείδης. Εἶχε σπεύσει ἐξ Αἰγίνης, ὅπως

¹ Ἡροδότου VIII, [70-] 71.

² Μοῖρα τοῦ περσικοῦ στόλου ἐστάλη, ὅπως, περιπλύουσα τὴν νῆσον ἀπὸ νότου, καταλάβῃ τὸν μεγαρικὸν πορθμὸν. Διοδώρου Σικελιώτου XI, 17. Πρὸς. *Διοχόλον* ἐν Πίρρασι σ. 360.